ISSN 0041 — 9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III a

Istorie

TOMUL XXXI, ANUL 1985 -86

ISSN 0041-9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

Istorie

TOMUL XXXI, ANUL 1985

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" DIN IAŞI
Tomul XXXI, s. III a, Istorie 1985

SUMAR

UNIVERSITATEA DIN IAŞI, SIMBOL AL SPIRITUALITĂŢII ROMÂNEŞTI

La români „şcoala n-a fost niciodată simplă şcoală ; ea a fost deopotrivă pornirea către o cultură izvorîtă din realităţi sociale şi spirituale autentice, un act de afirmare naţională, un mijloc activ de luptă." *(C. Noica)*

„Să nu uităm niciodată acest adevăr — că reprezentăm în Orientul european o cultură istorică neîntreruptă, pentru că ea este paladiul esistenţei noastre ; ...mai mult decît la alte popoare, cu şcoala şi prin şcoală avem să fim, să ne dezvoltăm, să păşim înainte". *(D. A. Sturdza)*

Universitatea din Iaşi, de la a cărei organizare în acord cu principiile moderne se împlinesc 125 de ani, strîns legată de „întreaga mişcare de renaştere şi de regenerare a societăţii româneşti [1] *în secolul al XIX-lea, reprezintă, aşa cum, pe drept, a apreciat unul din cei mai străluciţi slujitori ai săi, „un mare eveniment în istoria neamului", care dă limpede expresie „încordării puterii lui spre luminile gîndirii"* [2]. *Creaţie a Unirii, Instituţia a rămas în tradiţia posterităţii şi în conştiinţa naţională legată de înfăptuirea acestui* vis de aur *al românilor, asociată strîns de numele, de fapta civică şi patriotică a domnitorului Unirii, Alexandru Ioan Cuza.*

La temelia înaltului aşezămînt au stat, în egală măsură, atît raţiunile legate de modernizarea societăţii româneşti, cît şi cele de ordin naţional. De atlfel, unitatea între cele două laturi a reprezentat una din trăsăturile esenţiale cu care a fost învestită şcoala românească, încă de la începutul existenţei sale. Aceasta, aşa cum remarcă omul de aleasă cultură care este C. Noica, „...n-a fost niciodată simplă şcoală ; a fost deopotrivă pornirea către o cultură izvorîtă din realităţi sociale şi spirituale autentice, un act de

---

[1] *A. D. Xenopol, C. Erbiceanu,* Serbarea şcolară de la Iaşi, cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înfiinţarea învăţămîntului superior în Moldova, Acte şi documente, *Iaşi, 1885, p. 93.*

[2] Anuarul general al Universităţii din Iaşi, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci de ani, *Iaşi, 1911 (aprecierea îi aparţine lui A. D. Xenopol).*

afirmare națională, un mijloc activ de luptă"[3] *(s.n., G.P.). Pe această linie, tradițională, deja, în secolul al XIX-lea, cei care au contribuit la înființarea înaltului așezămînt au înțeles — și în acest sens i-au fost orientate eforturile — că Universitatea din Iași nu poate să se limiteze a fi „numai o școală înaltă pentru pregătirea unor specialiști" ; are menirea, totodată, să fie „un mare așezămînt care să apere interesele culturale ale neamului întreg"[4].*

Situarea în Iași nu a reprezentat o simplă compensație pentru sacrificiul pe care capitala Moldovei îl făcuse pe altarul Unirii ; țintea la mai mult ; avea drept obiectiv propulsarea spre viitorul modern, național, a bogatei moșteniri spirituale pe care această parte a Țării *o aducea la zestrea etnică românească. Cei care și-au asumat sarcina organizării învățămîntului superior pe noile baze, moderne, au înțeles imperativele momentului, au fost conștienți de responsabilitatea actului. Aveau convingerea, pe care au mărturisit-o, că „orice atingere făcută orașului Iași ca centru de cultură" ar fi fost „o lovitură adusă vieții poporului român"[5].*

Înființată la Iași, continuînd o tradiție culturală ce-și datora strălucirea, tocmai, adeziunii la cultura mare românească, Instituția și-a dezvoltat — așa cum întemeietorii ei au dorit-o — „un spirit larg, o vatră de foc și de lumină", capabile să „încălzească și să lumineze toată Patria Română"[6]. Creată și ca un punct de sprijin pentru românii aflați încă sub dominație străină, Universitatea din Iași s-a dovedit a fi „un mare așezămînt", în măsură „să apere interesele culturale ale neamului întreg"[7]. Rosturile naționale ale învățămîntului ca instrument de cultură au fost limpede afirmate în întreaga dezvoltare a înaltului așezămînt.

1860, așadar, nu este un început ; *înființarea Universității din Iași reprezintă un nou stadiu în dezvoltarea învățămîntului superior ; organizarea acestuia în acord cu cerințele vieții moderne, cu nevoile statului național român, înfăptuit în 1859.* Începuturile *se situează în secolul al XVII-lea,* secolul de aur *al culturii românești.*

Dacă Școala latină de la Cotnari *„a rezultat din actul de voință al unui singur domn — domn fără legătură cu țara și poporul asupra căruia a voit să domnească"[8], Academiile domnești de la Iași și București, principale focare de cultură în aria dominată de islam după căderea Bizanțului[9],* „înființate din voința românească", *prin sincronism profesional și pedagogic, pot fi situate alături de academiile similare din Europa — de cele din Germania sau din Italia vremii[10]. Indeaproape supravegheate și cenzurate în activitatea lor de autoritatea turcească la Constantinopol și în întreg Orientul, școlile s-au bucurat în țările române de o deplină libertate. Faptul a îngăduit un mare aflux*

---

[3] *Constantin Noica,* La școala ideilor lui Teofil Coridaleu, *în „Magazin Istoric", an. XVIII, nr. 6/1984, p. 48.*

[4] *A. D. Xenopol,* Istoricul Universității din Iași, *în* Anuarul general..., *p. XX.*

[5] Ibidem, *p. XXVI.*

[6] Ibidem, *p. XVIII și Arh. Stat. Iași, Rectoratul Universității, dosar nr. 2/1863—1864, f. 14—17.*

[7] *A. D. Xenopol,* Istoricul Universității..., loc. cit., *p. XX.*

[8] *Victor Papacostea,* Originile învățămîntului superior în Țara Românească, *în vol.* Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice, *Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu, Editura Eminescu, București, 1983, p. 260.*

[9] *Constantin Noica,* op. cit., *p. 47.*

[10] Ibidem. *Vezi și* Aristotelismul în principatele Române. Pentru valorificarea filosofică a lui Teofil Coridaleu, *în „Studii Clasice", IX (1967), p. 260—261.*

de învățați sau doritori de învățătură[11]. *Așa cum se apreciază, la aceste școli înalte, literatura antichității grecești era mai bine învățată chiar decît în Europa occidentală*[12].

Înființarea celor două academii de înalte studii (1640 Iași și 1699 București) trebuie apreciată în contextul transformărilor adînci din viața economică, socială și politică a țărilor române, dar și în cel general sud-est european, în lumina rolului important ce l-au jucat țările române în întreținerea spiritului de rezistență a popoarelor intrate sub stăpînirea Islamului. Încurajarea și cultivarea culturii, prin diferite mijloace, în spiritul tradiției generoase a Bizanțului, nu a însemnat numai îndeplinirea unei îndatoriri internaționale. A fost, totodată, o cale proprie de rezistență, pentru supraviețuire și propășire.

Academiile domnești, în care limba de predare era greaca, limbă de circulație în orientul european, trebuie situate în atmosfera de emulație culturală și intelectuală generată de renașterea elenismului. Prin intermediul lor, au fost multiplicate legăturile cu lumea savantă a timpului, cu cea a Constantinopolului și a orientului elenic (Antiohia, Ierusalim), precum și cu cea a occidentului european (Veneția, Padova, Lipsca, Viena)[13], *cultura românească s-a racordat la cea europeană, familiarizîndu-se cu gîndirea înaintată a timpului, orientată spre pozitivism și materialism*[15].

Academiile grecești de la Iași și București, multă vreme, singurele școli superioare din sud-estul Europei, au avut un rol important în formarea intelectualilor români[16]. *Pe drept cuvînt, s-a apreciat că mișcarea intelectuală dezvoltată în jurul școlii de la Sf. Sava — noi am spune că fenomenul este același și în cazul Iașului — a transformat Țara Românească într-un* azil al muzelor și al savanților Heladei[17], *într-un* sanctuar, *refugiu al culturilor sud-est europene*[18].

Secolul al XVII-lea, așadar, a fost secolul în care, așa cum, cu adevăr, s-a remarcat, românii au dat „cronicari mai adînci decît cei francezi" ; a fost secolul în care „aici, în spațiul acesta, se concentrează tot ce e cultură superioară, liberă în aria post bizantină, locul în care se refugiază patriarhii alun-

---

11 *Idem*, La școala ideilor..., op. cit., *p. 47. Aprecierea îi aparține lui C. Erbiceanu.*

12 Ibidem, *constatarea o face bizantinologul suedez Börje Knös.*

13 *Victor Papacostea*, La fondation de l'Académie grecque de Bucarest. Les origines de l'erreur de datation et sa pénetration dans l'historiographie, *în* loc. cit., *p. 289.*

14 *Cf. Cleobul Tzurkas*, Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563—1646), *Bucarest, 1948, p. 115.*

15 *Victor Papacostea*, La fondation..., loc. cit., *p. 285—286.*

16 *Olga Cicanci*, Cărturari greci în țările române (sec. XVII — 1750), *în vol.* Intelectuali din Balcani în România (sec. XVII—XIX), Studii istorice sud-est europene, *vol. II, București, 1984, p. 66.*

17 *Aprecierea aparține istoricilor greci C. Sathas și N. Goudas. Cf. Victor Papacostea,* La fondation de l'Académie grecque, loc. cit., *p. 289—290. C. Erbiceanu a evaluat la peste 150 numărul savanților greci sau de limbă greacă care au învățat la cele două academii pînă la 1821, anul suprimării lor. A. D. Xenopol, C. Erbiceanu,* op. cit., *p. 57.*

18 *Eugen Stănescu*, Cîteva contribuții privind condițiile istorice ale activității intelectualilor balcanici în țările romăne, *în vol.* Intelectuali din Balcani în România, *p. 200. Asigurarea, în Principate, a condițiilor pentru conservarea și cultivarea limbilor greacă și slavonă, limbi de circulație internațională în această zonă, a reprezentat* mesajul de solidaritate culturală *a societății românești, însemnele unei politici culturale naționale, împletite cu una internațională.* Ibidem, *p. 201—204.*

gați și învățații greci persecutați nu numai de turci, dar și de închistarea și reacționarismul Bisericii, ei venind aici nu doar spre a vorbi grecește, ci spre a învăța românește, lăsîndu-se integrați de cultura noastră, cum se integraseră în ființa noastră Cantacuzinii și cum o va face, pe alt plan, marele Antim Ivireanul" [19].

Am apelat la acest întins citat al învățatului român (C. Noica) deoarece exprimă limpede rolul celor două Academii în ambianța culturală a veacului. Ar mai trebui adăugat faptul că, pînă tîrziu, la mijlocul secolului al XIX-lea, cele două capitale românești au tipărit carte grecească sau au furnizat sumele necesare tipăririi într-o măsură care le pune pe picior de egalitate cu cele mai mari centre ale culturii de limbă greacă — Constantinopolul și Viena — și le situează cu mult peste producția majorității centrelor de cultură greacă din Europa centrală, răsăriteană și sud-estică [20].

Fără a stabili o analogie forțată cu privire la modul de organizare și dezvoltare a universităților din occident, cu mai veche tradiție, este limpede faptul că cele două academii domnești — cel puțin pentru studiul filosofiei, al limbilor clasice și al teologiei — „au reprezentat începutul învățămîntului superior în țările române" [21]*. Apariția și evoluția lor, așa cum s-a putut constata, nu pot fi raportate direct la realitățile interne românești, trebuie înțelese în complexul întreg de cauze pe care le-am schițat și, mai cu seamă, ca un însemn al participării românești la cultura bizantină, care, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, renăștea în întreaga arie a lumii elenice de odinioară* [22].

Născute de fenomene situate sub semnul duratei lungi, *cele două instituții de învățămînt superior — deși inconstant, din cauza dificultăților interne, legate și de instituirea regimului fanariot — au evoluat și s-au dezvoltat, integrîndu-se și servind realitățile interne fără să-și piardă din importanța generală pe care o aveau în zona balcanică și sud-est europeană* [23]*. Sînt, cele de mai sus, credem, suficiente argumente, capabile să probeze faptul că Universitatea din Iași, organizată pe noile baze în 1860, își are rădăcinile adînc împlîntate în realitățile secolului al XVII-lea. Nu este vorba, aici, așa cum lesne se poate constata, de o invitație care urmărește simpla schimbare a unor date, simpla modificare a unei periodizări. Faptele impun situarea cu mai multă fermitate a fenomenului cultural românesc în orizontul larg în care s-a desfășurat. Nu am făcut decît să ne asociem pledoariei în acest sens a unora dintre reprezentanții de seamă ai culturii noastre* [24].

---

19 *Constantin Noica*, La școala ideilor..., loc. cit., *p. 48*.

20 *Cornelia Papacostea-Danielopolu*, Formația intelectualilor greci din țările române (1750—1830), *în vol.* Intelectuali din Balcani în România, *p. 112—113*.

21 *Programele de studiu, sub o formă oficială, „au instaurat în viața societății românești studiul clasicismului greco-roman, a filosofiei și medicinei. Mai tîrziu, s-a introdus studiul științelor pozitive și a limbilor moderne. Rolul teologiei scade în importanță, ca urmare a dezvoltării învățămîntului filosofic și științific". Cf. Victor Papacostea*, La fondation de l'Académie grecque, loc. cit., *p. 285—286*.

22 Ibidem, *p. 289*.

23 *Așa cum remarcă V. Papacostea, ele au rămas focare de lumină care, la începutul secolului al XIX-lea, au făcut să renască nu numai conștiința națională elenă, ci și conștiința română, amîndouă fraternizînd la Sf. Sava la București, ca și la Iași, pentru lupta comună care va începe în 1821, „împotriva despotismului otoman"*. Ibidem, *p. 290—291*.

24 *Constantin Noica mărturisește direct că sensul travaliului depus pentru realizarea ediției Coridaleu, cu text grec și traducere franceză, a fost acela de a-i determina pe învățații greci să continue ediția și, mai cu seamă, să demonstreze continuitatea învățămîntului la aca-*

Regimul fanariot introdus în Principate, caracterizat prin instabilitate politică și extorcare fiscală fără precedent, nu a îngăduit o dezvoltare culturală în continuarea direcțiilor stabilite cu atîta strălucire și fermitate în marele secol al XVII-lea. Prin așa-numitul fenomen de transculturație[25]*, care reliefează unitatea organismului etnic românesc și forța conștiinței de neam, centrul de greutate al culturii românești se deplasează în Transilvania. În condițiile mai favorabile create de politica absolutismului luminat, de pătrunderea ideilor iluminismului, moștenirea secolului al XVII-lea, preluată prin sinteza cantemiriană, va rodi fecund în opera* Școlii ardelene, *care a făurit bazele ideologiei naționale. Aceasta nu înseamnă, firește, că, în cele două Principate, cultura românească și-a întrerupt cursul, mersul ascendent. Regimul politic opresiv, știrbirea autonomiei și accentuarea dependenței față de Poartă, gravele amenințări generate de confruntările militare și politice din zonă, în cuprinsul larg al Problemei orientale, nu au putut împiedica progresul. În limitele impuse de realitățile interne și de condițiile internaționale, țările române sînt antrenate în circuitul general, european, al dezvoltării moderne. Integrarea în viața economică și spirituală a Europei timpului este accelerată de valoarea politică și strategică a teritoriilor românești în cuprinsul noului echilibru european, valoare accentuată de eforturile românilor de a se individualiza, de a-și defini personalitatea etnică și opțiunile naționale. Domnitorii înșiși, greci sau români, dau expresie noului, îl promovează — și din rațiuni de stat, și din înclinații personale ; se situează, nu de puține ori, în fruntea unor acțiuni culturale de interes local, sau general, balcanic și sud-est european, care continuau o linie de veche tradiție.*

Încă de la începutul secolului, teritoriul românesc este cuprins în vasta mișcare de renaștere, promovată, generos, de iluminism, ale cărui forme specifice de manifestare — deși nu identice — prezintă totuși elemente de comparație cu fenomenele specifice societăților de pe continent aflate în plină expansiune[26]*. Principatele își mențin rolul cultural în contextul sud-est european ; în noile condiții, se poate spune, acesta este mai bine subliniat și în ceea ce privește producția de carte și în acea a formării unei elite intelectuale pentru întreaga zonă*[27]*. Academiile domnești din Iași și București, reorganizate la începutul secolului, sînt instrumente de promovare a acestor valori. Ca pretutindeni în învățămîntul universitar european, așa cum s-a mai observat, studiile se făceau în limbile clasice, greaca și latina, în care era scrisă întreaga literatură științifică și filosofică*[28]*. În aprecierea generală a faptelor, trebuie reținută ideea în conformitate cu care „nu tot ce e grec e fanariot în România*

---

demiile din București și Iași ; să probeze „că de la înființarea Universității din București (deci, și a celei din Iași, n.n.) sînt în realitate trei sute de ani“. Cf. La școala ideilor..., loc. cit., *p. 48, 56.*

25 *Ilie Bădescu,* Sincronism european și cultură critică românească. *Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 35.*

26 *Al. Duțu,* Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală, *în „Revista de istorie“, t. 28, 1975, p. 1041—1055, Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor,* Fragmentarium iluminist, *Cluj, 1973, p. 9, Pompiliu Teodor,* Interferențe iluministe europene, *Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 25 și urm., Keith, Hitchins,* Ortodoxism and nationality. Andrei Saguna and Rumanians of Transylvania, *Cambridge Mass., 1977, Al. Zub,* Biruit-au gîndul, *Iași, Edit. Junimea, 1984, p. 86—87.*

27 *Cornelia Papacostea-Danielopolu,* op. cit., *p. 112—113.*

28 **Istoria învățămîntului din România,** *vol. I, coordonator, acad. Ștefan Pascu, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 354.*

şi nu tot ce e fanariot e neromân". *Şcolile* „au fost înfiinţate din voinţa românească încă înainte de fanarioţi" [29]. *Servind interese mai largi, sud-est europene, într-o limbă de circulaţie, învăţămîntul era organizat pe pămîntul şi în spiritul românesc, deschis spre orizonturile largi ale ştiinţei şi culturii timpului. Introducerea limbii române, însă, „limba de obşte", devine o preocupare constant urmărită şi promovată* [30].

În evoluţia sa, pînă la revoluţia din 1821, cînd îşi încetează activitatea, Academia domnească din Iaşi, reorganizată în 1714, în cele trei etape ale sale [31], *evoluează sub auspiciile unei adevărate politici şcolare, care dă expresie rolului mereu sporit al învăţămîntului în cuprinsul dezvoltării societăţii româneşti. În prima etapă, situată între anii 1714—1764, obiectivele continuelor transformări şi adaptări sînt limpede reliefate de conţinutul hrisoavelor domneşti. În 1741, lărgirea bazei sociale a învăţămîntului şi înmulţirea limbilor de predare este justificată prin nevoia, subliniată: „ca să înveţe (copiii) orice limbă le-ar fi voia pentru ca să se afle oameni învăţaţi şi în pămîntul Moldovei aşa cum sînt prin alte ţări şi părţi de loc" (C. Mavrocordat). În 1747, în legătură cu extinderea sistemului de învăţămînt, şcoala este considerată drept „o fîntînă în care se adapă obştescul norod", iar învăţătura o „podoabă" (Gr. II Ghica); în 1759, în legătură cu introducerea cursurilor de filosofie — ştiinţele care făceau parte din* facultas artium [32], *ştiinţa de carte, în acord cu preceptele iluministe, este considerată drept „o făclie arzătoare şi de lumini slobozitoare", iar şcoala este definită drept „cuibul înţelepciunilor, grădina iscusitelor meşteşuguri, izvorul învăţăturilor, glasul celor de de mult care buciumă adevărul".*

În cea de a doua etapă (1764—1813), inaugurată de acelaşi Gr. II Ghica (1765—1766), Instituţia, orientată spre ştiinţele cu caracter realist, capătă denumirea de Academie a învăţăturilor şi epistimurilor. *Anaforaua învăţatului mitropolit Iacov Stamate (1792), valorificînd principii formulate anterior, potrivit cărora şcolile sînt „pentru cel de obşte folos al supuşilor", avînd drept obiectiv înflorirea societăţii, asemmenea „neamurilor care au de mult şcoli", insistă asupra nevoii de a se dezvolta studiul ştiinţelor, al matematicii (apreciată drept „ştiinţă dumnezeiască"), al geometriei, algebrei şi trigonometriei. „O academie fără epistimuri, se consemna aici, este ca o casă fără de fereşti".*

Lărgirea profilului, organizarea şi orientarea, în acord cu realităţile timpului, cu nevoia de înscriere în cultura şi ştiinţa modernă îşi găseşte expresie în noua titulatură pe care, în 1802, o capătă instituţia: Academia de filologie şi ştiinţe [33]. *Introducerea cursului de inginerie în limba română, în cea de a treia etapă (1814—1821), curs predat de Gh. Asachi, care exprimă fenomenul de trecere spre învăţămîntul superior în limba română, nu trebuia să fie considerat, neapărat, ca un semn al victoriei naţionale în cadrul unui conflict. Limba greacă, ca limbă oficială, fusese impusă de nevoia dialogului cu ştiinţa şi cultura timpului. Introducerea limbii române reprezintă o victorie în sensul că marchează, la fel de limpede, extinderea ştiinţei de carte în pături mai*

---

29 *Constantin Noica*, La şcoala ideilor..., loc. cit.

30 *Grigoriu Elena*, Istoricul Academiei domneşti de la Sf. Sava. *Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978, p. 50—52.*

31 Istoria învăţămîntului din România, *I, p. 351—353.*

32 Ibidem, *p. 352.*

33 Ibidem, *p. 353.*

largi, expresie a unei nevoi economice și sociale. Limba greacă nu-și pierde primatul și nici locul predilect în rîndul limbilor de circulație în societatea românească nici după reacția produsă în urma revoluției din 1821 [34]. *Între timp, prin intermediul unor numeroase traduceri* [35], *limba română își proba capacitatea de a recepta și de a asimila valorile științei, pentru a le utiliza în sensul progresului economic și social.*

Așadar, Academia domnească din Iași, ca și cea din București, instituții de învățămînt superior, înființate pe pămînt românesc, răspunzînd unor cerințe care erau comune lumii sud-est europene, aparțin spiritualității românești pe care au racordat-o la cultura timpului. Ele au jucat un rol important în răspîndirea în spațiul balcanic a științei și culturii, întreținînd forța de rezistență împotriva opresiunii otomane, promovînd solidaritatea și cultivarea conștiinței naționale. Cîștigurile realizate de societatea românească pe plan cultural, științific și național vor fi preluate, încorporate și înnobilate în cuprinsul Universității din Iași, expresie modernă, națională, a învățămîntului superior din veacul naționalităților.

Timpul și împrejurările au lipsit pentru a îngădui o evoluție mereu ascendentă de la înființarea instituției și pînă la 1821, o adaptare perfectă, în acord cu cerințele societății, cu rigorile spiritului științific [36]. *Evoluția învățămîntului — a celui superior, în speță — nu se abate de la specificul general al dezvoltării societății românești, care n-a cunoscut răgazul liniștii, al experimentului îndelungat, al saltului calitativ care să exprime acumulări cantitative corespunzătoare, necesare. De multe ori, adaptarea s-a realizat depășindu-se etape, fără un acord exact și perfect cu realitățile interne. Într-o epocă contradictorie, cînd nu a existat libertate politică, în care, alături de luminile spiritului se situează o exploatare fără precedent, un regim caracterizat prin instabilitate politică, extorcare fiscală și economică fără margini faptul apare firesc. Nici după 1821, noua situație politică nu a îngăduit o dezvoltare în acord cu larga deschidere spre orizontul național.*

Revoluția din 1821 nu a determinat o ruptură cu trecutul ; ea a reprezentat, însă, o negare puternică a acestuia — a regimului dominației străine și a rigorilor acestuia. Ca în orice revoluție, reacția nu a putut selecta sau cîntări. Învățămîntul înalt în limba greacă nu putea să nu sufere. Cel puțin la începuturile sale, revoluția nu a făcut și nici nu putea să facă distincție între grec și fanariot. După expresia lui N. Bălcescu, revoluția națională din 1821 a urmărit instituirea statului românesc. Începută în 1821, prin ridicarea lui Tudor, revoluția a continuat, găsindu-și expresie într-un adînc proces de orientare, de deschidere spre național. În afara instaurării domniilor naționale, în sistemul politic și economic sau în viața socială nu au mai fost posibile transformări de structură. Dominația străină nu le-au îngăduit. Întregul efort s-a concentrat pe planul ideilor, exprimîndu-se în disputa cu privire la căile de modernizare a societății românești și pe plan cultural, în mișcarea adîncă

---

[34] *Cornelia Papacostea-Danielopolu,* Intelectualii români din Principate și cultura greacă 1821—1859, *București, 1979.*

[35] *N. A. Ursu,* Formarea terminologiei științifice românești, *București, 1962.*

[36] *Așa cum a remarcat A. D. Xenopol, Academiile grecești n-au avut o existență constantă la nivelul ridicat inițial. „Ca toate lucrurile în țările române, ele au fost supuse la schimbări și la deplasări care, cînd ridicau și susțineau învățămîntul grecesc, cînd îl împiedicau și îl obnubilau“. Cf.* Istoria românilor din Dacia Traiană, *X, p. 170.*

din care s-au născut cultura și ideologia națională. Din nou, teatrul principal de manifestare se mută în Principatele eliberate de regimul fanariot. Întreaga moștenire a Școlii ardelene *este preluată și încorporată în noua cultură. Transilvania intră din nou în conul de umbră al reacțiunii nobiliare și habsburgice.*

Școala *trece, și ea, prin aceeași mare prefacere. În noile condiții, învățămîntul în limba greacă nu mai putea continua, cel în limba națională însă nu era apt, încă, să preia, integral, moștenirea*[37]. *Sistemul de învățămînt trebuia însă modificat în acord cu nevoile mai utilitare ale secolului, specifice societății moderne — capitaliste. Trebuia, așadar, dezvoltată, lărgită orientarea științifică imprimată de reformele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, căreia Asachi i-a conferit o atît de acută valoare practică prin cursul de inginerie. O dezvoltare într-o altă perspectivă, însă, occidentală de data aceasta. Era vorba, deci, de o românizare și o occidentalizare, în același timp, operații care presupuneau adaptare la spiritul nou, modern, crearea de tipare noi, în care să poată rodi spiritul științific, ce se manifesta atît de limpede în capitala Moldovei*[38].

În realizarea acestei adaptări, în pregătirea condițiilor pentru orientarea învățămîntului — general și superior — în acord cu noile cerințe, un important rol i-a revenit, din nou, lui Gh. Asachi[39] *și, apoi, d-rului I. Cihac. În strădaniile de orientare a societății românești în consonanță cu spiritul veacului, pentru racordarea acesteia la viața științifică europeană, cei doi s-au întîlnit într-o activitate de echilibrată armonie. Activitatea lui Asachi de organizare a învățămîntului, de pregătire a condițiilor pentru dezvoltarea lui (în cuprinsul acestora s-a situat și trimiterea de bursieri în străinătate), s-a împletit cu mișcarea științifică inițiată și întreținută de* Societatea de medici și naturaliști *din Iași, al cărui spiritus rector a fost I. Cihac. Organizarea secției de agronomie și a Muzeului de istorie naturală, numeroasele misiuni științifice pentru studierea faunei și a florei, a solului și a subsolului, inițierea metodelor de valorificare a bogățiilor naturale, legăturile cu mișcarea științifică europeană ș.a. au servit progresul, contribuind la dezvoltarea spiritului științific dar și la sporirea potențialului economic. În această atmosferă a fost înființată și și-a început activitatea* Academia Mihăileană, *verigă de legătură între Academia domnească și Universitate, expresie superioară a organizării învățămîntului în limba națională, „după un sistem european"*[40].

Nu este locul să stăruim aici asupra organizării noului așezămînt. Cercetările întreprinse au confirmat faptul că acesta se situează la nivelul forme-

[37] *Un prim pas în organizarea învățămîntului românesc în forme superioare a fost înființarea (în oct. 1804), de către mitropolitul Veniamin Costache, a Seminarului de la Socola. Această instituție, împreună cu cursul de inginerie al lui Asachi, reprezintă „începutul școlilor românești mai înalte" (Cf. A. D. Xenopol,* Istoria românilor din Dacia Traiană, *XII, p. 230).* Școala vasiliană, *din 1828, reprezintă sinteza acestor eforturi (Mihail I. Avădanei,* Așezămîntul școlar de la Trei Ierarhi din Iași, prima instituție cu elemente de învățămînt superior din Iași, *în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 5—6/1979 și 9—12/1972.*

[38] *Cf. Gr. T. Popa,* Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare, *în vol.* De la Academia Mihăileană la Liceul Național — 100 ani, 1835—1935, *Iași, 1936.*

[39] *Vezi N. C. Enescu,* Gheorghe Asachi, organizator al școalelor naționale din Moldova, *Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1962.*

[40] *Cf.* Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960, *vol. I, București, 1960, p. 51 și V. A. Urechia,* Istoria școalelor, *t. I, București, 1892, p. 83.*

lor similare ale învățămîntului continental[41], *fiind compatibil la cerințele unei epoci dominată de căutări și înfăptuiri în toate domeniile vieții economice, sociale sau spirituale*[42]. *Prin intermediul Academiei, care a jucat rolul unui veritabil catalizator, realismul și romantismul francez sau naturalismul german au găsit, în atmosfera spirituală a Moldovei, un teren pe care au rodit bogat*[43]. *Instituția, care a cumulat principalele valori intelectuale, a devenit depozitara unor importante cuceriri cultural-științifice europene*[44].

Nu a existat, însă, nici de această dată, răgazul și împrejurările de natură să îngăduie realizarea tuturor impulsurilor și disponibilităților pe care societatea românească din Moldova le poseda. Timpul a fost scurt și dificultățile legate de cenzura exercitată asupra manifestărilor spiritului național prea severă. Cu toate acestea — din nou, se dovedește veridicitatea afirmației formulate mai sus — Academia Mihăileană n-a fost o „simplă școală" de învățături înalte, atît de necesare societății. A fost, în egală măsură, cum fuseseră întotdeauna înainte școlile superioare, un instrument de înaltă cultură, dar și „un act de afirmare națională, un mijloc activ de luptă"[45]. *De la catedrele sale au profesat și au răspîndit adevărurile științei și ale culturii, filtrate prin focul viu al conștiinței naționale, moldoveanul Mihail Kogălniceanu, munteanul I. Ghica, bănățeanul Eftimie Murgu. Prin aceasta, de la început, Academia s-a dovedit a fi nu o instituție provincială, ci una românească, învestită cu toate atributele care decurgeau din această nobilă titulatură.*

Revoluția din 1848, desăvîrșind programul de modernizare al societății, a înscris nu numai cerința constituirii universităților românești ; a stabilit, totodată și treptele intermediare precum și principiile capabile să asigure constituirea și eficiența acestor instituții moderne. Așezămîntul școlar din 1851 a dat expresie acestor cerințe, preconizînd aplicarea treptată a unor măsuri care, „după pilda staturilor civilizate", trebuiau să fie finalizate în organizarea învățămîntului superior modern. Din nefericire, însă, nici de această dată nu a existat răgazul și condițiile pregătitoare corespunzătoare. Războiul Crimeii și ocupațiile militare, deplasarea centrului de greutate spre activitatea politică, legată de necesitatea realizării unității, au stînjenit aplicarea și realizarea principiilor generoase ale noii legiuiri școlare.

Cu toate acestea, în pofida manevrelor căimăcămiilor reacționare, deși cu studenți puțini, au fost inaugurate cursurile facultăților de drept și de filosofie, comasate într-un singur organism în anul școlar 1857—1858. Universitatea din Iași, creație a Unirii, se situează pe linia înfăptuirii programului revoluționar de la 1848, subliniind orizontul în care a fost conceput și desăvîrșit actul național. Așa cum s-a putut constata, condițiile nu erau încă suficient pregătite ; se poate admite că înființarea instituției se înscrie, într-un oarecare sens, pe aceeași linie a politicii faptului împlinit[46]. *De data aceasta,*

---

41 *A. D. Xenopol observă, pe drept, că Academia a fost „un așezămînt de învățături superioare universitare" ; „sîmburele din care se dezvoltă Universitatea din Iași".* Istoria românilor din Dacia Traiană, *vol. XI, p. 239 și A. D. Xenopol, C. Erbiceanu,* op. cit., *p. 141.*

42 Istoria Universității din Iași, *în manuscris, capitol semnat de Gh. Platon și D. Rusu.*

43 *Gr. T. Popa,* op. cit., *p. 477.*

44 De la Academia Mihăileană la Liceul național..., *p. 470.*

45 *Constantin Noica,* La școala ideilor..., loc. cit., *p. 48.*

46 *Intr-o analiză retrospectivă, profesorul I. Găvănescul aprecia că legea din 1864 „a provocat o criză (care este) firească oricărui organism aflat în perioada de repede creștere.*

însă, constituirea statului național, instrument de promovare a intereselor românești, trebuia să asigure funcționarea și dezvoltarea instituției, element indispensabil în procesul de modernizare a României.

Cum s-a mai notat, înființarea, la Iași, a Universității nu a reprezentat un simplu act reparatoriu pentru sacrificiul făcut de capitala Moldovei pe altarul Unirii. Hotărîrea de a transforma Iașul în „scaun al științei", în „focar al inteligenței românești" [47]*, se încadra în cuprinsul strategiei generale a construcției culturale și politice. Disponibilitățile științifice și culturale ale Iașului, organizate și dirijate în cadrul structurilor moderne, universitare, trebuiau să înlesnească promovarea obiectivelor noului stat și să-i asigure rolul de nucleu în jurul căruia trebuiau să graviteze nu numai speranțele, dar și energiile românești.*

Intre diversele etape de dezvoltare ale învățămîntului superior din Iași — așa cum s-a putut desprinde din cele relatate mai sus — nu a fost o linie de strictă continuitate; nici evoluția instituțiilor care au precedat Universitatea nu a fost liniară. Sfîrșitului fiecărei mari etape i-a corespuns o revoluție (1821, 1848) care, negînd formele și structurile vechi, a preluat spiritul și moștenirea culturală pe care le-au inclus în tipare noi, după modelele timpului, în acord cu direcțiile procesului de modernizare, care urma să se realizeze repede, în mers. Academia Mihăileană nu avusese răgazul să-și desăvîrșească profilul și nici Așezămîntul din 1851 nu putuse să dea expresie integrală prevederilor cu privire la dezvoltarea învățămîntului superior. Universitatea a preluat, grupînd și dezvoltînd ceea ce se realizase deja și, în pofida lipsei condițiilor materiale și a treptelor intermediare necesare, cel puțin în anii începutului, și-a sprijinit existența, mai mult, pe încrederea în viitor decît pe realitățile prezente.

Cît de mari au fost greutățile începutului de drum o probează îndoielile formulate de Gh. Asachi însuși [48]*, precum și proiectele care aveau în vedere o singură universitate românească, cu facultăți în ambele Principate* [49]*. Dificultățile au fost depășite și Universitatea națională, destinată să slujească interesele întregii societăți, a fost constituită. Evenimentul, a cărui semnificație politică și națională este limpede afirmat* [50]*, a fost considerat ca făcînd „epocă în istoria românismului"* [51]*. Adevărul a fost și mai mult subliniat de prezența la prima universitate a țării a profesorilor români din Transilvania (S. Bărnuțiu, P. Suciu, Șt. Micle, I. Popp), prin a căror activitate se reînnoda firul*

Se croiesc liniarismele ființei viitoare în trăsături mari care trec peste condițiile și puterile materiale ale momentului. *In zvîrcolirea de a cuprinde idealul pus înainte, realitatea se întinde dureros fără rezultat imediat. Silințele ei însă* creează, treptat, organul necesar funcțiunii cerute". Anuarul general al Universității din Iași, *p. XCVI (sublinierile sînt ale noastre).*

[47] *M. Kogălniceanu,* Cestiunea Universității de Iași înaintea Senatului. Cuvînt rostit în ședințele din 1, 2 și 4 februarie 1877, *București, 1877, passim.*

[48] *Gh. Asachi,* Cvestia învățăturilor publice în Principatul Moldovei, *Iași, 1856.*

[49] *D. Berlescu,* Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, *vol. I, p. 85—88. Ziarul „Românul" însuși (30 oct. 1860) aprecia că existența a două universități perpetuează scindarea între Principate.*

[50] *Vezi, în acest sens, mesajul adresat lui M. Kogălniceanu de studenții români din Viena. Cf. M. Jemna,* Studenții transilvăneni către Mihail Kogălniceanu (O scrisoare inedită din 1860), *în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", IV, 1967, p. 216—217.*

[51] *„Gazeta de Transilvania", XXIII (1860), 15 noiembrie.*

unor vechi și durabile legături, existente dintotdeauna între membrii obștiei românești.

Greutățile nu au fost însă cu totul înlăturate. Numărul mic al studenților[52]*, la care s-au adăugat, uneori, dificultățile financiare, reducerile bugetare (în 1884 și 1900, de pildă) care au amenințat existența facultăților de medicină și drept, precum și anumite prejudecăți doctrinare, manifestate, chiar, de unii din slujitorii de frunte ai culturii și ai învățămîntului românesc (este vorba de T. Maiorescu)*[35] *au solicitat o permanentă încordare a puterilor pentru apărarea Instituției.*

Reacția împotriva acestor atingeri, întotdeauna, a fost promptă și unanimă. Spiritele cele mai alese au atras atenția asupra faptului în conformitate cu care „înălțarea statului român din noianul vremilor trecute se datorește exclusiv ideilor regeneratoare și este cu desăvîrșire primejdios a se seca unul din cele mai mari izvoare din care el a purces". „A stinge făclia Iașului — se arăta în același sens, este a stinge viața românească din aproape jumătate de țară ce se aruncă pradă înstrăinării"[54]*. Exista credința, verificată de tradiția istorică și de direcțiile de dezvoltare ale societății moderne, că românii, „numai avînd oameni luminați", numai cînd țara lor va deveni „o Athenă nu pentru Europa, ci pentru orientul ei, numai atunci vom putea trăi ca națiune civilizată, luminată"*[55].

Mai tîrziu, A. D. Xenopol, ca unul care cunoștea specificul de dezvoltare al societății românești, înțelegînd că dificultățile se înscriau, firesc, poate, în procesul de creștere, putea să consemneze (în 1885): „după multe șovăiri și un curs prăpăstios, învățămîntul superior își croia o matcă istorică în pămîntul Moldovei. El începea a curge măreț și liniștit, așteptînd de la mintea poporului afluenții care să sporească neîntrerupt volumul apelor sale"[56].

Element esențial în strategia Unirii, Universitatea din Iași a fost rezultatul unei puternice efervescențe ideologice și spirituale care, prin înălțimea formelor de manifestare, a depășit stadiul strict al realităților economice și al așezării sociale. Între laturile de dezvoltare ale proceselor istorice, se știe, nu poate exista o perfectă sincronie. În societatea românească, elanul spiritual a depășit, adesea, realitatea pe care a impulsionat-o și la modificarea căreia a contribuit, decisiv, uneori. În aceste condiții, Universitatea din Iași, privită chiar de la început cu neîncredere, confruntată cu mari greutăți materiale, inerente unei societăți care se dezvolta în condiții deosebite, în împrejurări în care totul *trebuia făcut, în cuprinsul unei adaptări largi și rapide, a pregătit nu numai cadrele necesare edificării României moderne; printr-o decantare*

---

[52] *Școlile medii nu erau suficiente pentru a asigura un aflux constant de studenți. De asemenea, lipsa unei departajări firești în ocuparea funcțiilor administrative, între absolvenții de liceu și cei ai Universității, nu a încurajat frecventarea învățămîntului superior.*

[53] *Extinzînd, nejustificat, teoria* formelor fără fond *la realitățile învățămîntului, T. Maiorescu considera că, în stadiul de dezvoltare în care ne aflam nu-și aveau rostul două universități. Ilustrul om de cultură nu a înțeles că „legile dezvoltării societății sînt altele decît cele riguros logice și nu-s egale la toate civilizațiile deopotrivă", adevăr formulat de E. Lovinescu, mai tîrziu. Nu a înțeles că această cale, a formelor fără fond, reprezintă una din particularitățile dezvoltării societății noastre moderne.*

[54] *Aprecierile îi aparțin lui A. D. Xenopol, Cf.* Anuarul general al Universității..., *p. XXVIII.*

[55] *Constatarea este formulată de C. Climescu. Cf. M. Kogălniceanu,* Cestiunea Universității de Iași..., *p. 14.*

[56] *A. D. Xenopol, C. Erbiceanu,* op. cit., *p. 178.*

savant realizată, a transmis întreaga moștenire anterioară pe care a însumat-o în cultura timpului. Istoria dezvoltării sale se confundă, pînă la identificare, cu istoria dezvoltării culturii și a științei românești.

Cu toate dificultățile pe care le-a întîmpinat în ascensiunea sa — pînă la primul război mondial — Universitatea și-a extins aria de cuprindere, și-a diversificat profilul, în acord cu nevoile mereu crescînde ale societății moderne. Stabilind legături trainice cu lumea din afară, integrîndu-se în circuitul științific și cultural de valori ale timpului, Universitatea din Iași a definit profilul unor școli științifice cu renume, a format savanți de prestigiu, care au impus știința românească în cuprinsul larg al universalității. Totodată, în cadrul Instituției au fost pregătite și formate generații întregi de specialiști, prin a căror muncă și pricepere s-a realizat progresul material și spiritual al României. A fost, Universitatea din Iași, un așezămînt care a apărat și a cultivat, cu pasiune și înaltă competență, nevoile și aspirațiile întregii spiritualități românești, a cărei sinteză, de altfel, a fost. Școală de studii înalte și citadelă a științei, Instituția a reprezentat, cu prestigiu și demnitate, năzuințele cele mai nobile, sociale și naționale. Slujitorii ei s-au simțit legați de realitățile culturale, naționale, ale întregii colectivități românești, pe care le-au servit, cu angajare. Niciodată nu s-a produs o disjungere a activității erudite de problematica ridicată de existența imediată, de viață. Cei mai buni slujitori ai Universității au fost, totodată, oameni ai cetății care au intervenit, prin cuvîntul sau prin scrisul lor, în lupta pentru susținerea opțiunilor naționale, pentru o mai dreaptă așezare a rînduielilor sociale.

În România întregită în hotarele sale firești, după Unirea cea Mare, Universitatea din Iași, consolidîndu-și și diversificîndu-și profilul și implicîndu-se mai puternic în circuitul universal de valori, a continuat să rămînă un nucleu iradiant al culturii și civilizației naționale, situîndu-se în primele rînduri ale progresului și ale demnității.

Nu ne-am propus să reliefăm, aici, etapele înregistrate în evoluția Universității din Iași prin date statistice, din care să se desprindă producția științifică, adaosul continuu de discipline și secții, sporirea numărului de studenți și profesori, a bazei materiale ș.a. Oricum, tabloul ar fi fost incomplet; contribuția Universității din Iași nu poate fi desprinsă și separată; ea se integrează organic în profilul spiritual al societății românești. Prin activitatea și producția culturală și științifică a studenților și a profesorilor săi, Instituția a participat, cu patos și eficiență, la înalta mișcare de idei și la progresul înregistrat de societatea românească în perioada dintre cele două războaie mondiale, onorîndu-și tradiția și menținînd locul predilect al Iașului în profilul spiritual național. A existat o perfectă linie de continuitate pe care dificultățile temporare, politice sau materiale, din perioadele de criză, nu au putut să o abată sau să o estompeze.

Revoluția care a urmat celui de al doilea război mondial a răsturnat așezarea politică și rînduielile sociale, a conferit învățămîntului o altă structură și orientare, în acord cu ideologia și cerințele noi ale societății socialiste.
darea noilor structuri, la realizarea stabilității și a reluării relațiilor trainice
In vîrtejul acestor radicale prefaceri s-au săvîrșit și greșeli. Pînă la consolidarea noilor structuri, la realizarea stabilității și a reluării relațiilor trainice cu tradiția, Universitatea s-a resimțit, plătindu-și tributul. Îndepărtarea de la catedră, temporar sau definitiv, a unora dintre profesorii de prestigiu ai Universității și înlocuirea acestora, în unele cazuri, cu oameni lipsiți de harul sau

competența corespunzătoare, a pricinuit prejudicii care pot fi măsurate doar prin aprecierea contribuției pe care cei dintîi au adus-o în continuare (sau ar fi putut s-o aducă la catedră) la patrimoniul național, pe care înlocuitorii nu au fost capabili s-o egaleze. Unii dintre ei nu s-au situat la înălțimea chemării. Important este faptul că, după această perioadă (scurtă, din fericire), Universitatea din Iași, integrată în rosturile sale tradiționale, beneficiind de un larg sprijin material, și-a sporit rîndul slujitorilor, prin înrolarea unor tineri de talent și perspectivă, și-a diversificat mult profilul. Numărul profesorilor și al studenților a crescut considerabil, iar baza materială necesară bunei funcționări a cunoscut o extindere pe măsură.

Este greu — și de data aceasta — să se stabilească un bilanț, de natură să probeze și să măsoare rolul Universității din Iași în circuitul vieții științifice și culturale, participarea slujitorilor ei la construcția societății contemporane. Din nou, cifrele nu ar fi suficiente pentru a releva implicarea adîncă a Instituției în uriașul proces constructiv al vremurilor noastre. Mii de studenți, deveniți specialiști, de pregătire și profesiuni diferite, au fertilizat ogorul avid de cultură al României noi, au contribuit la organizarea și la impunerea noilor structuri. Sute de profesori, la catedră, precum și într-o prestigioasă și complexă activitate științifică și culturală, au contribuit, printr-o exemplară dăruire profesională și civică, la promovarea culturii și a spiritului științific, la înscrierea României noi în circuitul universal de valori, la situarea Almei Mater Iassiensis *printre universitățile de prestigiu ale lumii contemporane.*

Lăsînd pe seama viitorului statisticile de natură să probeze, prin valoarea și puterea de convingere a cifrelor, adevărurile generale formulate mai sus, importantă ni se pare o constatare: în spiritul care animă viața culturală și științifică a Universității din Iași, mereu și pretutindeni, știut sau nu, se regăsește tradiția raționalistă și umanistă, moștenită și înnobilată mereu în secolele în care, în Iașul românesc s-au dezvoltat învățăturile înalte, organizate în cuprinsul Universității în veacul modern al naționalităților. Continuatoare a acestor tradiții, a spiritului militant și civic, cu largă deschidere spre universalitate, instituția este, netăgăduit, unul din martorii trainiciei și a forței noastre, un izvor de robust optimism, de încredere în valorile de astăzi și de totdeauna ale neamului și ale umanității.

GH. PLATON

UNIVERSITATEA DIN IAŞI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. PREOCUPĂRI ŞTIINŢIFICE

DE

ION AGRIGOROAIEI

Noul cadru naţional realizat în 1918 şi transformările survenite în viaţa social-politică a României în perioada imediat următoare au stimulat dezvoltarea culturii şi ştiinţei, făurirea unor remarcabile creaţii spirituale, afirmarea într-o măsură considerabil mărită în spaţiul european şi mondial. La acestea şi-a adus contribuţia şi Universitatea din Iaşi.

Tabloul vieţii spirituale de după 1918 este mult prea complex pentru a fi măcar schiţat aici ; ne îngăduim numai cîteva observaţii. Înlăturarea barierelor politico-naţionale a permis accesul larg la valorile culturii româneşti ; totodată, noul spaţiu spiritual a beneficiat de contribuţia neîngrădită a energiilor tuturor provinciilor româneşti. În acest sens, s-au făcut o serie de referiri pe cît de interesante, pe atît de pertinente. Astfel, s-a arătat că harta spirituală a României s-a modificat în răstimp de două ori, între 1918—1944 şi din 1945 pînă astăzi. „Descătuşînd energiile, Unirea din 1918 a încercat — uneori în condiţii dificile, de unde şi nu puţine eşecuri — o solidarizare a generaţiilor, provinciilor, finalităţilor. Dar poate că particularitatea cea mai interesantă a epocii o constituie afirmarea în acelaşi spaţiu de cultură şi creaţie, alături de români şi nu o dată printr-o afinitate stilistică izvorîtă din exprimarea uneia şi aceleiaşi realităţi (cu luminile şi umbrele ei), a naţionalităţilor conlocuitoare [...]. Scena unor confruntări şi afirmări majore generate de fierbintele Decembrie 1918 îşi reliefează în perspectivă istorică adîncile înţelesuri“ [1]. Cultura din perioada interbelică a înregistrat „un progres şi, încă, unul sensibil, faţă de cultura de dinainte de primul război mondial. Acest fapt se explică prin realizarea unităţii naţionale a românilor de pretutindeni [...]. Încurajarea materială, dovedită prin punerea la dispoziţie a unor fonduri importante în ceea ce priveşte organizarea învăţămîntului, mai ales a celui superior, cît şi încurajarea morală, au contribuit, cum era şi firesc, la progresul culturii noastre în toate provinciile ţării [...]. Între cele două războaie mondiale, elementul hotărîtor care a contribuit la dezvoltarea literaturii noastre (a culturii, în general — n. ns., I.A.) a fost, cum am mai spus, revenirea românilor din Ardeal şi Basarabia la Ţara veche, deci unificarea naţională şi din punct de vedere politic ; din punct de vedere cultural, această unitate exista cu mult timp înainte : toţi românii, din toate provinciile, vorbeau aceeaşi limbă, iar cultura, chiar dacă avea aspecte diferite de la o provincie la alta, fundamental era aceeaşi“ [2].

„Înainte de război — declara Liviu Rebreanu în 1923 — manifestările noastre culturale se petreceau în cercuri restrînse, între cîţiva aleşi [..]. Între avîntul de azi al unui întreg popor spre cultură şi anemicele pîlpîiri din trecut nu se poate face comparaţie decît în dauna trecutului. Temeliile adevăratei culturi româneşti acum se pun. Nu avem de ce să ne uităm înapoi şi nici nu avem să regretăm trecutul. Sîntem un neam tînăr în cultură. Viitorul e al nostru. Pînă azi ne-am luptat cu veacurile ca să trăim. De-aici încolo vom

---

[1] Mircea Zaciu, *Retrospectivă istorică*, în „România Literară“, 23 noiembrie 1978, p. 2.
[2] Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 210—215.

dovedi lumii că trăim aievea, prin cultura românească" [3]. Peste unele exagerări în dauna trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat (în fond, prezentul la care se referă omul de cultură fusese generat de acel trecut), rămîne constatarea clară, deschisă, făcută la cîţiva ani după Marea Unire, a saltului pe care-l efectua cultura românească.

Împlinirea statului naţional, concentrarea şi centralizarea vieţii sociale, politice şi culturale au influenţat favorabil cursul istoriei limbii culturii româneşti. „Unirea a adus în limba culturii noastre modificări de configuraţie dialectale şi, implicit, a contribuit la o variaţie în unitatea ei de pînă atunci. Cu anii construirii statului naţional unitar începe o nouă perioadă a istoriei limbii literare : desăvîrşirea unităţii sale centralizate [...]. Istoria limbii culturii noastre contemporane înseamnă aşadar istoria limbii unui stat unitar, într-o ţară a cărei unitate naţională de limbă şi cultură îşi afla, în sfîrşit, structura oficială corespunzătoare. Dezvoltarea ulterioară, înflorirea literară şi culturală care a urmat în cel de al treilea şi al patrulea deceniu al secolului nostru, momentele de răscruce dintre 1940—1944, actul de la 23 August şi consecinţele sale revoluţionare care au dus la constituirea culturii noastre contemporane nu sînt decît etape şi realizări ce îşi au originea în unitatea consfinţită prin actul Unirii" [4].

În perioada ce a urmat desăvîrşirii unităţii naţional-statale, integrarea activă a culturii româneşti în cultura europeană şi universală a cunoscut forme superioare. Chiar din 1920, Simion Mehedinţi ţinea să precizeze : „Mai ales acum, după întregirea politică, toate naţiunile pămîntului aşteaptă să vadă ce vrem să fim şi ce loc voim să ocupăm în cadrul istoriei universale" [5]. Acelaşi lucru era remarcat şi de Liviu Rebreanu : „Cu dreptate s-a recunoscut că, după săvîrşirea unirii neamului românesc, trebuie să urmeze negreşit afirmarea noastră în faţa lumii ca factor cultural. Energiile spirituale ale unui popor cu o vitalitate extraordinară şi cu mari daruri fireşti vor trebui să producă, în domeniul artelor şi al culturii, valori noi, încă nebănuite, prin care să ne dobîndim locul de cinste în concertul civilizaţiei universale" [6].

Putem afirma astăzi, din perspectiva tot mai largă pe care o avem asupra perioadei interbelice, că exponenţi ai culturii noastre — între care şi profesori ai Universităţii ieşene — s-au manifestat strălucit, unii dintre ei intrînd definitiv în panteonul culturii universale. „După crearea statului naţional unitar, spunea Tudor Vianu, cultura română şi-a deschis aripile, s-a eliberat de probleme locale, a căpătat, firesc, accesul la universal. În viziunea marelui cărturar, ţara de la Dunăre şi Carpaţi devenise aptă să intre în marele dialog universal al culturilor, aducîndu-şi cu mai multă rodnicie contribuţia sa la soluţionarea sau la reformularea unor probleme cheie ce confruntă conştiinţa umanităţii. Este ceea ce s-a şi întîmplat în epoca dintre cele două războaie, cînd cultura noastră a participat efectiv, adeseori strălucit, la acea mare dezbatere planetară care, punînd în relaţie culturi, curente, stiluri, a definit ceea ce s-ar putea numi, peste graniţe şi peste specificul naţional, profilul spiritualităţii umane în veacul al XX-lea. Documentele intervenţiilor româneşti în acest dialog, încă nereeditate, le găsim, tulburătoare prin bogăţie şi prin mesaj, în presa culturală a vremii,

---

[3] *De vorbă cu Liviu Rebreanu*. Interviu apărut în revista „Spre ziuă", I, nr. 1, 11 noiembrie 1923, p. 13—15 ; vezi Liviu Rebreanu, *Jurnal*, I, Editura Minerva, 1984, p. 360—361. În articolul program apărut în revista „Mişcarea literară", I, nr. 1, 15 noiembrie 1924, Liviu Rebreanu relua această chestiune : „Literatura, artele, cultura românească se află, credem, într-o epocă de înflorire fără pereche în scurta noastră istorie culturală. Acum un sfert de secol ne puteam număra pe degete cărţile ce apăreau în cursul unui an, în cîte o ediţie modestă, care totuşi putrezeau prin rafturile puţinilor librari ; azi apar sute de volume noi în fiecare an, în mii de exemplare, găsind cîteva mii de cititori siguri [...]. O singură stagiune de teatru reprezintă azi mai multe piese româneşti noi decît o jumătate de secol înainte de război. Expoziţiile de artă sînt mai numeroase azi, într-un sezon, decît odinioară în zece ani. Scepticii vor ridica din umeri cu superioritate : «Dar calitatea ?» [...]. Cantitatea, indiferent de valoare, dovedeşte totuşi bogăţia rîvnei creatoare. Înainte de-a alege, trebuie să ai din ce anume să alegi. Cantitatea devine astfel premisa calităţii. Bogăţia cantitativă permite o mai îngrijită selecţie calitativă" (în *loc. cit.*, p. 366—367).

[4] Al. Niculescu, *Limba culturii şi Unirea*, în „România Literară", 7 decembrie 1978, p. 4.

[5] Simion Mehedinţi, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale* (Discurs de recepţie la Academia Română, rostit la 6 iunie 1920), în *Discursuri de recepţie la Academia Română*, Editura Albatros, Bucureşti, 1980, p. 140.

[6] Liviu Rebreanu, *Gazeta literară*, articol de fond apărut în „Gazeta literară", I, nr. 1, 31 ianuarie 1929, p. 1, în vol. Liviu Rebreanu, *Jurnal*, I ..., p. 410.

în profesiunile de credință, în contribuțiile teoretice ale marilor noștri creatori" [7]. Am reprodus aici cîteva aprecieri cu gîndul că ele reușesc, mai bine decît am fi putut-o face noi, să sublinieze avîntul culturii românești în perioada interbelică, avînt la care o contribuție notabilă a adus Universitatea noastră.

Învățămîntul s-a putut dezvolta și ca urmare a faptului că, în noile condiții, un număr mai mare de copii, tineri români, au putut urma diferite forme de învățămînt [8]. A fost unificată legislația școlară și organizarea învățămîntului primar, iar învățămîntul secundar și superior a fost legat mai strîns de necesitățile vieții moderne [9].

Numărul învățătorilor a crescut de la 13 600 în anul școlar 1918—1919, la 47 914, în anul 1937—1938. Numărul școlilor secundare teoretice și tehnice a crescut de la 186, cîte funcționau în 1919, la 825 în 1938. Dezvoltarea economică a României a făcut necesară o creștere a învățămîntului profesional, cuprinzînd școli de arte și meserii, licee industriale, agricole, comerciale etc. Învățămîntul superior a făcut progrese, în raport cu cerințele sporite, economico-administrative și cu noua etapă de dezvoltare a științei și culturii. Ca urmare a Unirii din 1918 și a prefacerilor care au însoțit-o (a reformei agrare, în special) a crescut considerabil numărul elevilor și al studenților. Celor două Universități, din București și Iași, li s-au adăugat, pe parcurs, Universitatea din Cluj, Universitatea din Cernăuți, Politehnica din București, Politehnica din Timișoara, Politehnica din Iași, Academia de arhitectură din București, Academia de drept din Oradea etc. Numărul studenților a crescut; raportat la populația țării, un student revenea la 500 de locuitori, ceea ce marca un progres față de perioada anterioară, dar nu acoperea încă nevoile de cadre ale țării, mai ales că un procent ridicat de studenți era concentrat în facultățile de drept; deși în creștere, un număr redus de studenți urmau facultățile sau secțiile cu profil tehnic.

Cu toate greutățile materiale pe care le întîmpinau numeroși studenți (taxe, cheltuieli de locuință și masă, numărul mic de burse ș.a.), învățămîntul superior a cunoscut în perioada interbelică o dezvoltare notabilă în ce privește extinderea rețelei, înzestrarea materială, conținutul disciplinelor de studiu și contribuția la dezvoltarea științei și culturii [10]. Față de aproximativ 500—600 de studenți în anii din preajma primului război mondial, numărul studenților Universității din Iași a crescut considerabil după 1918: 4 650 în 1923—1924, 5 879 în 1931—1932, 6 914 în 1933—1934, 6 209 în 1934—1935. Înființarea a două facultăți ale Universității la Chișinău (Teologia în 1926 și Științe agricole în 1933), desprinderea secțiilor tehnice în cadrul Școlii politehnice (1937) reprezintă și ele momente care reflectă cu pregnanță noile cerințe cărora a trebuit să le răspundă învățămîntul superior din Moldova, ca și din întreaga țară. Prindea viață ceea ce a promis rectorul, prof. dr. N. Leon, atunci cînd, la 30 martie 1918 (st. v.), transmitea Sfatului Țării călduroase urări pentru măreţul act săvîrșit spre întregirea neamului: „Universitatea din Iași va depune toată munca și inima caldă spre a cimenta această legătură. Ea se bucură că forțe noi se adaugă la lucru pentru idealul și menirea noastră" [11].

Locul și rolul Universității ieșene nu pot fi înțelese desprinse de climatul de învățătură, de emulație spirituală existent în vechea capitală a Moldovei. Școlile din Iași cuprindeau numeroși tineri dornici de învățătură, veniți din numeroase localități ale Moldovei și din alte colțuri ale țării. În școlile ieșene [12] — cîteva din ele cu tradiții și apreciate pe plan

---

[7] Vezi Ilie Purcaru, *Demnitatea culturii*, în „Scînteia", 9 ianuarie 1983.

[8] *Istoria poporului român* (sub redacția acad. Andrei Oțetea), Editura Științifică, București, 1970, p. 378; D. Șandru, *Răspîndirea științei de carte în satele României între cele două războaie mondiale*, în „Cercetări Istorice", t. XI, Iași, 1980, p. 521 și urm.

[9] A. Loghin, I. Saizu, *Soluții în modernizarea rosturilor culturii românești (perioada interbelică)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași", t. XX, 1983, p.191 și urm.

[10] *Istoria României între anii 1918—1981*. Manual universitar, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 209.

[11] Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza". Rectorat, dosar 4/1918, f. 64.

[12] La o populație de aproximativ 102 000 locuitori în 1930 și 111 000 în 1941 (vezi și A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric 1918—1969*, Iași, 1969, p. 31), orașul Iași dispunea, în comparație cu alte localități similare ca mărime, de o rețea de școli bine structurată pentru acea vreme. În preajma celui de al doilea război mondial ea cuprindea 16 grădinițe, 14 școli primare de băieți, 14 școli primare de fete, 4 școli primare mixte, 2 școli primare particulare, școli confesionale. Funcționau pentru fete cîteva școli profesionale și o școală de menaj. Lista se continuă cu două gimnazii („Alexan-

național — generații și generații de elevi însetate de cultură au primit, o dată cu cunoștințele respective, educația în spiritul ideilor umanismului, al prețuirii înaltelor valori politice, morale și culturale ale neamului. În ciuda unor limite ale sistemului de învățămînt de atunci, cea mai mare parte a învățătorilor și profesorilor secundari — unii dintre ei cu merite deosebite atît la catedră, cît și în cercetarea științifică — s-au situat pe o poziție înaintată, au încurajat elementele valoroase provenite din păturile de jos, le-au urmărit și ajutat în realizarea lor deplină. Învățămîntul secundar din Iași, și nu numai din Iași, a constituit o importantă rezervă de cadre pentru Universitatea din Dealul Copoului.

Activitatea de învățămînt și cultural-artistică a cunoscut o înflorire deosebită prin contribuția adusă de Conservatorul (Academia) de muzică și artă dramatică, Școala (Academia) de arte frumoase și Pinacoteca, Teatrul Național, Societatea Simfonică „George Enescu", Filarmonica „Moldova" ș.a. [13]. Reviste și ziare ca „Viața Românească" [14], „Manifest", „Ecoul", „Gîndul Vremii", „Iașul", „Însemnări Ieșene" [15], „Opinia" etc. — alături de altele, cu caracter strict științific — au avut, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu nuanțe și limite politice asupra cărora nu ne oprim aici [16], un rol de îndeplinit în dezvoltarea vieții culturale și științifice a Iașului, a întregii țări.

Viața cultural-științifică a orașului Iași s-a caracterizat prin unitate și varietate, diversitate, în același timp. Unitatea era realizată, în special, prin ampla activitate a Universității. Dar această activitate nu se oprea la porțile Universității. Profesori de prestigiu au condus sau și-au pus amprenta asupra activității unor instituții de cultură, a unor publicații valoroase; mari personalități ale culturii și științei românești și-au legat strîns etape sau momente importante din viața lor de orașul Iași. Mișcarea teatrală și muzicală, artele plastice, arhivele statului, bibliotecile, ziarele și revistele, o serie de institute, societăți, cercuri etc. au beneficiat de contribuția de prestigiu, de înaltă ținută cultural-științifică și morală, a unor profesori; activitatea Universității — pe multiple planuri — a reprezentat o parte integrantă dintr-un întreg, național și local în același timp, din care nu poate fi detașată fără a primejdui înțelegerea fenomenului în ansamblul său.

Universitatea, orașul Iași în general, s-a manifestat ca un focar de cultură și știință în care aceste activități n-au fost nici un moment înțelese ca rupte de viață. Pentru majoritatea zdrobitoare a profesorilor, a lua poziție de apărare a principiilor democratice, împotriva curentelor extremiste, ultrareacționare, reprezenta o datorie civică elementară. Principala preocupare a celor mai mulți dintre profesori și studenți a fost procesul de învățămînt și de creație științifică, de studiere a disciplinelor la nivelul cuceririlor epocii, de parti-

---

dru cel Bun" și „Ștefan cel Mare"), două școli normale („Vasile Lupu" și „Mihail Sturza") ș.a. În categoria liceelor pentru băieți intrau: Liceul Național, Liceul Internat „C. Negruzzi", Liceul Seminarului Pedagogic Universitar (Liceul de Aplicații), Liceul Militar și Liceul (particular) „M. Kogălniceanu". La acestea se adăugau Liceul Tehnic și Industrial (într-o vreme a purtat numele de Școala de arte și meserii), două licee comerciale (de băieți și fete). Ca licee pentru fete funcționau: Liceul „Oltea Doamna", două licee particulare (Ortodox „Elena Odobescu" și „M. Kogălniceanu"), precum și Institutul „Notre Dame de Sion". Lista școlilor mai cuprindea Seminarul Ortodox și Seminarul Catolic, școlile de ucenici, Școala de Corecție ș. a. (*ibidem*, p. 55—56; *Enciclopedia României*, vol. II, s.a., p. 638; N. A. Bogdan, C. I. Eremia, *Cel mai bun ghid al Iașului*, Iași, 1932, p. 23).

[13] George Pascu, *100 de ani de la înființarea Conservatorului de muzică „George Enescu" din Iași*, Iași, 1964; Ilie Grămadă, *Teatrul Național „Vasile Alecsandri" (1816—1966)*, București, 1967.

[14] S-a observat chiar din perioada respectivă că „mișcarea culturală ieșeană datorește enorm de mult acestei reviste care, prin rodnica ei activitate pe terenul pur literar și critic mai ales, a adus și aduce un imens folos întregii culturi naționale". Se sublinia, de asemenea, valoarea ei în sensul dezvoltării bogatelor tradiții ieșene și semnificația revistei pe un plan mai larg, cu unele absolutizări lesne de înțeles în epocă și ușor de eliminat din perspectiva actuală: „Astăzi, cea mai mare și mai serioasă revistă românească, care poate sta alături de oricare altă revistă similară din străinătate — vorbim de «Viața Românească» — apare tot la Iași, ca pe vremuri «Convorbiri Literare» și «Contemporanul», sau ca «Arhiva» care apare și azi" (Ioan Dafin, *Iașii cultural și social*, vol. II, Iași, 1929, p. 247—248).

[15] Traian N. Gheorghiu, *Miercurile de la „Însemnări ieșene"*, Editura Junimea, Iași, 1980.

[16] George Ivașcu, *Jurnal ieșean 1935—1940*, Editura Cartea Românească, București, 1971; A. Karetchi, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969; Gh. I. Ioniță, A. Karetchi, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971.

cipare mai activă la îmbogățirea acestora printr-un dialog cît mai larg, prin contribuții originale. Confruntările politice nu trebuie privite izolat și prin aceasta supradimensionate. Au existat, după cum se știe, asemenea confruntări, probleme, mai ales cu cei *cîțiva* profesori și o *minoritate* de studenți, care s-au manifestat zgomotos, huliganic și violent (ceea ce poate lăsa impresia unei forțe mai mari decît cea reală). Adesea procesul de învățămînt a avut de suferit. Dar, Universitatea ieșeană nu a abdicat de la rosturile sale fundamentale. Slujită, cu inerentele excepții, de un corp didactic de înaltă ținută științifică și morală, situat pe pozițiile ideilor umanitare și democratice, frecventată de un tineret preocupat, în marea lui majoritate, de descoperirea tainelor cunoașterii, Universitatea a constituit, înainte de toate, o citadelă a învățămîntului, a științei și culturii naționale.

Trebuie menționat aici că, în repetate rînduri, studenții dornici de învățătură s-au delimitat în mod public de elementele extremiste și naționaliste, au cerut adoptarea măsurilor menite să asigure desfășurarea normală a cursurilor. Astfel, la 1 iulie 1920, ziarul „Opinia" a publicat un comunicat, semnat de un mare număr de studenți, care condamna mișcările extremiste : „Ne ridicăm în contra tuturor încercărilor de tulburare a vieții noastre studențești și facem apel la toți, colegi și colege, să adere la manifestarea liberă a conștiinței tinere oneste pentru a da dovada, în fața opiniei publice, că merităm tot respectul și concursul nostru în munca noastră depusă în și afară de Universitate". Deosebit de semnificativ din acest punct de vedere este și memoriul înaintat rectorului, de un grup de studenți, la 26 martie 1926 [17]. Ei se desolidarizau deschis de acei studenți naționaliști care, printr-o așa-zisă grevă, încercau să intimideze conducerea Universității pentru a satisface „revendicări" incompatibile, de fapt, cu normele legale și cu desfășurarea normală a procesului de învățămînt [18]. „Subsemnații, studenți și studente ai Universității din Iași, avem onoarea a vă aduce la cunoștință că memoriul remis la 5 martie a.c., de o *infimă* parte din colegii noștri, este departe de a exprima părerile și dorințele *marii majorități* a studenților și studentelor care doresc să urmeze în liniște cursurile universitare, avînd ferma convingere că revendicările universitare, *acele care intră în cadrul vieții universitare*, nu pot fi satisfăcute prin «grevă», adică prin dezordine și închiderea Universității, ci prin liniște și de comun acord cu organele superioare de conducere ale Universității. Subsemnații dorim ca Universitatea să rămînă deschisă pentru a ne putea continua studiile. Fiindcă însă încercările noastre de a lua parte la cursuri sînt zădărnicite de un număr *nu mai mare* de 60 de turburenți care maltratează prin loviri, insulte și huiduieli, atît la intrarea și ieșirea din Universitate, cît și oriunde pe stradă, vă rugăm respectuos să luați toate măsurile cuvenite ca să ni se garanteze libertatea de frecventare a cursurilor, precum și apărarea persoanei noastre, atît în Universitate, cît și în afară de Universitate. Numărul colegilor noștri, care sînt de părerea noastră, este *foarte mare ;* dacă însă memoriul de față este iscălit de un mic număr de colegi, cauza este că foarte puțini pot avea curajul de a suporta teroarea, sub toate formele ei, a celor 60 de îndrăzneți organizați pe bătaie și teroare (sublinierile ns., I.A.)" [19]. În încheiere, studenții precizau că după ce Universitatea va intra în liniște, vor prezenta „un memoriu amănunțit de îmbunătățiri pe care le credem indispensabile pentru bunul mers al Universității noastre, atît în ce privește completarea Universității cu instituții și materiale necesare, cît și în ce privește soarta studenților". Aceasta era poziția constructivă adoptată, de-a lungul unei întregi perioade, de majoritatea zdrobitoare a studenților, preocupați de îmbunătățirea condițiilor de viață și de studiu și dornici să se adape de la unul din puternicele izvoare ale culturii și științei românești [20].

---

[17] Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, Rectorat, dosar 1/1926, f. 216—223.

[18] Vezi și Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică)*, Editura Junimea, Iași, 1977, p. 312 și urm.

[19] Inițial, memoriul a fost redactat în patru exemplare și iscălit de un grup de studenți. În zilele următoare însă, ca urmare și a atitudinii de solicitudine adoptată de conducerea Universității, mai multe exemplare au circulat prin facultăți și cămine, memoriul fiind semnat de un mare număr de studenți, care au dovedit astfel curaj și demnitate civică (Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza" Iași. Rectorat, dosar 1/1926, f. 336 și urm.).

[20] În anumite etape și momente, în strînsă legătură și cu evoluția unor fenomene din viața politică a țării și a relațiilor internaționale, mișcările naționaliste, profasciste din orașul Iași au cunoscut intensificări, în alte etape ele au dat înapoi și au cunoscut forme slabe de manifestare, pentru a răbufni uneori violent. „...Astăzi, — scria rectorul Traian Bratu, referindu-se la prima jumătate a deceniului al IV-lea — cred și ca urmare a atitudinii în-

Universitatea din Iaşi a fost confruntată, în special la sfîrşitul războiului [21], cu greutăţi materiale deosebite; spaţiul devenise mult prea restrîns, subvenţiile erau insuficiente, mai ales că s-au manifestat discriminări în raport cu regimul asigurat Universităţii din Bucureşti, fapt care explică transferarea unor profesori. Colegiul universitar, încă din şedinţa sa din 18 octombrie 1918, îşi exprima îngrijorarea faţă de acest fenomen, ce va lua, în anii următori, proporţii tot mai mari, pentru unele facultăţi sau secţii. „Cazul colegului Rainer (discutat în această şedinţă — n.ns., I.A.), arăta prof. Al. Slătineanu, trebuie să ne pună pe gînduri în adevăr şi să ne alarmeze cu toată seriozitatea [...]. El redeşteaptă vechea chestiune a regretabilelor transferări ale profesorilor buni de la Iaşi la catedrele similare sau identice de la facultăţile Universităţii din Bucureşti. Acest caz pune iarăşi pe tapet o tristă realitate: aceea a stării de inferioritate în care e pusă Universitatea din Iaşi, faţă de aceea din Bucureşti". Cu exemple concrete, prof. Al. Slătineanu evidenţia deosebirea „între zestrea şi subvenţiile anuale" ale Facultăţii de Medicină din Iaşi şi cele ale Facultăţii de Medicină din Bucureşti. „Deci trebuie, în primul rînd, ca universitarii ieşeni să lupte hotărît şi fără contenire pentru înlăturarea cauzelor de inferioritate între cele două facultăţi (şi nu numai între ele — n.ns., I.A.), cauze care dispărînd va dispare implicit şi mult dezbătuta chestiune a transferărilor, care, trebuie s-o mărturisim nu poate fi decît în detrimentul Universităţii din Iaşi" [22]. Au existat şi deosebiri în retribuirea profesorilor, cei de la Iaşi primind salarii mai mici decît cei din Bucureşti [23]. Reţinînd aici aspectul material, trebuie să observăm că o anumită mişcare a profesorilor din Iaşi spre Bucureşti şi Cluj (la noua universitate românească) a avut şi alte explicaţii (unele deja menţionate), că fenomenul este mai complex, intervenind şi factori de altă natură. Deşi mult mai rare, au fost şi cazuri în care s-au înregistrat transferări de la Bucureşti şi chiar Cluj la Iaşi. În general, Universitatea din Iaşi a dat mai mult decît a primit, dar fenomenul nu trebuie scos în afara unui proces mai larg, de mişcare a profesorilor şi ideilor în cadrul statului român întregit şi centralizat. În anumite cazuri, transferarea la Bucureşti a unor profesori a îngăduit o afirmare rapidă la Iaşi a unor valoroase cadre tinere, cu solide studii în ţară şi străinătate.

Un document deosebit de semnificativ pentru situaţia şi menirea Universităţii din Iaşi în cadrul României întregite îl reprezintă *Darea de seamă asupra anului 1921/1922*, prezentată de rector, prof. Traian Bratu, în Aulă, cu prilejul inaugurării anului de învăţămînt următor,

---

ţelepte şi energice a autorităţilor universitare, majoritatea covîrşitoare a studenţilor se ocupă cu studiile; iar încercările de a-i implica în mişcări al căror caracter nu este universitar şi academic şi ale căror scopuri reale nu pot fi totdeauna sincer mărturisite s-au dovedit neputincioase" („Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930—1935", Editura Universităţii Mihăilene, Iaşi, 1936, p. XVII).

[21] Arhivele Statului Iaşi, fond Universitatea „Al. I. Cuza". Rectorat (în continuare, Arh. St. Iaşi, Rectorat), dosar 7A/1918, f. 5.

[22] Ibidem, f. 45.

[23] Problema a revenit puternic în discuţie în anii crizei economice din 1929—1933, cu prilejul introducerii curbelor de sacrificiu. Astfel, în şedinţa Consiliului universitar din 8 decembrie 1930, a fost luată în discuţie retribuirea profesorilor universitari în special şi a corpului didactic în general, inegalitatea de salarizare între profesorii diferitelor universităţi din ţară, aplicarea curbelor de reduceri. Mai mulţi profesori s-au ridicat împotriva acestei stări de lucruri, cerînd intervenţia mai hotărîtă în parlament. Luînd cuvîntul, prof. P. Andrei preciza: „În parlament mă consider apărătorul interesului tuturor şi pe lîngă dl. ministru şi ceilalţi colegi am pus şi eu mari stăruinţi pentru obţinerea fondurilor cu care s-au ridicat din cărămidă construcţiile din curtea Universităţii şi a clinicilor Spiridoniei. În comisia bugetară, n-am putut obţine de la parlament mai mult, adică numai jumătate din suma necesară. Între parlamentarii membri ai corpului didactic este unitate de vederi şi pe mîine seară voi prezida o întrunire a cărei moţiune va fi citită în parlament. Vom cere: salarii armonizate, după curba armonizării şi numai după satisfacerea acesteia să se aplice curba de sacrificiu. Nu cerem milă, cerem recunoaşterea drepturilor noastre; gradaţia făcînd parte integrantă din salar nu poate fi suspendată [...]. N-am uitat nici o dată că sînt profesor şi consider mandatul de parlamentar pe al doilea plan...". Consiliul universitar adopta o *Moţiune* în care se cerea armonizarea salariilor profesorilor (şi numai după aceea vor fi primite sacrificiile cerute de stat), menţinerea gradaţiei, reduceri pentru materiale didactice proporţionale cu fondul bugetar alocat fiecărei Universităţi (ibidem, dosar 58/1930, f. 102—106; vezi şi dosar 59/1930, f. 66—69).

la 8 noiembrie 1922[24]. Avînd în vedere pertinența observațiilor, echilibrul și frumusețea expunerii, ne permitem să reproducem cîteva fragmente mai întinse :

„Trăim vremuri excepțional de mari, dar grele.

După cum neamul nostru e fericit de a vedea împlinit visul desmierdat de cei mai buni fii ai săi și pentru care s-au jertfit cei mai aleși dintre ei, însă deocamdată luptînd cu nenumărate greutăți, se zbate încă și se zbuciumă ca să vindece rănile rămase pe urma războiului, să așeze și să orînduiască noul stat și să se organizeze în noua sa casă — tot astfel și Universitatea noastră, oglindind în cadrul ei mai restrîns starea generală a țării, se înfățișează în anul școlar expirat cu o viață plină de cele mai variate semne ale vremurilor pe care le trăim, de la cele mai îmbucurătoare pînă la acelea care pricinuiesc cele mai mari griji și cel mai dureros zbucium.

Putem deci afirma că Universitatea din Iași simte pe deplin vremile mari prin care trece neamul nostru, dar în același timp se resimte și de toate greutățile acestor vremi și de toate problemele care se pun deodată cu realizarea unității noastre naționale.

Nu ajung cuvintele ca să poată exprima fericirea pe care o simte această Alma Mater a noastră, cînd vede crescînd în fiecare an numărul mare de studenți și studente care caută lumină și căldură la sînul său, venind din toate ținuturile locuite de români [...]; nu pot să spun cît e de mîndră și fericită, cînd constată că mai bine de jumătate din cei 4 656 de studenți înscriși în anul trecut vin de dincolo de granițele vechiului regat. Sînt lucruri acestea atît de mari, atît de nespus de mari, încît pot zice că noi sîntem cea mai fericită generație a neamului nostru, cu atît mai mult că acum 10 ani nici unul din noi nu am fi cutezat să visăm măcar că le vom trăi și vedea aevea. Și acum ele sînt o realitate. Și Universitatea noastră poate susține cu mîndrie că ea constituie, noi credem în întreaga Românie Mare, dar desigur în răsărit de Carpați, cel mai important laborator, în care se plămădește unitatea sufletească și de conștiință națională a cetățenilor statului român în granițele lui firești. Și Universității noastre nu i se poate tăgădui meritul de a-și fi dat seama și a fost conștientă dintru început, încă din 1918, de cinstea excepțională a acestui rol mare care-i revenea, ci o ocazie de mulțămire sufletească să pot proclama sus și tare și în momentul acesta, că toți rectorii acestei Universități de la 1918 încoace și toți membrii Senatului și-au dat pe deplin seama de acest fapt, l-au accentuat în toate împrejurările și au lucrat în consecință“[25]. Universitatea a înlesnit apropierea între studenții veniți din diferitele provincii românești : sînt studenți distinși, chiar colaboratori și asistenți recrutați din teritoriile aflate pînă ieri sub dominație străină.

Palatul inaugurat în 1897 a devenit neîncăpător și insuficient înzestrat ; lipsesc materialele de laborator, combustibilul etc. O serie de greutăți provin din situația generală a țării, din proasta organizare a finanțelor statului etc.[26]. S-au primit unele ajutoare pentru cămine de la Banca Iașilor, Banca Dacia, Banca Moldova, de la unele prefecturi, s-au strîns fonduri prin serbările date de studenți etc. „Ne-a venit însă ajutor și din altă parte. Guvernul marii și generoasei noastre surori, guvernul Franței ne-a trimis și ne trimite în mod gratuit un număr însemnat de reviste și ne-a trimis cărți, ceea ce constituie un ajutor cît se poate de prețios în situația noastră actuală, cînd din cauza valutei cărțile străine ne sînt aproape inaccesibile“.

Căminele care găzduiesc 500 de studenți și cantinele pentru aproape 700 de studenți reprezintă un ajutor „pe care studenții noștri nici nu-l puteau visa înainte de război“ și pe care trebuie acum să-l prețuiască[27]. Sînt date și aprecieri care oglindesc eforturile depuse, rezultatele obținute și problemele rămase nerezolvate ; totodată, din perspectiva actuală, ne dăm seama de marile realizări obținute în anii socialismului în direcția creării unor condiții civilizate de viață și de studiu studenților noștri.

„Acestea — continua rectorul, în *Darea de seamă* — sînt multiplele griji și preocupări în mijlocul cărora Universitatea și-a desfășurat activitatea sa științifică și s-a silit a-și îndeplini misiunea de a da țării elemente pregătite de care are nevoie în toate ramurile vieții sale. Și cred că Universitatea a făcut tot ce i-a fost cu putință față de nenumeratele lipsuri și de stînjenirile de tot felul. S-au ținut cursuri, adesea cu paltonul în spinare, s-au făcut lucrări în laboratorii cît s-au putut mai multe cu material redus de care se dispunea. S-au ținut de către profesorii noștri și conferințe în Aulă, fie la Ateneul din Tătărași, fie la Universitatea populară din Chișinău, și aceste conferințe, chiar dacă s-au ținut pentru societăți de bine-

---

[24] Ibidem, dosar 2/1922, f. 534—541.
[25] Ibidem, f. 534.
[26] Ibidem, f. 535—536.
[27] Ibidem, f. 536—537.

facere sau instituţiuni culturale în afară de Universitate, totuşi pot fi socotite ca o extensiune a activităţii noastre strict universitare şi le revendicăm şi ca un titlu de merit al Universităţii noastre. Tot astfel amintesc aici bibliotecile populare înfiinţate pe la sate, şi în Bucovina şi în Transilvania şi în Moldova de dincoace de Prut, de către cercurile regionale ale studenţilor noştri în vremea de vacanţă, o activitate rodnică, de toată lauda, şi cu care Universitatea se mîndreşte"[28]. În încheiere, rectorul făcea un apel la muncă, la ajutor material şi moral „pentru această Universitate care trebuie să fie inima şi creierul şi fala Moldovei Mari..."[29].

Unele greutăţi vor fi depăşite (clădirea Universităţii se va mări considerabil), altele numai în parte. Peste toate acestea, Universitatea a desfăşurat o activitate ştiinţifică şi culturală prodigioasă, a făcut, reluînd expresia prof. Traian Bratu, tot ce i-a stat cu putinţă pentru a da ţării elemente bine pregătite, a ridica nivelul de cultură a maselor şi, am avea de adăugat, pentru a contribui la propăşirea ştiinţei româneşti.

La 1 noiembrie 1933, la deschiderea festivă a cursurilor s-a spus, cu deplin temei: „Istoria dezvoltării Universităţii ieşene se confundă perfect cu dezvoltarea ştiinţei româneşti. Datorită [şi] acestei Universităţi s-a putut arăta lumii că România are loc în concertul european. Universitatea din Iaşi n-a fost numai oglinda progresului ţării, ci şi o puternică afirmaţiune a naţionalismului"[30], cu sens de spirit, capacitate naţională pe plan internaţional. Într-adevăr, contribuţia Universităţii ieşene, a celorlalte institute academice şi de învăţămînt, la afirmarea noastră în viaţa internaţională, a crescut pe măsura ridicării societăţii româneşti pe noi trepte de dezvoltare.

Deşi au fost întîmpinate greutăţi materiale, în „Universitatea noastră — arăta rectorul la deschiderea anului de învăţămînt 1934/1935 — se munceşte intens" în domeniul cercetării ştiinţifice. Reviste proprii şi alte reviste ieşene, revistele străine de specialitate „dau dovezi despre aceasta prin articole şi comunicări asupra unor cercetări noi în domeniul ştiinţelor pozitive [...], publică rezultatele cercetărilor de specialitate făcute de profesorii Universităţii noastre în domeniul istoriei, filologiei, filosofiei sau al dreptului sau al medicinei; cărţi de valoare ştiinţifică recunoscută şi peste hotarele ţării continuă să apară ca produs al muncii profesorilor noştri. Astfel Universitatea poate fi mîndră şi mulţumită cu ceea ce produce şi ştie că are titluri pe care să se bizuie ori de cîte ori luptă pentru recunoaşterea drepturilor ei la existenţă"[31].

Într-adevăr, în legătură indisolubilă cu activitatea de la catedră, profesorii Universităţii ieşene şi-au intensificat eforturile în domeniul cercetării ştiinţifice, realizîndu-se în ansamblu un salt evident. În 1935, în *Schiţa dezvoltării învăţămîntului matematic la Universitatea din*

---

[28] Ibidem, f. 538—539.

[29] Ibidem, f. 541.

[30] Ibidem, dosar 16/1935, nep.; „Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930—1935", Editura Universităţii Mihăilene, Iaşi, 1936, p. 16.

[31] Arh. St. Iaşi, Rectorat, dosar 16/1935 nep.; „Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930—1935" ..., p. 18 şi urm. Fondurile — se arăta în *Darea de seamă pe anul 1933/1934* — sînt modeste şi Universitatea este departe de a-şi putea afirma (din acest punct de vedere — n. ns., I.A.) autonomia, căci depinde în totul de mijloacele ce-i pune statul la îndemînă". Trebuie să adăugăm că Universitatea primea ajutoare băneşti şi de la unele instituţii bancare, prefecturi de judeţe, fonduri sau fundaţii particulare etc. Existau şi greutăţi obiective, ca urmare a situaţiei financiare precare a statului în anumite perioade. Desigur, aceste precizări nu urmăresc decît să contureze o imagine echilibrată a acestei probleme. Realizările s-au obţinut printr-o luptă permanentă, prin acţiuni, presiuni diverse pentru a se asigura Universităţii un cadru corespunzător de funcţionare, pentru a se asigura studenţilor condiţii propice învăţăturii. „Şi totuşi, cu toată părerea de rău şi durerea ce resimţim, ne mîngîiem cu faptul că dintre toate universităţile române, Universitatea noastră a aruncat birul (taxa — I.A.) cel mai mic pe studenţi şi a obţinut jertfa cea mai mare de la profesori. Şi ne mai consolăm şi cu aceea că la universităţile străine taxele sînt incomparabil mai mari". Adresîndu-se studenţilor cu acelaşi prilej, rectorul îi îndemna la studiu organizat şi activitatea creatoare: „Inteligenţa este însuşirea primordială a poporului nostru. Trebuie însă completată cu muncă şi disciplină. Cine însă n-a ştiut să asculte atunci cînd a stat pe aceste bănci, nu va şti să conducă în viitor. În România e atîta de făcut. Dar fiecare să fie la locul său. Tineretul de azi va pricepe chemarea mea şi alături de mine va porni la munca ce trebuie depusă" (ibidem).

Iași, prof. Al. Myller propunea trei epoci : 1860—1864, 1864—1898 și după 1898 [32]. Fără a ne referi aici la primele două epoci și precizînd că între ele nu există delimitări absolute, remarcăm că, în mare parte, observațiile referitoare la etapa a III-a își găsesc, *și nu numai pentru matematică*, o confirmare puternică în special în anii de după Marea Unire. „În epoca precedentă (1864—1898 — n.ns., I.A.) profesorii își îndeplineau cu succes misiunea de a preda știința și a o răspîndi reproductiv ; în această epocă (a III-a — n.ns., I.A.), în secțiunea matematică începe să se dezvolte și o activitate științifică originală. Profesorii, cărora legea le cere acum să fie doctori în matematici, publică lucrările lor în revistele științifice din străinătate și în cele ce se creează în țară. Încetul cu încetul și elevii lor se interesează și produc științificește ; în 1920 se susține în Iași prima teză de doctorat în matematici. Înființarea posturilor de asistenți pe lîngă profesori (1919) dă posibilitatea de a se reține într-un mediu științific tineri de valoare, care la rîndul lor lucrează. Cursurile fundamentale au rămas aceleași, dar și-au schimbat puțin caracterul, au devenit mai personale și mai dezvoltate ; s-au introdus cursuri libere în care se dezvoltă subiecte speciale ce variază an de an ; s-a dat o importanță mai mare exercițiilor și lucrărilor seminariale. Influența franceză a rămas în organizarea cursurilor, dar *izvorul de informație, inspirație științifică este acum literatura matematică universală* (sublinierea ns., I.A.)" [33]. Cu unele completări și observații care se pot face pentru fiecare facultate, secție sau disciplină, sînt surprinse aici elemente esențiale ale intrării învățămîntului și științei de la Universitatea ieșeană într-o nouă etapă de dezvoltare, etapă *pregătită* de întreaga-i evoluție anterioară. Acordarea de doctorate, reținerea ca asistenți a unor valoroși studenți, lărgirea informației, densitatea cursurilor etc. au constituit factori care au îngăduit aprofundarea cercetării, în condițiile conturării, în anumite direcții, acolo unde pe lîngă elementele obiective au existat și cele subiective, *a unor școli științifice*. În anumite discipline bazele au fost puse încă înainte de război, dar, neîndoios, după 1918, acolo unde s-au format asemenea școli, și exemplele sînt numeroase, cercetarea și învățămîntul au avut enorm de cîștigat, Universitatea intervenind activ în patrimoniul național și în marele dialog cultural angajat cu străinătatea.

Progresele înregistrate în evoluția Universității erau remarcate și în preajma împlinirii, în 1935, a 100 de ani de la înființarea Academiei Mihăilene și a 75 de ani de la înființarea Universității (ce primise la 1 noiembrie 1933 denumirea de Mihăileană). În primăvara anului 1934, rectorul se adresa cu un memoriu ministrului Instrucțiunii Publice, cerînd să se aprobe organizarea, cu acest prilej, a unor festivități deosebite. „Anii 1835—1935, se arăta în memoriu, coincid în parte și cu epoca regenerării și renașterii noastre ca națiune și ca stat, o fază foarte însemnată în istoria culturii noastre naționale". Alături de invitați români, ar urma să participe și invitați străini, „care s-ar putea convinge *de visu* despre progresele înfăptuite de cultura europeană la noi în țară în decurs de o sută de ani". Aceste serbări ar deveni o grandioasă manifestare a vieții naționale în domeniul creației culturale și științifice [34].

Publicațiile periodice ale Universității erau puține la număr ; lor li se adaugă publicațiile unor institute, societăți, cercuri etc., care funcționau în sau pe lîngă Universitate (conduse de profesori de prestigiu ai Universității), alte publicații ieșene [35] și din alte centre ale țării.

Principala revistă a Universității era „Annales scientifiques de l'Université de Iassy", cu subtitlul „L'organe de publication de la Société scientifique de Iassy". Înființată în 1900, ea a apărut cu un număr variabil de pagini (între aproximativ 400 și 750 de pagini în perioada interbelică) și a avut, în calitate de directori, profesori-savanți ai Universității noastre (Ion Borcea, C. Motăș, Octav Mayer, ș.a.). Poate fi considerată una din cele mai importante reviste științifice românești. Începînd cu 1910, a apărut trimestrial și o altă revistă a Universității, „Revista științifică «V. Adamachi» din Iași", care a publicat alături de contribuții originale, articole de popularizare a științei. Dintre periodicele ieșene mai vechi, care continuă să apară în perioada interbelică, amintim aici cel înființat în 1878, „Sieben-

---

32 În „Revista Științifică «V. Adamachi»", nr. I, 1935 ; vezi și Arh. St. Iași, Rectorat, dosar 6/1934, f. 25 și urm.

33 Se arăta că la aceasta a contribuit și dotarea materială cu aparate, observatorul astronomic, laboratorul de mecanică și Biblioteca Seminarului Matematic, înființată în 1910 : „Astăzi biblioteca se poate compara, prin materialul ce conține, cu cele mai bune din lume" (ibidem).

34 Arh. St. Iași, Rectorat, dosar 6/1934, f. 1—2.

35 Vezi și lista publicațiilor ieșene la care au colaborat, în perioada 1930—1935, profesorii Universității, în Arh. st. Iași, Rectorat, dosar 6/1930 ; „Anuarul Universității Mihăilene 1930—1935" ..., p. 633—634.

bürgische Vierteljahrsschrift". Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde; apărea lunar, cu 350—400 pagini, sub conducerea lui Karl Kurt Klein, care a fost o vreme şi directorul Bibliotecii universitare. Începînd cu vol. 35 din 1924, „Revue Médico-Chirurgicale de Iassy" se contopeşte cu „Bulletin de la Société des Médecins et des Naturalistes". Acesta, înfiinţat în 1887, continuă să apară şi în perioada interbelică, de şase ori pe an, cu un număr de pagini (anual) de aproximativ 275—730. Revista „Arhiva", organ al Societăţii Istorico-Filosofice din Iaşi, apărea din anul 1889. Mulţi ani l-a avut ca director pe cunoscutul slavist, prof. Ilie Bărbulescu. Dintre revistele mai vechi, amintim şi „Justiţia", revistă de drept, economie şi sociologie, cu apariţie lunară, avîndu-l ca director pe prof. Florin Sion.

După Unirea din 1918, în strînsă legătură cu dezvoltarea ştiinţelor şi ca expresie a creşterii locului şi rolului Universităţii ieşene în cultura naţională, apar noi publicaţii. Unele au o apariţie neregulată, altele o apariţie scurtă, dar aceasta nu le-a împiedicat să-şi dobîndească prestigiu în domeniul respectiv. Începînd cu 1922, apare „Buletinul Seminarului Pedagogic Universitar din Iaşi", subintitulat revistă de pedagogie, filosofie, ştiinţe şi litere; l-a avut director, mai întîi, pe prof. Ion Găvănescul şi, apoi, pe prof. Paul Nicorescu. În acelaşi an apare „Luteţia", organ al cercului de prietenie şi studii româno-franceze cu acelaşi nume şi director, prof. N. Şerban. Sub aceeaşi conducere a început să apară din 1929 „Gallia", revistă de studii franceze. Din 1924 apare (cu două—şase numere pe an) „Bulletin de la Société Roumaine de Neurologie, Psychiatrie, Psychologie et Endocrinologie", avîndu-i ca directori pe prof. C. I. Parhon (pînă în 1933) şi, apoi pe prof. Leon Ballif. În 1925 a fost înfiinţată, sub conducerea lui Ilie Minea, revista „Cercetări Istorice", iar, din 1927, „Arta şi Arheologia" (de obicei, un număr pe an), avîndu-l ca director pe Orest Tafrali şi „Revista critică" (director, prof. Giorge Pascu), cu aproximativ patru numere pe an.

În perioada 1927—1930 a apărut revista de mare prestigiu „Minerva", „revistă de sinteză culturală", organ al Societăţii de Filosofie şi Ştiinţe Sociale din Iaşi, avîndu-l ca director pe prof. Petre Andrei. În 1929 a fost înfiinţată „Bulletin de la Société de Pédiatrie de Iaşi" (director, prof. Ştefan Graçoski), cu o apariţie de aproximativ 3 numere pe an. Din 1934 a început să apară „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (director, prof. Iorgu Iordan). În 1937 se înfiinţează „Buletinul Institutului de Legislaţie Agrară din Iaşi", avîndu-l ca director pe prof. Valeriu Bulgaru. Biblioteca Institutului primea, prin abonamente sau schimb, 27 de publicaţii periodice româneşti şi 15 străine (din Paris, Roma, Florenţa, Berlin, Kiel, Londra, Copenhaga) [36].

Universitari ieşeni au avut, aşa cum s-a arătat, un rol important în reluarea şi continuarea apariţiei „Vieţii Româneşti" (începînd cu 1920 şi pînă în 1933, cînd s-a mutat la Bucureşti), în apariţia altor reviste ieşene, între care se detaşează „Însemnări Ieşene" (1936—1940), condusă de M. Sadoveanu, Gr. T. Popa şi Gh. Topîrceanu (după moartea acestuia, de M. Codreanu) [37]. Cadre didactice ale Universităţii au avut colaborări importante la alte publicaţii ieşene, precum „Ecoul", „Manifest", „Gîndul Vremii", „Jurnal Literar" ş. a. Pe lîngă creaţiile literare, pe lîngă intervenţiile cu caracter politic, pe de o poziţie democratică, antifascistă, în aceste reviste (în mod deosebit în „Viaţa românească" şi „Însemnări ieşene"), au apărut articole cu caracter ştiinţific în domeniul criticii şi istoriei literare, al istoriei şi

---

[36] Arh. St. Iaşi, Rectorat, dosar 82/1937, nep.

[37] Traian N. Gheorghiu, *Miercurile de la „Însemnări ieşene"*, Editura „Junimea" Iaşi, 1980, p. 8. Apariţia şi orientarea revistei au fost discutate în cadrul Asociaţiei „Prietenii Universităţii", care reunea oameni de cultură şi tinere talente ieşene (*ibidem*, p. 20). În şedinţa din 11 mai 1935, Senatul universitar lua cunoştinţă de depunerea la rectorat a actului constitutiv al Asociaţiei „Prietenii Universităţii". Statutele sale erau autentificate de Tribunalul din Iaşi, secţia a III-a, sub nr. 1085 din 21 martie 1935 (Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 50/1936, f. 122). Asociaţia „are în fruntea ei Universitatea şi îşi propune, în primul rînd, să ajute această înaltă instituţie. Ea se consideră ca un organism ieşit din iniţiativa Universităţii pentru apărarea şi perfecţionarea instituţiilor Iaşului şi ale Moldovei [...]. Asociaţia îşi propune ca, prin activitatea personală şi colectivă a membrilor şi prin tipărirea şi răspîndirea unei reviste *literare şi ştiinţifice* (sublinierea ns., I.A.) să stimuleze lumea intelectuală a Moldovei pentru a-şi relua tradiţionalul său rol în cultura şi viaţa socială românească". Sediul ei era în Universitate. Comitetul de conducere se compunea din: Mitropolitul Nicodim — preşedinte de onoare, prof. Ion Tănăsescu — preşedinte; vicepreşedinţi: Mihail Sadoveanu, Oswald Racovitză (primarul oraşului), prof. Petru Dragomirescu; secretar general — prof. Grigore T. Popa („Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930—1935" ..., p. 605—606).

filosofiei, al sociologiei și psihologiei, al economiei și demografiei, al dreptului românesc și internațional, al medicinei și în alte domenii.

Prezentarea, aproximativ în ordine cronologică, a publicațiilor Universității (lista lor nu e completă) [38] și-a propus să reflecteze intensificarea preocupărilor cultural-științifice odată cu trecerea anilor, după primul război mondial. În acest fel este evidențiată și activitatea, tot mai bogată în roade, a unor seminarii, societăți, institute etc. care au ființat în sau pe lîngă Universitate, avînd în frunte profesori de prestigiu, între care unii creatori de școală în domeniile respective.

Profesorii Universității ieșene au publicat valoroase studii în reviste de specialitate care apăreau la București și în alte centre culturale din țară. Un fapt remarcabil este prezența activă în publicațiile de specialitate de peste hotare. Efectuarea studiilor în străinătate, contactele permanente manifestate sub diferite forme au îngăduit publicarea unor lucrări în țările respective. Au apărut volume de amploare, teze de doctorat, comunicările susținute la congresele și conferințele științifice internaționale, articole în reviste de specialitate etc. Numărul lor este prea mare pentru a fi reprodus aici. Enumerăm numai cîteva din publicațiile apărute în străinătate, la care au colaborat profesori ai Universității noastre: „Séances et Travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politique" (Paris), „Rendiconti della Reale Academia dei Lincei" (Roma), „Rendiconti del Seminario matematico di Roma", „Comptes rendus des séances de l'Académie des Sciences de Paris", „Bulletin des Sciences Mathématiques" (Paris), „Annales d'Anatomie Pathologique" (Paris), „Zeitschrift für Krebsforschung" (Berlin), „Revue vneurologii a psychiatrii" (Praga), „Annales de l'Institut Pasteur", „Deutsche Med. Wochenschrift", „Zeitschrift für experimentale Pathologie und Therapie", „Therapie der Gegenwart", „Berichte der Deut. chem. Gesellschaft", „Revue générale des Sciences" (Paris), „Bull. Soc. Géol. de France", „Revue trimestrielle de droit civil" (Paris), „Annales de la Société Polonaise de Mathématiques", „Ephemeris Daco-Romana" (buletinul Școlii române de la Roma), „America" (ziarul românilor din America) și multe altele.

În aceste publicații, ca și în altele, au apărut de asemenea, recenzii, aprecieri elogioase pe marginea unor lucrări științifice elaborate de cadre didactice ale Universității din Iași.

Schimbul de publicații a constituit un mijloc prin care se făceau cunoscute reciproc rezultatele cercetării științifice și ale altor activități. Exista un schimb organizat, efectuat prin Biblioteca Universității, prin cea a Seminarului Matematic și prin alte biblioteci ale Universității. Universitatea a fost solicitată, în repetate rînduri, să-și trimită publicațiile și lucrările valoroase ale profesorilor săi unor instituții din țară și străinătate; s-au făcut, de asemenea, schimburi directe, personale.

Este cunoscut faptul că Universitatea din Iași a acordat un important sprijin tinerei Universități de la Cluj. Pe această linie se înscrie și donația de publicații disponibile solicitată, în noiembrie 1921, de directorul Seminarului pedagogic al Universității din Cluj, Onisifor Ghibu [39]. Asemenea schimburi au fost, fără îndoială, mai numeroase, dovedind grija universităților românești în promovarea unei politici culturale menite să contribuie, după 1918, într-o măsură mult mai mare, la opera de educație a întregii națiuni.

În ce privește schimburile cu străinătatea, legăturile prin publicații cu diferite centre universitare din lume, cîteva exemple oferite de materialul de arhivă sînt deosebit de semnificative. În ședința din 21 mai 1919, Senatul Universității lua cunoștință de adresa Universității statului New York prin care se cerea trimiterea tuturor publicațiilor aparținînd membrilor corpului profesoral universitar ieșean. Senatul hotăra să se comunice aceasta decanatelor pentru a decide în sens favorabil, „avîndu-se în vedere atențiunea ce se acordă Universității noastre de către înaltul așezămînt de cultură american" [40].

La sfîrșitul anului 1920, guvernul francez, în semn de omagiu pentru Universitatea din Iași, subscria un abonament anual pentru 20 de reviste franceze pe adresa Bibliotecii Universitare din Iași [41]. În iulie 1937, prin Ministerul Afacerilor Străine al României, Universitatea din Iași primea gratuit opt abonamente la revista „L'Europe Nouvelle" [42]. În octombrie 1937, Ministerul Afacerilor Străine al Franței (prin Institutul Francez de Înalte Studii

---

38 Vezi și „Anuarul Universității Mihăilene din Iași 1930—1935" ...., p. 633—636.
39 Arh. St. Iași, Rectorat, dosar 22/1921, f. 21.
40 Ibidem, dosar 23/1919, f. 40.
41 Ibidem, dosar 5/1920, f. 332.
42 Ibidem, dosar 3/1937, f. 1 și 373.

din România) a făcut o donaţie de cărţi institutelor de învăţămînt superior româneşti, Universităţii din Iaşi revenindu-i cărţi în valoare de 30 000 franci [43].

În primăvara anului 1929, Comisia Naţională Română de Cooperaţie Intelectuală trimitea scrisori Universităţii din Iaşi, arătînd că Institutul Internaţional de Cooperaţie Intelectuală publică în fiecare an o broşură care conţine lista cărţilor de mare valoare apărute în fiecare ţară membră. În broşura aflată în pregătire, România va figura cu cărţile apărute în 1927 şi 1928, pentru fiecare an cîte zece lucrări. Se cerea Universităţii a indica lucrările pe care le socoteşte mai importante pentru a se ţine seama de ele la întocmirea listei definitive de către Comisia Naţională. Se indicau (în ordinea din cele două liste aflate în arhivă, una a Facultăţii de Ştiinţe şi cealaltă a Facultăţii de Drept) lucrări aparţinînd lui I. Simionescu, V. C. Buţureanu, C. Motăş, Ioan Borcea. N. L. Cosmovici, Paul Bujor, V Myller, S. Sanielevici, P. Bogdan, Em. Diaconescu, Mihai David, Gh. Năstase, Al. Myller, Al. Popovici, C. V. Gheorghiu şi B. Arventiev şi, respectiv, V. V. Pella, N. Daşcovici, Traian Ionaşcu, Ştefan Berechet, Valeriu Bulgaru. Numărul lucrărilor apărute în decurs de doi ani la cele două facultăţi este mare, dar valoarea lor (şi nu se putea altfel) este inegală; remarcăm existenţa unor tratate şi articole, contribuţii însemnate în domeniile respective, apărute în reviste româneşti şi străine [44].

Efectuarea schimburilor cu străinătatea [45] întîmpina greutăţi de natură materială, organizatorică etc. La nivel naţional, propaganda culturală în exterior nu era urmărită cu atenţia cuvenită. Problema este mai complexă şi nu poate fi tratată aici. Oricum Universitatea din Iaşi a fost solicitată şi a reuşit să contribuie la această acţiune importantă, nu numai din punct de vedere strict cultural.

Integrarea Universităţii din Iaşi în circuitul de valori naţionale, creşterea contribuţiei ei la îmbogăţirea culturii şi ştiinţei româneşti şi la afirmarea mai intensă în lume a fost posibilă şi ca urmare a studiilor şi cercetărilor făcute în străinătate de membrii corpului său profesoral. Cu toate greutăţile existente, statul român, ministerul şi Universitatea au acordat burse, concedii pentru studii şi alte ajutoare băneşti [46]; la acestea s-au adăugat bursele acordate de state străine, de instituţii de ştiinţe sau fundaţii din străinătate etc. Au fost susţinute cu succes teze de doctorat în diferite centre universitare, au fost întreprinse o serie de cercetări în comun, menţinîndu-se în unele cazuri legături permanente.

Universitatea din Iaşi a beneficiat de un mare număr de burse acordate de guvernul francez, de unele instituţii de cultură franceze (de exemplu, Institutul Francez de Înalte Studii) pentru studii de specializare în Franţa [47]. De asemenea, Fundaţia Rockefeller a acordat însemnate burse pentru efectuarea unor cercetări în domeniul medicinei [48].

---

[43] Ibidem, f. 640. Se cerea a se alege volumele respective dintr-un catalog întocmit cu acest scop.

[44] Vezi listele cu aceste lucrări, în Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 1/1929, f. 208—212.

[45] Pentru schimburile efectuate prin Biblioteca Universităţii şi donaţiile primite, vezi şi „Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi“ 1930—1935“ ..., p. 526—527.

[46] Arh. St. Iaşi, Rectorat, dosar 27/1920—1929, f. 74, 103, 119; dosar 34/1924, f. 115—116, 120—124; dosar 41/1926, f. 169—175, 178—182; dosar 40/1928, f. 2; dosar 41/1928, f. 48; dosar 59/1930, f. 248 şi urm.; dosar 4/1931, f. 794, 798; dosar 44/1931, f. 13—19; dosar 46/1933, f. 62; dosar 16/1935, *passim*; dosar 6/1937, f. 46—48, 77; dosar 12/1937, *passim* ş.a.

[47] Ibidem, dosar 4/1931, f. 8; dosar 3/1937, f. 681 ş.a.; „Anuarul Universităţii Mihăilene Iaşi 1930—1935“ ..., p. 136, 142, 173 ş.a.

[48] Arh. St. Iaşi, Rectorat, dosar 53/1927, f. 92 şi urm.; dosar 59/1930, f. 85 şi urm.; dosar 16/1935, nep.; vezi şi C. Romanescu, *Un secol de învăţămînt medical superior la Iaşi. Facultatea de medicină (1879—1948)*, Iaşi, 1979, p. 109 şi urm.

Efectuarea unor specializări şi călătorii de studii în străinătate, obţinerea de doctorate, vizitele reciproce etc. au determinat o dezvoltare a legăturilor cu instituţii şi personalităţi ştiinţifice din străinătate şi chiar realizarea unor colaborări cu rezultate importante în unele direcţii ştiinţifice. Două exemple sînt deosebit de grăitoare în acest sens. Luînd în discuţie şi aprobînd cererea de creare a unei conferinţe de Reactivitate şi structura materiei pe lîngă Facultatea de ştiinţe a Universităţii, pentru şeful de lucrări Horia Hulubei, Senatul (în şedinţa din 27 noiembrie 1934) a consimţit, totodată, ca acesta să colaboreze cu profesorul Jean Perrin, lucrînd la Paris şase luni (de la 1 ianuarie la 1 iulie) şi celelalte şase luni la Iaşi [49], situaţie care se va repeta în anii următori. Prof. Gr. T. Popa a fost invitat pentru lucrări, cîte cinci luni, în anii 1928, 1930 şi 1932, de către Universitatea din Londra (University College) şi pentru patru luni, în 1935, de către Universitatea din Cambridge, Research Fellow şi Demonstrator [50].

Faptul că Iaşul era apreciat ca unul din cele mai importante centre ştiinţifice ale ţării rezultă şi din găzduirea unor importante manifestări cu caracter naţional sau internaţional, în cadrul cărora profesori ai Universităţii au avut contribuţii valoroase. Astfel, s-au ţinut la Iaşi : Congresul de bizantinologie (1924) [51], al X-lea Congres al Societăţii Române de Psihiatrie, Neurologie şi Endocrinologie (1930) [52], Congresul de balneologie (1934) [53], Congresul naţional de tuberculoză (1935) [54], al V-lea Congres naţional de numismatică şi arheologie (14—16 octombrie 1937) [55], Congresul naţional de neurologie, psihiatrie, psihologie, endocrinologie şi medicină legală (24—26 octombrie 1937) [56] şi altele.

Universitatea ieşeană a fost invitată să-şi trimită reprezentanţi la diferite manifestări culturale şi ştiinţifice organizate în străinătate. Chiar dacă nu toate invitaţiile au fost onorate, fie din motive financiare, fie din alte motive, ele reprezintă încă o dovadă a prestigiului de care se bucura instituţia noastră în multe ţări. Din numeroasele exemple care ne stau la dispoziţie, ne oprim asupra cîtorva.

Profesorul N. Florov, de la secţia de ştiinţe agricole, a participat cu comunicări la Conferinţa internaţională de agropedologie de la Praga (1922) şi la Congresul internaţional de agrogeologie de la Washington (1927).

Întors de la Congresul de medicină desfăşurat la Paris în octombrie 1927, unde a reprezentat Facultatea de Medicină din Iaşi, prof. dr. Bacaloglu scria : „Primirea ce mi s-a făcut, ca român şi ca fost elev al şcolii franceze, fost intern al spitalelor din Paris, a întrecut toate aşteptările noastre. Preşedintele Congresului, prof. Teissier, a avut cea mai mare solicitudine şi atenţiune pentru profesorul de clinică medicală din Iaşi ; de asemenea, prof.

---

[49] Arh. St. Iaşi, Rectorat, dosar 50/1934, f. 47.

[50] Ibidem, dosar 12/1937, nep.

[51] Ibidem, dosar 8/1924, f. 48. Rectorul, prof. Al. Slătineanu, invita pe cei 62 de profesori ai Universităţii să participe la primirea oficială a congresiştilor, în Aulă, la 23 aprilie 1924.

[52] Ibidem, dosar 58/1930, f. 69 ; „Anuarul Universităţii Mihăilene 1930—1935" ..., p. 135.

[53] Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 16/1935, nep.

[54] Ibidem.

[55] Din comitetul de organizare au făcut parte profesorii universitari Paul Nicorescu (preşedinte), Gh. Brătianu, I. M. Marinescu, Ilie Minea, Andrei Oţetea, Gh. Zane, conferenţiari şi asistenţi universitari şi profesori secundari (ibidem, dosar 2/1937, f. 571—572).

[56] Ibidem, f. 396. Preşedintele comitetului de organizare a fost prof. Leon Ballif (vezi şi C. Romanescu, *op. cit.* p. 127). Sub auspiciile Universităţii a fost organizat, în februarie 1938, de către Catedra de zootehnie a Facultăţii de ştiinţe agricole din Chişinău, în colaborare cu Sindicatul crescătorilor de oi caracul din Chişinău, primul Congres al crescătorilor de oi caracul ; preşedinte de onoare — ministrul Agriculturii, prof. Ionescu-Siseşti. Lucrările Congresului au fost tipărite într-un volum de 168 pagini (Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 12/1937, nep.).

Vidal, care la un curs la Spitalul Cochin, la care am participat, ne-a făcut marea onoare să citeze lucrările și activitatea ce am desfășurat-o în cariera noastră medicală“ [57].

Profesorul dr. Ballif a participat în 1929 ca delegat român, în Comitetul de pregătire a Congresului internațional de neurologie de la Berna, iar în 1930 ca delegat român la Congresul internațional de igienă mintală de la Washington [58].

Pentru al XIII-lea Congres internațional de fiziologie (Boston, august 1929), Consiliul Facultății de științe delega pe prof. N. Cosmovici să participe și cerea a se interveni la minister pentru a i se acorda „un fond de cheltuieli de deplasare“. Prof. Ion Sava Atanasiu a participat la serbările centenarului Societății de biologie a Franței [59].

Dintre profesorii Universității care au participat, cu comunicări, la manifestări științifice peste hotare mai amintim aici: prof. C. I. Parhon (Congresul internațional de neurologie, Berna, 1931), prof. Gh. Tudoran (Congresul internațional de thalassoterapie, Berck sur Mer, 1931), prof. P. Niculescu (delegat al Ministerului Sănătății la Congresul litiazei biliare de la Vichy — 1932 și membru în Comitetul Congresului de balneologie al Micii Antante, Praga — 1934, unde a prezentat și un raport în numele delegației române); prof. C. Popovici (Congresul interbalcanic al matematicienilor, organizat la Atena, în 1934), prof Gh. Brătianu a participat la Congresul de studii bizantine de la Sofia — 1934, iar în aprilie 1937, prof. Paul Nicorescu a reprezentat Universitatea din Iași la serbările prilejuite de aniversarea Universității din Atena; prof. Al. Ionescu-Matiu a prezentat mai multe comunicări în cadrul congreselor și conferințelor internaționale de chimie ce s-au ținut de-a lungul anilor, la Haga, Paris, Bruxelles și Madrid [60].

În iunie 1937, Universitatea din Iași era invitată să participe la al IX-lea Congres internațional de filosofie („Congresul Descartes“) de la Paris (31 iulie — 6 august 1937) și la prima Reuniune internațională de fizică, chimie și biologie („Congrès du Palais de la Découverte“) [61] de la Paris, în timpul Expoziției Internaționale din 30 septembrie — 9 octombrie 1937 [62]. Pentru Congresul de filosofie a fost delegat Ion Petrovici, iar pentru cea de a doua manifestare, P. Bogdan (chimie fizicală), C. V. Gheorghiu (chimie organică) și I. G. Botez (biologie) [63]. Tot în 1937, conf. Ilie Popa a participat la Congresul Academiei de istoria științelor, desfășurat la Praga [64].

De altfel, anii 1937—1938 au marcat o participare intensă la manifestări științifice internaționale. La acțiunile menționate, putem adăuga cîteva desfășurate în 1938: participarea prof. Petru Bogdan la al X-lea Congres internațional de chimie pură și aplicată (Roma); a conf. Cezar Parteni-Antoni și V. Georgescu, la Congresul electrotehnic al Micii Înțelegeri de la Praga; a prof. Valeriu Bulgaru, în calitate de secretar general al Comitetului român de organizare și de președinte al delegației române, la primul Congres internațional de credit agricol — Neapole; a profesorilor Gh. Brătianu și Andrei Oțetea, la Congresul internațional de istorie — Zürich ș.a. [65]. Remarcăm prezența activă — și am dat aici numai cîteva exemple — a delegaților Universității din Iași la congrese, conferințe, simpozioane etc. internaționale; în unele cazuri, ei au făcut parte din comitetele de organizare, iar, cel mai

---

57 Ibidem, dosar 7/1927, f. 102—103.

58 Ibidem, 16/1935 nep.

59 Ibidem, dosar 27/1920—1929, f. 141; dosar 59/1930, f. 248.

60 Ibidem, dosar 4/1936, nep.; dosar 16/1935, nep., dosar 18/1933, f. 83 ș.a.

61 Palais de la Découverte — instituție a Universității din Paris, de popularizare a științelor, înființată în 1937.

62 Arh. st. Iași, Rectorat, dosar 18/1933, f. 103; dosar 16/1935 nep.

63 Ibidem, dosar 3/1937, f. 103; dosar 12/1937, nep.

64 Ibidem, dosar 12/1937, nep.

65 Ibidem.

adesea, au susţinut rapoarte şi comunicări, publicate în volumele respective sau în numere speciale ale periodicelor de specialitate apărute în străinătate.

Universitatea din Iaşi a primit şi anumite recunoaşteri din străinătate, fie sub forma unor aprecieri la adresa instituţiei, în ansamblul său, fie prin titlurile conferite unora din profesorii săi. In 1919, o misiune universitară franceză a vizitat Universitatea; în cadrul festivităţilor care au avut loc cu acest prilej a fost înmînată Universităţii *Medalia comemorativă*. Senatul lua act „de frumosul dar făcut Universităţii de către Universitatea din Paris" şi îl autoriza pe rector să mulţumească prorectoratului acesteia şi ministrului Franţei în România, Saint-Aulaire [66].

Universitatea din Nancy a conferit profesorului P. Bogdan titlul de „doctor honoris causa". Consiliul profesoral al Facultăţii de Ştiinţe, întrunit la 25 septembrie 1924, considera aceasta „ca o deosebită cinste ce se aduce Facultăţii de Ştiinţe din Iaşi" [67], iar Senatul, în şedinţa din 4 octombrie 1924, consemna că prof. P. Bogdan este invitat la Nancy, la 20 noiembrie, spre a i se înmîna diploma şi insigniile; totodată, hotăra a trimite Universităţii din Nancy o adresă de mulţumire [68].

Prof. C. I. Parhon fusese premiat în 1908 cu „Premiul Serfiotti" [69]; în 1926, prof. Ioan Botez de la Catedra de antropologie şi paleontologie a obţinut „Premiul Broca" al Societăţii de antropologie din Paris [70], iar conf. Horia Hulubei a primit medalia Expoziţiei internaţionale de la Paris din 1937, pentru colaborarea la organizarea ştiinţifică a „Palatului descoperirilor"; acelaşi om de ştiinţă devenea, în 1938, laureat al Institutului Franţei, decernîndu-i-se „Premiul Wilde", pentru cercetările asupra elementului de număr atomic 87 [71].

Mai mulţi profesori ai Universităţii au devenit membri ai unor societăţi ştiinţifice străine, o recunoaştere a meritelor lor ştiinţifice şi a posibilităţilor de dezvoltare a acestora în viitor. Profesori ca Petru Andrei, Ion Atanasiu, N. Bălan, Leon Ballif, Constantin Balmuş, Ilie Bărbulescu, Petru Bogdan, Ion Borcea, Ion Gh. Botez, Gheorghe I. Brătianu, Vasile Buţureanu, Mihai Ciucă, Ion Coroi, Nicolae Cosmovici, Nicolae Daşcovici, Nicolae Florov, Constantin V. Gheorghiu, Traian Ionaşcu, Theodor V. Ionescu, Alexandru Ionescu-Matiu, Grigore C. Moisil, Constantin Motăş, Paul Nicorescu, Constantin I. Parhon, Grigore T. Popa, Ilie Popescu-Spineni, Alexandru Popovici, Ştefan Procopiu, Simion Sanielevici, Theofil Simenschy, Orest Tafrali, Ion Tănăsescu erau, la mijlocul deceniului al patrulea, membri ai unor cunoscute societăţi ştiinţifice dn Franţa, Anglia, Germania, S.U.A., Italia, Belgia, Spania, Grecia, Iugoslavia, Cehoslovacia etc. [72].

---

[66] Ibidem, dosar 23/1919, f. 59. Iată scrisoarea de mulţumire, din 24 septembrie 1919:

„Monsieur le Vice-Recteur,

M. le marquis de Saint-Aulaire, Ministre de France en Roumanie, ayant bien voulu nous remettre la *Médaille commémorative* que l'Université de Paris a offerte à notre Université, — le Sénat de cette dernière, — dans sa séance du 16 septembre, fier de constater encore une fois les liens de sincère amitié qui unissent notre pays au vôtre, me charge de vous transmettre ses plus chaleureux remerciements. Nous trouvant encore sous l'heureuse impression de la visite de cette mission universitaire française, envoyée par le gouvernement de la République et dirigée par vous, nous vous renouvelons l'expression de notre admiration et vous prions, M. le Vice-Recteur, de croire dans nos sentiments de profonde sympathie" (ibidem, dosar 10/1919, f. 53). Trebuie precizat că aceste legături culturale aveau o anumită semnificaţie, încărcătură politică. Era imediat după realizarea Marii Uniri şi, statul român acţiona, în cadrul Conferinţei de Pace ce-şi deschisese lucrările la Paris în 1919, în direcţia recunoaşterii marelui act naţional. În acest context, contactele culturale româno-franceze urmăreau să netezească asperităţile ivite în dezbaterea unor probleme la Paris, mai ales că Saint-Aulaire se situa pe poziţia de ansamblu a sprijinirii drepturilor fundamentale ale poporului român.

[67] Ibidem, dosar 27/1920—1929, f. 75.

[68] Ibidem, dosar 8/1924, f. 62; dosar 34/1924, f. 4.

[69] Ibidem, dosar 16/1935, nep.

[70] Ibidem, dosar 44/1931, f. 17—18.

[71] Ibidem, dosar 12/1937, nep.

[72] Ibidem, dosar 16/1935, nep.; „Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930—1935" ..., p. 198 şi urm.

Mulţi dintre profesorii Universităţii ieşene erau membri corespondenţi sau titulari ai Academiei Române şi ai altor societăţi ştiinţifice româneşti. Apartenenţa la o societate sau alta nu dă, automat, măsura valorii ştiinţifice ; au fost profesori care au lăsat opere durabile fără a fi fost membri vreunei societăţi ştiinţifice din ţară ori de peste hotare. O dovadă în plus a prestigiului de care se bucura Universitatea pe plan extern o constituie invitaţiile, în mare parte onorate, adresate unor profesori ai Universităţii noastre, de a ţine conferinţe pe teme de specialitate în centre universitare de prestigiu din străinătate [73]. La rîndul său, Universitatea din Iaşi a fost vizitată de oameni de ştiinţă din alte ţări, care au ţinut conferinţe pe teme generale sau de specialitate.

Cu aceste prilejuri au avut loc, în repetate rînduri, festivităţi menite să impulsioneze relaţiile cultural-ştiinţifice între universităţile şi statele respective şi, pe un plan mai larg, să contribuie la sprijinirea peste hotare a drepturilor noastre naţionale. Astfel, Senatul universitar hotăra să se sărbătorească în mod deosebit sosirea ca oaspete al Universităţii, la 23 iunie 1919, a lui Emmanuel de Martonne, profesor de geografie la Sorbona, membru în Comisia universitară şi prieten al poporului român [74]. În octombrie 1926 era anunţată, prin Institutul francez de Înalte Studii, revenirea la Iaşi a aceluiaşi profesor, care urma să ţină o conferinţă însoţită de proiecţii. Rectorul P. Bogdan îi delega pe profesorii G. Bogdan, V. C. Buţureanu şi M. David să-i asigure savantului francez „primirea călduroasă pe care o merită" [75].

Împreună cu Universitatea, Cercul franco-român „Luteţia" a contribuit la stringerea legăturilor culturale între cele două state şi popoare. În noiembrie 1921, preşedintele Cercului, prof. N. Şerban, cerea rectorului aprobarea să se ţină în Aulă două conferinţe de către, respectiv, şeful Misiunii universitare franceze din România şi de un ziarist francez [76]. Asemenea cereri au fost repetate şi în legătură cu conferinţele pe care trebuia să le ţină în Aulă, la 18 ianuarie 1926, prof. Marcel Emerit, membru al Institutului Francez de Înalte Studii [77], şi, la 12 februarie 1926, Paul Henri, directorul Institutului francez din Bucureşti şi şeful Misiunii universitare franceze din România [78].

La 8 aprilie 1929, secretarul general al Institutului francez de Înalte Studii îl anunţa pe rector de apropiata trecere prin Iaşi a eminentului bizantinolog Charles Diehl [79]. Pentru mijlocul lunii mai 1929, era anunţată vizita lui Capitant, profesor la Facultatea de drept din Paris şi membru al Institutului Franţei, pentru a ţine cîteva conferinţe de specialitate la Facultatea de drept din Paris [81].

Institutul francez din Bucureşti înştiinţa Senatul că la începutul lunii aprilie 1930 va conferenţia la Iaşi prof. Prenant Marcel, de la Facultatea de ştiinţe din Paris [81].

În noiembrie 1929, Universitatea a invitat pe marele matematician şi filosof Vito Volterra, profesor la Universitatea din Roma şi membru de onoare al Academiei Române, cunoscut prieten al poporului român, Volterra urma să participe la lucrările primului congres al matematicienilor români organizat la Cluj şi apoi să vină la Iaşi, în mai 1930, unde să ţină conferinţa *Développement d'espèces vivant dans un milieu déterminé* [82].

Institutul Francez de Înalte Studii anunţa rectoratul de sosirea la Iaşi, în ziua de 22 mai 1929, a profesorului Vendryès, urmînd să susţină conferinţa *L'Esthétique du Langage* [83]. Acelaşi Institut anunţa rectorul, la 9 octombrie 1931, de apropiata trecere prin Iaşi a lui

---

[73] Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 16/1935, nep. ; dosar 45/1936, nep.

[74] Şedinţa din 18 iunie 1919 ; ibidem, dosar 23/1919, f. 50.

[75] Ibidem, dosar 2/1926, f. 143 şi 152.

[76] Ibidem, dosar 22/1921, f. 13.

[77] Ibidem, dosar 1/1926, f. 12.

[78] Ibidem, f. 129. Încasările de pe urma acestei conferinţe erau destinate măririi fondului de cărţi al bibliotecii Cercului „Luteţia".

[79] Ibidem, dosar 1/1929, f. 146. „Senatul ia act cu mulţumire că dl. prof. Charles Diehl de la Universitatea din Paris va conferenţia în Aula Universităţii noastre, în ziua de 23 aprilie 1930". („Anuarul Universităţii din Iaşi. Anul şcolar 1928—1929", Iaşi, 1930, p. 37).

[80] Arh. st. Iaşi, Rectorat, dosar 1/1929, f. 164 şi 202.

[81] Ibidem, dosar 58/1930, f. 25.

[82] Ibidem, dosar 1/1929, f. 237. Două telegrame din Cluj anunţau sosirea soţilor Volterra şi ţinerea conferinţei la Iaşi (ibidem, f. 238—239).

[83] Ibidem, f. 263.

Focillon, profesor de istoria artei la Sorbona, care urma să rămînă în localitate două zile, în jurul lui 28 octombrie [84].

Clinica neuro-psihiatrică comunica conducerii Facultății de Medicină că, în perioada 1930—1935, au ținut conferințe în Aula Universității și în amfiteatrele facultății următorii profesori trimiși de universități străine: Policard, Lergent, Achard, Pende, Lablé, Mouriquand și Magron [85].

Mai mulți profesori din străinătate, în special din Franța, au primit din partea Universității ieșene diferite distincții, între care și titlul de „doctor honoris causa". În ședința din 14 mai 1927 Senatul Universității decide a interveni pe lîngă Ministerul de Instrucție pentru decorarea a 14 profesori de la Universitatea din Nancy, care au adus reale servicii studenților Facultății de științe din Iași ce au urmat studii de perfecționare la acea Universitate [86].

Pentru meritele lor științifice și pentru contribuția adusă la dezvoltarea colaborării intelectuale franco-române, Senatul universitar i-a proclamat „doctor honoris causa" pe: François Geny — profesor la Facultatea de Drept din Nancy (27 noiembrie 1934) [87], prof. André Boivin — șef de secție la Institutul Pasteur din Paris (23 martie 1936) [88], Henri Capitant — profesor la Facultatea de Drept din Paris, membru al Institutului Franței (6 februarie 1937) [89]; Camile Gutton — profesor de fizică la Facultatea de Științe din Nancy, Emmanuel de Martonne — profesor de geografie la Sorbona, Aimé Cotton — profesor de fizică la Sorbona (toți trei la 12 mai 1938) [90] și Edouard Lambert — profesor la Facultatea de Drept din Lyon, Georges Ripert — profesor la Facultatea de Drept din Paris (ambii la 3 iunie 1938) [91].

Sînt acestea cîteva elemente semnificative pentru evoluția Universității în perioada interbelică, pentru legăturile manifestate în direcție cultural-științifică cu diferite instituții de profil din alte țări, pentru prestigiul de care se bucura peste graniță.

Perioada interbelică reprezintă, fără îndoială, o culme a dezvoltării științei la Universitatea din Iași. Acumulările anterioare au permis obținerea unor rezultate de mare valoare științifică, dînd un conținut consistent procesului de învățămînt.

Nu ne referim aici la realizările pe tărîm științific obținute în această perioadă, mai ales că problema a stat și stă în continuare în atenția specialiștilor din fiecare domeniu de cercetare [92]. Așa cum s-a mai arătat, după o fază de organizare, din care n-au lipsit realizările științifice de valoare, urmează trecerea într-o etapă superioară, Universitatea impunîndu-se pe plan intern și dobîndind un binemeritat prestigiu internațional. La nivelul epocii și cu mijloacele materiale existente, asistăm la o modernizare a cercetării, la sporirea efortului propriu, în contextul colaborării tot mai strînse cu lumea științifică de peste hotare.

Se continuă și se aprofundează cercetarea, se deschid noi domenii de studiu; se constituie un număr însemnat de *școli*, pe lîngă unele seminarii, laboratoare, biblioteci, institute,

---

[84] Ibidem, dosar 4/1931, f. 65.
[85] Ibidem, dosar 16/1935, nep.
[86] *Ibidem, dosar 41/1926, f. 162.*
[87] Ibidem, dosar 50/1934, f. 47; Anuarul Universității Mihăilene din Iași 1930—1935" ..., p. 174.
[88] „Anuarul Universității Mihăilene din Iași pe anul academic 1935/1936", vol. XXI, Editura Universității Mihăilene, Iași, 1937, p. 126; Arh. st. Iași, Rectorat, dosar 5/1936, f. 3.
[89] „Anuarul Universității Mihăilene din Iași pe anul academic 1936/1937", vol. XXII, Editura Universității Mihăilene, Iași, 1938, p. 59; Arh. st. Iași, Rectorat, dosar 5/1936, f. 96; dosar 6/1937, f. 1.
[90] „Anuarul Universității Mihăilene din Iași pe anul academic 1937/1938", vol. XXIII, Editura Universității Mihăilene, Iași, 1939, p. 62.
[91] Ibidem, p. 63.
[92] Vezi: *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. II, București, 1960, 393 p.; *Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași la a cincizecea aniversare a Partidului Comunist Român.* Referate și studii, Iași, 1971, p. 11—128; Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza" Iași*, Editura Litera, București, 1972, p. 59—83; C. Romanescu, *Un secol de învățămînt medical superior la Iași*, I, *Facultatea de Medicină (1879—1948)*, Iași, 1979, p. 107—157 ș.a.

stațiuni etc., avînd în frunte profesori-savanți, deschizători de drumuri, figuri luminoase în patrimoniul culturii noastre naționale. În mai multe direcții, Universitatea din Iași se afirmă în competiția internațională cu curente și contribuții proprii, remarcabile, de cercetare. În strînsă legătură cu procesul didactic, investigația științifică a avut în vedere și probleme 'egate de practică, de diferite sectoare ale producției materiale. Desigur era un început ce va fi reluat și dezvoltat în condițiile diversificării învățămîntului superior din Iași în anii socialismului.

Universitatea din Iași a fost confruntată cu dificultăți de tot felul ; nici un moment, însă, ea n-a abdicat de la rosturile sale fundamentale, de educare a tinerelor generații în spiritul tradițiilor înaintate ale neamului nostru, de afirmare tot mai puternică în cîmpul cunoașterii și creației științifice, de manifestare activă în opera de luminare a poporului. Aspectele luate de noi în discuție — la care se pot adăuga și altele — au urmărit tocmai să evidențieze acest fapt.

Nu ne-am propus să cuprindem întreaga gamă de preocupări și manifestări științifice ale Universității, după cum seria exemplelor amintite aici este departe de a fi completă. Obiectivul nostru a fost de a sugera atmosfera de studiu existentă în vechea capitală a Moldovei, de a explica coordonatele largi, naționale și internaționale, pe care și-a desfășurat activitatea cea mai veche universitate a țării. Pregătim, astfel, terenul pentru înțelegerea dezvoltării științelor, a rezultatelor remarcabile obținute de profesori ieșeni, exponenți de frunte ai spiritualității românești, în perioada ce a urmat marelui act național din 1918.

L'UNIVERSITÉ DE IASSY PENDANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES. PRÉOCCUPATIONS SCIENTIFIQUES

Résumé

Le nouveau cadre national réalisé en 1918, de même que les changements survenus pendant l'entre-deux guerres stimulèrent l'essor de la culture et de la science roumaines, leur affirmation plus vigoureuse dans l'espace européen et mondial. L'Université de Iassy y contribua également.

Le nombre d'étudiants — venus à Iassy de différentes provinces — monta considérablement ; on y créa de nouvelles facultés. En 1937, les sections techniques, tout en se détachant de l'Université, posèrent les assises de l'Institut Polytechnique. Dans l'ancienne capitale de la Moldavie, il y avait un climat favorable à l'étude, à l'émulation spirituelle. La recherche scientifique réalisa un progrès évident ; dans certains domaines, prenaient contour des écoles scientifiques à valeur internationale. Aux „Annales scientifiques de l'Université de Iassy" et à „Revista științifică «V. Adamachi» din Iași", s'ajoutent de nouvelles revues de valeur. Des professeurs de l'Université de Iassy publiaient d'importantes études dans des revues de spécialité de l'étranger.

Des stages de spécialisation, des voyages d'études et les doctorats soutenus à l'étranger, les visites réciproques contribuèrent largement au développement des liens scientifiques et menèrent à des résultats remarquables. De nombreux professeurs de l'Université de Iassy devinrent membres de prestigieuses sociétés scientifiques de France, d'Angleterre, d'Allemagne, des États-Unis, d'Italie, etc. L'Université de Iassy fut le lieu de visites des personnalités scientifiques d'autres pays qui y donnèrent des conférences sur des sujets généraux ou de spécialité. L'entre-deux-guerres représente, à coup sûr, un sommet du développement de la science à l'Université de Iassy, la plus ancienne de Roumanie.

INAUGURAREA UNIVERSITĂŢII DIN IAŞI. ECOURI ŞI SEMNIFICAŢII

DE

DUMITRU D. RUSU

Actul istoric al inaugurării Universităţii ieşene, cinstit în toamna acestui an, cînd se împlinesc 125 de ani de la desfăşurarea sa, oferă prilejul pentru noi studii şi judecăţi asupra evoluţiei locului şi rolului şcolii în procesul istoric al devenirii României moderne. Adevărat, in octombrie 1860, se pune piatra de temelie pentru instituţia universitară modernă, chintesenţă a învăţămîntului superior romănesc, instituţie care germinase nemijlocit în cadrul Academiei Mihăilene, inaugurată, la rîndul ei, în urmă cu 150 de ani (iunie 1835). Deşi cei 25 de ani de cursuri superioare din sistemul Academiei Mihăilene — cu toate discontinuităţile şi dificultăţile pe care le-au traversat — s-au consumat într-o instituţie şcolară de tip superior, avînd însă şi clasele liceale, nu lipsită de principalele atribute ale modernizării, comparabilă cu nivelul institutelor superioare din alte state ale Europei, totuşi, inaugurarea Universităţii din Iaşi, opera marilor fondatori de idealuri şi destine — Mihail Kogălniceanu şi Alexandru Ioan Cuza — se constituia în corolarul unor vechi şi generoase opţiuni, urmarea unui îndelungat travaliu, încununare a secole de şcoală superioară pe teritoriul românesc. Căutările în materie de şcoală superioară, pregătirile în vederea deschiderii anului şcolar 1860/1861, însuşi actul inaugurării Universităţii ieşene nu putea rămîne în afara disputelor din epoca Unirii, în afara ecourilor din presă, a opiniei publice, a consideraţiilor personalităţilor epocii. Mai toate publicaţiile, fără a excela în materiale de dimensiune întinsă, au surprins momentul inaugural în derularea sa: activităţi premergătoare, festivităţile, noua instituţie universitară la începutul activităţii sale. Comunicarea noastră, de fapt o succintă enunţare de fapte şi idei, are în vedere un aspect relativ limitat în raport cu tema enunţată, şi anume modalităţile în care epoca a receptat şi reflectat pasul decisiv în fundamentarea învăţămîntului superior modern în Principatele Române. Mărturiile din presă, indirecte şi reduse ca dimensiune, documentele de arhivă, mai numeroase şi mai expresive, vin să confirme interesul pentru şcoală în genere, pentru organizarea Universităţii din Iaşi, eveniment care „inaugura epoca de renaştere în care intra neamul nostru" [1].

Pentru a fixa locul actului din octombrie 1860 în istoricul şcolii superioare româneşti, trebuie să plecăm de la situaţia învăţămîntului din perioada anterioară anului 1860, de la ceea ce a premers, nemijlocit şi ca durată, consacrarea definitivă a instituţiei universitare [2]. Stadiul actual al informaţiei, dar, mai ales, al judecăţii istorice, al înţelegerii situaţiei interne şi, prin prisma comparaţiilor cu evenimentele similare din plan european, nu mai lasă loc dubiilor referitoare la vechimea seculară a formelor de învăţămînt superior din Ţările Române. Cu nimic nu diminuăm semnificaţia, cu totul aparte, pentru istoria epocii şi culturii moderne, a momentului inaugural la care ne referim, dacă subliniem şi înfăptuirile, în planul cursurilor superioare, din cele şase decenii premergătoare momentului 1860. A lipsit

---

[1] „Steaua Dunării", nr. 21, 9 februarie 1860.

[2] Pentru consideraţii mai ample referitoare la învăţămîntul superior din deceniile premergătoare inaugurării Universităţii a se vedea şi: Dumitru D. Rusu, *Evoluţia învăţămîntului superior din Iaşi în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XXII, 1985, I, p. 215—231.

în această perioadă Universitatea ca instituţie, în schimb cursurile universitare şi-au găsit locul în Academia Mihăileană şi în alte instituţii şcolare. Ce a fost şcoala superioară în deceniile premergătoare întemeierii Universităţii, o instituţie cu un statut bine conturat, este credem în afara oricăror îndoieli. În principal, multiplele forme şi structuri de şcoală superioară modernă se constituie în jurul Academiei Mihăilene, instituţie şcolară medie şi superioară în care, potrivit aprecierii lui Mihail Kogălniceanu, „partea cea mai activă" o constituia „învăţămîntul superior" [3].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru organizarea şcolii în genere, pentru cea superioară îndeosebi, nu au lipsit în Ţările Române planurile mărețe şi îndrăzneţe, inclusiv ideea Universităţii ca instituţie centralizatoare şi cuprinzătoare a tuturor formelor şi mijloacelor de pregătire superioară. Numeroase documente din epoca cercetată, diferite ca natură şi destinaţie, conţin această prevedere. Dar, alături de viziunea constructivă în privinţa instituţiei superioare de învăţămînt, începuturile epocii moderne consemnează, şi pentru Iaşi, realizării în domeniul şcolii superioare. Instituţiile şcolare superioare proprii primei jumătăţi a secolului trecut, alături de existenţa unor profesori de prestigiu, cărora le datorăm manuale şi lucrări de valoare internaţională, societăţile ştiinţifice şi publicistica, laboratoarele şi alte instrumente destinate aplicaţiilor practice, Muzeul de Istorie Naturală şi Biblioteca, completează tabloul şcolii superioare din Iaşi, care îşi va găsi forma de organizare definitivă în cadrul Universităţii.

Apreciind faptele şi datele cu toată rigurozitatea şi larga viziune pe care o presupune istoria, avînd în vedere epoca care ne-a stat în atenţie şi ceea ce se putea realiza atunci în toate domeniile care priveau atributele lumii moderne, evident considerăm că nu am exagerat, nu am forţat nota, găsind în activităţile amintite, din intervalul de timp 1800—1860, existenţa şcolii superioare într-un sens şi o formă cît mai proprie [4]. Dacă plecăm de la ceea ce ne-a lăsat evul mediu, de la înnoirile din cele şase decenii ale secolului al XIX-lea, concludem că perioada premergătoare inaugurării Universităţii din Iaşi beneficia de un învăţămînt superior fondat, care îşi desăvîrşea organizarea ca instituţie la 26 octombrie 1860. Prin urmare, Cuza şi Kogălniceanu — ctitorii de la 1860 — îndeplineau pentru Iaşi, pentru Moldova şi ţara întreagă un act generos, determinat de o evoluţie seculară, nemijlocit pregătit de întreaga dezvoltare a învăţămîntului superior din Iaşi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Alături de nivelul de organizare al şcolii, de rezultatele dobîndite în cadrul facultăţilor din Academia Mihăileană şi cursurile superioare anterioare, însuşi actele de fondare a Universităţii vin să demonstreze continuitatea perfectă între facultăţile care au funcţionat, cu intermitenţe, în intervalul 1834—1860 şi cele din cadrul Universităţii ieşene. Astfel, ambele documente, din octombrie 1860, care legiferau organizarea Universităţii, Anaforaua lui Mihail Kogălniceanu adresată domnitorului şi Hrisovul domnesc pentru constituirea Universităţii, — au în vedere organizarea acesteia după prevederile Regulamentului din 1851 referitoare la cele patru facultăţi, mai exact „să realizeze aceea ce din legea şcoalelor nu este încă realizat" [5], „pe puterea legii din 1851 — preciza hrisovul din 26 octombrie 1860 — Domnia noastră hotărîm şi încuviinţăm întemeierea Universităţii din Iaşi cu tus-patru ale ei facultăţi" [6]. La fel de edificatoare, în ceea ce priveşte momentul inaugural, sînt consideraţiile cuprinse în Anaforaua lui Kogălniceanu, din 16 octombrie 1860; Misiunea domnitorului şi a guvernului era de a pune *„cea de pe urmă piatră* la înaltul edificiu intelectual proiectat de legiuitorul din 1851", adică să decreteze *„definitiva şi completa organizare* a Universităţii noastre. Precum am arătat *ea de facto şi există* prin trei facultăţi, rămînînd încă de organizat numai aceea de medicină, care nu este cea mai puţin trebuitoare" (sublinierea noastră — D. R.) [8]. Urmează, fapt semnificativ pentru ideea pe care încercăm să

---

[3] Anaforaua lui Mihail Kogălniceanu pentru înfiinţarea Universităţii, în „Monitorul oficial", nr. 24, 31 octombrie 1860, p. 93.

[4] Dumitru D. Rusu, *art. cit.*; Idem, *Despre învăţămîntul superior din Iaşi în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări istorice" (serie nouă), XII—XIII, Iaşi, 1981—1982, p. 355—359.

[5] „Monitorul oficial", nr. 24, 31 octombrie 1860, p. 94.

[6] Ibidem, p. 93.

[7] Hrisovul domnesc foloseşte formula: „cea de pe urmă piatră la măreţul edificiu naţional" (Ibidem).

[8] Ibidem.

o argumentăm, o amplă pledoarie pentru organizarea Facultății de Medicină „pentru completarea Universității din Iași prin tus-patru ale ei facultăți"[9].

Concluzionînd în privința problematicii discutate, facem apel la aprecierile din *Istoricul Universității*, aparținînd marelui Xenopol, aprecieri potrivit cărora „întruparea unirei învățăturilor superioare *într-un tot* și un *local deosebit* care să le țărmurească și în spațiu de școalele inferioare către care fuseseră alipite pînă atunci se făcu abia în 1860 (...) prin înființarea Universității din Iași"[10].

Dacă judecăm, cu atenție și discernămînt, perioada 1830—1860, mai ales anii din preajma și după revoluția de la 1848, sub raportul evoluției organizării și desfășurării cursurilor superioare, considerăm că existau încă de atunci condițiile principiale pentru constituirea Universității. De ce căutările au mai durat trei decenii ? Explicațiile sînt comune, valabile și pentru alte proiecte care își așteptau transpunerea în practică în acea epocă. Frămîntată de problema națională, de acuitatea chestiunii țărănești, tulburată, începînd cu 1853, de război, angajată în marea bătălie pentru Unire, Moldova deceniului al șaselea oferea doar, către finele acestui deceniu, condiții și răgaz pentru finalizarea școlii superioare sub raportul organizării unitare, într-o instituție cu destinație exclusivă.

Un alt aspect, de primă însemnătate, care se impune amintit, se referă la situarea reformelor din domeniul învățămîntului în sistemul instituțional constituit în timpul domniei lui Cuza. Într-o viziune cuprinzătoare și generalizatoare, reforma învățămîntului se situează pe un loc aparte, în sistemul și structura societății românești în curs de modernizare. Pentru epocă, funcție de multiplele cerințe și în contextul unor fundamentări prin forțe proprii, reforma școlară se înscrie printre puținele acte cu repercusiuni asupra întregii ordini sociale. De aici și însemnătatea definitivării organizării învățămîntului superior din Principate prin înființarea celor două Universități din Iași și București.

Inaugurarea Universității a fost precedată de noi dispute, diferite proiecte[11], privitoare la organizarea învățămîntului superior în cadrul unei instituții moderne, separate de restul treptelor de învățămînt. Deși, treptat, se aplică prevederile legislației școlare din 1851, totuși noi idei și inițiative veneau să răspundă interesului sporit față de școala superioară. Se impune însă precizarea, potrivit căreia, frămîntările și căutările în materie de învățămînt superior din preajma Unirii, nu lipsite de o anumită notă de originalitate, veneau totuși să completeze și finalizeze structura școlii superioare în termenii și temeiurile regulamentului menționat.

Problema unui „sistem de învățămînt" mai potrivit cu noile cerințe din principate este dezbătută, mai temeinic, începînd cu anul 1858. Datorăm, la început, lui Gh. Asachi un „proiect de reorganizare a școalelor naționale" cuprins în cunoscutul său studiu, *Cvestia învățăturei publice în principatul Moldovei* (Iași, 1858). După o amplă argumentare referitoare la necesitatea reorganizării școlilor — considerînd chiar, evident exagerat, că nu este un alt ram „care cere o reorganzație atît de radicală decît acel al școlilor"[12] — se propune un „proiect de reorganizare" în care „învățătura înaltă" ocupă un loc aparte. Ca și în alte state ale Europei, învățămîntul superior urma să răspundă cerinței pregătirii specialiștilor pentru diverse sectoare ale activității statelor din epoca redeșteptării naționale. Cele șapte categorii de cursuri superioare (Filozofie, Jurisprudența, Științele istorice, Științele matematice. Științele fizice și naturale, Litere, Arte utile)[13], propuse a fi predate după învățăturile elementare și liceale (gradul I și II), corespundeau, de fapt, celor trei facultăți preconizate : juridica, litere și filozofie și de științe[14].

Pentru Gh. Asachi, „părintele școalelor române", folosind expresia de recunoștință care i se adresa încă din timpul vieții[15], studiul menționat, publicat în română și franceză, survine ca ultim și suprem argument pentru dăruirea și priceperea sa față de școală, studiu elaborat în momentul încheierii demnităților oficiale, în slujba școlii, „cîntecul de lebădă", al aceluia care, timp de aproape cinci decenii, slujise școala cu rară devoțiune. Pentru

[9] Ibidem, p. 93—94 (citatul la p. 94).

[10] A. D. Xenopol, *Istoricul Universității din Iași*, în „Anuarul general al Universității din Iași", 1911, p. X.

[11] D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 82—95.

[12] Gh. Asachi, *Cvestia învățăturii publice în principatul Moldovei*, Iași, 1858, p. 3.

[13] *Ibidem*, p. 31.

[14] D. Berlescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 86.

[15] I. Negre, *Viața, lucrările și scrierile lui Gh. Asachi*, în revista „Gh. Asachi", Piatra, nr. 3, 1888, p. 421.

organizarea definitivă a Universităţii, studiul cărturarului Asachi, alcătuit în temeiurile regulamentului şcolar din 1851 şi valorizînd experienţa în aplicarea prevederilor destinate „învăţăturilor înalte", inaugura ultimele formulări de soluţii care trebuiau să se regăsească în viitoarea Universitate ieşeană.

Victor Place, bun cunoscător al stării de fapt din Principate, vine cu un amplu memoriu, *Idées générales pour servir à la réorganisation des Principautés Unies de Moldavie et de Valachie* [16], prezentat lui Al. I. Cuza în noiembrie 1859. De data aceasta, viitorul apropiat al şcolii româneşti îşi găseşte o nouă analiză, de largă deschidere, din partea consulului Franţei la Iaşi, prieten al poporului român, bun cunoscător al societăţii româneşti din epoca Unirii. „Spirit realist şi practic — după caracterizarea făcută de Victor Slăvescu consulului Place — el concepe organizarea învăţămîntului de toate gradele după un program unitar şi armonic alcătuit în cea mai strînsă legătură cu adevăratele nevoi ale ţării" [17]. Dominat de ideea legării şcolii de „prosperitatea fiecăruia şi a naţiunii în genere", exagerînd în susţinerea necesităţii unei facultăţi care să pregătească cadrele destinate „exploatării pămîntului şi tuturor ramurilor legate de agricultură", Victor Place, pentru care învăţămîntul superior era considerat ca ramura cea mai importantă a instrucţiunii publice" [18], preconiza o singură Universitate pentru ambele Principate, în care facultăţile de Drept, Medicină, Ştiinţe şi Litere se vor organiza ca şi în restul Europei. În schimb, „insistă pentru crearea altor două facultăţi care în general lipsesc în învăţămîntul din Occident", acestea fiind: „O facultate de Ştiinţe Economice, Administrative şi Politice; o facultate de Ştiinţe Agronomice, Industriale şi Comerciale". „Pentru fiecare dintre cele două facultăţi se face o amplă expunere cuprinzînd raţiunile constituirii şi direcţiile de studiu" [19]. Ceea ce aduce nou documentul menţionat se referă la caracterul practic al învăţămîntului superior, fixat pentru prima dată în termeni mult mai precişi în ceea ce priveşte profilul pregătirii, structura modernă a facultăţilor.

Aceleaşi idei îşi vor găsi locul, la începutul lunii decembrie 1859, în Mesajul domnesc către Adunarea Electivă a Moldovei, document reprodus după „Monitorul Oficial" şi în alte publicaţii [20] cu răsunet printre oamenii politici ai epocii [21]. Impresionează şi acum căldura, pătrunderea adînc patriotică, concepţia modernă cu care se aborda problematica şcolii din România, concepţie finalizată prin legea instituţiunii publice din 1864. Întrucît „în educaţia poporului bine condusă se află cele mai bune garanţii de ordine, de progres şi de patriotism luminat", arăta Al. I. Cuza în mesajul menţionat, „guvernarea mea va pune toată silinţa pentru ca instrucţia publică să fie graduală şi pusă în deosebitele sale graduri, la îndemîna tuturor claselor". Mai departe, enunţîndu-se adevărul axiomatic, potrivit căruia şcoala din România, în raport cu alte ţări, „are alte nevoi ce-i sînt speciale şi la care au sosit timpul ca să ne gîndim", se enunţa drept principiu coordonator, pentru definitivarea organizării şcoalelor, interesele şi particularităţile naţiunii române; „Sistemul total de învăţături să fie mult şi mai special apropiat trebuinţelor şi naturei Românilor, decît imitat fără nici o chibzuire din cutare sau cutare instituţie străină". Concluzia privitoare la situaţia şi perspectiva imediată a învăţămîntului superior este limpede „Pe lîngă învăţămîntul literelor, facultăţile de ştiinţe, de dreptu, de medicină sînt negreşit trebuincioase, dar starea de astăzi a României şi viitorul ei cere numaidecît o facultate de ştiinţă economică şi administrativă, precum şi o facultate de ştiinţă agronomică, industrială şi comercială" [22]. Partea referitoare la „Ministerul Instrucţiei Publice", din mesajul analizat, se constituie într-un veritabil document programatic pentru înfăptuirile din timpul domniei lui Al. I. Cuza, în materie de învăţămînt. Aprecierile din presa vremii referitoare la mesaj surprind orientarea constructivă în materie de şcoală, care trebuia să se constituie într-un sistem propriu, românesc, „mai apropiat trebuinţelor şi naturei românilor", fără a imita „cutare sau cutare iniţiativă străină". Această poziţie nu exclude însă o largă deschidere către Europa, receptarea unor experienţe valoroase din alte ţări [23].

---

[16] Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza* şi *Victor Place*, Bucureşti, 1942, p. 150—158,
[17] *Ibidem*, p. 58.
[18] *Ibidem*, p. 159.
[19] *Ibidem*, p. 156 şi p. 157—158.
[20] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 1, 5 ianuarie 1860, p. 5—6.
[21] „Steaua Dunării", nr. 21, 9 februarie 1860, p. 3.
[22] „Monitorul oficial", nr. 35, 7 decembrie 1859, p. 103.
[23] „Steaua Dunării", nr. 21, 9 februarie 1860, p. 3; „Tribuna Română", 14 februarie 1860.

Referitor la discutarea problematicii şcolii în Comisia Centrală de la Focşani să notăm doar acţiunile destinate elaborării „proiectului de lege privitor la organizarea instrucţiunii publice" şi „înfiinţarea unei Universităţi putînd da grade academice"[24], iniţiative susţinute de Mihail Kogălniceanu din partea Moldovei şi rămase, practic, fără urmări.

Etapa ultimelor tatonări referitoare la reorganizarea învăţămîntului superior se desfăşura concomitent cu pregătiri destinate anului şcolar 1859/1860. Către finele anului 1859, la solicitarea Departamentului Instrucţiunilor Publice, reorganizarea facultăţilor intră în preocupările Consiliului şcolar. De acuma, desemnîndu-se şi comisiile pentru alcătuirea statutelor facultăţilor, se pregătea, nemijlocit şi imediat, organizarea lor definitivă. De data aceasta, Mihail Kogălniceanu, preşedinte al Consiliului de Miniştri şi Ministru de Interne la Departamentul Instrucţiunii publice, alături de domnitorul Al. I. Cuza, avea să preia misiunea restructurării şcolii superioare româneşti. Consecvent idealurilor sale, exprimate şi prin proiectul de constituţie de la 1848, care preconiza să se înfiinţeze la Iaşi o Universitate şi o şcoală politehnică, Kogălniceanu găseşte momentul propice pentru întemeierea instituţiei de învăţămînt superior, separat de celelalte trepte ale şcolii[25]. Concepţia lui Mihail Kogălniceanu în privinţa şcolii, demnă de a face obiectul unui studiu aparte, denotă înalta credinţă în puterea învăţăturii. Cerinţa ca „în curînd să nu mai fie în ţară o singură comună fără şcoală şi un singur român care să nu ştie a citi şi a scrie"[26] este edificatoare pentru gîndirea istoricului şi omului politic al secolului trecut. În acelaşi sens să adăugăm şi hotărîrea guvernului condus de Kogălniceanu de a „da pururea preferinţă învăţămîntului public din ţară asupra învăţămîntului străin şi privat"[27]. Nu poate fi mai temeinic fixat, în tezaurul culturii României moderne, contribuţia marilor patrioţi, Cuza şi Kogălniceanu, la fondarea Universităţii decît prin cuvintele aparţinînd publicaţiei de peste munţi, „Gazeta Transilvaniei": „fie etern şi de trei ori bine cuvîntat numele acelor bărbaţi demni, carii au contribuit prin faptă şi cuvînt la rădicarea acestui Institut grandios".

Deschiderea cursurilor Universităţii va fi precedată de alte încercări vizînd consolidarea sau extinderea formelor superioare de studiu. În 1859—1860 s-a discutat mult referitor la organizarea unui „Institut de agricultură", a unei „ferme-model" şi „o fabrică de instrumente agricole"[28], argumentîndu-se prin „starea actuală a agriculturii" care „oricît de prosperă s-ar părea că este, este totuşi departe de aceea la care ştiinţă ar putea să o conducă"[29]. În aceeaşi manieră s-a insistat şi pentru înfiinţarea Facultăţii de Medicină, alcătuindu-se programul de către dr. Negură şi fixînd chiar disciplinele şi profesorii cu care ar fi urmat să înceapă cursurile anului I[30], propunere respinsă de Consiliul şcolar pe motiv că lipsesc „mijloacele necesare şi specialiştii respectivi"[31]. Alte măsuri se referă la conducerea Muzeului din Moldova încredinţată lui Baltazar Panaitescu, organizarea Conservatorului de Muzică ş.a. Nu lipseşte grija pentru a trimite tineri la studii în străinătate numai cu condiţia ca „străinătatea să n-aibă a le da decît ceea ce nu se poate cîştiga în ţară" sau, sub altă formulare „străinătatea trebuie preferată numai în privirea obiectelor ce (...) nu se pot învăţa bine şi desăvîrşit decît acolo"[32].

O dată cu decizia din vara anului 1860, privitoare la definitivarea organizatorică a Universităţii din Iaşi, se fac şi ultimele pregătiri destinate acestui eveniment mult aşteptat. Pentru suma de 18.000 de galbeni — plătibili în trei ani — se va cumpăra, în septembrie

[24] *Protocoalele Comisiei Centrale a Principatelor Unite*, protocol nr. LXV, octombrie 1859, p. 18 şi protocol nr. XXIII, 21 iunie 1860.

[25] A se vedea în : D. Berlescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 96—98.

[26] *Discursul lui M. Kogălniceanu din 17 iulie 1860*, în „Monitorul oficial", nr. 238, 21 iulie 1860, p. 1845.

[27] *Ibidem*, Mihail Kogălniceanu, *Circulara ministrului cultelor şi al instrucţiunii publice către corpul profesorilor şi învăţătorilor publici din Moldova*, 14 mai 1860, în „Tribuna română", nr. 93, 22 mai 1860, p. 2.

[28] Vezi : „Tribuna română", nr. 51 şi 52 din 3 şi 10 decembrie 1859 ; Idem, nr. 98, 9 iunie 1860, p. 3—4 ; Arh. St. Bucureşti, Instrucţia Publică Moldova, dosar 519/1859, f. 40—45 ; Arh. St. Iaşi, transport 1764, op. 213, dosar nr. 236, f. 212—215 şi 216 ; „Steaua Dunării", nr. 88, 26 mai 1860, p. 1.

[29] Raportul lui Kogălniceanu către domnitor pentru ferma model şi institutul agricol, 14 mai 1860, în „Tribuna română", nr. 98, 9 iunie 1860, p. 3—4.

[30] Arh. St. Iaşi, Comitetul Central de Inspecţie, dosar 1/III 1860, p. 45.

[31] Ibidem, f. 83—86.

[32] „Steaua României", nr. 100, 27 august 1860, p. 1—2 ; Vezi şi „Revista Carpaţilor", 5 iunie 1861, p. 709 etc.

1860, vechiul palat al Domnului Moruzi" în care să se așeze facultățile, Biblioteca Națională și Muzeul de Pictură din Iași" [33]. O altă importantă inițiativă, menită a răspunde cerinței imperioase referitoare la „neîntîrziata formare de ingineri civili de punți și șosele, mecanici, arhitecți etc.", se referă la înlocuirea școlii reale prin secțiunea a II-a a Facultății Filozofice de Știință". Raportul ministrului Kogălniceanu către domnitor este imediat aprobat, Consiliul școlar rămînînd să pregătească programa pentru cele două semestre ale anului I [34].

Concomitent cu organizarea secției de științe s-a procedat la organizarea Facultății de Teologie, facultate care va funcționa în primul an cu 14 studenți [35]. Deschiderea cursurilor facultăților în noul an școlar 1860—1861, înaintea inaugurării oficiale [36], aprobarea programului cursurilor facultăților pentru acest an școlar [37], paralel cu discutarea Statutelor Universității [38], premerg nemijlocit data istorică de 26 octombrie cînd vor avea loc manifestările dedicate acestui eveniment de răsunet național.

Inaugurarea „marelui așezămînt cultural al Universității", cum plastic l-a denumit Xenopol — scurt timp după începerea cursurilor, „o ceremonie măreață în adevăratul înțeles al cuvîntului" [39], s-a constituit într-o veritabilă sărbătoare a întregului învățămînt din Iași și din Moldova, cu festivități de rang național. După relatările presei, „prin depeșe telegrafice s-a invitat toată inteligența română, toți redactorii de ziare, atît din Țara Românească cît și din Austria (se înțelege din Transilvania și Bucovina, n.n. — D.R.), ca să ia parte la această solemnitate" [40]. Descrierea festivităților de la finele lunii octombrie 1860, în mai multe publicații, oferă date concludente asupra atmosferei care domina Iașii și țara în aceste înălțătoare momente.

Acțiunile din prima parte a zilei s-au desfășurat aproape concomitent pe cele trei planuri : nesfîrșitul cortegiu care pleca de la biserica Talpalari și Academia Mihăileană spre „palatul Universității" în frunte fiind Kogălniceanu ; Aula Universității decorată ca pentru o înaltă sărbătoare, în care aștepta sosirea domnitorului Cuza „o însemnată și aleasă societate", de față fiind „toți reprezentanții puterilor străine" ; cele 21 lovituri de tun care anunțau plecarea lui Cuza spre Universitate, însoțit de „o numeroasă suită" [41]. Grandiosul ceremonial din Aulă, cu prezentarea actului de inaugurare și organizare a Universității, a insignelor și steagului, încredințate celor mai vechi profesori, a fost urmat de banchetul din localul Academiei Mihăilene și reprezentația extraordinară din sala Teatrului Național.

Succinta descriere a momentelor sus menționate, rămîne singura cale de a aprecia dimensiunea actului de însemnătate cu totul aparte pentru întemeierea în formă plenară a școlii superioare în România. Cortegiul care pleca „sub frumoase bandiere și stindarde", „de la vechea Academie în cea mai deplină regulă", de o mărime impresionantă, se întindea practic pe întregul traseu prin strada Banu, Sf. Spiridon, pînă la „palatul Universității" ; alături de autoritățile militare și polițienești erau elevii tuturor școlilor din oraș, profesorii, studenții, reprezentanții diferitelor profesiuni, reprezentanții Ministerului Instrucțiunii Publice purtînd „steagul și însemnele Universității", încheindu-se cu ministrul Mihail Kogălniceanu. Aceeași atmosferă domnea și în „Palatul Universității", cu interioarele și exteriorul bogat decorate. Aula, „primită cu puține zile în urmă de la vechiul ei proprietar în stare de ruină", prin mari eforturi se va transforma într-un „magnific și imens cort de draperii în alb cu coloane cenușii, seturi de tapete și brodese tricolore".

Înălțătorul ceremonial din Aulă, cu prezentarea actului de inaugurare a Universității, a insignelor și steagului încredințate celor mai vechi profesori cu deviza : „Să fie acesta

---

[33] Raportul ministrului Kogălniceanu către domnitor și decretul domnesc de aprobare în „Monitorul oficial", nr. 2, 3 octombrie 1860 p. 5.

[34] Ibidem, nr. 273, 15 septembrie 1860, p. 993—994 ; Arh. St. Iași, Comitetul Central de Inspecție, dosar 12/I, f. 195 și dosar 1/III, f. 28, 61 ; „Monitorul oficial", nr. 17, 21 octombrie 1860, p. 65.

[35] D. Berlescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 100.

[36] Deschiderea cursurilor facultăților din Iași s-a făcut la 9 octombrie". („Steaua Dunării", nr. 113, 12 octombrie 1860).

[37] „Monitorul oficial" (Adaos la nr. 221), 28 octombrie 1860, p. 16.

[38] Arh. St. Iași, Comitetul Central de Inspecție, dosar 1/III, f. 81—86 ; D. Berlescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 101—111.

[39] „Gazeta Transilvaniei", nr. 52, 15 noiembrie 1860, p. 216.

[40] „Revista Carpaților", anul I, 1860, noiembrie, p. 498.

[41] Pentru descrierea întregului ceremonial de inaugurare a Universității, a se vedea : „Monitorul oficial", 4 noiembrie 1860, p. 110—111 ; „Steaua Dunării", 28 octombrie 1860, p. 1 ; „Gazeta Transilvaniei", nr. 52, 15 noiembrie 1860, p. 216—217.

simbolul patriotismului, al progresului şi al prudenţei", se constituia în momentul suprem al întregului program inaugural. Banchetul din sala Academiei Mihăilene, cît şi spectacolul extraordinar din sala Teatrului Naţional încheiau această serbare într-adevăr naţională" [42].

Fastul inaugurării, sugerat doar prin rîndurile anterioare, mic în felul său, de fapt o măreaţă serbare naţională, entuziasmul care a dominat populaţia oraşului, se constituie într-un argument, printre cele mai convingătoare, pentru ceea ce a reprezentat acest moment în organizarea Universităţii ieşene. Din filmul manifestărilor se degajă intensă pregătire şi multă spontaneitate, perfectă ordine într-un cadru de puternic entuziasm general, angajare şi trăire plenară din partea celor mai diferite structuri, grandoare pe un fond de profunde simţăminte patriotice. Programul în conţinutul său, atitudinea participanţilor, sistemul de decorare a interioarelor şi exterioarelor, au aceeaşi dominantă: puternica afirmare a naţiunii române angajată pe calea făuririi statului modern român.

Actele de fundare a Universităţii — Anaforaua lui Mihail Kogălniceanu şi Hrisovul domnitorului Al. I. Cuza din 25 octombrie 1860 [43], vin să exprime cele mai profunde simţăminte umane, patriotice naţionale. Anaforaua, după un scurt istoric al învăţămîntului liceal şi superior din Moldova, anterior anului 1860 — în care se preamăresc meritele domnitorului Mihail Sturdza, ignorînd total rolul determinant al lui Gh. Asachi [44] — cu care prilej se sublinia şi faptul că aceste şcoale „mai presus de toate au avut meritul de a deştepta simţul naţional", se argumentează, pe aceeaşi tonalitate, cerinţa organizării Universităţii. Hrisovul, alături de statutul Universităţii şi cele ale facultăţilor alcătuite „pe puterea legii din 1851", sintetizînd experienţa facultăţilor din cadrul Academiei Mihăilene, stabilea structura Universităţii în totalitatea aspectelor funcţionale de bază. Din analiza pregătirilor şi desfăşurării festivităţilor, documentele referitoare la acest act istoric, ne demonstrează că în viziunea fondatorilor şi masei de intelectuali, în conştiinţa epocii, organizarea Universităţii venea să aducă Moldovei, în genere tuturor românilor, acea instituţie atît de necesară prosperităţii întregii naţiuni. Expresia, des întîlnită, „progresul naţiunii române", semnifica esenţa noii instituţii a cărei cerinţă fusese dictată de întreaga evoluţie a societăţii româneşti.

Despre această „ceremonie măreaţă în adevăratul înţeles al cuvîntului", după cum o caracteriza presa timpului, găsim informaţii şi păreri în publicaţii periodice de peste tot, „din ţinuturile în care se află români". Normal, alături de opinia presei din Principatele Unite, de interes sporit sînt consideraţiile inserate în gazeta din Transilvania. „Gazeta Transilvaniei", într-un amplu documentar consacrat inaugurării Universităţii din Iaşi [45], invocînd necesitatea „ce o avea românimea pentru o Universitate", aducea un cald omagiu „acelora bărbaţi demni care au contribuit prin faptă şi cuvînt la ridicarea acestui institut grandios". Nu au lipsit actele de adînc patriotism, cerinţa prosperităţii „naţiunii române", necesitatea „emancipării ţăranilor" [46]. Instituţia creată urma să slujească întreaga naţiune română; „Aşteptăm cu ardoare fierbinte — conchidea o publicaţie din Moldova — a putea îmbrăţişa în mijlocul nostru pe mai mulţi dintre fraţii noştri din Transilvania:. „Steaua Dunării", contracarînd părerile potrivnice organizării Universităţiii la Iaşi, văzînd în inaugurarea acesteia „un pas mai mult în calea progresului", „considera fondarea Universităţii la Iaşi şi nu la Bucureşti (...) ca mijlocul cel mai bun spre a lăţi luminile între români, lumini a căror răspîndire va avea de efecte înfrăţirea cea mai strînsă a tuturor românilor" [47]. Apărînd actul înfăptuit, gazeta sublinia că nu trebuie confundată „Unirea lor (a românilor — n.n. D. R.), într-un singur corp cu centralizarea învăţăturii la Bucureşti", centralizare care ar constitui „piedica cea mai tare răspîndirii luminilor între acei care sînt cei mai români şi cu inima şi cu sîngele care sînt însă cei mai lipsiţi de mijloace spre a-şi trimite fii lor chiar la Iaşi. De asemenea, fondarea a două Universităţi — se avea în vedere şi cea din Bucureşti — nu poate constitui „începutul discordiilor ştiinţifice şi politice", nici faptă „opusă unităţii naţionale" [48]. Din contra, subliniau alte publicaţii, acest eveniment „face epocă în istoria românismului", o „de mult dorită bucurie la care are dreptul să participe fiecare român" [49].

---

42 Ibidem.

43 „Monitorul oficial", nr. 24, 31 octombrie 1860, p. 93—94.

44 N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi — organizatorul şcolilor naţionale din Moldova*, Bucureşti, 1962, p. 196—197.

45 „Gazeta Transilvaniei", nr. 52, 15 noiembrie 1860, p. 3.

46 Ibidem.

47 „Steaua Dunării", nr. 119, 5 noiembrie 1860, p. 3.

48 Ibidem.

49 După: D. Berlescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 114—115.

După cum sugeram în paragraful anterior, nu toate vocile au aprobat actul din octombrie 1860. După cum consemna și cunoscuta gazetă „Steaua Dunării", orice întreprindere, de orice natură „fie de ramul învățăturii sau de orice alt ram are antagoniști și partizani ; este deci lucru natural ca și fondarea Universității române din Iași să aibă apărători și contrazicători" [50]. Într-adevăr, înainte chiar de data inaugurării, se declanșează o violentă campanie de presă, găzduită de „Românul" și „Revista Carpaților", îndreptată împotriva lui Kogălniceanu și asupra Universității. În principal, se pornea de la ideea că pentru o țară cu 5 milioane de locuitori era suficientă o singură Universitate și aceasta trebuia înființată la București [51].

Față de toate aceste opoziții se venea cu o demonstrație convingătoare pentru posibilitățile multiple de legătură între cele două Universități din Iași și București. Se putea ajunge la „o unitate în învățămînt prin programe lucrate de comisiuni compuse din profesori de la ambele Universități și identice cu acele ale Universității din Iași." Apoi, s-ar putea constitui în fiecare an „un juriu central la București pentru conferirea de grade academice compus din profesorii de la ambele Universități", la fel se pot constitui și alte organisme similare" [52].

Totuși, primii ani de existență ai Universității din Iași sînt presărați cu nesfîrșite greutăți dintre cele mai diferite. În 1862, secțiunea a II-a a Facultății de Filozofie avea puțini elevi, Facultatea de Medicină nu se putuse deschide din lipsa banilor „administrațiunea interioară a Universității încă nu s-a putut organiza", studenți pentru Universitate pot proveni numai de la două școli din Iași — gimnaziul și seminarul —, starea precară a localului „din care cea mai mare parte se găsește nelocuită din lipsa de reparații" [53]. O sinteză asupra școlilor din Moldova, publicată în 1865, cu o tentă de subiectivism nedisimulat, relata cam aceleași neîndepliniri pentru Universitatea din Iași care „nu poate fi privită ca înființată de cît în parte, e decretată numai" [54].

Pozițiile potrivnice Universității din Iași, greutățile amintite, istoricește pe deplin explicabile, nu pot diminua semnificația actului de cultură petrecut la Iași în urmă cu 125 de ani. Evident, cu toate acumulările datorate deceniilor anterioare, cu toate străduințele fondatorilor Universității, epoca, cu aspirațiile și controversele ei, dominată de o politică generală transformatoare, își va pune amprenta asupra noii instituții, prin tot ceea ce va fi pozitiv, progresist, fără a putea înlătura total tarele căutărilor și ale elementelor retrograde. Progresul pentru școală, marcat prin evenimentul din octombrie 1860, este incontestabil. Universitatea, cel puțin în concepția generală, devenea focalizatorul celor mai înalte forme de pregătire intelectuală, cetate a științei și culturii, „Alma mater" a învățămîntului superior din România modernă și contemporană.

50 „Steaua Dunării", nr. 119, 5 noiembrie 1860, p. 3.

51 A se vedea și D. Berlescu, *op. cit.*, p. 116—118.

52 „Steaua Dunării", nr. 119, 5 noiembrie 1860, p. 3.

53 Gh. Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școalelor din Moldova*, Iași, 1862, p. 23—24.

54 G. Missail, *Școalele și învățătura la Românii Moldovei între 1846—1860*, în „Buletinul instrucțiunii publice", București, 1865, decembrie, p. 343.

EVOLUȚIA LEGISLAȚIEI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI SUPERIOR ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ

DE

EM. BOLD și GH. TĂNASĂ

Afirmația unor contemporani potrivit căreia nici un european nu a avut de soluționat probleme interne atît de dificile ca statul român după primul război mondial este exactă. Desăvîrșirea unității naționale, reforma agrară, reforma electorală și alte reforme realizate pe parcurs, între care și cea a învățămîntului, sînt doar cîteva din rezolvările interne ale României, țară care-și căuta o linie proprie angajantă, de adaptare la noile condiții istorice postbelice.

România, mărită teritorial, demografic și economic era, așa cum o visaseră cu secole în urmă militanți de seamă ai unității naționale, sau cei care, în preajma sau în timpul unirii din 1918, trăiseră momentele de mare tensiune patriotică, în consens cu întregul popor de pe ambele versante ale Carpaților. Pe acest fundal, Iașul, orașul tradițiilor progresiste și revoluționare, Iașul cultural și științific, Iașul, centru al rezistenței naționale „pînă la capăt", Iașul care se mîndrea cu o Universitate de prestigiu și cu un corp profesoral valoros se integra organic în uriașul entuziasm generat de *Marea Unire*. Eforturile depuse pe plan național sau local pentru sudarea spirituală a tuturor românilor, pentru realizarea unor instituții și structuri noi, care să corespundă firesc marilor transformări petrecute în România ilustrează dorința sinceră a factorilor de conducere de a oferi țării un regim politic democratic, mai multă echitate socială, ridicarea poporului prin cultură, printr-o instrucție completă și temeinică. Căutările, discuțiile ample, propunerile pentru îmbunătățirea calității învățămîntului și a organizării lui au constituit o permanentă preocupare a cadrelor universitare și a forțelor politice. Așezarea învățămîntului în general, și a celui superior, în special, pe noi coordonate reprezenta o cerință imperioasă. Universităților din Iași și București li s-au adăugat cele din Cluj și Cernăuți care aveau o altă organizare și alte programe de învățămînt. Pe de altă parte, dezvoltarea impetuoasă a economiei cerea cadre bine instruite, capabile să facă față tehnicii moderne, fapt care a impus prelungirea învățămîntului elementar la șapte ani, extinderea de școli tehnice și de licee teoretice și o mai judicioasă repartizare teritorială a acestora. Firesc, așa dar, statul român, pășind în noua sa fază de dezvoltare, nu putea să nu acorde atenție corespunzătoare pregătirii contingentelor de intelectuali și tehnicieni necesari culturii și economiei naționale. Numeroase voci autorizate, oameni politici sau universitari atrăgeau atenția asupra orientării studențimii, mai numeroasă decît în perioada anterioară *Unirii*, spre obiectivele solicitate de nevoile reale ale țării.

Principalele programe de guvernămînt, dînd expresie diferită concepțiilor doctrinare, conțin principiile de organizare ale învățămîntului superior: autonomia universitară, fixarea locului de muncă intelectuală și tehnică, rolul esențial al științei în dezvoltarea economiei, rolul culturii și răspîndirea ei în mase erau considerate atribute indispensabile în dezvoltarea societății românești. În epocă stăruia și teza — corectă în esența ei — potrivit căreia în problema învățămîntului public, toți factorii politici trebuiau să manifeste o concepție unitară, de natură să asigure cîștigarea timpului pierdut de provinciile care au fost sub stăpînirea străină. De asemenea, trebuia asigurată românizarea învățămîntului, unificarea acestuia, prin întocmirea unor programe analitice corespunzătoare (fără a exclude și variantele solicitate de condițiile locale) și prin organizarea lui unitară situat sub direcția unică a Ministerului

învățămîntului public. Alte ministere, interesate în dezvoltarea învățămîntului profesional, puteau contribui cu propuneri concrete la o mai bună organizare a diferitelor școli, cu profil tehnic, agricol sau comercial [1].

Problema repartizării regionale a unor facultăți și școli superioare speciale sau tehnice, în funcție de nevoile culturale și tehnice ale populației, ocupă, de asemenea, un loc important în preocupările guvernamentale postbelice. Dînd expresie acestor preocupări, Constantin Angelescu, ministru liberal al învățămîntului, într-un referat din 1919 difuzat tuturor instituțiilor de învățămînt superior, aprecia că repartizarea judicioasă a facultăților va avea drept consecință formarea unor numeroase focare de cultură și de specializare în regiunile cu caracter „special" și totodată, va oferi „celor lipsiți de mijloace putința de a se instrui și educa" [2].

Dezvoltarea economică, organizată în perspectivă de factorii politici ai țării, impunea, pentru învățămîntul superior, o mai strînsă legătură de practică, de condițiile populației românești, al cărui contact cu prefacerile și progresele culturii naționale și universale trebuia mereu menținut. În acest sens, se recomanda să se acorde o mai stăruitoare atenție dezvoltării școlilor superioare (de poduri și șosele, veterinare, silvice, comerciale ș.a.), capabile să țină cadența cu progresele științifice. Diversificarea și întărirea facultăților de profil tehnic din cadrul universităților trebuiau să se realizeze concomitent cu transformarea corespunzătoare în orientarea și organizarea învățămîntului teoretic. „Bine organizat și legat de viața reală a țării, un învățămînt teoretic universitar nu constituie un lux" [3], se afirma, în acest sens.

În concepția lui C. Angelescu, căruia îi aparțineau opiniile de mai sus, — ele nu vor fi singulare — învățămîntul științific superior cuprindea două laturi : învățămîntul științelor pure (teoretice) și învățămîntul științelor aplicate. Primul cădea în sarcina universităților ; al doilea în sarcina școlilor superioare (politehnică, de agricultură, de silvicultură etc.). Ambele laturi urmau să acționeze de acord pentru realizarea unui raport eficient între teorie și practică, atît de necesar progresului țării. [4].

După 1934, cînd România a cunoscut o dezvoltare impetuoasă, în Senatul Universității din București, profesorul Dragomir Hurmuzescu avansa teza cu privire la necesitatea implicării tot mai depline a științei în procesul de fabricație. „Industrializarea — afirma savantul — reclamă sprijinul tehnicii și al științei care poate genera și consecințele pozitive necesare asupra muncii". Legătura nemijlocită între știință și producție considerată drept o cerință obiectivă a progresului, o cale pentru finalizarea politicii „prin noi înșine" era necesar să fie înfăptuită pînă la cele mai înalte forme ale învățămîntului. Profesorul Dragomir Hurmuzescu atrăgea atenția că „fără o activitate de cercetare științifică, o universitate nu merită să trăiască, această parte esențială a ei trebuie să o intereseze în cel mai înalt grad" [5].

Cîțiva ani mai înainte, fostul rector al Universității ieșene, Al. Slătineanu, pledase și el pentru orientarea învățămîntului spre tehnică, considerată drept condiția esențială a progresului social. În raportul bilanț privind *Situația Universității din Iași*, pe anul 1929, profesorul, pornind de la nevoia societății de a pregăti specialiști cu înaltă calificare, sublinia că numai studiile amănunțite și temeinice vor putea conferi industriei posibilitatea de a ocupa locul preponderent în economia națională [6]. Pledoarie în favoarea învățămîntului practic se situa pe o linie de vechi tradiții în centrul universitar al Iașului, preconizat de cei mai buni reprezentanți ai corpului profesoral. Pe lîngă un învățămînt laic, profesorii din Iași acționează energic pentru înzestrarea laboratoarelor, necesare pregătirii cadrelor didactice și tehnice de care România interbelică avea atîta nevoie. Petre Poni, C. I. Parhon și mulți alți profesori susțineau în permanență necesitatea unui învățămînt practic [7]. Pornind tot de la necesitățile postbelice, la Iași s-a propus reorganizarea Facultății de Drept, pentru a oferi studenților nu numai o pregătire strict juridică, ci și cunoștințe temeinice economice și financiare, necesare aparatului de stat. Atenție s-a acordat și formării unor ziariști valoroși, care să poată influența pozitiv opinia publică. N-a fost neglijată nici educația fizică, domeniu în care „maeștrii

---

[1] Arh. st. Iași, Fond Rectorat, ds. nr. 3/1919, f. 387—388.
[2] Ibidem.
[3] Ibidem, f. 390—391.
[4] Ibidem.
[5] D. Hurmuzescu, *Universitate—studenți. Discursuri rostite în ședințele Senatului de la 3—4 martie 1937*, București, 1937, p. 12.
[6] Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, Iași, 1929, p. 10.
[7] Cf. R. Radu, *Probleme politice și culturale în dezbaterea intelectualității ieșene în anii imediat următori primului război mondial*, în „Cercetări istorice" (seria nouă), Iași, 1980, p. 508.

de gimnastică", cu o pregătire sumară, trebuiau înlocuiţi cu profesori specialişti, cu o serioasă. cultură generală şi ştiinţifică, „baza oricărui sistem de educaţie fizică" [8].

Propunerile menţionate, şi altele asupra cărora nu mai insistăm, erau legate nemijlocit de necesităţile interne imediate ale ţării, de mutaţiile intervenite în structura economică, socială, demografică şi teritorială după 1918. Şcoala trebuia să îndrepte tineretul spre ramurile productive, spre punerea în evidenţă a bogăţiilor ţării, folosind mijloace tehnice moderne din care să derive progresul economic. Accentul pus pe latura practică a învăţămîntului constituia nu numai o necesitate, ci şi o urgenţă, România căutînd să micşoreze decalajul economic dintre ea şi ţările dezvoltate. De aici, dezbateri largi, utile, asupra unei mai bune şi mai eficiente organizări a învăţămîntului de toate gradele, alături de reformele de natură socială, economică sau politică cu care România era confruntată. Tineretul, în general, şi cel studenţesc, în special, trebuia asimilat funcţional societăţii, orientarea lui făcîndu-se în concordanţă cu interesele naţionale [9]. La rîndul său, statul era obligat să-şi mărească îndatoririle faţă de şcoală, faţă de calitatea ei.

Discuţiile spre o nouă organizare a învăţămîntului n-au rămas fără ecou. În primul rînd, prin Legea din 26 iulie 1924, învăţămîntul primar, obligatoriu şi gratuit, se extinde de la patru la şapte ani [10], iar cel secundar, prin Legea din 15 mai 1928 [11], se împarte în două, cursul inferior, cu trei clase (gimnaziu), şi cursul superior cu şapte clase. Ulterior, la licee sau şcoli similare s-a mai introdus o clasă a VIII-a. Şcolile mixte erau desfiinţate, se percepeau taxe şcolare, limba de predare era limba română, numărul locurilor era limitat.

În ceea ce priveşte învăţămîntul superior, care ne interesează în primul loc, pînă în 1932, au fost propuse mai multe proiecte de legi care urmăreau unificarea şi reorganizarea lui, în acord cu noile condiţii create de Unirea din 1918 [12]. Reforma învăţămîntului superior, foarte necesară, trebuia pregătită şi gîndită profund, ferită de diletantism, de superficialitate, de tendinţe politicianiste. În 1922, legea elaborată de Spiru Haret din 1898 este extinsă şi asupra universităţilor din Cluj şi Cernăuţi [13], iar la 17 iulie 1931, se acordă autonomie universitară [14]. Deşi s-au formulat obiecţii, considerîndu-se că autonomia ar periclita interesele de stat şi universităţile ar deveni instituţii anarhice legea a fost, totuşi, votată. Ea consemna că învăţămîntul superior este absolut autonom nu numai în libertatea de cugetare, dar şi în cea de cercetare ştiinţifică [15].

A urmat legea propusă în Parlament de către Nicolae Iorga, pe atunci (aprilie 1932) prim ministru şi ministru al învăţămîntului. Este legea cea mai completă din perioada interbelică, unele adausuri sau retuşări aduse pe parcurs n-au putut anula principiile sale fundamentale privind organizarea învăţămîntului superior,, rolul şi importanţa acestuia într-un stat modern. Discuţiile purtate în jurul legii, în cuprinsul căreia au fost încorporate multe din principiile legii din 1898, au relevat contribuţia omului de şcoală care a fost Spiru Haret. Cadrul fixat de legea acestuia însă, devenise prea strîmt în noile condiţii istorice. Din 1898 şi pînă în deceniul al IV-lea al secolului nostru se produseseră numeroase evenimente însemnate în societatea şi şcoala românească. Astfel, de pildă, în loc de două universităţi, acum, după Unire, existau patru, cele de la Cluj şi Cernăuţi avînd o organizare diferită. De asemenea, fusese înfiinţată o Academie de drept la Oradea şi o Facultate de teologie la Chişinău ; învăţămîntul tehnic superior şi şcolile politehnice fuseseră subordonate Ministerului Învăţămîntului. Toate acestea impuneau o modificare substanţială a legii lui Spiru Haret [16].

Prin noua lege, universităţile erau considerate instituţii de stat autonome în ceea ce priveşte organizarea studiilor şi conducerea. Ele erau apreciate drept aşezăminte de învăţă-

---

[8] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi*, vol. I, 1960, p. 249.

[9] D. Şt. Emilian, *Incurajarea agriculturii*, Bucureşti, 1923, p. 11.

[10] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii* ..., vol. I, p. 249.

[11] *Legea pentru învăţămîntul secundar (Promulgată prin înalt decret regal, nr. 1308, din 8 mai 1928, şi publicată în Monitorul oficial, nr. 105, Partea I, din 15 mai 1928)*, Bucureşti, Imprimeriile statului, 1928, passim.

[12] În 1920 — un proiect întocmit de I. Borcea ; în 1922 — unul aparţinînd lui P. P. Negulescu ; a urmat un proiect al universitarilor din Bucureşti şi Cluj ; în 1928, un proiect al lui C. Angelescu ; în 1931, un proiect al lui N. Costăchescu, votat numai în Senat (Vezi „Monitorul oficial", nr. 69, Dezbaterile Adunării Deputaţilor (D.A.D.), 13 aprilie 1932, p. 2774 ; Arh. st. Iaşi, Fond Rectorat, ds. nr. 10/1920, f. 193).

[13] „Monitorul oficial" nr. 69, D.A.D., 13 aprilie 1932, p. 2774.

[14] Ibidem, p. 2722.

[15] Ibidem, nr. 73, 18 aprilie 1932, p. 3014.

[16] Ibidem, nr. 69, D.A.D., 13 aprilie 1932, p. 2722.

mînt teoretic și aplicat, precum și instituții de cercetare pentru progresul științei și răspîndirii culturii[17]. Universitățile se defineau printr-un întreit scop: promovarea științei, pregătirea specialiștilor pentru conducerea țării, răspîndirea culturii. Referindu-se la acest din urmă obiectiv, Nicolae Iorga menționa că nu este vorba de vulgarizări pripite, ci de o operă de extenzie universitară, de expunere în marele public a problemelor ce frămîntă omenirea, de arătare a soluțiilor la care s-a oprit știința, de sintetizare a unor ramuri mai inaccesibile. Extenzia universitară — continua N. Iorga — trebuie să integreze Universitatea ca o necesitate națională în toată societatea și nu numai ca o fabrică de diplome și de cîțiva învățați reci și îndepărtați de realitate. *Universitatea trebuie să devină vie prin răspîndirea cît mai largă a luminii*" [18] (sublin. ns.). În noile condiții istorice N. Iorga dădea expresie — așa cum o făcuse cu mult înainte A. D. Xenopol — obiectivelor sociale și politice pe care trebuia să le înfăptuiască școala și învățămîntul superior și pe care oamenii noștri de cultură o vor face mereu.

Subliniind importanța autonomiei universitare [19], pe care legea o reafirma și o consacra, N. Iorga preciza că aceasta nu urmărește crearea „unui stat în stat". Conform legii, continua el, „Universitatea e autonomă în ceea ce privește organizarea învățămîntului, care nu se poate încadra în texte rigide de legi, căci știința e, prin excelență, evolutivă și multe situații particulare nu pot fi strînse într-un tipar general". Definind limitele autonomiei universitare, N. Iorga adăuga: „Statul renunță să impună materii și programe, să exercite o supraveghere penală, să facă în orice formă gestul de stăpîn, mărginindu-se la un singur drept: acela de a urmări raporturile în care universitatea liberă se pune ea însăși de acord cu scopurile supreme ale societății" [20]. Autonomiei universitare îi corespunde, în mod egal, autonomia în administrație, în distribuirea fondurilor acordate de stat. Fiecare universitate și fiecare facultate era învestită cu personalitate juridcă [21].

Prin aceeași lege, se instituie un Mare Consiliu universitar, cu reprezentanți ai celor patru universități, care trebuia să vegheze asupra nevoilor generale culturale ale țării. Consiliul avea datoria să alcătuiască programul de organizare și regulamentul vieții universitare. Fiecare din cele patru universități era condusă de un rector, ajutat de Senatul universitar care putea organiza maniera de desfășurare a programului de învățămînt. Statul era, în mai mare măsură angajat să contribuie la crearea de biblioteci centrale universitare, atît de utile învățămîntului și cercetării științifice. Legea crea organe proprii de administrație, denumite oficii universitare (oficiul publicațiilor universitare, oficiul căminelor studențești, oficiul asistenței studențești) [22] care îngăduiau ca inițiativele proprii să poată fi finalizate în conformitate cu posibilitățile și realitățile locale. Respectînd autonomia universitară, statul își asuma noi obligații materiale față de studenți: încuraja cercetarea științifică a acestora și publicarea rezultatelor obținute; sporeau preocupările cu privire la condițiile de viață și la starea sanitară. Sînt prevederi și obligații pe care legile anterioare nu le conțineau și în această privință progresul este evident în noua lege a învățămîntului.

Legea învățămîntului superior a fost votată la 26 aprilie 1932, cu o majoritate covîrșitoare: 171 voturi pentru și numai patru contra [23]. Legea este rodul unui efort colectiv, la redactarea și perfecționarea ei contribuind reprezentanții cei mai autorizați ai învățămîntului universitar, senatele universitare, decanul Facultății de Drept din Oradea, comisiile de instrucție ale Senatului și Camerei deputaților. Concluzia care s-a desprins a fost că legea reflecta năzuințele, aspirațiile și interesul corpului didactic universitar [24] pentru un învăță-

[17] *Legea pentru organizarea învățămîntului universitar*, Edit. Curierul judiciar, București, 1932, p. 3.

[18] „Monitorul oficial", nr. 69, 13 aprilie 1932, p. 2722.

[19] Autonomia universitară s-a născut din lupta universităților cu puterea bisericească în Evul Mediu. De exemplu, Universitatea din Paris a acționat contra papalității care avea pretenția să dirijeze viața culturală și de gîndire a societății (Ibidem, nr. 71, 15 aprilie 1932, p. 2818).

[20] Ibidem, nr. 18, 18 iulie 1931, p. 547—548.

[21] *Legea pentru organizarea învățămîntului universitar...*, p. 3.

[22] „Monitorul oficial", nr. 69, 13 aprilie 1932, p. 2722; *Contribuții la istoricul dezvoltării Universității...* vol. I, p. 256.

[23] „Monitorul oficial", nr. 78, D.A.D., 26 aprilie 1932, p. 3482; vezi și *Proiectul legii învățămîntului superior din 1932*, în Arh. st. Iași, Fond Rectorat, ds. nr. 1/1932, f. 149—154.

[24] „Monitorul oficial", nr. 69, 1932, D.A.D., 13 aprilie 1932, p. 2775.

mînt de calitate [25], necesar stadiului de dezvoltare a țării. Direcțiile din Parlament au relevat faptul că autonomia universitară constituia „o etapă în viitoare evoluție a învățămîntului nostru universitar" [26], au subliniat necesitatea întăririi caracterului unitar al învățămîntului, căruia legea îi dădea o atît de puternică expresie, au remarcat originalitatea ei, legarea strictă de realitățile interne românești. Subliniind această notă distinctă, un deputat, profesor la Facultatea de Drept din București, relevînd nevoia de a fi noi înșine, își exprima credința, că numai în această manieră „vom putea să justificăm dreptul nostru la viață ca stat național pe pămîntul acesta. Altfel, ar putea oricine să ne conteste dreptul. Numai dacă venim în concertul popoarelor civilizate cu această notă proprie românească, numai în această măsură putem avea dreptul să trăim și de azi înainte cu fruntea sus" [27].

Legea, așa cum s-a mai spus, reflectă năzuințele învățămîntului într-un anumit stadiu de dezvoltare a societății românești, cu angajamente sporite din partea statului, ferită de influențe și presiuni din afară. Fără îndoială, deși cea mai completă măsură în domeniul învățămîntului superior, legea era perfectibilă, în raport cu cerințele mereu sporite. Ea a suferit o modificare, la 24 martie 1937, prin *Legea pentru completarea unor dispozițiuni din legea învățămîntului superior* [28]. Noi dispoziții urmăreau întărirea autorității conducerilor universitare, fixau un nou sistem al taxelor și întăreau spiritul de ordine în viața universitară. Ele vizau, mai ales, mișcările anarhice, naționalist-șovine, inițiate de legionari. Organizațiile studențești care le întrețineau au fost desființate [29].

În noiembrie 1938, cîteva luni după instaurarea dictaturii regale, o altă lege încerca să pună de acord principiile învățămîntului universitar cu noua formă politică inaugurată de Carol al II-lea. Fără a schimba structura organizatorică a universităților sau facultăților, legea oferea drepturi largi ministerului de control asupra cadrelor didactice și limita, într-o oarecare măsură, autonomia universitară [30].

Între timp, evenimentele internaționale au evoluat într-o manieră nefavorabilă intereselor României. În vara anului 1940, o parte a teritoriului românesc a fost sfîșiat. S-a instaurat apoi, dictatura legionaro-antonesciană, iar din ianuarie 1941 și pînă în august 1944, dictatura militaro-fascistă antonesciană. Părăsită de aliații săi tradiționali, România a fost antrenată în războiul antisovietic alături de Germania hitleristă. Noua stare de lucruri și-a găsit expresie și în domeniul învățămîntului superior, prin legea din 23 mai 1942. Noua lege abroga legislația anterioară, păstra autonomia universitară și personalitatea juridică a universităților, institutelor și facultăților păstra Consiliul universitar al Politehnicii, al Academiei de comerț și Marele Consiliu universitar, devenit Colegiul învățămîntului superior, reglementa compoziția personalului didactic, modul de recrutare nu după vechime, ci după calitățile științifice, înființa asistența medicală universitară. Dreptul de a alege pe rectori sau decani revenea numai profesorilor [31]. Cu tot caracterul său dictatorial, regimul antonescian nu a reușit să schimbe conținutul, direcțiile de dezvoltare și spiritul de care era călăuzit învățămîntul superior. Regimul antonescian a fost nevoit să respecte valorile tradiționale, progresele realizate de școala românească, să acorde universităților chiar mai multă autonomie decît cea existentă. Legea preciza cu mai multă claritate limitele autonomiei universitare: „Învățămîntul superior — se nota, în acest sens — este autonom în ceea ce privește: conducerea, administrarea fondurilor proprii, recrutarea personalului, organizarea activității didactice, științifice, educative și sociale, precum și disciplina personalului și a studenților, în-

---

[25] Unele aprecieri după care în România interbelică ar fi existat un învățămînt abstract, rupt de realitate, reacționar nu-și găsesc acoperire și n-au nimic comun cu realitatea (Vezi, *Contribuții la istoricul dezvoltării Universității...* p. 247).

[26] „Monitorul oficial", nr. 69, D.A.D., 13 aprilie 1932, p. 2775.

[27] Ibidem, nr. 73, D.A.D., 18 aprilie 1932, p. 3031.

[28] *Legea pentru completarea unor dispozițiuni din legea învățămîntului superior*, Cluj, 1939, p. 3—4.

[29] Arh. st. Iași, Fond Rectorat, ds. nr. 9A/1931, f. 204. Studenții legionari și naționaliști protestează. Ceea ce pare curios, dar explicabil, dacă avem în vedere poziția comună anticarlistă, acești studenți trimit o telegramă lui Iuliu Maniu, aflat la Paris (mai—iunie 1937), cu următorul text: „Conducătorii studențimii române din Capitală, convinși de adevărurile pe care nu le-am crezut, pe care astăzi le cred, vă trimit omagiul lor". Semnat, Președinte al studenților români creștini, Șerban Milcoveanu (Ibidem).

[30] „Monitorul oficial", nr. 257/noiembrie 1938, p. 5197 și 5200.

[31] *Legea învățămîntului superior*, Imprim. centrală, București, 1943; vezi și Arh. st. Iași, Fond Rectorat, ds. nr. 9A/1931, f. 464 ș.u.; M. Fătu, *Contribuții la studierea regimului politic din România, sept. 1940—august 1944*, Edit. politică, București, 1984, p. 290—291.

lăuntru instituţiilor"[32]. Totodată, legea desfiinţa organizaţiile legionare din institutele de învăţămînt superior, respecta vechea organizare şi funcţionare a acestuia, iar profesorilor, cu tot controlul efectuat de minister, li se oferea posibilitatea să continue tradiţia şcolii româneşti şi să întreţină vocaţia ei pentru cultură, ştiinţă şi instrucţie.

Pînă la legea din 1948, a cărei importanţă esenţială a constat în crearea unui învăţămînt de stat, laic, axat pe o bază materialistă, sistemul instrucţiei, cu unele modificări absolut necesare, s-a condus după legile elaborate între cele două războaie mondiale.

Evenimentele din august 1944 au avut o importanţă covîrşitoare pentru evoluţia ulterioară a României. Doborîrea dictaturii antonesciene prin Insurecţia de la 23 August a declanşat Revoluţia de eliberare socială şi naţională, antiimperialistă şi antihitleristă. Începea o nouă eră istorică în viaţa României, cea a socialismului, a edificării lui, cînd asistăm la dezvoltarea impetuoasă a economiei, introducerea tehnicii moderne în procesul de producţie, naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, colectivizarea agriculturii, dezvoltarea ştiinţei, culturii — transformări care au implicat deplin sistemul de învăţămînt. Învăţămîntul de toate gradele a căpătat o extindere fără precedent, a fost reorganizat pe baze noi, în conformitate cu evoluţia societăţii româneşti şi cu cerinţele ei obiective. Din realizările în domeniul învăţămîntului, două merită să fie subliniate: Şcoala antrenează întregul tineret pe care-l pregăteşte în raport cu exigenţele societăţii socialiste; Învăţămîntul superior se diversifică şi asigură specialişti pentru toate domeniile.

Societatea nouă, socialistă, în plină dezvoltare şi desfăşurare, a creat cadrul juridic adecvat învăţămîntului în general şi celui universitar în special, prin elaborarea, în cîteva etape a trei legi, cu semnificaţii şi importanţă diferită: Legea pentru reforma învăţămîntului, din 3 august 1948, Legea privind învăţămîntul din R.S.R., din 13 mai 1968 şi Legea educaţiei şi învăţămîntului, din 26 decembrie 1978.

Deşi diferite în conţinut, ele au avut o trăsătură comună: racordarea învăţămîntului[33], a celui superior mai cu seamă, la cerinţele prezente şi de perspectivă ale societăţii româneşti, legarea de celelalte ramuri de activitate şi sporirea contribuţiei lui la dezvoltarea multilaterală a ţării. Trecerea la revoluţia socialistă a impus, cum s-a mai afirmat, reorganizarea şcolii, făurirea unui sistem de învăţămînt care, prin scop şi sarcini, prin orientare şi conţinut, prin structură şi ritm de dezvoltare să fie aşezat pe principiile specifice şcolii româneşti[34].

Legea din 3 august 1948 are o importanţă particulară. Ea a organizat învăţămîntul din România pe structuri noi, democratice, populare. Învăţămîntul de stat în totalitatea lui, devine gratuit, laic şi unitar, avînd la bază concepţia materialistă. Analfabetismul este complet eradicat. Pe lîngă învăţămîntul de zi, s-a înfiinţat învăţămîntul seral şi fără frecvenţă, care a lărgit considerabil accesul la studii. Reţeaua de şcoli superioare s-a diversificat; pentru unele categorii de specialişti s-au organizat forme de învăţămînt postuniversitare[35].

Unele măsuri, însă, cuprinse în lege, ca şi în alte acte normative ulterioare, nu s-au întemeiat pe un studiu aprofundat al realităţilor din ţara noastră, nu au valorificat în suficientă măsură tradiţiile progresiste şi laturile valoroase ale învăţămîntului nostru, n-au ţinut seama de experienţa mondială în domeniul învăţămîntului[36]. Astfel, scurtarea duratei studiilor

---

[32] M. Fătu, *op. cit.*, p. 290.

[33] O dată cu anul şcolar 1955—1956, s-a generalizat învăţămîntul elementar la 7 ani. În anul 1961—1962, învăţămîntul general obligatoriu s-a prelungit la 8 ani, iar Congresul al IX-lea al P.C.R. a hotărît extinderea duratei învăţămîntului la 10 ani. În învăţămîntul mediu, reţeaua de şcoli s-a diversificat, iar din 1965 au luat fiinţă liceele de specialitate, din necesitatea acută de cadre medii de specialitate resimţită în industrie şi agricultură. O mare extindere a luat, apoi, învăţămîntul profesional şi tehnic. Potrivit legii din 1978, învăţămîntul românesc este structurat în instituţii şcolare de diferite grade — învăţămînt preşcolar, primar, gimnazial, liceal, superior — şi în tipuri de învăţămînt — de cultură generală, profesional şi tehnic — fiind organizat sub forma cursurilor de zi, serale şi fără frecvenţă (Vezi, *România în anii socialismului, 1948—1978*, Edit. Politică, Bucureşti, 1980, p. 375—379). Aşa cum se poate constata, întreaga legislaţie şcolară constituie o puternică bază pentru învăţămîntul superior.

[34] Valentin Filipescu, Olga Oprea, *Învăţămîntul obligatoriu în R.S.R. şi în alte ţări*, Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1972, p. 32.

[35] Panfil Nichiţelea, *P.C.R. — conducătorul revoluţiei socialiste în ideologia şi cultura românească*, în „Revista de istorie", 4, 1976, p. 483—484.

[36] *Istoria învăţămîntului în România*, Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 348—349; *România în anii socialismului*... p. 376.

medii de la 12 la 10 ani, crearea unui sistem de licee de cultură generală unice, cînd realitatea demonstra deja necesitatea studiului pe secții; eliminarea sau restrîngerea considerabilă a unor importante discipline [37]; adoptarea și aplicarea necritică a unor planuri, programe, manuale care nu corespundeau condițiilor specifice de la noi; fărîmițarea învățămîntului superior în specialități înguste; neglijarea, timp îndelungat, a unor domenii moderne de învățămînt, cît și a integrării cu producția și cercetarea științifică; inexistența unei planificări de perspectivă a necesarului de cadre; rigiditatea și centralismul excesiv în elaborarea planurilor și programelor [38], toate acestea au generat dificultăți în buna desfășurare a învățămîntului, au împietat asupra calității lui și, mai ales, asupra pregătirii specialiștilor de care România, aflată în plină reconstrucție, avea atîta nevoie. Dificultățile create prin reforma din 1948 au fost depășite sau atenuate, treptat, cu prețul unor importante sacrificii.

S-a observat mai sus că rețeaua de școli superioare s-a diversificat prin reforma învățămîntului. O dată cu reorganizarea unor institute de învățămînt superior, s-au înființat Institutul de Mine din Petroșani, Institutul de Petrol, Gaze și Geologie din București, mutat apoi la Ploiești, Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică „I. L. Caragiale", Institutul de Arte Plastice „N. Grigorescu" din București și Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu" din Cluj. În 1954 au luat ființă Institutul de Medicină din Tg. Mureș, în 1962 Universitatea din Timișoara, iar în 1965 Universitatea din Craiova. Pentru acoperirea unor necesități temporare, s-a procedat la înființarea a numeroase institute pedagogice și a unor centre de perfecționare a cadrelor didactice din învățămîntul mediu, profesional și tehnic. Noile institute de învățămînt superior, pe lîngă cele de tradiție, trebuiau să-și găsească consacrarea într-o lege care să reflecte schimbările produse în societatea noastră și să statueze politica P.C.R. în acest important domeniu de activitate. *Legea privind învățămîntul în R.S.R.* [39], din mai 1968, a consacrat această situație. Ea a stabilit cadrul juridic necesar organizării și desfășurării învățămîntului în noua etapă istorică de după Congresul al IX-lea al P.C.R. În linii generale, noua lege păstra principiile reformei învățămîntului din 1948, dar stabilea o altă structură școlii [40]. Ținînd seama de tradițiile valoroase ale învățămîntului superior, legea reamintea misiunea acestuia de a forma „specialiști de înaltă calificare, necesari în diferite domenii ale vieții sociale" și de a contribui „la perfecționarea științei, tehnicii și culturii" [41]. Așa cum era firesc, noua lege fixa cadrul organizatoric al învățămîntului superior, stabilind tipurile de instituții — universități, institute, academii — diversifică profilul și durata studiilor după scopul pregătirii. Important este faptul că legea crea premisele unei mai strînse legături a școlii superioare cu cerințele economice și culturale. Pentru formarea cadrelor intermediare între ingineri și tehnicieni sau maiștri, legea prevedea înființarea unor secții de subingineri și conductori arhitecți, acoperind astfel un gol resimțit în activitatea de producție și reluînd una din tradițiile valoroase ale învățămîntului nostru [42]. De asemenea, institutele pedagogice (14 la număr în 1963) au fost reorganizate ca instituții autonome sau subordonate universităților. Ținînd seama de faptul că, în condițiile progresului rapid al științei și tehnicii, școala superioară căpăta, față de trecut, și rolul de a împrospăta, completa și perfecționa periodic cunoștințele științifice ale specialiștilor, legea prevedea organizarea, în acest scop, a învățămîntului postuniversitar. S-a introdus principiul conducerii colective, lărgindu-se atribuțiile consiliilor profesorale ale institutelor de învățămînt superior și ale facultăților. Legea acorda o mare însemnătate cercetării științifice din învățămînt, legării ei de problemele economice, de cerințele culturii socialiste [43]. Ca rezultat al acestor măsuri, învățămîntul superior a corespuns mai bine exigențelor crescînde ale societății contemporane. S-au înregistrat însă și unele neajunsuri. Între acestea, consemnăm lipsa de corelare a școlii

[37] Au fost scoase din programa de învățămînt l. latină, teoria literaturii, sociologia, psihologia, logica, geologia; studiul matematicii superioare, biologiei, fizicii, chimiei, istoriei și geografiei României a fost restrîns.

[38] M. Mazaneț, *Coordonate noi ale învățămîntului românesc*, în „Revista învățămîntului superior", 4, 1968, p. II.

[39] „Buletinul oficial", nr. 62, din 13 mai 1968.

[40] Structura școlii era următoarea: învățămîntul preșcolar, învățămîntul obligatoriu de cultură generală cu durata de 10 ani, învățămîntul liceal de cultură generală și licee de specialitate, învățămîntul profesional tehnic, învățămîntul superior și învățămîntul postuniversitar.

[41] *Colecția de legi, decrete, hotărîri și alte acte normative, 1968 mai—30 iunie*, Edit. Științifică, București, 1968, p. 85.

[42] *Ibidem*, p. 87.

[43] *România în anii socialismului...*, p. 378.

superioare cu necesităţile de formare a cadrelor de toate nivelurile, persistenţa, în continuare, a unor specializări înguste [44]. În acelaşi timp, legea din 1968 lăsa deschisă perfecţionarea continuă a învăţămîntului.

În anii care au urmat, România a cunoscut prefaceri însemnate, a obţinut succese remarcabile în domeniul tehnicii, a cercetării ştiinţifice, a raporturilor sociale, în adîncirea democraţiei, în relaţiile externe. Prindea contur şi se edifica societatea socialistă multilateral dezvoltată, care a înrîurit pozitiv şi sistemul de instrucţie şi educaţie. În acest cadru, expus sumar, s-a impus ca o necesitate democratizarea, în continuare, a învăţămîntului, asigurarea unui caracter deschis întregului proces instructiv-educativ, statornicirea principiului educaţiei permanente, realizarea unui cadru juridic şi a unei structuri stabile care să corespundă continuei perfecţionări a procesului de educaţie prin şcoală [45], eliminarea neajunsurilor semnalate. *Legea educaţiei şi învăţămîntului*, adoptată de Marea Adunare Naţională, în decembrie 1978 [46], a urmărit aceste obiective. Ea conţine numeroase propuneri originale, adecvate specificului societăţii româneşti şi reafirmă importanţa şcolii superioare, menirea ei de a asigura studenţilor o temeinică pregătire, de a forma omul nu numai ca producător de valori materiale şi spirituale, dar şi ca cetăţean, participant la organizarea şi conducerea producţiei, ca militant activ pentru transpunerea în viaţă a *Programului Partidului* de făurire a noii societăţi. Pe lîngă pregătirea profesională, legea punea un mai mare accent pe factorul educaţional, pe cultivarea, în rîndul studenţilor, a dragostei de patrie, a apărării păcii şi promovării progresului social. Legea aşeza la temelia învăţămîntului superior concepţia integrării acestuia cu cercetarea şi producţia [47], concepţie formulată şi aplicată cu mult înainte, pusă în toată plenitudinea sa în aplicare, cu rezultate pozitive, în anii socialismului. Educarea prin muncă şi pentru muncă a tinerei generaţii „a devenit o politică de stat, constituind o preocupare de prim ordin a întregii societăţi“ [48] şi reprezintă elementul esenţial, obiectivul comun şi central al şcolii de toate gradele şi de toate tipurile, adevărata vocaţie a întregului învăţămînt românesc contemporan.

Legea a pus în faţa şcolii căile şi metodele de integrare a învăţămîntului cu cercetarea şi producţia. Dintre acestea menţionăm: utilizarea cadrelor didactice în activitatea de cercetare sau rezolvare a unor probleme de mare importanţă tehnică sau economică a producţiei; atragerea în învăţămînt, în calitate de cadre didactice asociate a unor specialişti din producţie, cercetare, proiectare, aparatul de partid sau de stat; participarea studenţilor la activitatea direct productivă; realizarea de către studenţi a unor lucrări solicitate de producţie; efectuarea unor activităţi didactice şi de cercetare pe platforme industriale, în agricultură, în institute de cercetări şi proiectare, în unităţi de asistenţă medico-sanitară a populaţiei; dezvoltarea pe bază de plan de stat, în ateliere, staţii-pilot, laboratoare a producţiei de aparatură ştiinţifică, prototipuri, producţie de serie mică; extinderea activităţilor, pe bază de contract, între institutele de învăţămînt superior şi organizaţiile economice, pentru rezolvarea unor probleme de producţie [49].

Noi organisme, stabilite de lege, — *Congresul educaţiei şi învăţămîntului* (ţinut odată la cinci ani), *Consiliul superior al Educaţiei şi Învăţămîntului* şi consiliile similare judeţene municipale şi comunale au sporit participarea diverselor categorii sociale la bunul mers al şcolii, au adîncit democraţia în acest domeniu. Unele din metodele de integrare consemnate în lege continuau o tradiţie valoroasă a şcolii româneşti, altele însă, ca şi organismele citate, constituiau elemente noi, specifice, noii orînduiri sociale. Privită retrospectiv, legislaţia învăţămîntului superior a corespuns diverselor etape de dezvoltare a societăţii româneşti, necesităţilor acestora. Ea a păstrat tradiţia valoroasă a şcolii şi s-a perfecţionat pe parcurs în concordanţă cu dezvoltarea, pe multiple planuri, a societăţii noastre socialiste.

---

[44] Deficienţele semnalate s-au datorat neîndeplinirii sarcinilor Plenarei C.C. al P.C.R din august 1968 privind cuprinderea, pînă în 1975, a tuturor absolvenţilor clasei a VII-a în şcoala generală obligatorie de 10 ani, ca şi existenţa unei ponderi reduse a elevilor în liceele de specialitate. (Vezi, *Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R., din 18—19 iunie 1977, cu privire la dezvoltarea şi perfecţionarea învăţămîntului în R.S.R.*, Edit. Politică, Bucureşti, 1977, p. 27—29).

[45] *România în anii socialismului*... p. 379.

[46] *Legea educaţiei şi învăţămîntului nr. 28, adoptată de M.A.N., la 21 dec. 1978*, în „Buletinul oficial“, nr. 113/26 dec. 1978.

[47] Suzana Gîdea, *Rolul şi locul învăţămîntului superior în procesul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate în ţara noastră*, în „Forum“, 6, 1979, p. 5—9.

[48] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, 14, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 10.

[49] *România în anii socialismului*..., p. 379.

UN TUMUL CU MORMINTE PRINCIARE DACO-GETICE LA CUCUTENI-JUDEȚUL IAȘI

DE

MARIN DINU, LIVIA MĂGIRESCU și D. BOGHIAN

Printre problemele importante ale cercetării arheologice românești din ultimele două decenii, riturile și ritualurile funerare la geto-daci, reprezintă una din preocupările principale. Ca una din formele de manifestare suprastructurală a etnicului, riturile și ritualurile funerare, prin particularitățile, dar mai ales, prin persistența și conservatorismul lor vreme îndelungată, contribuie, alături de celelalte forme de manifestare ale creației materiale și spirituale ale unui popor, la o mai bună cunoaștere a specificului acelui etnos, la cunoașterea originii, evoluției și persistenței lui, la delimitarea ariei de răspîndire, precum și a eventualelor diferențieri social-economice în cadrul său.

Pornind de la aceste considerente, în cele ce urmează ne-am propus să prezentăm unele date mai importante obținute prin cercetările arheologice întreprinse în perioada 1979—1981, într-una din cele opt movile vizibile azi în punctul La Pietrărie de pe dealul Gosan, din marginea de nord a satului Cucuteni [1].

Dealul Gosan reprezintă o platformă înaltă cu depuneri groase de calcar cochilifer, prundișuri și nisipuri fine sarmațiene situate imediat sub stratul subțire loessoid și de cernoziom arat la partea lui superioară. De fapt, acest deal reprezintă o prelungire spre sud și sud-est a dealului Laiu, care delimitează spre vest și nord-vest microdepresiunea ușor vălurită a satului Băiceni din apropiere, dominat la rîndul lui, dinspre vest, de celebra „Cetățuie" neolitică, un alt martor proeminent al dealului Laiu.

Relativ la movilele de pe dealul Gosan, după mărturia unora dintre localnici, se pare că în trecut numărul acestora a fost mult mai mare, probabil un adevărat cîmp al tumulilor, care s-a redus considerabil datorită, în primul rînd, lucrărilor agricole anuale. Ele se situează în general în marginea dinspre est și sud-est a dealului, cu panta abruptă, dar și spre interiorul lui, caracterizîndu-se prin formele lor aproape rotunde și prin dimensiuni care variază de la 6 la 35 m diametru, iar înălțimea de la 0,40 la 3,50 m de la suprafața solului actual. Cele mai mari se află în zona înțelenită care, probabil, n-a fost afectată niciodată de lucrări agricole.

Alegerea acestei movile ca loc de cercetare privind riturile și ritualurile funerare ale geto-dacilor din spațiul est-carpatic a fost determinată, în bună parte, și de rezultatul unor săpături arheologice anterioare, efectuate în 1967 într-o altă movilă (nr. 1), prima dinspre satul Cucuteni, dintr-un grup de trei movile alăturate, în care se include și movila nr. 3, care face obiectul recentelor cercetări și al studiului de față.

Această primă movilă (nr. 1) în formă de calotă sferică, înaltă de circa 2 m și cu un diametru de 30 m a fost ridicată cu pămînt de culoare cafenie adunat din jur. Ea proteja

---

[1] La aceste săpături arheologice a participat și o subgrupă de studenți practicanți de la secția de istorie a Facultății de Istorie și Filozofie a Universității „Al. I. Cuza" Iași. Desenele din acest studiu au fost efectuate de Stela Gulei, iar restaurarea vaselor de Boris Ieșanu, ambii de la Laboratorul de arheologie al Catedrei de Istorie a României — Universitatea Iași.

în centrul ei o construcție circulară relativ mică, din lespezi de piatră de calcar, înaltă de 1,50 m și cu diametrul exterior de circa 2 m, cu pereții ușor arcuiți spre interior și cu partea superioară, probabil boltită, prăbușită în interior [2]. În cuprinsul acestei construcții s-au descoperit oasele calcinate ale unui individ incinerat, depuse pe un pat de pietre de calcar, amenajat la nivelul solului antic. Ca inventar, printre oasele calcinate s-a descoperit un vîrf de săgeată de bronz cu trei aripioare, cîteva bucăți de cărbune și mai multe fragmente ceramice dintre care unele provin probabil de la o cană din pastă fină de culoare cenușie lucrată la roată, iar altele de la un vas mare lucrat cu mîna, cu angobă neagră la exterior și decorat pe umăr cu motive plastice în relief, arcuite în formă de virgulă sau *ryton*. Pe baza analogiilor cu descoperiri de vase similare, în special de la Poiana (com. Nicorești) [3] și din cetatea geto-dacică de la Cotnari-Cătălina din apropiere [4], mormîntul respectiv a fost încadrat într-o perioadă de început a sec. IV î.e.n. [5].

Spre deosebire de această primă movilă, tumulul cercetat recent ne-a atras atenția de la început. Acest tumul, aproape perfect rotund, înalt de 3,30 m de la suprafața solului actual și cu diametrul maxim de 35 m, situat la numai 40 m nord de primul, într-o zonă înțelenită, din buza dealului sus menționat, este cel mai mare și mai bine păstrat dintre toate movilele de pe acest loc. S-au constatat doar două deranjamente: unul mai mare pe latura nord-vestică și altul superficial aproape de zona centrală, puțin spre sud-est de centrul movilei, ambele din timpul ostilităților militare ale anului 1944, așa cum au demonstrat-o urmele lăsate (tuburi de cartușe, schije de obuze etc.).

Pentru obținerea unor date cît mai exacte relativ la sistemul de construcție al acestei movile și la cronologia descoperirilor din cuprinsul ei, metodologic, întreaga suprafață a movilei a fost împărțită în patru sectoare păstrînd un martor în formă de cruce pe mijlocul ei pentru profile. La rîndul lor, fiecare dintre cele patru sectoare au fost cercetate prin șanțuri paralele, late de 1,50 m fiecare și cu intervale între ele de 0,70 m. În felul acesta s-a reușit să se obțină date prețioase de ansamblu și de amănunt referitoare atît la sistemul de construcție al acestui monument, cît și în legătură cu conținutul lui.

Relativ la „arhitectura" acestui mare tumul, chiar de la primele secțiuni am avut marea surpriză să constatăm că spre deosebire de primul tumul, ridicat *numai* cu pămîntul adus din jur, acesta prezintă o construcție cu totul aparte. Astfel, s-a constatat că sub un strat subțire de humus de la suprafața movilei, se află un strat de pietre din calcar cochilifer, gros de 0,30 m, un adevărat placaj din lespezi de piatră care acoperă, cu unele excepții, întreaga suprafață a movilei antice pînă la poalele ei. În acest sens s-a observat că lespezile mai mari, unele chiar foarte mari, se află întotdeauna spre poalele movilei în timp ce spre zona centrală a ei predomină pietrele plate de dimensiuni mici și mijlocii. Pentru consolidarea acestui placaj, lucrat în sistemul piatră peste piatră și fără lianți, în zona de pantă mai accentuată a suprafeței mamelonare a acestei movile, s-au așezat din loc în loc unele pietre pe cant pentru a împiedica probabil eventualele alunecări ale celorlalte pietre din placaj, așezate pe lat. Sub acest acoperiș din lespezi de piatră, aproximativ în centrul movilei, s-a identificat o construcție ovală, din zid de piatră, un fel de incintă în formă de pîlnie, aproape rectangulară și cu colțurile rotunjite, prevăzută în partea de sud-est cu o deschidere largă de 1,6 m la partea inferioară a zidului (fig. 1). Această deschidere reprezintă un fel de poartă cu o cale de pătrundere în incintă, care se lărgește spre extremitatea movilei. În dreptul acestei căi placajul de piatră de la suprafața movilei este întrerupt. Marea incintă ovală, cu zidul de piatră înalt de 3,50 m de la bază și pînă la suprafață, în locurile unde s-a păstrat intact, este în formă de pîlnie, cu deschiderea maximă la gură de 10 m. De remarcat că zidul acestei incinte este construit în sistem geto-dacic, din piatră peste piatră și cu liant din lut ca și la cetatea geto-dacică din apropiere, de pe înălțimea „Cătălina" de la Cotnari [6]. Construcția zidului de incintă a început la nivelul rocii naturale de calcar sarmațian, situată imediat la baza solului antic, după înlăturarea prealabilă a solului din dreptul lui. El a fost ridicat pînă la suprafața movilei, făcînd legătura cu placajul de piatră de la suprafața ei, așa cum par s-o probeze unele porțiuni mai bine păstrate în partea de

---

[2] M. Dinu, „Cronica" din 6 ianuarie 1968, p. 10—11

[3] R. Vulpe și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 192, fig. 14

[4] A. C. Florescu, Cerc. Ist., Iași, II, 1971, p. 103 și urm. Vas inedit în expoziția permanentă a Muzeului de Istorie a Moldovei Iași

[5] M. Dinu (vezi nota 2); Silvia Teodor, „Thracia", 3, 1974, p. 157, datează movila 1 de la Cucuteni în sec. III î.e.n.

[6] A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 110 și urm., fig. 9—11

vest și sud-est a incintei. S-a constatat, de asemenea, că zidul de incintă a fost placat pe fața interioară, la baza lui, cu un șir de lespezi mari de piatră nefasonată așezate pe cant.

În cuprinsul acestei incinte, pavată la bază cu lespezi de piatră de calcar, așezate pe un strat subțire de pămînt din solul antic, s-au descoperit patru morminte, toate de incinerație, unul principal (M. 4), pentru care s-a ridicat movila cu construcția ei monumentală și trei secundare (M. 1, 2, 3).

Mormîntul principal, cu oasele calcinate depuse direct pe sol, într-o groapă rectangulară de circa 1 m^2, se află în centrul incintei ovale, la 3,40—3,45 m adîncime față de punctul cel mai înalt al movilei. Groapa mormîntului este bine delimitată în plan de pietrele pavajului de la baza incintei, care lipsesc în locul gropii mormîntului. La rîndul ei, groapa mormîntului a fost protejată de o construcție, probabil boltită, din zid de piatră lucrată în sistemul piatră peste piatră și fără liant, din care o parte se păstrează *in situ*, în marginea de vest a gropii mormîntului. Peste această construcție a mormîntului s-a depus o mare cantitate de piatră și pămînt care formează o adevărată movilă în interiorul incintei ovale. Înălțimea ei ajunge pînă sub placajul de piatră de la suprafața movilei mari, extins și în dreptul acestei incinte.

Ca inventar funerar, printre oasele calcinate amestecate cu pămînt, s-au descoperit cîteva bucăți mici de cărbune și arsură, patru pandantive metalice întregi și fragmentare (fig. 2/1—3 ; 3/2), cinci mărgele sferice dintre care patru întregi și una pe jumătate (fig. 3/3—7) și mai multe fragmente ceramice toate de la vase întregibile lucrate la roată.

Cele trei morminte secundare se aflau tot în incinta ovală, grupate în spațiul dintre mormîntul principal și „poarta" din dreptul căii de acces din partea de sud-est a incintei. Ele au fost „amenajate" ca morminte, la 2,63 m adîncime față de punctul cel mai înalt al movilei, adică cu peste 0,80 m mai sus de groapa mormîntului principal central, pe un fel de platformă din pietrele care alcătuiau mantaua mormîntului principal. Inventarul lor aproape similar cu al mormîntului principal central, se deosebește de al acestuia doar sub aspect cantitativ. Astfel, în mormîntul nr. 1, situat imediat în dreapta „porții" de intrare în incintă, printre oasele calcinate s-a descoperit un pandantiv întreg, identic ca formă și mărime cu cele descoperite în mormîntul principal central (Fig. 4/3), precum și cîteva fragmente ceramice de la un vas lucrat la roată din pastă cenușie fină.

În dreptul mormîntului nr. 2, situat între mormîntul nr. 1 și mormîntul principal central (nr. 4), s-au descoperit trei pandantive întregi, identice cu cele trei anterioare (fig. 3/1 ; 4/1—2) și o mărgea maronie alungită, în formă de butoiaș (fig. 3/8), precum și fragmente de vase de lut lucrate tot la roată, dintre care unul provine de la gura unei amfore, probabil tasiană[7], cu baza retezată orizontal și lățită triunghiular spre exterior (fig. 5/2), precum și altele, mai numeroase, de la vase din pastă fină cenușie.

În sfîrșit, în mormîntul nr. 3, situat în partea stîngă a intrării în marea incintă ovală, în afară de oase calcinate s-au descoperit numai fragmente ceramice de la vase lucrate la roată, unele din pastă cenușie fină, altele din pastă neagră cu luciu la exterior și altele de la vase grecești cu gura trilobată și pictate cu dungi de culoare roșie, fragmente de la aceleași vase care s-au descoperit și în dreptul celorlalte morminte menționate mai sus. De remarcat că nici unul dintre fragmentele ceramice din cuprinsul celor patru morminte nu prezintă urme de ardere secundară, ceea ce ne face să presupunem că ele au fost sparte ritual în timpul ospățului funerar.

Acestea sînt principalele rezultate ale cercetărilor care s-au efectuat pînă în prezent în cadrul acestui mare tumul de la Cucuteni. Ele s-au concentrat la zona centrală a movilei, urmărindu-se, în special, explorarea incintei mari ovale cu mormîntul principal central și celelalte secundare. Este vorba deci aici, în nordul Moldovei, de tumuli cu morminte de incinerație. Ritul funerar al incinerației predominant, dar nu exclusiv pentru lumea traco-getică, așa cum ne informează și Herodot[8], este o dovadă de necontestat cu privire la apartenența etnică, traco-getică, a mormintelor din cuprinsul acestei movile. Arderea lor nu s-a făcut pe loc, ci în afara movilei, undeva într-un loc care n-a fost încă identificat. Cele cîteva urme de vatră de foc rămase pe unele din pietrele de la suprafața movilei, una pe zidul din stînga

[7] Determinare efectuată de Petre Alexandrescu de la Institutul de Arheologie București, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[8] Herodot, V, 8 ; confirmat de numeroasele descoperiri arheologice din spațiul carpato-ponto-dunărean și balcanic. Vezi din nou Gavrilă Simion, „Thraco-Dacica", 1, 1976, p. 143 și urm. ; Tsvetana Dremizova, „Isvestija", Sofia, 25, 1962, p. 185—186 (résumé).

intrării în marea incintă ovală (fig. 1) şi alte două de-a lungul căii de pătrundere în această incintă, pînă aproape de poalele movilei, reprezintă probabil urmele unor focuri rituale.

În ceea ce priveşte construcţia movilei, observaţiile făcute la faţa locului în stadiul actual al cercetărilor, permit reconstituirea numai a incintei şi a sistemului ei de construcţie, urmînd ca prin săpăturile viitoare să se lămurească întreg sistemul de construcţie al acestei movile, respectiv zona exterioară a zidului marii incinte ovale pînă la poalele movilei. Din acest punct de vedere însăşi dinamica de construcţie a movilei reprezintă o problemă deosebit de importantă prin implicaţiile ei. Ea ne este sugerată de însăşi „arhitectonica" acestei incinte ovale în formă de pîlnie, indiscutabil o construcţie de caracter funerar, menită să protejeze, în primul rînd, mormîntul principal central, din cuprinsul ei, pentru care s-a ridicat marele tumul. Aşadar, avînd în vedere înălţimea mare a zidului acestei incinte în formă de pîlnie pe care se ridică pînă la suprafaţa movilei şi mai ales înclinaţia lui în afară, care necesită un sistem de susţinere pentru a nu se prăbuşi chiar în timpul construcţiei, considerăm că acest monument funerar a avut mai multe faze de construcţie. El a început cu ridicarea mai întîi a extremităţilor movilei spre centrul ei pînă în zidul de incintă. A urmat după aceea construcţia în formă de pîlnie a zidului de incintă al marii încăperi al cărei sprijin era deja asigurat. Este posibil că în această fază de construcţie calea de acces şi „poarta" de pătrundere în incintă, de pe latura sud-estică a movilei să fi rămas libere.

A doua fază de construcţie priveşte în primul rînd partea centrală a movilei; este vorba de construcţia mormîntului dar mai ales de acoperirea lui, precum şi a mormintelor secundare, cu o mare cantitate de pietre. Din observaţiile stratigrafice reiese că, cel puţin în parte, umplerea acestei mari cavităţi s-a făcut pe deasupra zidului de incintă cu pămînt şi piatră aduse din jur pînă la completarea formei definitive a movilei după care a urmat placarea ei la exterior cu lespezi de piatră de calcar. Un asemenea monument nu putea fi ridicat în două-trei zile, cît timp era expus cadavrul, după informaţiile lui Herodot (V, 8). Construcţia unui asemenea monument funerar necesita un timp mult mai îndelungat şi aceasta s-a efectuat cel puţin în două etape: în prima s-au ridicat extremităţile movilei şi incinta ovală evident mult mai înainte, în timpul vieţii personajului principal care, probabil, nu era străin de grandoarea monumentului său funerar; a doua fază de construcţie s-a efectuat în timpul şi după moartea acestuia. Este vorba de groapa mormîntului boltită cu o zidărie din piatră, după depunerea oaselor incinerate şi a ospăţului funerar, inclusiv umplerea cu pămînt şi piatră a marii incinte ovale în formă de pîlnie. În lumina acestor date, privind monumentalitatea construcţiei şi dimensiunile movilei, putem afirma că mormîntul principal central din cuprinsul ei poate fi considerat un mormînt princiar daco-getic. O asemenea construcţie grandioasă şi costisitoare, care însumează un mare volum de muncă, era rezervat regelui şi aristocraţiei şi nicidecum oamenilor de rînd. Aşa cum au demonstrat-o descoperirile arheologice, mormintele acestora din urmă provin din cimitire plane de înhumaţie, dar mai ales de incineraţie care, cum este şi firesc, sînt mai mari şi mult mai numeroase decît cele tumulare [9].

În ceea ce priveşte sistemul de construcţie al acestei movile el ne orientează către arhitectura funerară din lumea traco-getică din partea de sud a ţării noastre şi nordul Bulgariei, unde asemenea monumente sînt mai bine cunoscute. Astfel, o movilă placată cu piatră ca la Cucuteni este şi aceea de la Agighiol-Tulcea, unde cele trei camere funerare din tumulul cu *dromos* au fost acoperite cu o manta de pietre de mărimi diferite luate din imediata apropiere [10]. Şi aici lespezile de dimensiuni mai mari au fost aşezate mai ales spre poalele movilei [11]. Spre deosebire de Cucuteni însă, la construcţia *dromos*-ului şi a incintelor funerare de la Agighiol, pe lîngă piatra brută s-a folosit şi lemnul, precum şi unele blocuri de piatră cioplită [12], practică bine documentată în arhitectura mormintelor tumulare traco-getice de pe

---

[9] A. D. Alexandrescu, „Dacia", N. S., 24, 1980, p. 19—108; G. Simion, „Thracia", 3, 1974, p. 291 şi urm.; C. Buzdugan, „Carpica", 1, 1968, p. 77 şi urm.; A. I. Meliukova, *Skifija i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 141 şi urm., care menţionează o serie de morminte şi necropole traco-getice între Prut şi Nistru ca cele de la Dănceni, Pîrjolteni, Hanska, Tudorovo, şi altele, încă inedite.

[10] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 39

[11] I. Andrieşescu, „Revista de Preistorie şi Antichităţi Naţionale", 1, 1937, planşa XX, 1

[12] *Ibidem*, planşa XXIV, 1—2; D. Berciu, *op. cit.*, p. 122

teritoriul Bulgariei [13]. De asemenea, unii dintre tumulii de aspect monumental din necropola geto-dacică din secolul IV î.e.n., de la Enisala (jud. Tulcea) prevăzuţi, în mijlocul lor, cu cîte o incintă circulară joasă, din piatră nefasonată, erau acoperiţi la suprafaţă cu cîte o manta din pietre [14]. Acoperirea unora dintre tumuli cu o manta de pietre, aşa cum au demonstrat-o cercetările de la Cucuteni, Agighiol şi Enisala, ca să ne limităm la cele mai importante descoperiri de acest fel de pe teritoriul ţării noastre, reprezintă o practică mai veche în arhitectura funerară a unora dintre tumulii din lumea traco-getică. În acest sens, se pot menţiona mormintele tumulare traco-getice de incineraţie din a doua jumătate a secolului VI î.e.n. de la Bîrseşti-Vrancea [15], care aparţin marelui complex Bîrseşti-Ferigile, bine documentat în zona subcarpatică şi de dealuri ale Olteniei şi Munteniei [16], precum şi la unele dintre mormintele tumulare de înhumaţie de la Balta Verde şi Gogoşu din sud-vestul Olteniei [17]. Spre deosebire de acestea, în tumulii cu morminte de incineraţie geto-dacice de la Zimnicea, datate în a doua jumătate a sec. IV şi începutul sec. III î.e.n., s-a descoperit numai incinta funerară joasă, de formă rectangulară, construită din piatră nefasonată, ca la Cucuteni şi Enisala dar fără mantaua de pietre care acoperea întreaga suprafaţă a tumulului [18]. Forma de pîlnie a marii incinte din tumulul de la Cucuteni are unele analogii în construcţii similare ca idee, dar executate din lut şi de dimensiuni mult mai mici, aşa cum o demonstrează descoperirile din cei doi tumuli cercetaţi pe grindul de la Caraorman-Tulcea, puşi în legătură cu cenotafuri traco-getice datate în sec. V î.e.n. şi nu cu morminte propriu-zise [19].

În ceea ce priveşte inventarul mormintelor din marele tumul de la Cucuteni, aşa cum am arătat mai sus, el este alcătuit din obiecte de podoabă (pandantive şi mărgele) cu urme de ardere secundară, precum şi fragmente ceramice fără urme de ardere secundară, care provin de la vase sparte ritual, probabil în legătură cu ospăţul funerar, practică bine cunoscută la traci, menţionată şi de Herodot (V, 8).

Cele opt pandantive de argint aurit, dintre care şase întregi şi două fragmentare (fig. 2/1—3 ; 3/1—2 ; 4/1—3), descoperite atît în cadrul mormîntului princiar, cît şi în aşa zisele „morminte secundare" sînt identice ca formă, mărime şi ornamentaţie. Ele se prezintă sub forma unor „pupe" bivalve, un fel de scoici goale în interior, lucrate din foaie subţire de argint aurit, perforate transversal la unul din capete şi lipite prin sudură cu argint. Decorul lor, alcătuit dintr-un motiv floral în basorelief, în formă de palmetă cu şase petale alungite, este situat în zona mediană a fiecărei valve şi încadrat de dungi orizontale paralele în aceeaşi tehnică ; una la capătul superior, prevăzut cu perforaţia circulară şi alte două la partea inferioară a valvelor (fig. 2/1—3 ; 3/1—2 ; 4/1—3). Frapanta identitate de formă, mărime şi decor, ne face să credem că valvele, din care sînt alcătuite aceste pandantive, au fost lucrate în serie, în cadrul unui atelier, probabil local, prin ştanţare sau presare pe forme modelate şi prin decuparea valvelor realizate din foaie subţire de argint aurit care, după aceea, au fost lipite şi perforate la unul din capete pentru a fi utilizate. Asemenea podoabe sînt cunoscute în lumea greacă, ele fiind la modă în componenţa colierelor din sec. V—IV î.e.n. [20]. Ele se întîlnesc deopotrivă şi în inventarul unora dintre mormintele tumulare traco-getice, atît la noi, cît şi pe teritoriul Bulgariei. Astfel, în tumulul Muşoviţa de lîngă Duvanli, în mormîntul de înhumaţie al unei femei, datat la sfîrşitul sec. VI şi prima jumătate a sec. V î.e.n. [21] se afla o placă pectorală din foaie de aur la capetele căreia atîrnau două grupe de cîte trei pandantive în formă

[13] T. Dremsizova, „Izvestija", 25, 1962, p. 165 şi urm. ; Dremsizova-Nelcinova Tsv., „Archeologija BAN", Sofia, 1965, nr. 4, p. 54—65 ; M. Cicicova, în *Actes du première Congrès international des études balkanique et sud-est européennes*, II, 1969, p. 365—373.

[14] G. Simion, „Thracia", 3, 1974, p. 297 şi urm. şi fig. 6 a ; idem, „Thraco-Dacica", 1, 1976, p. 148 şi urm. şi fig. 3/1—2.

[15] Sebastian Morintz, „Materiale", 3, 1957, p. 220—221, fig. 1

[16] Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile (monografie arheologică)*, Bucureşti, 1967 ; idem, „Mem. Antiq.", 2, 1970, p. 115 şi urm. ; idem, „Dacia", N. S., 21, 1977, p. 81 şi urm. aici şi bibliografia

[17] D. Berciu şi Eugen Comşa, „Materiale", 2, 1956, p. 321 şi urm.

[18] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 20 şi fig. 5, p. 60.

[19] G. Simion, „Peuce", 2, 1971, p. 48 şi urm. şi pl. II şi III

[20] R. Higgins, *Greek and Roman jewellery*, Londra, 1961, p. 127—128, şi fig. 28 A

[21] B. Filov, *Die Gräbhugelnecropole bei Duvanlij in Süd-bulgarien*, Sofia, 1934, p. 84 ; D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 101 ; R. Hoddinott, *Bulgarie in Antiquity*, London-Toubridge, p. 58 ; Petre Alexandrescu, „Thraco-Dacica", 1, 1976, p. 119, unde autorul restrînge datarea acestui tumul la prima jumătate a sec. V î.e.n.

de mugure lucrate tot din foaie de aur [22]. La Vraţa, într-unul din tumulii cu morminte princiare traco-getice (mormîntul nr. 1) s-au descoperit, printre altele, şi doi cercei greceşti de aur, cu medalion şi cu rozete de care atîrnau cîte cinci pandantive în formă de ghindă [23]. Mormîntul a fost datat spre jumătatea secolului IV î.e.n. [24]. De asemenea, în mormîntul „princiar" geto-dacic din tumulul de la Agighiol, datat aproximativ la jumătatea sec. IV î.e.n. [25], s-au descoperit două pandantive de aur în formă de amforetă ornamentate în tehnica *au repoussé* şi „sudate" pe verticală [26]. Toate pandantivele descrise mai sus sînt din foaie de aur, deosebindu-se de cele din mormîntul tumular de la Cucuteni şi prin sistemul de prindere care este sub forma unor inele aplicate la partea superioară a pandantivelor. Pandantive perforate transversal la unul din capete ca la Cucuteni s-au descoperit în mormîntul nr. 4 din tumulul C. 7 din marea necropolă geto-dacică de la Zimnicea [27]. Este vorba de patru pandantive simple, atribuite primului tip, după clasificarea Alexandrinei Alexandrescu, cu formă alungită, lucrate din foaie de argint, probabil în aceeaşi tehnică ca şi cele de la Cucuteni, din două valve presate pe forme modelate, care au fost „sudate" neglijent pe linia mediană verticală [28]. Acelaşi tip de pandantiv îl întîlnim reprezentat sub formă de colier la figura feminină a cnemidei nr. 1 din acelaşi mormînt „princiar" de la Agighiol [29], precum şi pe masca umană din argint aurit din tezaurul de la Peretu-Teleorman [30]. Este mai mult ca sigur că pandantivele de acest tip, documentate mai ales în bazinul Dunării inferioare precum şi pe teritoriul Moldovei, au fost lucrate în ateliere locale ale unor meşteri giuvaergii daco-geţi care au învăţat meseria probabil într-una din coloniile greceşti din Dobrogea [31]. Ele erau utilizate sub formă de coliere [32], aşa cum o sugerează şi reprezentarea de pe piesele citate mai sus, şi nicidecum ca cercei, cum sînt pandantivele cu inel de prindere din mormîntul tumular de la Vraţa.

A doua categorie de podoabe din inventarul mormîntului tumular de la Cucuteni o constituie mărgelele. Ele sînt de două feluri : alungite, în formă de butoiaşi, perforate longitudinal, atestate aici printr-o singură piesă de culoare neagră-cafenie (fig. 3/8), şi rotunde, de formă aproape sferică, lucrate dintr-o pastă calcaroasă, un fel de faianţă albă-gălbuie şi cu angobă galben-verzuie. Angoba galben-verzuie se datorează arderii secundare pe care au suferit-o odată cu arderea cadavrului şi cele cinci mărgele de acest tip cîte s-au descoperit pînă în prezent [33].

Analizîndu-le cu atenţie s-a remarcat că fiecare din cele patru mărgele întregi de acest tip, indiferent de mărimea lor, a fost decorată cu cîte şapte „ochi" de formă rotundă, din pastă de sticlă albă, bine şlefuită la suprafaţă, care au fost încrustaţi în pasta calcaroasă, probabil încă moale, a fiecărei mărgele în parte. La rîndul lor „ochii", de dimensiuni diferite, sînt ornamentaţi fiecare cu cîte şapte puncte, mai mult sau mai puţin rotunde, de culoare albastră, unul central şi şase în jurul lui, toate înscrise într-un cerc tot de culoare albastră, trasat fin la extremitatea fiecăruia dintre „ochii" încrustaţi (fig. 3/3—7).

Mărgelele, în special de tipul celor zise cu „ochi", considerate de unii specialişti drept un produs grecesc [34], sînt bine cunoscute în monumentele funerare traco-getice din perioade mai vechi dar şi mai noi din spaţiul carpato-ponto-dunărean şi balcanic [35]. Ceea ce frapează

---

[22] R. F. Hoddinot, *op. cit.*, p. 58—59 şi planşa 30

[23] Iv. Venedicov, „Arheologija", 8, Sofia, 1966, p. 7—14 şi fig. 4 ; R. F. Hoddinot, *op. cit.*, p. 78—79, planşa 51

[24] D. Berciu, *op. cit.*, p. 101. Obiectele de origine locală apropie cronologia acestui mormînt de a aceluia de la Agighiol, faţă de care este totuşi mai timpurie.

[25] *Ibidem*, p. 76.

[26] *Ibidem*, p. 49—51 şi fig. 17/4, 6 şi fig. 18/11—12

[27] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 24 şi fig. 50/1, p. 101

[28] *Ibidem*, p. 51 şi fig. 50/11

[29] D. Berciu, *op. cit.*, p. 45, fig. 13

[30] Petre Voievozeanu şi Emil Moscalu, „Cercetări Arheologice", 3, 1979, p. 354 şi p. 357, fig. 2

[31] Petre Alexandrescu, „Dacia", N.S., 18, 1974, p. 275—276 şi 278

[32] Marin Dinu, „Magazin istoric", 5, 1982, p. 32 (desenul cu încercarea de reconstituire a colierului)

[33] Mărgelele au fost analizate macroscopic de prof. univ. dr. Viorel Erhan de la Catedra de mineralogie a Facultăţii de Biologie-Geografie de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, căruia îi aducem mulţumiri şi pe această cale.

[34] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 222

[35] D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 367, 397 şi fig. 89/10 ; Sebastian Moritz, *op. cit.*, p. 222 şi fig. 3/3—5

în ornamentaţie, probabil unică pînă în prezent, a mărgelelor rotunde şi cu „ochi" din mormîntul princiar geto-dacic de la Cucuteni este cifra şapte care nu pare să fie întîmplătoare; şapte „ochi" încrustaţi pe o mărgea, fiecare „ochi" decorat cu cîte şapte puncte (6+1 central). Prezenţa repetată a acestor grupări de cîte şapte elemente ne face să presupunem că mărgelele aveau o semnificaţie magico-religioasă sau una calendaristică. Evident, această problemă atît de importantă pe care doar o semnalăm aici, urmează să fie mai bine studiată prin cercetările viitoare.

În ceea ce priveşte ceramica, analiza fragmentelor, descoperite atît în aria mormîntului principal-central, cît şi a celorlalte trei morminte secundare, demonstrează că ele provin, în principal, de la patru vase întregibile, toate lucrate la roată şi anume:

1. Strachină-castron, păstrată fragmentar, cu gura cilindrică şi pereţii corpului arcuiţi; buza îngroşată spre interior iar gîtul şi umărul uşor profilate (fig. 5/1). Vasul a fost lucrat din pastă fină de culoare cenuşie cu nuanţe cafenii şi acoperit cu o angobă neagră-vineţie lustruită atît pe faţa interioară cît şi la exteriorul lui.

2. Cană sau amforă (?) (înaltă de 29 cm şi diametrul maxim 21 cm), cu pereţi subţiri şi cu siluetă sveltă, are gîtul strîmt şi relativ înalt, gura uşor trompetiformă, buza îngroşată rotund spre exterior şi corpul uşor arcuit (fig. 6/1). Acest vas, lucrat din pastă foarte bună, de culoare cenuşie şi cu angobă lustruită la exterior, a fost prevăzut cu una sau poate chiar două torţi aplicate pe umăr, aşa cum o indică urmele de prindere a uneia dintre ele. Vasul a fost ornamentat cu nervură orizontală la baza gîtului şi cu două linii paralele adîncite care înconjurau vasul pe pîntecul lui, pînă în dreptul torţii sau a celor două torţi (?), unde aceste linii se întrerup.

3. Ceaşcă (înălţimea 11,4 cm, diametrul corpului 9 cm, diametrul gurii 7,5 cm, diametrul fundului 5,5 cm) cu profilul în S şi cu fundul plat este prevăzută cu o toartă uşor supraînălţată şi ovală în secţiune, trasă din buza vasului (fig. 6/2). Vasul respectiv a fost lucrat la roată, ca şi cele descrise mai sus, din pastă de culoare neagră, acoperit la exterior şi pe faţa interioară a gurii cu o angobă neagră cu luciu metalic la exterior, realizat probabil cu o paletă fină ale cărei urme se mai observă în unele locuri. Ca decor vasul are o nervură uşor reliefată, dispusă orizontal la baza gîtului, ca şi la vasul nr. 2, din pastă cenuşie fină descris mai sus.

4. *Oenohoe* păstrată fragmentar, înaltă de circa 14 cm, cu gura trilobată şi numărul lăsat; a fost lucrată din pastă fină de culoare galben-cărămizie lustruită la exterior. Vasul a fost ornamentat pe pîntec cu o bandă orizontală alcătuită din două linii subţiri paralele de culoare roşie, iar pe gît cu o bandă lată cu unele motive greu de definit în actuala stare de conservare a fragmentelor ceramice, pictate tot cu aceeaşi culoare roşie. În sfîrşit, o bandă de aceeaşi culoare conturează şi faţa interioară a buzei trilobate a aceluiaşi vas (fig. 5/4).

În afară de acestea, în pămîntul de umplutură al movilei s-au descoperit şi cîteva fragmente ceramice de la vase lucrate cu mîna, dintre care unele provin de la borcane mari, cu decor alveolar pe umăr (Fig. 5/3), zise „de tip hallstattian tîrziu" dar fără posibilitate de precizare cronologică.

Dacă pentru încadrarea unora dintre obiectele de podoabă din cuprinsul mormintelor, în special pentru pandantive sînt unele analogii, pentru cele trei vase ceramice fragmentare lucrate la roată, din categoria de pastă cenuşie fină şi neagră cu luciu la exterior, analogiile, care să ne permită şi o încadrare cronologică mai precisă, lipsesc deocamdată. Vasele din pastă fină descoperite aici pot fi incluse în marea grupă a ceramicii cenuşii geto-dacice ponto-dunărene de influenţă greacă, datată în secolele VI—IV î.e.n.[36]. Cît priveşte căniţa din pastă neagră cu luciu la exterior şi cu toartă supraînălţată care apare aici pentru prima dată lucrată la roată este binecunoscută prin exemplare lucrate cu mîna, aşa cum o dovedesc descoperirile de la Poiana-Nicoreşti[37]. Ca formă chiar şi ca decor, ea se apropie şi de unele exemplare de acelaşi tip, lucrate la roată, din pastă cenuşie, cu toartă supraînălţată şi fundul adesea inelar, descoperite în unele morminte de incineraţie plane şi tumulare din marea necropolă de la Zimnicea, care au fost datate larg, începînd

---

[36] Constantin Preda, „Thraco-Dacica", 3, 1982, p. 20

[37] R. Vulpe, SCIV, 2, 1951, 1, p. 180 şi urm. şi fig. 15/3—5. Referindu-se la una din cele trei căniţe (Fig. 15/4), cea mai apropiată de exemplarul nostru, autorul menţiona că „este frumos lustruit şi lucrat cu atîta îngrijire şi precizie, încît nu se poate şti dacă aparţine tehnicii cu mîna ori tehnicii la roată" (p. 186).

cu secolul al IV-lea şi pînă în secolul al II-lea î.e.n.[38], deci pe o perioadă foarte îndelungată. Ceea ce deocamdată se poate spune cu mai multă precizie este că, atît cănița din pastă neagră, cît și amfora sau cana mare, din pastă cenușie fină din cuprinsul movilei nr. 3 de la Cucuteni, ambele decorate la baza gîtului cu cîte o nervură în relief (fig. 6/1—2), provin probabil din același atelier ceramic geto-dacic și pot fi considerate contemporane între ele. Nu este exclus ca și strachina castron să provină din același atelier geto-dacic.

Cît privește cana mare, din pastă cenușie și cu buza ușor răsfrîntă și îngroșată rotund, ea pare să aibă unele similitudini mai ales în redarea rotunjită a buzei și elevată a gîtului, cu un exemplar tot din pastă cenușie, de dimensiuni mai mari și fără torți, descoperit în cetatea geto-dacică de pe dealul Cătălina de la Cotnari din apropiere, datată deocamdată la mijlocul sau chiar în a doua jumătate a secolului IV și în secolul III î.e.n.[39]

Relativ la încadrarea cronologică a acestui mare tumul, respectiv a mormîntului princiar din cuprinsul lui, în stadiul actual al cercetărilor, încă neîncheiate, e greu să ne pronunțăm categoric. Astfel, dacă am avea în vedere numai ceramica cenușie și cănița neagră analizate mai sus, inclusiv pandantivele de argint aurit, pentru care am prezentat unele analogii, am putea data acest monument funerar cel mai devreme la începutul secolului IV sau chiar la jumătatea sec. IV î.e.n. Dar, din inventarul acelorași morminte face parte și ceramica grecească de import, fragmentul de amforă tasiană și mai ales vasul fragmentar de tip *oenohoe* cu formă zisă *olpé* de factură ioniană sau Histria arhaică, care aici, în nordul Moldovei, nu permite o datare mai nouă de sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n. La acestea se adaugă și unele elemente de construcție a tumulului, în primul rînd forma de pîlnie a incintei mari de piatră cu deschiderea spre sud-est care este identică cu acelea din lut și de dimensiuni mult mai mici din tumulii de nisip din punctele La Samova și La Beresche de pe grindul Caraorman (jud. Tulcea) și care, pe bază de ceramică grecească, au fost datați tot în secolul V î.e.n.[41]. Așadar, pînă la definitivarea cercetărilor arheologice în cadrul acestui mare tumul, opinăm pentru încadrarea lui cronologică aproximativ la sfîrșitul sec. V î.e.n.

De altfel, prezența unei ceramici negre și cenușii de factură traco-getică lucrată la roată, într-un astfel de monument princiar în a doua jumătate a sec. V î.e.n., ca cel de la Cucuteni, nu trebuie să mai surprindă acum. Se știe că în tumulii de la Bîrsești-Vrancea[42] și mai ales în cel de la Kruglik pe Nistru (raionul Cernăuți)[43], ambele descoperiri datate în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., s-au aflat vase din pastă cenușie lucrate la roată, zise de factură sudică sau sud-tracică. De asemenea, în cuprinsul așezării geto-dacice de la Curteni-Valea Merilor (jud. Vaslui) s-a descoperit ceramică cenușie la roată datată, pe baza acelorași importuri grecești, în a doua jumătate a secolului VI și prima jumătate a secolului V î.e.n.[44].

În încheiere, cîteva considerații de ordin istoric sugerate de rezultatul acestor cercetări. Am arătat mai sus care sînt argumentele care ne-au determinat să precizăm atît apartenența geto-dacică cît și caracterul princiar al acestui monument funerar. Așa cum am arătat, el nu reprezintă aici ceva izolat, ci face parte dintr-un mare cîmp al tumulilor, probabil un adevărat „deal al regilor" geto-daci din această parte de nord-est a lumii traco-geto-dacice. Evident, talia diferită a tumulilor care se mai păstrează[45], sistemul lor de construcție, așa cum au demonstrat-o și rezultatele cercetărilor din tumulii nr. 1 și 3, arată că cei îngropați

---

[38] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 48 și fig. 35/3—4 ; 36/1—2, 7—8, 10—12, 38/1, 3

[39] A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 117 ; Silvia Teodor, *op. cit.*, p. 159. Vasul citat, inedit, aflat în colecția Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași ne-a fost semnalat de A. C. Florescu, autorul cercetărilor de la Cotnari, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[40] Marcelle F. Lambrino, *Les vases archaiques d'Histria*, București, 1938, p. 164 și urm., fig. 116, 117 b și planșa 7/7. Caracterul arhaic histrian al vasului oenohoe de la Cucuteni ne-a fost confirmat de Petre Alexandrescu. C-tin Preda și alți specialiști de la Institutul de Arheologie din București, cărora le mulțumim și pe această cale.

[41] G. Simion, „Peuce", 2, Tulcea, 1971, p. 48 și urm. și pl. II—III

[42] Sebastian Morintz, „Materiale", 3, 1957, p. 222

[43] Galina I. Smirnova, „Arch. Rozhledy", 17, 1965, 1, p. 76 și urm.

[44] Constantin Iconomu, „Dacia", N.S., 23, 1979, p. 88 și urm.

[45] O fotografie aeriană ne-ar ajuta probabil să depistăm urmele și a celorlalte movile astăzi aproape dispărute de pe acest deal.

în aceste movile nu se aflau toți în vîrful piramidei aristocrației geto-dacice locale. Totuși, numărul mare al acestor tumuli aici, printre care se aflau și unii de dimensiuni mari, sugerează ideea unei necropole princiare care acoperă o perioadă de timp mult mai îndelungată, pe care numai cercetările viitoare o vor putea preciza, cel puțin în parte.

Unde se afla centrul politico-administrativ, reședința acestor basilei, nu știm exact. Știm doar că pe dealul Cătălina de la Cotnari, situat la numai 7 km în linie dreaptă spre nord de platoul Gosan de la Cucuteni, se află cetatea daco-getică datată în secolele IV—III î.e.n., dar mai probabil în sec. V—III. Tot acolo, în apropiere de Cotnari, la Scobinți, sînt menționate alte două cetăți, una pe Dealul lui Vodă și alta în punctul Basaraba, care n-au fost încă cercetate metodic [46]. De asemenea, o cetate geto-dacică se semnalează la Crivești lîngă Tîrgu Frumos, la sud-vest de Cucuteni [47].

În afară de acestea, în imediata apropiere de dealul Gosan, în punctul Mlada s-a cercetat deja o așezare geto-dacică de caracter sătesc cu două niveluri de locuințe din secolul IV și pînă în secolul II î.e.n. [48], iar ceva mai la nord, la circa 1,5 km, pe dealul Cetățuia cu celebra așezare neolitică s-a delimitat și un strat cu urme de locuire geto-dacică din secolele IV—III î.e.n. [49]. Între cele două așezări, pe dealul Laiu, la numai 500 m sud-vest de Cetățuia, într-o zonă fără tumuli și fără alte urme de locuire s-a descoperit marele tezaur princiar geto-dacic cu peste 2 kg obiecte de podoabă din aur din care se remarcă un coif de paradă frumos ornamentat, o brățară mare și un colan, precum și alte piese de podoabă (butoni și aplice diferite ca formă pentru piesele de harnașament), care a fost datat de autorii studiului „vers les années 400 av.n.e" [50] și nu „aproximativ în secolul IV" sau „au II-e siècle av.n.è.", două datări false și contradictorii care ne-au fost atribuite pe nedrept de Dan Drăguș într-un scurt articol al său [51].

Așadar, movila nr. 3 din marea necropolă tumulară cu morminte princiare geto-dacice de la Cucuteni, alături de celelalte descoperiri geto-dacice menționate aici, în special tezaurul principar din apropiere, de pe dealul Laiu de la Băiceni și cetatea de pe dealul Cătălina-Cotnari, alcătuiesc un complex unitar de descoperiri geto-dacice deosebit de importante în această zonă de nord-est a României *.

Cît de mare și de puternică era formațiunea politică geto-dacică atestată de descoperirile de la Cucuteni-Băiceni și Cotnari nu știm încă. În orice caz, ea depășea cu mult cadrul unei simple formațiuni tribale, era probabil o mare uniune de triburi geto-dacice, similară aceleia din Dobrogea care, la sfîrșitul secolului VI î.e.n. a opus rezistență marii și puternicei armate a lui Darius I cu prilejul expediției împotriva sciților din 514—513 î.e.n. [52]. Pe bună dreptate se evidențiază, în ultima vreme, puterea economică și politică a geților în această perioadă veche care au contribuit la ridicarea Histriei în a doua jumătate a secolului VI și prima parte a secolului V î.e.n., considerată una din etapele cele mai de seamă din istoria sa [53]. După opinia noastră este mai mult ca sigur că însăși înființarea coloniilor grecești la Pontul Stîng a fost posibilă numai în condițiile existenței aici, în lumea traco-getică, a unor formațiuni politice puternice, în frunte cu o aristocrație capabilă să asigure coloniștilor greci atît existența cît și buna desfășurare a activității lor economice pe aceste meleaguri.

De altfel, vasul oenohoe, de factură arhaică histriană din mormîntul princiar de la Cucuteni, alături de celelalte piese de inventar, indică atît vechimea cît și direcția nordică a legăturilor comerciale ale Histriei cu aristocrația geto-dacică de la nord de Dunăre, în special din Moldova, evident prin intermediul mixhelenilor.

Pătrunse mai de timpuriu și în cantități relativ mici la început, produsele histriene de lux și ale meșterilor locali, au fost urmate mai tîrziu, începînd cu jumătatea secolului IV

---

46 A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 104—105

47 M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, „Dacia", N.S., 19, 1975, p. 123

48 Atilla László, „Arh. Mold.", 6, 1969, p. 66—90

49 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 11, 20, 31

50 M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *op. cit.*, p. 123

51 Dan Drăguș, „Cercetări Arheologice", 3, București, 1979, p. 337—338

* Exprimăm și pe această cale toată considerația, Secretariatului Comitetului județean Iași al P.C.R., C.J.C.E.S. și Consiliului popular județean Iași care, apreciind valoarea documentar istorică și muzeistică deosebită a mormîntului tumular de la Cucuteni și a cetății geto-dacice de la Cotnari-Cătălina, au luat măsuri urgente de protecție și conservare la fața locului a celor două monumente geto-dacice care vor intra, în felul acesta, în circuitul de valori istorice și turistice ale României.

52 Herodot, IV, 93 și V, 3 ; vezi și Constantin Preda, *op. cit.*, p. 22

53 Constantin Preda, *op. cit.*, p. 22

î.e.n. şi de moneda histriană, aşa cum o demonstrează tezaurele monetare de la Şuletea şi Buneşti-Avereşti (jud. Vaslui)[54]; precum şi unele monede răzleţe de bronz, de la Vetrişoaia (Vaslui)[55] sau Doroşcani (com. Popeşti-Iaşi) unde s-a descoperit o didrahmă histriană[56]. Topografia lor demonstrează nu numai direcţia dar şi extinderea comerţului histrian, evidenţiindu-se, în acelaşi timp, progresele realizate de societatea geto-dacică din această perioadă.

În sfîrşit, cei doi tumuli cu morminte princiare de incineraţie de la Cucuteni, dintre care unul cu o construcţie monumentală deosebită, după rit şi ritual se înscriu în marea arie a mormintelor princiare traco-getice ca cele de la Enisala în Dobrogea, Branicevo, Iancovo şi alte localităţi din nordul Bulgariei, tot cu morminte tumulare de incineraţie[57]. Este şi aceasta o dovadă atît a dezvoltării cît şi a unităţii lumii traco-geto-dacice, a cărei vatră permanentă în spaţiul carpato-danubiano-pontic şi balcanic este din ce în ce mai bine delimitat atît la noi cît şi în ţările vecine[58].

UN TUMULUS AVEC DES TOMBEAUX PRINCIAIRES DACO-GÉTIQUES

Résumé

Dans cette étude on a présenté les résultats partiels des recherches archéologiques effectuées dans les années 1979—1981 dans le tumulus (monticule) no. 3, le dernier, et le plus grand d'un groupe de trois tumulys (monticules) qui se trouvent sur la colline „Gosan", considerée comme un veritable Champ des tumuls située à l'extrémité Nord du village de Cucuteni.

Ayant 3,50 m de hauteur et le diamétre de 35 m, ce tumulus a été presqu entierement couvert par des dalles en pierre non-façconnées de calcaire local. Sous ce placage de pierres, au milieu, se trouve une grande enceinte ovale, en forme d'entonnoire, construite en pierre sur pierre (fig. 1), avec une ouverture vers le sud-est une sorte de porte dans la direction d'une voie d'accèe, flanquée par des âtres de feu, rituels à ce qu'il parait.

A l'interieur de cette grande enceinte, haute de 3,35 m, ayant le diamètre maximal de l'ouverture de 10 m et le mur plaqué à la base d'une file (d'une rangée) des dalles de pierre sur le chant on a decouvert quatre tombeaux d'incineration — un tombeau principal central (T. no. 4) et trois autres secondaires situés vers l'ouverture de l'enceinte, qui appartiennent probablement à des personnes sacrifiées, proches au défunct principal, pratique mentionnée par Herodot également. Le tombeau principal central a été protégé par une construction en pierre, sur laquelle on a déposé une grande quantité de pierre et de terre jusqu'au remplissage de 1, enceinte. L'inventaire des tombeaux est constitué par un collier de pendentifs bivalves en feuille d'argent doré (fig. 2/1—3 ; et des rassades en pôte calcaire encrustées de „perles" en verre (fig. 3/1—2 ; tout comme des vaisseaux de ceramique partiellement conservés (fig. 4/1—3) ; 5/1—2, 4 ; 6/1—12), tous travaillés a la roue et cassés selon le rituel pendant le festin funèraire.

Le caractère princiare du tombeau principal central et son appartenance ethnique géto-dace est assurée aussi par la construction monumentale a maçonnerie en pierre dans le sistème géto-dace, mais surtout par le rite de l'incineration et le rituel pratiqué, caracteristiques, selon Herodot, pour l'aristocracie du monde thraco-géto-dace.

On a fait les observations concernant la dinamique de la construction de ce tombeau funèraire qui, vu la ceramique grecque et son système de construction, a été daté vers la fin du V-e siècle. Il fait partie d'un complexe plus large de découvertes princiaires geto-daces de cette zone comme par exemple : la cité trouvée sur la colline „Cătălina" de Cotnari et le trésor des objets en or qui se trouve tout près de Băiceni, toutes en rapport probable avec une grande et puissante union tribale dont les chefs entretenaient des relations étroites avec les colonies grecques du Pont gauche et surtout de Histria, dont les influences et produits artisanaux arrivaient jusqu'au nord de la Moldavie au V-e siècle a.n.è déjà.

---

54 Bucur Mitrea, Comunicare prezentată la şedinţa Societăţii de Numismatică — filiala Iaşi din luna noiembrie 1982

55 Informaţii medic dr. Tudor Diaconescu la şedinţa de comunicări a Societăţii de Numismatică — filiala Iaşi din 5.XII.1982

56 Informaţii ing. Rudolf Calinca la aceeaşi şedinţă de comunicări ştiinţifice din 5.XII.1982

57 Dremsizova Tv., *op. cit.*, (vezi supra nota 13) ; I. T. Niculiţă, *Geti IV—III vv.do.n.e.v. Dnestrovsco-Karpatschih zemleah,* Kişinău, 1977, p. 63 şi urm.

58 Mircea Babeş, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 327—345

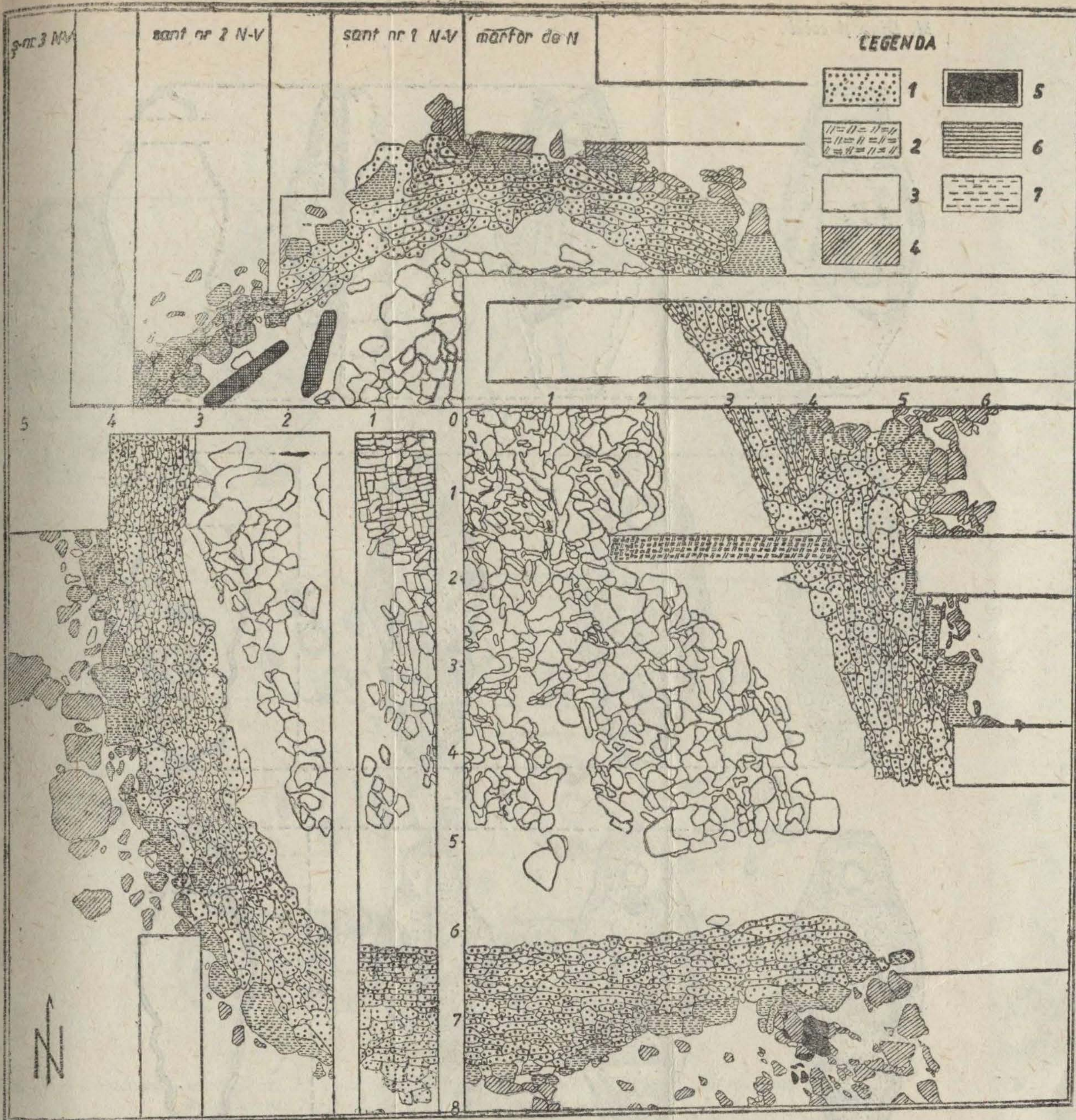

Fig. 1 — Cucuteni, movila nr. 3. Marea incintă ovală în formă de pîlnie din centrul ei ; 1 — pietre din zidul incintei ; 2 — martor cu profil din umplutura incintei ; 3 — movila de piatră din interiorul incintei ; 4 — pietre din placajul de la suprafaţa movilei ; 5 — pietre cu urme de ardere, probabil vetre rituale ; 6 — pietre pe cant de la baza zidului de incintă ; 7 — pietre de la suprafaţa zidului de incintă

Fig. 1 — Cucuteni, le tumulus no. 3. La grande enceinte ovale en forme d'entonoire du centre. Legende de la figure 1 ; 1 — pierres du mur de l'enceinte ; 2 — témoigne de profil du remblai de l'enceinte ; 3 — le monticule de pierre de l'intérieur de l'enceinte ; 4 — pierres du placage de la surface de tumulus ; 5 — pierres aux traces de brûlage, des êtres rituels, probablement ; 6 — pierres de chant de la base du mur de l'enceinte ; 7 — pierres de la surface du mur de l'enceinte.

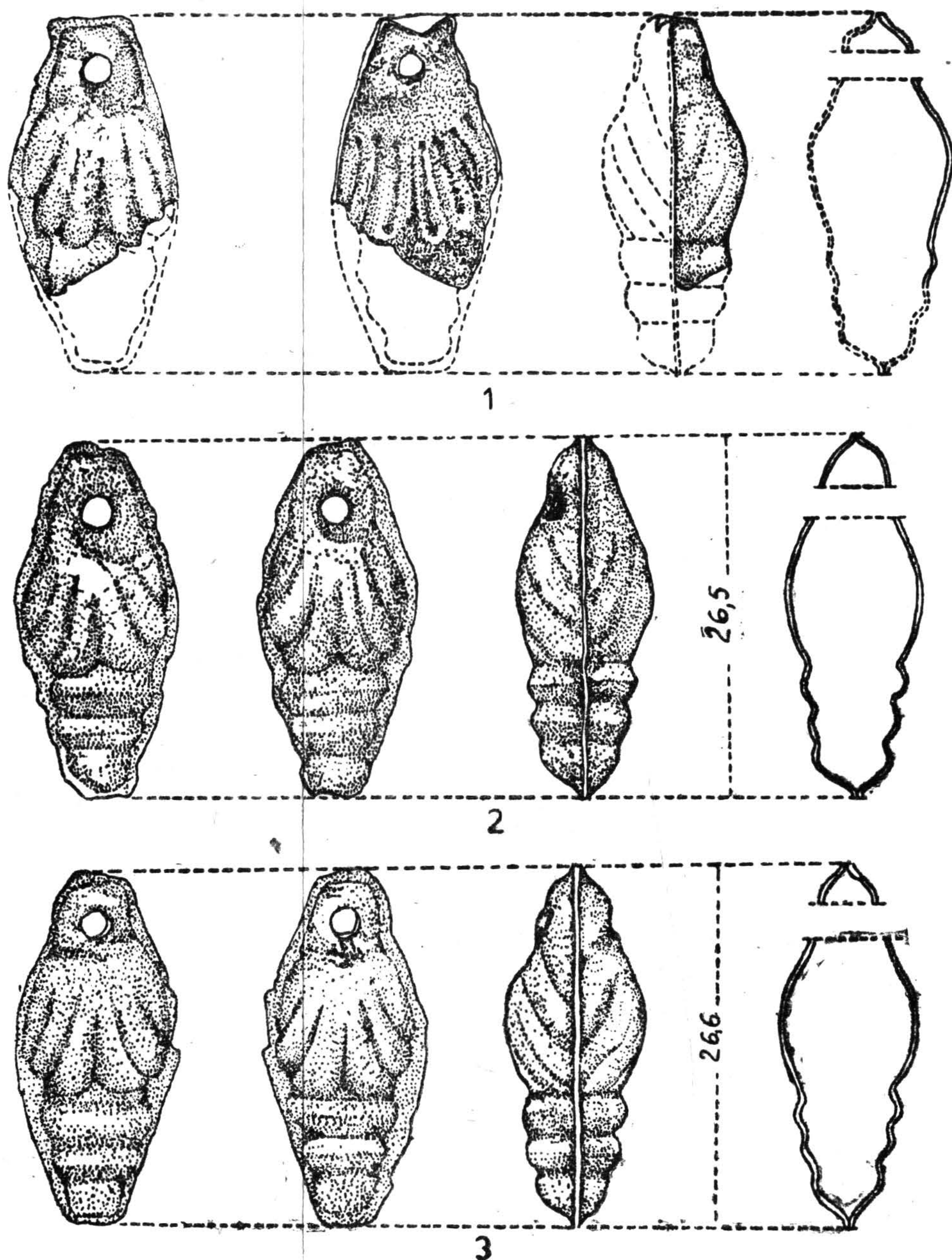

Fig. 2 — Cucuteni, movila nr. 3. 1—3, pandantive din mormîntul central (nr. 4)
Fig. 2 — Cucuteni, le tumulus no. 3. 1—3, pendentifs de la tombe central (no. 4)

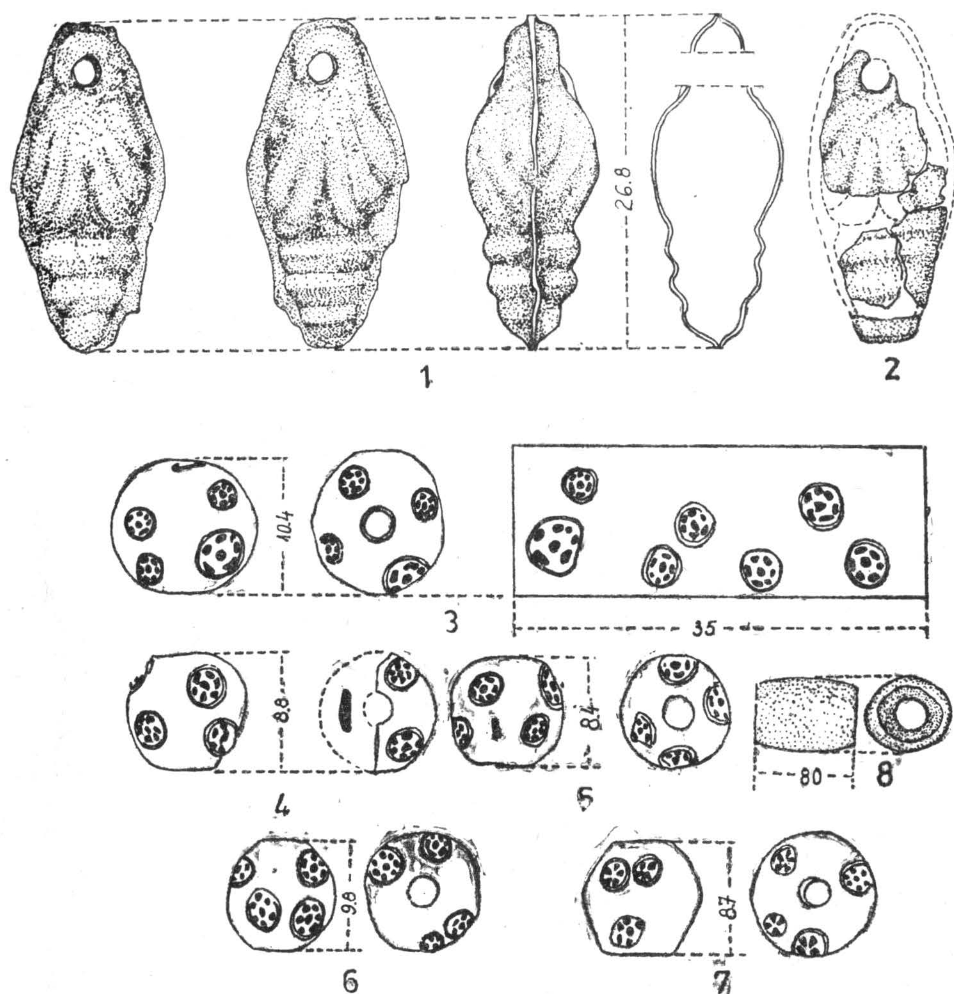

Fig. 3 — Cucuteni, movila nr. 3. 1—2, pandantive; 3—8, mărgele; 1, 8 din mormîntul secundar nr. 2; 2—7 din mormîntul central (nr. 4)

Fig 3 — Cucuteni, le tumulus no. 3. 1—2, pendentifs; 3—8, rassades. 1, 8 de la tombe secondaire no. 2; 2—7, de la tombe central (no. 4)

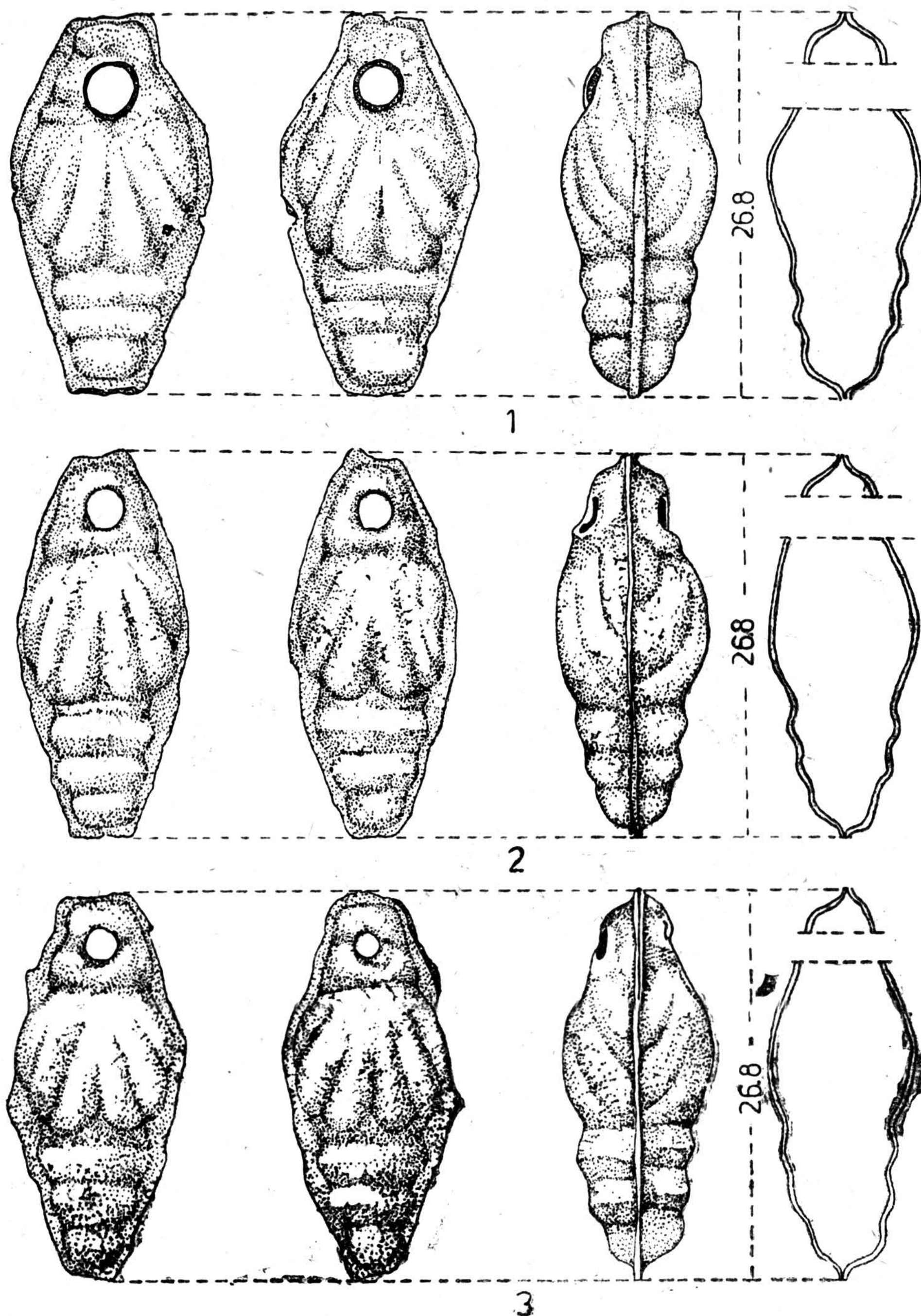

Fig. 4 — Cucuteni, movila nr. 3. 1—3 pandantive. 1—2 din mormîntul secundar nr. 2; 3, din mormîntul secundar nr. 1

Fig. 4 — Cucuteni, le tumulus no. 3. 1—3, pendentifs. 1—2, de la tombe secondaire no. 2; 3, de la tombe secondaire no. 1

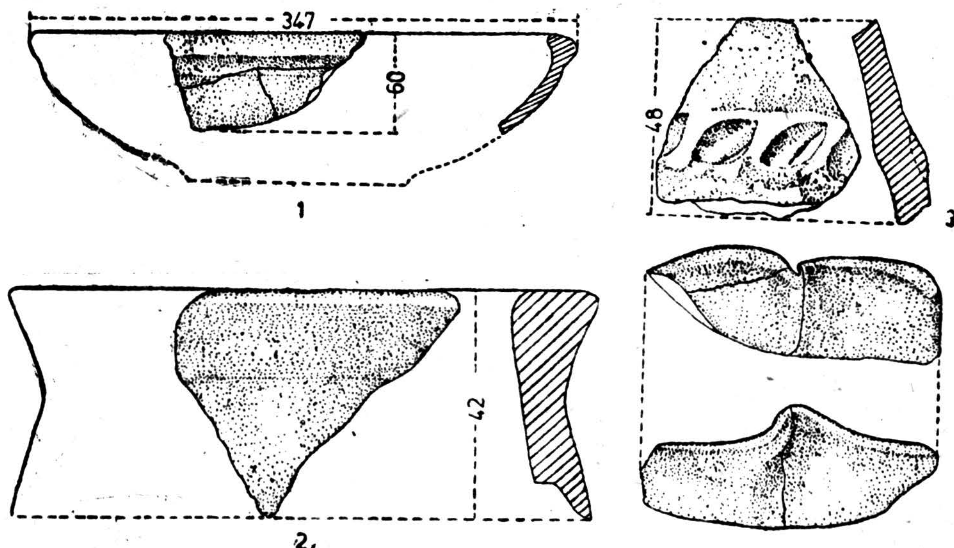

Fig. 5 — Cucuteni, movila nr. 3. 1 — fragment de strachină-castron din pastă cenuşie ; 2 — fragment de amforă ; 3 — fragment de vas lucrat cu mîna ; 4 — fragment de la gura trilobată a vasului de tip *oenohoe*

Fig. 5 — Cucuteni, le tumulus no. 3. 1, fragment d'écuelle-soupière en pâte grisâtre travaillé à la roue ; 2, fragment d'amphore greque ; 3, fragment de vase travaillé à la main ; 4, fragment de la bouche (l'ouverture) trilobée du vase greque de type *oenohoe*

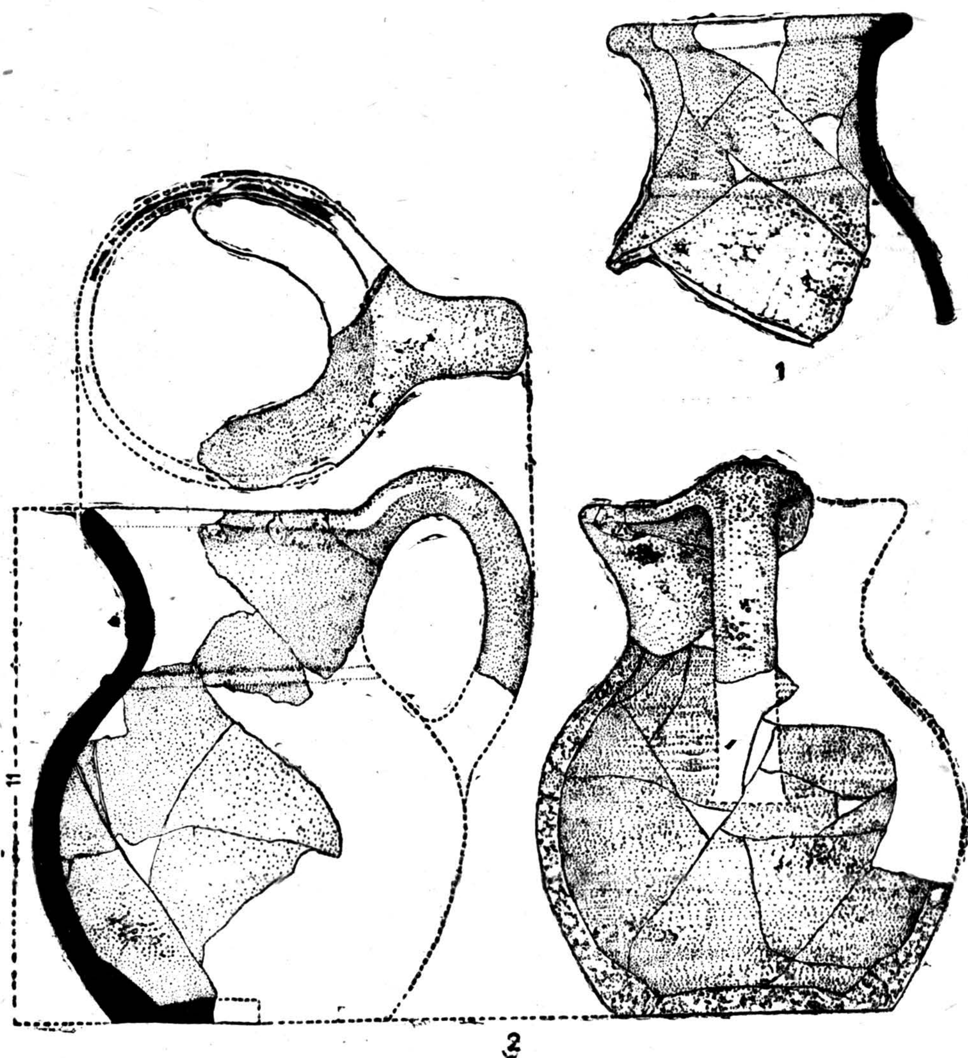

Fig. 6 — Cucuteni, movila nr. 3. 1 — partea superioară de la o cană din pastă fină, cenușie. 2 — ceașcă de culoare neagră, cu luciu la exterior, ambele lucrate la roată.
Fig. 6 — Cucuteni, le tumulus no. 3. 1, la partie supèrieure de la cruche en fine pâte, grisâtre travaillé à roue ; 2. cruchon travaillé à la roue en pâte noire polie à l'exterieur

URICUL MOLDOVENESC DIN 27 MAI 1443 ȘI ORIGINEA SIONEȘTILOR

DE

C. CIHODARU

Editorii de document au obligația de a examina cu cea mai mare atenție actele pe care le publică, mai ales atunci cînd au la dispoziție numai copiile lor defectuoase și lacunare. În cazul cînd s-a transmis cu lipsuri, ei sînt datori să restabilească, pe cît este posibil, textul documentului original pierdut, din care derivă copia sau copiile. Acesta trebuie să fie însoțit de note amănunțite care să justifice intervențiile editorului și mai ales să ajute la stabilirea poziției geografice a locurilor menționate în cuprinsul lui. De o asemenea atenție trebuia să se bucure, după părerea noastră, uricul emis de Ștefan voievod, domnul Moldovei, la data de 27 mai 1443 pentru confirmarea unor proprietăți ale boierului Gherei, proprietăți situate pe valea pîrîului Studineț, din fostul ținut Tutova și în apropierea lui [1].

Documentul în cauză nu s-a păstrat în original, ci numai sub forma unei copii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, făcută într-o condică a mănăstirii Răchitoasa [2], de pe o traducere dată de Andrei tălmaci, căpitan, la 28 martie 1794. Copia aceasta a fost publicată pentru prima oară în culegerea *Documente privind istoria României* [3] și apoi într-o nouă ediție în *Documenta Romaniae Historica* [4].

În textul acestui document, copiat în condica arătată, s-a strecurat o lacună. Ea s-a putut datora traducătorului care avea la dispoziție un original deteriorat la locul în cauză. Tocmai acolo se înregistra numele satului unde se afla „casa“ lui Gherei, proprietarul satelor confirmate de domnie în stăpînirea sa. S-au mai omis unele prepoziții și s-au deformat, pe alocuri, numele boierilor dregători, membri ai sfatului domnesc. Acestea, au fost deja ușor restabilite de către editori prin comparare cu cele corect înregistrate în documentele emise de cancelaria domnească din acea vreme. S-a corectat, de asemenea numele de Micjă Urescul, înregistrat în prima ediție [5] în urma unei lecturi eronate și a fost redat la republicare [6] sub forma Mic Jăurescul [7].

Editorii n-au reușit totuși să descopere adevăratul nume al satului unde se afla „casa" lui Gherei, beneficiarul privilegiului acordat prin actul în cauză. În prima ediție textul a fost redat aici sub forma: „satili anumi *Nena* Studineț, undi iaste casa lui pe din sus de Micjă

[1] Pîrîul Studineț curge prin județul Vaslui. Este afluent al Tutovei, care la rîndul ei se varsă în Bîrlad.

[2] Arh. St. București, Ms. 575, f. 84

[3] Seria A, Moldova, veacurile XIV—XV, vol. I, p. 191—192

[4] Seria A, Moldova, vol. I, p. 327—328

[5] DIR, A, XIV—XV, 1, p. 192

[6] DRH, A, I, p. 327

[7] Mic Jăurescul, proprietarul satului Micești de pe Studineț, înglobat în prezent în satul Gherghești, din județul Vaslui, era originar din satul Jaura, devenit Iaura, situat pe valea pîrîului cu acest nume, mai la sud de domeniul confirmat lui Gherei, sat dispărut în prezent.

Urescul“, iar în a doua: „satili anumi *Nena* ⟨pe⟩ [8] ***Studineț***, undi iaste casa lui, pe din sus de Mic Jăurescul“. Evident, în această nouă ediție s-a realizat un progres, căci s-a redat corect numele lui Mic Jăurescul [9] și s-a observat că Studinețul este numele unei ape pe care era situat satul în cauză. Un pas înainte s-a făcut, de asemenea, prin rectificarea expresiei: „și pe gios de iazeru [10], Bălăceștii“, din prima ediție, în forma îmbunătățită din cea de a doua: „și pre gios de Iazeru, Bălăceștii“.

Identificarea satului stăpînit de Mic Jăurescul cu satul Micești de pe Studineț, făcută de editorii volumului citat mai sus, se poate considera reușită [11] și constituie un punct de plecare pentru restabilirea numelui purtat de satul „unde a fost casa“ lui Gherei, pe Studineț. Alcătuitorii volumului arătat considerau că este vorba de un sat dispărut, *Nena*, situat în apropiere de Ghergheşti. Nu s-a luat în considerație faptul că satul Micești al lui Mic Jăurescul se afla mai la nord de Gherghești, iar satul „unde era casa lui Gherei“ se situa tot pe Studineț, dar mai sus, spre izvoarele acestuia, deci spre nord. Nu s-a observat, pe de altă parte, că silaba *-na* din partea finală a numelui *Nena*, luat în discuție, nu este altceva decît prepoziția slavonă на „pe“, prepoziție pe care editorii au trecut-o în paranteze unghiulare ca „omisă“ [12]. În urma acestei disecții, numele *Nena* dispare din discuție. Din forma pe care numele satului va fi avut-o în original nu s-a mai păstrat decît silaba *-ne*. Spațiul care se întinde de la satul Micești pînă la izvorul Studinețului nu este prea mare. Aici trebuie să căutăm un sat în a cărui parte finală să existe silaba *-ne* sau *-ni*. Singurul sat care îndeplinește aici această condiție este satul *Draxini*, situat în apropiere de izvoarele Studinețului. În urma unei astfel de analize reușim să restabilim textul corect al locului deteriorat din documentul original. El avea următorul conținut: села ⟨Драксе⟩не на Стоудинецѣ, гдѣ есть домь его, по выше Микъ Жъурескоула... etc.

Prin documentul arătat, în afară de satul Draxini, domnul mai întărea stăpînirea lui Gherei asupra altor sate. Primul dintre acestea este satul „unde a fost Colun“, mai jos de Mic Jăurescul, adică ceva mai la sud de satul Micești. Pentru identificarea acestui sat, pe teren, nu putem să ne gîndim la satul Colonești, care este așezat pe valea Zeletinului, în fostul ținut Tecuci, departe de pîrîul Studineț. E mai nimerit să propunem identificarea acestei așezări cu satul Gherghești, care este situat la o mică depărtare spre sud de Micești. În documentele de mai tîrziu, răzeșii din Draxini posedau ocini și în acest sat, ca și în altele [13], menționate în uricul din 1443. Numele judelui care l-a întemeiat a fost Colun.

Poziția geografică a celui de al treilea sat, „unde a fost Clopot“, se poate determina ținînd seama de sensul dat de adverbul выше „mai sus“, adică mai spre nord spre obîrșia pîraielor Studineț și Iazer, mai la nord de satele Micești și Draxini. E vorba de satul Clopoteni, numit și Tulești, de pe pîrîul Iezer, așa cum arată un document prin care domnul Ieremia Movilă confirma lui Toader Chiriac stăpînire asupra lui [14]. Nu se poate stabili o identitate între acest sat și cel care în prezent poartă numele Tulești, situat ceva mai departe de Iezer, spre apus, pe un pîrîu dincolo de apa Tutovei [15]. S-ar putea admite că așezarea întemeiată de Clopot, este actualul sat Obîrșeni sau altul dispărut, nu departe de acesta.

Alte sate confirmate lui Gherei se aflau situate pe valea pîrîului Iezer. S-ar părea că numele acestuia este menționat în pasajul următor din document: „și pe gios di Iazeru, Bălăcești ⟨și⟩ o fîntînă, anume Prozioane, pe din sus de Ezereanul, să-și așeze acolo sat“ [16]. Se vede că numele care ne preocupă aici apare sub formele Iazeru, ceea ce poate să însemne un

---

[8] În DRH, l.c. se menționează în notă că acest cuvînt a fost „omis“.

[9] Amintirea numirii satului de unde era originar Mic Jăurescul s-a păstrat în aceia a dealului Iaura din apropierea satului Hălărești, de pe Studineț, din județul Vaslui, v. Harta topografică 1/100 000. Pl. Bîrladul și *Buletinul Statistic al României*, București, 1915, p. 174. Cf. M. Costăchescu, *Documente de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 295. Este menționat într-un proces pentru moșiile Ciurilești și Bălănești, v. Arh. St. Iași, Anaf. 54, f. 47.

[10] De fapt, așa cum se va vedea mai jos, Iazeru este o lectură eronată.

[11] DRH, A, I, la Indice, sub voce.

[12] Ibidem, p. 327.

[13] Arh. St. Iași, Ms. 146. Se vede de aici că ei stăpîneau ocini în Stîngaci, Dragomirești, Gherghești, Mănoiu și Cociuba, sate de pe Studineț, sau din apropiere. Toate intrau în domeniul lui Gherei.

[14] DIR, A, XVII, 2, p. 19.

[15] DRH, A, II, Indice (sub voce).

[16] DRH, A, I, p. 327—328.

iaz, şi Ezereanul, care, evident, este o persoană. Ultima formă este cea corectă şi ne face să ne gîndim la satul Grădeşti, situat pe valea pîrîului Iazer, menţionat într-un document emis cu vreo 20 de ani mai tîrziu (15 august 1455) ca proprietate a comisului Petre Iezereanul [17]. De aici se vede că forma corectă a pasajului în cauză din documentul lui Gherei trebuie să fi fost: „şi mai jos de Iezereanul, Bănceştii"... (и по ниже Ѥзерѣна, Бѣнчещїи... etc.). Am corectat aici nu numai numele Iezereanu, ci şi pe cel al satului Bălăceşti sub forma corectă Bănceşti [18]. Satul acesta este situat la sud de Gărdeşti, satul lui Petre Iezereanul, la mică distanţă spre sud-vest de Draxini. La traducere sau la transcrierea acesteia în condica mănăstirii Răchitoasa, numele lui a suferit o uşoară deformare, litera -Н- fiind descompusă în grupul -лѣ-

În legătură cu identificarea satului Bălăceşti, ar fi tentantă o apropiere între acest nume şi acela al unei alte aşezări, Băliţeştii, de pe Studineţ. Denumirea acestuia vine de la numeroşii urmaşi ai lui Filip Baliţă, care erau răzeşi acolo. În perioada care ne preocupă, satul acesta se numea Năneşti [19]. Pe lîngă aceasta, trebuie să ţinem seama că el se afla pe Iezer şi nu pe Studineţ.

În apropierea satelor enumerate mai sus ca proprietate a lui Gherei, domnul mai dăruia acestuia două locuri nepopulate, două locuri „de pustie", ca să-şi aşeze acolo sate. Unul din ele se afla la „Fîntîna Prozioane" [20], „pe din sus de Iezereanul", adică de satul Gărdeşti" [21]. Nu există nici un indiciu că Gherei a reuşit să populeze un astfel de loc. În prezent o aşezare cu numele de Prozioane, sau Prozoaia, cum se va fi pronunţat mai tîrziu, nu există pe valea Iezerului. În cazul cînd proprietarul dăruit a reuşit să întemeieze acolo un cătun neînsemnat, urmele lui trebuie căutate pe valea Iezerului între Gărdeşti şi Obîrşeni. Cercetarea toponimiei ar putea da rezultate în această privinţă.

Celălalt loc se afla, desigur, pe valea pîrîului Cociuba, care curge pe la apus de satele Miceşti şi Gheorgheşti şi se varsă în Iezer. Exista o Cociubă Seacă şi o Cociubă cu Apă. În documentele de mai tîrziu numele acesta apare frecvent [22]. Gherei a reuşit să întemeieze acolo satul Cociuba, care există şi azi pe valea pîrîului arătat [23]. Alte sate întărite lui Gherei prin documentul citat se aflau pe Prut sau la răsărit de Prut. Localizarea lor nu interesează aici.

Peste cîţiva ani, la 15 august 1455, satul Draxini este menţionat din nou într-un document emis de domnul Moldovei. Petru Aron, pentru confirmarea proprietăţilor comisului Petrică Iezereanul, situate lîngă cele stăpînite de Gherei. Prin actul citat se întărea stăpînirea comisului asupra satelor Gărdeşti, „unde este casa lui", Făuroanea, Stănigeşti şi Hălmăgeşti „sub cetăţea", cumpărat de la Mihul logofăt, Glodeni, cumpărat de la Mihul Tudora şi Borceşti, luat de la fiii lui Negrilă pe 60 de zloţi. La sfîrşit se adăuga numele satului Draxini, fără a se arăta că fusese obţinut prin cumpărare [24].

În actul citat mai sus, beneficiarul este numit simplu Petru comis. Dintr-un alt act de mai tîrziu prin care fiii lui vindeau unele din satele arătate [25], aflăm că purta şi epitetul de Iezereanul [26]. La el sau la tatăl său Gărdea [27], se referă denumirea de Iezereanul din docu-

---

[17] Ibidem, II, p. 69—70. Familia sa era originară din satul Iezer, situat aproape de vărsarea pîrîului cu acest nume în Tutova.

[18] Ibidem, I, Indice (sub voce). Un sat Bălăceşti exista în ţinutul Tutova, mult mai departe spre răsărit pe valea Bogdanei. Este menţionat într-un act din 21 decembrie 1665, cînd nepoţii lui Grigore Surtă din Gherghești îl dăruiau marelui logofăt Nicolae Buhuş. v. Ioan Antonovici, *Istoria Comunei Bogdana*, Bucureşti, 1905, p. 342.

[19] DRH, A, III, p. 305—306.

[20] Numele se poate compara cu Făuroanea menţionat în acte relative la aceeaşi regiune. v. DRH, A, II, p. 69—70. Şi acesta s-a pronunţat mai tîrziu Făuroaia.

[21] Numele vine de la termenul slav гърдъ „mîndru" şi nu de la градъ „cetate". Numele corect este deci Gărdeşti.

[22] v. Arh. St. Iaşi, p. 608/1, 618/23, 575/5 şi Ms. 146. Arh. St. Bucureşti, M-rea Răchitoasa, IX/11, 12; Ms. 575, f. 43 v., 44 v.—45; DIR, A, XVII, 1, p. 98.

[23] *Marele dicţionar geografic al României*, vol. II, p. 542.

[24] DRH, A, II, p. 69—70.

[25] DIR, A, XVI, 1, p. 83.

[26] Petrică Iezereanul a murit în lupta de la Vaslui din 10 ianuarie 1475. Numele său este înscris în pomelnicul mănăstirii Bistriţa la cap. „Aceşti pani au murit în războiul cu turcii". v. Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 72, 110; C. Cihodaru, *Topografia luptei de la Vaslui*, în vol. *Vaslui — Ştefan cel Mare — 1475*, Vaslui, 1975, p. 37.

[27] De numele acestuia se leagă acela al satului Gărdeşti.

mentul din 1443. Întrucît satul Draxini nu intrase în stăpînirea familiei Iezereanu prin cumpărare, rămîne să presupunem că Petrică îl moștenise de la Gherei care a putut fi socrul său, tatăl soției sale, Drăguța. Alte proprietăți ale lui Gherei vor fi rămas la alți gineri și fii ai acestuia pe care nu putem să-i cunoaștem.

Domeniile familiei Gherei și ale comisului Petrică Iezereanu nu au rămas intacte. Ele s-au fărămițat continuu prin împărțiri succesive și s-au îngustat mereu prin vînzări. Printre cele menționate, cea mai veche dintre acestea este din anul 1502, cînd Mircea Iezereanu, fiul lui Petrică vindea lui Ion, Nechita și Mihul satul Făurești [28], probabil cel menționat mai sus sub numele de Făuroanea, urmată de alta la 21 septembrie 1510, cînd tot el, împreună cu sora sa Marușca vindea vornicului Dragoș „un sat la gura Strîmbei, unde a fost jude Todor" [29]. Prin același act acestui înalt dregător i se confirma, de asemenea stăpînirea asupra unui alt sat, Bălănești, de pe Iaura, în apropiere de gura Studinețului, cumpărat de la alți vînzători [30]. Ca să-l poată stăpîni fără să se teamă de înfruntarea dreptului de răscumpărare, dreptului de protimisis, al unora dintre neamurile vînzătorului, atît Ion, Nechita și Mihul, cît și vornicul Dragoș trebuie să fi fost rude apropiate lui Gherei și Petrică Iezereanu.

Cu privire la vornicul Dragoș și la urmașii săi avem puține date.

După informații, furnizate de unele documente, ar rezulta că făcea parte din familia Teleagă [31]. Tatăl său, Ion sau Oancă Teleagă, contemporan cu Ștefan cel Mare, era căsătorit cu Mușa, sora lui Ion Secară, pîrcălab de Roman (1486—1492) și a lui Andreica ceașnic în aceeași vreme [32]. Pe aceștia, nepoții lui Dragoș îi considerau drept „strămoși" ai lor și vindeau ocini moștenite de la ei [33]. Vornicul a avut doi frați, pe Pîntea și pe Dragotă Teleagă. Familia lor deținea proprietăți în satele Brăești, Oncani și Răspopi pe Covurlui, în Ceucani pe Tutova, Ruptura și Oțelești pe Berheci, precum și în Fărăoani din ținutul Bacău [34]. Dragoș a mai cumpărat apoi și alte proprietăți pe pîrîul Tutova. S-a căsătorit, după cum ar rezulta din documente cu Maria, fiica lui Gherei [35], despre care a fost vorba în paginile precedente. Ea i-a adus ca zestre o bună parte din domeniul tatălui ei, cealaltă rămînînd comisului Petre Iezereanu și altor moștenitori ai săi. În felul acesta Dragoș a devenit unul dintre proprietarii fruntași din ținutul Tutova.

Și-a început cariera politică pe la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Într-un document din 3 martie 1493, prin care i se întărea stăpînirea asupra satului Bumburești (numit mai tîrziu Timișești și apoi Ciurilești), de la gura pîrîului Studineț, cumpărat de la Dragoș Timișescul, probabil o rudă a sa, este arătat ca deținător al funcției modeste de stolnic [36], de gradul doi sau trei [37].

---

[28] DRH, A, III, p. 492. Satul Făurești „unde a fost jude Stanco", pe Tutova și-a schimbat numele în Stăncășeni (com. Voinești, jud. Vaslui).

[29] DIR, A, XVI, 1, p. 83. Este vorba de satul Hălmăgești, situat în apropiere de Puești și Hălărești.

[30] N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 269 crede că Dragoș Boul, vornic în anii 1486—1491, este o persoană diferită de vornicul Dragoș din anii 1507—1515. La fel pune problema și Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*. Iași, 1933, p. 174—175. El arată că descendenții lui Dragoș Boul din timpul lui Ștefan cel Mare nu sînt aceiași cu urmașii lui Dragoș vornicul din vremea lui Bogdan al III-lea. v. DIR, XVI, 1, p. 285—286. Nu se poate, de asemenea, stabili nici o legătură între Dragoș vornicul, care mai înainte, în calitate de stolnic, cumpăra satul Bumburești (Ciurilești) de la gura Studinețului și un stolnic Dragoș, ai cărui urmași împărțeau ocini pe la 1669. v. Iuliu Tuducescu, *Paharnicul Ioniță Cocriș*, în *Lui Ion Bianu — Amintire*, București, 1917, p. 162—163. Un alt Dragoș, vornic, probabil de poartă, la Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 142, 159 ; XXII, p. 23. Nu are nici o legătură cu vornicul Dragoș din 1507—1515.

[31] În legătură cu spița de neam a familiei Teleagă v. DRH, A, III, p. 107 ; DIR, XVI, 1, p. 424—425 ; 2, p. 52, 80, 116—117 ; 4, p. 33 ; XVII, 1, p. 1 ; 4, p. 264—267 ; Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în „Cercetări istorice" (seria nouă), XII (1981—1982), p. 107 și urm.

[32] DRH, A, II și III indice.

[33] DIR, XVI, 1, p. 424—425 ; 2, p. 52.

[34] DRH, A, III, p. 107 ; XVI, 2, p. 80 ; 116—117 ; XVI, 3, p. 32—33 ; XVI, 4, p. 33, 250 ; XVII, 4, p. 264—267.

[35] Ea este numită într-un document privind proprietățile unor răzeși descendenți din Gherei, ca „bătrînul" Maria. v. Arh. St. București, Ms. 628, f. 279.

[36] DRH, A, III, p. 234—235.

[37] Titularul dregătoriei de stolnic și membru al sfatului domnesc este Frunteș.

În timpul domniei lui Bogdan al III-lea, Dragoş a fost promovat la înalta dregătorie de pîrcălab de Neamţ şi apoi, începînd din anul 1507, a devenit mare vornic al Moldovei. Pe un fragment dintr-o piatră de mormînt, descoperit la biserica Sf. Ioan din Vaslui [38] s-a mai păstrat un rest dintr-o inscripţie, din care aflăm că în împrejurări necunoscute un „⟨. . .vor⟩nic a fost ucis la Vaslui, mai jos de iaz şi îngropat aici [39] în anul 7023 ⟨1515⟩, luna ianuarie. . ." [40]. Era vornicul de care ne ocupăm. Alte date în legătură cu el nu se mai cunosc.

Tot atît de sumare sînt şi datele privitoare la descendenţii lui Dragoş vornicul. Dintr-un document cu data de 28 martie 1555, cunoaştem doar că el a avut mai multe fiice. Una din ele, Marica, s-a căsătorit cu marele vornic Petre Cărăbăţ, conducătorul oştirii moldoveneşti care a cîştigat strălucita victorie împotriva tătarilor din august 1518 la Gura Ciuhurului. El a participat la răscoala boierimii moldoveneşti din anul 1523 împotriva domnului Ştefan cel Tînăr şi s-a numărat printre conducătorii ei. Neizbutind să concentreze suficiente forţe militare în jurul lor, răzvrătiţii au fost înfrînţi. Cei care au căzut în mîinile oamenilor domniei au fost executaţi. Unii au reuşit să fugă peste hotare. Printre ei se număra şi Cărăbăţ, care s-a adăpostit în Ţara Românească. Proprietăţile sale au fost confiscate pe seama domniei [41], iar fiii săi, rămaşi în ţară, au fost orbiţi din porunca lui Ştefan. Ei sînt cunoscuţi în documente cu numele de Toader şi Lazăr Orbul [42]. Împreună cu surorile lor, Todosia şi Candachia, au rămas numai cu bunurile moştenite de la bunicul lor, vornicul Dragoş Teleagă. Urmaşii lor, cum este Simeon Orbul, devenit, în timpul domniei lui Vasile Lupu, ginerele lui Focea uricarul [43], s-au asimilat în rîndurile răzeşimii. După toate probabilităţile, o altă fiică a vornicului Dragoş, Marina, a fost căsătorită cu Dragotă, păharnicul, fiul sulgerului Cristea din Coşeşti [44]. A treia, cu numele necunoscut, a fost soţia lui Dragoş sulger şi a avut două fiice, Marena şi Neacşa [45].

A mai avut încă o fiică, a patra, nelegitimă (copilă), numită Ghidiona, pe care ceilalţi fii ai săi au recunoscut-o ca soră şi au făcut-o părtaşă la moştenirea rămasă de la el. Printre altele, ei i-au lăsat satul Brăeşti de pe Covurlui în întregime [46]. Nu avem nici o ştire despre soţul ei. A lăsat mai mulţi urmaşi menţionaţi în acte în legătură cu bunurile moştenite de ea de la vornicul Dragoş [47].

---

[38] Se află în prezent la Muzeul de istoria Moldovei din Iaşi.

[39] În biserica amintită.

[40] v. Al. Andronic, I. Ioniţă şi Fl. Banu, *Şantierul arheologic de la Vaslui*, în „Materiale şi cercetări arheologice", VIII (1962), p. 799 (foto) şi 800 (text slav şi traducere). Din inscripţie se mai poate descifra următorul text. . . <двор> ника иже и ȣбїе быстъ на Васлȣи, иже ставȣ и погребенъ здес, влто зкг, мсца ген. Nume de dregătorii cu terminaţia *-nic* sînt mai multe (vornic, postelnic, ceaşnic, vistiernic), dar numai aceea de vornic convine pentru întregirea cuvîntului deformat, căci numai vornicul Dragoş a dispărut din sfatul lui Bogdan voievod în cursul anului 1515, fiind înlocuit cu Petru. Există totuşi două documente din acest an, ambele cu data de 20 aprilie, deci posterioare lunii ianuarie, documente în care numele lui Dragoş vornicul mai este menţionat în lista membrilor sfatului domnesc (v. DIR, A, XVI, 1, p. 95—97). Deşi ele s-au păstrat în copii defectuoase, nu le putem obiecta nimic în ceea ce priveşte datarea. În schimb lectura numelui lunii ген<варїе pe piatra de mormînt nu este destul de sigură din cauza deteriorării inscripţiei în această parte. S-ar putea ca în loc de ген<варь> să fie сен<тѧбрь> „septembrie".

[41] DIR, A, XVI, 1, p. 295—296.

[42] Ştefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în „Cercetări istorice" (seria nouă), XII (1981—1982), p. 107—108.

[43] „Creşt. Col.", 1908, aprilie—iunie, p. 166 (20 mai 1676).

[44] O dovadă cu privire la această înrudire ar constitui-o faptul că fiii lui Dragotă poartă numele de Marina şi Dragoş şi că unii din urmaşii săi moştenesc ocini în fostele domenii ale lui Gherei, Petre Iezereanu şi Dragoş vornicul.

[45] DIR, A, XVI, 2, p. 80.

[46] Ibidem, p. 80 ; IV, p. 33.

[47] Ghidiona a avut doi fii, pe Tudoran păharnicul şi pe Cristea Rovacă şi trei fiice ; Maruşca, Neacşa şi Neaga. Maruşca a trăit pînă după anul 1591. Fiul ei Nicoară, spătar (de rangul al doilea sau al treilea) a vîndut o parte din satul Diviceni de lîngă Ceucani (ţinutul Tutova) lui Nicoriţă hatman şi Pîrcălab de Suceava. v. DIR, A, XVII, 5, p. 278—279. Una din surorile ei a fost mama lui Preabici, vornic de Bîrlad şi apoi logofăt (al doilea sau

Urmașii lui Pîntea, fratele lui Dragoș, au devenit în scurt timp după moartea tatălui lor niște simpli răzeși. Printre moștenitorii pe bază de încuscrire ai celuilalt frate, Dragotă Teleagă, se numără Vlad, pîrcălabul de Hotin (1525—1541) și Nădăbaico, marele vornic al lui Alexandru Lăpușneanu, ucis din porunca acestuia. Pe calea încuscririi, părtaș la moștenirea lăsată de Dragoș vornicul a devenit și Nestor Batiște, nepotul lui Nestor Ureche [48].

Întreaga suită de transformări prin care au trecut în vremurile următoare, domeniile realizate de Gherei, Petre Iezereanu și vornicul Dragoș nu mai interesează în problema dezbătută aici. Notăm doar că ele s-au transformat în parte în proprietate răzășească, lăsînd un spațiu destul de întins pentru cea boierească și mănăstirească. Trebuie să reținem doar că între proprietarii notați mai sus și Dragotă păharnic din Coșești, strămoșul Sioneștilor, existau legături de rudenie. Din titlul acestei lucrări se poate constata că prin realizarea ei se urmărește stabilirea adevărului în legătură cu pretinsa origine tătărească a familiei Sion.

Trebuie să arătăm aici că în prima jumătate a secolului al XIX-lea și cîțiva ani după Unire, frații, Antohi Sion spătar, Neculai Sion ban, Ioniță Sion paharnic, Toader Sion serdar, Constantin paharnic și Costache Sion tot paharnic, au jucat un rol însemnat în viața politică a țării și au participat la principalele evenimente din această perioadă de adînci prefaceri ale societății românești. S-au amestecat cu mult avînt în luptele politice care agitau boierimea din vremea lor și au crezut întotdeauna că lucrează spre binele și propășirea patriei. S-au plasat pe pozițiile acelor partide pe care ei le credeau capabile să aducă fericirea acesteia. În viața politică s-au manifestat ca dușmani ai Rusiei țariste, căci își dădeau seama într-o oarecare măsură de planurile expansioniste urmărite de aceasta în Peninsula Balcanică. Nu priveau cu ochi buni boierimea fanariotă, din cauza concurenței pe care o făcea boierilor băștinași la ocuparea posturilor înalte în administrația țării. Oameni cu o cultură aleasă, instruiți cu profesori particulari și în Academiile domnești, cunoscători ai mai multor limbi, ei au învățat să iubească și să prețuiască în mod deosebit cartea. Au adunat în bibliotecile lor cărți în diferite limbi și manuscrise, mai ales de cronici, din care puteau să cunoască trecutul poporului românesc. Pentru a răspîndi mai pe larg în sînul societății lor cunoștințele de istoria neamului au copiat diferite letopisețe. Au lăsat însemnări despre participarea lor la diferite evenimente, însemnări și memorii care adesea au valoarea unor adevărate cronici [49].

Pe lîngă aceste calități, au avut, desigur, multe din defectele de care suferea boierimea noastră din veacul trecut. Avîntul cu care s-au angajat ei în luptele politice ale vremii nu era dezinteresat. De pe urma lor, ei sperau să ocupe posturi înalte în ierarhia administrativă a țării. Erau geloși pe toți cei care le-o luau înainte și-i considerau, deși erau oameni capabili, ca nepotriviți pentru posturile încredințate. În *Arhondologia Moldovei*, alcătuită de paharnicul Constantin Sion [49 bis], spre a oferi informații cu privire la neamurile boierești din Moldova, calomniile împotriva unora din ele ocupă un loc destul de larg [50].

Conștienți că nu puteau parveni în înaltele posturi dorite, decît de pe urma măririi domeniilor lor, s-au străduit neîncetat să le rotunjească pe diferite căi. Ca și alți contemporani ai lor nu au disprețuit abuzurile, violența, daniile măsluite sau cămătăria. Arhivele sînt pline de acte relative la procesele lor cu răzeșii vecini, procese în care, de cele mai multe ori, dreptatea nu s-a dovedit a fi de partea lor [51]. În această privință mai există numeroase jalbe provenind de la țăranii din satele mănăstirești arendate de ei, jalbe în care aceștia se

al treilea). Cealaltă a fost soția lui Tudoran vameș. Amănunte în legătură cu descendenții vornicului Dragoș, ai fraților și surorilor sale, se pot vedea în schemele genealogige anexate acestei lucrări.

[48] El dăruia mănăstirii Sf. Vineri din Iași o parte din satul Bălănești, numit în secolul al XVII-lea Ciurilești. Aceasta a dat-o în schimb, pentru un alt sat m-rii Răchitoasa. v. Arh. St. Iași, Anaforale, 54, f. 43 și urm.

[49] Cu privire la rolul jucat de Sionești în viața politică și culturală a țării v. Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, Iași, 1936.

[49 bis] Publicată de Gh. Ghibănescu la Iași într-o ediție din 1892 și în alta mai nouă, la București, 1973, de un colectiv compus din Rodica Rotaru, Mircea Anghelescu și Ștefan S. Gorovei.

[50] N. Iorga, *Cronica Sioneștilor*, în „Revista istorică", XXII (1936, nr. 10—12); I. Tanoviceanu, *Studiu asupra arhondologiei paharnicului Costache Sion*, în „Arhiva", t. IV, 1893, p. 39—52; t. V (1894), p. 257.

[51] La 10 februarie 1824 li s-a intentat un proces de către unii vecini ai lor, nedreptățiți de ei. Organele judiciare au ajuns la concluzia că „toate potrivelile pîrîților (Sionești) s-au dovedit zadarnice", v. Arh. St. Iași, Condica K, 383, f. 95.

plîngeau de exploatarea muncii lor, de samovolnicii şi abuzuri [52]. Pentru a-şi susţine punctele lor de vedere în relaţiile cu vecinii, foloseau adesea arnăuţi înarmaţi [53].

Sioneştii căutau să se impună prin construcţiile lor. În scrisoarea falsă atribuită de ei lui Vasile Lupu, pretindeau că acesta ar fi comunicat lui Andreica Sion, trimis de el în solie la Constantinopol, că biserica din satul Coşeşti, construită pe cheltuiala strămoşului său ar fi fost arsă de tătari [54]. În afară de această informaţie, care nu se poate lua în consideraţie, nu avem alte ştiri relative la existenţa unei asemenea construcţii în perioada mai veche de secolul al XVI-lea. Putem afirma doar că pe atunci fiecare sat mai mare avea biserica lui. A putut exista deci şi aici biserică, dar despre ea nu se poate spune nimic. Actualul locaş a fost ridicat, în forma existentă în prezent, pe la începutul celui de-al patrulea sfert al secolului al XVIII-lea. Faptul acesta s-ar putea deduce din data săpată pe o grindă pusă deasupra uşii de la intrare. Biserica este construită pe temelie de piatră din bîrne groase de stejar, feţuite. Este acoperită cu draniţă.

S-ar putea totuşi ca biserica să fi fost ceva mai veche, iar la data indicată mai sus să fi suferit numai unele reparaţii. Concluzia aceasta s-ar putea trage citind inscripţia din anul 1741, pusă pe icoana păstrată aici. Ea ne spune că „aceste sfinte icoane, fiind vechi stricate, le-au dat din nou Ioniţă Sion de le-au dres, pentru sufletele părinţilor săi şi a dumnisale, să-i fie pomană, Valeat 7249 (1741) martie 12. Deci, dacă icoana nu este adusă din altă parte, biserica exista la această dată. Mai există o inscripţie pe o altă icoană, dar ea este cu mult mai nouă. Ea ne arată că s-a făcut cu cheltuiala robului lui Dumnezeu Iordache Sion la anul 1801 decembrie 5 şi s-a zugrăvit de d-lui Constantin Teodorici [55].

La data de mai sus răzeşii din satul Coşeşti şi-au delimitat părţile lor de ocină. Cu această ocazie, ei au înzestrat biserica, dăruindu-i o întinsă bucată de loc [56]. Dacă ea ar fi fost ctitoria Sioneştilor, ei nu ar fi făcut acest gest şi ar fi lăsat pe seama acestora o astfel de grijă, căci aveau de unde să facă o astfel de donaţie.

Sioneştii au avut ocazie să se îngrijească de biserica din satul lor ceva mai tîrziu. În anul 1845, în testamentul redactat la această dată, spătarul Antohi Sion, proprietar în Coşeşti, lăsa biserica în grija membrilor familiei sale [57]. Ea se îngrijise înainte de această dată de repararea ei. Se pare că acest fapt a avut loc prin anul 1821. Atunci banul Neculai Sion, fratele lui Antohi, a cerut răzeşilor din Coşeşti să-l susţină pentru a întreprinde o asemenea operaţie. S-au păstrat mai multe zapise din anul arătat, zapise prin care se arată că unii din aceştia au dăruit banului părţile lor de ocină din partea de est numită Stoieneşti, pentru ridicarea bisericii [58]. În adevăr, atunci Sioneştii au refăcut acoperişul de draniţă al bisericii, iar pereţii ei, din bîrne, i-au acoperit la exterior cu scîndură. Au reînnoit pictura şi au clădit alături o clopotniţă din cărămidă.

De aici înainte, ei au început să considere biserica drept o ctitorie a neamului lor şi s-au opus atunci cînd răzeşii au încercat s-o înconjoare cu un gard de zăplaz în locul celui de nuiele [59]. Recent urmaşii lor au pus acolo o placă avînd o inscripţie ce aminteşte locui-

---

52 Arh. St. Iaşi, P. 430/16; P. 355/16; P. 567/18; P. 823/14, 15; Condica K, 375, f. 2 (1814); 393, f. 139; Isprăvnicia Vaslui, dosar nr. 1020, 1118, 1286, 1939, 1941, 1986. Pentru camătă v. Ibidem, Divanul Ţării de Jos, dosar 2377 (1834 sept. 28). Pentru fuga ţiganilor robi, Ibidem, Isprăvnicia Vaslui, dosar 272 (14 sept. 1834).

53 Ibidem, P. 355/16 (1831 dec. 28).

54 *Uricarul*, XVII, p. 300.

55 Gh. Ghibănescu, în revista „Teodor Codrescu", II (1933), nr. 7, p. 105.

56 Arh. St. Iaşi, P. 425/209.

57 N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 212. Se dau aici unele indicaţii bibliografice asupra bisericii.

58 Arh. St. Iaşi, P. 418/117.

59 Cunoşteau spiţele de neam ale răzeşilor din satul Coseşti, judeţul Vaslui, printre care se numărau şi ei. Ele fuseseră întocmite cu ocazia delimitărilor făcute în anii 1801 şi 1839 a loturilor cuvenite familiilor din compunerea obştei răzăşeşti printre care şi cea a Sioneştilor. Prima a fost publicată de T. Codrescu în Uricarul, XXIII, p. 296—308. Aici lectura greşită „Petrea bătrînul" în loc de „pe trei bătrîni". Tot aşa la Gh. Ungureanu, *Familia Sion*. Spiţa publicată de T. Codrescu are la bază o copie făcută într-o condică a familiei Sion. Originalul se află la Arhivele Statului Iaşi, P. 425/209: „Hotarnica Coşeştilor" care s-a împărţit pe trei bătrîni". O altă copie de pe ea s-a făcut de Sioneşti la 10 mai 1830. v. Ibidem, P. 1007/67. Autorul ei a fost vornicul de poartă Gh. Talpeş, descendent şi el din acelaşi neam. El a putut cerceta actele puse la dispoziţie de răzeşi. O a doua spiţă a fost întocmită în anul 1839 de Emanuel Burghele, răzeş şi preot în acelaşi sat şi apoi pro-

torilor că folosesc o ctitorie a boierilor Sioneşti. În realitate biserica a fost ridicată şi înzestrată prin contribuţia tuturor răzeşilor din acel sat.

Boierii Sioneşti cunoşteau unele date cu privire la originea modestă a familiei lor şi sufereau ca nu cumva ceilalţi boieri să-i considere drept nişte parveniţi, ridicaţi de jos în rîndurile ei. În mîndria lor şi în dorinţa de a acapara unele loturi răzăşeşti sau de a ocupa posturi înalte în stat, ei nu s-au sfiit să falsifice un însemnat număr de documente şi să întocmească o cronică falsă cu privire la „descălecatul Moldovei", aşa numitul Izvod al lui Clanău [60]. O altă genealogie falsă a dat-o paharnicul Constantin Sion în Arhondologia sa [61]. Se pare că el nu este străin de falsificarea documentelor relative la familia sa. S-a arătat că, prin aceste procedee, autorul falsurilor urmărea să obţină admiterea fiilor săi în şcoala de cadeţi din Petersburg [62].

În actele [63] şi în Izvodul citat, precum şi în Arhondologie, falsificatorul a pretins, nici mai mult, nici mai puţin, că familia sa descinde dintr-un sultan tătar cu numele de Demir, fiul hanului Gherei din Crimeia, sultan care, intrînd în conflict cu tatăl său, a fugit în Moldova, unde s-a botezat, a luat numele de Dragoş şi s-a căsătorit cu Dahina, fiica vistiernicului Oană, nepoata lui Ştefan cel Mare. A deţinut funcţiile de portar de Suceava şi de mare vornic. Fiul său Dumitraşco pîrcălab, ar fi devenit ginerele lui Petru Clanău spătar, o altă rudă a domnului.

Mai departe genealogia falsificată de Sioneşti urmează cu unele mici modificări spiţele menţionate mai sus [64], excepţie făcînd doar titlurile de dregătorie atribuite de ei unor membri ai acestei familii. Astfel, Ionaşcu Coşescu, de la care plecau spiţele arătate, era decorat de ei cu titlul de „mare paharnic" [65]. Fratele său Avram Coşescu, vătaf al curtenilor de pe valea Racovei, a devenit la ei Avram vistiernic; Războian, începătorul ramurei Sioneşti a Coşeştilor este stolnic; Andrei Sion, aprod, este transformat de ei în paharnic; Toader Sion, căpitan [66], este cinstit de ei cu cinul de medelnicer. False sînt şi încuscririle presupuse ale moşilor şi strămoşilor lor cu cele mai de seamă familii boiereşti sau domneşti din Moldova cum erau Cantemireştii, Movilă, Petru Şchiopul, Nădăbaicu, Dabija şi alţii [67]. De fapt „marele paharnic Ionaşcu Coşescu a fost, aşa cum constată cercetătorii mai noi „un răzeş ca toţi răzeşii" [68]. Din documente se poate constata că el deţinea dregătoria de pîrcălab, probabil pîrcălab de ţinut [69]. Urmaşii fiului său Războian, întemeietorul stirpei Sioneşti, au ajuns, unii din ei, pînă la dregătoriile mărunte de aprod, căpitan sau baş ceauş [70]. Descendenţii din alt fiu, Mereuţă, au fost şi ei doar pîrcălabi, dieci, uricari, vornici de poartă [71].

Autorii spiţelor reale din 1801, 1839 şi 1876 au plecat de la ultima împărţire a teritoriului satului Coşeşti cu toate trupurile care făceau parte din el, efectuată pe la începutul secolului al XVII-lea. În urma acestei împărţiri teritoriul în cauză a început să umble „pe trei bătrîni" şi anume Ionaşcu Coşescu, Avram de Coseşti şi Todosia Porcioaia. Alţi descendenţi îşi înstrăinaseră partea, fuseseră „sterpi", vînduţi ori „dăruiţi". Pentru întocmirea spiţelor şi pentru hotărnicirea moşiei lor, răzeşii din aceste sate au adus la 1801 şi 1839 acte spre a fi cercetate de hotarnici. Aceştia, la alcătuirea spiţei şi la stabilirea suprafeţelor cuvenite au luat

---

topop în Vaslui. O a treia spiţă se datoreşte inginerului hotarnic Em. Vincler. A fost întocmită şi executată artistic, cu ocazia unui proces pentru pămînt în 1876. Are la bază spiţa din 1801, întocmită de Gh. Talpeş. v. Fotocopie la Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 6. V. şi Arh. St. Iaşi, Tr. 1349, op. 1501, dos. 621, f. 49.

[60] Publicat de Gh. Săulescu cu titlul *Fragment istoric*, Iaşi, 1856. A mai fost publicat şi în alte tipărituri.

[61] Ed. Rodica Rotaru, Mircea Anghelescu şi Ştefan S. Gorovei, p. 267—272.

[62] Gh. Ghibănescu, *Arhondologia Moldovei*, Iaşi, 1892, p. VI.

[63] Republicate de Gh. Ghibănescu, în *Epilogul Izvodului Clanău* şi, în *Uricarul*, XVII, p. 360 şi urm.

[64] v. mai sus p.

[65] Arh. St. Iaşi, P. 1009/63; Gh. Ghibănescu, *Epilogul izvodului Clanău*, în *Uricarul*, XVII, p. 363; Idem, *Surete*, XV, p. 38—41.

[66] Căpitan de curteni. La Gh. Ungureanu, *Fam. Sion*, p. 7, e „căpitan de ţara de jos".

[67] Gh. Ghibănescu, *Epilogul...*, p. 362—363.

[68] Idem, *Arhondologia Moldovei*, p. IX. Cu privire la familia Sion. Idem, în ziarul „Românul", 1887, mai—iunie.

[69] DIR, A, XVII, 5, p.

[70] Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 6, 9 (nota 1); Arh. St. Iaşi.

[71] DRH, A, XXII, p. 228.

în consideraţie numai actele referitoare la satele în cauză, începînd de pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Au cunoscut, desigur, şi actele mai vechi. Acestea nu se păstrau la ramura sionească a copărtaşilor[72], ci la urmaşii lui Mereuţă, fiul lui Ionaşcu Coşescu[73].

Cel mai vechi din aceste documente este un uric din anul 1531 prin care domnul Petru Rareş întărea lui Dragotă paharnicel, fiul lui Cristea păhărnicel, „vislujenia"[74] tatălui său, un sat pe Racova, anume Coşeşti[75]. Într-o nouă confirmare obţinută de Dragotă la 8 aprilie 1546 de la acelaşi domn, pentru satul citat, se arată că atunci cînd beneficiarul l-a însoţit pe acesta în expediţia de la Făgăraş (1541), „răufăcătorii i-au prădat casa" şi i-au luat, printre altele, privilegiul de danie pe care l-a avut tatăl său Cristea de la Ştefan voievod (cel Mare). Satul Coşeşti fusese confiscat de acest domn pentru „hiclenie"[76] de la Roman Girbovăţ, cînd acesta a fugit în Ţara Românească. În timpul expediţiei din 1541, i s-a mai furat atunci şi uricul pe care Cristea sulger l-a avut de la Bogdan voievod, fiul lui Ştefan şi altul de la Petru Rareş însuşi[77]. Stăpînirea asupra satului în cauză a fost confirmată apoi, la 14 aprilie 1558 de domnul Alexandru Lăpuşneanu lui Sion şi lui Simeon, fiii lui Dragotă[78]. Pe lîngă aceşti doi fii, el a mai avut pe un al treilea, Dragoş şi o fiică Mărina[79]. Între aceştia şi cei doi moştenitori, notaţi mai sus, s-a produs acum o primă împărţire a proprietăţilor lăsate de Cristea sulger urmaşilor săi. Cristea, pe lîngă satul Coşeşti, dăruit de Ştefan cel Mare, mai stăpînea, împreună cu un oarecare Dancos, satele vecine Stoieneşti[80], Ivăneşti şi Broşteni[81]. Fiul lui Cristea, Dragotă, a mai cumpărat împreună cu surorile sale Ana, Tudora şi o a treia cu nume necunoscut[82] o parte dintr-un alt sat vecin, Vlădeşti, numit şi Leuceşti, de la fiica lui Tatul Putredul[83]. Cealaltă parte era cumpărată de

---

[72] De la Sioneşti au rămas multe acte, însă nu sînt mai vechi decît începutul secolului al XVII-lea. În „Sala Sion" de la Universitatea din Cluj s-a păstrat o condică în care s-au copiat acte relative la proprietăţile acestei familii. Un mare număr de acte mai sînt la Arh. St. Bucureşti, Fondul provenit de la Academie, Pachet LIV/51—100. Într-o jalbă înaintată domnului prin 1803, Iordache Sion başceauş se plîngea că vornicul de poartă Gh. Talpeş ar fi făcut hotărnicirea din 1801 şi spiţa de neam numai după arătările răzeşilor în lipsa lui şi că ar fi fost nedreptăţit. El a primit atunci cît i s-a dat, dar a fost înştiinţat mai pe urmă că cele mai multe acte s-ar afla la pitarul Ştefan Găluşcă, date de maică sa şi la neamul Ciohodăresc. v. Arh. St. Iaşi, Tr. 1349, op. 1501, dos. 571, f. 132. La 20 decembrie 1837, Antohi Sion, spătar, fiul lui Iordache, reînnoia plîngerea în legătură cu partea lor din satele arătate, moştenită de la Ionaşcu Coşescu „mare paharnic". Documentele familiei sale s-ar fi pierdut însă din cauza prădăciunilor tătăreşti, iar unele cărţi de învoială fuseseră date de mama (bunica) lor pitarului Căracaş. Documentele se aflau la neamul Ciohodăresc şi la Mihai Buşilă. Din ele se vede că moşia Coşeşti a fost a strămoşului său Ionaşcu Coşescu „baştină". v. Arh. St. Iaşi, P. 1009/63.

[73] Ele au fost încredinţate, prin anii 1922 sau 1923, de un membru al familiei Ciohodaru profesorului ieşean M. Costăchescu. În prezent ele se află la Arhivele Statului din Iaşi. Unul din ele, cel din 8 aprilie 1546, conţinînd date istorice importante, a fost publicat de profesorul citat în broşura *Observaţii cu privire la neamul lui Ştefan cel Mare. Ştiri istorice într-un uric de la Petru Rareş*, Iaşi, f. a. Textul slav este însoţit de o traducere în limba română. Costăchescu considera că Roman Gîrbovăţ este una şi aceeaşi persoană cu Roman „pribeagul" menţionat în cronica lui Grigore Ureche (ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 137) în legătură cu un atac al lui Radu cel Mare, domnul Ţării Româneşti, împotriva Moldovei în anul 1507. Autorul admitea de asemenea că trădarea lui Roman poate fi pusă în legătură cu pedepsirea celor trei boieri la Vaslui în ianuarie 1470. În această privinţă vezi şi I. Minea, *Despre Roman pribeagul*, în „Cercetări istorice", II—III (1926—1927), p. 263—267.

[74] Sat dăruit pentru slujbe.

[75] DIR, A, XVII, 1, p. 325—326.

[76] Trădare.

[77] DIR, A, XVII, 1, p. 453.

[78] Ibidem, XVI, 2, p. 113.

[79] Ibidem, p. 158.

[80] Sat dispărut. Se afla pe aceeaşi vale cu satul Coşeşti. Teritoriul său se întindea la răsărit de pîrîul cu acest nume.

[81] În prezent toate sînt componente ale comunei Ivăneşti, jud. Vaslui.

[82] Fiii lor vor vinde părţile moştenite de la ele. v. DIR, A, XVI, 1, p. 439—440 şi XVI, 2, p. 158,

[83] Ibidem, DIR, A, XVI, 1, p. 117—118. O parte din acest sat s-a mai numit Dejugaţi.

urmașii lui Dancos, răzeșii din Ivănești [84]. Satele arătate mai sus au fost stăpînite în devălmășie de răzeșii din Coșești și de cei din Ivănești pînă la 3 ianuarie 1729 cînd s-au despărțit [85].

Nu se știe de la cine și cînd au cumpărat Dragotă sau urmașii săi imediați satele Poieneștii Străjescului [86] și Lucești [87]. Nu s-au păstrat acte.

Pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea existau în satul Coșești șase proprietari devălmași, fii sau nepoți ai lui Sion [88]. După documente ei erau Ionașcu Coșescu, Avram de Coșești și Todosia Porcioaia [89] toți trei frați, vărul lor Oană, fiul lui Dragoș, precum și nepoatele lor, Marta și Schiauca, fiicele lui Gligor [90] și Armanca, fiica Vasilicăi [91]. Acestea au vîndut partea lor de moștenire unchiului lor Ionașcu [92]. Au rămas proprietari acolo numai primii trei. Ei sînt cei „trei bătrîni" pe care se împarte satul Coșești. Urmașii Todosiei au stăpînit părți numai în satele Coșești și Stoienești, izolate la marginea de nord a acestora, fiind zestre, în timp ce ai lui Ionașcu au moștenit ocini și în trupurile adiacente Broșteni, Ivănești, Vlădești, Poienești și Lucești. În primele trei, precum și în Stoienești, ei sînt copărtași cu urmașii lui Dancos [93]. Tecla, soția lui Nistor de Ivănești, strănepotul acestuia, era fiica lui Oană „cel bătrîn", fiul lui Dragoș și nepot al lui Dragotă [94]. Urmașii lui Avram de Coșești și ai Todosiei au fost „înstrăinați" și din această cauză ei nu au mai fost trecuți în spița de neam a răzeșilor din Coșești, descendenți din Ionașcu. Acesta a avut patru fii și anume Mereuță, Războian, Vasile și Ieremia [95]. Ultimii doi au vîndut părțile lor celorlalți frați și astfel, urmașii lor, în cazul cînd au avut, au dispărut din spița Coșeștilor. Au rămas proprietari aici numai urmașii lui Mereuță și ai lui Războian, împreună cu ai fratelui și surorii tatălui lor, Avram și Todosia. Aceștia au vîndut partea lor din celelalte trupuri. Din Mereuță se trag neamurile Cujbă, Hiliță, Străjescu și Ciohodaru, iar din Războian alte familii ca Sioneștii, Caracaș, Tiron, Negruți și Bușilă [96]. Un fiu al lui Mereuță, Vasile, s-a stabilit în satul Șișcani din fostul ținut Fălciu la moștenirea bunicii sale Dumitra [97], soția lui Ionașcu Coșescu.

Genealogia acestor răzeși din Coșești și din Ivănești în perioada care a urmat după domnia lui Vasile Lupu nu mai interesează aici. De altfel, în ceea ce privește primii, ea a fost publicată. Prezintă interes doar faptul că urmași de-ai lui Mereuță și ai lui Războian au stăpînit ocini pe Iezer și pe Studineț, acolo unde odinioară se întinseseră domeniile lui Gherei, Petre Iezereanul și al vornicului Dragoș.

Dintre urmașii lui Mereuță, descoperim în calitate de proprietari de ocini pe valea Studinețului pe fiica sa Ana, soția lui Ursu Vartic, vornic de poartă, fiul marelui vornic al

---

84 În prezent satul Vlădești a dispărut. S-a mai păstrat doar numele unei văi cu acest nume între Coșești și Ivănești.

85 Pentru această stăpînire comună v. Arh. St. Iași, P. 613/217 și 844/5, 11.

86 A căpătat acest adaus la nume de la Toader Străjescul, ginerele lui Postolache Coșescu, urmaș de-al lui Mereuță, fiul lui Ionașcu Coșescu. În prezent satul se numește Frasin.

87 Sat dispărut. Situate între satele actuale Armășoaia și Bleșca.

88 Simeon a murit fără urmași sau dacă a avut, ei au vîndut părțile lor lui Ionașcu. Acte însă nu s-au păstrat.

89 S-a căsătorit cu paharnicul Porcea, fiul lui Caraghiuzel. Din ei descind răzeșii din satul Oșești, jud. Vaslui.

90 Soția sa, Ileana, a fost fiica paharnicului Tudoran din Strîmba. v. DRH, A, XXII, p. 124—125.

91 În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași", XV (1978), p. 532 la *Addenda et corrigenda* este o notă a lui Ștefan S. Gorovei, cu titlul *La genealogia Sioneștilor*. Aici se fac unele întregiri spiței întocmite de vornicul de poartă Gh. Talpeș.

92 DRH, A, XXI, p. 48—49 ; Arh. St. Iași, P. 350, sub dată 1635 iunie 29.

93 DRH, A, XXI, p. 548—549.

94 Arh. St. Iași, P. 613/217 și 844/5 ; Ion Antonovici, *Mănăstirea Florești,* București, 1916, p. 118, 119.

95 Parte din moștenirea acestuia era revendicată de Sionești în primele decenii ale secolului al XIX-lea. v. Arh. St. Iași, P. 1009/63.

96 *Uricarul*, XXIII, p. 296—308.

97 Arh. St. București, Fondul provenit de la Academie CCXXXIX/6. Fotocopie la Institutul de istorie „A. D. Xenopol" Iași (26 ianuarie 1638) : „Dumitra, fiica lui Oană, strănepoata lui Ilco și a Gătei". Un rezumat cu greșeli la Gh. Ghibănescu, *Surete,* VII, p. 175. Vasile Coșescu mai trăia încă prin 1676. v. Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moșii,* în „Arhiva Soc. șt. și lit." Iași, I (1889—1896), p. 404.

Ţării de Jos. Ana şi Ursu nu au avut copii [98]. Ei au înfiat pe nepoata lor Aniţa, fiica lui Constantin Coşescu, fratele Anei şi după căsătoria ei cu Dumitraşcu Cîrnul postelnic, i-au lăsat, ei şi soţului ei, toată partea lor de moşii, cîte nu le vînduseră sau nu le dăruiseră la mănăstiri [99]. Ocinile de pe valea Studineţului, dăruite acesteia, proveneau din „bătrînul" Maria [100]. Dumitraşcu Cîrnul sau Iepure, intrat ca răzeş în virtutea dreptului „zestrei" în satele de pe valea arătată, a mai cumpărat şi alte părţi de ocini de pe la răzeşi [101]. Unii din aceştia erau rude de ale soţiei sale. Astfel la 30 mai 1662, domnul Eustratie Dabija întărea stăpînirea lui Dumitraşcu peste satele Stoieneşti, Broşteni, Ivăneşti şi Vlădeşti, de pe Racova şi Popeşti (Vîrtoapele) din apropiere de Grădeştii de pe Iezer, cumpărate de la Simion Oană, fiul lui Gheorghe şi nepot, de pe fiul Oană, lui Dragoş [102], iar acesta era fiul lui Dragotă păhărnicel.

Aniţa şi Dumitraşco au lăsat ocinile lor de pe valea Studineţului fiicelor lor, Tofanei, soţia pitarului Vasile Gărdescu şi Ruxandei [103], căsătorită cu spătarul Dediu Codreanu din Galaţi. Prin ultimii ani ai secolului al XVII-lea, familia Gărdescu ducea lipsă de bani şi pentru a-i obţine zălogea ocini spătarului Ilie Ţifescu. În ispisocul de întărire dat acestuia de domnul Antioh Cantemir ele apar cu titlul de „danii". După moartea soţului ei, Tofana împreună cu fiicele ei au vîndut toate ocinile lor din satele Miceşti, Ghegheşti, Dragomăneşti, Stîngaci, Mănoiu şi Cociuba de pe Studineţ şi din Coţmăneşti care începuse a se numi Pogana, de pe Tutova, spătarului amintit [104]. De la acesta au trecut la mănăstirea Răchitoasa. Partea lor din Bălăneşti, satul lui Dragoş vornicul, a rămas moştenire uneia din fiicele ei, căsătorită cu Condrache Gheorghe, descendent din Nădăbaicu şi Dabija şi de la acesta la Toader şi Lazăr Condrache-Gheone [105].

Nu numai urmaşii lui Mereuţă au stăpînit ocini pe Iezer sau pe Studineţ, ci şi ai lui Războian, Sioneştii. Astfel, dintr-un act din 25 aprilie 1746, aflăm că Ioniţă Sion, Andrei Sion şi fratele lor Toader, din Coşeşti dăruiau vătafului Andrei Cozma şi jupînesei sale o jumătate din satul Corobăşeşti de pe Iezer [106]. Din alte acte se vede că nu este vorba de o danie, ci de o moşie zălogită şi pierdută din cauza neplăţii la soroc a sumei de bani împrumutaţi.

În 1757, cei trei fraţi Sioneşti sînt pîrîţi la Divan de vărul lor Ştefan Caracaş, zis şi Găluşcă. Acesta se plîngea că Ioniţă Sion zălogise lui Adrian Cozma nu numai partea sa şi a fraţilor săi, ci şi pe a lui. Toader Sion refuza să dea banii pentru răscumpărarea moşiei şi în felul acesta, el se vedea păgubit [107]. Nu se ştie cum s-a terminat procesul. Reţinem doar atît că Sioneştii stăpîneau o parte din satul Corobăneşti de pe Iezer şi stăpînirea aceasta era destul de veche căci era împărţită şi cu urmaşii lui Caracaş, ginerele lui Sion Coşescu, fiul lui Războian. O altă parte din satul amintit revenise ca zestre Saftei Negruţi, sora lui Ioniţă şi Toader Sion [108].

În apropiere de satul Corobăneşti, fraţii Neculai, Costache şi Constantin Sion, urmaşi ai celor de mai sus, stăpîneau alte moşii. Primii aveau o parte din satul Miceşti de pe Studineţ, aşa numita „Parte Sionească", pentru care se certau cu răzeşii din acest sat şi cu mănăstirea Floreşti [109], iar al treilea satul Lunca, tot pe Studineţ, ceva mai jos de Miceşti [110]. Costache Sion deţinea, de asemenea, partea din satul Hălăreşti, numită Bălăneşti, deci o parte

---

98 Au avut o fiică Neacşa care a murit de tînără. v. DRH, A, XXI, p. 193.

99 Arh. St. Bucureşti, Mitropolia Moldovei, CXXXVIII/4.

100 Ibidem, Ms. 628, f. 279.

101 Ibidem, Ms. 575, f. 37.

102 Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti*, Bucureşti, 1916, p. 118—119.

103 Soacra viitorului domn Mihai Racoviţă.

104 Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Răchitoasa, IX/11 ; Ms. 628, f. 279.

105 v. Arh. St. Bucureşti, Fond. Academiei, după Creşt. Col. pe 1907 ianuarie—aprilie, p. 46 (1775 iulie 20), p. 48 (1802 dec. 14). Numele acestor doi nepoţi ai Tofanei ne amintesc de Toader şi de Lazăr Orbul fiii vornicului Cărăbăţ şi nepoţii vornicului Dragoş. Ei stăpîneau şi o parte din satul Galbeni, moştenit de la Ana Vartic, strămoaşa lor.

106 Arh. St. Iaşi, p. 432/6.

107 Ibidem, P. 517/17 şi 1007/4 ; Ion Antonovici, *Doc. bîrlădene*, IV, p. 117 şi urm.

108 Ibidem, P. 407/82 ; 557/60 ; 598/68 ; 618/23 ; 1007/53.

109 Ibidem, IV, p. 313 ; Idem, *Mănăstirea Floreşti*, p. 65—66 ; Arh. St. Iaşi, P. 1015/9. Aici numele satului este redat greşit Miseşti în loc de Miceşti. v. Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 55.

110 Arh. St. Iaşi, Tr. 885, op. 10, dos. 135, p. 73 (Catagrafia din anul 1832 a ţinutului Tutova).

din trupul moşiei cumpărată în 1510 de vornicul Dragoş [111]. Fratele său, Neculai, cerea dregătorilor săteşti, din Hălăreşti să ia măsuri pentru a se întări paza la conacul din acel sat în timpul nopţii căci se înmulţiseră tîlharii [112]. Era deci proprietar acolo.

Părţile de moşie din satele Corobăneşti de pe Iezer, Miceşti, Lunca şi Hălăreşti de pe Studineţ fuseseră moştenite de la înaintaşii lor, ca şi acele deţinute acolo de Tofana Gărdescu sau de alţi răzeşi din familia Coşescu. Toate proveneau din zestrea adusă lui Dragotă păharnicel în vremea domniei lui Bogdan voievod, fiul lui Ştefan cel Mare, de soţia sa Marina, fiica vornicului Dragoş. Sioneştii nu aveau însă cunoştinţe clare în această privinţă. Nu dispuneau de o informaţie documentară suficientă pentru a stabili cu exactitate legăturile care existaseră între Gherei, Petre Iezereanu şi Dragoş vornicul, toţi trei proprietari ca şi ei pe valea Studineţului şi a Iezerului, însă în altă epocă. Datorită tradiţiei unele date privind strămoşii lor s-au putut păstra în familie, Au mai putut cunoaşte altele de pe la vecinii de moşie, care aveau în arhivele lor acte relative la stăpînirea vornicului Dragoş, Petre Iezereanu şi Gherei în acele părţi. La stabilirea legăturilor între aceste date lăsau libertate fanteziei şi introduceau în ele elemente false, mai ales în ceea ce priveşte dregătoriile deţinute de strămoşii lor şi încuscririle lor cu marile familii boiereşti.

Pentru a arăta vechimea lor în părţile satului Lunca sau Corăbăneşti recurgeau, de asemenea, la falsuri documentare. În această categorie intră un document ce pretinde a fi din 12 mai 1475. La acea dată Ştefan cel Mare ar fi dăruit lui Avram Huiban locul numit „Valea cornilor de arce“ pe apa Mărului [113], „unde este jude Sion“ [114]. Beneficiarul era răsplătit în felul acesta pentru vitejia arătată în bătălia cu turcii „din susul Vasluiului“. Urma să fie legat în ceea ce priveşte executarea obligaţiilor sale militare, de curtea domnească din Vaslui. Este greu de descoperit scopul urmărit de Constantin Sion, bănuit a fi autor al falsurilor, prin făurirea unor asemenea acte. Se poate presupune că avea în vedere cotropirea unor ocini vecine cu moşiile stăpînite de el acolo, dar şi crearea de dificultăţi unor proprietari din acele părţi. Mai jos de satul Lunca al paharnicului Constantin Sion, la gura Studineţului, se afla satul Ciurileşti (Bumbureşti), fost al vornicului Dragoş, devenit acum proprietatea mănăstirii Răchitoasa. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, el era arendat boierilor din familia Jora, şi apoi rudelor acestora, Manu [115]. Joraştii şi Manu au stăpînit puţin mai jos, pe Tutova, satele Hălăreşti şi Tomeşti [116].

Constantin Sion dispreţuia pe boierii Manu, de origine greacă, dar nu tot aşa făcea şi fratele său Costache, care avea legături strînse atît cu Jora cît şi cu Manu. În casa postelnicului Joan Jora de la Poliţeni, de lîngă Hălăreşti şi a soţiei acestuia, Aglaia Nastasica, născută Manu, a avut loc, în 1825, căsătoria sa cu Casandra, fiica stolnicului Mitre [117]. Postelnicul a fost naşul său. Era, de altfel, vecinul său de moşie. Cu doi ani mai înainte de data notată mai sus, la 1 iulie, paharnicul Costache Sion îi intentase proces pentru trupul de moşie Bălăneşti, menţionat mai sus [118].

În casa acestuia şi apoi la Manu, încurcaţi şi unul şi altul într-un proces cu mănăstirea Răchitoasa, pentru fostele moşii ale vornicului Dragoş, a putut cunoaşte Costache Sion actele relative la proprietarii de pe valea Iezerului şi a Studineţului din secolul al XV-lea, ca de pildă, Petre Iezereanu, Gherei şi vornicul Dragoş. A comunicat, ceea ce a putut reţine memoria sa, din aceste informaţii, alterate într-o largă măsură, fraţilor săi, le-au comentat şi pus în legătură cu unele date păstrate de tradiţie în familia lor, tot atît de deformate. Au cheltuit apoi multă imaginaţie şi au făurit, ca şi Cantemireştii, pentru a nu rămîne mai prejos de ei, o origine tătărească, în care toţi au crezut. Gherei, boierul de pe Studineţ, înrudit cu strămoşii lor, a devenit hanul Mengli-Gherei, tatăl lui Demir, iar acesta, după fuga sa în Moldova, s-a transformat, în urma botezului, în vornicul Dragoş. Petru Clanău, care nu apare niciodată, în documente cu acest prenume a luat locul în imaginaţia lor comisului

---

[111] Arh. St. Bucureşti, Documente istorice (Fondul Academiei), v. „Creşterea colecţiilor“ pe 1907, sept.—dec. pe 1907, sept.—dec. p. (1823 iulie 1).

[112] Arh. St. Bucureşti, Documente istorice, CXXX/90.

[113] Pîrîul Mărului este un afluent pe dreapta al Tutovei. Curge prin satele Avrămeşti şi Mărăşeşti, jud. Vaslui. Pe stînga, în dreptul vărsării lui în apa Tutovei, se află, nu prea departe, satul Corobăneşti.

[114] DRH, A, II, p. 452 (Documente false). Un alt document fals de la Ştefan cel Mare despre vornicul Dragoş; *Ibidem*, II, p. 450—542 (7 septembrie 1474).

[115] *Moldova în epoca feudalismului*, I, p. 118 şi II, p. 479.

[116] Arh. St. Iaşi, Anaforale, 54. f. 43 şi urm.

[117] Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 33.

[118] „Creşterea Colecţiilor“, 1907, sept.—dec., p. 209.

Petre Iezereanu. Autorul falsurilor plăsmuite, pentru a evidenţia o astfel de strălucită origine, pare să fie paharnicul Constantin Sion, autorul Arhondologiei. A încercat, dar n-a reuşit, căci istoria nu poate fi înşelată.

În concluzie, dacă ţinem seamă de modul cum s-au transmis proprietăţile de pe valea Studineţului, Iezerului şi de pe cursul superior al pîrîului Tutova, ca şi de cele din satele vecine, Ivăneşti şi Coşeşti, de pe Racova, dacă luăm în consideraţie generaţiile de proprietari care s-au succedat în aceste părţi, apoi modul cum au justificat ei stăpînirea lor aici, precum şi informaţiile documentare cîte s-au mai păstrat, putem admite că răzeşii din Coşeşti — Ivăneşti, printre ei numărîndu-se, bineînţeles şi Sioneştii, au avut strînse legături cu cei de pe văile arătate mai sus. La baza acestora se poate pune înrudirea dintre Gherei, beneficiarul confirmării domneşti din anul 1443 şi Petre Iezereanu, pe de o parte, sau Dragoş vornicul, pe de alta. Există unele indicii care permit să presupunem că soţia lui Petru Iezereanu co misul a fost Drăguţa, fiica lui Gherei, iar altă fiică, Maria, „bătrînul" Maria, a fost soţia vornicului Dragoş. Mort prematur, în lupta din 10 ianuarie 1475 de la Vaslui, Petre Iezereanu a putut fi contemporan cu Dragoş, mort prin aceleaşi locuri în 1515.

Una din fiicele lui Dragoş vornicul a fost soţia lui Dragotă paharnicul, fiul lui Cristea sulger din Coşeşti. Prin urmare la originea Sioneştilor, descendenţi din Dragotă există un Gherei ca şi un vornic Dragoş, dar care nu au nimic de a face cu tătarii din Crimeea. E adevărat că numele lui Gherei aminteşte de aceştia, dar el, ca şi acel de Cantemir sau de Temircan provin din porecle date unor români care nu aveau nici o legătură cu hanii tătari din Crimeea.

LA CHARTE MOLDAVE DE 27 MAI 1443 ET L'ORIGINE DES BOYARDS DE LA FAMILLE DE SION

Résumé

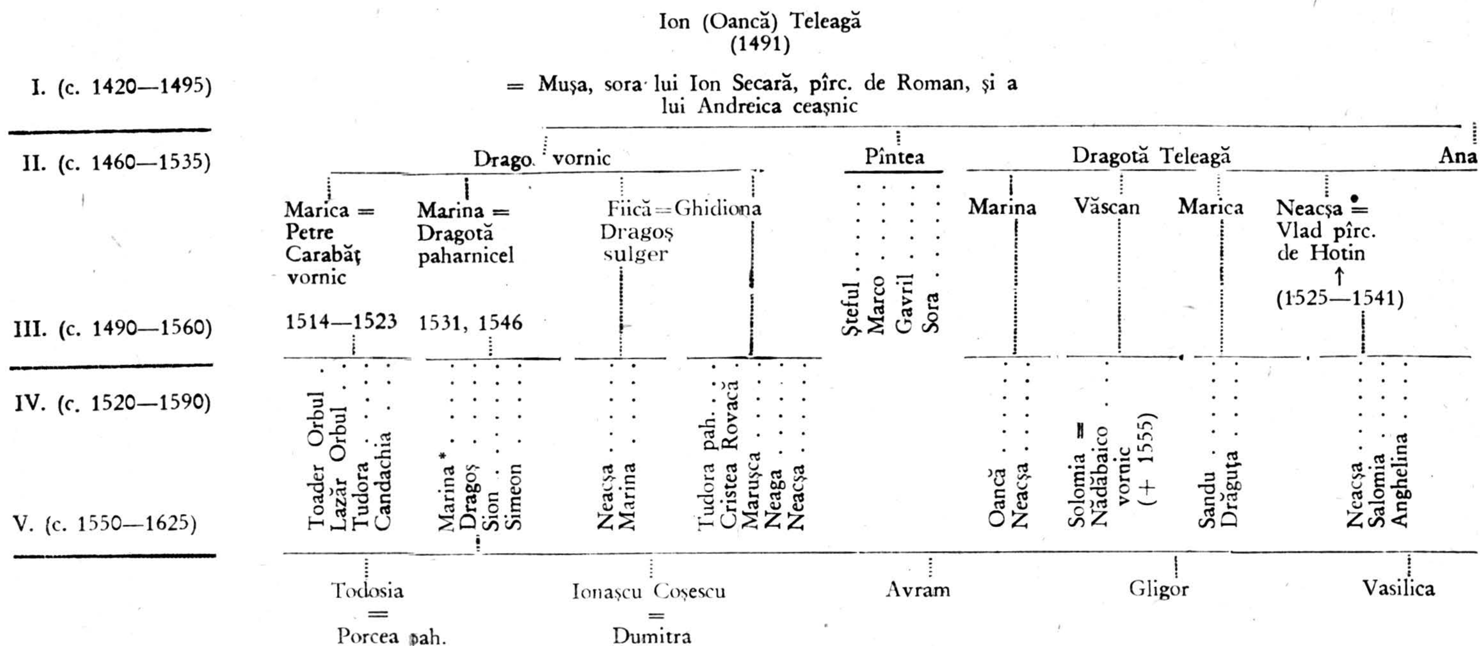
En partant de l'analyse qu'il fait à la charte émise à 27 Mai 1443 par le prince moldave Etienne (1433—1447), fils d'Alexandre le Bon (1399—1431) et de la restitution correcte des quelques lieux mentionnés dans ce document, transmis sous une forme lacuneuse, l'auteur de cet article arrive à déterminer l'étendue du domaine appartenant au boyard moldave Gherei, domaine confirmé par l'acte cité. Il établit, aussi, les liens de parenté de son maître avec les proprietaires voisins. Gherei possedait avant la date mentionnée une proprieté très étendu comprenant six villages situés sur la rivière de Studinetz, dans l'actuel district de Vaslui et plusieurs d'autre, parsemés à travers le pays.

Les propriétaires voisins du son domaine de Studinetz étaient le grand écuyer Petre Iezăreanu, tombé dans la grande bataille livré aux turcs à Vaslui (1475) et Dragoş, avancé grand dvornic (c'est-à-dire le principal dignitaire du pays), 1507—1514. Plus jeunes que lui, ils sont devenus ses gendres. Au nord, sur la valée de Racova, le domaine du susdit boyard voisinait avec les propriétés des hobereaux de famille de Dancos et de sulger (titre de petite noblesse) Cristea. Celui-çi reçut en don d'Etienne le Grande (1457—1504) le village de Coşeşti, confisqué de Roman Gîrbovătz, coulpable de la crime de haute trahison. Le fils de Cristea, Dragotă, est devenu gendre du grand vornic Dragoş, cité plus haut.

Parmi les descendents de celui-ci, comptent, entre les autre, les boyards de la famille de Sion, hommes cultivés et citoyens patriots du dix-neuvième siècle. N'ayant la possibilité de consulter les documents cencernant l'origine de leur famille, desireux de la placer parmi les plus illustres rameaux de la noblesse moldave, ils eurent la malhereuse idée de falsifier une chronique et plusieurs documents, dans lesquels ils se pretendent comme des descendents du han tartare Mengli Gherei de Crimée. D'après les faux cités, le fils de celui-ci, révolté contre son père, s'etait réfugié dans la Moldavie à la cour du prince Etienne le Grand, Baptisé, il prit ici le nom de Dragoş et epusa la nièce de celui-ci.

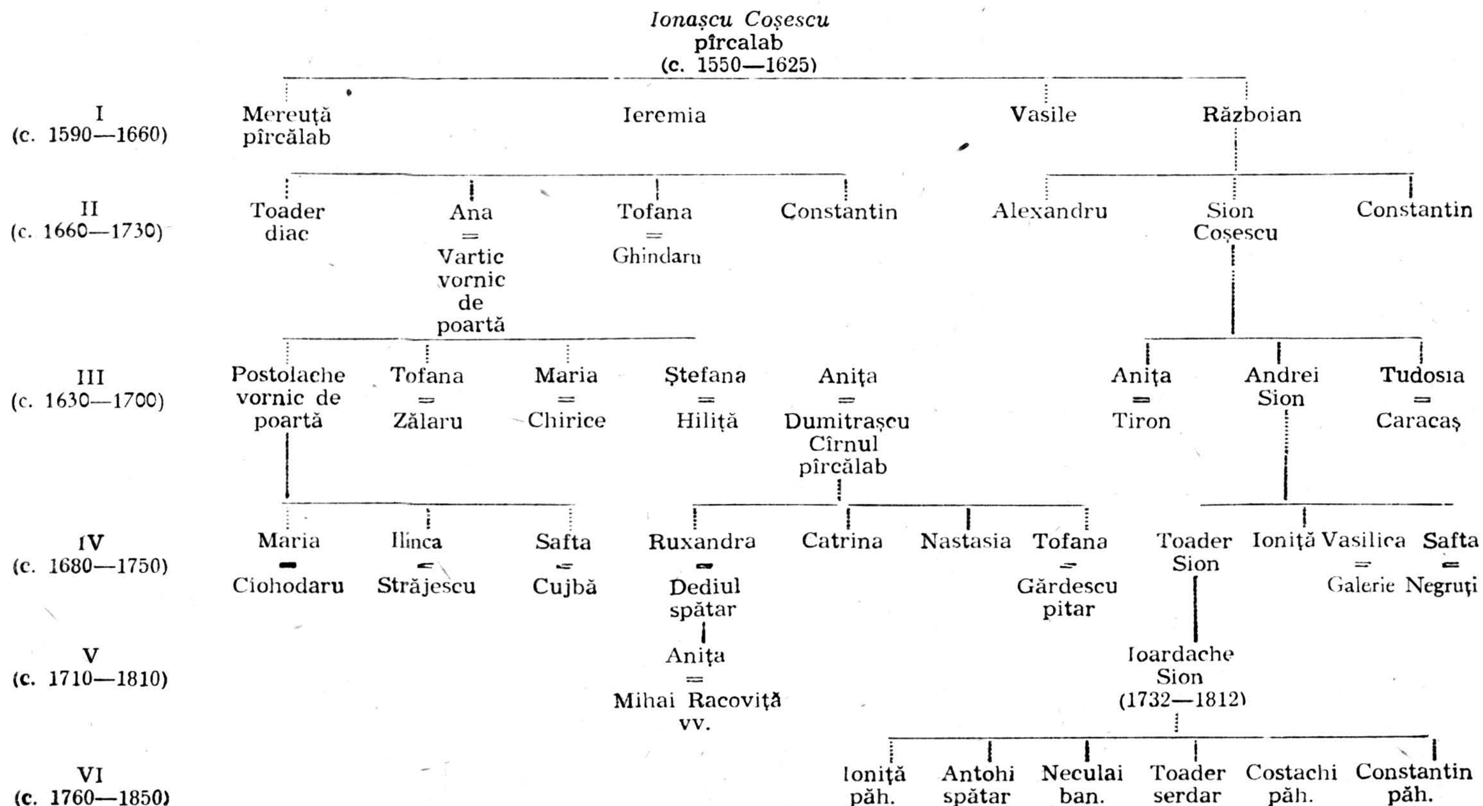
En réalité, ils n'avaient rien de comun avec les hans tartares de Crimée et descendaient du vornic Dragoş et de Gherei, tous deux boyards moldaves, dont les noms conservés par la tradition dans leur famille, étaient présentés dans une fausse posture.

Schema nr. 1.

* vezi spiţa nr. 2

Schema nr. 2

Ionașcu Coșescu
pîrcalab
(c. 1550—1625)
I
(c. 1590—1660)
Mereuță
pîrcălab
Ieremia
Vasile
Războian
II
(c. 1660—1730)
Toader
diac
Ana
=
Vartic
vornic
de
poartă
Tofana
=
Ghindaru
Constantin
Alexandru
Sion
Coșescu
Constantin
III
(c. 1630—1700)
Postolache
vornic de
poartă
Tofana
=
Zălaru
Maria
=
Chirice
Ștefana
=
Hiliță
Anița
=
Dumitrașcu
Cîrnul
pîrcălab
Anița
=
Tiron
Andrei
Sion
Tudosia
=
Caracaș
IV
(c. 1680—1750)
Maria
=
Ciohodaru
Ilinca
=
Străjescu
Safta
=
Cujbă
Ruxandra
=
Dediul
spătar
Catrina
Nastasia
Tofana
=
Gărdescu
pitar
Toader
Sion
Ioniță
Vasilica
=
Galerie
Safta
=
Negruți
V
(c. 1710—1810)
Anița
=
Mihai Racoviță
vv.
Ioardache
Sion
(1732—1812)
VI
(c. 1760—1850)
Ioniță
păh.
Antohi
spătar
Neculai
ban.
Toader
serdar
Costachi
păh.
Constantin
păh.

UN PROTECTOR AL ARTEI ŞI CULTURII MOLDOVENEŞTI — ALEXANDRU LĂPUŞNEANU

DE

GH. PUNGA

Preocupaţi în special de activitatea sa politică, cercetătorii nu au surprins decît parţial înfăptuirile cultural-artistice ale domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Cauza trebuie căutată, în primul rînd, în faptul că mulţi istorici nu au renunţat la unele prejudecăţi, continuînd să fie influenţaţi de imaginea denaturată a acestui voievod transmisă posterităţii de adversarii săi politici şi religioşi. Aşa se explică de ce Alexandru Lăpuşneanu a fost apreciat, de cele mai multe ori, ca o „figură plină de contradicţii" sau „prototipul tiranului", caracteristici care păreau a fi incompatibile cu o activitate cultural-artistică remarcabilă. Această „capcană" nu a putut fi evitată nici de N. Iorga, care, în lucrările sale de tinereţe, avea să scrie că Alexandru Lăpuşneanu nu a fost o personalitate vrednică de luare aminte deoarece „nimic în istoria Moldovei nu pleacă de la dînsul, nimic din rosturile esenţiale ale istoriei Moldovei nu se întrupează în el" [1]. Treptat, pe măsura acumulării de noi informaţii, viziunea marelui nostru istoric s-a schimbat, el recunoscînd faptul că acest voievod „cu toate defectele sale, a fost după principi efemeri, iarăşi un domn stăpînind cu o oarecare strălucire" [2]. Mai mult, în sinteza sa de istoria românilor, elaborată spre sfîrşitul vieţii, N. Iorga a fost unul dintre primii noştri istorici care a văzut în Alexandru Lăpuşneanu „omul iubitor de învăţătură ce a fost întotdeauna acest viteaz", elogiind în acelaşi timp, şi marile sale planuri artistice [3]. Între timp, au apărut unele studii care au reconsiderat activitatea cultural-artistică a acestei domnii, nevalorificîndu-se, totuşi, întregul material documentar referitor la opera de mecenat a lui Alexandru Lăpuşneanu.

Venind în întîmpinarea acestui deziderat, în cele ce urmează vom încerca să reliefăm amploarea creaţiei culturale a acestor ani, apelînd la cele mai semnificative izvoare, unele dintre ele nefiind semnalate de istoriografia noastră sau fiind puse pe seama altor domni. Acesta este şi cazul unui raport nedatat, intitulat *Scurtă „Descriere" a Valahiei odinioară Flaccia, colonie a romanilor*, expediat papii de trimisul său Giovanni Francesco Commendone. Relatarea începe cu explicaţia dată numelui de Valahia care „se împarte în două părţi şi în două state" : cel din sud numit „Transalpina", iar celălalt „Moldova.". Deoarece informaţiile cuprinse în ultima sa parte sînt deosebit de interesante, rămînînd încă nevalorificate de istoriografia noastră, o reproducem în totalitate : „Acum domneşte asupra lor Alexandru voievodul sau palatinul care îşi trage obîrşia de la Dracula, odinioară rege al valahilor, bărbat însemnat şi preacinstitor al religiei creştine ; acesta în răstimp de puţini ani a refăcut cele mai multe biserici din Valahia, năruite de vechime, şi s-a îngrijit să clădească unele din temelie. Apoi este foarte darnic în împodobirea bisericilor şi cumpărarea vaselor sfinte trebuitoare pentru slujba dumnezeiască. Căci s-a îngrijit să se zugrăvească şi la Roma viaţa

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981, p. 135.

[2] Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1969, p. 441.

[3] Idem, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1937, p. 37 şi 129.

lui Hristos pe o pînză de argint şi să se împodobească bogat cu aur. Puterea palatinului Valahiei este atît de mare încît adesea înaintaşii lui, strîngînd dintre ai lor o armată de treizeci de mii de călăreţi, s-au luptat cu polonii ; ba chiar Ştefan, palatinul Valahiei, a înfrînt armata nespus de numeroasă a turcilor. Aşadar s-ar părea că nu ar fi nechibzuit dacă preasfîntul nostru stăpîn ar porunci să i se vestească acelui principe conciliul ; căci ar putea uşor să fie cîştigat de îndemnurile sanctităţii voastre ca să trimită şi el delegaţii săi la conciliu [4].

N. Iorga, primul editor al acestui raport, considera că el ar fi putut fi redactat pe la 1574, cînd Commendone se afla în Polonia în calitate de cardinal şi deci voievodul Alexandru de „acum" care îşi trage obîrşia de la Dracula ar fi domnul muntean Alexandru Mircea (1568—1577), iar papa care proiectase conciliul era identificat cu Grigore al XIII-lea (1572—1585) [5]. Cu ocazia reeditării recente a acestui raport s-a acceptat aceeaşi datare şi, deci, şi identificările propuse cu aproape un veac în urmă de marele nostru istoric [6]. Ambii editori se pare că au fost influenţaţi de obîrşia acestui voievod din Dracula „odinioară rege al valahilor" ca şi de denumirea de Valahia dată ţării asupra căreia a domnit. Nu s-a observat însă că şi secretarul cardinalului, Antonio Maria Graziani, care l-a însoţit în misiunile sale pe Commendone, îl numeşte tot „Dracula" pe domnul Moldovei care a primit de la Matei Corvin Ciceul şi Cetatea de Baltă [7]. De asemenea, şi în descrierea teritoriului est-carpatic datorată acestui călător italian „Valahia" se împarte în „Transalpina" şi „Moldova", dar cea de-a doua provincie, asupra căreia stăruie, este numită în continuare doar „Valahia" [8]. Din alte cîteva documente cunoaştem că şi Commendone s-a interesat doar de situaţia Ţării Moldovei şi nu şi de cea a Munteniei. De altfel, chiar în raportul cardinalului, Ştefan cel Mare este numit, probabil sub influenţa cancelariei poloneze, „palatinul Valahiei", deci al Moldovei şi nu al Ţării Româneşti. Pe de altă parte, există în acest raport o informaţie care ne permite nu numai să identificăm pe acest principe Alexandru, dar chiar să datăm cu o oarecare precizie momentul redactării lui ; este vorba de sugestia făcută papii în legătură cu invitarea acestui voievod la un conciliu iniţiat de lumea catolică. Or, se cunoaşte că Giovanni Francesco Commendone a fost secretarul papii Iuliu al III-lea (1550—1555), care în 1551 a încercat să redeschidă conciliul de la Trident. Pentru aceasta Commendone a fost trimis în misiune de propagandă la principii catolici din Occident dar nu a reuşit să obţină rezultate favorabile, conciliul întrerupîndu-se în aprilie 1552. Sub papa Pius al IV-lea (1559—1565) s-a intensificat propaganda în vederea redeschiderii amintitului conciliu. Pentru a se obţine adeziunea împăratului habsburgic, acelaşi Commendone este trimis ca nunţiu apostolic, începînd cu 1 ianuarie 1561. Ulterior a revenit la Viena în calitate de reprezentant al cardinalilor conciliului, trecînd, mai tîrziu, prin Prusia Orientală în Polonia, unde a încercat să obţină adeziunea regelui iagellon la o ligă creştină antiotomană [9]. În timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, acest cardinal s-a aflat temporar în Regatul polon, unde se pare că sosise în noiembrie 1563 [10]. Spre sfîrşitul acestui an sau la începutul celui următor, el a vizitat, împreună cu A. Laski, hotarele Ţării Moldovei [11]. Ca urmare a iniţiativei acestui papă,

---

[4] Idem, *Documente geografice*, p. I, Bucureşti, 1900, p. 13—15, text latin. Am folosit trad. românească din *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 375—376, cu menţiunea că am identificat pe „Dracula" cu Vlad Ţepeş şi nu cu Vlad Dracul.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 13—14.

[6] *Călători străini despre ţările române*, vol. II, p. 374.

[7] Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 197. Şi maghiarul Ioan Czimor Decsi de Baranya îl numea pe Ştefan cel Mare tot „Dracula" *(Călători străini despre ţările române*, vol. III, p. 216).

[8] *Ibidem*, vol. II, p. 381—384.

[9] *Ibidem*, p. 372—374, unde Maria Holban prezintă pe larg activitatea acestui cardinal.

[10] Hans Petri, *Relaţiunile lui Iakobus Basilikus Heraclides zis Despot vodă cu capii reformaţiunii*, Bucureşti, 1927, p. 29.

[11] Graziani menţionează venirea patronului său cardinalul Commendone pînă la marginea Moldovei unde a văzut distrugerile provocate de luptele din anul 1563 (Émile Legrand, *op. cit.*, p. 216). Şi la 16 martie 1565, Commendone se afla în Polonia de unde scria cardinalului Borromeo în legătură cu prinderea şi decapitarea pretendentului moldovean Pavel Paşco (N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă despre Despot*, în „Revista istorică", II (1916), nr. 7—9, p. 135) ; la 28 octombrie 1566, vicecancelarul Poloniei îl informa pe Commendone despre faptul că Alexandru Lăpuşneanu se afla în tabără pentru a întîmpina un atac al

dar şi a activităţii desfăşurată de Commendone, conciliul de la Trident — unul din cele mai importante din istoria bisericii — a fost reluat în ianuarie 1562, lucrările sale încheindu-se la 4 decembrie 1563. De remarcat este faptul că în sesiunea a XXIV-a, conciliul a decis să se renunţe la aruncarea anatemei asupra ortodocşilor, probabil în vederea unei mai strînse colaborări cu ţările de această religie din răsăritul Europei care nu acceptaseră Reforma [12]. Între acestea se afla desigur şi Moldova lui Alexandru Lăpuşneanu, domnul care a apărat ortodoxismul cu mult zel, neacceptînd pătrunderea ereziilor protestante la est de Carpaţi. Într-adevăr, la 9 aprilie 1561, din Roma, papa Pius al IV-lea îi scria lui Alexandru Lăpuşneanu cerîndu-i să-şi trimită, alături de ceilalţi principi creştini, solii săi la conciliul general convocat la Trident împotriva reformaţilor ; dacă o va face, domnul Moldovei urma să fie declarat principe creştin [13]. Este foarte probabil ca scrisoarea să fie rezultatul raportului trimis de Commendone cu cîteva luni mai înainte, probabil după 1 ianuarie 1561, cînd acest nunţiu papal pleca în Imperiul habsburgic. De altfel, încă din anii anteriori domnul Moldovei stabilise contacte cu lumea creştină care, profitînd de revolta fiului lui Soliman, încerca să organizeze o cruciadă antiotomană. Între anii 1559—1561, legăturile lui Alexandru Lăpuşneanu cu veneţienii, Habsburgii şi cu marele duce al Prusiei au fost deosebit de intense ; cu această ocazie, probabil, solii domnului Moldovei au ajuns şi la papa Pius al IV-lea căruia i-au dăruit acea luxoasă broderie [14]. Invitarea lui Alexandru Lăpuşneanu la conciliul de la Trident ca şi legăturile sale cu papa au dus pe unii istorici la concluzia că acest domn a fost „protectorul cultului catolic", afirmîndu-se chiar că a avut predilecţie pentru această religie [15]. Contactele lui Alexandru Lăpuşneanu cu înaltul pontif nu trebuie excluse, dar ele se explică doar prin faptul că ambii suverani aveau aceleaşi interese : stăvilirea Reformei în zonele lor de influenţă. De cîteva ori solii habsburgi aflaţi în Moldova la curtea lui Despot au raportat împăratului că „Alexandru Moldoveanul a silit toate naţiunile de tot felul fără deosebire să se boteze din nou şi să urmeze religia moldovenilor, lipsindu-i de religia lor proprie" [16]. În schimb, Despot „i-a dat fiecăruia dreptul lui, restituind chiar ungurilor bisericile lor, şi se ţin predici în public împreună cu slujba protestantă, împotriva edictului lui Alexandru tiranul" [17].

Informaţiile din raportul lui Commendone puteau fi culese din mediul polonez, unde, încă din prima domnie, Alexandru Lăpuşneanu era cunoscut ca un mare ctitor. Sugestivă este în acest sens o entuziastă scrisoare trimisă la 18 martie 1592 de Frăţia ortodoxă din Lemberg fiului nelegitim, Aron vodă, în care se remarca faptul că tatăl său a fost un „mare binefăcător al multor creştini şi toţi care aveau nevoie alergau la dînsul ca nişte copii la tatăl lor cel milostiv", recunoscînd faptul că „au avut de la dînsul mare ajutor şi biserica Uspenia din oraşul nostru a fost clădită aproape numai cu cheltuiala lui" [18]. Informaţiile externe referitoare la opera de mecenat a lui Alexandru Lăpuşneanu sînt confirmate şi de numeroase izvoare narative şi documentare interne. Cronicarul Eftimie considera că acest domn „a făcut mare cinste bisericii din Ţara Moldovei şi cinstitelor mănăstiri" [...] relevînd faptul că „slava înaripată despre dînsul s-a răspîndit peste ţări şi mult se povestea peste tot pămîntul luminat

---

lui A. Laski (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. II. Documente politice (1526—1788)*, Bucureşti, 1914, p. 14.)

[12] *Larousse du XX-e siècle*, publié sous la direction de Paul Augé, Paris, 1933, p. 792, sub voce.

[13] Scrisoarea a fost publicată de două ori : Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/1, p. 388, nr. 361 şi vol. II/5, p. 479—480, nr. 210.

[14] Ştefan Andreescu, *Alexandru Lăpuşneanu şi „cruciada tîrzie"*, în „AIIA", Iaşi, XIX (1982), p. 654—655 ; N. Iorga, *Nouveaux materiaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, Bucureşti, 1900, p. 40—42.

[15] Hans Petri, *op. cit.*, p. 39 ; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova — Despot Vodă*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982, p. 99.

[16] *Călători străini despre ţările române*, vol. II, p. 140—141 ; v. şi p. 132.

[17] *Ibidem*, p. 192. Şi Azarie scrie că odată cu revenirea lui Alexandru Lăpuşneanu pe tronul Moldovei, „iarăşi au strălucit razele binefacerii ortodoxiei. Şi s-a stins tăciunile cu fumul necredinţei, a fugit iarna întunecată a luteranilor necuraţi şi a înflorit primăvara, pricină a tuturor chipurilor de bucurii, adică buna stare a bisericilor şi în locul valurilor a zîmbit liniştea" (*Cronica lui Azarie*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p 146).

[18] P. P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în „BCMI", XXII, 1929, fasc. 59, p. 3.

de soare despre rîvna lui binecinstitoare şi despre dragostea lui către dumnezeu şi către sfintele biserici şi s-a făcut vestit numele său şi în toate părţile şi în domniile dimprejur“ [19]. Dacă cronicarul oficial al lui Alexandru Lăpuşneanu ar putea fi bănuit de subiectivism, în schimb, despre Azarie, care a scris după moartea acestui voievod şi din porunca lui Petru Şchiopul, nu se poate afirma acelaşi lucru. În cronica sa învăţatul călugăr arăta că Alexandru Lăpuşneanu „a început să zidească o mănăstire prea mare, în care este şi o biserică [...] preaîmpodobită cu frumuseţi, şi dacă dumnezeu ar trăi în cele ridicate de mîini omeneşti, ar rămîne mereu în aceasta, numită Slatina. Şi pe celelalte mănăstiri mai vechi le-a înzestrat şi le-a întărit şi le-a miluit şi a ridicat peste tot lăcaşurile dumnezeeşti [...] şi palatele domneşti şi le-a înnoit şi aşa au fost întocmite de dînsul acestea în chip cuminte şi înţelept“ [20].

Într-adevăr, comparativ cu Alexandru Mircea şi chiar cu alţi voievozi români, Alexandru Lăpuşneanu poate fi considerat unul dintre cei mai mari ctitori din Evul Mediu. Deşi a domnit relativ puţin şi într-o vreme deosebit de zbuciumată şi nesigură, izvoarele documentare confirmă faptul că el este domnul care, aşa cum scria Commendone, „a refăcut cele mai multe biserici din Moldova, năruite de vechime şi s-a îngrijit să clădească unele din temelie“. Între ctitoriile muşatine restaurate de acest voievod se numără Bistriţa şi Bisericanii, întemeiate de străbunul său domn, Alexandru cel Bun; a consolidat şi a mărit, în 1559, adăugîndu-i un pridvor spaţios, vechea biserică domnească a lui Bogdan I de la Rădăuţi; a făcut unele renovări la Putna; a ridicat un turn masiv făcînd şi alte construcţii la biserica Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareş; a restaurat mănăstirea Neamţ, adăugînd şi bisericii de aici un pridvor. De asemenea, acestui evlavios domn i se datoresc în exclusivitate mănăstirile Slatina, Pîngăraţi, Socola, Vînători (Neamţ), Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor, schitul lui Zosin şi probabil şi alte monumente, unele chiar cu caracter laic, ridicate în noua sa reşedinţă principală de la Iaşi [21]. Dintre toate se detaşează desigur complexul fortificat de la Slatina, pe care N. Iorga îl considera „un triumf al artei moldoveneşti“ [22], „cea mai mare şi mai strălucită mănăstire de pînă atunci, în Moldova şi Ţara Românească“ [23].

Pe lîngă propriile ctitorii, alte biserici şi mănăstiri, cum ar fi Voroneţul, Humorul, Putna, Căpriana, Moldoviţa, Dobrovăţul etc. au primit din partea acestui domn însemnate danii în bani, odăjdii, mori, sate, prisăci şi vii. Mai mult decît atît, în condiţiile expansiunii spre centrul Europei a lumii musulmane şi a extinderii Reformei pe spaţii tot mai întinse, Alexandru Lăpuşneanu a fost voievodul care şi-a asumat patronajul celei mai mari părţi a ortodoxismului european. De numeroase binefaceri s-au bucurat mănăstirile de la Muntele Athos: Vatopedul — „vechea noastră ctitorie“ —, Dionisiu, Xeropotam, Grigoriu, Karakallu; a ridicat din temelii şi a zugrăvit cea mai înaltă biserică de aici, ctitoria de la Dohiar, pe peretele căreia se păstrează portretele familiei domnului Moldovei [24]. Tot familia acestui voievod a răscumpărat toate bunurile mănăstirilor Karakallu şi Dohiar, făcîndu-le şi unele danii. Strînse relaţii a întreţinut Alexandru Lăpuşneanu şi cu patriarhul de Constantinopol Ioasaf, care a vizitat Moldova acelor vremuri [25], precum şi cu patriarhul de Ierusalim, Gherman — „ruda domniei mele“ — căruia i-a dăruit satul Ocna din ţinutul Orhei [26]. Cum era şi firesc, nu a fost uitată nici Serbia, ţara de origine a soţiei sale: la 6 august 1567, domnul Moldovei dăruia mănăstirii Milişevo, împreună cu Ruxandra, un foarte frumos aer [27]. O atenţie

---

19 *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 124.

20 *Ibidem*, p. 140—141.

21 Alexandru Găină, *Biserica ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu (1552—1561; 1564—1568)* în „Studii Teologice“, nr. 7—10, 1976, p. 657—668.

22 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 13.

23 Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 108. Desigur că un asemenea domn nu putea să distrugă cetăţile Moldovei chiar dacă i-ar fi cerut-o turcii. Informaţia din cronica lui Ureche conţine însă un sîmbure de adevăr: cetatea Sucevei fusese distrusă parţial ca urmare a asediului la care a supus-o Tomşa; sub Hotin s-a aflat Despot cu o mare oaste pentru a lua cetatea de la A. Laski, iar sub zidurile cetăţii Neamţului a fost înfrînt pretendentul Ştefan (1566).

24 Th. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 118, 165, 199, 219, 228—229, 240.

25 *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 42.

26 D I R, A, XVI/2, p. 124, nr. 117. Pentru legăturile Ruxandrei cu muntele Sinai vezi Hurmuzaki, *Documente*, XIV/3, Bucureşti, 1936, p. 1—2.

27 St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldova cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 275. Frumoase broderii de

specială a acordat Transilvaniei, unde, după cum se cunoaşte, tocmai în aceşti ani Reforma făcea mari presiuni asupra românilor. S-a relevat astfel, faptul că Alexandru Lăpuşneanu i-a sprijinit pe ortodocşii de peste munţi şi, în primul rînd, pe cei grupaţi în jurul bisericii din Şcheii Braşovului [28]. Se pare că tot în urma intervenţiei acestui domn a fost numit în 1557 şi episcopul Cristofor de la Geoagiu „după rugăciunea unor credincioşi ai noştri şi pentru meritele, virtuţile şi cunoştinţele speciale de limbă şi literatură grecească", după cum menţiona însăşi „crăiasa" Ardealului [29]. Nu s-a observat însă pînă astăzi faptul că atunci cînd episcop ajunge preotul Gheorghe, un propăvăduitor al calvinismului, „Socotelile Sibiului" menţionează sosirea, în februarie 1561, a unei solii moldovene care „se plînge acestuia în numele gloriosului Alexandru voievod al Moldovei" [30]. În sfîrşit, protectoratul său nu putea să nu aibă în vedere şi Polonia, regat în care locuiau mulţi ortodocşi ameninţaţi şi ei de Reformă; pentru aceştia domnul Moldovei a construit în Lwow o elegantă şi somptuoasă biserică. Grija sa faţă de ortodocşii din acest oraş reiese şi din scrisoarea din 22 februarie 1558 în care Alexandru Lăpuşneanu exclama: „deşi locuiţi în mijlocul disidenţilor, voi nu v-aţi părăsit religa" [31]. Spre sfîrşitul primei domnii, cînd zelul religios al ortodocşilor din Lwow scăzuse, domnul Moldovei le scria că „în cazul în care nu veţi urma sfaturile noastre, nu ne vom mai interesa de voi" [32].

În cea mai mare parte, ctitoriile acestei perioade sînt remarcabile opere de artă care reprezintă o veritabilă punte de legătură între epoca ştefaniană şi aceea a familiei Movileştilor. Ceea ce caracterizează însă arhitectura acestui mijloc de veac este marea dorinţă spre înnoire şi tendinţa spre vastitate şi fast, specifică „oamenilor noi", care urma să uimească pe contemporani şi urmaşi şi să legitimeze domnia acestei familii [33]. Aşa se explică, probabil, de ce, spre deosebire de domnii care l-au precedat, Alexandru Lăpuşneanu a ţinut să afişeze cu ostentaţie pe monede şi pe pisanii stema dinastică elaborată de Ştefan cel Mare [34]. Ca şi în alte domenii de activitate, şi în arhitectură acest voievod a fost un adept al inovaţiilor; fără a rupe legătura cu tradiţia, ctitoriile acestor ani, prin elementele renascentiste, reuşese să se sincronizeze cu înfăptuirile artistice ale Europei. Numeroase izvoare demonstrează gustul şi rafinamentul artistic al acestui domn: ctitoriile sale au fost ridicate şi împodobite nu numai de moldoveni, dar şi de zidari ardeleni sau pictori şi meşteri veneţieni chemaţi de Alexandru Lăpuşneanu, care, pe lîngă materialele locale, foloseau marmură de Haţeg şi vopsele aduse din Polonia [35]. De asemenea, domnul a avut grijă ca şi interiorul bisericii ortodoxe din Lwow să fie zugrăvit „pe toţi pereţii, de sus pînă jos, cum este obiceiul, cu culori bune, pentru ca pictura să fie frumoasă [36].

Contemporan cu Coresi, acest om al Renaşterii care a călătorit mult înainte de ocuparea tronului Moldovei, s-a preocupat şi de înflorirea unei culturi livreşti. De altfel, considerăm că Alexandru Lăpuşneanu a restaurat şi a ctitorit numeroase biserici şi mănăstiri gîndind nu doar la funcţia lor religioasă, ci şi la rolul acestora în dezvoltarea învăţămîntului. Ca şi în

---

cult au fost realizate din porunca domnului sau a unor boieri pentru ctitoriile din ţară (v. Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Meridiane, 1967; Petre S. Năsturel, *Un patrafir de la Ion Moţoc vornicul*, în „MMS", XXXVII, 1961, nr. 9—12, p. 666—673).

[28] V. Olteanu, Remus Faust, *Preoţi ai bisericii „Sf. Nicolae" din Şcheii Braşovului şi legăturile lor cu Muntenia şi Moldova*, în „MMS", nr. 9—12, 1978, p. 743. Faptul că Alexandru Lăpuşneanu apare în pomelnicul bisericii Sf. Nicolae demonstrează, credem, sprijinul acordat acestei ctitorii româneşti de domnul Moldovei (N. Iorga, *O descoperire privitoare la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului*, în „AAR, Mem. Secţ. Ist.", S. III, tom. XXII (1939—1940), p. 1—5.

[29] Ştefan Meteş, *Istoria bisericii româneşti din Transilvania*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 75.

[30] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 874. Acest preot a ajuns apoi episcop al calvinilor (Hurmuzaki, *Documente*, II/5, p. 601—602).

[31] Hurmuzaki—Bogdan, *Documente, Supliment*, II/1, p. 205—206, nr. 100.

[32] *Ibidem*, p. 220—222, nr. 112.

[33] Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1979, în special cap. *Cîtiva „oameni noi", ctitori medievali.*

[34] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 112—113.

[35] Vasile Drăguţ, *Pictura murală din Moldova. Sec. XV—XVI*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1982, p. 36.

[36] Hurmuzaki—Bogdan, *Documente, Supliment*, II/1, p. 249—250.

perioada anterioară, şi în timpul domniei lui, pe lîngă marile ctitorii, precum Neamţ, Bistriţa, Putna şi Slatina, funcţionau şcoli mănăstireşti unde se învăţau cititul şi scrierea, muzica bisericească sau se pregăteau diecii şi copiştii care, aşa cum vom încerca să relevăm mai jos, nu se rezumau doar la o transcriere mecanică a actelor de cancelarie sau a cărţilor de ritual şi teologie. În Moldova acestor ani existau centre cu tradiţie în domeniul muzicii bisericeşti, din moment ce tineri din regiuni în care Reforma avea ascendent, cum ar fi Polonia erau chemaţi de Alexandru Lăpuşneanu să studieze aici. Este, astfel, cunoscută scrisoarea adresată în 1558 liovenilor de domnul Moldovei prin care îi invita să trimită „patru diaconi tineri şi buni şi noi îi vom învăţa cîntecul grecesc şi sîrbesc. După ce vor fi învăţat, îi vom trimite îndărăt la voi. Trebuie să aibă numaidecît voci bune. Ni s-au trimis şi din Prezemysl pentru a studia cîntările" [37]. De altfel, din timpul acestei domnii există şi primele informaţii în legătură cu trimiterea la studii peste hotare a unor tineri din Moldova. Dintr-o scrisoare expediată de Alexandru Lăpuşneanu „popii Sava şi ucenicului Ioachim de la Sfînta Anastasia" aflăm că domnul Moldovei se bucura de faptul că cei doi studiau, trimiţîndu-le pentru cărţi şi odăjdii 1 500 de aspri. În finalul acestei misive voievodul scria : *„Şi mă rog sfinţiei tale ca să te sileşti cu învăţătura, să fii învăţător al creştinilor şi stîlp cu sprijin credinţei strămoşeşti şi să nu fie munca sfinţiei tale în zadar"* (subl. ns. G.P.) [38]. Pentru a rezista, deci, asalturilor tot mai insistente ale Reformei Alexandru Lăpuşneanu era conştient că biserica Moldovei are nevoie de preoţi bine instruiţi, apelînd pentru aceasta la tradiţionalele centre ortodoxe din Balcani. Tot peste hotare erau trimişi tineri pentru a se pregăti în vederea practicării unor noi meserii. În martie 1558, „Socoţelile Braşovului" înregistrau şi sosirea unui sol de la Alexandru Lăpuşneanu cu cîţiva moldoveni care urmau să înveţe unele meşteşuguri în acest oraş („Adduxit quidam Moldawiensis aliquot adolescentes qui artificia addiscerent)" [39]. Avînd în vedere atenţia acordată de acest voievod diverselor forme de învăţămînt, considerăm că a fost posibilă şi funcţionarea acelei şcoli domneşti de grad mediu din tîrgul Hîrlău despre care vorbeşte Belsius într-unul din rapoartele sale trimise Habsburgilor [40]. Aici au studiat, probabil, şi o parte din copiii domnului, despre care Azarie scria că au fost „bine crescuţi şi daţi să înveţe cărţile şi învăţăturile ortodoxiei" [41]. Moldova devenise, de altfel, şi ca urmare a influenţei doamnelor din familia despoţilor sîrbi, un adevărat focar de cultură slavonă. Faptul era cunoscut nu numai în Peninsula Balcanică sau în Polonia, ci şi în regiuni mai îndepărtate de spaţiul românesc, cum ar fi, de exemplu, Moscova : la 1556, ţarul Ivan al IV-lea a cerut lui Alexandru Lăpuşneanu o traducere slavonă a „Sintagmei lui Matei Vlastares". Domnul l-a însărcinat cu alcătuirea ei pe Macarie — „învăţătorul Moldovei", cum îl numea Azarie —, care a tradus-o şi a ordonat-o pe articole după alfabetul slav [42]. De asemenea, nu este exclus ca însuşi domnul, care declara că pentru străini este un adevărat Alexandru Macedon [43], să fi poruncit transcrierea în slavonă a *Alexandriei*, manuscris care a fost dăruit de mitropolitul Grigorie mănăstirii Neamţ [44]. În bibliotecile mănăstirilor moldovene existau însă şi alte manuscrise valoroase. La cîţiva ani după moartea lui Alexandru Lăpuşneanu, un nobil polonez declara că în urma victoriei lui Despot de la Verbia (noiembrie 1561) el ar fi luat din Moldova „strălucit de frumoase monumente scrise, între altele şi libri Ciceronis de Republica ad Atticum, scrise cu litere de aur pe pergament, legate şi cu o pecete necunoscută pecetluite, cum se mai pot vedea şi trebuie să le fi preţuit un domn mare" [45].

Opera culturală a acestui voievod „cu hire înaltă" a fost mult mai vastă ; între altele, de numele lui Alexandru Lăpuşneanu sînt legate şi unele proiecte istoriografice. Se ştie, astfel, că, din porunca sa, ieromonahul Eftimie a scris o cronică, care nu este doar un simplu panegiric, cum s-a considerat uneori. Cum era şi firesc, scriitorul oficial îl elogiază pe

---

[37] *Ibidem*, p. 207—208.

[38] DIR, A, XVI/2, p. 34—35 ; Ştefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. X—XVI)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 200—202.

[39] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 798.

[40] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 405—406.

[41] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 140 şi 148.

[42] *Ibidem*, p. 75.

[43] Gh. Pungă, *Raporturile dintre Alexandru Lăpuşneanu şi marea boierime*, în An. şt. Univ. Iaşi, S. III a Istorie, t. XXIX, 1983, p. 19.

[44] Ilie Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări Istorice", I (1925), nr. 1, p. 198.

[45] N. Iorga, *Nou despre Despot*, în „Revista Istorică", XXI (1935), nr. 10—12, p. 315.

„înţeleptul şi minunatul Alexandru [...] cel viteaz şi nou", dar cronica cuprinde şi o serie de informaţii din istoria Moldovei care nu mai sînt întîlnite în alte izvoare. Pe de altă parte, trebuie să arătăm că prin această cronică Alexandru Lăpuşneanu intenţiona nu numai să legitimeze şi să glorifice propria domnie, ci să şi aducă „la zi" istoria Ţării Moldovei. După cum se cunoaşte, singura variantă a *Cronicii lui Eftimie* s-a păstrat într-un zbornic miscelaneu de 504 file, care a fost descoperit de Ioan Bogdan la Kiev, la sfîrşitul secolului trecut [46]. Între copiştii primei părţi a acestui manuscris, care cuprinde diverse lucrări teologice, este menţionat un oarecare Roman diac din Baia ; cea de-a doua parte are un conţinut mai mult istoric şi, conform însemnării făcute pe ultimele file, a fost transcrisă de Isaia de la Slatina în perioada anterioară datei de 1 ianuarie 1561 [47]. Această ultimă parte începe cu o istorie „universală" intitulată *Povestire pe scurt a anilor de la Adam şi pînă în vremea de azi, după neamuri* (f. 422—438), continuă cu o cronică bulgară fără titlu referitoare la perioada 1296—1413 (f. 440—447), urmată de *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* (f. 450—459), care, de fapt, cuprinde singura variantă a aşa-ziselor anale *Putna I* (1359—1526), varianta scurtă a *Cronicii lui Macarie* (1504—1541 ; f. 459—482) şi *Cronica lui Eftimie* (1541—1554 ; f. 482—500) [48]. Istoria „universală" conţine informaţii privind Orientul antic, Imperiul otoman, Serbia şi Ungaria, începînd cu „facerea lumii" şi terminînd cu anul morţii lui Matei Corvin (1490) [49]. Ea este o compilaţie făcută în spaţiul nord-dunărean din moment ce conţine şi unele evenimente din istoria românilor cum ar fi moartea lui Mircea cel Bătrîn sau luptele purtate cu turcii de Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare. Este foarte probabil ca Isaia de la Slatina să fi conceput această parte a zbornicului ca o introducere la istoria Ţării Moldovei căreia îi consacră următoarele file. De altfel, acest călugăr pare a nu fi doar un simplu copist, lui datorîndu-i-se şi *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei (Putna I)*, care, după părerea noastră, reprezintă o prelucrare după o variantă a unui arhetip putnean făcută în aceşti ani. Ea a fost necesară pentru a reuşi să se surprindă într-un singur manuscris şi într-o concepţie relativ unitară întreaga istorie a Ţării Moldovei de la descălecat şi pînă la domnia lui Alexandru Lăpuşneanu. Considerăm, aşadar, că succesiunea în cadrul acestui zbornic a celor trei cronici româneşti scrise de aceeaşi mînă nu este întîmplătoare. Unitatea acestei compilaţii reiese şi din faptul că domnii Moldovei atestaţi în *Putna I* sînt numerotaţi de la 1 pînă la 20, respectiv, de la Dragoş pînă la Ştefan cel Tînăr, iar copiile cronicilor lui Macarie şi Eftimie scot în titlu voievozii care au urmat: Petru Rareş, Iliaş, Ştefan Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu [50]. Nu acelaşi lucru se întîmplă cu domniile lui Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tînăr deoarece ele apar în *Putna I* la numerele 19 şi 20. Pe de altă parte, trebuie observat şi faptul că această compilaţie reprezintă o adevărată istorie a Moldovei, scrisă în viziunea şi concepţia politică a lui Alexandru Lăpuşneanu. Istoricii au dovedit cunoaşterea şi folosirea de către Eftimie şi a celei de a doua părţi a *Cronicii lui Macarie*, care, după cum se ştie, are în vedere perioada 1541—1551. Amputarea acestei cronici se explică prin faptul că scriitorul oficial al lui Alexandru Lăpuşneanu nu putea accepta laudele aduse de Macarie soţiei lui Petru Rareş, Elena, precum şi condamnarea moderată a lui Iliaş turcitul şi mai ales glorificarea fratelui acestuia, Ştefan. Pentru ca Alexandru Lăpuşneanu să poată

---

[46] Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 1—22

[47] *Ibidem*, p. 11. Nu s-a observat însă pînă astăzi că la văleatul 7069 (1561) nu corespund elementele cronologice secundare, care sînt valabile pentru anul 1560.

[48] Partea de istorie „universală" a fost publicată de Ioan Bogdan în limba germană în „Archiv für slavische Philologie", Bd. XIII, 4, Leipzig, 1891, p. 503—543, iar *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* în *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 143—171, text slav ; p. 185—222, trad. românească.

[49] Pentru analiza izvoarelor folosite în redactarea istoriei „universale", vezi studiul *Contribuţii la istoriografia bulgară şi sîrbă*, (în vol. Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită, note şi studiu introductiv de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 255—269), unde se face distincţia între cronica „universală" care consemnează evenimentele pînă la 1425, analele sîrbe referitoare la perioada 1355—1490 şi cronica bulgară. Mai tîrziu, Ioan Bogdan avea să sesizeze şi faptul că în timp ce primele două sînt reunite într-un text continuu, ultima cronică este o operă aparte izolată de istoria „universală" şi de cea consacrată Moldovei prin filele albe de la p. 439 şi 448—449 (G. Mihăilă, *Istoriografia română veche sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 169).

[50] Excepţie fac Ştefan Lăcustă şi Alexandru Cornea, domni episodici pe care copistul n-a ţinut să-i scoată în evidenţă.

fi apreciat ca un salvator al Moldovei trebuia să fie condamnaţi predecesorii săi, iar asasinarea lui Ştefan Rareş să apară ca o pedeapsă meritată [51]; este tocmai ceea ce a realizat cu deosebit talent Eftimie. Nu s-a observat însă că şi prima parte a *Cronicii lui Macarie* a suferit unele modificări. A fost, astfel, suprimat pasajul de la începutul domniei lui Petru Rareş numit de cronicar „Petru cel Minunat" care fusese „ascuns ca odinioară lumina sub obroc"; acesta a fost folosit de Eftimie, dar atunci cînd îl caracterizează pe Alexandru Lăpuşneanu! [52] Chiar şi prima parte a acestei compilaţii *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* (sau *Putna I*) a selectat, se pare, doar acele evenimente care corespundeau politicii promovate de Alexandru Lăpuşneanu.

Această istorie a Ţării Moldovei compilată de Isaia de la Slatina a constituit modelul unu letopiseţ scris la curtea lui Petru Şchiopul. După cum se ştie, şi *Cronica lui Azarie* se păstrează doar într-un zbornic miscelaneu slav de 328 file, aflat acum în Biblioteca de stat din Leningrad [53]. Prima parte a acestui manuscris (f. 1—206) cuprinde texte religioase, iar cea de-a doua (f. 208—310) are un conţinut istoric. Este vorba de o cronică „universală" (f. 208—224), urmată de *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei (Putna II*, 1359—1518), *Cronica lui Macarie*, varianta lungă (1504—1551) şi *Cronica lui Azarie* (1551—1574; f. 225—310) [54]. După cum se poate observa, partea istorică a acestui manuscris are o structură asemănătoare cu compilaţia din zbornicul copiat la mănăstirea Slatina. Au fost eliminate doar cronica bulgară pe care, de altfel, şi Isaia o izolase în manuscrisul său şi *Cronica lui Eftimie*, despre care istoricii au afirmat că Azarie nu a avut cunoştinţă, iar domnii Moldovei nu mai sînt numerotaţi sau scoşi în titlu. După părerea noastră însă cronicarul oficial al lui Petru Şchiopul a eliminat cu bună ştiinţă *Cronica lui Eftimie*, pe care a înlocuit-o cu partea a doua a *Cronicii lui Macarie*, iar istoria Moldovei de după 1551 a rescris-o aşa cum a cunoscut-o personal, dar şi în viziunea patronului său [55]. Actul său s-a vrut justiţiar atît faţă de Macarie, fostul său dascăl, cît, mai ales, faţă de Ştefan Rareş, voievod care, probabil, a fost denigrat pe nedrept de Eftimie. Într-adevăr, Azarie i-a redat acestui „domn viteaz" adevăratul său loc în istoria Moldovei, fără a defăima însă pe urmaşul acestuia, Alexandru Lăpuşneanu, care este privit cu obiectivitate şi chiar cu o oarecare simpatie de cronicar.

Se pare că nu numai această parte din istoria Moldovei a cunoscut o altă „interpretare" în compilaţia întocmită probabil de călugărul Azarie în vremea lui Petru Şchiopul. Astfel, dacă istoria „universală" din zbornicul de la Kiev este aproape identică cu cea din manuscrisul păstrat la Leningrad [56], analele *Putna I* şi *Putna II* reprezintă o prelucrare diferită, probabil a aceluiaşi prototip, conţinînd însă şi unele deosebiri, care, după părerea noastră, se datoresc concepţiilor politice diferite atît ale autorilor cît şi ale domnilor pentru care au scris. Dacă în *Putna I* se consideră că victoria de la Rîmnic (iulie 1481) s-a făcut cu voia lui Dumnezeu şi a sfîntului mucenic Procopie, în cealaltă variantă acest pasaj lipseşte, aici menţionîndu-se în plus faptul că Ştefan cel Mare a ars Brăila deoarece „duşmanul binelui, diavolul, a ridicat duşmănie". Explicaţia trebuie găsită, probabil, în faptul că primul domn muntean urcat pe scaunul Muşatinilor nu putea accepta înfrîngerea ţării sale de origine. De asemenea, datorită relaţiilor relativ bune existente între Moldova şi Polonia în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, *Putna I* nu menţionează atacul lui Ştefan cel Mare asupra Regatului iagellon din anul 1498 şi nici victoria din Codrii Cosminului, evenimente înregistrate de *Putna II*. Mai mult, conform ultimei cronici, în bătălia din 1497 domnul Moldovei ar fi avut nu numai ajutorul lui Dumnezeu, ci şi pe al voievodului muntean Radu cel Mare. De asemenea, tot *Putna II* consemnează moartea doamnei Maria, soţia lui Radu cel Frumos, eveni-

---

[51] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 107.

[52] Ioan Bogdan, *Vechile cronici pînă la Ureche*, p. 203. Deşi Petru Rareş era mort de aproximativ două decenii, copistul a transcris, probabil de pe originalul cronicii, şi urarea de viaţă lungă făcută de Macarie acestui domn.

[53] Ioan Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, în „AAR, Mem. Secţ. Ist.", Seria a II-a, t. XXXI, 1908—1909, p. 57—214.

[54] *Ibidem*, p. 59—60. Transcrisă de un singur copist (vezi facsimilele de la sfîrşitul studiului citat), partea istorică a acestui manuscris este mai unitară decît cea din zbornicul copiat de Isaia. Continuitatea letopiseţului este „întreruptă" doar de scrierea cu cerneală roşie a frazelor de la începutul cronicilor lui Macarie şi Azarie.

[55] Aşa se explică, probabil, şi greşelile de datare din *Cronica lui Azarie*.

[56] Din publicarea comparativă a celor două texte de Ioan Bogdan se constată unele greşeli comune cît şi un anumit tip de prescurtare a primului manuscris de către autorul compilaţiei făcută în vremea lui Petru Şchiopul (*Ibidem*, p. 146—181).

ment fără prea mare importanţă pe care nu-l întîlnim în compilaţia lui Isaia de la Slatina [57]. Şi din analiza conţinutului acestor mici cronici rezultă faptul că ele au fost nu numai copiate, ci şi concepute în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul în vederea scrierii unor istorii moldoveneşti de la descălecat şi pînă în vremea acestor domni [58].

Cronica slavonă a Ţării Moldovei compilată de Isaia de la Slatina nu a fost singura încercare de acest gen din domnia lui Alexandru Lăpuşneanu; înainte de 1 august 1557, în eruditul centru cultural-artistic al mănăstirii Neamţ ierodiaconul Ielarion a copiat din ordinul mitropolitului Grigorie şi, probabil, şi al domnului un alt zbornic slavon de 338 file [59]. Şi acest manuscris cuprinde în prima parte o serie de texte religioase, urmate de o cronică „universală" intitulată *Împăraţii creştini. Primul sobor* (f. 220—225), numită însă de primul ei editor, slavistul Ioan Bogdan, *Cronica sîrbo-moldovenească.* Aceasta este de fapt o prescurtare a istoriei „universale" copiată şi în manuscrisele păstrate astăzi la Kiev şi Leningrad. Aici însă se enumeră împăraţii bizantini de la Constantin cel Mare la Manuel al II-lea (307—1425), cele şapte soboare, iar în final, prin compilarea aceloraşi anale străine cu o variantă a *Letopiseţului anonim*, s-a încercat o integrare a istoriei Moldovei în istoria universală. Între cele două părţi există o strînsă legătură care a fost pusă în evidenţă chiar de autorul cronicii: „De la facerea lumii pînă la anul acestor împăraţi 6067 (1359) ani. A venit Dragoş voievod din Ţara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare după un bour" [60]. Deşi foloseşte aceleaşi izvoare ca şi celelalte două istorii „universale", Ielarion de la Neamţ şi-a pus amprenta asupra acestei scurte compilaţii prin modul în care a selectat evenimentele interne şi externe; astfel, şi aici sînt înregistrate luptele cu turcii purtate de Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare, dar în locul lui Mircea cel Bătrîn, menţionat în celelalte două manuscrise, a fost trecut

---

[57] Ambele cronici menţionează faptul că Ştefan cel Mare a fost „uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Dereptate pînă în ziua aceasta". Aşa cum s-a relevat recent, localitatea Direptate unde a avut loc înscăunarea acestui domn, probabil în ziua de Paşti a anului 1457, este atestată documentar pentru prima dată în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în „AIIA", XIX, 1982, p. 628). Tot în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu au fost reprimite Ciceul şi Cetatea de Baltă, despre care se afirmă că „sînt şi pînă astăzi".

[58] Faptul că ultimele evenimente surprinse în *Putna I* şi *Putna II* sînt din vremea lui Ştefan cel Tînăr i-a determinat pe unii istorici să afirme că ele au fost întocmite în vremea acestui domn păstrîndu-se doar copiile lor (*Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 42 şi 54; Ilie Minea, *op. cit.*, p. 216). Ipoteza ni se pare neargumentată mai ales pentru faptul că nu ne putem explica cum a fost posibil ca cele două cronici să înregistreze foarte puţine evenimente din timpul domnului în care au fost scrise şi de care, probabil, au şi fost comandate. Fireşte, că o obiecţie ni s-ar putea aduce şi nouă: dacă *Putna I* şi *Putna II* au fost scrise doar cu intenţia de a se releva întreaga istorie a Ţării Moldovei, începînd cu descălecatul ei, atunci ar fi trebuit să se oprească la 1504, deoarece, în continuare, faptele erau consemnate de *Cronica lui Macarie*. După părerea noastră, autorii celor două compilaţii au prescurtat o variantă a unui arhetip putnean care surprinde istoria spaţiului est-carpatic pînă în vremea lui Petru Rareş. La fel s-a procedat şi atunci cînd s-a întocmit istoria „universală": prima parte, care compilează în special izvoare bizantine, reproduce evenimentele de la „facerea lumii" pînă la anul 1425, iar partea a doua, pentru care se folosesc analele sîrbe, începe cu moartea lui Ştefan Duşan (1355). Sesizînd unitatea manuscrisului copiat de Isaia de la Slatina, Ilie Minea arăta că a fost posibil ca Alexandru Lăpuşneanu să fi „ordonat să se scrie o istorie moldovenească pînă la data la care a început zidirea mănăstirii sale" (*op. cit.*, p. 204).

[59] Ioan Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 79—102. Doar primele 318 file sînt scrise de Ielarion de la Neamţ, ultimele 20 fiind completate în sec. al XVIII-lea (*Ibidem*, p. 88). La f. 302, există o însemnare slavonă din care reiese că manuscrisul s-a copiat „din porunca şi cu dania preasfinţitului mitropolit al Sucevei, kir Grigorie numit şi de la Neamţ... şi s-a scris cu mîna ierodiaconului Ielarion, ucenicul aceluiaş mitropolit, în zilele lui Alexandru voievod, în anul 7065 (1557) luna august 1". Aproape acelaşi conţinut se află într-o notiţă slavonă din anul 1567 la f. 228 (*Ibidem*).

[60] *Ibidem*, p. 100. Nesesizînd unitatea acestei cronici, P. P. Panaitescu a reeditat doar ultima ei parte (v. *Cronicele slavo-române*, p. 187—193). O altă variantă a acestei cronici a fost adusă „la zi" din moment ce în final menţionează ocuparea Ungariei de către turci (*Ibidem*, p. 193).

omonimul patronului său, Alexandru cel Bun. Avînd în vedere faptul că ultimele informaţii cuprinse în acest manuscris sînt din vremea lui Bogdan al III-lea şi Selim I, nu este exclus ca şi această istorie „universală" să fi fost concepută ca o „prefaţă" a *Cronicii lui Macarie*[61]. Proiectul a fost însă abandonat probabil ca urmare a ridicării fastuoasei ctitorii de la Slatina, unde a fost reluat şi înfăptuit de Isaia din porunca aceluiaşi domn.

Cunoaştem, de asemenea, faptul că şi în alte centre culturale, cum ar fi curtea domnească a lui Alexandru Lăpuşneanu, se găseau manuscrise care conţineau copii ale vechilor anale moldoveneşti sau străine. Ele au fost folosite de Nicolae Brzeski sau de unul din membrii soliei poloneze din anul 1566, care, la sfîrşitul lunii octombrie şi în prima jumătate a lui noiembrie, a redactat, în oraşul Iaşi, *Cronica moldo-polonă*[62]. De asemenea, aşa cum s-a arătat relativ recent, în Moldova anului 1567, cronicarul Azarie a copiat *Vieţile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi*, operă a mitropolitului sîrb Danilo şi a discipolilor săi[63]. Pe lîngă faptul că relevă orizontul istoric foarte larg al acestui călugăr, descoperirea manuscrisului de la mănăstirea Suceviţa evidenţiază încă un fapt important: *în Moldova lui Alexandru Lăpuşneanu au trăit şi au creat cei mai mari cărturari ai secolului al XVI-lea:* Macarie, Eftimie Azarie, Isaia de la Slatina, Ielarion de la Neamţ, ca şi numeroşi copişti care au intrat în anonimat. Opera lor istorică reprezintă veriga de legătură dintre analele slavone ale epocii lui Ştefan cel Mare şi *Letopiseţul Ţării Moldovei* scris în limba română de Grigore Ureche[64]. Fără îndoială că istoriografia bizantină şi sîrbă, care a

---

[61] Asemenea preocupări trebuie să fi existat şi în vremea lui Petru Rareş. Astfel, interesant ni se pare faptul că şi manuscrisul în care s-a păstrat *Letopiseţul anonim al Moldovei* conţine în prima parte, diferite texte religioase, urmate de o istorie „universală" reprezentată de traducerea slavonă a cronicii bizantine a lui Constantin Manasses (f. 103—235) ; *Ibidem*, p. 5).

[62] După cum reiese din titul cronicii, scrierea ei a început la 28 octombrie 1566. Din finalul acestei lucrări se poate constata faptul că ea a fost terminată la 214 ani două luni şi jumătate de la întemeierea Moldovei. Avînd în vedere faptul că acest eveniment ar fi avut loc, după *Cronica moldo-polonă*, în anul 1352, iar autorul ei fiind un polon care a considerat că în Moldova se foloseşte stilul 1 septembrie, rezultă că definitivarea acestei opere a avut loc în jurul datei de 15 noiembrie 1566. Într-adevăr, în luna următoare, solia poloneză a părăsit oraşul Iaşi. În aceste condiţii, nu trebuie să ne surprindă faptul că *Putna I*, *Putna II* şi *Cronica moldo-polonă* derivă dintr-un text comun *(Cronicele slavo-române*, p. 54).

[63] Ion Radu Mircea, *„Les vies des rois et archeveques serbes". Une copie inconnue de 1567*, în „RÉSEE", tom IV (1966), nr. 3—4, p. 393—412. După cum se observă manuscrisul a fost copiat în anul în care Alexandru Lăpuşneanu dăruia un aer mănăstirii Mileşevo (vezi n. 27). Or, prima copie cunoscută a acestei lucrări a fost făcută în anul 1553 tocmai la această mănăstire, fiind dăruită, apoi, ctitoriei sîrbe de la Hilander (*Ibidem*, p. 395). Este, deci, foarte probabil ca manuscrisul care a stat la baza acestei copii să fi fost adus în aceşti ani în Moldova de la una din cele două mănăstiri. Pe de altă parte, trebuie observat faptul că acest manuscris surprinde vieţile regilor de la Uroş I pînă la Ştefan Duşan, deci tocmai acea parte din istoria Serbiei care lipsea din cele două cronici „universale". Analele sîrbeşti compilate de manuscrisele păstrate la Kiev şi Leningrad începeau cu fraza: „Pe vremea aceea l-au ajuns moartea pe evlaviosul domn al sîrbilor, ţarul Ştefan, în anul 6864, decembrie 25" (Ioan Bogdan. *Letopiseţul lui Azarie*, p. 141). Ştefan Duşan murind în 1355, rezultă că transcrierea s-a făcut în mod mecanic, copistul nemodificînd văleatul în funcţie de stilul „1 ianuarie" folosit în Moldova.

[64] Fireşte că a existat o etapă intermediară în care au fost traduse aceste istorii ale Ţării Moldovei scrise în limba slavonă. Ureche menţionează „letopiseţul nostru cel moldovenesc" care evoca „pre scurt" evenimentele pînă la domnia lui Petru Şchiopul, acesta fiind, probabil, o traducere a unei variante a *Letopiseţului lui Azarie (Letopiseţul Ţării Moldovei*, Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1955, p. 58). De asemenea, unul dintre interpolatorii cronicii sale, Axinte Uricariul, vorbeşte despre „letopiseţu vechiu sîrbescu de Azarie călugărul izvodit", citîndu-l pentru unele evenimente care au avut loc în sec. al XV-lea. *(Ibidem*, p. 79 şi 82). Cărturarii sec. al XVIII-lea ştiau deci de existenţa acestei istorii slavone a Ţării Moldovei de la descălecat pînă în vremea lui Petru Şchiopul. Dacă Azarie ar fi trebuit să elogieze în cronică doar pe patronul său putea să pună în antiteză pe Ion vodă cu Petru Şchiopul, fără să mai scrie o istorie a Moldovei care să aibă ca punct de plecare sfîrşitul *Cronicii lui Macarie*. La fel ar fi putut proceda şi Eftimie, contrapunînd pe Alexandru Lăpuşneanu lui Ştefan Rareş.

cunoscut o intensă circulaţie în Moldova acelor ani, a servit de model celei moldoveneşti [65]. Între altele, s-a observat că sub influenţa analelor sîrbe, *Putna I* repetă fără justificare cuvintele „şi a murit" după menţionarea primilor domni moldoveni [66]. De asemenea, chiar titlul cronicii *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*, care, probabil are în vedere întreaga compilaţie şi nu numai *Putna I*, a fost împrumutat tot din acest mediu [67].

În concluzia celor relevate aici, se poate susţine că Alexandru Lăpuşneanu aparţine acestui tumultuos veac al Renaşterii nu numai prin energica sa activitate politică şi comercială, dar şi ca om de cultură, mare ctitor şi restaurator, unul dintre continuatorii epocii ştefaniene în această perioadă de răscruce în istoria Ţărilor Române şi a Europei în general. Patronajul său cultural-artistic a depăşit hotarele Ţării Moldovei şi chiar spaţiul românesc, extinzîndu-se aproape asupra întregului ortodoxism european, care, în aceşti ani, era ameninţat nu atît de cuceririle musulmane, cît de Reformă. Aşa se explică de ce activitatea sa a fost defăimată în epocă în primul rînd de adversarii săi religioşi: în timp ce luteranul Despot îl numea cel mai mare tiran al tuturor timpurilor [68], susţinătorii pretendentului Bogdan, adăpostit la Satu Mare, deci într-un mediu reformat, îl socotea un Nero al moldovenilor [69], iar armenii care acceptaseră Reforma îl considerau „de zece ori mai crud decît a fost Iulian ⟨Apostatul⟩" [70]. Cu totul alta este optica lumii ortodoxe. Evocînd moartea sa, Azarie arăta că „piatra care nu miluieşte pe cel mai slab, nici nu este darnică pentru cei mai buni [...] a acoperit şi pe acest om aşa de mare" [71], iar mitropolitul Teofan refăcînd, la 1617, o clisterniţă care fusese dăruită mănăstirii Slatina de acest voievod, a cerut să se graveze pe marginea sa de sus şi cuvintele „sfînt răposatul marele ctitor" [72]. Chiar făcînd abstracţie de aceste aprecieri şi lăsînd doar faptele să vorbească, concluzia la care s-ar ajunge nu ar fi decît una: Alexandru Lăpuşneanu a fost un mare protector al artei şi culturii moldoveneşti.

---

[65] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 158—168.

[66] Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 30. Acest fapt demonstrează încă o dată că istoria „universală" şi cea a Ţării Moldovei au fost transcrise de acelaşi copist. Mai bun cunoscător al limbii slavone, autorul cronicii *Putna II* a eliminat această expresie superfluă. Ioan Bogdan a relevat atenţia specială acordată de Isaia de la Slatina celor şapte soboare ecumenice şi eliminarea hotărîrilor acestor sinoade de către copistul zbornicului păstrat la Leningrad. Trebuie observat însă că aceeaşi tendinţă se constată şi în partea consacrată istoriei Moldovei: în timp ce *Putna I* redă cu unele amănunte cel de al optulea sobor care a avut loc la Florenţa, *Putna II* nici măcar nu-l menţionează.

[67] *Ibidem*, p. 28—29; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 183.

[68] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p, 374—375, nr. 349.

[69] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 72—73, nr. 109.

[70] Gr. M. Buiucliu, *Cameniţa sau cronica armenilor din Polonia şi Moldova*, în „Convorbiri Literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 246.

[71] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 147.

[72] *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I, redactat de Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, nr. 1016, p. 688, nr. 1016.

CÎTEVA DATE PRIVIND RĂSUNETUL INTERNAȚIONAL AL REVOLUȚIEI DIN 1821

DE

EUGEN GLÜCK

Unul din momentele de răscruce ale istoriei patriei noastre este revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu. Faima luptei dusă de poporul român a depășit hotarele Țării Românești și a obligat opinia publică europeană să ia atitudine. În acest sens, sînt demne de relatat acele manifestări, adesea favorabile sau cel puțin obiective, ce au văzut lumina tiparului în coloanele presei din Viena, Pojony (azi, Bratislava, R.S.C.), Buda și Pesta (ce, încă, existau ca două orașe distincte).

Este adevărat că, în condițiile contemporane, transmiterea știrilor nu a fost prea rapidă, ele ajungînd cu mare întîrziere chiar și în țările limitrofe, apropiate. Nu este, deci, neobișnuit faptul că străinătatea își îndreaptă privirile spre Țara Românească cu o apreciabilă întîrziere, după dezlănțuirea acțiunii condusă de Tudor Vladimirescu, abia spre sfîrșitul lunii martie 1821. De aceea, relatările apar fără respectarea cronologiei.

Desigur, uneori, știrile sosite la redacții și publicate de acestea nu cuprind numai elemente veridice. De fapt, importanța materialelor apărute în gazetele din centrele respective ale Imperiului habsburgic constă în faptul că acestea au cotat evenimentele din Țara Românească ca desfășurări de interes european. La fel, nu putem uita nici faptul că cenzura regimului reacționar a lui Metternich a limitat capacitatea de exprimare a foilor din imperiu, cu atît mai mult cu cît Sfînta Alianță nu privea cu ochi buni lupta revoluționară a poporului român.

Nu este, deci, întîmplător că oficiosul „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung“ a acordat un spațiu cu totul redus revoluției condusă de Tudor Vladimirescu. „Wiener Zeitung“, ce exprima, în esență, părerea cercurilor oficiale din capitala habsburgică, chiar și la sfîrșitul lunii martie 1821, accentua existența unor relații „prietenești“ între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman [1].

În schimb, publicul a putut obține și informații mai apropiate de adevăr din alte surse. Astfel, „Hasznos Mulatságok“ (Petreceri folositoare), suplimentul revistei „Hazai és Külföldi Tudósítások“ (Corespondențe din patrie și din străinătate) ce apărea la Pesta, a dat publicității un conspect al veniturilor sultanului. Din această listă a reieșit că printre pozițiile importante ale încasărilor împăratului turcesc (declarat de Metternich „legitim“) figurează dările plătite de Moldova, Țara Românească și Egipt. Cititorul a putut afla și faptul că Țara Românească plătea anual două milioane de piaștri, iar populația Istanbulului consuma 15% din producția de cereale. Tot cu aceeași destinație sînt livrate 30 000 cai și 250.000 oi [2].

Izbucnirea revoluției condusă de Tudor Vladimirescu este semnalată mai amănunțit, la începutul lunii aprilie, de gazetele vieneze „Wiener Zeitung“ și „Magyar Kurir“ (Curierul

---

[1] „Magyar Kurir“, nr. 25 din 30 martie 1821, p. 201.

[2] „Hasznos Mulatságok a Hazai és Külföldi Tudósítások toldalékául írta és kiadta Kultsár István. 1821 második félesztendö“. Gazeta respectivă a fost scrisă și editată de Kultsár István. Suplimentul avea apariție bianuală (p. 126, 381).

maghiar), de „Städtliche Pressburger Zeitung" și „Posonienses Ephemerides Politico-Statisticae", precum și de „Hazai és Külföldi Tudósítások" și „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung" [3].

În mod unanim, relatările subliniază că mișcările au izbucnit în Oltenia, după decesul domnitorului fanariot, nominalizînd conducătorul maselor în persoana lui Tudor Vladimirescu. Revista „Hazai és Külföldi Tudósítások" a pus la dispoziția cititorilor săi chiar și date biografice referitoare la Tudor.

„Magyar Kurir" a fost informat în sensul că revoluția a izbucnit la Cerneți. Oltenia a fost cucerită de panduri fără lupte prea îndîrjite, revoluționarii îndreptîndu-se, în final, spre București. Aceeași foaie a obținut informații și despre creșterea continuă a numărului participanților la revoluție [4]. În numărul din 14 aprilie a gazetei „Hazai és Külföldi Tudósítások" se subliniază că „mulți se dau la Tudor" [5]. Un reportaj similar a fost inserat cu o zi în urmă și în coloanele periodicului „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung" [6].

Boierii, care la început, au subapreciat revoluția, au început să se dezmeticească doar atunci cînd forțele armate trimise împotriva oștilor lui Tudor Vladimirescu le-au întors spatele. „Hazai és Külföldi Tudósítások", la 4 aprilie, a relatat că boierii, începînd cu mijlocul lunii martie, fug, mai ales, la Brașov [7].

În cursul lunii aprilie 1821, au sosit primele informații despre programul revoluționarilor; cititorii gazetelor amintite și-au putut forma o anumită opinie și în acest sens. Caracterul antifeudal și național reiese din remarca foii „Hazai és Külföldi Tudósítások", publicată în numărul din 4 aprilie 1821, în care se sublinia că revoluția „vizează numai boierii și demnitarii statului". În sfera acestei din urmă noțiuni, intrau fără îndoială și fanarioții [8].

La rîndul său, „Wiener Zeitung", la 14 iunie, a căutat să convingă cititorii că mișcarea este îndreptată împotriva fanarioților [9]. „Acești fanarioți sînt aceia împotriva cărora s-a ridicat Tudor cu românii" — concludea, la 8 iunie 1821, gazeta vieneză „Magyar Kurir" [10].

În ceea ce privește caracterul antiotoman al revoluției, cititorii au fost informați în acest sens doar după intervenția trupelor sultanului.

Mai multe reportaje subliniază primirea entuziastă a pandurilor conduși de Tudor Vladimirescu de masele bucureștene. În schimb, corespondentul gazetei „Magyar Kurir" evidenția că Tudor Vladimirescu nu a permis trupelor lui să prade casele boierilor din capitala Țării Românești [11].

Situația s-a complicat în urma invaziei eteriste în Moldova și mai ales după sosirea eteriștilor, în frunte cu Alexandru Ipsilanti, la București. „Städtliche Pressburger Zeitung" și „Ephemerides Posonienses" au difuzat știri despre desfășurările amintite, informînd în legătură cu dezavuarea țarului Rusiei [12]. „Hazai és Külföldi Tudósítások", la 12 iunie 1821, constată că românii „nu s-au unit cu Ipsilanti deoarece îl consideră străin" [13].

Cele mai amănunțite reportaje despre situația taberelor române și eteriste pot fi urmărite în „Städtliche Pressburger Zeitung" și în „Magyar Kurir". La fel, cititorului i s-a făcut cunoscut că Tudor a primit în tabăra lui de la Cotroceni noi întăriri din Oltenia [14].

---

[3] Wienier Zeitung", nr. 85 din 12 aprilie 1821, p. 338, „Städtliche Pressburger Zeitung", nr. 26 din 3 aprilie 1821, p. 336, „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 27 din 4 aprilie 1821, p. 214—216, „Posonienses Ephemerides Politico-Statisticae", nr. 27 din 3 aprilie 1821, p. 239—240 (în cont. „Posonienses Ephemerides"), „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung", nr. 27 din 5 aprilie 1821, p. 369—370.

[4] „Magyar Kurir", nr. 35 din 4 mai 1821, p. 279.

[5] „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 30 din 14 aprilie 1821, p. 236.

[6] „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung", nr. 30 din 15 aprilie 1821, p. 418.

[7] „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 27 din 4 aprilie 1821, p. 214—216.

[8] Ibidem.

[9] „Wiener Zeitung", nr. 136 din 14 iunie 1821, p. 543.

[10] „Magyar Kurir", nr. 45 din 8 iunie 1821, p. 366.

[11] *Ibidem*, nr. 35 din 4 mai 1821, p. 283.

[12] „Stadtliche Pressburger Zeitung", nr. 31 din 20 aprilie 1821 p. 413, nr. 32 din 24 aprilie 1821, p. 437—438, nr. 36 din 8 mai 1821, p. 488—490, „Ephemerides Posonienses" nr. 37 din 8 mai 1821, p. 327—328.

[13] „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 47 din 13 iunie 1821, p. 372—373.

[14] „Magyar Kurir", nr. 44 din 5 iunie 1821, p. 359, „Stadtliche Pressburger Zeitung", nr. 40 din 12 iunie 1821, p. 587—588.

Gazeta de limbă germană din Pojon consemnează că, odată cu apariţia pe scenă a trupelor otomane, Tudor Vladimirescu a luat contramăsuri. El a încercat să-şi sporească efectivele de care dispunea prin organizarea unei insurecţii populare generale. În acelaşi timp, au fost întărite punctele strategice mai importante [15].

Ziarul de limbă latină din Pojon, la 8 iunie 1821, a completat informaţiile de mai sus cu date privind activitatea duşmănoasă a lui Ipsilanti. Astfel, este consemnată tentativa nereuşită a serdarului Diamandi de a da pe mîna eteriştilor mănăstirea de la Cozia, folosită de panduri drept bază [16]. Aceeaşi foaie, ca şi „Magyar Kurir", la 5 iunie, informa cititorii că, în Oltenia, toată lumea „apucă arma", în timp ce alţii se refugiază în păduri de teama otomanilor [17].

La 13 iunie, „Hazai és Külföldi Tudósítások" semnalează că oştile lui Tudor Vladimirescu s-au retras spre Curtea de Argeş, din cauza apariţiei forţelor otomane, superioare numericeşte [18]

Despre întorsătura tragică a revoluţiei româneşti şi despre asasinarea lui Tudor Vladimirescu din ordinul lui Alexandru Ipsilanti vorbesc, amănunţit, toate gazetele amintite, în special „Wiener Zeitung" şi „Posonienses Ephemerides", în numerele apărute în a doua parte a lunii iunie [19]. În această perioadă, redactorii şi-au putut manifesta mai liber opinia, deoarece asasinarea lui Tudor Vladimirescu a fost opera eteriştilor, condamnaţi de Sfînta Alianţă. „La ordinul lui Ispilanti, Tudor a fost de-a dreptul surprins şi grecii l-au şi asasinat" — scria la 29 iunie gazeta „Magyar Kurir". „Hazai és Külföldi Tudósítások", la 20 iunie, a descris evenimentele bazîndu-se pe informaţiile furnizate de un martor ocular, (Nu ştim dacă redactorii au obţinut datele direct sau indirect). Printre altele, se notează: „căpitanul cu numele Iordache, dintr-odată, tăbărînd asupra lui, l-a arestat, l-a pus în lanţuri şi sub escortă puternică l-a trimis la Tîrgovişte la Ipsilanti". Apoi, a urmat groaznicul asasinat [20].

Este interesant de remarcat că nici una din foile amintite nu a dat crezare informaţiilor mincinoase difuzate de eterişti, prin care aceştia au căutat să justifice asasinarea lui Tudor Vladimirescu [21].

Informaţii asupra evenimentelor revoluţionare din Ţara Românească apar în gazetele menţionate pînă în prima decadă a lunii iunie. Ele se încheie cu relatările privind ocuparea Olteniei de către trupele otomane şi dezastrul eteriştilor de la Drăgăşani [22].

Datele de mai sus confirmă, din nou concluzia potrivit căreia prin importanţa şi consecinţă, revoluţia din 1821 a depăşit limitele spaţiului românesc.

[15] Ibidem.

[16] „Posonienses Ephemerides", nr. 46 din 8 iunie 1821, p. 403—404.

[17] „Magyar Kurir", nr. 44 din 5 iunie 1821, p. 358.

[18] „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 47 din 13 iunie 1821, p. 372—373.

[19] „Wiener Zeitung", nr. 139 din 18 iunie 1821, p. 554. nr. 146 din 26 iunie 1821, p 582, „Posonienses Ephemerides,", nr. 49 din 19 iunie, 1821, p. 427, nr. 52 din 29 iunie 1821, p. 451, „Stadtliche Pressburger Zeitung", nr. 51 din 29 iunie 1821, p. 704.

[20] „Magyar Kurir", nr. 51 din 29 iunie 1821, p. 414.

[21] „Hazai és Külföldi Tudósítások", nr. 49 din 20 iunie 1821, p. 391.

[22] „Stadtliche Pressburger Zeitung" nr. 50 din 26 iunie 1821, p. 691—692, „Posonienses Ephemerides", nr. 55 din 10 iulie 1821, p. 474—475, „Vereinigte Ofner — Pester Zeitung" din 10 iulie 1821, p. 746—747, „Magyar Kurir", nr. 48 din 19 iunie 1821, p. 385.

IDEALUL UNITĂŢII NAŢIONAL-POLITICE ÎN GÎNDIREA ŞI ACŢIUNILE ROMÂNILOR DIN BUCOVINA ÎN TIMPUL REVOLUŢIEI DE LA 1848—1849

DE

MIHAI IACOBESCU

Pînă la începutul epocii moderne, românii din nordul Moldovei au evoluat în cadrul statului feudal românesc de la răsărit de Carpaţi, sub înrîurirea aceloraşi factori de permanenţă, care au potenţat întreaga istorie anterioară a poporului nostru: comunitatea de origine etnică, teritoriu, limbă, cultură, trăsături psihice, religie, datini, obiceiuri, viaţă economică, aspiraţii şi idealuri naţional-politice. După cucerirea acestui teritoriu de către trupele habsburgice, în octombrie 1744, şi anexarea la Imperiu, prin tratatul din 1775 impus Porţii Otomane şi obţinut de Curtea din Viena, prin forţă, şantaj şi tranzacţii venale, ei s-au confruntat în permanenţă cu politica cercurilor habsburgice, care încerca, sistematic, să înăbuşe orice formă de manifestare naţională, în scopul integrării cît mai complete a acestei zone la Imperiu, prin măsuri economice, politice, culturale, naţionale, administrative, militare, prin colonizări succesive etc.

La 1848, în noile condiţii istorice, ale formării şi dezvoltării naţiunii române, ale apariţiei, fundamentării şi răspîndirii ideologiei daco-românismului în toate teritoriile locuite de români, în pofida faptului că românii se aflau, în condiţii deosebite, sub dependenţa sau dominaţia imperiilor otoman, habsburgic şi ţarist, idealul emancipării sociale şi naţionale, al libertăţii şi unităţii politice domină gîndirea şi acţiunile cu o intensitate cu mult mai puternică decît în etapa anterioară, exprimîndu-se unitar, într-o mare diversitate de forme. Faptul este ilustrat prin numeroase exemple şi în cazul românilor din Bucovina, care gîndesc şi acţionează, şi ei, în numele întregii naţiuni române, ca membri ai aceluiaşi corp politic.

Analiza evenimentelor de la 1848—1849 din Bucovina relevă că acţiunile românilor poartă amprenta a două realităţi istorice: 1) revoluţia lor se desfăşoară în contextul revoluţiei din Imperiul habsburgic şi, în acelaşi timp, 2) este parte integrantă din ridicarea generală a tuturor românilor pentru emancipare şi unitate naţional-politică.

Astfel, în contextul generat de apartenenţa Bucovinei la Imperiu s-au exprimat prin reacţia bucovinenilor împotriva exploatării sociale şi naţionale, pentru înlăturarea regimului feudal-absolutist, condus de cancelarul Metternich, s-a materializat în diverse forme de expresie: participarea tinerilor din Bucovina la luptele revoluţionare pe baricade, declanşate la 13 martie la Viena [1], convocarea, la 22 martie, a adunării naţionale în capitala Bucovinei, alegerea Comitetului de acţiune, formularea programului de luptă. *Petiţia ţării*, constituirea gărzilor naţionale în principalele oraşe, extinderea, la sfîrşitul lunii martie şi în lunile următoare a frămîntărilor ţărăneşti şi a acţiunilor politice cu caracter de masă, luarea cu asalt a primăriilor, sediilor administrative şi a conacelor boiereşti de către ţărani, înlăturarea funcţionarilor imperiali din unele localităţi, editarea unor memorii şi a unei gazete naţionale, proprii etc. [2]. Împotriva regimului feudal-absolutist habsburgic se ridică, în forme şi cu mijloace diferite, toate clasele şi păturile sociale din Bucovina: ţărănimea, în marea ei majoritate aservită şi împovărată de obligaţii, care formează forţa motrice principală a revoluţiei, se răscoală în mai multe sate şi comune, ocupă cu forţa terenurile agricole

---

[1] Arhivele statului, filiala Suceava, Colecţia de documente, fond XI, f. 108; Mihai Iacobescu, *Revoluţia de la 1848 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, „Suceava — anuarul Muzeului judeţean" (în continuare se va cita „Suceava"), vol. V, 1978, p. 21.

[2] Arhivele Muzeului judeţean Suceava, inv. 439, f. 102; Erich Prokopowitsch, *Die Roumanische Nationalbewegung in der Bukovina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965, p. 40.

şi păşunile aparţinînd boierilor sau mănăstirilor, refuză să mai presteze sarcinile fiscale, cere desfiinţarea boierescului [3]; lucrătorii, meseriaşii, intelectualii, elementele burgheze, puţin numeroase încă resimt din greu consecinţele nefaste ale acaparării principalelor pîrghii ale vieţii economico-financiare, cultural-politice şi administrative, de către protejaţii Casei de Habsburg; funcţionari, patroni, cămătari, colonişti străini sînt lezaţi, deopotrivă, de concurenţa produselor industriale din zonele mai avansate ale Imperiului, de lipsa capitalurilor, de opreliştile impuse în calea dezvoltării proprii, de restricţiile vamale etc. [4]; boierimea liberală şi clerul, la rîndul lor, devin purtătoare de cuvînt a intereselor generale, cerînd, pe calea memoriilor, a delegaţiilor (trimise la Viena, Praga, Kremsier, Olmütz), înfăptuirea unor reforme social-politice, economice, cultural-naţionale [5]. Problemele sociale, în totalitatea lor, se circumscriu problemei naţionale [6]. Privită din perspectiva apartenenţei Bucovinei la Imperiul habsburgic, participarea românilor bucovineni la revoluţia de la 1848—1849 se subsumează eforturilor popoarelor oprimate de habsburgi, pentru înlăturarea vechiului regim absolutist-feudal, desfiinţarea servituţilor, introducerea votului universal pentru alegerile parlamentare, recunoaşterea egalităţii naţionale, instaurarea temporară a unui nou regim politic, sub forma unei monarhii constituţionale, burghezo-liberale (care se menţine pînă în decembrie 1851). Regimul neoabsolutist ce a urmat, apoi, nu a putut lichida numeroasele consecinţe pozitive ale cuceririlor revoluţiei de la 1848—1849 din Imperiu, resimţite şi în Bucovina, între care, în primul rînd: obţinerea statutului de autonomie naţională, înfiinţarea celei dintîi catedre de limba şi literatura română la gimnaziul, liceul, preparandia şi la institutul din capitala Bucovinei, crearea de societăţi culturale, posibilitatea organizării, în anumite limite, a unei vieţi cultural-politice proprii [7].

În anii revoluţiei de la 1848—1849 acţiunile românilor din Bucovina, programul exprimat în memoriile ţăranilor, ale orăşenilor, ale boierimii liberale şi ale clerului, legăturile cu fruntaşii români din celelalte teritorii ale vechii Dacii, modul în care este abordată problematica românească în coloanele gazetei „Bucovina" (1848—1850), toate, se situează sub semnul puternicei înrîuriri ce o exercită idealul unităţii naţional-politice. Deşi, în condiţiile complexe ale exercitării dominaţiei habsburgice, sub ameninţarea permanentă a unor măsuri represive draconice, la fel ca şi în Transilvania şi în Banat — din prudenţă sau din considerente tactice, documentele programatice, ca şi acţiunile politice nu pot da expresia tuturor gîndurilor oamenilor epocii, idealul unităţii naţionale şi politice a tuturor românilor răzbate cu claritate, se manifestă cu o intensitate nemaiîntîlnite pînă la această dată. Poate fi urmărit în gîndirea economică şi politică, se desprinde din finalitatea acţiunilor politice, din activitatea culturală.

I. *In domeniul gîndirii economice*, românii din Bucovina, pronunţîndu-se pentru stimularea industriei şi a comerţului, pentru înfiinţarea unui institut de credit, în consens cu cererile formulate şi în celelalte teritorii, solicită desfiinţarea numeroaselor restricţii dintre Bucovina şi Principatele române „vecine şi consîngene". În programul central al revoluţiei *(Petiţia ţării)* se subliniază că raporturile existente între teritoriile româneşti „exercită o înrîurinţă puternică asupra industriei şi comerţului" [8]. Cererea aceasta dădea expresie unei realităţi istorice: legăturile economice, fireşti şi organice între Bucovina şi teritoriul de la care aceasta fusese desprinsă cu forţa, se dezvoltaseră necontenit şi continuau să se amplifice la mijlocul veacului al XIX-lea, tinzînd spre formarea unei pieţe economice naţionale, suport trainic pentru unirea politică ce se pregătea.

În documentele epocii, redactate de românii din Bucovina, situaţia economică, financiară şi comercială a acestui teritoriu este considerată în strînsă legătură cu istoria românilor,

---

[3] Ionel Dârdală, *Desfiinţarea boierescului în ţinutul Sucevei* „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol», Iaşi", t. IX, 1972, p. 224—225.

[4] Aurel Morariu, *Bucovina (1774—1914)*, Bucureşti, f.a.; Ionel Negură, *Aspecte ale evoluţiei economice a Bucovinei sub austrieci*, „Suceava", VI—VII, 1979—1980, p. 186—189.

[5] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 18—21; idem, *Problema agrară în revoluţia română de la 1848 în Bucovina*, „Revista de istorie", nr. 5, 1983, p. 436; idem, *Un memoriu al sucevenilor de la 1848*, „Suceava", VIII, 1981, p. 142—148; idem, *Documente ale revoluţiei de la 1848 din Bucovina*, „Suceava", VIII, 1981, p. 453—462; M. Iacobescu şi Ioan Zugravu, *Documente ale revoluţiei de la 1848 din Bucovina: Memoriul Comitetului Duhovnicesc din Bucovina din 9 octombrie 1848*, „Suceava", IX 1982, p. 410—417.

[6] Mihai Iacobescu, *Problema agrară în revoluţia română de la 1848 în Bucovina*, loc. cit.

[7] Idem, *Revoluţia de la 1848 — moment de răscruce*, loc. cit., p. 32—37.

[8] Vezi *Petiţia ţării*, text original şi traducere la I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui*. Cernăuţi, 1889, p. 101 şi următoarele.

în ansamblul ei, cu ceea ce a fost şi mai cu seamă cu ceea ce trebuie să fie provincia în viitor. Astfel, în memoriul din 16 iunie 1848 al locuitorilor oraşului Suceava, adresat Prezidiului Galiţiei, se face o incursiune în trecutul istoric al acestei aşezări, relevîndu-se că fosta capitală a Moldovei, important centru economic şi de schimb, a decăzut considerabil după trecerea sa la Imperiul habsburgic datorită regimului de frontieră, a piedicilor impuse în calea dezvoltării sale, a obligaţiilor numeroase care împovărează toate clasele şi păturile sociale. Din aceste cauze, se notează în document, mai mult de jumătate din populaţia oraşului s-a refugiat în Moldova. Soluţia renaşterii Sucevei este considerată ca fiind posibilă prin înlăturarea cît mai grabnică a restricţiilor în comerţul cu Moldova [9]. Un alt document — memoriul locuitorilor din comunele Gura Humorului, Ilişeşti, Braşca, din 30 iulie 1848 — enumerînd restricţiile impuse de habsburgi în calea schimburilor cu Moldova şi Muntenia, lipsa lor de temeinicie, evidenţiază faptul că, în pofida acestor piedici, românii bucovineni dezvoltă în continuare legăturile cu fraţii lor, chiar şi în condiţiile în care „mai mulţi oameni — spre indignarea poporului — au fost împuşcaţi în mod arbitrar“ [10].

În manifestul adresat *Fraţilor ţărani din Bucovina*, din 17 noiembrie 1848, semnat de deputatul ţăranilor din zona Rădăuţiului, Mihai Bodnărescu, şi de ţăranii Miron Ciupîrcă (transcris, în actele oficiale, Ciupercovici), George Timiş, Ilie Niculiţă, Vasile Ştirbu şi profesorul Anton Kral, reprezentantul ales al capitalei Bucovinei, se explică populaţiei locale conţinutul revendicărilor prezentate în parlament. Reprezentanţii românilor au cerut: oprirea colonizărilor, despărţirea Bucovinei de provincia imperială Galiţia, dreptul românilor de a fi stăpîni pe propria lor soartă, pe propriile lor bogăţii. Cererile sînt formulate în cuvinte simple, de o impresionantă claritate şi forţă sugestivă: „Judecaţi, fraţilor, voi singuri — se notează în document — nu-i mai bine dacă-şi face cineva mămăliga singur, cum vrea el, decît să i-o facă altul, cum vrea acela? Nu-i mai bine să fie cineva singur gospodariu în casa lui şi stăpîn pe livada lui, pe grădina lui şi pe pămîntul lui, decît să fie slugă la altul?“ Documentul formulează în continuare argumentele care pledează în favoarea liberalizării legăturilor economice cu Moldova şi cu celelalte teritorii româneşti: „Oare — se arată în continuare, în memoriu, — de ne trebuie, într-o nevoie, un coreţ de păpuşoiu, de la Galiţia ne aducem? Sau, de ne trebuie o vită, din Galiţia o aducem?“ Drept urmare, susţin autorii documentului: „să se rădice sau să se uşureze cordonul de pe graniţa Moldovei, care negoţul cu această megieşă ţară aşa tare îl împiedică“ şi „să se mai coboare preţul sării, de vreme ce în megieşa Moldovă, mult mai bună şi mult mai ieftină este sarea, ca la noi, din care pricină mulţi sînt siliţi să calce graniţa, ca să-şi aducă sare mai bună şi mai ieftină; câţi prin acel încriminal au căzut sau pe graniţă de cătane sau împuşcat!“ [11] Aşa cum limpede se desprinde din aceste documente, pentru românii din Bucovina, dezvoltarea şi înflorirea vieţii economice erau indisolubil legate la libertatea legăturilor cu celelalte teritorii româneşti, în virtutea unor seculare tradiţii.

II. *Pe tărîmul gîndirii şi al acţiunilor politice* românii din Bucovina se afirmă, în egală măsură, ca membri legitimi ai aceleiaşi naţiuni. Oficial, principiul pe care îşi axează revendicările este apărarea şi dezvoltarea fiinţei naţionale: „păstrarea naţionalităţii, adică a legii, limbii şi obiceiurilor noastre, care noi din moşi, din strămoşi le avem“ [12], declară deputaţii ţărănimii române din Bucovina în parlamentul ales pe baza votului universal, în iulie 1848. O soluţie în acest sens ar fi fost acordarea statutului de autonomie, cu toate prerogativele naţionale ce decurgeau de aici, pe temeiul recunoaşterii individualităţii naţionale a popoarelor din Imperiu, a admiterii egalităţii în drepturi, Românii din Bucovina au aderat la ideea unirii provinciilor româneşti din cadrul Imperiului habsburgic, Eudoxiu Hurmuzachi acţionează în acest sens la Viena, Praga, Kremsier şi Olmütz, împreună cu deputaţii aleşi ai românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, în vederea creării unui mare ducat românesc, bazat pe o largă autonomie naţională şi pentru reprezentarea democratică a românilor în organe proprii, legislative, executive şi juridice [13]. Constituţia

---

[9] Oraşul Suceava, scriu autorii memoriului, „a fost odinioară un înfloritor oraş comercial şi cu o populaţie numeroasă“; în evul mediu Suceava „a fost capitala Moldovei şi reşedinţa domnului“. (Arhiva Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv. 1421).

[10] Arh. Muzeului judeţean Suceava, fond 1848, inv. 1326: O. Monoranu, M. Iacobescu, E. Dimitriu, *Documente ale revoluţiei de la 1848 în Bucovina*, „Suceava“, V, 1978, p. 483—488.

[11] Arhiva Muzeului judeţean Suceava, inv. 1328 şi *Documente ale revoluţiei*, *loc. cit.*, p. 488—492.

[12] „Suceava“, V, 1978, p. 490—492.

[13] „Bucovina“, nr. 3, 1849, p. 14—15; I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1849*, Cernăuţi, 1899, p. 18—19; T. Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi şi memoriul*

adoptată în martie 1849 nu admite, însă, decît autonomia Bucovinei. Dar, întocmai ca și în Transilvania, dincolo de cerințele înscrise în actele oficiale ce trebuiau aprobate de Curtea din Viena, și în Bucovina, problema unirii politice a tuturor românilor era la ordinea zilei. În septembrie 1849, țăranii răsculați din zona Rădăuțiului cer „unirea cu Moldova". Demonstrativ, căpeteniile răscoalei, în frunte cu țăranul Ioan Tolocariul, sînt executați [14].

Acționînd ca parte integrantă a națiunii române, românii din Bucovina protestează vehement împotriva intrării trupelor otomane și țariste în Moldova și Muntenia. Portretul lui Avram Iancu — pentru ale cărui legiuni se colectează bani — este răspîndit în rîndurile maselor, cărora li se explică temeiurile luptei românilor transilvăneni. Refugiaților din cele trei țări române li se rezervă o frățească ospitalitate, intervenindu-se pe lîngă autoritățile imperiale pentru eliberarea unor revoluționari arestați [15].

În toamna anului 1848, se întîlnesc pe pămîntul Bucovinei Mihail Kogălniceanu, Vasile și Iancu Alecsandri, Al. I. Cuza, George Sion, Anastase Panu, Alecu Russo, Petru și Vasile Cazimir, Dimitrie Canta, Costache Negruzzi, Alexandru Moruzi, Grigore Cantacuzino, Rolla, Rossetti, Ralet, Filipescu, la care se adaugă transilvănenii Aron Pumnul (care se va stabili definitiv în Bucovina), Timotei Cipariu, George Barițiu, Iacob Bologa, Grigore Mihali, Andrei Șaguna, Vasile Nașcu, Florian Porcius, tribunii Ioan Popescu și Ioan Lazăr, delegați ai satelor grănicerești din comitatele Cojocna, Turda, Solnoc, Chioar și Năsăud, ofițeri români din regimentele de la Bistrița și Năsăud, patru batalioane grănicerești, împreună cu vicarul Năsăudului etc. [16]. Astfel, aici, se realizează cea mai densă concentrare de personalități revoluționare românești. Așa cum, pe drept, s-a apreciat, un „congres adevărat, al românilor de pretutindeni" [17]. Se adoptă hotărîri importante, se elaborează și se publică broșuri și programe, printre care și celebrele „Dorințe ale partidei naționale în Moldova", care, după mărturisirea lui Kogălniceanu, au stat la baza reformelor înfăptuite imediat după crearea statului național modern român [18]. Deliberat, fruntașii românilor bucovineni acționează ca apărători ai întregii națiuni române. Astfel, cînd George Barițiu este întemnițat de autoritățile habsburgice, Hurmuzăcheștii intervin prompt pentru eliberarea lui. Pentru românii din Bucovina, scria gazeta „Bucovina", George Barițiu era bărbatul politic aflat în fruntea nației", omul care „va rămîne un nume de neuitat în analele României" [19]. În cuvinte similare este caracterizat și Timotei Cipariu, „faimosul învățat român", cărturarul „cu însemnate merite pentru limba și literatura română" [20].

Este extrem de semnificativă concepția politică a românilor bucovineni cu privire la caracterul unitar al revoluției de la 1848. În paginile gazetei „Bucovina", evenimentul este apreciat drept „cea mai frumoasă pagină a istoriei nouă a României". Cuvîntul România revine frecvent, ca un leit-motiv, prefigurînd o realitate istorică apropiată. Revoluția — se notează în același sens — a deschis o „pagină nouă", o epocă în istoria românilor. Relevînd

---

românilor ardeleni din luna februarie 1849, Cernăuți, 1943, p. 1—33 ; Lazăr Ureche, *Activitatea revoluționarilor transilvăneni refugiați în Bucovina (1848—1849)*, „File de istorie", Bistrița, vol. IV, 1976, p. 365—366.

[14] Arhiva Muzeului județean Suceava, inv. 1439, f. 111 ; Emil Grigorovița, *Cum a fost odată*, f.a., p. 21 ; Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, Ed. Litera, 1975, p. 71—72.

[15] Arhiva Muzeului județean Suceava, inv. 1439, f. 110—112 ; vezi și N. Bănescu, *Corespondența între familia Hurmuzachi și George Barițiu*, Vălenii de Munte, 1911, p. VII și p. 12.

[16] T. Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848*, Cernăuți, 1929, p. 8—10 ; Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774—1859)*, București, 1916, p. 48—49.

[17] Ion Nistor, *Manifestațiunile românilor la 1848*, „Junimea Literară", nr. 1—3, 1925, Cernăuți, p. 8.

[18] Într-o scrisoare trimisă lui Gh. Hurmuzachi, președintele Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina, din Iași, la 4/16 mai 1865, Mihai Kogălniceanu scria : „Reformele ce s-au operat în Principatele Unite în urma plebiscitului din 2/14 mai 1864, vă veți convinge, domnule președinte, că nu sânt decît aplicarea „dorințelor partidei naționale din 1848" publicate de mine chiar în capitala ducatului Bucovinei" ; în încheiere Kogălniceanu scria : „în toate fazele și-agitațiunile mele, eu, niciodată, nu am uitat buna și cordiala ospitalitate, ce în anul 1848, eu și mai mulți bărbați publici ai României am găsit în scumpa și neuitata Bucovină și îndeosebi în sînul familiei Hurmuzachi". (Arh. Muzeului județean Suceava, fond Memoriale, inv. 4198).

[19] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 17.

[20] „Bucovina", nr. 10, 1850, p. 40—47.

însemnătatea revoluției române, cărturarii grupați în jurul gazetei (Aron Pumnul, Eudoxiu, Alexandru și Gheorghe Hurmuzachi, precum și Iraclie Porumbescu) sînt de acord că aceasta, în ansamblul ei, a reprezentat un „lucrător pentru România întreagă", pe de o parte, ea a cuprins întreg spațiul românesc, Moldova, Muntenia, Ardealul, Banatul și Bucovina, iar pe de altă parte a avut un pronunțat caracter unitar, național. Cauzele revoluției sînt surprinse la fel de exact: revoluția românilor — se argumentează în continuare — nu a fost determinată de „efectul revoluției europene", ci de trecutul care „e pentru România de un caracter cu totul istoric", ea a fost pregătită, mai ales, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea, cînd se afirmă națiunea română. Aprecierea concordă cu cea formulată de Bălcescu.

Analizîndu-se transformările economice, politice, cultural-ideologice din perioada formării națiunii române, constituirea pieței naționale, difuzarea ideologiei daco-românismului, afirmarea culturii naționale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea, redactorii gazetei „Bucovina" formulează concluzia că „Duhul României în veacul trecut și în veacul de față au fost să aducă aminte fiilor României că sînt români, de origine romană, cu o istorie română". La 1848—1849, — se arată, în continuare, în aceeași gazetă — „nația română avea de rezolvat două chestii, una strict națională și alta politică și socială: cultul naționalității, pe de o parte, perfecția instituțiilor politice și sociale, pe de altă parte".

Pentru cultivarea valorilor și dezideratelor naționale, se sublinia în paginile gazetei pașoptiștilor bucovineni, românii din toate provinciile au apelat la istorie, încercînd „s-o înfățișeze Europei", pentru ca în felul acesta „să-și ceară rînd între alte popoare"[21].

Analizînd problema unirii — care, în timpul revoluției, s-a pus în mod deschis în presa revoluționară din Moldova și Muntenia — fruntașii românilor bucovineni apreciază că „această unire, între două țări ale aceleiași nații, de la întemeierea Principatelor s-au dorit pururea, de cei mai însemnați bărbați ai României"; Sînt relevate eforturile întreprinse în evul mediu de Ștefan cel Mare, dar, mai ales, unirea politică realizată sub Mihai Viteazul, se subliniază că cea mai importantă învățătură desprinsă după înăbușirea revoluției române de la 1848 este necesitatea unirii — concluzie care, de asemenea, este identică cu cea formulată de Nicolae Bălcescu: „După revoluția de la București — se scrie în paginile „Bucovinei" — atît muntenii, cît și moldovenii — și chiar și partida reacționară din Valahia — s-au rostit pentru întruparea Principatelor într-un corp", și „această cerere — scriu frații Hurmuzachi, în continuare, — au fost din cele dintîi articole din nota înfățoșată Porții Otomane de către guvernul provizoriu al Valahiei"[22].

În paginile gazetei „Bucovina", problemele revoluției române din Transilvania sînt analizate de pe pozițiile idealului unității naționale. „Poporul român, se notează în acest sens, este una în principii, ca și în fapte și aceste principii sînt acele a adevăratei libertăți, egalități și frățietăți, principii proclamate atît la București, cît și la Blaj. Românii vor să fie frați liberi, nu sclavi"[23].

III. *Activitatea culturală din Bucovina anilor 1848—1849* poartă și ea, în mod pregnant, amprenta înrîuririi puternice a idealului de unitate național-politică. Astfel, încă în deceniul al doilea de la începutul veacului al XIX-lea, ideologia daco-românismului se exprima, în diferite forme și în Bucovina: după ce, în 1790, cărturarul Vasile Balș, în cîteva memorii trimise împăratului vorbea de necesitatea emancipării „națiunii române" în ansamblul ei, în 1817, Teodor Racoce, voind să editeze o gazetă românească în Bucovina, la 8 martie 1817, trimitea o înștiințare către cititorii din Bucovina, dar, simultan și celora din Moldova, Muntenia și Transilvania, în care releva că „neamul românesc, măcar că e împărțit întru mai multe țări și trăiește sub osebite stăpîniri, totuși o limbă are, aceeași lege și tot aceleași obiceiuri, precum și aceleași cărți și scrisoare", încît „socotiți împreună, fac o nație de mai multe milioane"[24]. În deceniul premergător revoluției, Eufrosina Petrino, fiica lui Doxachi Hurmuzachi, era preocupată — ne informează George Barițiu — „de a îmbogăți colecțiunea cîntecelor populare, naționale, din toate țările locuite de români", ceea ce presupunea și întreținerea unor legături cu principalele centre culturale românești; familia acesteia se oferea să dea și banii necesari tipăririi unei lucrări pe această temă. Din aceste strădanii au rezultat, în 1841, celebrele fascicule de „Arii naționale românești",

[21] Vezi pe larg M. Iacobescu, *Preocupări de istorie națională la românii din Bucovina: Revoluția de la 1848—1849 reflectată în paginile gazetei „Bucovina" (1848—1850)*, „Suceava", X, 1984.

[22] „Bucovina", nr. 3, 1848, p. 23—25.

[23] Supliment la „Bucovina", nr. 3, 1848, p. 28.

[24] M. Iacobescu, *Revoluția de la 1848 — moment de răscruce; loc cit.*, p. 20—21.

cuprinzînd doine, hore, cîntece pastorale puse pe note de compozitorul român bucovinean Carol Miculi [25]. De asemenea, potrivit unor mărturii ale vremii, în preajma și în timpul revoluției de la 1848—1849, în capitala Bucovinei și în alte orașe principale se recitau poezii din Cârlova și Bolintineanu, iar unele din creațiile acestora se cîntau, fiind puse pe note de același Carol Miculi. Alecu Hurmuzachi îi scria lui Barițiu că abia așteaptă să apară *Istoria literaturii române* a lui Ioan Maiorescu, oferindu-se chiar să trimită bani pentru tipărirea ei, deoarece, motiva el: „această publicare ar răspunde la cea mai urgentă și mai simțită lipsă" [26].

Cărturarii din Bucovina urmăreau atent tot ce apărea mai valoros în întreg spațiul locuit de români, Gazeta „Bucovina", în tot timpul apariției, între octombrie 1848 — octombrie 1850, reușește să fie o veritabilă „Dacie literară" sau, cum o apreciază N. Iorga, „organ al întregii revoluții românești" [27].

Și pe plan cultural, ca și pe plan politic, fruntașii românilor bucovineni își concentrează eforturile, după cum ei înșiși o mărturisesc, „spre apărarea drepturilor și expunerea durerilor națiunii române, precum și spre înfruntarea neadormiților ei calomniatori" [28]. De aceea, gazeta „Bucovina" nu este o publicație provincială, ci o tribună „a nației întregi". Faptul acesta se oglindește în întreaga sa activitate. În paginile ei, pentru prima oară este publicată cea mai aleasă dintre comorile creațiilor populare; „Miorița". De asemenea, sînt publicate poezii ale lui Cârlova. În cuprinsul publicației semnează cărturarii de frunte „ai nației", Barițiu, Aron Pumnul, Andrei Șaguna, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, — conferindu-i, așa cum și-a dorit-o în articolul programatic, caracterul de „oglindă a activității intelectuale românești" [29]. Pledînd pentru dezvoltarea învățămîntului românesc modern, care să aibă la bază studiul limbii, culturii și isoriei naționale, unul din redactori, Aron Pumnul, adresîndu-se contemporanilor săi scrie „de aici înainte să vă faceți școli românești în toate provinciile" deoarece „științele vă vor lumina mintea, ca să vă cunoașteți drepturile și să vi le apărați, ca să nu le mai uzurpe străinii! [30]. După ce Aron Pumnul a reușit la concursul instituit de frații Hurmuzachi pentru ocuparea postului de profesor titular al catedrei de limba și literatura română, la școlile din capitala Bucovinei, la 27 martie 1859 i se organizează o festivitate. Cu acest prilej, unul din tinerii bucovineni îi face urarea semnificativă inserată în paginile gazetei, ca sămînța aruncată de el pe ogorul cunoașterii să însemne „începutul unei îndoite primăveri, al primăverii anului și al primăverii noastre celei adevărate, naționale", adică să rodească „nu numai în Bucovina, ci pînă la ultimele margini ale întregii Românii" [31]. Profesorul avea să împlinească, în scurtă vreme, această urare: el a publicat la Viena, în limba română, acel celebru „Lepturariu Românesc", în 4 tomuri și 6 părți, cu texte din peste 100 de scriitori români, din toate timpurile și provinciile locuite de români, prefigurînd pe plan literar România Mare, care avea să se realizeze peste o jumătate de veac și pe plan politic. Lucrarea a reprezentat „o adevărată enciclopedie a scrisului românesc, care a fost mai multe decenii singurul manual de limba și literatura română, pentru clasele superioare ale liceelor din Bucovina" și teritoriile românești aflate sub habsburgi [32]. Lucrarea este apreciată drept „cea mai celebră dintre crestomațiile românesti, mai ales pentru influența exercitată asupra lui Eminescu. Pentru bogăția de texte din literatura veche și modernă, însoțită de bibliografiile scriitorilor, este folositoare și astăzi" [33]. George Călinescu avea să evidențieze și el rolul familiei Hurmuzachi și al lui Aron Pumnul, în Bucovina, pentru promovarea culturii naționale și propășirea ei [34].

Prin gîndirea ca și prin acțiunile românilor din acest teritoriu la 1848—1849, revoluția din Bucovina se înscrie ca parte organică a revoluției românești, unitare și generale, desfășurate în întreg spațiul vechii Dacii, ca expresie a afirmării națiunii în toată plenitudinea ei.

---

[25] Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală...*, p. 43.

[26] *Ibidem*, p. 38 și N. Bănescu, *op. cit.*, p. 38—43.

[27] N. Iorga, *Istoria literaturii române*, f.a., vol. III, p. 20 și *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 119.

[28] „Bucovina", nr. 57, 1850, p. 181.

[29] Ibidem, nr. 1, 1848, p. 1.

[30] Ibidem, nr. 23, 1850, p. 98—100.

[31] Ibidem, nr. 22, 1850, p. 94.

[32] Arhiva Muzeului județean Suceava, inv. 4329, f. 173.

[33] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, 1969, București, p. 548.

[34] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 568.

SUBDEZVOLTAREA ÎN CONFRUNTAREA DE IDEI CONTEMPORANE

DE

MIHAI TODOSIA

Literatura economică, sociologică și politologică despre țările în curs de dezvoltare este atît de vastă încît încă de la primul contact cu ea îți dai seama de gravitatea problemelor cu care se confruntă această lume. Problemele acestei lumi numită și lumea a treia sînt, în fond, probleme ale întregii umanități, fie și pentru faptul că aceasta reprezintă, așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, două treimi din omenire.

Economiștii contemporani sînt preocupați în mod special de studiul conceptului de subdezvoltare și cauzele care au generat-o, al tendinței decalajelor dintre țările bogate și cele sărace și al căilor de lichidare a înapoierii economice și a inegalității dintre națiuni. Aceste probleme sînt tratate de pe variate poziții ideologice, se bazează pe diverse realități și, prin modul cum se preconizează soluționarea lor, se urmăresc anumite interese sociale și naționale. Școala economică românească contemporană, continuînd tradițiile înaintate ale gîndirii economice românești, a adus importante contribuții la analiza vastei problematici pe care o pune subdezvoltarea și necesitatea eradicării ei.

Tezele teoretice formulate, precum și măsurile practice propuse de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, privind lichidarea decalajelor dintre țările bogate și cele sărace, și instaurarea unei noi ordini economice internaționale se bucură de o largă audiență internațională deoarece ele corespund intereselor prezente și viitoare ale tuturor națiunilor lumii.

a) *Conceptul de subdezvoltare economică și cauzele care au generat-o*

Subdezvoltarea poate fi privită ca fenomen, problemă și concept. Fenomenul subdezvoltării datează de multă vreme, însă conceptul de subdezvoltare a apărut după al doilea război mondial cînd a început procesul de decolonizare, iar popoarele din aceste țări au luat cunoștință de starea în care se aflau. Tot în această perioadă a fost utilizat (pentru prima dată, în 1952, de Alfred Sauvy) termenul de lume a treia pentru a desemna ansamblul țărilor subdezvoltate care alcătuiesc o entitate aparte în cadrul comunității mondiale. Mohammed Bedjaoui atunci cînd definește lumea a treia spune că „este un concept geopolitic întemeiat pe apartenența la o arie geografică, emisfera sudică, la o perioadă istorică, colonizarea și la o situație economică, subdezvoltarea" [1].

Aria fenomenului subdezvoltării se extinde nu numai la fostele colonii și nici numai la țări din emisfera sudică (unde se găsesc și țări dezvoltate cum ar fi Australia și Noua Zeelandă), ci și la alte state care înainte de al doilea război mondial aveau independența politică dar erau dominate din punct de vedere economic de către imperialism, unele dintre ele situîndu-se în emisfera nordică. De aceea, vom întîlni o varietate de tipuri de sub-

[1] Mohammed Bedjaoui, *Pour un nouvel ordre économique international*, UNESCO, 1979, p. 26.

dezvoltare şi anume: african, asiatic, latino-american, european, insular, etc., care cunosc caractere specifice precum şi diverse grade de subdezvoltare în cadrul fiecărui tip.

România a fost în trecut o ţară slab dezvoltată, dar de tip european, care o deosebea de ţările de alt tip de subdezvoltare.

Fenomenul subdezvoltării nu înseamnă o simplă rămînere în urmă în dezvoltarea economică a unor ţări, aşa cum susţine Walt Rostow, o Anglie a secolului XVII, o Franţă a secolului al XVIII-lea, etc., ci o realitate mult mai complexă şi dramatică, rezultatul unei dominaţii seculare, a frînării dezvoltării economice a acestora de către imperialism şi politica colonială. Varietatea şi complexitatea fenomenului de subdezvoltare face ca definirea conceptului să fie dificilă. S-au dat numeroase definiţii de către economiştii contemporani (René Gendarme a recenzat 19) care pun în evidenţă diferite aspecte ale acestui fenomen. Hans W. Singer spune că o ţară subdezvoltată este ca o girafă: greu de definit dar uşor de recunoscut cînd o întîlneşti.

Vom prezenta cîteva definiţii formulate de economişti de diferite orientări politice care beneficiază de o circulaţie mai mare în literatura contemporană. Cunoscutul specialist al problemelor lumii a treia Yves Lacoste, defineşte subdezvoltarea ca un „ansamblu de fenomene complexe şi reciproce, care se traduc prin inegalităţi flagrante de bogăţie şi de sărăcie, prin stagnare, printr-o întîrziere relativă faţă de alte ţări, prin potenţialităţi de producţie care nu progresează atît cît ar fi posibil, printr-o dependenţă economică, culturală, politică şi tehnologică“ [2]. Simon Kuznets considerînd ca subdezvoltate, acele „ţări al căror produs pe cap de locuitor este aşa de scăzut încît mizeria materială este imensă şi rezervele indispensabile atît pentru a asigura creşterea cît şi pentru a suporta criza sînt foarte slabe“ [3] estompează elementul de esenţialitate — starea de dependenţă, ca rezultat al dominaţiei imperialiste. Economistul indian Jagdiah Bhagwati consideră că subdezvoltarea poate fi înţeleasă numai în „opoziţie cu ţările dezvoltate“, iar economistul brazilian Celso Furtado spune că „dezvoltarea şi subdezvoltarea trebuie considerate ca două aspecte ale unui proces istoric legat de circumstanţele în care tehnologia modernă este creată şi difuzată“ [4].

Termenul de subdezvoltare a fost respins de mulţi economişti şi oameni politici din diferite motive. Economistul marxist francez Charles Bettelheim propune ca în locul acestui termen să se folosească expresia mai potrivită de „ţări exploatate, dominate şi cu economie deformată“ [5]. O definiţie care izbuteşte să surprindă ceea ce este esenţial în fenomenul subdezvoltării este cea dată în *Dicţionarul de economie politică*. Subdezvoltarea este considerată ca o „stare propice ţărilor cu un potenţial extrem de scăzut, rezultată din politica imperialistă, colonialistă şi neocolonialistă, de dominaţie şi asuprire, a relaţiilor economice şi politice internaţionale inechitabile“ [6].

Întrucît definiţiile mai sus amintite nu acoperă întreaga realitate a subdezvoltării, cei mai mulţi economişti consideră necesar să menţioneze caracteristicile acesteia, care pun în evidenţă că ea este un proces evolutiv de o mare diversitate concretă.

Cea dintîi caracteristică a subdezvoltării pusă în evidenţă de Josus de Castro, Yves Lacoste, Maurice Guernier, Gunnar Myrdal, J. Bhagwati, J. K. Galbraith ş.a., este că o mare parte din populaţia din aceste ţări suferă de foame, mizerie şi sărăcie de masă. Producţia de alimente fiind insuficientă, ţările subdezvoltate sînt nevoite să importe o parte din hrană din ţările dezvoltate la preţuri ridicate, ceea ce are drept consecinţă o grevare a balanţei lor de plăţi, frînarea procesului de modernizare a economiei şi creşterea dependenţei lor externe. Hrana a devenit o importantă armă politică şi diplomatică folosită de S.U.A., principalul exportator de produse agroalimentare, în relaţiile lor cu ţările lumii a treia. „Alături de puterea atomului, bobul de grîu apare deodată dotat cu o putere strategică de primă mărime“ [7].

A doua caracteristică a subdezvoltării este criza agriculturii şi a ţărănimii. Faptul că majoritatea ţărilor slab dezvoltate se află în zone tropicale şi subtropicale a determinat pe Gunnar Myrdal, Maurice Guernier şi alţi economişti să vadă în aceasta cauza înapoierii agriculturii din aceste ţări şi să-şi formeze o părere pesimistă în ceea ce priveşte viitorul lumii a treia. Această coincidenţă nu poate fi explicată prin factorul climatic, deşi are şi

---

[2] Yves Lacoste, *Géographie de sous-développement*, Paris, P.U.F., 1976.

[3] Jagdish Bhagwati, *L'économie des pays sous-développés*, Hachette, Paris, 1966, p. 12.

[4] Celso Furtado, *Les États Unis et le sous-développement de l'Amérique Latine*, Calmann-Lévy, 1970, p. 12—13.

[5] Charles Bettelheim, *Planification et croissance accélérée*, Paris, Maspero, 1973, p. 27.

[6] *Dicţionar de economie politică*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, p. 732—733.

[7] Mohammed Bedjaoui, *op. cit.*, p. 32.

ca un anumit rol, ci prin cauze multiple și profunde. Economiștii din țările lumii a treia, care cunosc temeinic realitățile locale sînt de părere că omul cu cunoștințele și tehnologia de care dispune poate remedia multe din inconvenientele climatice din regiunile amintite. Criza agriculturii țărilor slab dezvoltate se datorește structurilor necorespunzătoare moștenite de la colonialism și politicii de dominație: orientarea spre monocultură, existența latifundiilor și a microfundiilor, disproporții dintre sectorul vegetal și cel animal, degradarea terenurilor cultivate, despăduririle, extinderea procesului de desertificare, mai ales în Africa, folosirea unor tehnici rudimentare, obținerea unor randamente scăzute, etc. Structurile sociale sînt arierate, iar țărănimea, datorită mimării procesului creșterii din țările capitaliste dezvoltate, a fost dislocată de la sate, plasată în orbita orașelor a devenit dependentă față de acestea, fără a putea fi absorbită din punct de vedere economic. Făcînd din oraș centrul său de gravitație, țărănimea din lumea a treia și-a pierdut echilibrul și încrederea în viitor. Evoluția de pînă acum pune în evidență că țărănimea nu-și poate găsi echilibrul și nici salvarea decît în ea însăși.

A treia caracteristică a subdezvoltării, pusă în evidență de economiștii de toate orientările, este slaba dezvoltare a industriei, a forțelor de producție în general, bineînțeles cu diferențieri de la o țară la alta. Puterile imperialiste au dus o politică de jefuire a resurselor naturale ale țărilor aflate sub dominația lor, le-au deformat economiile transformîndu-le în anexe agrare și de materii prime. Ca urmare a acestei politici s-a ajuns la un dezechilibru total și la o asimetrie aberantă între centru și periferia imperialismului. După aprecierile Băncii Mondiale, ponderea producției industriale a lumii a treia era în 1982 de numai 7%, iar pe locuitor de 24 de ori mai mică decît a țărilor dezvoltate. Slaba dezvoltare a industriei face ca în aceste țări să se folosească o tehnică primitivă, nivelul de calificare a forței de muncă să fie coborît, productivitatea muncii scăzută, venitul național pe locuitor mic, iar revoluția tehnică și științifică trece pe lîngă sectoare întregi ale economiei.

A patra caracteristică a subdezvoltării este explozia demografică, slaba utilizare a forței de muncă și șomajul de mari proporții și nivelul scăzut de instrucție. Paralel cu decolonizarea, după al doilea război mondial, ca urmare a diminuării mortalității, ca rezultat al progresului medicinii și, numai într-o mică măsură, datorită creșterii natalității, în țările slab dezvoltate, în special din zonele tropicale și subtropicale, s-a produs o adevărată explozie demografică. Consecințele grave ale acestei explozii au fost puse în evidență, din optici și de pe poziții ideologice diferite, de către economiști și demografi din multe țări, precum și în rapoartele Clubului de la Roma, în cel al comisiei condusă de Willi Brandt, la Conferința mondială a populației, care a avut loc în 1974, la București, sub egida O.N.U., în documente ale F.A.O., Băncii Mondiale ș.a. Aurelio Peccei apreciază explozia demografică ca fiind fenomenul cel mai dramatic al secolului nostru care, prin caracterul ei canceros, pune în primejdie actuala civilizație, iar Paul Ehrlich spune că „o bombă umană amenință planeta". Modul de a se exprima al lui Peccei amintește de cel al neomalthusianistului William Vogt, care vedea în om cancerul pămîntului. Din fericire, se impune tot mai mult o altă apreciere cu privire la om și populație, care a fost inserată în Planul mondial de acțiune în domeniul populației, adoptat prin consens la Conferința mondială a populației din 1974, care a avut loc la București: „Din tot ce există pe lume, omul, populația reprezintă bunul cel mai de preț". Problema populației în țările sărace nu constă în felul cum se prezintă raportul dintre mărimea acesteia și suprafața de teren cultivabil, ci în structura și calitatea acesteia, proporția în care se împarte în productivi și neproductivi. După aprecierile lui Maurice Guernier, mai mult de 60% din populația acestor țări este inactivă. Aceasta înseamnă că cei 40% activi trebuie să producă pentru ei cît și pentru cei 60% neproductivi. La aceasta se mai adaugă și faptul că starea generală a sănătății populației este proastă (în India sînt 10 milioane de orbi), iar nivelul de instrucție este scăzut. Analfabetismul constituie o mare plagă pentru aceste țări, care dispun de un sistem educațional deficient. Galal Amin, profesor la Universitatea din Cairo, face o apreciere penetrantă cu privire la sistemul educațional din țările lumii a treia. „Educația nu este concepută pentru a ajuta tinerii să transforme satul lor, ci pentru a-i incita să fugă din el". Inflația demografică, cum se exprimă Paul Bairoch, constituie un factor de frînare a dezvoltării, a investițiilor, a ridicării nivelului de trai, a asigurării de servicii în domeniul educației, sănătății, transportului etc.

Considerînd actualele rate ale creșterii demografice ca principalul obstacol în calea realizării unei politici de dezvoltare, mulți economiști și demografi, precum și diverse organisme internaționale, propun ca țările din lumea a treia să ducă o politică fermă de limitare a nașterilor. Întrucît politica demografică este un atribut al suveranității de stat, ideea

limitării naşterilor dintr-o ţară trebuie să emane de la ea însăşi. Luînd cunoştinţă de realităţile ţărilor lor, multe guverne promovează o politică de planing familial, nu însă fără dificultăţi destul de mari.

A cincea trăsătură a subdezvoltării este dependenţa şi exploatarea externă şi blocarea economiei. Decolonizarea a dus la dobîndirea independenţei politice, nu însă şi a celei economice, care adesea îmbracă forme noi, numite şi neocolonialism. Dependenţa economică poate fi comercială, financiară, tehnologică, ştiinţifică, culturală, etc., care tinde să sporească şi să afecteze chiar independenţa politică. Fenomenul dependenţei economice a fost analizat, în mod special, de economiştii din lumea a treia care au elaborat teoria economiei periferice, una din cele mai valoroase din gîndirea economică contemporană, numită şi teoria dezvoltării, sau teoria capitalismului dependent. Creatorul acestei teorii a fost argentinianul Paul Prebisch, unul din cei mai mari economişti ai veacului al XX-lea, iar dezvoltarea ei s-a realizat de Celso Furtado, A. Günder-Frank, Samir Amin şi alţi economişti. Expansiunea colonială şi dominaţia imperialistă a dat naştere unui proces istoric de polarizare în cadrul economiei mondiale care a dus la formarea unui „centru", alcătuit din ţări dezvoltate şi unei „periferii" formată din ţări slab dezvoltate, între care s-au ţesut de-a lungul timpului relaţii de dependenţă. Ţările de la „centru" au impus o diviziune internaţională a muncii în defavoarea celor de la „periferie", care au devenit furnizoare de materii prime şi de produse agricole ale căror raporturi de schimb se degradează continuu. Avînd posibilitatea de a controla progresul tehnic şi de a impune modele de consum, „centru" determină de fapt structura economiilor şi a investiţiilor de la „periferie". Economiile de la „periferie" sînt orientate spre comerţul exterior, depind într-o mare măsură de acesta şi sînt vulnerabile la toate perturbările care au loc pe piaţa mondială. Soluţia preconizată de Prebisch este modificarea structurilor din ţările de la „periferie", ce se poate realiza prin industrializare, al cărei efect principal este o mai raţională folosire a forţei de muncă, ameliorarea raporturilor de schimb şi consolidarea independenţei economice. Multe din ideile lui Prebisch au fost anticipate de Mihail Manoilescu, în lucrarea *Teoria protecţionismului şi schimbului internaţional*, publicată în mai multe limbi de circulaţie internaţională şi pe care acesta a cunoscut-o. Dependenţa financiară constituie un mijloc important de exploatare şi jefuire a resurselor naturale, principalul factor care face ca acumularea să fie redusă în ţările slab dezvoltate. Aceasta se realizează prin schimbul internaţional dezavantajos, transferul profitului încasat la capitalul investit, împrumuturile înrobitoare şi dobînzile cămătăreşti care duc la încordarea balanţei de plăţi. Datoria externă reprezintă o grea povară pentru ţările lumii a treia, cărora lipsindu-le mijloacele de rambursare, în condiţiile creşterii inflaţiei şi a dobînzilor ridicate, au ajuns la enorma sumă de 800 miliarde de dolari. Dependenţa externă, alături de o serie de factori interni (economici, sociali, politici şi culturali) au contribuit la blocarea economiilor din ţările slab dezvoltate. Charles Bettelheim arată că spiritul rutinier, nefolosirea posibilităţilor pe care le oferă tehnica, dispreţul faţă de munca manuală, neîncrederea în viitor, lipsa sentimentului de responsabilitate, slaba dezvoltare a învăţămîntului, sînt factori care acţionează în direcţia blocării economice şi sociale. Acelaşi efect provoacă marile discrepanţe sociale, corupţia, care este un adevărat cancer social şi slăbiciunea statului.

A şasea caracteristică a subdezvoltării, pusă în evidenţă de J. M. Albertini, F. Perroux, Paul Bairoch, Yves Lacoste, René Dumont, Denis-Clair Lambert, Celso Furtado şi alţii, este slaba integrare naţională. Economiile acestor ţări sînt dezarticulate, formate din două sectoare juxtapuse, neintegrate între ele: un sector format din întreprinderi capitaliste care utilizează o tehnologie modernă, localizate în porturi şi care sînt proprietate a capitaliştilor străini şi al doilea sector care este în interiorul ţării, are o slabă legătură cu circulaţia monetară, alcătuind ceea ce se numeşte în literatura de specialitate, economia de subzistenţă.

Analiza conceptului şi caracteristicilor subdezvoltării ne-au permis să punem în evidenţă factorii care au generat-o şi fac să se menţină, precum şi inconsistenţa ideologiei burgheze construită pe ideea unităţii dezvoltării economice al cărei promotor este Walt Rostow care urmăreşte să absolve imperialismul de răspunderea istorică şi actuală. Aşa cum se subliniază în Programul P.C.R., „starea de subdezvoltare a unor state este rezultatul nemijlocit al politicii imperialiste, colonialiste şi neocolonialiste de dominaţie şi asuprire a popoarelor, de jefuire a bogăţiilor lor naţionale, consecinţa relaţiilor economice inechitabile" [8].

---

[8] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, Bucureşti, 1975, p. 179.

b) *Teorii cu privire la eradicarea subdezvoltării și a reducerii decalajelor*

Subdezvoltarea este o problemă globală care afectează omenirea în ansamblul ei, „este inima tuturor problemelor și toate problemele sînt în ea“ (Maurice Guernier). Între grupul restrîns de state dezvoltate și numărul mare de țări în curs de dezvoltare există mari decalaje economice, tehnologice, științifice etc., care așa cum spune Jan Tinbergen, cresc neîncetat și au dat naștere la două lumi. „Una este lumea bogaților, cealaltă este lumea săracilor, uniți prin moștenirea suferinței comune. O cortină a sărăciei împarte cele două lumi atît din punct de vedere material cît și din punct de vedere filosofic. O lume este învățată, cealaltă în cea mai mare parte analfabetă ; una este industrială și urbană, cealaltă predominant agrară și rurală ; una este orientată spre consum, cealaltă luptă pentru supraviețuire“ [9]. Deosebit de grav este că aceste decalaje se adîncesc în mod îngrijorător, ceea ce duce la învrăjbirea popoarelor și pune în pericol pacea lumii.

Problema care se pune este care sînt perspectivele lumii a treia, ce șanse are ea pentru a ieși din impas, ce strategii trebuie de adoptat. Dacă unele spirite pesimiste își exprimă îndoiala în legătură chiar cu supraviețuirea lumii a treia, în schimb numeroase rapoarte întocmite de experți renumiți, precum și lucrările a numeroși economiști de diverse orientări, atît din țările socialiste, în curs de dezvoltare, cît și din cele capitaliste dezvoltate, își exprimă încrederea în viitorul acestei lumi, se sugerează programe și strategii de dezvoltare care pot fi luate în considerație de factorii de decizie interesați din țările respective sau de către organismele internaționale. Înainte de a analiza strategiile preconizate este necesar să ne referim la evaluarea experienței de un sfert de veac dobîndită de țările în curs de dezvoltare. Maurice Guernier este de părere că strategiile folosite au fost eronate, iar situația economică și socială, prezentă și de perspectivă s-a înrăutățit în multe țări. Aprecieri ceva mai optimiste se fac în raportul lui Wassily Leontief, în cel al lui Saburo Okita, precum și în documente ale Băncii Mondiale. Accesul la independență cît și evoluția de pînă acum pun în evidență că țările lumii a treia au obținut unele rezultate pozitive în domeniul politic, economic, social, cultural, etc., dar că în același timp au săvîrșit unele erori inevitabile în situația în care se aflau după dobîndirea independenței.

Multe din tinerele state au considerat că adoptarea unor modele străine este singura cale care duce la parcurgerea celor cinci etape ale creșterii, pe care le-a introdus în circuitul ideologiei dezvoltării din anii '50 economistul american W. W. Rosrow, și la ajungerea în stadiul industrial și apoi postindustrial. Această opțiune este eronată din punct de vedere economic și sociologic deoarece face din creșterea produsului național brut un scop în sine și din sporirea consumului un obiectiv care trebuie atins cu orice preț. Apoi, lumea a treia este eterogenă și este iluzoriu să se conceapă o strategie unică care să corespundă problemelor cu care se confruntă Bangladeșul, Mexicul, Gabonul etc.

În ultimii ani a apărut în literatura economică și sociologică din țările în curs de dezvoltare critici la adresa intelectualității din aceste țări, care dominată de ideologia creșterii nu s-a preocupat de elaborarea unor teorii care să țină cont de realitățile locale. Indianul Claudes Alvares, din fosta colonie portugheză Goa, într-un articol intitulat *Refuzul dezvoltării*, arată că întrucît milioane de oameni din țările în curs de dezvoltare rămîn credincioși ideilor, obiceiurilor și tehnologiilor tradiționale, care n-au nimic comun cu cultura occidentală, este necesară o reconsiderare a economiei de subzistență, deoarece ea are dimensiuni mai umane și asigură un mai bun echilibru între om, natură și economie. Economia de subzistență îmbinată cu sistemul industrial ar permite, după Claudes Alvares, eliminarea aspectelor negative pe care acesta din urmă le generează și sînt dăunătoare întregii planete. Eșecurile înregistrate de agricultura indiană care a încercat să introducă rase de animale de tipul Holstein, Jersey, Red Deane, care nu puteau fi folosite la tracțiune și a unor soiuri de orez pe care țăranii indieni nu le acceptau sînt doar cîteva exemple care pun în evidență cît este de dăunător de a imita modele străine ignorîndu-se realitatea complexă din țările lumii a treia.

Formarea unui mare număr de noi state insulare pune numeroase probleme teoretice și practice. John Connel, analizînd situația economică și socială a statelor insulare din Pacificul de sud [10], pune în evidență că urbanizarea excesivă din aceste țări, fără o industrializare corespunzătoare, a dus la declinul agriculturii de subzistență întemeiată pe culturi alimentare

---

[9] Jan Tinbergen, *Restructurarea ordinii internaționale,* Editura Politică, București, 1978, p. 67.

[10] Vezi „Problèmes économiques“, nr. 1835 din 3 august 1983, p. 5—10.

și trecerea la agricultura de tip comercial. De acum înainte hrana nu va mai fi produsă în aceste țări ci importată. S-a creat în acest fel o stare de dependență alimentară sau mai bine zis de „colonialism alimentar".

Întrucît resursele locale nu sînt suficiente pentru a asigura o creștere economică, aceste țări, după opinia lui John Connel, trebuie să opteze pentru creșterea zero dacă nu vor să trăiască într-o stare de dependență permanentă. Școala economică indiană reprezentată prin P. C. Mahalanobis, V. K. R. V. Rao, D. R. Gadgie, cea latino-americană cu Raul Prebisch, Celso Furtado, E. Flores, precum și numeroși economiști și oameni politici africani se pronunță pentru o abordare nu numai economică ci și sociologică și umană a dezvoltării țărilor lumii a treia care trebuie să se facă prin asimilarea progresului tehnic contemporan în condițiile autenticității și diversității, fără a distruge sistemul de valori existent, respectiv civilizațiile care au fost create de-a lungul timpului. Evaluarea critică a experienței de peste un sfert de veac a țărilor în curs de dezvoltare permite corectarea și în unele cazuri chiar schimbarea strategiilor pe care aceste țări trebuie să le urmeze în dezvoltarea lor economică și socială.

Școala economică românească avînd o tradiție îndelungată în analiza fenomenului subdezvoltării a adus o contribuție teoretică importantă la fundamentarea căilor și strategiilor de lichidare a subdezvoltării, a egalizării relative a nivelurilor dezvoltării economice a statelor și critica unor puncte de vedere neocolonialiste. Menționăm în acest sens *Tipologia economiilor naționale*, coordonator Cornel Burtică, *Căi și strategii de lichidare a subdezvoltării*, coordonator Sorica Sava, *Structuri economice în America Latină* de Constantin Mecu, *Cooperarea industrială internațională și creșterea economică a țărilor în curs de dezvoltare* de Petre Tănasie, *Datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare* de E. Dijmărescu, A. Ghibuțiu, N. C. Isărescu, *Cooperarea financiară internațională și creșterea economică a țărilor în curs de dezvoltare* de Grigore I. Silași, *Comerț și dezvoltare* de N. S. Stănescu, precum și studiile semnate de Ioan V. Totu, Maria Desmireanu, V. Aldea, D. Antonescu, George Badrus, George Marin și alții.

Țările din lumea a treia trebuie să-și stabilească strategiile dezvoltării lor pe baza realităților locale, regionale și internaționale, să evite imitarea unor modele străine care nu țin seama de acestea și nici nu sînt acceptate de popoarele de aici. Trebuie de avut în vedere poziția geografică și mărimea teritoriului fiecărei țări, resursele naturale de care dispun, mărimea, structura socio-profesională și nivelul de instrucție a populației, tradițiile acesteia, structura ramurilor economiei și nivelul lor de dezvoltare, resursele de capital și relațiile economice externe și pe această bază să se stabilească prioritățile care trebuie de avut în vedere.

Care sînt prioritățile ? Răspunsurile pot fi numeroase. Șeful guvernului guinez, referindu-se la situația existentă în țara lui, spunea că toate sînt priorități. Totuși, este nevoie de o ierarhizare a ceea ce trebuie făcut mai urgent avînd în vedere și mijloacele existente. Prima datorie a unui guvern este de a asigura hrana populației. Primum vivere. Cu îndreptățire susținea Simion Mehedinți că om de stat este acela care se îngrijește în primul rînd de problema populației [11].

Pentru a produce hrana necesară populației, autoritățile publice trebuie să sprijine prin toate mijloacele dezvoltarea agriculturii, să stimuleze țărănimea să rămînă la sate și să o orienteze, să realizeze o adevărată revoluție agricolă și rurală care să ducă la lichidarea deficitului de produse agro-alimentare și asigurarea unui echilibru ecologic.

Independența alimentară este esențială pentru țările în curs de dezvoltare pentru asigurarea independenței economice și consolidarea celei politice. Cu îndreptățire sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al II-lea al întregii țărănimi că: „Experiența teoretică și practică a țării noastre, ca și a altor țări în politica agrară are o importanță deosebită pentru țările în curs de dezvoltare care pășesc pe calea propășirii economico-sociale independente, a progresului și civilizației, punînd în evidență necesitatea acordării unui rol deosebit agriculturii pentru dezvoltarea armonioasă a economiei naționale și ridicarea nivelului de trai al poporului, pentru consolidarea independenței naționale" [12].

Fără îndoială că industrializarea este necesară pentru țările în curs de dezvoltare, pentru a asigura o mai bună înzestrare tehnică a tuturor ramurilor economiei naționale, asimilarea unor tehnologii avansate, ameliorarea calității factorilor de producție, modificarea structurii economiei naționale și asigurarea unei dezvoltări independente.

---

[11] S. Mehedinți, *Opere complete*, vol. I, partea a doua, București, 1943, p. 315.

[12] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 21, Editura Politică, București, 1981, p. 408.

Modelul concret de industrializare, ramurile care urmează a fi create, trebuie stabilite de fiecare ţară în funcţie de condiţiile ei. Industrializarea nu trebuie să se facă sacrificînd dezvoltarea şi modernizarea agriculturii, deoarece altfel se creează disproporţii în cadrul economiei naţionale şi se afectează nivelul de trai al poporului. Creînd întreprinderi mari, ţările lumii a treia trebuie să manifeste grijă pentru dezvoltarea meşteşugurilor, artizanatului, industriei mici şi casnice care au tradiţii aici, ocupă o parte importantă din forţa de muncă, produc o mare parte din bunurile şi serviciile de care are nevoie populaţia, precum şi unele articole pentru export.

O contribuţie esenţială pentru materializarea programelor de dezvoltare economică a ţărilor în curs de dezvoltare este efectuarea unor reforme de structură în domeniul tuturor relaţiilor umane care să elimine influenţele forţelor retrograde şi să faciliteze o mai largă participare a elementelor cele mai dinamice ale populaţiei: producătorii, muncitorii, intelectualii, tinerii, femeile etc., la viaţa economică şi socială. Pentru dezvoltarea economică independentă a acestor ţări este necesară întărirea statului şi creşterea rolului lui în viaţa economică şi socială. Statul trebuie să se preocupe de realizarea unui program rezonabil şi bine chibzuit de investiţii economice şi în oameni întemeiat în principal pe acumulări interne.

Esenţialul pentru demararea programelor de dezvoltare a economiei ţărilor în curs de dezvoltare este formarea cadrelor de care acestea au nevoie pentru economie, învăţămînt, aparatul de stat, ocrotirea sănătăţii etc. Aceasta constituie o prioritate de prim ordin. Viaţa ne demonstrează că nu-i suficient să fie formate aceste cadre ci trebuie şi menţinute pe loc. Este o adevărată tragedie ca ţări în curs de dezvoltare care duc o lipsă acută de cadre să se vadă în situaţia ca o parte din acele puţine care le au să plece în ţările capitaliste dezvoltate.

Ţările în curs de dezvoltare se confruntă cu o gravă problemă — lipsa de capital — care constituie un mare obstacol în calea dezvoltării lor economice. Conceptul de capital trebuie înţeles într-un sens larg: mijloace financiare, tehnologie, stoc de cunoştinţe ştiinţifice, organizare, devize etc. De problemele formării capitalului în ţările în curs de dezvoltare s-au ocupat mulţi economişti. Ragnar Nurkse explică lipsa de capital şi dificultăţile formării acestuia prin cercul vicios al sărăciei. O ţară săracă nu-şi poate forma capital pentru că nu are capital. Venitul scăzut ca rezultat al productivităţii coborîte face ca să nu aibă capacitate de a economisi. Neputînd economisi nu poate investi şi nici ridica productivitatea muncii, iar venitul nu poate spori. Cercul sărăciei nu poate fi sfărîmat, după Nurkse, fără un transfer de capital din exterior. Paul Baran şi Charles Bettelheim au contribuit la analiza teoretică a acestei probleme prin folosirea conceptului de surplus economic, care nu se identifică cu economiile sau investiţiile, şi care trebuie folosit cît mai eficace pentru accelerarea creşterii economice în aceste ţări.

Şcoala economică românească întemeindu-se pe concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu, pe experienţa ţării noastre, în trecut slab dezvoltată, ca şi a altor ţări, apreciază că nu se poate obţine un progres economic şi social fără realizarea unor acumulări interne sistematice care să permită efectuarea unor ample investiţii, în vederea lărgirii proporţiilor producţiei, modernizării economiei, promovării progresului tehnic şi pe această bază ridicarea nivelului de trai al populaţiei. „Iată de ce putem afirma — atît pe baza experienţei proprii cît şi pe baza practicii şi experienţei mondiale — că singura cale pentru lichidarea subdezvoltării, pentru progresul economico-social pentru ridicarea fiecărei naţiuni la un grad înalt de civilizaţie este efortul fiecărui popor; fără aceasta nu se poate realiza nici un progres! Nici o ţară din lume, nici un popor nu s-a dezvoltat aşteptînd ajutorul altora, nici o naţiune nu se va dezvolta aşteptînd ca alţii să facă eforturi pentru ea“ [13].

Valorificînd la maximum resursele materiale, financiare şi umane de care dispun, aceste ţări au nevoie pentru a accelera progresul lor economic şi social de sprijinul întregii comunităţi internaţionale, pe baza unei strînse colaborări care a devenit o necesitate obiectivă în zilele noastre.

---

[13] Nicolae Ceauşescu, *Lichidarea subdezvoltării, a decalajelor dintre state, făurirea noii ordini economice internaţionale — probleme cardinale ale zilelor noastre*, Editura Politică, Bucureşti, 1979, p. 83.

ÎMBINAREA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI FRONTAL CU ACTIVITATEA PE GRUPE ÎN STUDIEREA ISTORIEI ÎN ȘCOALĂ[1]

DE

GHEORGHE TĂNASĂ

a. *Invățămîntul frontal* este un mod de organizare a procesului didactic în cadrul căruia profesorul conduce activitatea elevilor care efectuează ceea ce li se cere de către educator. Profesorul are un rol preponderent activ în procesul instructiv-educativ. El lucrează direct și concomitent cu întreaga clasă, în timp ce elevii sînt într-un raport de dependență față de cel ce predă și izolați de colegii lor[2].

Lecțiile bazate pe activitatea de predare rămîn, datorită specificului istoriei ca disciplină **de învățămînt**, principala formă de organizare a studiului istoriei în școală, însă fără a mai deține o poziție dominantă. Se impune ca profesorul să evite practicarea abuzivă a predării. În mod absolut necesar, învățămîntul frontal poate fi organizat în predarea istoriei în următoarele situații :

1. Pentru ca elevii să-și însușească în mod sistematic fondul de cunoștințe esențiale de istorie și să-și dezvolte acele capacități și deprinderi intelectuale pe care să se bazeze în activitatea individuală sau pe grupe.

2. Pentru a-i înarma pe elevi cu tehnici de muncă intelectuală, astfel încît să fie apți ca, după absolvirea școlii, să se cultive permanent. În cadrul acestor lecții de comunicare profesorul îi învață pe elevi : cum să se folosească corect de manualul de istorie și de lucrările de specialitate (sinteze, studii, articole de istorie, izvoare istorice, beletristică cu conținut istoric, dicționare, enciclopedii, atlase și hărți istorice, documente de partid ș.a.), să descifreze un text ; cum să extragă ideile principale, să rezume, să conspecteze o lecție ; cum să ia notițe, să alcătuiască o schemă, o fișă, un grafic ; cum să elaboreze un referat, o comunicare, o lucrare de control ; cum să învețe o lecție, cum să se pregătească pentru concursuri și examene ; cum să memoreze nume de obiecte și ființe, date referitoare la persoane, spațiu, timp ; cum să expună liber conținutul unui text ; cum să interpreteze un document, o statistică, un tablou sinoptic ; cum să emită ipoteze, să imagineze rezolvări, soluții ; cum să valorifice rațional un index, o tablă de materii ; cum să caute referințe bibliografice, cum să ordoneze tematic un material, cum să angajeze discuții pentru clarificarea unor noțiuni de istorie ; cum

---

[1] În analiza învățămîntului frontal, învățămîntului individual și învățămîntului pe grupe se au în vedere două aspecte : 1) dacă se ține seama de numărul elevilor care formează obiectul educației și de rolul preponderent activ al educatorului, învățămîntul este individual cînd profesorul predă unui singur elev, învățămîntul este pe grupe cînd profesorul predă unei echipe și învățămîntul este frontal, cînd profesorul predă unei clase de elevi ; 2) dacă se are în vedere *subiectul* educației, în învățămîntul frontal rolul predominant activ în procesul didactic îl are profesorul, în învățămîntul pe grupe acest rol îl are grupa, iar în învățămîntul individual rolul activ îl are fiecare elev pentru sine.

[2] E. E. Geissler, *Mijloace de educație*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 314.

să exerseze dialogul, cum să observe exponatele dintr-un muzeu, un monument istoric; cum să audieze o conferință, o emisiune de radio pe teme de istorie; cum se vizionează un film sau un spectacol, cum să pună în funcțiune diferite aparate din dotarea cabinetului de istorie, cum să-și autoevalueze munca etc. [3].

3. Cînd elevii au de studiat capitole noi sau teme complexe, cu grad sporit de dificultate, care nu pot fi învățate prin investigație directă.

4. Cînd profesorul valorifică conținutul educativ al unor teme în scopul dezvoltării sentimentelor, formării convingerilor, atitudinilor, consolidării concepției științifice despre lume și viață a elevilor [4].

5. În timpul activității individuale și pe grupe, pentru a se da îndrumări, a se corecta, a se trage concluziile, a se aprecia și a se evalua munca elevilor.

Nu este recomandabil ca profesorul de istorie să practice învățămîntul frontal atunci cînd elevii pot să învețe materialul nou folosindu-se de cunoștințele dobîndite anterior și cînd aceștia stăpînesc tehnica de muncă independentă.

Evident, învățămîntul frontal poate fi îmbunătățit prin utilizarea metodelor euristice, prin stabilirea unor relații de tip nou între profesor și elevi, prin alternarea activității frontale cu organizarea ei individuală și pe grupe [5].

b. *Învățămîntul pe grupe.* O cale de sporire a eficienței studierii istoriei în școală o constituie îmbinarea armonioasă a activității frontale, cu învățămîntul individual și cu activitatea pe grupe. Organizată în cele mai multe cazuri în timpul excursiilor sau în cadrul unor lecții desfășurate la muzeu sau la monumentul istoric [6], activitatea pe grupe este utilizată pe scară mai restrînsă în comparație cu învățămîntul frontal și cu cel individual. Cauzele se datoresc unor dezavantaje pe care le prezintă, și anume: necesită mult timp pentru studierea unei teme; sînt însușite lacunar secvențele dintr-o lecție care a fost studiată pe grupe cu teme diferențiate, elevii cunoscînd mai bine problema cercetată de grupa lor și mult mai slab problemele studiate de celelalte grupe; nu toți elevii participă cu aceeași intensitate la rezolvarea sarcinii încredințate, activi fiind, de obicei, elevii buni; nu este simplu, operativ, ieftin de a procura și de a multiplica materialul de studiat într-un număr de exemplare egal cu numărul elevilor din clasă: se realizează mai greu o sistematizare a cunoștințelor cînd 5—6 grupe studiază fragmente deosebite de lecție; existența unor elevi cărora nu le place să lucreze în grupe; lipsa unor instrumente de măsurare a contribuției fiecăruia la produsul grupului în situația în care un singur elev răspunde în numele grupei, iar ceilalți fac numai completări; existența unor programe școlare prea încărcate etc. La aceste dificultăți se mai adaugă o serie de greșeli în organizarea activității didactice în colectiv, dintre care menționăm: necunoașterea metodicii de desfășurare a muncii didactice pe grupe — temă greșit aleasă, grupe incorect constituite, pierderea de ansamblu a temei de studiat —; întrecere între grupe, folosirea defectuoasă a instrumentelor de investigație, greutatea de a urmări munca fiecărei grupe cînd clasa are un număr mare de elevi, indisciplină în clasă și în munca grupei, conservatorismul unor cadre didactice etc. [7].

Activitatea pe grupe în studierea istoriei nu se poate organiza oricum, oricînd și oriunde. În prezent se impune ca activitatea pe grupe să-și găsească locul ce i se cuvine în cadrul *tuturor* formelor de organizare a procesului de studiere a istoriei, a tuturor tipurilor de lecții. Evident, nu întreaga materie prevăzută de programa școlară se pretează a fi învățată pe baza activității pe echipe, ci numai unele teme, unele lecții sau fragmente din lecție.

---

[3] Victor Țîrcovnicu, *Învățămînt frontal, învățămînt individual, învățămînt pe grupe*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, p. 21—27; *Metodica predării istoriei României*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, p. 125.

[4] T. Mucică, M. Perovici, I. Cerghit, *Mijloacele audio-vizuale în studiul istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 144—148.

[5] Pînă în prezent, nu există un consens general între pedagogi asupra semnificației noțiunilor de *învățămînt frontal, învățămînt individual* și *învățămînt pe grupe*: unii pedagogi le consideră ca făcînd parte din *metodele* de învățămînt, alții, ca fiind *moduri* sau *modalități* de învățămînt, alții, ca *forme* sau *principii* de învățămînt. Ne asociem pedagogului Victor Țîrcovnicu, care le consideră *moduri* sau *forme* de învățămînt (Victor Țîrcovnicu, *op. cit.*, p. 8; Miron Ionescu, *Lecția între proiect și realizare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 90—91).

[6] Dinu Constantin, *Activitatea în grup în cadrul lecțiilor de istorie*, în „Revista de Pedagogie", nr. 7, 1972, p. 63—66.

[7] Ana Stoica, Andrei Cosmovici, *Aspecte ale activităților didactice desfășurate pe grupe*, în „Revista de Pedagogie", nr. 7, 1972, p. 16—22.

Principalele obiective ale organizării activităţii pe grupe sînt formarea deprinderilor de colaborare şi a unor interese şi atitudini corespunzătoare. Acest mod de organizare a învăţării solicită mai intens gîndirea, spiritul de observaţie, imaginaţia elevilor, favorizîndu-se şi o mai temeinică asimilare a cunoştinţelor.

Munca pe grupe sau munca în grup[8] reprezintă o formă de activitate şcolară efectuată de un colectiv restrîns de elevi organizaţi pentru a soluţiona sarcinile de învăţare puse în faţa elevilor clasei (documentare, alegerea metodelor de rezolvare, descoperirea şi verificarea adevărului) prin efort colectiv, prin întrajutorare reciprocă. Această formă de instruire în studiul istoriei oferă largi posibilităţi de sporire a caracterului productiv al învăţării şi, în mod deosebit, dezvoltă priceperi şi tehnici de muncă în colectiv, formează calităţi morale şi de personalitate cerute de munca în comun şi de convieţuirea socială: spiritul de responsabilitate, relaţiile de solidaritate şi de ajutor reciproc. Relaţiile interpersonale de colaborare, de comunicare etc., din cadrul muncii didactice pe echipe în studiul istoriei contribuie substanţial la educarea socială a elevilor, influenţează favorabil asupra dezvoltării psihice şi morale a acestora[9]. Condiţia esenţială a succesului depinde de constituirea corectă a grupelor, de alegerea momentului celui mai potrivit pentru antrenarea elevilor în activităţi pe echipe, de organizarea şi buna desfăşurare a activităţii pe grupe, de evaluarea rezultatelor muncii în grup[10].

În *alcătuirea grupelor* se ţine seama atît de consimţămîntul elevilor, cît şi de natura sarcinii şi de posibilităţile de realizare ale fiecărui elev. Grupul de 4—6 elevi este cel mai eficient, oferind posibilitatea unei mai bune cunoaşteri şi a unui ajutor reciproc mai intens. Nu este recomandabilă maniera de constituire a grupelor după aşezarea în bănci, sau după ordinea alfabetică a acestora: 4 elevi din două bănci alăturate alcătuiesc o grupă; primii 4—5 elevi din catalog alcătuiesc o grupă, următorii 4—5 elevi altă grupă etc. Cu abilitate şi cu tact pedagogic, profesorii de istorie alcătuiesc, în funcţie de nivelul intelectual al elevilor, grupe omogene (de nivel) din elevi care au aproximativ acelaşi nivel de inteligenţă, de aptitudini, de performanţe de studiu (grupe de elevi buni, grupe de elevi mijlocii şi grupe cu nivel de pregătire scăzut) şi grupe mixte (neomogene, eterogene), fiecare dintre ele fiind compuse din elevi de nivel intelectual diferit: elevi buni, elevi mijlocii, elevi cu pregătire slabă la învăţătură. Grupelor de nivel li se pot repartiza sarcini diferenţiate de la o grupă la alta (temele cele mai dificile sînt încredinţate grupelor formate din elevi foarte buni, iar cele mai uşoare — grupelor cu un nivel de pregătire mai scăzut), sau li se pot propune rezolvarea unei sarcini identice. În ultimul caz, grupele cu elevi foarte buni vor munci independent, grupele cu elevi mijlocii vor primi unele explicaţii în plus, iar grupele formate din elevi cu rezultate submediocre vor fi îndrumaţi şi ajutaţi mai substanţial de profesor.

Grupele mixte sînt mai indicate, deoarece stimulează activitatea tuturor membrilor, sporeşte coeziunea între elevi, ajută la formarea unor relaţii sociale mai trainice. Grupele se pot alcătui la începutul anului şcolar pentru întreaga durată, dar se pot forma şi la începutul studierii unei teme sau a unui capitol, desfăşurîndu-şi activitatea numai pe durata învăţării acestora.

Conducerea permanentă, concretă a activităţii grupei o are responsabilul, ales în mod liber de elevi.

Care este rolul profesorului? Se disting două situaţii deosebite. Cînd elevii trebuie să dobîndească cunoştinţe, priceperi, deprinderi obligatorii din programa şcolară, profesorul este acela care stabileşte tema, formulează sarcinile de lucru şi le repartizează grupelor, utilizează cele mai adecvate metode de îndrumare şi control a fiecărui grup şi membru al lui, echipa avînd sarcina rezolvării colective, cu participarea directă a tuturor membrilor. În alte situaţii, la cercul de istorie, la unele concursuri şi activităţi ale organizaţiilor de tineret etc., unde nu există o programă obligatorie, grupa poate avea libertatea în alegerea temei, în repartizarea sarcinilor, în alegerea procedeelor de lucru, rolul profesorului fiind de sfătuitor sau îndrumător. Intervenţia profesorului în timpul lucrului este indicată ori de cîte ori survin erori sau

---

[8] Victor Ţîrcovnicu, *op. cit.*, p. 135—218.

[9] *Didactica*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1982, p. 163.

[10] Buzás Lászlo, *Activitatea didactică pe grupe*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976, p. 183—199; T. Mucică, M. Perovici, *Cabinetul de istorie*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976, p. 196—208; T. Mucică, M. Perovici, I. Cerghit, *op. cit.*, p. 151—153; E. Ene, G. Smeu, Rea Silvia Bărbuleanu, Gloria Ciacalopol, *Metodica predării istoriei României*, p. 123—198; *Pedagogie*. Ghid pentru profesori, vol. II, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1982, p. 449—508, 541—543.

cînd sînt necesare sugestii în alegerea metodelor cele mai eficiente[11]. Profesorul trebuie să cunoască elevii, trăsăturile lor de caracter, nivelul general de pregătire al clasei.

Experienţa acumulată în ultimii ani dovedeşte că sporirea calităţii lecţiei este asigurată în măsura în care fiecare profesor realizează parcurgerea unui traseu complet al învăţării la nivelul fiecărei teme de istorie în parte[12]. La clasa a IX-a, de exemplu, temei *Revoluţia română din 1848—1849* i se rezervă 6 ore pentru a parcurge toate fazele circuitului învăţării, în cadrul unor lecţii de tipuri diferite: o lecţie de dobîndire de noi cunoştinţe (3 ore), o lecţie de consolidare a cunoştinţelor, bazată pe activitatea pe grupe (1 oră), o lecţie de formare de priceperi (1 oră), şi o lecţie de evaluare-recapitulare (1 oră). Stabilirea tipului fiecărei lecţii, repartizarea timpului necesar tratării lor, formularea titlului acestora, previziunea succesiunii lor în timp — toate acestea sînt operaţii principale ale întocmirii trimestriale a materiei care, pentru tema *Revoluţia română din 1848—1849*, se poate prezenta astfel:

Nr. crt.	Tema	Nr. ore	Subiectul lecţiilor	Nr. ore	Data	Tipul de lecţie
4.	*Revoluţia română din 1848—1849*	6	— 1848 — an revoluţionar în Europa. Caracterul unitar al revoluţiei române. Desfăşurarea revoluţiei în Moldova. Adunarea de la Blaj	1	23. X.	Dobîndire de cunoştinţe
			— Principalele momente în desfăşurarea revoluţiei în Ţara Românească şi Transilvania	1	26. X.	Dobîndire de cunoştinţe
			— Războiul de eliberare naţională şi socială a românilor transilvăneni. Înăbuşirea revoluţiei, însemnătatea şi urmările ei	1	30. X.	Dobîndire de cunoştinţe
			— Caracterul unitar al revoluţiei române reflectat în programele acesteia	1	2. XI.	Consolidare, sistematizare, recuperare. Activitate pe grupe
			— Problema unirii, problema independenţei, problema agrară în timpul revoluţiei române de la 1848	1	6. XI.	Formarea de priceperi şi deprinderi de a întocmi un referat
			— Revoluţia română de la 1848—1849 în perspectiva istorică	1	9. XI	Recapitulare — evaluare

Pentru ca activitatea pe grupe să capete un caracter sistematic ea trebuie planificată încă de la începutul anului şcolar. Profesorul alege cu grijă tema sau fragmentul de lecţie pentru activitatea pe grupe pentru ca acestea să comporte o diviziune a muncii şi colaborare.

Tema *Caracterul unitar al revoluţiei române de la 1848 reflectat în programul acesteia* este judicios aleasă, deoarece gradul de dificultate este pe măsura posibilităţilor de studiu ale

[11] D. Stoica, M. Stoica, *Psihopedagogie şcolară*, Craiova, Scrisul Românesc, 1982, p. 147.

[12] Gh. Tanasă, *Lecţia de istorie*, în vol. *Profesorul Ilie Grămadă la 70 de ani*, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1984, p. 26—60.

elevilor clasei a IX-a, trezeşte interesul, permite diviziunea muncii, solicitînd aportul fiecărui membru în parte şi unirea forţelor grupei.

Activitatea pe grupe poate parcurge următoarele etape: 1. Organizarea clasei pentru activitatea pe grupe; 2. Studierea şi prelucrarea materialului de către grupe; 3. Întocmirea răspunsului oral sau scris de către membrii grupei; 4. Prezentarea de către grupe a răspunsului oral sau scris şi discutarea lui de către elevii clasei; 5. Valorificarea rezultatelor, desprinderea concluziilor, tema pentru acasă.

Grupele mixte şi grupele omogene pot primi spre cercetare şi rezolvare atît teme diferenţiate cît şi teme comune. Prezentăm, în cele ce urmează, proiectul de lecţie al temei *Caracterul unitar al revoluţiei române de la 1848 reflectat în programele acesteia,* lecţie care se poate învăţa prin activitate pe grupe mixte cu sarcini diferenţiate:

Proiect de lecţie

1. Data: 2 noiembrie 1984
2. Liceul
3. Clasa a IX-a
4. Obiectul: Istoria modernă a României
5. Tema: *Caracterul unitar al revoluţiei române de la 1848 reflectat în programele acesteia*
6. Timp: 50'
7. Tipul de lecţie: consolidare-sistematizare-formare de priceperi şi deprinderi
8. Forme de activitate: muncă pe grupe mixte cu sarcini diferenţiate
9. Locul de desfăşurare: Cabinetul de istorie
10. Bibliografie:
    - — Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Bucureşti organizată cu prilejul sărbătoririi a 130 de ani de la revoluţia burghezo-democratică din 1848 şi a 30 de ani de la naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, 11 iunie 1948*, în vol. *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, Bucureşti, Editura politică, 1979, pp. 291—294
    - — Cornelia Bodea, *1948 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. I, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1982, documentele nr. 93, 115, 124, 134 şi 188
    - — Gh. Platon, *Istoria modernă a României, Partea I (1821—1878)*, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al. I. Cuza", 1981, pp. 219—273
11. Mijloace de învăţămînt:
    - — Documentele 93, 115, 124, 134, 188 din vol. *1848 la români*, vol. I, multiplicate în cîte 6 exemplare fiecare
    - — *Probleme fundamentale ale istoriei patriei şi P.C.R. Tematică, bibliografie, crestomaţie*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1981, 6 exemplare
    - — Şt. Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1977, 6 exemplare
    - — Harta istorică: Răscoale şi mişcări ţărăneşti pe teritoriul patriei noastre pînă la 1.XII.1918
    - — Cretă colorată, steguleţe roşii
12. *Obiectivele operaţionale.* La sfîrşitul lecţiei, elevul:
    - — să adîncească relaţiile de colaborare şi ajutor reciproc între colegii grupei şi între grupele de elevi în activitatea de cercetare a programelor revoluţiei române de la 1848;
    - — să-şi însuşească tehnicile de învăţare specifice activităţii pe grupe, manifestînd spirit de echipă, respect faţă de adevărul istoric, responsabilitate în soluţionarea şi raportarea răspunsului la sarcina de rezolvat;
    - — să contribuie la coeziunea grupei şi a clasei de elevi prin calitatea răspunsurilor date şi a relaţiilor de comunicare dintre şcolari;
    - — să expună conţinutul principalelor prevederi ale programelor revoluţiei române de la 1848;
    - — să demonstreze caracterul unitar al revoluţiei române de la 1848 reflectat în programele acesteia;
    - — să stabilească asemănările şi deosebirile dintre articolele programelor care vizează problema agrară, drepturile şi libertăţile democratice, unirea şi independenţa;
    - — să explice rolul hotărîtor al maselor reflectat în formulările unor articole din programele revoluţiei;
    - — să demonstreze rolul personalităţilor în elaborarea programelor revoluţiei;

— să marcheze pe hartă locurile unde au fost elaborate programele revoluției și data apariției lor.

13. Desfășurarea lecției :

a. Organizarea clasei (1'). Notarea absențelor, controlul ținutei elevilor și a curățeniei cabinetului de istorie. Pregătirea mijloacelor de învățămînt. Aranjarea meselor și scaunelor pentru activitatea pe grupe.

b. Reactualizarea cunoștințelor necesare lecției noi (7') se poate face pe baza întrebărilor adresate elevilor despre cauzele, obiectivele generale, forțele participante și caracterul unitar al revoluției române din 1848 :

— Care sînt tipurile de revoluție socială cunoscute în istorie ?
— De ce revoluțiile sociale au fost denumite „locomotivele istoriei" ?
— Ce se înțelege prin revoluția burghezo-democratică ?
— Precizați care erau marile piedici în calea progresului material și spiritual al societății românești în preajma revoluției din 1848 ?
— Ce factori externi agravau această situație ?
— Cum explicați că stăpînirea și dominația străină constituiau un sprijin direct pentru reacțiunea feudală internă și un pericol pentru însăși ființa națiunii române ?
— Ce aprecieri a făcut Nicolae Bălcescu în legătură cu *cauza* și *ocazia* revoluției române de la 1848 ?
— Cunoscînd cauzele care au generat-o, precizați care au fost obiectivele revoluției române ? Ce urmăreau românii să înfăptuiască prin obiectivul național al revoluției ? Dar prin cel social ?
— Ce *forțe sociale* erau interesate în înfăptuirea acestor obiective ?
— Care sînt cele mai proeminente personalități ale revoluției ?
— Demonstrați, prin argumente, *caracterul unitar al revoluției din 1848*.

Prin urmare, caracterul unitar al revoluției române din 1848 s-a manifestat nu numai prin cauza și obiectivele revoluției, prin legăturile strînse întreținute de factorii de răspundere din cele trei părți românești, nu numai prin proiectele și programele comune, ci și prin atitudinea și receptivitatea poporului, prin sprijinul acordat de locuitorii din ambele principate acțiunilor revoluționare, prin solidarizarea în lupta comună [13]. Caracterul unitar se deduce din principiile programatice și mai ales din formularea unor programe care-și propuneau satisfacerea intereselor sociale și naționale aparținînd întregii comunități românești. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, revoluția „a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent" [14].

c. Anunțarea titlului lecției noi, precizarea a ceea ce trebuie să știe și să facă elevii după învățarea lecției (2').

— Se scrie pe tablă titlul lecției cu cretă colorată : *Caracterul unitar al revoluției române de la 1848 reflectat în programele acesteia.*
— Se atrage atenția că la sfîrșitul învățării acestei teme relațiile de comunicare, de colaborare, de cooperare, în cadrul grupelor și între grupe trebuie să se adîncească, coeziunea colectivului clasei trebuie să fie mai puternică ; elevii să demonstreze caracterul unitar al revoluției reflectat în programele acesteia, să cunoască temeinic conținutul programelor, să precizeze asemănările și deosebirile dintre prevederile care vizează unirea, independența, problema agrară, drepturile și libertățile democratice ; să explice rolul maselor și al personalităților în elaborarea programelor revoluției.

d. Organizarea clasei pentru activitatea pe grupe (3').

Cei 36 de elevi ai clasei sînt grupați în 6 echipe mixte.

Se distribuie fiecărei grupe cîte o mapă care conține următoarele programe ale revoluției române [15] : *Petițiune-proclamațiune în numele tuturor stărilor Moldovei.* 28 martie/9 aprilie

---

[13] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Partea I (1821—1878), Iași, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza" Iași, 1981, p. 221.

[14] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Adunarea populară de la Iași consacrată aniversării revoluției de la 1848, 8 mai 1973*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, București, Editura Politică, 1973, p. 399—400.

[15] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, documentele nr. 93, *Petițiunea-proclamațiune în*

1848 ; *Punturile naţiunii române transilvane votate în Adunarea Naţională de la Blaj în 15—17 mai 1848* ; *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei 12/24 mai 1848* ; *Proclamaţia şi programul revoluţionar 9/21 iunie 1848* ; M. Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova, august 1848*. Profesorul precizează că fiecărui membru al echipei îi revine spre cercetare cîte unul dintre programele revoluţiei. Pentru a uşura înţelegerea şi cercetarea, profesorul poate elimina unele prevederi şi expresii din programe, fără a se denatura conţinutul lor.

O importanţă deosebită o prezintă formularea clară, precisă şi simplă a sarcinilor de rezolvat, în deplină concordanţă cu nivelul dezvoltării intelectuale a elevilor, cu cunoştinţele lor anterioare, cu obiectivele operaţionale ce trebuie atinse şi ţinînd seama de durata de timp stabilită pentru efectuarea lor. În formularea sarcinilor de rezolvat profesorul are în vedere nu numai dezvoltarea capacităţilor de investigaţie ci şi formarea spiritului de cooperare între elevii grupei şi între grupele de elevi ai clasei respective. Cu abilitate, profesorul cultivă acele trăsături ale personalităţii care sînt necesare ca elevul să se facă acceptat ca participant de către membrii colectivului, să se poată integra organic în grup, să poată colabora eficient şi cu plăcere cu ceilalţi colegi în rezolvarea temelor de studiu repartizate. Elevii foarte buni sînt solicitaţi să asigure condiţiile organizatorice ale cercetării, să acorde ajutor elevilor cu ritm lent de înţelegere. Grupa desemnează pe cel care centralizează rezultatele cercetării pentru a le raporta în faţa colectivului clasei. Fiecare membru al grupei va consemna rezolvarea temei pe o *fişă*. Prin adunarea fişelor de către responsabilul grupei, răspunsul poate fi formulat mai uşor şi mai repede. Grupele pot primi spre rezolvare următoarele sarcini :

Grupa I : Notaţi pe fişă cum sînt intitulate programele revoluţiei române, unde şi cînd au fost elaborate, cîte articole conţin. Comparaţi felul în care sînt intitulate aceste programe şi scrieţi-le în rubrica respectivă din tabelul de pe tablă, în ordinea cronologică a elaborării lor. Marcaţi pe hartă istorică, cu steguleţe, localităţile unde au fost redactate programele şi arătaţi ce vă sugerează aceste localităţi dacă le asociaţi cu caracterul revoluţiei ?

Grupa a II-a : Citiţi cu atenţie programele revoluţiei şi notaţi pe fişe, pentru fiecare program în parte, cuvintele şi expresiile neînţelese. Aflaţi sensurile acestor cuvinte consultînd dicţionare, pe profesor sau lucrările : *1848 la români*, doc. nr. 93, 115, 124, 134, 188 ; *Probleme fundamentale ale istoriei patriei şi P.C.R. Tematică, bibliografie, crestomaţie*, Bucureşti, Ed. did. şi ped., 1981, pp. 232—234, 236—238, 241, 234—235 ; *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, 1977, pp. 166, 166—168, 168, 180—183. *Puneţi fişele cu cuvintele explicate la dispoziţia grupelor nr. 3, 4, 5 şi 6 pentru a le uşura şi urgenta cercetarea conţinutului prevederilor programelor. Executaţi, pe tablă, liniatura tabelului cu următoarele rubrici :*

Nr. crt.	Grupa I	Grupa a III-a	Grupa a IV-a	Grupa a V-a	Grupa a VI-a
	Programele revoluţiei române de la 1848	Problema agrară în timpul revoluţiei din 1848	Drepturi şi libertăţi democratice	Problema independenţei naţionale în timpul revoluţiei	Problema unirii în timpul revoluţiei române
1	2	3	4	5	6

Grupa a III-a : Descoperiţi cum sînt formulate, în programele pe care le cercetaţi, idealurile românilor privind desfiinţarea servituţilor feudale şi eliberarea ţărănimii iobage şi clăcaşe ? Notaţi pe fişe rezultatele cercetării în ordinea cronologică a elaborării programelor. Cîte

---

numele tuturor stărilor Moldovei. 28 martie/9 aprilie, p. 359—363 ; 115, *Punturile naţiunii române transilvane votate în Adunarea Naţională de la Blaj* în 15—17 mai 1848, p. 484—486; 124, *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei !* 12/24 mai, 1848, p. 507—508 ; *Proclamaţia şi programul revoluţionar*, 9/21 iunie 1848, p. 533—541 ; 188, M. Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, august 1848, p. 647—683.

soluţii sînt preconizate pentru rezolvarea problemei agrare? Care dintre ele este cea mai radicală şi de ce?

Grupa a IV-a: Descoperiţi şi notaţi pe fişe, în ordinea cronologică a elaborării programelor, cum sînt formulate dorinţele românilor privind cucerirea de drepturi şi libertăţi democratice. Comparaţi, în cadrul grupei, dacă sînt asemănări şi deosebiri în formularea lor.

Grupa a V-a: Descoperiţi şi notaţi pe fişe cum sînt formulate năzuinţele românilor privind scuturarea dominaţiei străine şi realizarea independenţei naţionale? Precizaţi ce asemănări şi deosebiri distingeţi în formularea lor?

Grupa a VI-a: Arătaţi cum sînt exprimate ideile de unitate naţională în programele pe care le cercetaţi? Prezentaţi rezultatele cercetării pe fişă în ordinea cronologică a elaborării programelor revoluţiei. Din care programe lipseşte formularea acestui ideal al românilor şi de ce?

e. Cercetarea şi prelucrarea materialului de către grupe (10').

Pentru a asigura diviziunea muncii, cooperarea între membrii grupei şi între grupe, tema a fost defalcată pe aspecte diferite: problema agrară, problema unirii, problema independenţei, drepturile şi libertăţile cetăţeneşti în timpul revoluţiei române. Cele şase grupe mixte au primit spre rezolvare sarcini diferenţiate. Dispunînd de cîte cinci programe, fiecare membru al grupei a fost antrenat în cercetarea unui document diferit de al colegilor de echipă, dar rezolvînd aceeaşi problemă. Cooperarea se realizează efectiv, deoarece fiecare program este cercetat de un elev, iar răspunsul grupei sintetizează răspunsurile individuale ale celor şase elevi, după ce au fost discutate şi analizate în colectiv. În felul acesta, fiecare echipă este *o grupă reală*, în cadrul căreia toţi membrii ei au fost angajaţi efectiv atît în studierea cît şi în prelucrarea materialului.

Prin modul în care au fost formulate sarcinile de lucru de la grupele I şi a II-a, profesorul a urmărit ca, în timpul cercetării, cooperarea să se realizeze şi între grupe. Rezolvarea fiecărei probleme în parte de către fiecare grupă şi asamblarea lor apare astfel ca rezultat al cooperării de pe tot parcursul cercetării. Întreaga temă se află tot timpul în faţa grupei în legătura ei organică cu celelalte probleme în care a fost defalcată.

Profesorul intervine, la timpul potrivit, cu sugestii şi îndrumări metodice, urmăreşte activitatea fiecărei grupe, încurajează elevii în muncă, îndrumă şi imprimă un stil de conducere democratică în activitatea responsabililor de grupe, observă relaţiile ce se stabilesc între membrii grupei, între grupă şi lider, între gupe, între elevii clasei.

f. Membrii grupei întocmesc răspunsul care va fi prezentat elevilor din clasă (2').

Prin consultări în cadrul grupei se întocmeşte o fişă cu răspunsul care va fi comunicat clasei în aşa fel ca fiecare elev să fie capabil a prezenta, pe baza ei, sinteza muncii în grup. Elevii grupei I scriu corect titlurile programelor, le ordonează cronologic, marchează pe harta istorică localităţile în care au fost redactate. Elevii grupei a II-a liniază pe tablă un tablou în care vor fi centralizate rezultatele investigaţiilor tuturor grupelor. Elevii grupelor a III-a, a IV-a, a V-a şi a VI-a confruntă observaţiile şi constatările furnizate de investigarea documentelor, compară prevederile programelor privind problema agrară, a drepturilor şi libertăţilor democratice, problema independenţei şi problema unirii, stabilesc asemănările şi deosebirile, definitivează răspunsurile în formulări clare, precise, succinte, cu cuvinte proprii sau citate. În cadrul acestei etape colaborarea, confruntarea, cooperarea dintre membrii grupei şi dintre grupele de elevi ating cote maxime.

g. Prezentarea de către grupe a răspunsurilor orale sau scrise şi discutarea lor de către elevii clasei (20'):

Pe rînd, grupele prezintă elevilor clasei rezultatele la care au ajuns. Se valorifică expunerea succintă şi conversaţia. Se poate proceda în felul următor:
— cîte un elev din fiecare grupă reaminteşte sarcina de rezolvat;
— purtătorii de cuvînt ai grupelor, desemnaţi de grupe sau numiţi de profesor, prezintă sinteza rezultatelor obţinute;

TABELUL I

Tendințele fundamentale, naționale și sociale, ale poporului român exprimate în programele revoluției din 1848

Nr. crt.	Grupa I Programele revoluției române de la 1848	Grupa a III-a Problema agrară în timpul revoluției din 1848	Grupa a IV-a Drepturi și libertăți democratice	Grupa a V-a Problema Independenței naționale	Grupa a VI-a Problema Unirii în timpul revoluției române de la 1848
1	2	3	4	5	6
1.	*Petițiunea — proclamațiune în numele tuturor stărilor Moldovei*, 28 martie 1848, Iași. 35 de puncte	— „Grabnică îmbunătățire a stării locuitorilor săteni"	— Siguranță personală ; — eliberarea deținuților politici ; — răspundere miniștrilor ; — reformă școlară ; — curmarea corupției și a abuzurilor	— „Sfînta păzire a Regulamentului în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire" — înființarea unei gărzi naționale ; — desființarea cenzurii ; — constituirea unei noi Adunări „cu adevărat reprezentative"	
2.	***Punturile națiunii române transilvănene votate în Adunarea Națională de la Blaj***, în 15—17 mai 1848, 16 puncte	— Desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire ; — desființarea dijmelor	— libertatea cuvîntului, a scrisului și a tiparului ; — libertatea personală și a întrunirilor ; — învățămînt românesc ; — Constituție nouă ; — desființarea privilegiilor	— Independența națională în sens politic a națiunii române, reprezentanții săi în dietă proporțional cu numărul său, o adunare națională generală ; — autonomia celor două biserici ; — gardă națională	— Libertate industrială și comercială — Amînarea hotărîrii cu privire la uniunea Transilvaniei cu Ungaria pînă la convocarea adunării în care românii să fie reprezentați în proporție cu numărul și cu contribuția lor la sarcinile publice

1	2	3	4	5	6
3.	*Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei !*, 12/24 mai 1848, Braşov, 6 articole	— „Împroprietărirea lăcuitorilor săteni fără nici un fel de răscumpărare din partea lor" — „Desfiinţarea boierescului şi a orice alte dări a locuitorilor săteni către proprietari	— Întemeierea instituţiilor ţării pe toate prinţipiile de libertate, de egalitate şi frăţietate, dezvoltate în toată întinderea lor	— „Stat neatîrnat românesc"	— „Unirea Moldovei şi a Valahiei într-un stat"
4	*Proclamaţia de la Islaz a revoluţionarilor din Ţara Românească*, 9 iunie 1848, 22 articole	— „Emanciparea clăcaşilor, ce se fac proprietari prin despăgubire" — secularizarea averilor mănăstireşti	— Egalitate în drepturi ; — instituirea unei adunări reprezentative a tuturor claselor societăţii ; — domn responsabil, ales pe 5 ani ; — libertatea tiparului ; — responsabilitatea miniştrilor ; — emanciparea izraeliţilor ; — drepturi politice pentru toţi cetăţenii	— Independenţa administrativă şi legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea şi Vlad V, şi neamestec al nici unei puteri din afară în cele din întru ale sale" — gardă naţională	
5.	Mihail Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, august 1848, Cernăuţi.	— Eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor prin despăgubire. „Nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulţi să fie instrumente de muncă celor puţini". — secularizarea averilor mănăstireşti.	— Egalitatea drepturilor civile şi a celor politice ; — Adunarea Obştească, compusă din reprezentanţii tuturor stărilor societăţii ; — responsabilitate ministerială ; — libertatea tiparului ; — instrucţie egală şi gratuită ; — libertatea individuală şi a domiciliului.	— „Neatîrnare administrativă şi legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine" (autonomie deplină)	— Unirea Moldovei cu Ţara Românească, act apreciat drept „cheia bolţii fără de care întreg edificiul naţional s-ar prăbuşi" [16]

— un alt elev scrie răspunsurile comunicate, în culori diferite, în rubricile respective din tabelul de pe tablă ;
— elevii clasei scriu pe caiete tabelul sinoptic care, la sfîrşitul dezbaterii, poate avea înfăţişarea din tabelul I.

Concret, la prima grupă, această etapă s-ar putea desfăşura în felul următor :
— cum se numeşte tema pe care aţi cercetat-o astăzi ? *(caracterul unitar al revoluţiei de la 1848 reflectat în programele acesteia)* ;
— Cîte programe a primit în mapă fiecare grupă spre a fi cercetate ?
— Ce sarcină a avut de rezolvat prima grupă ?
— Cu ce titluri sînt cunoscute programele revoluţiei române ? În timp ce reprezentantul grupei I prezintă răspunsul centralizat, un alt elev, din aceeaşi grupă, marchează pe hartă, cu steguleţe, localităţile unde au fost elaborate programele revoluţiei. Localităţi ca Iaşi, Blaj, Lugoj, Braşov, Islaz, Cernăuţi în care au fost redactate aceste programe ne indică şi ele caracterul unitar al revoluţiei române.

Elevii şi profesorul pot adresa întrebări, în legătură cu sintezele prezentate, ca :

— Ce personalităţi cunoaşteţi cărora le-au revenit un rol important în redactarea programelor revoluţiei din 1848 ?

— De ce principalele programe au fost prezentate în cadrul unor mari adunări populare ? Relataţi ce v-a impresionat mai mult din desfăşurarea uneia dintre ele ?

— Unul din obiectivele revoluţiei române de la 1848, a cărui rezolvare se impunea pe prim plan, a fost cel naţional. Cum se explică faptul că acest obiectiv lipseşte din unele programe oficiale, dar apare clar formulat în presă şi în programele exilaţilor [17].

— Explicaţi afirmaţia lui Nicolae Bălcescu că „revoluţia de la 1848 se cuprinde pe de-a-ntregul în acest articol al 13-lea" al Proclamaţiei de la Islaz [18].

— De ce programele de la Braşov şi Cernăuţi nu prevedeau revendicarea unităţii integrale, limitînd unirea, într-o primă etapă, la cele două Principate ?

La întrebările formulate răspund elevii care cunosc mai bine problemele respective şi numai la nevoie, sau în caz de divergenţe, răspunde profesorul. După dezbaterea fiecărei probleme se trage cîte o scurtă concluzie.

Cu tact şi abilitate, profesorul va crea o atmosferă degajată, deschisă, liberă, promovînd discuţii purtate în spirit colegial, argumentate, convingătoare. Vor fi anihilate orice rivalităţi între grupe şi între elevi, creîndu-se o situaţie de egalitate, de încredere reciprocă, de angajare în discuţie fără reticenţe. Profesorul va urmări, paralel cu dobîndirea unor cunoştinţe şi concepte, ca elevii să devină mai activi, mai participativi, mai conştienţi de posibilităţile lor, mai siguri pe ei.

h. Valorificarea rezultatelor. Concluzii. Tema pentru acasă (5').

— Informaţiile descoperite de către elevi sînt integrate în fondul general de cunoştinţe al temei *Revoluţia română din 1848—1849*, reliefîndu-se caracterul unitar al acesteia.
— Profesorul interpretează corect problemele controversate, sistematizează cunoştinţele dobîndite de elevi prin activitatea pe grupe, le integrează în structura logică a temei. Elevii au descoperit ei înşişi, convingîndu-se pe viu, că platformele program ale militanţilor paşoptişti conţin în esenţă aceleaşi revendicări economice, sociale şi politice, exceptînd, desigur, unele particularităţi determinate de situaţia specifică a provinciilor româneşti, de caracterul dominaţiei străine care s-a exercitat asupra lor. Elevii nu numai că s-au familiarizat cu conţinutul programelor, ci au şi înţeles de ce revoluţia de la 1848 a fixat marile direcţii de dezvoltare ale societăţii româneşti în deceniile următoare : unirea şi independenţa, rezolvarea problemei agrare şi crearea instituţiilor statului modern [19].

Ca o concluzie la răspunsurile, comentariile şi precizările făcute în legătură cu cauzele, obiectivele şi caracterul revoluţiei române de la 1848 se audiază (sau se citeşte) un fragment

---

[16] *Ibidem*, p. 663.

[17] Gh. Tanasă, *Modalităţi de perfecţionare a seminariilor de Probleme fundamentale ale istoriei patriei în învăţămîntul superior medical ieşean*, în vol. *Clasic şi modern în procesul instructiv-formativ din învăţămîntul superior*, Iaşi, Editura Junimea, 1982, p. 401.

[18] *Ibidem*, p. 402.

[19] Gh. Platon, V. Cristian, *Istoria modernă a României. Compendiu.* Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, 1980, p. 47.

din cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea de la Iași consacrată aniversării revoluției de la 1848, din ziua de 4 mai 1973, înregistrată pe bandă :

„Plămădită în condiții asemănătoare, desfășurîndu-se în aceeași perioadă, proclamînd țeluri comune, revoluția de la 1848 a avut un caracter unitar în toate cele trei țări românești. Faptul că pe steagul revoluționar din toate aceste provincii erau scrise aceleași idealuri supreme — desființarea servituților feudale și eliberarea țărănimii iobage, cucerirea de libertăți democratice, scuturarea dominației străine și realizarea unității și independenței naționale — ilustrează comunitatea de interese și aspirații ce-i unea pe fiii aceluiași popor, în pofida hotarelor despărțitoare, artificiale și vremelnice. Pornind tocmai de la aceste considerente, deși s-a desfășurat separat — în Moldova, Transilvania și în Muntenia —, revoluția de la 1848 a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent. Tocmai aceasta explică faptul că, în tot cursul desfășurării revoluției, militanții pașoptiști din cele trei țări românești au avut contacte strînse, au colaborat și s-au întrajutorat îndeaproape". (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Editura politică, București, 1973, p. 591—592).

— Pe scurt, este apreciată activitatea fiecărei grupe și comportarea elevilor cu scopul de a se întări încrederea în posibilitatea lor de cercetare și de a le forma calitățile civice pe care munca în colectiv o reclamă.

— Profesorul își exprimă satisfacția față de rezultatele activității pe grupe. Tabelul sinoptic realizat este rezultatul eforturilor tuturor grupelor. El n-ar fi fost întocmit și completat atît de bine și de repede în condițiile unei cercetări individuale izolate. Discuțiile, confruntările permanente cu colegii au avut o însemnătate extraordinară. Atmosfera din cadrul grupelor, dincolo de unele asperități mărunte, poate inevitabile, oferă largi posibilități de afirmare.

Tema pentru acasă :

— De recitit lecția *Revoluția română din 1848—1849* și tabelul sinoptic realizat pe tablă, în vederea elaborării, în timpul orei următoare, unui referat, din următoarele 6 titluri, date pe numere : 1. *Caracterul unitar al revoluției române de la 1848 ;* 2. *Rolul maselor și al personalităților în revoluția română de la 1848 ;* 3. *Problema agrară în revoluția română ;* 4. *Problema unirii în timpul revoluției ;* 6. *Rolul imperiilor reacționare vecine în înfrîngerea revoluției române.*

Momentul cel mai potrivit pentru antrenarea elevilor pe grupe este ales de către profesor în funcție de pregătirea elevilor pentru această activitate, de gradul de dificultate al temei, de condițiile materiale de informare și de lucru. Din proiectul de lecție, discutat mai sus, rezultă că în desfășurarea activității pe echipe mixte cu sarcini diferențiate, fiecare grupă cercetează cîte o problemă diferită, pe baza aceluiași material de prelucrat, în aceeași unitate de timp.

Există și o altă variantă a activității diferențiate pe grupe [20] și anume : tema din programă este împărțită de profesor în mai multe subteme (secvențe). Fiecărei grupe de elevi îi este încredințată studierea uneia din aceste secvențe. După terminarea cercetării, fiecare grupă prezintă rezultatele în colectiv. La clasa a X-a, pentru fixarea și consolidarea cunoștințelor dobîndite la lecția *Insurecția din august 1944. Participarea României la războiul antihitlerist,* pe baza celor mai recente lucrări [21] de specialitate, profesorul poate elabora sarcini adecvate pentru grupele elevilor foarte buni, pentru grupele elevilor buni și pentru grupele elevilor cu ritm lent de învățare.

---

[20] A se vedea : V. Țîrcovnicu, *op. cit.*, p. 181 ; Buzás Lászlo, *op. cit.*, p. 122—131 ; D. Stoica, M. Stoica, *op. cit.*, p. 147.

[21] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., Marii Adunări Naționale și Consiliului Național al F.D.U.S., consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944,* București, Editura Politică, 1984. Coordonator Gh. Buzatu, *Actul de la 23 August 1944 în context internațional,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984 ; C. Olteanu, Ilie Ceaușescu, Florian Tucă, V Mocanu, *Armata română în revoluția din august 1944,* București, Editura Politică, 1984 ; *Ecoul internațional al revoluției din august 1944 și al contribuției României la războiul antihitlerist,* București,, Editura Politică, 1984 ; Ilie Ceaușescu, Florin Constantinescu, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de al doilea război mondial,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Grupele elevilor foarte buni pot fi antrenate, pe baza fişelor de lucru, în rezolvarea unor întrebări problemă, ca: 1) Obiectivul strategic fixat la Congresul al V-lea al P.C.R. a fost răsturnarea monarhiei. În vara anului 1944 s-a realizat cu Palatul regal o înţelegere în cadrul coaliţiei de forţe antihitleriste. După 23 August 1944, monarhia a fost menţinută. A renunţat sau nu P.C.R. la ideile sale republicane? Cum se explică această atitudine a P.C.R.? [22] 2) Explicaţi de ce opoziţia liderilor P.N.Ţ. şi P.N.L. s-a caracterizat, în general, prin tergiversare, prin căutarea unor soluţii de ieşire politică fără antrenarea la luptă a maselor populare, prin evitarea participării P.C.R.? De ce „partidele istorice" nu şi-au asumat răspunderea salvării naţionale?

Grupele elevilor buni au de rezolvat următoarele sarcini: 1) Cercetaţi documentele de mai jos şi, pe baza lor, formulaţi răspunsul la întrebarea: Care ar fi fost sfîrşitul războiului dacă nu s-ar fi desfăşurat victorioasa insurecţie din august a poporului român? 2) Cum explicaţi faptul că întreaga armată română, ca un singur om, a întors armele împotriva Germaniei hitleriste? Ce s-ar fi putut produce în rîndul forţelor insurecţionale dacă unele mari unităţi ar fi trecut, în zilele insurecţiei, de partea trupelor naziste, sau dacă ar fi rămas neutre?

Grupele elevilor cu ritm lent de învăţare primesc spre rezolvare sarcini de recuperare a pierderilor ivite privind: noţiunea de „război total", alianţă, coaliţie, aria şi durata insurecţiei, fapte de eroism din timpul revoluţiei, pe baza fişelor de lucru puse la dispoziţia lor.

La unele lecţii de recapitulare, profesorul poate folosi forme diferenţiate de activitate, dar completate cu sarcini identice. Unele sarcini, care vizează aspectele fundamentale ale lecţiei, sînt studiate de către toate grupele, în timp ce unele probleme particulare sînt cercetate diferenţiat. Astfel, la lecţia de recapitulare de la clasa a V-a, *Locul şi rolul civilizaţiei antice în dezvoltarea culturii universale* pot fi studiate diferenţiat următoarele aspecte particulare: Grupa 1: Ce legătură există între Piramida cea mare şi autoritatea politică şi economică a despoţiilor orientale de tip teocratic?; Grupa 2: Au sau nu au vreo legătură Grădinile suspendate din Babilon cu agricultura dintre Tigru şi Eufrat, cu tehnica receptării apelor şi irigării lor la depărtări şi înălţimi?; Grupa 3: Prin ce ilustrează Statuia lui Zeus — aşezată în sanctuarul din Olimpia — tendinţele societăţii greceşti către o unitate culturală?; Grupa 4: Ce legătură se poate stabili între Farul din Alexandria, dezvoltarea comerţului şi dorinţa regilor Egiptului de a exercita o adevărată hegemonie în lumea elenistică?; Grupa 5: Ce legătură este între lupta eroică a cetăţenilor din vechiul polis elen şi Colosul din Rodos?; Grupa 6: De ce Templul Artemisei din Efes şi Mausoleul din Halicarnas sînt considerate ca făcînd parte din cele şapte minuni ale lumii antice?

Aceste sarcini diferenţiate sînt completate cu studierea de către toate grupele a elementelor cheie ale lecţiei: Ce se înţelege prin cultură? Dar prin civilizaţie? Cum se prezintă nivelul de cunoaştere şi cultura în societatea antică? Prezentaţi scurte sinteze privind: scrisul şi evoluţia lui; cunoştinţele ştiinţifice şi caracterul lor practic; religia antică; arta; înrîurirea reciprocă între civilizaţiile popoarelor antice; contactul daco-geţilor cu marile civilizaţii ale antichităţii; moştenirea culturală a antichităţii.

La clasa a XI-a, la tema *Contribuţia popoarelor antice la făurirea tezaurului culturii universale; interdependenţa civilizaţiilor lumii antice*, unele probleme de bază ale lecţiei ca: nivelul de cunoaştere şi cultura în societatea antică, scrisul şi evoluţia lui, procesul de înrîurire reciprocă între civilizaţiile popoarelor antice, locul civilizaţiei traco-geto-dacilor în cadrul civilizaţiilor antice, cele 7 minuni ale lumii antice sînt studiate de toate grupele de elevi, iar alte aspecte fundamentale pot fi studiate diferenţiat, în funcţie de înclinaţiile elevilor. Cele şase grupe, constituite în funcţie de aptitudini şi înclinaţii, la limba şi literatura română (gr. 1), la matematică, geografie, astronomie, fizică, chimie (gr. 2), la ştiinţele sociale (gr. 3), la filosofie (gr. 4), la desen, muzică (gr. 5 şi 6), pot primi spre rezolvare: gr. 1: „Literatura — principal izvor de cunoaştere a vieţii în societatea antică"; gr. 2: „Cunoştinţele ştiinţifice — caracterul lor practic"; gr. 3: „Premisele apariţiei ştiinţelor (dreptul, istoria, filosofia, oratoria — reprezentanţi, idei, opere de seamă)"; gr. 4: „Religia în antichitate"; gr. 5: „Menţionaţi cîte trei mari realizări ale geniului uman din domeniul arhitecturii şi sculpturii şi explicaţi prin ce v-au impresionat"?; gr. 6: Daţi trei exemple de picturi remarcabile şi explicaţi prin ce impresionează acestea?

În desfăşurarea activităţii pe grupe cu teme diferenţiate profesorul trebuie să aibă în vedere o serie de *neajunsuri* care se manifestă, printre care menţionăm: elevii îşi însuşesc

[22] Gh. Tănasă, *op. cit.*, p. 402.

inegal cunoştinţele prevăzute de programă; nu toate grupele reuşesc să rezolve sarcinile primite în acelaşi timp; reconstituirea unităţii logice a lecţiei are loc abia după ce fiecare grupă în parte a prezentat rezultatele cercetării.

În organizarea muncii pe echipe cu sarcini identice (comune), toate grupele cercetează aceeaşi problemă, pe baza aceluiaşi material de prelucrat, în aceeaşi unitate de timp.

Munca pe grupe cu sarcini unitare se practică pe o scară mai largă, deoarece prezintă numeroase avantaje; toţi elevii din clasă dobîndesc, prin colaborare, aceleaşi cunoştinţe fundamentale de istorie; asemenea activităţi sînt uşor de organizat; indicaţiile date de profesor sînt aceleaşi pentru toate grupele; confruntarea şi valorificarea cunoştinţelor descoperite se pot face operativ: fie că o grupă raportează rezultatele investigaţiei întregii teme şi celelalte grupe aduc completări, fie că fiecare grupă prezintă numai rezolvarea a cîte unei secvenţe (unui aspect), făcîndu-se, apoi, completări reciproce. Temele unitare în munca pe grupe prezintă ca principal inconvenient faptul că profesorul trebuie să asigure întregul material de cercetat pentru toate grupele.

În concluzie, îmbinarea armonioasă a activităţii frontale cu învăţămîntul individual şi cu activitatea pe grupe reprezintă una din principalele căi de perfecţionare a lecţiei de istorie.

NOI CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA ACTULUI DIN AUGUST 1944 ŞI A PARTICIPĂRII ROMÂNIEI LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

Actul din august 1944 constituie un eveniment de însemnătate deosebită în istoria noastră. Drumul înţelegerii şi prezentării sale ştiinţifice nu a fost, însă, nici scurt, nici uşor. Depăşind o viziune dogmatică şi simplificatoare ce minimaliza rolul factorilor interni, cercetarea istorică românească a reuşit să aducă, în ultimele două decenii, contribuţii însemnate la cunoaşterea pregătirii, desfăşurării şi consecinţelor revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă, declanşată la 23 August 1944. În cadrul acestor contribuţii, un loc deosebit îl ocupă lucrările apărute în cursul anului 1984, cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la marele act naţional. Asupra cîtorva dintre ele ne-am propus să ne oprim, pe scurt, în rîndurile ce urmează.

Sub egida Direcţiei Generale a Arhivelor Statului şi Centrului de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară au apărut două ample volume de documente referitoare la condiţiile interne şi externe ale pregătirii acţiunii din august, la momentul culminant al răsturnării dictaturii antonesciene — cu multiplele sale implicaţii politice şi militare — şi la intrarea României în războiul antihitlerist [1]. Vasile Arimia şi Mircea Muşat semnează o amplă *Introducere*, fiind prezentate gravele probleme cu care a fost confruntat poporul român în anii celui de al doilea război mondial şi poziţia adoptată de forţele patriotice în vederea salvgardării intereselor naţionale fundamentale. Cei doi autori atrag atenţia asupra unor documente cuprinse în volumele de faţă, documente care permit o lărgire considerabilă a informaţiei şi contribuie substanţial la o mai profundă cunoaştere a perioadei respective, la o mai amplă înţelegere a semnificaţiei istorice a actului naţional din august 1944.

Aşa cum se precizează în nota asupra ediţiei, documentele prezentate oferă o multitudine de informaţii privind problemele ce frămîntau opinia publică, ecoul şi influenţa pe care le-au avut diferite hotărîri, acţiuni, acte etc. ale guvernului român, privind căile şi mijloacele folosite pentru înlăturarea dictaturii antonesciene şi alungarea hitleriştilor din ţară, ecoul pe care l-a avut actul de la 23 August şi contribuţia României la înfrîngerea Germaniei fasciste.

Documentele, indiferent de provenienţă, sînt prezentate cronologic, pentru a ilustra mai bine evoluţia istorică a faptelor şi evenimentelor; în general, ele sînt reproduse integral, „cu excepţia unor situaţii cînd s-a procedat la eliminarea unor fragmente conţinînd repetări sau informaţii fără legătură cu tematica lucrării, marcate prin puncte de suspensie însoţite de explicaţii date în note la subsol" (p. XI). Cele 900 de documente reproduse în cele două volume sînt, evident, inegale ca întindere şi valoare. Important este faptul că multe dintre ele, deosebit de valoroase, văd pentru prima oară lumina tiparului, iar altele, de aceeaşi valoare, erau cunoscute doar într-un cerc restrîns de specialişti. Important este, de

---

[1] *23 August 1944. Documente*, vol. I, 1939—1943, 656 p.; vol. II, 1944, 872 p., Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984. Colectivul de coordonare: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, Ediţie de documente întocmită de Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Alecsenia Andone, Ileana Chirtu, Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Alexandru Duţu, Ieliţa Gămulescu, Elena Gheorghe, Viorica Hostiuc, Mircea Muşat, Cristian Popişteanu, Emilia Poştăriţă, Eleonora Rădulescu, Mihai Retegan, Ioan Talpeş. Au mai colaborat: Dumitru Angheli, Tudor Bucur, Ion Florescu, Elena Moisuc, Margareta Szabò, Constantin Vlad, Valeriu Veliman ş.a.

asemenea, că documentele acoperă o arie tematică foarte largă și dau posibilitatea cititorului să aprecieze rolul jucat de diferiți factori, interni și externi, în realizarea insurecției, care a constituit semnalul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Cunoscînd mai bine frămîntările din preajma lui 23 August, discuțiile angajate între diferite cercuri din țară și străinătate, se poate sublinia cu tărie caracterul istoric necesar al actului săvîrșit atunci cînd „un cumplit dezastru amenință ființa neamului", după cum aprecia un grup numeros de oameni de știință, în memoriul adresat lui Ion Antonescu, în aprilie 1944 (p. 237—238). Manifestul publicat la 27 august 1944 de către Blocul Național Democratic aprecia că „neamul nostru trece prin cel mai greu ceas al istoriei sale", fapt care a impus adoptarea unei atitudini hotărîte. „Blocul Național Democratic a cerut în numele țării ca acest război să înceteze neîntîrziat. Blocul Național Democratic a cerut în numele țării ruperea alianței cu Axa [...], îndepărtarea regimului de dictatură [...], ca poporul nostru să fie repus în drepturile sale politice, într-un regim de libertate și democrație" (p. 566).

Cele două volume, *23 August 1944*, se înscriu în valoroasa colecție de documente referitoare la evenimente cruciale din istoria noastră: *1848 la români*, 2 vol., București, 1982, 1276 p.; *Românii la 1859*, vol. I, 662 p., vol. II, 450 p., București, 1984; *1918 la români*, 2 vol., București, 1983, 1342 p. — toate apărute la Editura Științifică și Enciclopedică. Fiecare în parte și toate, laolaltă, reprezintă realizări de mare însemnătate, instrumente de lucru indispensabile pentru orice cercetător preocupat să pătrundă în profunzimea proceselor și fenomenelor istoriei moderne și contemporane a românilor, integrată organic în istoria universală.

Plasarea actului din august 1944 într-un context mai larg a preocupat în mod special pe cercetătorii care au întocmit culegerea de texte intitulată *Ecoul internațional al revoluției din august 1944 și al contribuției României la războiul antihitlerist* [2]. În volum sînt incluse, mai întîi, patru documente fundamentale pentru înțelegerea insurecției (Declarația C.C. al P.C.R., Proclamația către țară a șefului statului român, Declarația guvernului român și Directiva operativă a Marelui Stat Major român) și, apoi, 213 texte din surse străine: știri și comentarii difuzate de posturi de radio, articole din ziare, declarații ale unor personalități militare și politice, aprecieri din documente militare, din scrisori oficiale, fragmente din documente diplomatice etc. Mărturiile externe cuprinse în volum dovedesc, o dată în plus, consecințele remarcabile — politice, economice, militare — ale actului din august și contribuția de seamă a României la înfrîngerea Germaniei hitleriste. S-ar putea ca istoria — scria ziarul „The New York Times" din 25 august 1944 — să consemneze actul României „ca unele din cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război" (p. 57). La 6 iulie 1945, printr-un decret al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., șeful statului român, regele Mihai I, era decorat cu Ordinul „Victoria", „pentru actul curajos al cotiturii hotărîte a politicii României spre ruptura cu Germania hitleristă și alierea cu Națiunile Unite, în clipa cînd nu se precizase clar înfrîngerea Germaniei" (p. 184). Din păcate, acțiunile curajoase ale României din perioada 23 August 1944 — 12 mai 1945, apreciate ca atare în numeroase documente străine (o dovadă în plus o constituie volumul la care ne referim), nu au primit la Conferința de pace de la Paris o recunoaștere oficială corespunzătoare.

Două volume înmănunchează *Pagini din cartea rezistenței naționale antifasciste și antiimperialiste a poporului român* [3]. Primul cuprinde extrase din opera secretarului general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu, privind rezistența antifascistă și un număr însemnat de documente ilustrative pentru atitudinea antifascistă a poporului român și mișcarea de rezistență, în care s-au încadrat largi forțe sociale și politice în perioada 1932—1944. În marea majoritate, documentele sînt de proveniență internă; acestora li se adaugă cîteva documente externe, reprezentînd ecoul imediat al actului din august 1944 în articole și în unele emisiuni de radio din străinătate. Cartea conține un studiu introductiv, note, adnotări și o listă de surse bibliografice întocmite de Stelian Neagoe. Volumul al doilea, subintitulat *24 de ore pentru destinul României*, reprezintă publicarea, de către Cornel Brahaș, a unor texte cu caracter memorialistic care aparțin unui

---

[2] Editura Politică, București, 1984, 215 p. Volumul a fost întocmit de un colectiv format din colonel dr. Gheorghe Tudor, colonel dr. Florian Tucă, dr. Florin Constantiniu, maior dr. Mihail E. Ionescu, căpitan Alecsandru Duțu, Mihai Retegan. *Cuvînt înainte* semnat de general-colonel dr. Constantin Olteanu; indice tematic întocmit de Dorina N. Rusu.

număr de peste 90 de martori la marele eveniment. Ele cuprind aspecte interesante privind evoluţia rapidă a faptelor în intervalul 23 august, orele 12 — 24 august, orele 12.

Chiar dacă unele documente şi relatări au mai fost publicate, iar anumite informaţii trebuie coroborate cu alte izvoare, „paginile din cartea rezistenţei naţionale" sînt deosebit de grăitoare pentru atitudinea profund antifascistă a poporului român, pentru pregătirea şi desfăşurarea Actului din august 1944, înfăptuit de forţele patriotice antihitleriste sub conducerea P.C.R. Citind aceste pagini, se confirmă întru totul aprecierea din studiul introductiv: „Act energic de voinţă a întregii naţiuni române, revoluţia din august 1944 şi contribuţia în continuare efectivă, a României, la înfrîngerea celui de al treilea Reich au reprezentat forma principală a aportului românesc la efortul general al popoarelor pentru obţinerea victoriei împotriva hitlerismului" (p. 27).

Volumul *Actul de la 23 August 1944 în context internaţional*[4] cuprinde, de asemenea, un grupaj de documente privind preliminariile evenimentului, locul său pe plan internaţional şi ecoul în presa străină. După ce un material se referă la semnificaţia istorică a actului în perspectivă istoriografică, cinci studii analizează *Originalitatea şi forţa mişcării de rezistenţă antifascistă din România*, referindu-se la: rădăcinile istorice ale revoluţiei, P.C.R. — organizatorul şi conducătorul luptei împotriva dictaturii antonesciene, pentru libertatea şi independenţa patriei, poziţia adoptată de P.N.Ţ. şi P.N.L., de intelectualitatea progresistă, atitudinea şi activitatea Marelui Stat Major. Urmează două studii care prezintă, respectiv, economia României în perioada premergătoare retragerii României din Axa fascistă şi preliminariile diplomatice ale actului de la 23 August 1944.

Sub titlul *Actul istoric de la 23 August în context internaţional*, volumul conţine şapte studii care pun în lumină diferite laturi ale acestei probleme: evenimentele din august în context internaţional, implicaţiile în desfăşurarea operaţiilor militare de pe linia fortificată Focşani—Nămoloasa—Brăila, efectele evenimentelor din România în Europa est-centrală, aspecte ale situaţiei României în presa conspirativă poloneză şi, pe alt plan, în viziunea Administraţiei Roosevelt, importanţa internaţională a cotiturii României reflectată în presa internă, presa internaţională şi evenimentele din România. Semnalăm şi dezbaterea referitoare la acţiunile diplomatice ale României în direcţia recunoaşterii statutului de cobeligeranţă.

O altă lucrare valoroasă analizează cu competenţă rolul României în scurtarea celui de al doilea război mondial[5]. Autorii au pornit de la constatarea că rolul actului de la 23 August în grăbirea falimentului Reichului nazist nu şi-a găsit încă reflectarea corespunzătoare în istoriografia străină. „Neacordarea statutului de cobeligeranţă României — injustiţie profundă şi gravă faţă de efortul şi aportul militar al ţării noastre la zdrobirea celui de-al treilea Reich — a contribuit la estomparea aprecierilor corecte, făcute sub impresia imediată, a acţiunii curajoase a României. S-a ajuns astfel la o adevărată imagine-şablon, un fel de clişeu istoriografic, în care 23 August 1944 apare drept actul unui satelit minor al Germaniei naziste, care, confruntat cu catastrofa militară, a izbutit în ultimul moment să se salveze din corabia în curs de naufragiere pe aceea a învingătorilor. Se recunoaşte, în această perspectivă, cel mult abilitatea politică, dar se ignoră ori se contestă valoarea contribuţiei militare româneşti la victoria asupra Germaniei hitleriste" (p. IX). Cartea oferă o imagine veridică asupra consecinţelor strategice, militare şi politice ale actului din august 1944. „Prin dezagregarea întregului sistem militar din Europa de sud-est, prin privarea Reichului de aprovizionările cu carburanţi din marele perimetru petrolifer de la Ploieşti şi cu alte produse, prin criza politică în lanţ declanşată în Bulgaria, Ungaria şi Croaţia, prin alăturarea României la coaliţia antihitleristă, şocul de la 23 August 1944 a scurtat războiul cu circa 200 de zile. Ce au însemnat aceste şapte luni în cruţarea continentului de noi victime, distrugeri şi suferinţe, este lesne de întrevăzut. Ceea ce se cuvine însă subliniat — pentru că adesea se uită — este că această jumătate de an smulsă economiei şi producţiei de război germane a făcut imposibilă realizarea şi fabricarea în serie a unor proiecte şi prototipuri de arme, care ar fi prelungit războiul în Europa cu mult peste 9 mai 1945" (p. XII). Prin victoria şi consecinţele sale multiple, 23 August ne apare — şi aceasta este ideea de bază a lucrării — ca unul din evenimentele de însemnătate decisivă ale celui de al doilea război mondial.

---

[3] Editura Eminescu, Bucureşti, 1984, vol. I, 270 p., vol. II, 144 p.

[4] Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, 646 p. Coordonator: Gheorghe Buzatu; autori: Ion Agrigoroaiei, Ion Alexandrescu, Eugen Bantea, Horia Brestoiu, Gheorghe Buzatu, Ilie Ceauşescu, Ileana Chirtu, Nicolae Dascălu, Valeriu Dobrinescu, Gheorghe I. Ioniţă, Milică Moldoveanu, Mircea Muşat, Ion Pavelescu, Vasile Puşcaş, D. Rusu, Ioan Saizu, Ioan Scurtu, Aurică Simion, Traian Udrea.

Participarea armatei române la actul național din august 1944 constituie obiectul unei analize speciale[6]. În primele două capitole se insistă asupra strategiei și tacticii P.C.R. în organizarea și pregătirea actului istoric și a factorilor principali care au determinat participarea armatei române la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944. Capitolul al III-lea, *Declanșarea și desfășurarea revoluției din august 1944*, înfățișează evoluția evenimentelor în primele ore, prezintă efectivele și structura organismului militar românesc la 23 August 1944 și analizează participarea armatei la operațiile din diferite zone ale țării: în București și împrejurimi, în Valea Prahovei, în partea de nord a Moldovei, între Dunăre și Marea Neagră, în Țara Bîrsei, în centrul Transilvaniei, în Cîmpia Bărăganului, în Oltenia, în porturile dunărene, în unele zone din Banat și Crișana. Se face apoi un bilanț al acțiunilor întreprinse de trupele române în perioada 23—31 august 1944, trupe care însumînd 37 de divizii și alte unități și formațiuni (numai trupele operative au atins un efectiv de aproape o jumătate de milion de oameni), au nimicit și alungat forțele hitleriste de pe teritoriul care, în acel moment se afla sub autoritatea guvernului român, cuprinzînd o suprafață de aproximativ 150 000 de km².

Capitolul al IV-lea se referă la consecințele politico-militare și ecoul internațional al revoluției române din august 1944, iar capitolul al V-lea reprezintă o sinteză a efortului militar remarcabil făcut de armata română pentru eliberarea teritoriului național, a Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. Ultimul capitol urmărește mutațiile produse în fizionomia armatei, „care s-au operat pe fondul și în consens cu evoluția generală a revoluției declanșate la 23 August 1944, cu succesiunea fazelor care au transformat treptat, dar radical, caracterul puterii de stat" (p. 257).

O carte cu caracter aparte o reprezintă *August 1944. Repere istorice*[7]. Plecînd de la stadiul actual atins de istoriografia românească, autorii au alcătuit o lucrare cu structură de dicționar, „un instrument de informare rapidă asupra diverselor aspecte ale unui eveniment de mare complexitate ca Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă" (p. 7). În ordine alfabetică, sînt explicați un număr mare de termeni de natură politică, militară, geografică, se fac aprecieri pe marginea unor documente, a unor articole din presa românească și străină, a unor momente cheie din desfășurarea insurecției etc. Putem exemplifica cu *Arestarea lui Ion Antonescu și Mihai Antonescu, Aria de desfășurare a insurecției, Blocul Național-Democratic, Directivele strategice ale Marelui Stat Major român, Eliberarea Transilvaniei de nord, Eșecul planurilor germane de recucerire a României, Guvernul insurecțional, Iași—Chișinău, operația, Linia fortificată Focșani—Nămoloasa—Brăila, Participarea României la războiul antihitlerist, Reacția ungară la revoluția română din august 1944, Spionaj german în România* etc.

Volumul cuprinde și o cronologie, evoluția evenimentelor pe ore, începînd cu zorii zilei de 23 august și terminînd cu seara zilei de 31 august 1944 (p. 227—252). În ansamblu, este o lucrare pe cît de utilă pe atît de interesantă, din care rezultă, o dată în plus, caracterul necesar al actului națiunii române. Reținem în acest sens și studiul introductiv, întitulat *Rădăcinile istorice ale Revoluției române din august 1944*, cu cele două puncte: 1. *România în fața politicii de expansiune și hegemonie a celui de al III-lea Reich*; 2. *Pregătirea politică-militară a Revoluției române din august 1944*.

Volumele de documente și rezultatele cercetării de specialitate la care ne-am referit reprezintă, fără îndoială, un pas important în direcția cunoașterii mai profunde a actului din august 1944. Chiar dacă unele lucruri se repetă, este evidentă preocuparea de a lumina din diverse unghiuri pregătirea și desfășurarea evenimentului, în legătură indisolubilă cu evoluția situației interne și internaționale. În acest fel sînt reliefate caracterul necesar al actului românesc, consecințele sale importante atît în interior, cît și în desfășurarea generală a războiului. Pe lîngă volumele menționate aici, în 1984 au apărut și alte lucrări, au fost tipărite numeroase studii, articole etc., în revistele de istorie, în culegerile editate pe plan central și local. În ansamblu, istoriografia noastră referitoare la această problemă a înregistrat în anul 1984 un salt evident, ce se încadrează organic în preocupările constante manifestate în acest sens în ultimele două decenii.

Ion Agrigoroaiei

---

[5] Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai devreme*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, 220 p.

[6] Constantin Olteanu, Ilie Ceaușescu, Florian Tucă, Vasile Mocanu, *Armata română în revoluția din august 1944*, Editura Politică, București, 1984, 286 p. La pregătirea volumului au mai colaborat Mihai E. Ionescu, Ioan Talpeș, Alesandru Duțu.

[7] Florin Constantiniu, Mihai E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, 260 p.

C. CIHODARU, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, Editura Junimea, 1984, 336 p.

Deşi nu s-ar putea afirma că a fost neglijată de istoriografia noastră, domnia lui Alexandru cel Bun — cea mai lungă şi poate cea mai importantă din istoria Ţării Moldovei, după aceea a lui Ştefan cel Mare — nu a beneficiat, totuşi, de o monografie ştiinţifică. Cauza trebuie căutată, în primul rînd, în faptul că această personalitate care a domnit într-o perioadă relativ liniştită a stat mult timp în umbra contemporanului şi colaboratorului său din Ţara Românească, Mircea cel Bătrîn, voievod elogiat de istorici şi oameni de artă mai ales ca urmare a luptei sale pentru independenţă. Pe de altă parte, unii istorici nu s-au încumetat să conceapă un amplu studiu consacrat domniei lui Alexandru cel Bun şi ca urmare a faptului că informaţia referitoare la această perioadă este în general lacunară. Pentru întocmirea unei lucrări ştiinţifice era, deci, nevoie de un cercetător dotat cu erudiţie şi spirit critic, familiarizat cu descifrarea tainelor documentelor slavone şi dublat de un bun cunoscător nu numai al acestei perioade, ci şi a întregului feudalism românesc. Un astfel de cercetător este prof. dr. C. Cihodaru, recunoscut nu numai ca un excelent editor al documentelor moldoveneşti, dar şi ca autor a numeroase şi valoroase studii consacrate Evului Mediu. „Storcînd" toate informaţiile cuprinse în cele aproape 100 de acte emise de cancelaria acestui domn şi valorificînd în mod critic literatura istorică, autorul a reuşit să întocmească o documentată monografie ştiinţifică care poate fi pusă alături de excelenta carte a lui P. P. Panaitescu consacrată eroului de la Rovine.

Lucrarea este structurată în opt capitole. După o *Introducere* în care se discută numele acestui, voievod, surprinzîndu-se, apoi, evoluţia teritoriului est-carpatic în perioada feudalismului timpuriu, autorul relevă contextul internaţional în care şi-au desfăşurat activitatea predecesorii lui Alexandru cel Bun precum şi politica internă şi externă a acestora. Un spaţiu mai amplu a fost acordat unei probleme încă controversată în istoriografia noastră : stabilirea perioadei în care a domnit Alexandru cel Bun. Printr-o riguroasă cercetare a izvoarelor documentare şi narative, C. Cihodaru ajunge la unele concluzii noi privind începutul acestei domnii ; evenimentul ar fi avut loc în aprilie 1399 — deci în aceeaşi lună de primăvară în care au ocupat tronul şi alte două personalităţi ale istoriei Moldovei — Ştefan cel Mare şi Vasile Lupu — şi nu în anul 1400, dată care se impusese în lucrările ştiinţifice şi didactice. Cunoaşterea în detaliu a acestei perioade istorice cît şi a importantelor domnii care s-au succedat pe tronul Moldovei în feudalismul dezvoltat i-au permis autorului să creioneze, în ciuda puţinelor informaţii contemporane cu Alexandru cel Bun, stadiul dezvoltării societăţii moldoveneşti la începutul veacului al XV-lea. S-a relevat, astfel, pentru prima dată în mod ştiinţific, structura socială a acestei perioade, cît şi politica de încurajare a agriculturii, meşteşugurilor, oraşelor şi comerţului dusă de acest voievod care a fost considerat pe bună dreptate un adevărat ctitor de ţară. Un capitol special a fost consacrat şi organizării politico-administrative a teritoriului est-carpatic, căreia Alexandru cel Bun i-a adus importante îmbunătăţiri. Au fost analizate organele puterii centrale — domnia şi sfatul domnesc — ca şi organizarea militară şi politica religioasă a acestui voievod, caracterizată, cum bine se ştie, printr-o largă toleranţă ; recunoaşterea de către Patriarhia de Constantinopol a lui Iosif ca mitropolit al Moldovei a dus la consolidarea atît a acestei domnii, cît şi a statului feudal est-carpatic. Cartea reliefează de asemenea, sprijinul acordat de această multilaterală personalitate a istoriei noastre dezvoltării culturii şi artei moldoveneşti.

Cum era şi firesc, un număr apreciabil de pagini are în vedere politica externă a acestei domnii caracterizată prin „grija avută pentru a nu-şi atrage poporul în acţiuni aventuriste", prin „lipsa de agresivitate faţă de feudalii vecini" şi strînsele legături de colaborare şi bună vecinătate cu Mircea cel Bătrîn. Şi această parte a lucrării este judicios structurată în trei perioade, care au ca momente de delimitare anii 1412 şi 1418. Primul an are în vedere tratatul de la Lublau încheiat între Regatul maghiar şi cel jagellon, prin care primul recunoştea suzeranitatea polonă asupra Moldovei, conţinînd şi o clauză specială : în cazul în care Alexandru cel Bun ar refuza să participe la cruciada antiotomană, Ţara Moldovei urma să fie împărţită între cele două puteri ; cel de al doilea an reprezintă moartea lui Mircea cel Bătrîn, eveniment care a avut repercusiuni directe şi asupra relaţiilor moldo-muntene. Dealtfel, şi relaţiile cu Polonia au cunoscut o involuţie : în ultimul an de domnie, voievodul Moldovei a fost nevoit să participe, alături de o mare coaliţie, la un război organizat împotriva lui Vladislav Iagello.

Cartea prezentată de noi mai cuprinde un capitol consacrat vieţii de la curte şi familiei domneşti, o *Bibliografie selectivă* şi un *Indice general*.

Scrisă într-un stil accesibil și aducînd în circuitul științific informații și interpretări noi, acest volum va constitui, desigur, un moment de referință în istoriografia noastră. Domnul „care cel dintîi a făcut cunoscut străinilor numele, pînă atunci, puțin știut, al moldovenilor“, cum aprecia Dimitrie Cantemir, și care a pregătit înfloritoarea epocă ștefaniană merita o asemenea lucrare științifică. Dealtfel, cartea invită la lectură nu numai prin numele acestei personalități istorice, ci și al autorului ei ; s-ar putea spune chiar fără a ne îndepărta de adevăr, că acest domn „Mare și Bun“, cum l-a caracterizat Miron Costin, a beneficiat de experiența și talentul unui istoric pe măsură.

Gh. Pungă

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A R.S.R., Institutul de studii sud-est europene, *Studii istorice sud-est europene*, culegere îngrijită de Eugen Stănescu, vol. II, *Intelectualii din Balcani în România (sec. XVII-XIX)*, coordonatorul volumului Alexandru Duțu, Editura Acad. R.S.R., București, 1984, 205 p.

Situarea teritoriului românesc în spațiul geografic european, la răscrucea de drumuri comerciale, interese economice, politice sau strategice, în vecinătatea Dunării și a Mării Negre, a avut, se știa, importante consecințe asupra istoriei oamenilor locuitori ai acestor pămînturi. De timpuriu, încă, ei au venit în contact, au întreținut strînse legături ca popoarele din spațiul balcanic, legături care și-au găsit expresie într-o solidaritate a luptei pentru existență și afirmare. În cursul existenței istorice, românii au primit valori, dar au și oferit, cu generozitate, din patrimoniul lor, întreținînd făclia speranței și rezistența popoarelor intrate sub stăpînirea Islamului.

În rîndul cărților — puține, încă și, prin aceasta, cu atît mai valoroase — care înfățișează rolul românilor în această parte a continentului se situează și cel de al doilea volum al seriei editate prin grija Institutului de studii sud-est europene. Volumul se deschide cu o *prefață,* semnată de Al. Duțu, cunoscut exeget al fenomenului cultural românesc, în care este subliniat rolul cărții în modernizarea culturii românești. Cercetările care fac obiectul volumului, constată coordonatorul, desprinzînd, cu anticipație, concluzia generală a demersului, pe lîngă faptul că permite descifrarea, cu claritate, a rolului culturii românești în această parte a Europei, îngăduie să se desprindă „modul în care s-au dezvoltat relațiile între culturi“, „cum o formă universală de cultură s-a transformat în modele culturale naționale“, deschizînd speranța într-o lume a egalității și a demnității (p. 14).

Primul studiu este semnat de Olga Cicanci și este consacrat *Cărturarilor greci în țările române (sec. XVII — 1750)* — p. 15—67. După înfățișarea condițiilor economice, politice și sociale care au determinat prezența intelectualilor greci în țările române și enumerarea centrelor de cultură în care aceștia s-au format, ne este prezentată contribuția fiecăruia în viața culturală românească. În ciuda unor (destul de numeroase) inexactități sau lipsuri de transcriere (p. 27 nota 89, p. 29 nota 117, p. 30, 31, 32) studiul confirmă, limpede, importanța Principatelor în dezvoltarea culturii neoelene. „Majoritatea intelectualilor greci din țările române figurează printre personalitățile de frunte“, desfășurîndu-și activitatea „în serviciul culturii grecești pe teritoriul României“ (sic) p. 67.

Cornelia Papacostea-Danielopolu, în studiul consacrat *Formației intelectualilor greci din țările române (1750—1830)* (p. 68—113), după ce-i enumeră, definindu-le profesia, mediul în care și-au dezvoltat activitatea, contribuția și relațiile cu intelectualii români, desprinzînd figurile cele mai reprezentative, constată că Academiile domnești din București și Iași au fost principalele centre de viață spirituală în care s-au format intelectualii greci din Principate. Cele două așezăminte au jucat un important rol în formarea unei elite intelectuale de tip militant în sud-estul Europei. În egală măsură, cele două capitale românești „au jucat un rol esențial în producția de carte grecească pînă la mijlocul secolului al XIX-lea“. Unele din aceste personalități (ca M. Fotino, T. Carra, Gh. Saul, D. Catargi, D. Philippidi și D. Fotino) s-au identificat cu viața poporului român, prin încetățenirea în cele două Principate (p. 112—113).

Elena Siupiur semnează studiul privind *Intelectualii bulgari din emigrație în România în secolul al XIX-lea* (p. 114—162) în care, de asemenea, după ce sînt înregistrate împrejurările în care s-a constituit emigrația intelectuală bulgară, îi este definită ascendența, desemnată tipologia socială și formația intelectuală, activitatea reprezentanților acesteia și a instituțiilor create pe teritoriul românesc, se formulează observația în conformitate cu care : „emigrația intelectuală din România are meritul de a fi întemeietoarea unor instituții noi

pentru cultura bulgară a secolului al XIX-lea". După eliberarea Bulgariei, în 1878, cu puţine excepţii, intelectualii bulgari se întorc în patrie, „mutînd în spaţiul naţional şi întregul sistem de instituţii pe care l-au fondat în România" (p. 162).

Pe aceleaşi coordonate se situează şi studiul Cătălinei Vătăşescu privind *Activitatea intelectuală şi culturală a albanezilor din România (1844—1912)* (p. 163—198), primul de acest gen întreprins pînă acum. Este subliniată „tradiţia unificatoare" a mediului albanez din România (p. 165), indicate şi definite mediul cultural albanez din România, centrele şi instrumentele de cultură, precum şi domeniile de activitate asupra cărora s-a concentrat activitatea culturală. *Postfaţa semnată* de E. Stănescu, care încheie volumul *(Cîteva consideraţii privind condiţiile istorice ale activităţii intelectualilor balcanici în ţările române* (p. 199—205), desprinde concluziile generale ale celor patru interesante studii : independenţa culturală pe care ţările române şi-au menţinut-o, le-au îngăduit să joace rolul de „sanctuar, refugiu al culturilor sud-est europene". Protejarea limbilor slavonă şi greacă, limbi de circulaţie în această zonă, a reprezentat contribuţia societăţii româneşti la apărarea culturilor sud-est europene de încercările de alienare înscrise în însuşi caracterul dominaţiei otomane. Triumful limbii române în biserică, administraţie şi cultură nu a înlăturat limba slavă. „Exista intenţia şi voinţa ca izbînzile culturii româneşti să fie accesibile şi popoarelor din sud-estul Europei". Limba slavă a fost păstrată multă vreme în cultura română ca mijloc de înţelegere şi colaborare culturală, dar şi politică cu acestea (p. 201—202). Spre deosebire de limba slavonă, limba greacă „era asociată de promotorii culturii româneşti cu tendinţele de înnoire, de modernizare, de deschidere din ce în ce mai accentuate, odată cu ideile umaniste" (p. 202). Sprijinirea bisericii răsăritene se situează în cuprinsul aceleiaşi tendinţe. „Politica culturală naţională, împletită cu una internaţională dă măsura condiţiilor care au format activitatea cărturarilor sud-est europeni dincolo şi dincoace de hotarele ţărilor române". Sînt concluzii importante, care probează orientarea şi utilitatea preocupărilor Institutului de studii sud-est europene, dar, totodată, şi valoarea realizărilor.

Gh. Platon

D. PRODAN, *Răscoala lui Horea,* vol. I—II. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, 602+766 p. ; ediţie nouă, revăzută, Bucureşti, 1984, 622+774 p.

Răscoala lui Horea, această magistrală lucrare, cu care profesorul David Prodan îşi legitimează şi îşi onorează profesiunea de istoric, reprezintă finalizarea unor eforturi care au depăşit jumătate de veac, consacrate raporturilor sociale în Transilvania. Publicarea de urbarii şi cercetări parţiale asupra structurilor şi a raporturilor sociale — asupra iobăgiei, care şi-au găsit o amplă şi viguroasă expresie, mai cu seamă, în studiile privind raporturile sociale din Ţara Făgăraşului şi în monumentala operă consacrată *Iobăgiei în Transilvania în secolul al XVI-lea* (vol. I—III, 1967—1968), l-au apropiat pe autor de înţelegerea deplină a fenomenelor.

Utilizînd, cu rigoare, un uriaş material documentar, istoricul reconstituie realităţile din Transilvania în ceea ce au ele mai esenţial, rostind aprecieri şi formulînd judecăţi de inestimabilă valoare ; acestea, reliefînd frumuseţea istoriei, probează, totodată, faptul că adevărul acesteia se relevă numai în urma unui îndelungat travaliu, solicită însă şi capacitatea de a-l distinge şi a-l folosi. D. Prodan utilizează, cu egală competenţă, analiza şi sinteza. În ambele domenii ne-a dăruit opere durabile. În timp ce *Iobăgia* reprezintă o expresie a spiritului analitic al maestrului, *Supplex Libellus Valachorum* (a cărei ultimă ediţie a apărut recent) este o vie mărturie a capacităţii de sinteză. Pornind de la *Supplex,* autorul reconstituie, magistral, întreaga istorie românească din secolul al XVIII-lea pînă la revoluţia din 1848.

Răscoala lui Horea, situată în continuarea acestor preocupări, îmbinare a celor două modalităţi, este o operă de mare profunzime, care relevă întreaga gamă a posibilităţilor unui mare istoric ; un monument închinat poporului, o mărturie a forţei instructive şi educative a operei istorice de autentică valoare.

Noua ediţie, aşa cum autorul o mărturiseşte în *Prefaţă,* nu aduce fapte noi. Cercetarea altor arhive, care cuprind imensul material documentar existent (pe care autorul a întreprins-o în intervalul dintre cele două ediţii ale lucrării) a putut doar să confirme sau să îmbogăţească, cu noi detalii, faptele cunoscute. Expunerea, care situează fenomenul în contextul în care s-a desfăşurat şi-l cercetează în toate implicaţiile sale, este organizată în cuprinsul a 10 mari capitole *(Geneza, Preludiul* şi *Desfăşurarea răscoalei,*

In neliniştea aşteptării, A doua fază a răscoalei, Activitatea Comisiei regale de investigaţie, Ianuarie-Februarie, Sancţiuni, Consecinţe, Răsunetul răscoalei peste hotare) la capătul cărora autorul îşi sintetizează observaţiile într-un magistral *Cuvînt de încheiere* (p. 709—722).

Lucrarea, aşa cum autorul a dorit-o, nu este o simplă reluare a unei probleme îndelung dezbătute ; este o *rejudecare* a materialului documentar însuşi (7). Ea nu oferă o lectură „comodă, confortabilă". care place. Prin maniera de organizare a materialului, fără să îndulcească sau să ocolească nimic, autorul a intenţionat şi a izbutit să prezinte, „cît mai veridic, imaginea întreagă, în toată nuditatea ei" (8). Răscoala ni se dezvăluie „în haina proprie, în impulsurile, în mentalităţile, în psihologia ei, în tot dramatismul ei individual sau colectiv" (9). Imaginea este zguduitoare ; cititorul participă, cu răsuflarea tăiată, la desfăşurarea evenimentelor, sugerate, cu măestrie, cu un admirabil simţ al proporţiilor. D. Prodan se dovedeşte a fi, totodată şi un iscusit regizor, izbutind să-l introducă pe cititor în realitatea vie, în psihologia epocii. Este, considerăm noi, o reconstituire puţin obişnuită a atmosferei. Stăpîn pe materialul istoric, reconstituind atmosfera, istoricul se dovedeşte a fi, în egală măsură, un maestru al cuvîntului, pe care-l stăpîneşte şi-l pune în valoare.

La capătul lecturii, captivante şi emoţionante, cititorul reţine cîteva concluzii fundamentale, cu egală valoare pentru istoricul de profesie, ca şi pentru intelectualul care înţelege valoarea faptului şi a experienţei istorice pentru vremurile în care trăim. Dat fiind nivelul cultural al epocii noastre, învăţămintele sînt la îndemîna oricui. — „Rădăcinile adînci ale răscoalei, constată autorul, rezidă în gravul regim al şerbiei, al iobăgiei înseşi. Ea se produce într-un moment de grav dezechilibru între paroxismul la care regimul şerbiei a evoluat şi gîndul contrar, de emancipare, cu care masa supuşilor a răspuns". În egală măsură, rădăcinile trebuie căutate „în evoluţia poporului român însuşi, în particularităţile iobăgiei sale, în lupta lui proprie de emancipare" (14).

Temeiurile româneşti ale răscoalei sînt determinate de faptul că iobăgimea română constituia partea covîrşitoare a iobăgimii din Transilvania ; aceasta generează, în faţa stăpînilor feudali şi o solidaritate românească. Românii sînt limpede separaţi. „Se disting funciar etnic dar şi religios, prin ortodoxia care s-a păstrat nealterată, necontaminată de alte religii. Ortodoxia s-a adîncit în mase, s-a confundat în credinţele, în riturile, în superstiţiile sale, a intrat în componenţa spiritului său, s-a confundat cu etnicul românesc, a devenit lege românească. Român, lege românească sînt cele două noţiuni care întreţin, accentuează o conştiinţă românească, o conştiinţă de neam românească, distinctivă de celelalte legi străine, de celelalte popoare, de altă lege, ataşantă în schimb la marele tot al poporului propriu. Ceea ce accentuează caracterul românesc al luptei este distincţia naţională dintre iobăgime şi stăpînii ei. Ceea ce adînceşte şi mai mult separaţia, accentuează antagonismul e atitudinea naţională politică, îndoita repudiere a poporului român şi a religiei sale" (p. 60—61).

Răscoala, notează autorul, motivîndu-i caracterul, a fost „întru totul ţărănească" ; „a fost, înainte de toate o *dies irae* a maselor ţărăneşti pornite să-şi răzbune suferinţele acumulate, să se descătuşeze, să dărîme o lume nedreaptă" (709). În izbucnirea ei, nu se poate desprinde vreo manevră a Curţii sau vreo încurajare a împăratului. Virtual, stimulul venea din luminismul politic, din reformismul imperial (711). Răscoala aparţine, în întregime ţărănimii ; şi în mobilurile şi în actele sale (713). Caracterul ţărănesc al răscoalei este personificat de Horea. Eroul creşte în mărime nu înălţîndu-l deasupra masei, ci cufundîndu-l în ea ; creşte prin perfecta identificare cu aceasta ; nu prin singularizare, ci prin multiplicare (713). În fondul ei, răscoala este evident socială. Dar, spre deosebire de răscoalele din trecut, care s-au petrecut la instaurarea servituţii, ea se desfăşoară la alt nivel istoric. Nu priveşte înapoi, spre trecut, ci spre viitor ; nu ţinteşte la ameliorarea ci la răsturnarea raporturilor feudale. La acest nivel şi la condiţiile proprii ale Transilvaniei, răscoala este mult mai complexă ; „are inseparabile implicaţii naţionale, se confundă în problematica poporului român din Transilvania, de pretutindeni". Ţinteşte la ridicarea întregii iobăgimi, dar e făcută de iobăgimea română. O răscoală a românilor o socoteau iobagii înşişi. Mai categoric românească apare răscoala în mentalitatea celora împotriva cărora era îndreptată. În cuprinsul realităţilor din Transilvania s-a putut ajunge lesne la o asemenea generalizare (716). Adversităţile etnice, confesionale şi sociale accentuează solidaritatea românească ; aceasta capătă o factură nouă, naţională. Lupta politică care începuse în deceniul al patrulea ajutase la clarificarea planurilor. Răscoala din 1784 este reacţia *de jos*, populară, a luptei de eliberare ; răspuns la lupta desfăşurată pe planul *de sus*, intelectual, manifestată pe plan politic. Sînt, acestea, cele două aspecte ale luptei românilor pentru emancipare : unul reformist, celălalt revoluţionar, ambele ridicînd problema naţiunii ; ele se întregesc, se completează, confundîndu-se, apoi, în revoluţia de la 1848.

Răscoala din 1784 întregește programul națiunii cu dimensiunile ei sociale (718). Ea subliniază existența națiunii în întregul ei și întărește solidaritatea națională românească. Este receptată în conștiința europeană drept o răscoală românească, impune *problema românească* în ansamblul ei, în complexitatea laturilor sale. A avut drept consecință directă desființarea iobăgiei în Transilvania ; mai mult decît atîta, poate, a lăsat urme durabile în mentalitatea și în conștiința oamenilor, pregătind lupte și împlinirile naționale care au urmat.

Sînt, acestea, doar cîteva din concluziile cele mai generale ; suficiente însă pentru a desprinde măsura în care opera profesorului D. Prodan a izbutit să creioneze, emoționant, dimensiunile unui eveniment care se situează la începuturile vieții noastre naționale. Pentru pilduitorul său exemplu civic și profesional, îi datorăm maestrului întreaga noastră recunoștință.

Gh. Platon

ȘTEFAN PASCU, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, Editura Militară, București, 1984, 535 p. + ilustrații, o hartă, sumar în limba engleză și germană, indice general

Anul în care s-au împlinit două secole de la marea răscoală populară condusă de Horea, Cloșca și Crișan a fost martorul apariției unui volum impresionant de articole, studii, surse documentare, cărți, care au concretizat meditația îndelungată și efortul stăruitor al unui mare număr de publiciști, sociologi și, mai ales, istorici. Efectul lor a fost nu numai de a întipări mai bine evenimentul și semnificațiile ce i-au fost caracteristice în memoria și conștiința colectivă contemporană, dar și de a pune în circulație noi informații, de a rectifica sau preciza anumite detalii în măsură să ajute la o mai adîncă înțelegere a mersului răscoalei și să dea o culoare mai vie ansamblului.

Două ar fi, după părerea noastră, operele care se detașează în istoriografia mai recentă a răscoalei din 1784. Prima este binecunoscuta carte a profesorului David Prodan, *Răscoala lui Horea* (vol. I—II, ediția II-a, 1984) — sinteză de o excepțională putere de pătrundere și claritate, pe care aproape nu am ezita să o considerăm greu de depășit, dacă am ști că există în istorie lucruri de nedepășit ; a doua este cartea de față, semnată de academicianul Ștefan Pascu. Imboldul în scrierea ei a izvorît, după cum autorul însuși mărturisește, mai ales „din necesitatea de a oferi unui cerc mai larg de cititori o lucrare mai accesibilă, mai la îndemîna cititorului obișnuit, dar — adaugă el — cu informația esențială în actualitate, potrivită acestei categorii de lucrări" (p. 8). Cartea nu debutează cu nararea evenimentului propriu-zis. Mai întîi, acesta este integrat contextului politic, etno-demografic, economic și religios al Transilvaniei de la sfîrșitul celui de al XVIII-lea veac (în partea a II-a, *Orizonturi și structuri)*, apoi i se înfățișează premisele (partea a III-a. *Se mișcă țara)* și numai după aceea este el reconstituit, precizîndu-i-se caracterul și înțelesurile (partea a IV-a˙ *Revoluția)*. În final îi sînt cercetate consecințele *(Persistența cauzelor, continuarea mișcărilor)* și ecoul în spațiul romànesc și european *(Revoluția și conducătorii ei în conștiința poporului român și a Europei)*.

Studiind pe îndelete, programul și strategia răsculaților, încercînd să determine, cît mai aproape de adevăr, aria de desfășurare a răscoalei, autorul ajunge la concluzia că mișcarea condusă de Horea a fost, de fapt, *o revoluție populară* — „cea dintîi revoluție românească pentru dreptate socială și națională a epocii moderne" (p. 28) — întrucît obiectivul ei fundamental era distrugerea sistemului politic al celor trei națiuni privilegiate din Transilvania și înlocuirea sa cu un sistem politic românesc.

Nu se poate încă ști dacă acest concept va sfîrși prin a se impune în relativa confuzie de termeni *(răscoală, război țărănesc, mișcare)* ce caracterizează în prezent evenimentul și va fi împărtășit de toți exegeții. Cert este, însă, că afirmarea lui aici, cu un spor de argumente, aduce o contribuție importantă la mai buna înțelegere a problemei în discuție și, totodată, întărește meritele unei cărți care confirmă, o dată mai mult, și talentul literar al istoricului.

Alexandru-Florin Platon

Răscoala lui Horea (1874). Studii și interpretări istorice (coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, 318 p. (280 text + rezumate în limba engleză și indice).

Dînd expresie sensibilității deosebite a istoricilor din Cluj față de istoria Transilvaniei, volumul se înscrie în șirul aparițiilor editoriale consacrate bicentenarului răscoalei din 1784. Alcătuit prin colaborarea unor istorici de prestigiu, volumul nu reprezintă un simplu act omagial, de circumstanță; nu sînt doar reluate și prelucrate faptele cunoscute, deja, înfățișate într-o atît de mare densitate și orizont larg în monumentala operă a profesorului Prodan. Materialele, în totalitatea lor, sînt contribuții care întregesc contururile, adăugînd substanță fenomenului 1784.

Istoriografia răscoalei din 1784 (p. 7—75) a găsit în Pompiliu Teodor un exeget pe măsură. Operele consacrate evenimentului și valoarea lor sînt prezentate și judecate în orizontul larg al timpului nostru. Se detașează observațiile formulate în legătură cu *Răscoala lui Horea*, elaborată de David Prodan, apreciată, pe drept, ca reprezentînd un „moment de turnură", atît sub raportul informației, cît și sub acel al metodologiei (p. 60). Aurel Răduțiu, în studiul consacrat *Reorganizării politico-administrative a Transilvaniei în 1784. Constituirea comitatului Turda* (p. 76—113), relevă importanța și consecințele reformei politico-administrative realizată de Iosif II în preajma răscoalei; este subliniată contradicția de neîmpăcat dintre spiritul larg, modern, care l-a călăuzit pe monarh în acțiunile sale și valoarea practică reală, a acestora (p. 112—113).

Alexandru Neamțu reconstituie *Călătoriile lui Horea la Viena* (p. 114—123), iar Nicolae Edroiu, cunoscut exeget al răscoalei, într-o nouă viziune, scoate în relief importanța *Adunării țărănești de la Mesteacăn-Brad* (31 octombrie 1784), formă de consultare mai largă a țărănimii, „moment de clarificare și de decizie" (p. 139).

Pentru a spulbera însinuările care vizează autenticitatea ultimatumului adresat de țărani tablei comitatului Hunedoara, la 11 noiembrie 1784, profesorul Prodan, cu sobrietatea dar și cu exactitatea ce-i caracterizează demersul istoric, demonstrează, din nou, spiritul țărănesc al actului (p. 151) care reprezintă „soluția țărănească" a problemei generale. Intervenția intelectuală, notează istoricul, „cîtă va fi fost, n-a făcut să exprime mai bine programatic acțiunea ale cărei țeluri țăranii nu le știau decît separat, mai simplu și mai difuz". Intelectualii care au dat formularea programatică sînt legați de lupta țărănimii, „au activat în rîndurile ei" (p. 152). „Indiferent de geneza lui concretă", conchide istoricul, actul „se varsă într-un anonimat colectiv, deplin reprezentativ, exprimă năzuințele de acum ale țărănimii și atît de revoluționar că și numai prin sine se ridică la o importanță istorică deosebită, capitală. Se menține deci istoric deplin valabil ca atare" (p. 154).

Andrei Magyari, sprijinindu-se pe o largă informație documentară, analizează *Frămîntările țărănești în Cîmpia Transilvaniei în timpul răscoalei lui Horea*; face constatarea că răscoala a reprezentat „o problemă generală transilvăneană"; iobagii, independent de originea lor etnică, pe întreg teritoriul Principatului, „simpatizează cu răsculații și așteaptă sosirea lor" (p. 164—165). Într-un studiu comparat, consacrat *Răscoalei din Boemia (1775)* și *Răscoalei lui Horea*, Iosif Wolf, schițînd problemele fundamentale ale celor două răscoale, izbutește să convingă asupra disponibilităților metodologice oferite de cercetarea comparată. Este, acesta, un studiu de factură nouă, de netăgăduită valoare, care subliniază, limpede, nevoia de continuă lărgire a orizontului teoretic (p. 199).

Urmărind să releve *Funcționalitatea răscoalei lui Horea în viața social-politică a Transilvaniei (pînă la revoluția din 1848)*, Ladislau Gyémánt, cunoscut exeget al epocii, desprinde concluzia potrivită căreia, pînă la 1848, evenimentul constituie „o forță vie cu implicații de mare însemnătate asupra ideologiei și acțiunii politice a principalelor forțe care se înfruntă în viața social-politică a Transilvaniei. Continuitatea mișcărilor țărănești și perspectiva mereu prezentă a unei noi Horiade menține regimul în stare de alarmă, impune întărirea aparatului represiv și clarificarea soluțiilor" (p. 225).

În studiul *Două secole de reprezentare în artele plastice* (p. 226—252), înlăturînd exagerările și mistificările, Mircea Țoca realizează o frumoasă și echilibrată analiză, în timp ce Maria Platon, într-o expunere nuanțată, plină de farmec, înfățișează *Mitul lui Horea în literatura română* (p. 253—267). Volumul se încheie cu studiul semnat de N. Edroiu, *Centenarul răscoalei lui Horea și publicistica românească din Transilvania. Aportul lui George Barițiu* (p. 268—280). Barițiu ne este prezentat în postura de „stăruitor istoric al răscoalei lui Horea, al mișcărilor sociale din țările române în evul mediu și în epoca modernă", care a făcut „un enorm serviciu istoriografiei vieții sociale de la noi" (p. 280).

Un volum remarcabil prin noutatea şi valoarea contribuţiilor care, beneficiind de rezumatele în limba engleză, va avea, cu siguranţă, ecoul meritat.

Gh. Platon

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A R.S.R., Institutul de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacţia Acad., profesor Ştefan Pascu, Seria B., *Izvoare narative*, vol. III, *Presa, Broşuri 1784—1785*, publicat de Nicolae Edroiu, Ladislau Gyémánt, Volker Wollmann, Eva Selecká-Mârza, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1984, XX+450 p. *(Cuvînt introductiv* de Acad. Ştefan Pascu, *Notă asupra ediţiei*, extrasele din presă, broşuri, indice).

Apărut în împrejurările împlinirii a 200 ani de la răscoală, cel de al treilea volum al *Izvoarelor narative* prezintă o importanţă deosebită, reliefînd ecoul european şi maniera de reflectare în conştiinţa timpului a răscoalei româneşti.

În prima parte a volumului, sînt reproduse un număr de 464 informaţii (din anii 1784—1785) extrase dintr-un număr de 28 periodice care au apărut în Imperiu (în Transilvania, Bratislava, Viena), în Italia, Ţările germane, Franţa, Ţările de Jos şi Spania). Fiecare grup de informaţii este precedat de cîte o utilă notă explicativă privind orientarea publicaţiei, atitudinea faţă de eveniment, importanţa ştirilor, maniera de informare ş.a. În egală măsură, este indicat locul unde se păstrează exemplarul utilizat.

În cea de a doua parte a volumului sînt incluse un număr de şase broşuri — patru în limba germană şi două în franceză (G. M. *Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen aus wahrhaften Nachrichten gesammelt*, (Anonim), *Beschreibung der Strafe, so an dem dritten Hauptanführer der Wallachischen Missvergnügten, Namens Georg Krisan, den 15 Hornung 1785 zu Karlsburg vollzogen worden*, Adam Friedrich Geisler, *Horia und Klotska. Oberhaupt und Rathgeber der Anführer in Siebenbürgen. Eine physiognomische Skizze, historisch und karakteristisch behandelt; nebst der Geschichte dieses Aufruhrs. Ein Beitrag zur Menschenkunde und Geschichte der Ummenschei im 18-ten Jahr hundert das Jahres 1784. Mit beider ähnlichen Schattenrissen, nebst Wappen und Insielgen.* (Anonim), *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen. Nebst historisch-geographischen Erläuterungen. Mit den Schattenrissen der beyden Rebellen, Horia und Cloczka*, (Anonim), *Précis de l'origine, des progrès et des suites de la rébellion suscitée en Transylvanie et heureusement appaisée par la prise de chefs Horiah ou Nicolae Urts et Kloszka*, Jean Jacques-Pierre Brissot, *Seconde letres d'un défenseur du peuple à l'Empereur Joseph II sur son réglément concernant l'émigration, et principalement sur son révolte des Valaques ; où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple.)*.

Făcînd abstracţie de exactitatea informaţiei sau de atitudinea autorilor, materialele, în totalitatea lor, prezintă o importanţă particulară, servind la integrarea fenomenului revoluţionar românesc în contextul general al epocii, în intervalul cuprins între cele două mari revoluţii: americană şi franceză. Istoriografia noastră a surprins, deja, locul fenomenului revoluţionar românesc în acest cadru (cf. Pompiliu Teodor, *Spiritul revoluţiei americane, J. P. Brissot şi răscoala lui Horea*, în vol. *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984).

Regularitatea cu care apar volumele corpusului exprimă nu numai competenţă şi muncă plină de abnegaţie a istoricilor din Cluj reliefează, totodată, responsabilitatea şi pasiunea în slujba intereselor superioare ale istoriei naţionale.

Gh. Platon

D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediţie nouă cu adăugiri şi precizări, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, 517 p. (434 text + anexe, indice, fotografii).

Cu modestia care-l caracterizează, în *Prefaţa* celei de a treia ediţii a *Supplexului* (primele două au apărut în 1948 şi 1968), „fortificată cu noi materiale şi precizări de detalii", D. Prodan îşi afirmă intenţia de a se înscrie „în peisajul luxuriant de acum, al unei mari teme de istorie naţională", în „lungul şir al numelor care o ilustrează" (p. 7).

uită să precizeze, însă că, în acest lung şir, primul loc îi aparţine, pe drept; aceasta nu numai pentru că *Supplexul*, prin definiţie, este actul de naştere al naţiunii române, ci pentru că lucrarea sa, în ediţiile sale anterioare, a reprezentat un obligatoriu punct de plecare şi referinţă. Cele trei ediţii ale *Supplexului* trebuie judecate nu numai în densitatea lor ştiinţifică, ci apreciate, în egală măsură, în deosebita lor semnificaţie politică. Raportat la anii apariţiei, conţinutul cărţii reliefează măsura în care *Supplexul* şi problematica sa sînt la fel de vii şi actuale. De asemenea, cartea şi universul naţional care-l cuprinde subliniază rosturile de astăzi şi de întotdeauna ale istoriei ca *paladiu* al naţionalităţii. Aşadar, apreciem noi, *Supplex Libellus Valachorum* nu este numai un eveniment editorial; este un act cu limpede definită valoare naţională.

Cartea profesorului Prodan nu cuprinde istoria unui document, a unui act; este istoria însăşi a luptei pentru determinare şi emancipare. *Supplexul* nu reprezintă un început; este, doar, „un important moment într-o organică şi istorică luptă". În el sînt concentrate, într-o formă superioară şi într-o notă specifică, marile idei asupra latinităţii, continuităţii şi unităţii secolului al XVII-lea, preluate în Transilvania prin intermediul sintezei cantemiriene. Principiile documentului, care exprimă, limpede, opţiunile politice româneşti, îşi prelungesc efectele pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea. Le întîlnim în acţiunile politice care au prefaţat revoluţia de la 1848, sînt prezente în memorabilul discurs rostit de S. Bărnuţiu în Catedrala de la Blaj, le simţim în lucrările Dietei din 1863—64. *Memorandul* din 1891, este, se poate admite, o nouă ediţie a actului de la apariţia căruia, acum, nu întîmplător, desigur, se împlineau 100 ani. Istoria lui se confundă cu istoria formării şi afirmării naţiunii române.

Supplexul reprezintă un moment al luptei politice naţionale care-şi păstrează şi astăzi, nealterate, mesajul şi sensul. Prin intermediul său românii au solicitat restituirea drepturilor, răpite sau încălcate prin forţă sau abuz. Înfăţişînd cuprinsul, importanţa şi soarta memoriului, autorul îl situează în contextul larg care l-a generat, oprindu-se asupra sistemului politic al Principatului în secolul al XVII-lea, a consecinţelor Unirii cu biserica Romei; stăruie asupra luptei naţionale a românilor din Transilvania, al cărei iniţiator a fost Inochentie Micu. Prezentarea aspectelor fundamentale ale despotismului luminat şi ale Iosefinismului îi îngăduie profesorului Prodan să formuleze importante concluzii cu privire la *Consecinţele iosefinismului pentru români*.

Răscoala din 1784, plasată în cuprinsul contradicţiilor sociale şi etnice specifice Transilvaniei este explicată în rosturile ei sociale şi naţionale. Separînd mai limpede taberele aflate în luptă, mişcarea ţăranilor a trasat dimensiunile sociale ale mişcării naţionale româneşti, propulsînd problema românească în conştiinţa europeană, contribuind, totodată, la sporirea solidarităţii etniei naţionale.

O admirabilă expunere este consacrată ideilor noi, sociale şi politice, specificului iluminismului, difuziunii şi manierei de receptare în ţările române. Procesul istoric de dezvoltare defineşte taberele aflate în luptă, le subliniază ideologia, reliefează contradicţiile sociale şi etnice, devenite naţionale. Maniera în care se nasc, evoluează şi se definesc aceste contradicţii, cresterea adversităţilor naţionale, marcate atît de limpede în anii *Supplexului* sînt magistral înfăţişate, cu un remarcabil simţ al proporţiilor şi al nuanţelor. Problemele fundamentale ale vieţii sociale, politice şi culturale din Transilvania sînt înfăţişate şi explicate, în ponderea şi cu semnificaţia lor. Ele sînt judecate şi cîntărite în acord cu realităţile din Principate oferindu-ne, în felul acesta, o imagine generală, completă, asupra evoluţiei fenomenului naţional românesc în cuprinsul Europei naţionalităţilor.

O carte de mare densitate, scrisă de un maestru, înzestrat, în egală măsură, cu talentul deosebit de a comunica nu numai sensul şi semnificaţia datelor sau al acţiunilor, ci şi cu capacitatea de a sugera tumultul mişcării lor şi atmosfera luptei. O mare carte a naţiunii, indispensabilă pentru specialişti, necesară pentru toţi acei, mulţi, cărora nu le pot fi străine marile acte de cultură ale epocii noastre.

Gh. Platon

ECATERINA NEGRUŢI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuţii demografice*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1984, 130 p. (text + rezumat în limba franceză, liste de hărţi şi figuri, tabele statistice, indice)

Situată într-un domeniu spre care Ecaterina Negruţi şi-a orientat cu fermitate, cercetările, noua lucrare, elaborată în cadrul colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", se înscrie în seria contribuţiilor remarcabile privind

studierea fenomenului demografic din Moldova, pe care autoarea îl stăpînește, cu autoritate și competență.

Adăugîndu-se unor contribuții anterioare, de aleasă ținută, referitoare la *demografia urbană*, lucrarea privitoare la demografia satului moldovenesc completează imaginea unor procese și fenomene deosebit de importante pentru istoria noastră economică, socială și chiar politică. Expunerea se desfășoară în cinci capitole care, în limitele informațiilor din materialele de gen, plasează fenomenul demografic în contextul teritorial și istoric corespunzător, relevîndu-i dimensiunile fundamentale: I *Întinderea Moldovei și împărțirea ei administrativă,* II *Dimensiunile „revoluției demografice" în Moldova,* III *Așezările rurale din Moldova,* IV *Compoziția populației rurale,* V *Mișcarea naturală a populației rurale.*

La capătul unei expuneri sobre și echilibrate, care valorifică, cu discernămînt, un bogat material documentar, autoarea desprinde cîteva importante concluzii cu caracter general. Pornind de la constatarea că transformările în structura demografică au avut o influență *covîrșitoare* asupra întregului proces al devenirii, provocînd reacții în lanț, care au condiționat dezvoltarea ulterioară, social-economică și politică a țării, Ecaterina Negruți consemnează cauzele care au generat schimbările demo-economice pe teritoriul țărilor române, raportînd fenomenele românești la cele europere, corespunzătoare. În decurs de 85 ani, se constată în acest sens, populația a crescut de trei ori. Pe drept, proporția este apreciată ca *uimitoare.* În același interval, populația urbană a crescut cu circa 475%. Sporul populației s-a realizat, mai ales, pe seama creșterii natalității și a reducerii apreciabile a mortalității, ca urmare a dispariției factorilor care, în trecut, întrețineau indicele ridicat al fenomenului. Mobilitatea populației, notează în continuare Ec. Negruți, constituie o altă importantă trăsătură a noii evoluții demografice.

Reliefînd consecințele economice ale acestei veritabile *„revoluții demografice"*, autoarea consemnează schimbările survenite în structura claselor sociale din lumea satelor, care însoțesc și accelerează dezvoltarea societății românești în secolul al XIX-lea.

Prin natura cercetării, rigoarea analizei, pertinența concluziilor, lucrarea Ecaterinei Negruți se înscrie ca o contribuție de valoare la lămurirea unor aspecte esențiale ale istoriei noastre moderne.

Gh. Platon

DAN BERINDEI, *L'an 1848 dans les Pays Roumains*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, 119 p.

Dan Berindei, istoric de aleasă ținută, care, de curînd, a sărbătorit vîrsta marilor împliniri (60 ani), se bucură de un bine meritat prestigiu în istoriografia românească. Cele aproape 300 titluri (cărți, studii și articole), la care se adaugă circa 500 articole de popularizare, risipite în publicații din țară sau de peste hotare, precum și o impresionantă reprezentare la manifestări științifice internaționale [1], i-au conferit un loc aparte în peisajul istoriografic și în viața culturală a vremurilor noastre.

Cercetător al istoriei moderne, și-a concentrat atenția asupra formării și organizării statului național modern, căruia i-a consacrat cea mai importantă parte a operei sale, ce și-a găsit expresie în contribuții durabile, de recunoscută valoare. Cartea pe marginea căreia stăruim se înscrie în acest ciclu, reliefînd, încă odată, adevărul potrivit căruia *sinteza* nu poate fi realizată decît în urma unei detaliate și sistematice exegeze.

Unitatea revoluției române de la 1848 reprezintă, astăzi, un bun cîștigat. Includerea revoluției din Moldova în ciclul general al revoluției românești a restabilit un echilibru firesc în aprecierea acestui important fenomen, a cărui imagine a fost atît de viciată de izolarea evenimentelor din Moldova, ca urmare a unor grave erori teoretice și metodologice [2]. Depășirea tratării convenționale, pe provincii — în care un deosebit merit îi revine și lui

[1] Cf. „Revue Roumaine d'Histoire", t. XXIII, 2, 1984, p. 179—193 (bibliografie științifică întocmită de Anastasie Iordache).

[2] Cf. Gh. Platon, *Revoluția de la 1848 din Moldova, parte integrantă a revoluției românești* și *Revoluția de la 1848 în Moldova. Locul său în cuprinsul general al revoluției românești,* în An. șt. Univ. Iași, Istorie, t. XIX, f. 2, 1973, p. 199—206 și t. XXIV, 1978, p. 7—32.

Dan Berindei[3] și prezentarea revoluției românești în desfășurarea sa cronologică, prin sublinierea interdependențelor firești, oferă o altă imagine asupra revoluției, subliniindu-i, puternic, unitatea[4]. Mergînd pe aceeași linie, D. Berindei ne oferă, acum, o istorie problematizată a revoluției de la 1848. Maniera de tratare se desprinde, limpede, din enunțarea capitolelor (*Antecedente și cauze, Integrarea în contextul european, Ideologie și program, Desfășurarea, Masele în timpul revoluției, Chestiunea agrară, Unitatea de stat a națiunii, Relațiile externe ale revoluției românești, Către România modernă*[5]). Deși, se pare, sînt păstrate anumite rezerve asupra desfășurării evenimentelor din Moldova[6], problematica revoluției este prezentată în esența ei, cu o dozare de mare finețe, de natură să reliefeze sau să sugereze *toate* legăturile și implicațiile fenomenului. O *sinteză* care deschide drumul unei mari monografii asupra revoluției de la 1848, de care istoriografia noastră are atîta nevoie.

Gh. Platon

DAN BERINDEI, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*, Editura Sport-Turism, București, 1984, 312 p. (text + bibliografie selectivă, fotografii)

Continuînd și desăvîrșind propriile sale cercetări consacrate personalității și activității eroului (cea mai întinsă este monografia *Nicolae Bălcescu*, apărută în 1969), împlinindu-le cu datele noi, numeroase, puse în circulație în ultimul timp, la care a adăugat valoarea propriei sale experiențe profesionale și scriitoricești, Dan Berindei ne oferă un nou prilej de a-i verifica vocația și talentul. Ne-a dat, așa cum și-a dorit-o așa cum ne așteptam, de altfel, o carte în care rațiunea istoricului, mereu prezentă, reconstituie, cu acribie, itinerariile lui Bălcescu prin țara sa, prin Europa răscolită de focul revoluției ; urmărindu-și eroul, D. Berindei se apropie, cu inima, de universul spiritual al marelui patriot și istoric, restituindu-ne, în toată frumusețea sa, personalitatea de excepție a acestuia.

În șapte substanțiale capitole *Începuturile, Tinerețea militantă a unui cărturar, Prin Europa, În revoluție, În continuare pe baricadele revoluției, Exilul, Sfîrșitul eroului)*, este reconstituit scurtul dar atît de luminosul drum străbătut de N. Bălcescu prin istoria noastră națională. Colaborarea cu Horia Nestorescu-Bălcești, în activitatea lăudabilă desfășurată în cuprinsul *Așezămîntului cultural de la Bălcești*, i-a îngăduit autorului să folosească și să valorifice un bogat și important material documentar.

Cartea nu întregește, doar, biografia eroului cu date ; în lumina acestor date, este apreciată și judecată activitatea acestuia în anumite momente ale existenței sale, este reliefată valoarea observațiilor formulate de N. Bălcescu în legătură cu tovarășii săi de luptă de la 1848. Expunerea, sobră și cumpănită, reliefează mai limpede atmosfera primei jumătăți a veacului al XIX-lea, situată sub semnul revoluției sociale și naționale.

Încă odată, întreaga noastră apreciere pentru maniera în care Editura Sport-Turism știe să-și aleagă temele și exegeții.

Gh. Platon

---

[3] Constantin Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Iliescu, Vasile Niculae, *Revoluția română de la 1848*, Edit. Politică, București, 1969.

[4] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, vol. I (1821—1878), Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1982, p. 219—265 și *Istoria modernă a României*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1985, p. 114—142.

[5] O ediție prescurtată a fost publicată în Editura Științifică și Enciclopedică *(1848 în Țările Române*, 1984 — colecția „Știința pentru toți).

[6] „La première étape de la révolution — notează autorul, — se matérialise en Moldavie par le mouvement révolutionnaire qui éclate à Iași pendant les derniers jours de mars 1848 at auquel prirent part des jeunes professant les idées de la libération sociale et nationale, des citadins, des boyards libéraux, mais aussi des boyards conservateurs hostiles à la politique de Mihail Sturdza, la participation de ces derniers imprimant une évidente limitation socio-politique du mouvement", p. 34.

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Editura Sport-Turism, București, 1984, 348 p. (348 text + bibliografie selectivă)

Din nou, colecția — atît de fericit inițiată și susținută de Editura Sport-Turism — și-a găsit un exeget de aleasă calificare. Reconstituirea drumului parcurs de Dumitru Brătianu în dificilul proces de constituire a României moderne a fost realizată de A. Iordache cu o desăvîrșită adeziune la obiect. Bun cunoscător al „spiritului epocii", în interiorul căreia a integrat viața și activitatea *Goleștilor*, istoricul ne-a oferit, din nou, măsura capacității sale conturînd liniile fundamentale ale activității politice și schița portretului moral al unuia dintre „marii oameni ai țării" (p. 337), „dintre cei mai iluștri luptători ai făuririi României moderne" (340).

Firește, autorul nu realizează un studiu monografic, cerințele colecției nu o recomandă și nici nu o îngăduie. Lucrarea se adresează unui public larg. Faptul a conferit autorului o mai mare libertate de mișcare. Activitatea lui D. Brătianu este analizată și judecată în două din momentele mari ale istoriei noastre moderne: revoluția de la 1848 și Unirea, în cuprinsul cărora a avut un important rol, în care și-a desfășurat întreaga gamă a posibilităților și a energiei sale creatoare. Bogatul fond documentar folosit, edit sau inedit, alcătuit din memorii justificative, necesare cunoașterii realităților românești sau din corespondența eroului, ni-l înfățișează pe D. Brătianu drept un spirit ales, înzestrat cu o nestrămutată voință, unul dintre promotorii cei mai consecvenți ai liberalismului român, credincios, pînă la capăt, radicalismului, care a influențat, ca nimeni altul, cursul unor mari evenimente (93, 339).

Diplomat de prestigiu, D. Brătianu a jucat un important rol în susținerea cauzei românești în Anglia, al cărei sprijin era apreciat drept capital pentru realizarea opțiunilor naționale. Prestigiul care și l-a cîștigat în lumea diplomatică a timpului, dar și în cuprinsul Comitetului democratic european, al cărui membru era, eficiența politică a demersurilor sale i-au îngăduit autorului să-l considere drept „unul dintre marii precursori ai diplomației românești moderne" (p. 70), să-l situeze „printre marii oameni ai țării" (p. 337), „integrat temeinic pleiadei de mari și iluștri luptători pentru făurirea României moderne‘ (p. 340).

Spre deosebire de fratele său — spirit pragmatic, mai apropiat de realitățile și nevoile societății ale cărei interese le reprezenta — D. Brătianu a fost depășit de împrejurările perioadei care a început odată cu instaurarea regimului monarhiei constituționale. În această nouă epocă, nu s-a mai putut atașa, cu aceeași tenacitate și înțelegere a fenomenelor politice operei de edificare statală (p. 309). De la pasiune revoluționară, alunecă la patimă politică (p. 315).

Evitînd să explice evoluția sau involuția omului politic care a reprezentat generația de la 1848 și a jucat un rol atît de important în realizarea Unirii, autorul a alcătuit o lucrare interesantă, de mare necesitate; prin intermediul ei, se realizează încă o breșă în zidul în care unele aprecieri tendențioase, preluate fără discernămîntul critic corespunzător, l-a ridicat între căuzașii de la 1848. Personalități diferite sub raport temperamental, cu vederi deosebite, adesea, asupra modalităților de soluționare a opțiunilor politice, reprezentanții generației de la 1848 — din care a făcut parte și D. Brătianu — au acționat mînați de aceeași adîncă dragoste față de națiune și de interesele acesteia. Năzuințele naționale, aceleași, le-au nivelat demersurile și i-au apropiat.

Lucrarea reprezintă un început, pe drumul, lung încă, al realizării galeriei portretelor făuritorilor României moderne.

Gh. Platon

AL. ZUB, *Biruit-au gîndul (note despre istorismul românesc)*, Iași, Editura Junimea, 1983, 357 p. + rezumat în limba franceză și indice de nume

Alexandru Zub este una dintre acele naturi alese pentru care a scrie istorie nu înseamnă numai a da expresie unei vocații; este, mai mult, nevoia de afirmare a unui mod de existență, a unor principii și comandamente etice a unei concepții filosofice care dau sens, înnobilează și fertilizează viața. Întitulîndu-și astfel culegerea, a vrut să sugereze — cum singur o mărturisește — că frămîntarea lui M. Costin, născută din pasiune civică și scrupul intelectual, a rămas, peste veac, expresia unei dileme și deviza angajării cărturarilor noștri. Urmărind să scoată în relief, îndeosebi, lupta istoricilor pentru recuperarea demnității colective, care a însoțit eforturile defensive ale poporului nostru, — reliefînd-o — autorul

se pronunţă, mereu, în favoarea liniei de împăcare între militantism şi adevărul istoric, cu condiţia ca cel dintîi, în limitele formulei maioresciene, să fie exercitat „în marginile adevărului" (p. 12—13). Adevărurile formulate în cuprinsul lucrării, circumscrise perioadei moderne a istoriei noastre, sînt valabile, în egală măsură şi pentru vîrsta contemporană a istoriografiei, care, consideră autorul, pentru a se elibera de vechile obsesii şi a-şi spori disponibilităţile cognitive trebuie să ia act de propria-i evoluţie (p. 14).

Cele 46 *studii şi eseuri* asupra evoluţiei gîndirii istorice româneşti, privită sub unghiul militantismului profesat de-a lungul ultimilor trei secole, grupate în trei mari părţi (*Adevăr şi militantism, Durată şi împlinire naţională, Demnitatea istoriei*), pe lîngă faptul că utilizează şi valorifică o bogată şi variată informaţie istorică — reliefînd siguranţă şi erudiţie — reprezintă, credem, o limpede afirmată profesiune de credinţă, mai lesne decelabilă din gruparea materialelor de acest gen.

Cel care citeşte cartea, admirînd erudiţia şi supleţea expunerii, nu poate să nu constate continua frămîntare a istoricului, care, limitîndu-şi demersurile la trecut, îşi formulează, fără şovăială, opţiunile, încrederea în rolul înnoitor şi civilizator al istoriei, în valorile şi în demnitatea sa şi, mai cu seamă, în adevărul ei. Referindu-se la militantismul şi adevărul istoriei, la rolul utilitar şi la demnitatea acesteia, la misiunea istoricului, Al. Zub invită la dialog fertil, pe marginea unora dintre problemele fundamentale ale vieţii noastre culturale de astăzi, exprimîndu-şi convingerea că, în confruntarea neistovită dintre militantismul politic şi nevoia de adîncire a cunoaşterii istorice, accentul se deplasează, tot mai mult, spre latura cognitivă (p. 14). Aceasta nu este o simplă constatare ; reprezintă o cerinţă impusă istoriei şi slujitorilor ei. Mai mult, poate, decît în cărţile în care dialogul este circumscris unei tematici şi limitat în cuprinsul şi la problematica unei perioade, culegerea de faţă ni-l înfăţişează pe autor mişcîndu-se, cu dezinvoltură, pe întregul registru, grav şi complex, al istoriografiei, al filosofiei istoriei ; aceasta, nu pentru a ne restitui scheme din considerarea unor epoci sau atitudini, ci pentru a discuta valoarea actelor şi a faptelor istorice, în greutatea lor contemporană. Titlurile articolelor, în varietatea lor, sînt tot atîtea gînduri ale istoricului, căutări care, prezente în cîmpul întins al istoriografiei, revin, obsedant, pe parcursul culegerii. Astfel, este reliefată, mereu, nevoia de adevăr, necesitatea „ca trecutul să fie reliefat fără prejudecăţi şi părtinire" (p. 32), este subliniat rolul istoriei ca mijloc de restituire a cinstei şi a vredniciei obşteşti (p. 66—67). În privinţa raportului dintre *logos* şi *ethos* (p. 35 şi urm.), între minte şi inimă, în orientarea scrisului istoric, autorul consideră că, în spiritul românesc, acesta se află cuprins într-o sinteză caracterizată prin măsură şi armonie (p. 51).

În egală măsură, este subliniată, obsesia neatîrnării, alt mijloc al militantismului istoriografiei, la fel de permanent ca şi adevărul. Istoricii au fost constrînşi să lupte, „cu sabia şi cu pana, pentru dreptăţile ţării" (p. 138). De asemenea, se stăruie asupra sensului, limpede înţeles al culturii noastre naţionale (*Prin cultură spre libertate*). În timp ce ideologiile separă, remarcă autorul, referindu-se direct la experienţa anului 1848, cultura, întemeiată pe descoperirea vechilor valori, unifică, solidarizează pe militanţi în jurul unui crez comun (*Cultura şi libertatea naţională*, p. 102, 147). Este urmărită, în înfăţişările sub care se prezintă, se proclamă şi, uneori, se ascunde *obsesia libertăţii* (*Ideea de libertate la români în epoca regenerării*, p. 155), remarcîndu-se continuitatea de spirit care defineşte epoca (p. 165).

Personalităţi care au ilustrat şi au onorat istoriografia sînt înfăţişate în *acţia lor civică şi culturală* modelatoare (*Kogălniceanu şi sentimentul istoriei*), Bălcescu (*Omul acţiei*, mistuit cu ideea unirii), Eudoxiu Hurmuzaki (primul care a înţeles că istoricul este un cumulard al mai multor discipline ; că nu este un simplu colecţionar de documente, ci posesorul unei filosofii care-i călăuzeşte cercetarea, p. 201), Maiorescu (*Obsesia sintezei*), A. D. Xenopol („ambasadorul respectat al drepturilor noastre istorice", p. 232). Orientarea spre istorie a multora dintre cărturarii noştri, constată, pe drept autorul, nu a fost atît biruinţa unei vocaţii, cît, mai mult, o necesitate, izvorîtă din condiţiile specifice ale vieţii naţionale (p. 233). Gîndirea istorică a lui Eminescu, acest „om deplin al culturii româneşti", este urmărită în articolul *Viziune şi desfăşurare istorică* (p. 206).

În cea de a treia parte a volumului (*Demnitatea istoriei*) se revine asupra raportului dintre interesul naţional şi adevăr, dintre istorie şi politică, este înfăţişat rolul istoriei ca pedagogie naţională (p. 308). Nu întîmplător, la acest mare capitol, sînt inserate note pline de substanţă pe marginea scrierilor şi personalităţilor lui M. Eliade, N. Iorga, V. Pârvan, D. Prodan.

Este o carte frumoasă, scrisă cu acurateţă şi nerv, de mare densitate intelectuală, care, depăşind limitele stricte ale specialităţii, se înscrie, ferm, în peisajul general al culturii

noastre. O pledoarie în favoarea adevărului şi a frumosului, care dezvăluie un spirit ardent, pasionat, implicat activ în problematica gravă şi densă a culturii noastre contemporane.

Gh. Platon

ILIE BĂDESCU, *Sincronism european şi cultură critică românească. Contribuţii de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, 328 p.

În rîndul lucrărilor de gen care, în majoritatea lor, ocolesc, cu ostentaţie, explicaţiile sociologice, menţinîndu-se la limita teoretică, lucrarea semnată de I. Bădescu reprezintă o excepţie. Prin intermediul ei, sociologia irumpe în cîmpul cercetării istorice, reliefînd, încă o dată, existenţa preocupărilor îndreptate spre alcătuirea istoriei totale, în acord cu orizontul timpului nostru.

Contribuţiile sociologului sînt organizate în patru părţi principale: I *Consideraţii teoretice prealabile*, II *Periferializarea. Din suburbia Imperiului în suburbia Metropolei*, III *Cultura eroică*, IV *Cultura critică. Deschiderea seriei teoriilor critice. Sinteza eminesciană.* Ideea de bază, pe care autorul o dezvoltă pe parcursul lucrării, este aceea că „în epoca modernă, România a avut o poziţie periferială din punct de vedere economic faţă de Europa occidentală. În condiţiile acestei rămîneri în urmă în planul vieţii economice, cu circa 100—200 ani, cultura românească a reuşit ca, în decurs de numai 30 ani să se sincronizeze cu cea occidentală, pentru ca apoi, în următorii 50 ani, deschizînd seria „culturii critice", să devină o cultură europeană de avangardă" (p. 21).

Însuşindu-şi teoria lui M. Eminescu, cu privire la pătura superpusă şi la alternarea perioadelor de predominare a elementului autohton cu perioadele de dominare a elementului imigrat în Principate, I. Bădescu apreciază că secolele XVII şi XVIII stau sub semnul „acaparării greceşti". Instaurarea regimului fanariot, prebendial, a dus la dizolvarea structurilor voevodale. În schimb, secolul al XIX-lea, în prima sa jumătate, stă sub semnul Reconquistei, în cursul căreia sînt introduse instituţii de tip occidental. Tot acum, începe puternica pătrundere, prin intermediul celei de a doua serii a mişcării de diaspora, după seria fanariotă, a grupurilor alogene ale capitaliştilor uzurieri şi comerciali. Uzura şi „proprietarul absenteist" sînt cei doi factori care, în acest interval, au contribuit la orientarea capitalismului românesc spre forma sa periferială (capitalism „excentrat, extravertit") (p. 23—24).

„Evul de mijloc", notează autorul, „a stat sub semnul unui persistent echilibru între procesele de diaspora şi cele de asimilare a străinilor aflaţi în diaspora pe teritoriile româneşti, asimilarea se produce foarte rapid şi complet. Cu începere din secolul al XVIII-lea, se manifestă însă un *dezechilibru* între cele două procese. Ritmul şi amploarea (volumul) mişcării de diaspora depăşesc ritmul proceselor de asimilare. Consecinţele se manifestă „în primul rînd în planul suprastructurilor, apoi chiar şi în acel al structurilor sociale" (p. 21—22).

Explicării acestor probleme, schiţate sub formă de premise în prima parte îi sînt consacrate următoarele trei capitole. Este înfăţişată situaţia celor două Principate situate în suburbia Imperiului otoman, explicat sistemul fiscalizării fanariote şi rolul fanarioţilor în împingerea Principatelor în suburbia Imperiului, care au avut drept consecinţă îndepărtarea de „calea occidentală a dezvoltării" şi periferializarea (p. 68—69), în condiţiile în care pătura superpusă era complet separată de structura socială de bază (lumea socială ţărănească). Oraşul devine „un centru de exploatare prin tribut a comunităţilor rurale" (p. 73), iar clasa boierească este distrusă sau transformată în direcţie parazitară (p. 89). Se creează o „lumpenaristocraţie prebendială", care a distrus agenţii purtători ai condiţiilor de localizare a capitalului" (p. 81). Aceasta, după expresia lui M. Eminescu, a reprezentat „o parte (neofanariotă) a burgheziei româneşti" (p. 82).

Noua pătură, cea fanariotă, „va împinge societatea în suburbia Imperiului, iar odată cu pătrunderea capitalismului în această arie pătura superpusă va deveni din lumpenaristocraţie a Imperiului (pătură clientelară a aristocraţiei imperiale) lumpenburghezie a capitalismului metropolitan (pătură clientelară a burgheziei occidentale), împingînd, astfel, pentru a doua oară, societăţile locale în stare de suburbie a occidentului, civilizat, de data aceasta" (p. 95).

În Principate (autorul utilizează mereu, nejustificat, termenul de Țări Române), „seria capitalului primitiv", cu totalitatea agenților săi, a servit o cauză străină de nevoile, trebuințele și interesele reale ale românilor; mînuirea acestui capital a intrat, complet aproape, în mîinile xenocrației clientelare. Noile procese istorice se desfășoară aici în condițiile unui control foarte redus din partea agentului intern. Agentul capitalului primitiv, prin diverse modalități, *pradă* plus produsul și-l drenează spre exterior. România devenise, așa cum aprecia Eminescu, un simplu „hotel de tranzit". Rezistența moșierimii nu venea din partea vechii clase boierești. Practic, aceasta fusese înghițită de aparatul prebendial fanariot. Ea este opusă de proprietatea *neoiobăgistă*, existentă acum, „interesată de funcționarea capitalului extravertit" (p. 109—110).

Plecînd de la aceste realități, de la faptul că în timpul domniei lui „Carol îngăduitorul" numărul străinilor a crescut enorm, tendințele prădalnice nemaiîntîlnind rezistența „condițiilor de localizare" (în lipsa și a unei boierimi istorice locale), autorul subliniază că reacția a fost doar de natură culturală, realizată de conduitele criticiste (p. 90). În vreme ce seria economică are o orientare capitalistă extravertită (burghezia clientelară a metropolelor), seria conduitelor culturale este introvertită, legată de specificul istoriei acestei arii, „în care societățile erau țărănești și unde trebuia conceput un proiect capitalist intern prin care să se poată reduce cît mai mult procesul de scurgere a plus produsului către metropolă". Aici, apare o formă specifică de cultură — *modelul culturilor eroice*, al cărui simbol central este mesianismul național. Agentul capitalist autocentrat era puternic ca agent istoric, dar slab ca agent economic. Astfel că reacția de apărare capătă o configurație specială. Țările române se aflau la mijloc, între cele două tipuri de revoluție europeană: germană și franceză. Nefiind o simplă revoluție ideologică, revoluția națională în țările române ridică individul exemplar la rangul de „profet" cultural al nației, de dascăl", „reformator". Așadar, aici, pentru prima dată în istoria Europei moderne se forjează modelul culturii în acțiune, al personalității culturale implicate într-o acțiune eroică, de ridicare a societății țărănești și de așezare a acesteia în orizontul unui nou simbol: „misia nației" (p. 112).

Aceasta este, practic, esența analizei. Celelalte două părți nu fac decît să exemplifice aceste concluzii, să le dezvolte. În secolul al XIX-lea, demonstrează autorul, mai precis, între 1821 și 1921, în țara noastră, „o economie slab dezvoltată în context european... s-a corelat cu o cultură într-un foarte precipitat proces de evoluție și inovație, în așa fel încît după 50 ani de de sincronizare cu motivele culturii Europei capitaliste, devine una dintre primele culturi critice europene (începînd, aproximativ, cu anul 1870", p. 116). O cultură eroică, ce a parcurs în 50 ani etapele pe care cultura occidentală le-a parcurs în 400 ani (p. 120). Secolul al XIX-lea românesc, „pe trei pătrimi din întinderea lui (1821—1877)" este, hotărît, „secolul culturii eroice" a cărui primă și fundamentală înfăptuire istorică a constat în scoaterea societății civile românești din interegnul fanariot (p. 162). Deci, secolul revoluțiilor este, totodată, „secolul culturii eroice".

Urmărind seria europeană a motivului cultural al „Sanctei messerizzii", autorul arată că aceasta își încheie evoluția într-o expresie a „Santei cetăți" (motiv al cărui autor este I. H. Rădulescu „omul deplin al culturii eroice românești" (p. 220). Cu acest act, cultura românească preia moștenirea culturii occidentale în elementele ei moderne dar își urmează propria ei serie, devenind una din primele culturi critice din Europa" (p. 164, 167 și urm.).

Sincronizarea cu occidentul a fost opera mișcării sociale interne și nu a „influențelor ideologiei occidentale" (p. 214). O dată cu M. Eminescu, începe *„avant la lettre"*, seria *culturii critice* în Europa; temele gîndirii lui prefigurează o nouă serie de conduite sociale pentru omul european, teme care și-au atins punctul lor maxim în mișcarea ideologiilor criticiste și radicale ale secolului nostru (p. 221). Sociologia lui M. Eminescu „reprezintă momentul din care vor porni toate liniile, toate direcțiile gîndirii românești, moderne, indiferent de nuanțe și interpretări" (p. 235—236). Teoria păturilor superpuse și a exploatării parazitare este una dintre contribuțiile cele mai importante ale gîndirii sociologice românești din epoca modernă (p. 254). Faptul social de la care pornește teoria lui M. Eminescu este „procesul de imigrare din secolele al XVI-lea, al XVIII-lea, al XIX-lea, în timpul domniei regelui Carol, perioada „cea mai bogată în imigrațiune, sub care populațiunea străină, care nu vorbește nici românește măcar, s-a ridicat la un milion" (p. 262). Regimul păturii superpuse, consideră Eminescu, începe cu secolul fanariot și continuă cu neofanariotismul liberal, așezat în țară de „regele Stroussberg" — de capitalul străin" (p. 279). Teoria lui Eminescu, aplicată la realitățile secolului al XIX-lea, este analizată în detaliu, împinsă la ultimele sale consecințe.

Așa cum se poate observa, această viziune sociologică, fără să fie nouă, în esența sa, este ridicată la rangul de sistem, prin intermediul căruia pot fi interpretate cele două secole

ale istoriei noastre moderne. Firește, trebuie făcută distincție între valoarea teoretică a operei lui I. H. Rădulescu, a teoriei lui M. Eminescu și coincidența lor cu realitatea practică, istorică. Realitatea socială este cu mult mai complexă și în secolul fanariot, mai cu seamă, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Nu trebuie uitat, totuși, că M. Eminescu a făcut politică conservatoare militantă. Încercarea autorului de a potrivi realitățile românești cu teoria sociologică a marelui nostru poet forțează, oarecum, faptele, înghesuindu-le în patul lui Procust. Rezervele pe care le formulează (p. 99, de pildă) nu sînt suficiente și nici convingătoare. Deceniile în care au fost constituite structurile statului național sînt mult mai complexe, solicită o abordare mult mai nuanțată, nu numai în lumina datelor sociologiei.

Pot fi formulate observații foarte numeroase, de natură să facă obiectul unei noi lucrări ; important de subliniat este faptul că dincolo de pedanteria care-și găsește expresie, mai ales, în considerațiile teoretice prealabile, cartea lui I. Bădescu este o realizare inteligentă, îndrăzneață, care pune numeroase probleme, incită la discuție și reflecție, la abordarea fenomenelor istoriei noastre moderne într-o viziune largă, cuprinzătoare, de natură să corespundă realităților. Prin aceasta, ea se înscrie în rîndul lucrărilor de avangardă, care prevestesc spiritul nou în care trebuie să fie abordate și interpretate faptele istoriei. Este o expresie a forței pe care o deține sociologia atunci cînd depășește cadrul pur teoretic, înscriindu-se în domeniul explicațiilor și al soluțiilor.

Gh. Platon

ION BULEI, *Lumea românească la 1900,* București, Editura Eminescu, 1984 (colecția Clepsidra), 326 p.

Așa cum singur o mărturisește, folosind anul 1900, cumpăna celor două veacuri, drept pretext, utilizînd aceeași modalitate de expunere, ca în cele două excelente lucrări anterioare (*Arcul așteptării, 1914, 1915, 1916,* București, 1981 și *1916 Zile de vară,* București, 1978), apărute la aceeași editură, I. Bulei și-a propus și a reușit, pe deplin, să schițeze „o clipă de istorie".

Fenomenele, faptele și evenimentele de la răscrucea celor două veacuri, esențializate, sînt orînduite, ca într-un puzzle, cu scopul de a reconstitui problematica uneia din epocile cele mai interesante ale istoriei noastre. Înzestrat cu un remarcabil talent scriitoricesc, I. Bulei s-a dovedit, totodată, un subtil și înzestrat istoric. Cartea nu ordonează, doar, fapte și noțiuni ; reconstituie spiritul unei epoci frămîntate de mari probleme sociale și politice, a unei societăți aflate într-o dezvoltare dinamică, cu decalaje ce-i conferă un aspect insolit, în care oamenii se mișcă, manifestînd, adeseori, reacții contradictorii.

Accesibilă publicului larg, doritor de literatură istorică de calitate, cartea lui I. Bulei rămîne, fără îndoială, o lucrare de referință pentru specialiști. Cu un remarcabil spirit de pătrundere și simț al proporțiilor, situarea evenimentelor și a fenomenelor în epocă este realizată cu exactitate și rigoare, fiind însoțită de judicioase observații cu privire la specificul dezvoltării românești, la maniera și consecințele procesului de modernizare, la felul în care și-a găsit expresie în ideologia și în practica politică a vremii.

Titlurile înscrise în fruntea capitolelor sînt relevante cu privire la viziunea în care autorul și-a conceput și realizat lucrarea : *Începe un veac* (ce pune acut problema modernizării), *Începe o criză* (economică dar și a structurilor politice ; se simte nevoia unei formule în acord cu realitățile noului veac, cu ale viitorului), *Erau toate de făcut* (într-o societate dezvoltată dezarmonic, în care liberalismul burghez își păstra șansele de credibilitate) ; *Și între timp* (liberalii și-au întărit pozițiile incluzîndu-i pe *generoși.* Situația complicată pe plan internațional a impus statului român o politică prudentă ; în același timp, națiunea, în întregul ei, își afirmă, deschis, opțiunile) ; *Criza continuă* (în interiorul Partidului conservator, aflat în ireversibilă degringoladă politică) ; *Prin noi înșine* (înscrie pe genericul politic sintagma care rezumă maniera în care liberalii vedeau ieșirea din criză. Este, aceasta, continuarea unei politici de naționalizare, în folosul interesului obștei).

Concluziile cu privire la optimismul și speranțele cu care românii intrau în noul secol încheie o carte originală, scrisă de un istoric înzestrat cu atributele profesionalității.

Gh. Platon

CONST. CLOŞCĂ, *Ateneul „Tătăraşi" din Iaşi — aşezămînt cultural naţional (1919—1940)*, Editura Junimea, Iaşi, 1984, 192 p. + ilustr.

Constantin Cloşcă este un cercetător cunoscut pentru rezultatele obţinute în direcţia cunoaşterii unor aspecte semnificative ale istoriei contemporane, legate de Moldova şi oraşul Iaşi în special. La cele privind situaţia premergătoare Actului din August 1944, poziţia democratică şi antifascistă a unor ziare şi reviste ieşene, mişcarea muncitorească şi socialistă etc., s-a adăugat o valoroasă monografie dedicată unui aşezămînt ce a jucat un rol important în viaţa culturală a epocii. Acţiunile Ateneului „Tătăraşi" — apreciază cu temei autorul chiar din *Cuvîntul înainte* — „zămislite la Iaşi, au depăşit cu mult cadrul local prin amploarea şi semnificaţia lor. Excursiile de propagandă culturală organizate în toată ţara, pelerinajele la locuri şi monumente istorice, şezătorile cultural-patriotice etc., au slujit nu numai Iaşul, ci întreaga ţară. Cîntînd cu ardoare patria întregită şi slăvindu-i eroii, membrii Ateneului ieşean au imprimat manifestărilor organizate de ei o însemnătate naţională" (p. 5).

După un prim capitol care prezintă cadrul general interbelic în care s-a desfăşurat educaţia cultural-patriotică, principalele forme organizatorice şi mijloace utilizate (instituţii, societăţi, bibliotecile populare, cercuri culturale, case naţionale ş.a.), un capitol se referă la organizarea şi începuturile Ateneului popular „Tătăraşi", iar alte trei capitole urmăresc diferitele manifestări ce s-au desfăşurat sub această îndrumare: şezătorile şi datinile strămoşeşti, excursiile de propagandă culturală precum şi alte manifestări valoroase (biblioteca aşezămîntului, cursurile universităţii populare desfăşurate aici, publicaţia „Solia Moldovei", corul „Gavriil Musicescu" ş.a.).

Numeroşi intelectuali şi oameni politici din întreaga ţară au încurajat, material şi moral, activitatea Ateneului, au participat direct la manifestările organizate la Iaşi şi în alte localităţi, contribuind la creşterea prestigiului lui. N-au lipsit nici greutăţile, ca urmare a lipsei fondurilor şi a unor disensiuni şi ambiţii personale (mai ales în perioada 1931—1935, „un episod regretabil din viaţa „Ateneului", p. 132—140), dar cele mai multe au fost depăşite după 1936, printr-un „suprem efort de voinţă" (p. 141 şi urm.).

Aşa cum se apreciază în lucrare, Ateneul popular „Tătăraşi" din Iaşi a reuşit să organizeze într-o perioadă relativ scurtă acţiuni de amploare puse în slujba consolidării unităţii naţionale, a ridicării cultural-patriotice şi civice a maselor; cum afirma prof. Ion Simionescu, vremurile au dat acestuia însemnătate naţională (p. 150).

Al doilea război mondial a determinat întreruperea activităţii Ateneului „Tătăraşi"; ea a fost reluată, în alte condiţii, după 1945. Datorită trecerii anilor, clădirea s-a şubrezit şi, în 1976, s-a produs prăbuşirea parţială a acesteia. „După opinia noastră — notează autorul — nu trebuie să se renunţe la Ateneu. De aceea, nutrim convingerea că edilii oraşului Iaşi vor avea în vedere construirea grabnică a unui nou edificiu cultural, atît de necesar cartierului Tătăraşi (de astăzi, cu mii de apartamente — n. ns., I.A.), a unui nou Ateneu integrat peisajului arhitectural modern" (p. 158). După ştiinţa noastră, o asemenea preocupare există, urmînd a fi materializată, sperăm, în scurt timp.

Cartea cuprinde şi o anexă (scrisori ale unor personalităţi româneşti, cuvîntări, articole din presă, reflecţii ale foştilor ateneişti etc. — publicate pentru prima dată), lista membrilor formaţiei corale, un tabel (selectiv) cu persoanele şi instituţiile care au sprijinit Ateneul „Tătăraşi", atît din punct de vedere moral cît şi material, precum şi ilustraţii semnificative pentru activitatea aşezămîntului.

Constantin Cloşcă ne oferă o lucrare ce se citeşte cu deosebit interes, grija pentru analiza atentă a faptelor fiind îmbinată armonios cu sentimentul de preţuire a muncii înaintaşilor noştri, a locului important deţinut de oraşul Iaşi în mişcarea culturală din România perioadei interbelice.

Ion Agrigoroaiei

FERNAND BRAUDEL, *Structurile cotidianului; posibilul şi imposibilul*, vol. I—II, traducere şi postfaţă de Adrian Riza, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984, vol. I, 343 p., vol. II, 447 p.

Dacă nu am şti cît de relative — pentru că infirmate de posteritate — şi, tocmai de aceea, riscante sînt, uneori, judecăţile de valoare referitoare la oameni şi la operele lor, nu am ezita să afirmăm că astăzi, la cei peste 80 ani pe care îi are, Fernand Braudel aproape

că se identifică cu modelul istoricului complet. Nimeni, din cîte cunoaştem, nu s-a hazardat încă s-o spună şi, cu siguranţă, nici el însuşi — care îşi ştie cel mai bine limitele — nu ar putea accepta o asemenea caracterizare, dacă ar afla-o. Totuşi, este de presupus că deceniile următoare o vor confirma, dîndu-i istoricului francez locul pe care încă de pe acum îl merită în galeria marilor maeştri ai istoriografiei.

Născut la începutul secolului într-un sat din Lorena, face studii de istorie, îşi susţine licenţa şi, în 1923, trece în Africa de Nord franceză (Algeria), unde va profesa aproape un deceniu (pînă în 1932). Aici descoperă marea — „Mediterana de pe celălalt ţărm, parcă pe dos" — care va deveni personajul central al primei sale cărţi, *La Méditerranée et la monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, prezentată ca teză de doctorat în 1946. Din acest moment, încurajat şi sfătuit de Lucien Febvre, Braudel va cunoaşte o carieră universitară şi ştiinţifcă excepţională (a dirijat, între 1946—1968, celebra revistă „Annales", a prezidat secţia a 6-a a nu mai puţin renumitei École pratique des Hautes Études şi a ocupat, în mod strălucit, timp de mai mulţi ani, o catedră la Collège de France), ceea ce i-a permis să lărgească breşa prin intermediul căreia, cu cîteva decenii mai devreme, acelaşi L. Febvre împreună cu Marc Bloch — unul la Collège de France, celălalt la Sorbona — reuşiseră să introducă şi, treptat, să impună într-un mediu universitar conservator şi ostil noua lor manieră de a înţelege şi face istoria. Multiplele-i obligaţii care decurgeau din calitatea de profesor explică, probabil, de ce Fernand Braudel nu a publicat mult. Mai există, însă, ceva care ar putea explica la fel de bine acelaşi lucru, ceva ce ţine de însăşi natura procesului de creaţie. Geneza operelor sale a fost întotdeauna lentă, făcută din necontenite căutări şi confruntări cu sine şi cu alţii, din permanente reveniri, capabile, prin acea subtilă şi misterioasă dialectică interioară proprie actului creator, să-i dezvăluie subiectul investigaţiei mereu sub alte unghiuri. Aproape că nu mai ştii, citindu-i cărţile şi intuind acest complicat proces dacă istoricul îşi face opera sau, dimpotrivă, opera îl modelează pe istoric. Rari sînt cei ce dau, prin lectură, o mai uimitoare senzaţie de autenticitate, de scriere „din interior", de legătură organică cu opera.

Relativ puţine, cărţile lui Braudel sînt, în schimb, fără nici o exagerare, monumentale. Iată, de pildă, mai sus citata *La Méditerranée...*, 1116 de pagini în prima ediţie (1949), peste 1220 în a doua (1966). Gîndită iniţial să se numească *Filip al II-lea, Spania şi Mediterana*, cartea — despre care s-a spus că „a fixat" tipul „ideal" de teză pentru mai multe generaţii de istorici" — şi-a schimbat, pe parcursul elaborării, titlul şi, implicit, eroul principal. N-a fost o banală inversare de termeni, ca oricare alta. Era, mai mult, manifestarea hotărîrii de a rupe cu tradiţia „istoriei istorizante" şi, deopotrivă, evocarea unei viziuni originale despre timp, care deschidea nebănuite — pînă atunci — şi fertile perspective anchetei istorice : este vorba de binecunoscuta *pluralitate a duratei*.

Implicaţiile ei teoretice erau, la momentul respectiv, serioase, căci o durată — cum fusese imaginată ea de F. Braudel — împărţită în mai multe nivele, cu ritmuri deosebite de evoluţie, presupunea, în mod necesar, imaginea aproape similară a unei istorii descompuse, la rîndu-i, în mai multe planuri etajate, cu evoluţii, de asemenea, diferite. Primul plan, specific „duratei lungi" sau timpului geografic aparţine — spune autorul — unei „istorii cvasiimobile, aceea a omului în raporturile sale cu mediul care-l înconjoară, o istorie lentă în curgere şi transformare, făcută foarte adesea din reîntoarceri insistente, din cicluri fără încetare reîncepute" (*La Méditerranée..., Introduction*, p. XIII). Al doilea, timpul social, caracterizează o istorie „lent ritmată... structurală..., a grupurilor şi grupărilor" (p. XIII) În fine, durata scurtă, de suprafaţă, a individului, este proprie unei istorii „cu oscilaţii" scurte, rapide, nervoase" (p. XIII), evenimenţială deci, sau factologică.

Pe aceeaşi schemă tripartită se întemeiază şi *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe—XVIIIe siècle)* a doua operă fundamentală a istoricului (vol. I, 1967, vol. II—III, 1980).

Durata lungă include aici ceea ce Braudel numeşte „civilizaţia materială" sau „structurile cotidianului", adică o viaţă „făcută din rutină, moşteniri, reuşite foarte vechi..., gesturi repetate, procedee empirice..., soluţii venite din noaptea timpurilor" care, pendulînd necontenit între posibil şi imposibil, nu este, totuşi „în întregime suportată nici, mai ales imobilă" (prima ediţie în limba franceză, 1967, p. 10). Ea constituie materia de cercetare a primului volum, tradus şi la noi.

Partea a doua a tripticului anchetează aşa-zisa economie de piaţă : „jocurile schimbului..., mecanismelor economiei şi comerţului structurate de capitalism", înscrise în timpul social. Deasupra ei, la suprafaţă de tot, se înalţă „ierarhiile sociale active" care monopilează puterea economică şi politică, „măsluind" schimbul în folosul lor, deranjînd ordinea spontan stabilită. Este nivelul duratei scurte, al oamenilor şi acţiunilor lor.

Ceea ce numim „capitalism" — concept fatalmente simplificator — nu ni se mai înfățișează, după ce citim cele trei cărți ale lui F. Braudel, ca o entitate omogenă, integratoare, omniprezentă și fundamental opusă „feudalismului" multiplu și divers. Dimpotrivă, el ni se dezvăluie ca un perimetru aproape la fel de neomogen, în care noul se juxtapune unor structuri materiale aflate „la nivelul solului" : alimentația, vestimentația, habitatul, mijloacele de transport etc. — ansamblu de rezistențe și repetiții moștenite de demult.

Poate tocmai această imagine complexă ne-ar putea ajuta și pe noi pentru a explica — între alte probleme ale propriului nostru trecut — prezența la începutul secolului al XX-lea, în agricultura românească, a mult controversatelor „rămășițe feudale", despre care s-a scris și, uneori, se mai scrie, precum și a altor forme de activitate economică incompatibile, în aparență, cu capitalismul.

De aceea, nu putem în final decît să ne bucurăm de faptul că, grație acestui prim volum (împărțit în ediția română în două), am putut cunoaște fecunda concepție braudeliană și să sperăm că, prin tipărirea și a celorlalte două volume — pe care o dorim cît mai degrabă — acest prim contact se va amplifica.

Alexandru-Florin Platon

DEUTSCHE GESANDTSCHAFTSBERICHTE AUS PRAG. *Von des Staatsgrundung bis zum erste Kabinett Beneš. 1918—1921.* Teil I, Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von Manfred Alexander, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1983, 751 p.

La multitudinea informațiilor asupra istoriei europene de după primul război mondial, se adaugă valorosul volum de documente realizat, prefațat și comentat de prof. Manfred Alexander de la Seminarul de istorie est-europeană al Universității din Köln. *Documentele* (cca 216 și alte 52 de rapoarte din *Anexe)* aparțin diplomaților germani, acreditați în noul stat, Cehoslovacia, în perioada 1918—1921. Mai exact ele se referă la situația din acea țară de la formarea statului cehoslovac (28 octombrie 1918) și pînă la cabinetul condus de Edward Beneș (27 septembrie 1921). În conținutul rapoartelor, prioritate au situația internă, relațiile statului cu naționalitățile conlocuitoare (unguri, polonezi, germani) și încercările conducerii de a soluționa această problemă într-o manieră cît mai democratică și cît mai stabilă, activitatea diverselor partide politice, inclusiv a partidului comunist. Mai sumar, este adevărat, dar nu mai puțin importante, sînt informațiile de politică externă, de rolul pe care Cehoslovacia urma să-l joace în politica internațională, teritoriul ei aflîndu-se într-o zonă central-europeană, la contactul dintre civilizația slavă cu cea germană. Documentele consemnează, de asemenea, cu comentarii demne de luat în seamă, despre ideile politice ale președintelui țării, Thomas Masaryk privind strîngerea legăturilor țării sale cu unele din țările vecine (România) sau apropiate (Iugoslavia), configurînd viitoarea organizație regională — Mica Înțelegere, acceptarea unor planuri, vehiculate în etapa antebelică și relansate după, referitoare la necesitatea unității Europei pentru a preîntîmpina o nouă conflagrație mondială, despre propunerea lui W. Wilson și D. Lloyd George privind formarea unei confederații a statelor limitrofe Rusiei Sovietice (de la Finlanda la Marea Egee) sau despre realizarea Confederației danubiene, o propunere mascată a refacerii, prin mijloace economice, a fostului Imperiu Austro-Ungar. Aceste aspecte, prezentate sumar, scot în evidență frămîntările unei epoci marcată de puternice mișcări revoluționare în care căutările spre un drum burghezo-democratic și pentru realizarea unor structuri democratice ale statului ocupă un loc de primă mînă. Rapoartele insistă asupra minorității germane, a manifestărilor pangermaniste ale acesteia, a greutăților pe care le-a provocat noului stat creat, a tendințelor separatiste, a lipsei de unitate dintre slovaci și cehi, a diferențelor existente, din punct de vedere economic, dintre cele două popoare unite la sfîrșitul războiului.

Profesorul Manfred Alexander are o bogată activitate științifică, una din lucrările sale — *Petroșevsky-Prozess* — (Wiesbaden, Franz Stein Verlag, 1979) fiind prezentată în paginile Anuarului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași (Tom. XVII, 1980, p. 859—860). Preocupările sale sînt îndreptate cu predilecție spre istoria țărilor aflate în centrul Europei (Cehoslovacia, Polonia). Volumul de documente realizat de istoricul vest-german, foarte util pentru specialiștii din domeniul istoriei contemporane universale, se constituie ca o contribuție de seamă care trebuie apreciată ca atare. Să sperăm că așa cum a procedat cu primul volum, pe care a avut amabilitatea să ni-l trimită și pentru care îi mulțumim, va face și cu celelalte ce vor vedea lumina tiparului.

Emilian Bold

Coli tipo 9

Tiparul executat sub comanda nr. 174
la Întreprinderea poligrafică Iaşi,
str. 7 Noiembrie nr. 49

ISSN 0041—9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI
(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. ISTORIE

TOMUL XXXII 1986

ISSN 0041—9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“ DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. ISTORIE

TOMUL XXXII

1986

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" DIN IAŞI
Tomul XXXII, s. III a, Istorie 1986

SUMAR

ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

DUMITRU D. RUSU

Rememorînd istoria de peste două secole a mişcării muncitoreşti din România, istoria celor 65 de ani glorioşi de existenţă şi luptă ai Partidului Comunist Român, urmărind evoluţia clasei muncitoare, clasa cea mai înaintată a societăţii româneşti din epoca modernă şi contemporană, înţelegem că făurirea partidului de tip nou a fost o necesitate obiectivă, o legitate, decurgînd din dezvoltarea istorică a României de-a lungul veacurilor. Partidul comunist îşi află geneza, nemijlocit, în mişcarea muncitorească şi socialistă, în ideile şi preocupările general-democratice, progresiste, larg vehiculate în România modernă, în Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România, constituit cu aproape un secol în urmă. Reliefarea rolului partidului de avangardă a clasei muncitoare presupune a contura, fie şi în linii generale, rădăcinile istorice ale partidului a cărui constituire a fost impusă de întreaga evoluţie a societăţii româneşti în epoca modernă, momentul creării cu semnificaţiile imediate şi de perspectivă, implicarea sa în realităţile României interbelice şi deplina afirmare în noile condiţii de după cel de al doilea război mondial.

Prin rolul său de mobil al istoriei noastre noi, de continuator al celor mai înaintate forţe social-politice şi ideologice, detaşamentul cel mai înaintat al maselor muncitoare din România îşi are sorgintea în întreaga istorie, în ceea ce avem mai progresist ca naţiune, ca popor. Aprecierea tovarăşului Nicolae Ceauşescu referitoare la faptul că „Partidul Comunist Român este moştenitorul şi continuatorul celor mai înalte tradiţii de luptă ale maselor populare pentru formarea poporului român, pentru dezvoltarea limbii şi culturii proprii, pentru afirmarea naţiunii române şi a statului naţional unitar — România“ [1], esenţializează marele adevăr istoric, mai actual ca oricînd, referitor la implîntarea organică şi firească a Partidului Comunist Român în realităţile româneşti, la naşterea acestuia ca rezultat necesar al dezvoltării obiective a tot ceea ce a fost progresist, înaintat, la situarea partidului comunist pe coordonatele fundamentale ale istoriei noastre, pe drumul spre progres şi civilizaţie. Sintetizînd, cu putere deplină de convin-

---

[1] *Nicolae Ceauşescu,* România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 7.*

gere, sorgintea națională, milenară a partidului, adînc împlîntat în întreaga noastră istorie, în expunerea prilejuită de cea de a 65-a aniversare a partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu afirma cu deplin temei că „Partidul Comunist Român este continuatorul logic al mișcării revoluționare și socialiste din România". Totodată, ca exponent al clasei muncitoare și al celor mai înaintate forțe politice, partidul nostru comunist este continuatorul celor mai bune tradiții de luptă pentru dreptate socială și națională, pentru formarea și păstrarea ființei poporului, a națiunii și a statului național unitar român.

Mișcarea revoluționară muncitorească și partidul nostru s-au născut o dată cu apariția clasei muncitoare și pătrunderea ideilor socialismului științific în țara noastră, dar rădăcinile sale, ca ale unui stejar secular, sînt ancorate adînc în pămîntul strămoșesc, în istoria de peste 2500 de ani a dacilor (...) „Setea de libertate și dreptate ne-au lăsat-o moștenire strămoșii, înaintașii, care s-au luptat cu Darius, cu mulți împărați romani (...), cu imperiul otoman, țarist și habsburgic" [2].

Apariția și formarea clasei muncitoare, în contextul realităților social-economice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, o dată cu germinarea și dezvoltarea industriei, se înscrie printre actele capitale ale începutului istoriei moderne. După etapa incipientă de geneză, încheiată în epoca pașoptistă, a doua jumătate a secolului al XIX-lea conturează, definitiv și plenar, noua clasă ca forță social-politică fundamentală în ansamblul societății românești [3]. *Evident, o dată cu geneza și maturizarea clasei muncitoare, atunci cînd erau create toate condițiile pentru constituirea partidului politic al clasei muncitoare, începea „o nouă eră în dezvoltarea luptelor revoluționare de eliberare națională și socială"* [4], *etapa hotărîtoare pentru îndeplinirea idealului deplinei eliberări a maselor muncitoare și a făuririi noilor destine pentru poporul român.*

Paralel și oarecum independent de procesul formării și maturizării proletariatului, în prima sa fază, se manifestă și evoluează mișcarea socialistă [5] *și, în acest cadru, ideologia socialistă, vehiculată de marcanți intelectuali cu vederi progresiste. După faza utopică și democrat-revoluționară, afirmată în prima jumătate a secolului trecut, dat fiind și contextul extern favorabil — ne referim la Internaționala I, Comuna din Paris, activitatea publicistică a lui Marx și Engels — începînd cu deceniile șapte și opt interesul pentru socialismul științific din partea intelectualilor din România se manifestă nu numai în plan teoretic ci și organizatoric. Ființează acum, după 1870, în Iași, București și alte centre din țară, cercurile revoluționare premarxiste, frecventate de tineri intelectuali, mai ales studenți și profesori, avînd la bază gîndirea progresistă românească, fiind legați și de tot ceea ce era nou în gîndirea socialistă europeană inclusiv de ideile lui Marx și Engels.*

---

[2] *Idem,* Cuvîntare la adunarea solemnă organizată cu prilejul aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, *Editura Politică, București, 1986, p. 5—6.*

[3] *A se vedea pentru detalii:* Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic (1821—1893), *coordonator Augustin Deac, Editura Politică, București, 1984, 614 p.*

[4] *Nicolae Ceaușescu,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 10.*

[5] *Pentru noi date și interpretări referitoare la perioada de început a mișcării socialiste din România a se vedea interesantul studiu,* Începuturile mișcării socialiste din România, *în „Anale de istorie", nr. 4, 1980, p. 122—162.*

Trecerea mişcării socialiste din România pe poziţii marxiste este un proces, evident, greu de fixat în timp. Idei ale teoriei socialismului ştiinţific apar în publicaţiile de după 1870—1880. Studiul program al dr. Russel, publicat în 1880, prelimină trecerea la socialismul ştiinţific. Expresia elocventă a acestui proces o dau publicaţiile socialiste de la începutul deceniului al nouălea[6] *cu precădere „Revista socială", apărută la Iaşi începînd cu 1884*[7] *cît şi programul din 1886, datorat lui Constantin Dobrogeanu-Gherea.*

Procesul adoptării socialismului ştiinţific este de importanţă capitală. Nu putem vorbi însă despre o simplă trecere la marxism, de o răspîndire a acestei ideologii, ci de un fapt mult mai profund. Se va trece la o analiză a societăţii româneşti în perspectiva materialismului dialectic şi istoric, la un act creator susţinut de interesul pentru literatura socialistă[8]*. Ca atare, se poate vorbi despre o receptare, cercetare şi dezvoltare a teoriei materialismului dialectic şi istoric, despre însuşirea creatoare a acestor idei care devin metodă şi model pentru studiul societăţii româneşti. Reţinem deci că noua ideologie, rodind pe un teren prielnic, se axa pe o mişcare organizată, pe un fond general românesc. Este locul să subliniem puternica amprentă a autohtonismului în cadrul manifestărilor socialiste de la noi, mai mult, unele trăsături definitorii proprii în organizarea şi activitatea socialiştilor din România*[9]*.*

La hotarul între ultimele două decenii ale secolului trecut, cînd se derulează şi procesul de unitate între mişcarea muncitorească şi cea socialistă, în planul activităţii teoretice şi practice ne găsim în drum spre organizaţia politică centralizată, partidul muncitorilor, partid care sintetiza o întreagă evoluţie istorică, „Istoria, viaţa, faptele — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cuvîntarea la cea de a 80-a aniversare a creării P.S.D.M.R. — demonstrează că formarea partidului muncitorilor a fost rezultatul evoluţiei istorice a poporului nostru, al dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie şi al ascuţirii contradicţiilor de clasă din România acelei perioade, rezultatul condiţiilor obiective create în viaţa societăţii noastre"[10]*.*

Prin urmare, după etapa de germinare şi maturizare în toate planurile, constituirea primului partid politic al clasei muncitoare vine să încununeze o experienţă revoluţionară, aduce pe firmamentul vieţii politice o nouă forţă menită să coordoneze acţiunile maselor de muncitori, ale forţelor democratice, progresiste. Partidul social-democrat, apărut în momentul în care erau cristalizate formaţiunile politice burgheze, va realiza un anumit echilibru în politica internă prin plasarea pe scena politică a noii clase, element de avangardă al forţelor progresiste ; „Crearea Partidului Social Democrat

---

[6] *Dintre publicaţiile socialiste din jurul anului 1880 menţionăm : „Besarabia" (Iaşi, 1879), „România viitoare" (Bucureşti, 1880), „Inainte" (Bucureşti, 1880—1881), „Contemporanul" (Iaşi, 1881—1891), „Dacia viitoare" (Paris-Bruxelles, 1883) ş.a. A se vedea* Presa muncitorească şi socialistă din România *vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889), Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 44—273.*

[7] Ibidem, *p. 274—286.*

[8] Activitatea „Partidei socialiste" în anii 1879—1890, *în „Anale de istorie", nr. 6, 1980, p. 139, 147 ş.a.*

[9] *Vezi şi : Dumitru D. Rusu,* Rădăcinile istorice ale Partidului Comunist Român, *în „Analele Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", tomul XXVII, Istorie, 1981, p. 5—12.*

[10] *Nicolae Ceauşescu,* Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973, *Editura Politică, Bucureşti, 1973, p. 17.*

al Muncitorilor din România, în 1893, a deschis era organizării politice a clasei muncitoare la scară națională, a afirmat cu putere rolul clasei muncitoare ca forța socială cea mai progresistă în dezvoltarea națiunii noastre pe calea progresului și civilizației“ [11].

Constituirea partidului muncitorilor este un moment istoric esențial, de mare semnificație, reflectînd stadiul de dezvoltare la care ajunsese muncitorimea organizată, reprezentanții ei de frunte. Cei 63 de delegați, prezenți la Congresul desfășurat între 31 martie și 3 aprilie 1893, aveau conștiința actului pe care îl îndeplinesc. Congresul, temeinic pregătit prin intermediul clubului din București, a avut ca punct central la ordinea de zi dezbaterea și adoptarea programului și statutului partidului, marcînd astfel organizarea P.S.D.M.R. [12].

Importanța istorică a creării P.S.D.M.R. rezidă, de altfel, în întreaga sa activitate. Reținem faptul esențial că partidul clasei muncitoare, înființat pe baza principiilor socialismului științific, a teoriei de clasă a lui Marx și Engels, și-a asumat de la început misiunea istorică de a conduce lupta revoluționară pentru cucerirea puterii politice de către proletariat și celelalte mase muncitoare de la orașe și sate, pentru transformarea socialistă a societății românești. Astfel, anul 1893 este anul nașterii detașamentului revoluționar, de avangardă al clasei muncitoare din România. „Iată de ce — precizа tovarășul Nicolae Ceaușescu — putem spune, cu deplin temei, că adevăratele începuturi ale Partidului Comunist Român — care continuă cele mai înalte tradiții de luptă ale poporului și își are rădăcinile împlîntate adînc în mișcarea muncitorească, socialistă din a doua jumătate a secolului trecut — coincid cu începuturile activității partidului muncitoresc călăuzit de teoria revoluționară marxistă“ [13]. *O dată cu crearea partidului muncitoresc a început, pe scara întregii țări, mișcarea politică organizată a clasei muncitoare. Ancorat în realitățile românești partidul a desfășurat o largă activitate în rîndul maselor muncitoare, și-a spus cuvîntul față de toate marile probleme care frămîntau societatea.*

Existența și activitatea P.S.D.M.R. — în pofida întreruperii vremelnice a existenței timp de un deceniu — înscrie clasa muncitoare, forțele sociale cu largă penetrație în societatea românească, în miezul tuturor problemelor. Ancorat în realitățile social-politice ale țării, partidul muncitorilor din România și-a spus cuvîntul față de toate marile chestiuni care frămîntau societatea românească, preconizînd soluții în conformitate cu interesele de clasă, cu aspirațiile revoluționare ale proletariatului. Alături de problemele vieții interne proprii, organizatorice și ideologice, partidul muncitorilor a luat poziție activă față de situația agrară, industrie, suveranitate și unitate națională, învățămînt și cultură, viață electorală și parlamentară, politică internă și

---

[11] *Idem,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 10.*

[12] Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic (1821—1893), *coordonator Augustin Deac, Editura Politică, București, 1984, p. 564—604.*

[13] *Nicolae Ceaușescu,* Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973, *Editura Politică, București, 1973, p. 15—16.*

externă a regimului[14] *etc. Prin întreaga sa activitate P.S.D.M.R. a avut relații externe largi, a fost un detașament activ al mișcării muncitorești internaționale*[15].

Dincolo de accidentul din 1899, cu consecințe negative și pozitive, există o deplină continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească de la începutul secolului nostru[16]. *Mișcarea continuă sub conducerea Clubului din București, apar noi forme de organizare și publicații muncitorești. De primul deceniu al secolului nostru se leagă și revitalizarea mișcării sindicale, eforturile pentru refacerea unității politice, ampla dispută cu diverse curente ideologice pentru apărarea teoriei socialismului științific. Sindicatele, reorganizate în jurul anului 1905, consolidate pe plan organizatoric în urma conferințelor din anii 1906—1908, se vor afirma ca nuclee active în coordonarea întregii activități profesionale și politice. Cu toate dificultățile începutului de secol, amplificate de lipsa unui partid al muncitorilor, s-a ajuns totuși la un echilibru între mișcarea politică și profesională; sindicatele, fără a cădea vădit în exagerări anarhico-sindicaliste, preluînd unele din răspunderile politice, vor sprijini efectiv și lupta pentru refacerea partidului*[17].

Refacerea partidului, în urma Congresului din 31 ianuarie — 2 februarie 1910, precedată de o amplă campanie de clarificare ideologică și de combatere a unor curente de factură burgheză, va consemna renașterea organismului politic al muncitorilor pe baze mai trainice, mai apropiat de problemele cu care se confrunta societatea românească în preajma primei conflagrații mondiale. Cu o tentă politică mai pronunțată, cu hotărîrea de a se implica mai mult în viața politică din România, Partidul Social Democrat asigura mișcării muncitorești caracterul organizat, factorul organizator și dinamizator de care era atîta nevoie.

Din complexitatea de probleme abordate de P.S.D.R. după 1910, între care votul universal și reforma agrară părea că vor eclipsa totul, poziția față de războaiele balcanice și primul război mondial va determina, și pentru socialiști, o perioadă de aspre confruntări. Trăind responsabilitatea marilor momente, socialiștii vor acționa, conform propriilor convingeri, în sensul slujirii dezideratelor fundamentale ale națiunii române[18].

După izbucnirea primului război mondial, militanții de frunte ai partidului, au înțeles de la început caracterul imperialist al războiului și au luptat împotriva lui[19]. *Dezvăluind primejdia ce amenința România din partea ambelor tabere imperialiste socialiștii români au militat pentru o politică de neutralitate. Bazîndu-se pe aprecierile lui Marx și Engels asupra rolului re-*

---

14 *Pentru detalii vezi și: Ion Iacoș*, Partidul muncitorilor din România în viața social-politică a țării 1893—1910, *Editura Politică, București, 1973, 73 p.; Ion Mamina, Vasile Niculae*, Partidul clasei muncitoare în viața politică a României (1893—1918), *Editura Politică, București, 1983, 270 p.*

15 *N. Copoiu*, Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România 1835—1921, *București, 1971, 176 p.*

16 *Nicolae Copoiu*, Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910), *Editura Științifică, București, 1966, 281 p.*

17 Ibidem; *Fl. Dragne*, ș.a., Mișcarea sindicală din România, *vol. 1, Editura Politică, București, 1981, p. 72—130.*

18 *Ion Căpreanu*, Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914, *Editura Junimea, Iași, 1983, p. 128—250.*

19 *Augustin Deac*, Caracterul participării României la primul război mondial, *Editura Politică, București, 1973, 57 p.*

acționar al țarismului, ținînd seama de politica la fel de reacționară a Austro-Ungariei și Germaniei, se ajungea la concluzia, sumbră dar adevărată, că victoria oricărei dintre cele două tabere aflate în conflict lasă României aceeași soartă de a fi înghițită în totalitate și nu întregită. „Nu există nici o alternativă — declara cunoscutul socialist dr. Ottoi Călin — ori neutralitatea desăvîrșită, categoric, oficial declarată, cîtă vreme integritatea noastră teritorială nu va fi atinsă, ori greutățile unui război, fie că-l întreprindem acum, mai tîrziu sau la sfîrșitul conflictului european, cu riscul, cu cea mai mare posibilitate de a fi la sfîrșit zdrobiți și înghițiți de una din cele două puteri uriașe în luptă" [20]. *Pozițiile României în problema națională erau clare, dar aveam nevoie de un răgaz politic și militar pînă la decizia vitală.*

Cu sprijinul dat frontului după intrarea țării în războiul de întregire, cu adeziunea totală și contribuția efectivă la înfăptuirea marelui act național din anul 1918 [21], *masele de muncitori, socialiștii, Partidul Social Democrat intră într-o fază decisivă pentru situarea mișcării socialiste pe baze organizatorice și ideologice mai temeinice, superioare epocii moderne* [22].

Avîntul revoluționar din România anilor 1918—1921 cuprinde mai mult decît grevele și manifestațiile proletare. Prin combativitatea sa crescîndă, ca și prin poziția sa socială și politică, clasa muncitoare se situa în avangarda maselor largi, ~~fiind~~ purtătoarea celor mai înaintate schimbări care s-au petrecut în societatea românească în acea epocă. Latura internă a avîntului revoluționar fiind radicalizarea forței de conducere a mișcării muncitorești. Presiunea maselor, foarte puternică, stăpînește strada la 13 Decembrie 1918. Cu prețul celor 109 morți, muncitorii nu au cedat în fața autorităților care, prin cruzime, încearcă a stăpîni clasa muncitoare care vroia să-și impună drepturile [23].

Contradicțiile din societatea românească de după război, marile răspunderi care revin maselor muncitoare, grefate pe factori externi stimulatori, netezesc calea către reorganizarea Partidului Social Democrat pe baze ferme, comuniste. O dată cu evenimentele din 1918 și începutul anului următor, drumul către făurirea partidului comunist în România era deschis. Acte politice, ideologice și organizatorice, situarea pe cele mai înalte poziții în epocă, nu fac decît să impună cu stringentă necesitate, ca sarcină imediată, reorganizarea Partidului Socialist pe baze teoretice și tactice aparținînd exclusiv teoriei revoluționare a clasei muncitoare, materialismul dialectic și istoric.

Elementul fundamental, dovada înaltei conștiințe muncitorești, a perfectei continuități istorice în teoria și practica mișcării muncitorești și socialiste este calea aleasă din prima clipă pentru revoluționarea organizării muncitorimii, calea transformării în totalitate a Partidului Socialist în partid comunist. Astfel, în anii avîntului revoluționar, s-a militat consecvent, chiar cu prețul unor concesii care nu afectau esența procesului preconizat, pentru reorganizarea întregului partid socialist pe baze noi și transformarea sa în

---

[20] *Citat după :* Ibidem, *p. 25.*

[21] Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Făurirea Partidului Comunist Român, *Ediția a II-a, Editura Politică, București, 1982, p. 84—106.*

[22] Ibidem, *p. 107—284 ;* Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), *sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Editura Științifică, București, 1971, p. 72—243.*

[23] *Gheorghe Ene, Constantin Mocanu,* 13 Decembrie 1918, *Editura Politică, București, 1968, 159 p.*

partid comunist. Partidul comunist, care se clădea pe o experiență seculară, pe fondul general al epocii moderne, era reclamat de fenomenele obiective proprii societății românești, de clasa muncitoare în plin avînt revoluționar, de marile răspunderi care reveneau națiunii române și statului național unitar în epoca contemporană.

Rădăcinile istorice, geneza imediată a Partidului Comunist Român marcată de realitățile interne și internaționale postbelice, vin să-i reliefeze necesitatea și, totodată, însemnătatea sa. De aici își trag sorgintea și cele două elemente definitorii pentru făurirea partidului de tip nou, și anume, caracterul necesar și național al măreţului act care se va împlini în 1921.

Necesitatea reorganizării partidului socialist, ca element obiectiv, derivă din marile probleme ale epocii inaugurate de evenimentele din 1918, din cerințele societății care mergea ferm pe calea înnoirilor democratice. Dintre multiplele aspecte care trebuie luate în calcul să avem în vedere avîntul de luptă al maselor, starea generală de nemulțumire care domnea în țară, efervescența de natură revoluționară. In condițiile în care partidul socialist și sindicatele nu mai aveau capacitatea de cuprindere și deschiderea necesară potrivit cerințelor epocii — aceste organizații purtînd și tarele unor tactici depășite, inadecvate momentului pe care îl traversa istoria noastră — logic și firesc, în mod necesar se impunea o restructurare fundamentală a comandamentelor politice, a organizațiilor cu rol central în diriguirea întregii activități.

Acestor cîteva elemente, în măsură să sugereze caracterul necesar, obiectiv, al trecerii la reorganizarea clasei muncitoare, li se adaugă aspectele care dau un profund caracter național actului din mai 1921. Avem în vedere, în atare considerație, dubla semnificație a termenului ; ne referim atît la strînsa legătură cu realitățile, dominanta națională în făurirea partidului, cît și la partid ca expresia cea mai cuprinzătoare a statului național, partid care își va găsi aderență în toate zonele țării. Faptul că noul partid al clasei muncitoare se va crea pe fondul vechiului partid socialist, calea aleasă fiind cea a transformării partidului socialist în partid comunist, semnifică poate în cel mai înalt grad implîntarea adîncă în trupul națiunii române, legătura organică cu tot ceea ce se va impune ca element de progres și civilizație. Să notăm apoi însuși procesul creării, drumul nemijlocit către partid, modul în care au fost tratați factorii externi, cu precădere problema aderării la Internaționala a III-a, totul demonstrînd cu puterea faptului și actului istoric, apărarea marilor interese ale națiunii noastre.

Marea Unire din 1918, victoria epocală a maselor muncitoare din întreaga țară, a creat condițiile unui nou progres în societatea românească, a conferit noi perspective avîntului mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, evenimentul crucial din istoria României a fost însoțit de o vie efervescență politică, în contul căreia un rol tot mai important l-a jucat clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății ; „Făurirea statului național român unitar — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu — a creat condiții pentru un progres mai puternic al forțelor de producție, a dat noi perspective dezvoltării economico-sociale a țării, creșterii forței și avîntului mișcării muncitorești, revoluționare și progresiste“ [24].

---

[24] *Nicolae Ceaușescu,* Expunere la adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român, *Editura Politică, București, 1983, p. 14.*

În condițiile avîntului revoluționar din România și a existenței unui cadru extrem de favorabil, activitatea aripii de stînga, majoritară în Partidul socialist, va milita cu hotărîre pentru ca partidul comunist să se înfăptuiască nu prin desprinderea de partidul socialist a celor ce înțeleseseră deja linia ce trebuia urmată, ci prin convingerea și atragerea marii majorități a acestui partid, prin transformarea lui în partid comunist.

Ampla dezbatere teoretică declanșată în întreg Partidul socialist, care continua de fapt vechea tradiție a dezbaterilor și confruntărilor sincere de păreri, a contribuit atît la consolidarea curentului revoluționar comunist în cadrul întregii mișcări socialiste, cît și la creșterea prestigiului și a influenței partidului socialist în întreaga țară, a întărit convingerea referitoare la necesitatea obiectivă a transformării partidului socialist în partid comunist.

Frămîntările și căutările destinate reorganizării partidului socialist ne-au plasat implicit în cadrul extern, dominat în privința mișcării de stînga de Internaționala a III-a. Întrucît afilierea la Internațională devenise condiție sine qua non *pentru organizarea partidelor de tip comunist, socialiștii din România vor depune o intensă activitate pentru a elucida cît mai realist condițiile afilierii; „au avut loc numeroase întîlniri și tratative cu conducătorii Cominternului, cu Lenin, pentru a stabili principiile și relațiile viitoare dintre partidul revoluționar al clasei muncitoare din țara noastră și Internaționala comunistă. Printre problemele pe care delegația revoluționarilor români le-au susținut erau și cele legate de autonomia și independența partidului, de dreptul său de a-și elabora de sine stătător linia politică, corespunzător condițiilor istorice din România, participarea la Internaționala Comunistă fiind considerată ca o expresie a solidarității internaționale și nu ca un drept al acesteia de a se amesteca în viața partidului nostru"*[25].

După ample dezbateri și căutări, acțiuni politice și organizatorice din anii 1918—1920, după minuțioase pregătiri, Congresul Partidului socialist, care urma să consfințească transformarea lui într-un partid comunist, și-a deschis lucrările la București, în dimineața zilei de 8 mai 1921[26]. *Prin cele 540 de mandate erau reprezentate un mare număr de localități de pe cuprinsul întregii țări, toate principalele organizații locale ale Partidului socialist. Pe adresa Congresului au fost trimise numeroase declarații de adeziune, scrisori, telegrame și mesaje de salut din partea unor secțiuni ale partidului, a unor grupuri de muncitori, a unor militanți revoluționari care nu puteau participa la lucrări.*

După dezbaterea unui șir de documente referitoare la activitatea și situația Partidului socialist[27], *locul central în lucrările Congresului a fost consacrat dezbaterilor asupra Programului partidului, program inclus în raportul referitor la afilierea la Internaționala a III-a*[28], *prezentat de Gheorghe Cristescu. Raportul pe marginea programului a fost susținut și de un cora-*

---

[25] *Nicolae Ceaușescu,* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Editura Politică, București, 1982, p. 12.*

[26] Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), *sub redacția: Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Editura Politică, București, 1971, p. 397—446;* Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, *Editura Politică, București, 1966, p. 619—734.*

[27] Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, *Editura Politică, București, 1966, p. 680—733.*

[28] Ibidem, *p. 420—434, 621—627, 703—723.*

port, prezentat de Mihail Cruceanu, în care se argumenta pe larg misiunea istorică a partidului în noile împrejurări istorice, urmînd ca problema revoluției socialiste să fie pusă nu numai ca un ideal ci în termeni de acțiune. În genere, Congresul a abordat cele mai importante probleme referitoare la direcțiile de evoluție ale României contemporane, cerințele consolidării unificării mișcării muncitorești, participanții fiind unanim animați de ideea reorganizării partidului pe temelii comuniste, astfel încît detașamentul politic, revoluționar al clasei muncitoare să-și poată îndeplini misiunea istorică de înlăturare a vechii orînduiri, de făurire a societății socialiste.

În această atmosferă pe deplin aprobatorie, în seara zilei de 11 mai, prin votul unanim al delegaților — afilierea cu rezerve nu a reprezentat opoziție față de crearea partidului — se consfințea momentul istoric al transformării Partidului socialist în Partidul Comunist Român. Referitor la afilierea la Internaționala a III-a, 428 de mandate s-au pronunțat pentru afilierea necondiționată, iar 111 mandate pentru afilierea cu rezerve față de unele condiții care contraveneau realităților din România, situației din mișcarea muncitorească de la noi.

Partidul Socialist-Comunist din România — cum s-a numit partidul clasei muncitoare pînă la Congresul al II-lea din 1922 — s-a afirmat din primul moment ca reprezentant marcant al proletariatului din întreaga țară, ca forță politică mobilizatoare și diriguitoare a celor mai importante acte destinate progresului, transformărilor cu caracter revoluționar. Astfel, este pe deplin îndreptățită aprecierea, potrivit căreia, făurirea Partidului Comunist Român, „moment istoric de importanță deosebită în mișcarea revoluționară din țara noastră, a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră" [29]*. O dată cu făurirea partidului comunist, marcîndu-se triumful socialismului științific în mișcarea muncitorească, mișcarea revoluționară din România intră într-o etapă nouă, superioară, a dezvoltării sale.*

Discutînd însemnătatea istorică a făuririi Partidului Comunist Român, avem în vedere, de fapt, activitatea partidului, modul în care s-a impus în realitățile generale ale României, contribuția sa la promovarea solidarității muncitorești internaționale. Locul și rolul Partidului Comunist Român în perioada interbelică, în anii marilor răspunderi naționale, inaugurate de actul din august 1944, reliefează și validează, în cel mai înalt grad, dimensiunile prezenței partidului comunist în viața țării.

Perioada dintre primul și al doilea război mondial, frămîntată de mari probleme începînd cu consolidarea unității naționale, apărarea integrității teritoriale și a independenței naționale, lupta împotriva fascismului și războiului, înfăptuirea unor importante prefaceri economice și politice, va pune poporul român în fața unor eforturi deosebite. În ansamblul cerințelor epocii, Partidul Comunist Român, situat în avangarda forțelor democratice, va fi purtătorul de drapel al noului, forța care trebuie să finalizeze evoluția burghezo-democratică a țării, să pregătească condițiile pentru asaltul hotă-

---

[29] Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, *Editura Politică, București, 1975, p. 40.*

rîtor împotriva orînduirii burgheze[30]. *Astfel, idealurile sociale și naționale ale clasei noastre muncitoare, expresia intereselor națiunii române, ale întregului popor, au fost constant promovate de către Partidul Comunist Român, prin activitatea teoretică și practică, prin veritabile bătălii revoluționare, prin situarea sa în fruntea progresului și a păcii.*

Situarea partidului comunist în avangarda forțelor înaintate ale societății românești, poziția sa de consecvent apărător al intereselor fundamentale ale țării, ale maselor muncitoare derivă din trăsăturile sale ca partid de tip nou, din program, din statutul de continuator al celor mai înaintate poziții ale partidului socialist. Dată fiind implicarea profundă a partidului socialist în toate marile probleme ale societății românești din epoca modernă, existau premise temeinice pentru situarea comuniștilor în miezul acțiunilor și inițiativelor destinate a ne apăra statul, ființa națională, integritatea teritorială. Forță politică revoluționară de primă însemnătate, partidul comunist s-a afirmat ca cel mai consecvent și hotărît apărător al intereselor fundamentale ale oamenilor muncii, ale întregii națiuni. „De la crearea sa, în anii grei ai ilegalității — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — înfruntînd teroarea regimului burghezo-moșieresc, Partidul Comunist Român a ridicat sus steagul luptei revoluționare, a condus cu abnegație marile bătălii de clasă, s-a manifestat ca o forță politică cu adevărat națională în stare să răstoarne, prin lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare, vechea orînduire bazată pe asuprire și exploatare și să făurească o orînduire socială nouă"[31].

Lupta socială, constantă și ascendentă, mereu mai acută ca finalitate și chiar, forme de manifestare, vizează, pe undeva în proporții cvasi egale, atît ușurarea situației maselor muncitoare în orînduirea burgheză cît și pregătirea asaltului hotărîtor împotriva acestui regim. Astfel, obiectivele luptei sociale, dominate de ceea ce numim, îndeobște, program minimal sau revendicări imediate, aveau în vedere însă și pregătirea bătăliilor decisive împotriva sistemului capitalist, dezideratul suprem al înlăturării acestei orînduiri. De un real interes pentru istoria P.C.R. și a forțelor democratice, pentru istoria generală a țării, este concepția P.C.R. în legătură cu împletirea forțelor de acțiune și a obiectivelor de urmărit. Din acest punct de vedere s-a plecat de la realitățile din țara noastră, unde necesitatea unor cuceriri imediate, care vizau condițiile de muncă și viață, se împletea strîns cu lupta anticapitalistă, antiburgheză. De fapt lupta socială, mai exact activitatea partidului comunist în societatea românească implica multiple aspecte și preocupări. Avem în vedere și poziția față de sistemul de guvernare, lupta pentru o legislație a muncii, apărarea intereselor țărănimii și alte multe obiective.

Alături de organizarea și conducerea nemijlocită a unor acțiuni ca cele din 1920—1933, răscoala din Valea Ghimeșului — evenimente amplu tra-

---

[30] *Vezi și:* Partidul Comunist Român în viața social-politică a României 1921—1944. *Culegere de studii, Editura Militară, București, 1971, 391 p.; Constantin Olteanu ș.a.,* Activitatea Partidului Comunist Român în armată 1921—1944, *Editura Militară, București, 1974, 280 p.*

[31] *Nicolae Ceaușescu,* Cuvîntare la marea manifestare populară din București consacrată aniversării a 55 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, *8 mai 1976, Editura Politică, București, 1976, p. 6.*

tate în istoriografia noastră[32] *— reţinem rolul de coordonator şi centralizator al P.C.R. pentru toate forţele înaintate, pentru mişcarea generală de opoziţie faţă de regimul burghez, larga vehiculare a ideilor de libertate, dreptate socială. Linia strategică şi variatele tactici urmate de partidul comunist ne conduc către împletirea strînsă a luptei legale cu cea ilegală, utilizarea unei game largi de metode şi mijloace. Menţionăm aici cele aproape 100 de organizaţii de masă legale conduse sau influenţate de partidul comunist*[33], *presa legală şi ilegală, însumînd cîteva sute de titluri*[34], *folosirea unor forme noi, superioare, de luptă, ocuparea de către grevişti a locului de muncă însoţită de mari manifestaţii de masă.*

Edificatoare pentru tactica suplă şi realistă a partidului comunist, pentru modul de armonizare a posibilităţilor legale şi situaţiei de ilegalitate, este activitatea sa electoral-parlamentară din perioada care face obiectul atenţiei noastre[35]. *După larga participare la alegerile parlamentare din martie 1922, ilegalizarea nu va duce la izolarea partidului de viaţa electorală a ţării. Direct, prin membrii partidului, sau prin intermediul unor organizaţii legale aflate sub conducerea sau influenţa sa, P.C.R. va fi activ atît în alegerile parlamentare cît şi cu prilejul alegerilor locale. Succesele sînt bine cunoscute*[36] *şi de mare însemnătate pe linia democratizării vieţii de stat.*

În lupta Partidului Comunist Român pentru apărarea intereselor maselor muncitoare un capitol aparte îl constituie legislaţia muncii. Parte integrantă din lupta generală a proletariatului, acţiunile maselor muncitoare pentru o legislaţie a muncii au urmărit reglementarea juridică a relaţiilor de muncă, aplicarea legilor promulgate, înlăturarea dispoziţiilor legislative cu caracter retrograd. Unele cîştiguri sînt evidente dacă avem în vedere efectele pozitive ale unor legi cum sînt cele referitoare la aplanarea conflictelor de muncă (1920), reglementarea asociaţiilor profesionale (1921), inspecţia muncii (1927), ocrotirea muncii minerilor şi femeilor şi durata muncii (1928), contractul colectiv de muncă (1928), înfiinţarea şi organizarea camerelor de muncă (1932), jurisdicţia muncii (1933), unificarea asigurărilor sociale (1933) ş.a.[37]. *Dar, în întreaga perioadă cercetată, jurisdicţia muncii nu a funcţionat normal, justiţia a fost în aparenţă un apărător al intereselor claselor dominante şi al statului burghez. De aici s-a declanşat lupta clasei muncitoare pentru o legislaţie cît mai eficientă. Grandioase adunări şi mitinguri muncitoreşti, greve, ample campanii de presă în toate centrele muncitoreşti din ţară sînt o dovadă grăitoare în acest sens.*

Spre deosebire de toate celelalte partide şi grupări politice din România interbelică, dintre care unele cu titulaturi ţărăneşti, partidul comunist a

---

[32] *A se vedea Ilie Ceauşescu,* P.C.R. — stegarul luptelor revoluţionare din anii 1929—1933, *Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, 315 p.; Titu Georgescu şi Ladislau Fodor,* Răscoala ţăranilor din Valea Ghimeşului (1934), *Editura Politică, Bucureşti, 1960.*

[33] Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse sau influenţate de P.C.R. 1921—1944, *vol. I, II, Bucureşti, 1970, 1981.*

[34] *Titu Georgescu,* Presa P.C.R. şi a organizaţiilor sale de masă. 1921—1944 (prezentare bibliografică), *Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963, 384 p.*

[35] *Gh. I. Ioniţă,* Electoratul din România în anii interbelici, *Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 304 p.*

[36] Ibidem.

[37] *Ilie Ceauşescu, Nicolae Petreanu ş.a.,* Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii în România 1864—1944, *Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 99—286; Emilian Bold ş.a.,* Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România, *Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, 1980, 281 p.*

militat cu consecvenţă pentru apărarea intereselor fundamentale ale maselor ţărănimii muncitoare, a demascat în faţa opiniei publice politica promovată de clasele dominante şi a mobilizat masele de la oraşe şi sate împotriva acesteia. În raport cu perioada existenţei Partidului Socialist, „pe un plan superior a fost ridicată lupta pentru cauza ţărănimii, precum şi pentru făurirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, o dată cu crearea Partidului Comunist Român, care a înscris în programul său de luptă soluţionarea pe cale revoluţionară şi a problemei agrare"[38]. În lumina acestor considerente, pentru partidul comunist problema agrară se înscria ca o chestiune capitală de strategie şi tactică. Bazat pe teoria socialismului ştiinţific, în funcţie de realităţile româneşti, P.C.R. a căutat să determine căile adecvate de făurire a alianţei dintre proletariat şi ţărănime ca o condiţie indispensabilă a asigurării succesului luptei pentru progresul societăţii româneşti. În perioada interbelică, problema agrar-ţărănească a figurat pe ordinea de zi a tuturor congreselor P.C.R., a făcut obiectul unor broşuri, manifeste şi al unui număr important de articole publicate în presă. Nu au lipsit greutăţile, interpretările eronate, căutările; dar, ceea ce domină este înţelegerea corectă a situaţiei şi rolului ţărănimii, înţelegerea necesităţii imperioase a strîngerii legăturilor dintre muncitori şi ţărani[39].

Dacă în lupta de clasă la bază stă opoziţia ireconciliantă între asuprit şi asupritor, în cadrul problemei naţionale se manifestă puternic şi cercurile diriguitoare, partidele politice burgheze. Evident, diversele clase sociale şi forţe politice, aflate pe frontul apărării naţiunii, se deosebesc prin ţelurile proprii urmărite, formele de acţiune, prin însemnătatea acordată acestor imperative. În activitatea teoretică a partidului comunist şi în practica revoluţionară faţă de marile probleme ale naţiunii noastre găsim poziţii dintre cele mai constructive, situarea fermă şi constantă în frontul apărării independenţei şi suveranităţii noastre.

O componentă esenţială a luptei pentru independenţă şi integritate teritorială o constituie antifascismul, împotrivirea faţă de tendinţele grupărilor extremiste, fidele nazismului, de a ajunge la putere. Cu toate dificultăţile generate de unele situaţii interne şi intervenţii din exterior, partidul comunist, alături de largi forţe antifasciste, are o importantă contribuţie în combaterea ideologiei fasciste, la limitarea tentaculelor extremiste, la bararea căii elementelor legionare către guvern şi parlament[40]. De fapt, primul care şi-a dat seama de pericolul fascist şi s-a ridicat cu hotărîre împotriva acestei doctrine, încă din faza ei de geneză, a fost partidul comunist. Prin organul central de presă „Socialismul", în 1922, „muncitorimea are datoria să înăbuşe aşa cum se cuvine" aceste încercări.

În al doilea deceniu interbelic, cînd fascismul îşi arăta adevărata sa faţă, cînd „ameninţa existenţa şi independenţa ţării", partidul comunist face din

---

[38] *Nicolae Ceauşescu,* România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 14, Editura Politică, Bucureşti, 1977, p. 237.*

[39] Alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în România, *sub redacţia Ion Popescu-Puţuri ş.a., Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 143—261.*

[40] *Gh. I. Ioniţă,* Pentru front popular antifascist în România, *Editura politică, Bucureşti, 1971, 363 p.; Idem,* P.C.R. şi masele populare, *Ediţia a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, 333 p.;* Împotriva fascismului, *Editura Politică, Bucureşti, 1971, 272 p.;* Din lupta antifascistă pentru independenţa şi suveranitatea României *(Culegere de studii), Editura Militară, Bucureşti, 1971, 258 p.*

activitatea antifascistă, din apărarea independenței și integrității scopul fundamental. Ținînd cont de faptul că fascismul „nu are rădăcini în masele populare“, dar poate ajunge la putere „prin lovitură de stat“, partidul comunist și-a făurit strategia și tactica pe baza coalizării celor mai largi forțe social-politice, tactica F.U.M. și a F.P.A.[41]. *Această perioadă întruchipează începuturi și realizări parțiale ale unei largi alianțe de forțe social-politice diferite ca orientări și poziții, ca programe intime, dar unite de țelurile fundamentale ale apărării României întregite. Fruntași ai partidului comunist merg pînă la afirmația de largă semnificație, potrivit căreia, între partidele și grupările politice, „în momentul de față, punctele comune sînt cele mai importante și nu deosebirile (. . .). În momentul de față avem un singur dușman — fascismul. El este cel mai apropiat. Împotriva lui trebuie să ne unim“.*

După declanșarea actelor de agresiune din partea Germaniei, Italiei și Japoniei, dată fiind intensificarea tendințelor revanșarde ale Ungariei hortyste, „creșterea influenței fascismului german în Bulgaria și Iugoslavia“, încă din 1936, partidul comunist insistă pe necesitatea participării directe și active la apărarea țării. Exprimînd poziția sa intransigentă față de atentatele la adresa granițelor legitime, istorice ale țării, P.C.R. se pronunță împotriva oricărei știrbiri a integrității patriei, pentru participarea, alături de întregul popor, la apărarea fruntariilor țării.

Antifascismul forțelor democratice din România s-a împletit cu pozițiile antirăzboinice, cu ideea apărării păcii, a dezarmării, a rezolvării pașnice a conflictelor dintre popoare. De aici poziții favorabile față de inițiativele României de a crea și sprijini organizații defensive regionale (Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică), aprecierea participărilor românești la conferințe internaționale, a politicii de pace și înțelegere față de vecini, față de toate țările.

Pe coordonatele apărării națiunii române, a împotrivirii față de fascism, agresiune, circumscriem și manifestările internaționaliste, sprijinul și solidaritatea cu cei greu încercați de stăpîniri străine, cu cei angajați în apărarea propriilor pămînturi. Sînt bine cunoscute toate manifestările de solidaritate internațională, inclusiv participarea efectivă la lupta de apărare și salvare a popoarelor[42].

Activitatea P.C.R. din cele două decenii interbelice, de apărare a unității și independenței, împotrivirea față de fascism și război, nu a fost ferită de confuzii și greutăți, de influențe nefaste din exterior. Alături de ilegalizare, actele de represiune din partea statului burghez, elementele de scizionism din partidul clasei muncitoare, dificultățile provin și din raporturile cu Internaționala a III-a. Acestea au germinat poziții eronate în probleme de mare importanță, cum au fost : problema agrară, cea națională, caracterul statului român, colaborarea cu alte organizații profesionale și politice, aprecierea unor momente și atitudini în plan extern ș.a. Asemenea teze și aprecieri, supuse marelui examen al vieții și realității, aveau să fie treptat înlăturate, fără a ajunge vreodată opinii de masă.

---

41 *P. Constantinescu-Iași*, Lupta pentru făurirea frontului popular în România, *Editura Academiei R.S.R., București, 1968, 151 p.*

42 *Ion Babici*, Solidaritatea militară antifascistă 1933—1939, *Editura Politică, București, 1972, 276 p.*

După septembrie 1940, cu teritoriul grav ştirbit şi independenţa puternic lezată de colaborarea cu Germania, în anii grei ai dictaturii antonesciene şi ai războiului hitlerist, tot partidului comunist îi revine misiunea de mobil al principalelor acţiuni de opoziţie, el va organiza rezistenţa antifascistă, lupta pentru răsturnarea dictaturii, pentru ieşirea României din războiul hitlerist şi alăturarea ei la coaliţia antihitleristă. „Partidul nostru — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a dus o luptă necurmată împotriva războiului antisovietic, a iniţiat şi organizat puternice mişcări de masă pentru sabotarea maşinii de război fasciste, acţiuni de partizani, a militat neobosit pentru unirea clasei muncitoare, a tuturor forţelor democratice şi patriotice în vederea răsturnării guvernului de dictatură militară fascistă şi ieşirea României din acest război nedrept“ [43]. Este locul să subliniem că în aceşti ani, consecvent liniei strategice şi tactice anterioare, partidul comunist a urmat acelaşi drum al unirii celor mai largi forţe pe baza unor deziderate fundamentale, comune tuturor structurilor social-politice cu poziţii antihitleriste, antirăzboinice. Aici găsim explicaţia succeselor în lupta de rezistenţă, în pregătirea şi desfăşurarea victorioasă a insurecţiei din august 1944, a revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă.

Marele act istoric din august 1944, rezultat al eforturilor poporului român, poartă puternica amprentă a rolului hotărîtor al Partidului Comunist Român, forţa politică fundamentală în coalizarea şi coordonarea tuturor factorilor şi energiilor care au asigurat pregătirea şi desfăşurarea victorioasă a revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă, declanşată la 23 August 1944. „Înfăptuirea revoluţiei din august 1944 — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în Expunerea prilejuită de împlinirea a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluţionar de la 23 August 1944 — a constituit rezultatul luptei Partidului Comunist Român, de unire a clasei muncitoare, a ţărănimii, intelectualităţii, a tuturor forţelor naţionale pentru apărarea intereselor întregului popor, a integrităţii şi independenţei patriei noastre“ [44].

Reliefarea rolului P.C.R., al maselor muncitoare, al forţelor democratice în pregătirea şi victoria actului revoluţionar din august 1944, rezidă, în principal, în sublinierea modului în care au înţeles să organizeze şi activizeze forţele potrivnice dictaturii şi războiului, în viziunea realistă asupra epocii, asupra evoluţiilor ulterioare. Trebuie să avem în vedere că, în tabloul sumbru şi contradictoriu al anilor de război, partidul comunist, fără să fi fost o vastă organizaţie politică de masă, va constitui, de la început, singurul nucleu, consecvent şi disciplinat, de împotrivire faţă de ameninţările interne şi externe. În acest cadru, Partidul Comunist Român, exponentul marilor interese naţionale, se va situa la înălţimea misiunii care îi revenea, realizînd „împreună cu cele mai diverse forţe politice, patriotice, naţionale, un puternic front împotriva războiului, a hitlerismului“ [45]. Impre-

---

43 *Nicolae Ceauşescu*, România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 17, Editura Politică, Bucureşti, 1979, p. 282.*

44 *Nicolae Ceauşescu*, Cuvîntare la Sesiunea solemnă (...) consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluţionar de la 23 August 1944, *Bucureşti, 1984, p. 7.*

45 *Idem*, România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, *vol. 22, Bucureşti, 1982, p. 17.*

sionează adaptarea rapidă a partidului comunist la noile realităţi, supleţea şi elasticitatea liniei strategice şi tactice, înţelegerea partenerilor apropiaţi şi îndepărtaţi, orientarea către forţele şi formele în măsură să salveze ţara din situaţia grea către care se îndrepta. Ceea ce mai poate surprinde şi astăzi, fapt care necesită poate încă noi explicaţii, este orientarea clarvăzătoare, cu uluitoare putere de introspecţie asupra viitorului imediat şi de perspectivă al României, începînd încă din toamna anului 1940. Desigur, cunoaşterea în intimitate a realităţilor naţionale, a raportului de forţe din societatea românească în epoca la care ne referim, judecarea lucidă a situaţiei internaţionale, vor fi în măsură să determine decizii de mare însemnătate, un program cuprinzător şi realist, program conturat, cu claritate, în anii 1940—1942.

Lupta împotriva dictaturii militare şi a războiului a pus comuniştii în faţa unei situaţii extrem de complexe, gravă pentru însăşi existenţa naţiei. Actul revoluţionar din august 1944 este unul din acele momente în care numai hotărîrea generală, forţa şi vitalitatea unui popor învăţat să lupte şi să se apere, a reuşit să stăvilească forţele distructive, flagelul fascismului care tindea să ducă ţara la catastrofa finală. Este cu atît mai mare meritul P.C.R. că, în condiţiile interne şi externe atît de complexe ale anilor 1940—1944[46]*, a ştiut şi a înţeles să folosească tot ghemul de contradicţii interne şi externe, să apere cele mai generale interese, fără a renunţa la ţelurile sale fundamentale, să atragă cele mai diverse clase, pături şi grupări sociale în frontul naţional împotriva fascismului, asigurînd astfel victoria marii revoluţii declanşate în august 1944.*

Victoria revoluţiei din august 1944 a deschis calea unor însemnate prefaceri în viaţa ţării, a poporului român, creînd premisele pentru trecerea la edificarea socialismului. Anii revoluţiei şi construcţiei socialiste, ai făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate au situat Partidul Comunist Român în miezul întregii activităţi. Partidul Comunist Român fiind cu adevărat centrul vital al societăţii noastre socialiste. În ceea ce priveşte bilanţul şi perspectiva construirii socialismului în România, regăsim coordonate istorice care conferă un loc aparte Congresului al IX-lea al partidului între evenimente similare. Congresul al IX-lea, cînd în fruntea partidului este ales tovarăşul Nicolae Ceauşescu, va deschide porţile unei noi epoci de grandioase înfăptuiri, de mari mutaţii în întreaga structură a societăţii româneşti, societatea socialistă multilateral dezvoltată.

Înaintarea pe calea socialismului şi comunismului, îndeplinirea obiectivelor trasate de Congresul al XIII-lea al partidului, de către secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu prilejul recentelor întruniri ale organismelor centrale de partid şi de stat, vin să întărească rolul conducător al partidului. Consolidarea continuă a unităţii şi coeziunii întregului popor, a tuturor oamenilor muncii, în jurul Partidului Comunist Român, a secretarului său general — tovarăşul Nicolae Ceauşescu, reprezintă marea forţă motrice a propăşirii continue a patriei socialiste.

---

[46] *Gh. Zaharia,* România şi rezistenţa popoarelor din Centrul şi Sud-Estul Europei în preajma şi în timpul celui de al doilea război mondial, *în vol.* Rezistenţa europeană în anii celui de al doilea război mondial 1938—1945, *vol. I,* Ţările din Europa Centrală şi de Sud-Est, *Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 387—438.*

ASUPRA LEGĂTURILOR DINTRE SPAŢIUL EST-CARPATIC ŞI ZONELE DE STEPĂ ŞI SILVOSTEPĂ NORD-VEST PONTICE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI (SECOLELE XII—VII Î.E.N.)

DE

A. LÁSZLÓ

Una dintre problemele cele mai interesante ale pre- şi protoistoriei europene este evoluţia raporturilor est-vest, între spaţiul nord-pontic şi cel carpato-dunărean. Evident, dinamica acestor raporturi a suferit periodic, în decursul mileniilor, importante modificări, atît în ceea ce priveşte intensitatea, cît şi direcţiile principale. În epoca tîrzie a bronzului (secolele XIII—XII) observăm, bunăoară, expunerea estului spaţiului carpato-dunărean unor puternice influenţe răsăritene, manifestate vizibil în formarea şi în trăsăturile definitorii ale complexului Noua-Sabatinovka, răspîndit spre vest pînă în Podişul Transilvaniei, precum şi în tipurile obiectelor de bronz, aflate acum în circulaţie[1]. Dimpotrivă, o dată cu trecerea la epoca fierului (secolele XII—IX), vor fi „reactivate" curentele etno-culturale vestice şi sudice. În urma acestor importante restructurări vor lua naştere pe un spaţiu vast (incluzînd şi fosta arie Noua-Sabatinovka) două mari complexe culturale, primul caracterizat mai ales prin ceramica sa canelată, răspîndit din valea Tisei şi pînă la cea a Nistrului, iar cel de al doilea, cu ceramică incizată şi imprimată, atestat între valea Mariţei şi bazinul Dunării inferioare, inclusiv sudul şi centrul regiunii cuprinse între Siret şi Nistru[2]. Ca ipoteză de lucru, con-

---

[1] Vezi studiul încă fundamental al lui A. C. Florescu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Noua*, în „ArhMold", 2—3, 1964, p. 143—216; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în „Dacia", NS, 11, 1967, p. 59—94, În legătură cu tipurile obiectelor de bronz din această perioadă v. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Quelques problèmes concernant les découvertes de pieces en bronze de la fin de l'âge du bronze en Roumanie*, în „Actes du VIIe CongrIntScPré- et Protohist", Prague, 1, 1970, p. 684—688; A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet*, 1, PBF, XX, 5, München, 1981.

[2] Cf. S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în „RevIst", 30, 1977, 8, p. 1465—1488, cu bibliografie. V. şi lucrarea bine documentată şi bogat ilustrată a lui B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1—2, Bonn, 1976. Pentru spaţiul est-carpatic v. A. László, *La région extracarpatique orientale à la fin du IIe millénaire et dans la première moitié du Ier millénaire avant notre ère*, în „Actes du IIe CongrIntThracologie, Bucarest, 1, 1980, p. 181—187; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei*. Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1985 (în continuare: *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*).

stituirea celor două complexe cuprinzătoare, definite arheologic, poate fi interpretată istoric drept o manifestare a conturării ariilor nord- şi sud-tracice [3], fenomen consemnat abia cu cîteva secole mai tîrziu în izvoarele literare ale antichităţii [4]. Elemente ale lumii tracice carpato-danubio-balcanice, originare din cele două complexe menţionate, vor ajunge în această perioadă pînă în regiunea malului drept al Niprului, influenţînd evoluţia civilizaţiei din zonele de stepă şi mai ales silvostepă nord-vest pontice [5]. Mai rar şi cu o mai mică intensitate, elemente răsăritene pot fi surprinse, totuşi, şi în această vreme, cel puţin în estul spaţiului carpato-dunărean [6]. În perioada următoare (secolele VIII—VII, sau chiar IX—VII), elementele carpato-danubiene vor fi active în continuare, fapt elocvent ilustrat prin răspîndirea spre est a descoperirilor de tip Basarabi [7]. În acelaşi timp observăm însă şi o penetraţie mai puternică a unor elemente răsăritene spre vest, pînă în Europa centrală, fenomen legat de mult discutata problemă cimeriană sau de aşa-zisul „orizont" ori „cerc cultural" traco-cimerian [8].

Aici şi acum, nu ne putem propune o analiză în ansamblu a vastei problematici schiţate mai sus, sau a contribuţiei „Hallstattului tracic", în general, la geneza şi evoluţia culturilor din vecinătatea răsăriteană a spaţiului carpato-danubian. În paginile următoare vom încerca să discutăm doar unele aspecte într-o nouă interpretare, insistînd cu deosebire asupra unor probleme controversate.

I

În perioada imediat următoare culturii Noua, cea mai mare parte a teritoriului Moldovei a fost locuită de populaţia grupului Corlăteni care formează, împreună cu descoperirile de tip Chişinău-Lukaşevka din regiunea pruto-nistroviană, cea mai importantă cultură hallstattiană timpurie cu ceramică canelată din spaţiul est-carpatic. În aceeaşi perioadă, în Podişul Sucevei este atestat grupul Grăniceşti al vastei culturi intra- şi extracarpatice Gáva-Holihrady, de asemenea cu ceramică canelată, iar Cîmpia Siretului şi a Covurluiului făcînd parte din aria grupului Tămăoani al complexului cultural

---

[3] S. Morintz, *op. cit.*, p, 1480—1484.

[4] În legătură cu interpretarea etno-istorică a datelor arheologice privind lumea tracică şi geto-dacică a se vedea, cu bibliografie, D. P. Dimitrov, *Troia VIIb2 i balkanskite trakijski i mizijski plemena*, în „Archeologija" Sofia, 10, 1968, 4, p. 1—15; I. Nestor, *Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux*, în „Sources archéologiques de la civilisation européenne", Bucarest, 1970, p. 69—75; S. Morintz, *op. cit.*; A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în „RevIst", 32, 1979, 12, p. 2261—2284; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Premisele civilizaţiei geto-dacice*, în „ArhMold", 9, 1980, p. 63—68; G. I. Georgiev, *Die örtlichen Wurzeln der prähistorischen Entwicklung in Bulgarien und die Genesis der urthrakischen Kultur*, în „DritterIntThrakKongr", 1, Sofia, 1984, p. 67—74; M. Garašanin, *Zur ethnischen Zugehörigkeit der bronzezeitlichen Bevölkerung im serbischen Morava-Gebiet*, *ibidem*, p. 182—185.

[5] Cf. A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979, cu bibliografie, şi lucrările citate în notele noastre.

[6] Această problemă a fost discutată recent de A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, passim.

[7] Cf. notele 62—65.

[8] În legătură cu această problemă, cu toată bibliografia anterioară, v. J. Bouzek, *Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem* (Acta Musei Nationalis Pragae, 37, 1983, No. 4). Cf. şi A. László, *Cimerienii în opera lui Vasile Pârvan*, în „ArhMold", 11, 1987, p. 41—50.

cu ceramică incizată şi imprimată [9]. Dacă răspîndirea spre est a unor elemente ale celor două culturi cu ceramică canelată, menţionate mai sus, a fost mai demult sesizată atît în arheologia românească cît şi în cea sovietică, prezenţa în această vreme pe teritoriul Moldovei a unor elemente originare din stepele nord-pontice a fost mai puţin remarcată în literatura noastră de specialitate. Iată de ce revenim acum asupra unor descoperiri mai vechi, cărora le poate fi dată acum o nouă interpretare.

În cadrul necropolei hallstattiene de la Vaslui-Curţile Domneşti [10] au fost descoperite, în cursul săpăturilor de salvare din anul 1958, şi două morminte de inhumaţie, nr. 4 şi nr. 6, primul datat de cercetătorul obiectivului în secolele VIII—VII, iar cel de al doilea în secolele VII—VI î.e.n. [11]. Amîndouă mormintele au fost mult deranjate, din cele două schelete păstrîndu-se doar un astragal (M 4), respectiv o calotă craniană şi alte cîteva oase fragmentare (M 6). În ceea ce priveşte inventarul, în M 4 a fost descoperit un vas întreg, lucrat din pastă consistentă, de culoare neagră, avînd corpul globular, uşor alungit, gîtul scurt, arcuit, relativ îngust şi marginea răsfrîntă în afară. Din acelaşi mormînt mai provin fragmentele unui vas spart, care nu a putut fi reconstituit şi nu a fost nici ilustrat. Mormîntul 6 conţinea fragmentul părţii inferioare a unui vas de formă bitronconică, lucrat din pastă neagră, cu lustru la partea exterioară (căruia i se publică numai profilul), precum şi un colţ de mistreţ (probabil o amuletă) şi două aşchii de silex cu retuşe. Vasul întreg al mormîntului 4, probabil şi cel al M 6, sînt de tip Belozerka, cultură care urmează grupului Sabatinovka în regiunea stepelor nord-pontice [12]. Cele două morminte sînt, prin urmare, anterioare perioadei în care au fost datate iniţial, putînd fi atribuite Hallstattului timpuriu. Ele sînt contemporane, în felul acesta, cu mormintele de incineraţie nr. 9/1976 şi 10/1979, descoperite în acelaşi loc şi datate de cercetătorul necropolei în secolele XI—IX î.e.n. [13], morminte pe care noi le-am încadrat ulterior în grupul Corlăteni [14]. Susţinînd această contemporaneitate, nu sîntem în măsură, deocamdată, să precizăm dacă cele două morminte de inhumaţie, nr. 4 şi 6, au aparţinut şi ele populaţiei grupului Corlăteni şi atestă doar o influenţă Belozerka sau dacă ar trebui atribuite chiar purtătorilor culturii din urmă. Avînd în vedere ritul şi inventarul funerar deosebit, cea de a doua posibilitate nu trebuie, desigur, exclusă.

Datarea acestei mici necropole, sau cel puţin a începutului ei, este înlesnită de aflarea în M 9 a unui ac de bronz cu capul biconic, ornamentat cu linii orizontale paralele incizate [15], avînd analogii apropiate în depozitele de bronzuri de la Şpălnaca II şi Tăşad, atribuite orizontului Hallstatt A 1 din Transilvania [16]. Această datare timpurie a începutului

---

[9] Cf. A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 7—13 şi tabelul de la p. 22.

[10] Al. Andronic, *Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui*, în „CercetIst", 12—13, 1981—1982, p. 118—121.

[11] *Ibidem*, p. 120, fig. 2; 6/3 (M 4), p. 120—121, fig. 5/9; 6/1 (M 6).

[12] Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, p. 35—36. În legătură cu cultura Belozerka v. şi recenta carte a lui I. T. Černjakov, *Severo-Zapadnoe Pričernomor'e vo vtoroj polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985.

[13] Al. Andronic, *op. cit.*, p. 118—120, fig. 5/6; 6/6 (M 9); 6/2, 4 (M 10).

[14] A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 6, 10.

[15] Al. Andronic, *op. cit.*, fig. 5/6; A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 10.

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 108—113, pl. 210/17—18; 213/5.

grupului Corlăteni (şi, în acelaşi timp, a legăturilor dintre culturile Corlăteni-Chişinău şi Belozerka) este susţinută şi stratigrafic, datorită recentelor observaţii făcute în aşezarea de la Cîndeşti, situată la marginea Subcarpaţilor Vrancei. Succesiunea stratigrafică a acestei aşezări este extrem de importantă deoarece după un strat al culturii Noua urmează un nivel de locuire cu ceramică canelată, de tip Corlăteni, suprapus, la rîndul său, de un alt nivel hallstattian timpuriu care corespunde, după opinia cercetătorilor obiectivului, sfîrşitului fazei Babadag I sau unei etape intermediare între fazele Babadag I şi „Babadag II-Stoicani-Cozia“ [17]. Hotărîtor ni se pare faptul că în ceramica acestui nivel ornamentul imprimat este încă necunoscut, decorul caracteristic al vaselor fiind cel incizat [18]. Avînd în vedere criteriile de periodizare a culturii Babadag, acest nivel oricum este anterior fazei Babadag II, respectiv grupului Cozia, cu ceramică imprimată, a căror evoluţie începe în secolul X î.e.n., respectiv în etapa Hallstatt B 1, în termenii cronologiei central-europene [19]. Nivelul hallstattian cu ceramică incizată de la Cîndeşti poate fi datat, astfel, în a doua jumătate a fazei Hallstatt A, iar nivelul anterior, de tip Corlăteni, în prima jumătate a aceleiaşi faze care nu începe, probabil, înainte de mijlocul secolului XII î.e.n. [20]

Un alt grup est-carpatic de la începutul Hallstattului, care prezintă legături cu cultura Belozerka, este grupul Tămăoani, răspîndit în regiunea de cîmpie din sudul Moldovei, grup făcînd parte din acel „orizont“ cu ceramică incizată ce constituie preludiul marelui complex balcano-danubian cu ceramică imprimată Pšeničevo-Insula Banului-Babadag-Cozia [21]. Cu ocazia săpăturilor efectuate în anul 1949, în groapa 2 a aşezării de la Tămăoani a fost descoperit un vas întreg, pîntecos, avînd diametrul maxim în partea superioară a corpului, gîtul larg şi relativ înalt, aproape cilindric, iar marginea uşor răsfrîntă în afară [22]. Vasul este de tip Belozerka [23] şi îşi are o bună analogie în vasul mormîntului 4 de la Vaslui, descris mai sus.

Discutînd recent originea şi evoluţia grupului Tămăoani, am remarcat faptul că în decorul ceramicii din aşezarea eponimă predomină elementele moştenite din epoca bronzului, lipsind, încă, vasele ornamentate cu şiruri de cercuri concentrice cu tangente incizate, tipice pentru faza Babadag I, prezente în alte aşezări (Vînători, Cîndeşti), care aparţin, probabil, unei etape ceva mai recente [24]. Apelînd din nou la stratigrafia de la Cîndeşti,

---

17 A. C. Florescu, M. Florescu, *Aspecte ale civilizaţiei traco-getice în zona de curbură a Carpaţilor răsăriteni*, în „StudiaAntArch“, 1, 1983, p. 74—75.

18 *Ibidem.* Informaţii suplimentare de la autori, pentru care mulţumim şi pe această cale.

19 S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în „Dacia“, NS, 8, 1964, p. 101—118; idem, *Probleme ale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în „Peuce“, 2, 1971, p. 19—25; A. László, *O aşezare hallstattiană la Cozia*, în „ArhMold“, 7, 1972, p. 207—224; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 13—15; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 120—151.

20 A. László, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 10—13, 20—21.

21 Idem, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului“ hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, în „MemAntiq“, 9, 1986 (sub tipar).

22 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cercetări arheologice în aşezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani*, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 771, fig. 7/1.

23 A. I. Meljukova, *op. cit.*, p. 35.

24 A. László, *op. cit.*, în nota 21; idem, *Hallstattul timpuriu şi mijlociu*, p. 11—13.

etapa reprezentată de așezarea de la Tămăoani ar putea fi datată în răstimpul corespunzător nivelului de tip Corlăteni de la Cîndești, deci la începutul Hallstattului, în intervalul cuprins între cultura Noua și faza Babadag I.

Interpretate în această conexiune, cele două vase de tip Belozerka, perfect analoage, descoperite în necropola de la Vaslui și în așezarea de la Tămăoani au o dublă semnificație. Ele dovedesc, mai întîi, că legăturile dintre spațiul est-carpatic și stepa nord-vest pontică nu au fost cu totul întrerupte nici în perioada post Noua-Sabatinovka. Nu este mai puțin important, apoi, ca cele două descoperiri marchează un contact cronologic timpuriu între grupele Corlăteni, Tămăoani și Belozerka care poate fi datat, probabil, încă în prima jumătate sau către mijlocul fazei Hallstatt A, conform cronologiei central-europene.

II

În a doua jumătate a Hallstattului timpuriu (secolele X—IX î.e.n.) în spațiul cuprins între valea Siretului și cea a Prutului, pînă în Podișul Central Moldovenesc inclusiv (înlocuind grupul Tămăoani și ocupînd o parte a ariei grupului Corlăteni) se va răspîndi grupul Cozia, făcînd parte, împreună cu grupele culturale înrudite mai sudice Babadag II, Insula Banului și Pšeničevo, din marele complex cultural cu ceramică imprimată balcano-danubian, cu ramificații pînă în Asia Mică (Troia) [25]. Datarea în secolele X—IX a grupului Cozia (numit, uneori, în literatura de specialitate, și Stoicani-Brad, Cozia-Pocreaca, Stoicani-Cozia sau Cozia-Brad) se bazează în primul rînd pe fibula de tip egeean, descoperită în așezarea de la Brad [26]. Această datare este întărită și de poziția cronologică similară a fazei Babadag II și a grupului Pšeničevo (amîndouă prezentînd legături cu lumea protogeometrică tîrzie) [27], de raportul temporal dintre așezarea de tip Cozia-Babadag II de la Stoicani și necropola care o urmează, datată, mai nou, în secolul VIII î.e.n. [28], și, în sfîrșit, de legăturile grupelor culturale cu ceramică imprimată cu unele grupe cu ceramică canelată, datate în Hallstatt B (Mediaș [29], faza mai recentă a culturii Corlăteni-Chișinău [30]).

Problema contactelor dintre grupele culturale balcano-danubiene cu ceramică imprimată și vasta zonă de silvostepă întinsă între Prut și Nipru stă

---

[25] Cf. nota 19 și Hänsel, *op. cit.*, p. 151—236; S. Morintz, P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423; A. László, *Începuturile primei vîrste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme*, în „CercetIst", 7, 1976, p. 70—72; idem, *op. cit.*, în „Actes du IIe CongrInt Thracologie", 1, 1980, p. 185—186.

[26] A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien. (Die Basarabi-Kultur)*, în „Dacia", NS, 9, 1965, p. 119, fig. 8. Valoarea cronologică a fibulei, ca și analogiile ei au fost discutate pe larg și cu competență de B. Hänsel, *op. cit.*, p. 139—140.

[27] Cf. B. Hänsel, *op. cit.*, p. 133—134, 209—213. După cum subliniază autorul german, cea mai sigură dovadă pentru existența fazei Babadag II în secolul al X-lea î.e.n. o constituie un capac de pixidă (reprodus de autor în pl. 46/6), asemănător pînă la detalii cu un exemplar descoperit în mormîntul 37 al necropolei de la Kerameikos din Atena, datînd din perioada protogeometrică tîrzie.

[28] M. Petrescu-Dîmbovița, *Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României*, în „MemAntiq", 4—5, 1972—1973 (1976), p. 85—88; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 140—143; A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 15—16.

[29] Cf. T. I. Musca, *Interpretări arheologice*, în „Apulum", 18, 1980, p. 75—80.

[30] A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 11, 14. Cf. și nota 54.

de peste două decenii în atenția cercetătorilor. O dată cu publicarea primelor rezultate ale săpăturilor de la Babadag, s-a atras deja atenția asupra prezenței în ceramica culturii Černoles din regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu a unor influențe ale Hallstattului timpuriu istro-pontic [31]. După conturarea celorlalte grupe culturale cu ceramică imprimată din spațiul carpato-dunărean s-a putut preciza că, de fapt, în aria culturii Černoles sînt difuzate nu numai elemente (motive ornamentale, mai ales) de factură Babadag, dar și de tip Insula Banului, Pšeničevo și Cozia (respectiv, „Stoicani-Brad") [32]. În desfășurarea acestui proces un rol intermediar l-a avut, fără îndoială, grupul înrudit, cu ceramică incizată și imprimată, Saharna-Solonceni, de pe teritoriul actual al R.S.S. Moldovenești. Însemnătatea istorică reală a acestui grup nu a putut fi multă vreme înțeleasă, în primul rînd din cauza datării lui eronate, controversată și astăzi. Stabilirea locului grupului Saharna-Solonceni în contextul Hallstattului timpuriu din spațiul balcano-ponto-danubian, în general, și din zona pruto-nistroviană, în special, este mult îngreunată și de publicarea deficitară a descoperirilor arheologice care îl caracterizează. Datat inițial după grupele Chișinău-Lukașevka și Șoldănești, la începutul „perioadei scitice timpurii" (secolul al VII-lea — prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.), grupul Saharna-Solonceni a fost comparat cu monumentele Černoles tîrzii și de tip Žabotin [33]. Mai mult, s-a formulat și ipoteza originii răsăritene a acestui grup, prin pătrunderea pe malul drept al Nistrului a purtătorilor culturii Černoles tîrzii [34]. Revenind, în 1972, asupra problemelor Hallstattului din regiunea pruto-nistroviană, sub influența (mărturisită) a noilor cercetări din România, A. I. Meljukova a „ridicat" datarea grupului Saharna-Solonceni în a doua jumătate a secolului al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., admițînd ca începuturile sale să atingă, eventual, limita dintre secolele IX—VIII, iar existența lui să se prelungească pînă la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Grupul Saharna-Solonceni este considerat, astfel, ca urmînd în mod direct după grupul Chișinău și ca fiind contemporan (în aceeași arie relativ restrînsă !) cu grupul Șoldănești. În ceea ce privește constituirea grupului studiat, se recunoaște rolul unor influențe de tip Babadag, Insula Banului și Stoicani-Brad, cu rezerva apariției grupului Saharna-Solonceni numai în ultima etapă a existenței așezărilor amintite din România. În ceea ce privește relațiile cu silvostepa din dreapta Niprului mijlociu, sînt admise (mai ales pe baza inventarului litic) anumite contacte cu fazele Belogrudovka și Černoles I. Avînd în vedere ceramica, se subliniază, în primul rînd, legăturile cu faza Černoles II. Perioada finală a grupului Saharna-Solonceni este considerată, în continuare, contemporană cu etapa Žabotin a epocii scitice timpurii [35]. Ulterior, această imagine a fost ușor modificată de aceeași cerce-

[31] S. Morintz, *op. cit.*, în „Dacia", NS, 8, 1964, p. 117, nota 41.

[32] S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 420 și notele 37—39. Vezi și A. Vulpe, *op. cit.*, în „Dacia", NS, 9, 1965, p. 130 și nota 98.

[33] A. I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego podnestrov'ja*, MIA, 64, 1958, p. 70—76 ; idem, *Kul'tury predskifskogo perioda v lesostepnoj Moldavii*, MIA. 96, 1961, p. 48—50.

[34] V. A. Il'inskaja, *Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin (VII—VI vv. do n.e.)*, Kiev, 1975, p. 171—177.

[35] A. I. Meljukova, O *datirovke i sootnoščenii pamjatnikov načala železnogo veka v lesostepnoj Moldavii*, în SA, 1972, 1, p. 66—71.

tătoare în sensul că grupul Saharna-Solonceni este datat acum între sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al VII-lea î.e.n.; se subliniază mai ales legăturile sale cu grupul „Stoicani-Cozia", apariția celor două grupe est-carpatice fiind explicată printr-o mișcare spre nord și est, pornită din aria Babadag și Insula Banului. Este evidentă și tendința autoarei de a „coborî" datarea grupelor cu ceramică imprimată din România, în general, și a grupului Cozia, în special, exprimîndu-se, în mod indirect, pentru supraviețuirea acestuia din urmă pînă la sfîrșitul secolului al VIII-lea — începutul secolului al VII-lea î.e.n. [36]. Aceeași origine și aceeași datare a grupului Saharna-Solonceni este susținută, recent, și de G. I. Smirnova într-un studiu important, în care autoarea pornește de la descoperirile din cele două curgane de la Mervintsy și din așezarea de la Grigorovka, aparținînd grupului din Podolia de sud-vest, de pe malul stîng al Nistrului, al culturii Černoles. Importanța acestor descoperiri, datate de cercetătoarea de la Leningrad în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și la începutul secolului al VII-lea î.e.n., constă tocmai în posibilitatea sincronizării (chiar și parțiale) a fazei Černoles tîrzii cu grupul Saharna-Solonceni din silvostepa Moldovei, pe de o parte, și cu fazele Černogorovka și Novočerkassk din stepele nord-pontice, pe de altă parte. Putem constata, și la Smirnova, încercarea de a „coborî" datarea grupelor Cozia și Saharna-Solonceni față de datarea grupelor Pšeničevo și Babadag [37].

Prin urmare, dacă în privința cronologiei relative observațiile făcute în spațiul carpato-ponto-dunărean pot fi armonizate, în mare, cu cele din zona pruto-niproviană, în ceea ce privește cronologia absolută există și astăzi un decalaj de cel puțin un secol [38], în ciuda „ridicării" succesive a datărilor din partea cercetătorilor sovietici, în cursul ultimelor două decenii, sub influența vădită a arheologiei românești.

Avînd în vedere cronologia suficient de solidă, întemeiată pe legături *directe* cu lumea egeană, a grupelor Pšeničevo, Babadag și Cozia (și, prin ele, chiar și a grupului Insula Banului) și perioada de existență a grupului Saharna-Solonceni trebuie „urcată" pînă în secolele X—IX î.e.n., putînd admite, eventual, un oarecare decalaj față de grupele înrudite, mai sus menționate. Datarea grupului Saharna-Solonceni, începînd abia cu sfîrșitul secolului al IX-lea î.e.n., după cum se propune în ultimele lucrări ale arheologilor sovietici, lasă inexplicabilă prezența în acest grup a unor forme de vase și motive ornamentale, tipice pentru grupele Cozia, Babadag II, Insula Banului și Pšeničevo, elemente combinate uneori într-un chip cu totul original [39].

Din aceleași motive ar trebui revizuită, credem, și cronologia culturii Černoles, mai ales a fazei sale finale. După cum se știe, această cultură este

---

[36] A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 21—32.

[37] G. I. Smirnova, *Srednee Podnestrov'e i Nižnee Podunav'e v predskifskoe vremja*, în „Thracia", 5, 1980, p. 138—143.

[38] Acest fapt a fost remarcat chiar de A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 30.

[39] A se vedea, de pildă: A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 29/9—10; idem, *op. cit.* în SA, 1972, 1, fig. 5/13; V. A. Il'inskaja, *op. cit.*, fig. 21/8; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 2/1, 6—7; V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 4, Kišinev, 1974, fig. 5/4—5, 7—9, 11.

precedată de cultura Belogrudovka, lipsind, în general, criterii sigure pentru separarea perioadelor lor limitrofe. În acest fel, cultura Belogrudovka și prima fază a culturii Černoles sînt datate, uneori, împreună, în secolele XI—IX, sau chiar XII—IX î.e.n., faza a doua a culturii din urmă fiind încadrată în secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. [40]. Alteori, s-a încercat să se dateze, „separat“, cultura Belogrudovka în secolele XI—IX [41], faza Černoles I în secolele X—IX, iar faza Černoles II în secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. [42]. Mai recent, s-a propus datarea culturii Belogrudovka în secolele XII—IX, iar a culturii Černoles în secolele IX—VIII, admițînd ca ultima fază a acestei culturi din urmă să atingă și începutul secolului al VII-lea î.e.n. [43]. După cum am arătat, această concepție a fost însușită și de G. I. Smirnova, datînd monumentele Černoles tîrzii de la Mervintsy și Grigorovka în a doua jumătate a secolului al VIII-lea — începutul secolului al VII-lea î.e.n. [44]. Este clar, deci, că, pe de o parte, între culturile Belogrudovka și Černoles există o perioadă de interferență de 1—2 secole pe care cercetarea actuală nu poate să o diferențieze cu prea multă exactitate, iar pe de altă parte că nici fazele Černoles I și II nu pot fi, de multe ori, distinse cu precizie [45].

Din perspectiva problemei pe care o discutăm este deosebit de important faptul că vase cu decor imprimat, apropiate ca forme și decor mai ales de ceramica de tip Cozia, apar în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu încă în perioada culturii Belogrudovka „curate“ [46]. În perioada următoare, Černoles, mai ales în cea de a doua fază a acestei culturi, contactele cu spațiul carpato-danubiano-balcanic devin, după cît se pare, mai intense și mai complexe. Putem observa, acum, mai ales în decorul ceramicii, variate elemente de tip Cozia, Babadag II, Insula Banului și Pšeničevo, combinate uneori, ca și în grupul Saharna-Solonceni, într-un mod în care ele nu se întîlnesc în ariile lor originare [47]. Originalitatea decorului (care nu diminuează cu nimic însemnătatea influențelor sud-vestice scoase în evidență mai sus) se datorează faptului că, evident, nu este vorba de o ceramică de „import“, ci de vase confecționate pe loc, după cum o dovedesc instrumentele lucrate din lut sau os, servind la ornamentarea ceramicii imprimate, descoperite în mediul culturii Černoles [48].

---

40 A. I. Terenožkin, *Osnovy chronologii predskifskogo perioda*, în SA, 1965, 1, p. 75—76, 79—81.

41 S. S. Berezans'ka, în *Archeologija Ukrajnskoj R.S.R.*, 1, Kiev, 1971, p. 402.

42 V. I. Illins'ka, A. I. Terenožkin, *ibidem*, 2, p. 24.

43 V. I. Il'inskaja, *op. cit.*, p. 7, 56.

44 G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 132, 138, 141.

45 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period na dneprovskom pravobereže*, Kiev, 1961 ; idem, *op. cit.*, în SA, 1965, 1 ; idem, *Kimmerijtsy*, Kiev, 1976, în spec. p. 186—215.

46 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 51—52 și fig. 26/2 ; 27/1 ; 51/3—5 ; S. S. Berezans'ka, *op. cit.*, fig. 112/7, 9, 12.

47 A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 59, fig. 32/6 ; p. 66, 68, fig. 41 ; V. I. Il'inskaja, *op. cit.*, fig. 12 ; fig. 17/4, 4 a ; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 1 ; 2/23—46 ; 3—5 ; 9/1 ; G. Kossack, *Kimmerische Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa*, în „Situla“, 20—21, 1980, fig. 2/8—24.

48 Cf. A. I. Terenožkin, *Predskifskij period*, p. 50, fig. 25/10 ; 46/4 ; G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 6/5. Asemenea instrumente au fost descoperite și în aria grupului Saharna-Solonceni. Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 27/5 ; 28/5 ; B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 43/8.

Acceptînd că perioada de bază a existenței grupelor Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II și Cozia este secolele X—IX î.e.n. și avînd în vedere contactele de netăgăduit cu culturile Belogrudovka și Černoles, se confirmă, pe de o parte, prelungirea primeia pînă în secolul al X-lea, iar pe de altă parte devine improbabilă supraviețuirea celei de a doua cu mult peste limita secolelor IX—VIII î.e.n. În acest context, descoperirea la Cozia a unui obiect de lut cu totul deosebit, în formă de „labă de urs" (cum este numit în literatura sovietică), ale cărei analogii se găsesc tocmai în așezarea de la Grigorovka [49], necesită, credem, încă o dată, „scurtarea" fazei finale a culturii Černoles cu aproximativ un secol, datarea grupului Cozia pînă la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n., cum apreciază G. I. Smirnova [50], fiind, în stadiul actual al cercetărilor, imposibilă.

O ultimă problemă care nu poate fi ocolită aici, o constituie raportul dintre cultura Corlăteni-Chișinău și grupul Saharna-Solonceni. Discutînd, cu alt prilej, grupele Corlăteni și Cozia, am încercat să demonstrăm că, în opoziție cu concepția lui B. Hänsel, cultura Corlăteni-Chișinău își continuă evoluția și în cursul secolelor X—IX î.e.n., paralel cu grupul Cozia, care ocupă numai un teritoriu relativ restrîns din aria ei originală [51]. Dacă pentru Hallstattul pruto-nistrovian ideea succesiunii cu totul anacronice Chișinău-Lukașevka/Șoldănești/Saharna-Solonceni [52] a fost abandonată, ea a fost înlocuită cu o altă viziune, potrivit căreia grupul Saharna-Solonceni ar fi urmat, în mod direct, după monumentele de tip Chișinău-Lukașevka [53]. „Ridicarea" datării grupului Saharna-Solonceni pînă în perioada secolelor X—IX î.e.n., propusă mai sus, implică acceptarea contemporaneității acestui grup nu numai cu grupul înrudit, Cozia, dar și cu faza mai evoluată a culturii Corlăteni-Chișinău, cu ceramică canelată. O asemenea contemporaneitate este cît se poate de elocvent demonstrată prin prezența unor fragmente ceramice cu decor imprimat în așezarea de la Lukașevka [54]. Analiza raporturilor teritoriale dintre grupele Chișinău-Lukașevka și Saharna-Solonceni va constitui, sperăm, un nou argument în favoarea ideii exprimate mai sus. Harta cea mai completă a descoperirilor „Hallstattului tracic" din spațiul pruto-nistrovian, însoțită de un corpus al descoperirilor și de un indice alfabetic, este cea întocmită de V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță și M. A. Romanovskaia [55]. Este lesne de observat, pe această hartă, că așezările și necropolele de tip Chișinău-Lukașevka sînt răspîndite în vestul și centrul R.S.S. Moldovenești, cele mai răsăritene descoperiri (printre care și Lukașevka !) nedepășind valea Răutului. Pe de altă parte, așezările și necropolele grupului Saharna-Solonceni sînt concentrate într-o zonă foarte restrînsă, în preajma Nistrului

---

[49] G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 6/11—12.

[50] *Ibidem*, p. 130, 133, 143 și p. 141 (tabel cronologic).

[51] A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu*, p. 9—11.

[52] A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, p. 70—76 ; MIA, 96, 1961, p. 48—50.

[53] Idem, *op. cit.*, în SA, 1972, 1, p. 70.

[54] Cf. A. I. Meljukova, *op. cit.*, în MIA, 64, 1958, fig. 12/7, 11 și idem, *op. cit.*, în SA, 1972, 1, fig. 3/4, 7. Apariția unor fragmente ceramice cu decor imprimat de tip Saharna-Solonceni la Lukașevka, pe de o parte, și a vaselor ornamentate cu caneluri, de tip Chișinău-Lukasevka, în așezările grupului Saharna-Solonceni, pe de altă parte, este interpretată de A. I. Meljukova, în SA, 1972, 1, p. 70, drept o dovadă a succesiunii nemijlocite a celor două grupe (și nu a contemporaneității lor).

[55] V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, *op. cit.*, fig. 1, p. 7—32.

mijlociu, între Alcedar (nord) și Horodiștea (sud), despărțite de o distanță de cca 40 km. Au putut fi cartate aici 22 așezări și 9 necropole de tip Saharna-Solonceni, descoperite în hotarul a 18 localități[56]. Descoperirea cea mai sudică, oarecum izolată (Trebujeni), se află la est de cursul inferior al Răutului[57]. Pe harta amintită, la nord de Alcedar, nu figurează nici o descoperire de tip Saharna-Solonceni, dar, potrivit unor precizări ulterioare, granița nordică a acestui grup poate fi trasată undeva la sud de orașul Soroca[58]. Aceleași precizări întăresc cele rezultate și din harta analizată mai sus: la vest de valea Răutului nu se cunoaște, în momentul de față, nici o descoperire de tip Saharna-Solonceni[59]. Putem deduce, astfel, din datele care ne stau la dispoziție în stadiul actual al cercetărilor, că apariția, probabil încă în cursul secolului al X-lea î.e.n., a grupului Saharna-Solonceni nu a afectat, practic, aria grupului Chișinău-Lukașevka, cele două grupe conviețuind, un timp, în vecinătate, granița dintre ele constituind valea Răutului[60].

III

După încheierea evoluției grupului Cozia, în fosta lui arie, în sud-estul Moldovei, apare cultura Basarabi, datată acum, în principal, în secolul al VIII-lea și în prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.[61]. Această datare reflectă, credem, mai bine și realitățile din spațiul est-carpatic, fiind în concordanță cu încadrarea cronologică a grupelor premergătoare Cozia și Saharna-Solonceni în secolele X—IX î.e.n. În ceea ce privește urmele culturii Basarabi, descoperite la est de Prut, ne permitem următoarele observații. Cu excepția așezării de la Orlovka[62], aflată pe malul stîng al Dunării, vizavi de Isaccea, așezările și necropolele culturii Basarabi (Alcedar III, Olișcani, Seliște I, Șoldănești I—IV) se concentrează în aceeași arie restrînsă, pe Nistrul mijlociu, precizată mai sus în legătură cu grupul Saharna-Solonceni[63]. Cea mai sudică și vestică descoperire din această zonă este necropola de la Seliște, aflată pe malul drept al Răutului. Alături de aceste așezări și necropole, care atestă o prezență efectivă a culturii Basarabi, elemente ale acestei culturi au fost descoperite atît în mediul „prescitic" tîrziu al ste-

---

[56] *Ibidem*, descoperirile cu nr. 16, 18—25, 30—33, 35—52.

[57] *Ibidem*, descoperirea nr. 66.

[58] A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 31—32.

[59] *Ibidem*, p. 32.

[60] Singura așezare, databilă în Hallstatt A, situată la est de Răut, în apropierea vărsării acestuia în Nistru, deci la limita sudică a ariei grupului Saharna-Solonceni, este cea de la Golercani, care precede, probabil, așezările de la Chișinău și Lukașevka, prezentînd anumite afinități și cu grupul Tămăoani. În ce măsură sfîrșitul acestei așezări (și eventual al altora, asemănătoare) poate fi pus în legătură cu apariția grupului Saharna-Solonceni este o întrebare la care numai cercetările viitoare vor putea da un răspuns satisfăcător.

[61] A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în „RevIst", 32, 1979, 12, p. 2271—2280; idem, în „Dacia", NS, 25, 1981, p. 404.

[62] Cf. A. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, în „MemAntiq", 2, 1970, p. 123, nr. 87. Cf. și A. I. Meljukova, *Skifija i frakiskij mir*, p. 19 și fig. 24 (hartă), nr. 1.

[63] Cf. V. L. Lăpușnean, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaja, *op. cit.*, fig. 1 (hartă) și p. 12—13, nr. 17; p. 26—27, nr. 26—29; p. 15—16, nr. 34; p. 23, nr. 69, cu bibliografie.

pelor nord-pontice[64], cît și în silvostepa din dreapta Niprului mijlociu. În ceea ce privește această din urmă regiune, elementele de tip Basarabi (atît ceramică provenită din aria Basarabi-Șoldănești, cît și imitații locale ale acesteia !) apar *numai* începînd cu faza Žabotin, datată în secolul al VII-lea — începutul secolului al VI-lea î.e.n., cu toate că — după opinia lui A. I. Meljukova — fazei Basarabi I (mijlocul secolului al VIII-lea — mijlocul secolului al VII-lea î.e.n.) ar trebui să-i corespundă faza a doua a culturii Černoles[65]. Această „enigmă" se rezolvă prin ridicarea cronologiei fazei Černoles II (vezi : *supra*), ceea ce permite cel mult o „atingere" între această fază și perioada culturii Basarabi. Absența oricăror elemente Basarabi în cultura Černoles constituie, totodată, un argument în plus pentru justețea corecțiunii cronologice propuse. În lumina acestor fapte, inclusiv a actualei datări a culturii Basarabi, ar fi posibilă, credem, și o revizuire a cronologiei perioadei Žabotin, care ar trebui să corespundă, în mare, cu perioada de existență a culturii Basarabi.

ON CONNECTIONS BETWEEN THE EAST-CARPATHIAN AREA AND THE NORTH-WESTERN PONTIC STEPPE AND FOREST-STEPPE AREAS AT THE BEGINNING OF THE IRON AGE (XII—VIIth CENTURIES B.C.)

Summary

In contrast with the Late Bronze Age (the (XIII—XIIth centuries B.C.) when the Eastern part of the Carpathian-Danubian area has been exposed to strong Eastern influences which have grown manifest in the formation of the Noua-Sabatinovka Complex, together with the passing on to the Iron Age, the Western and Southern ethno-cultural currents will be reactivated. Elements of Thracian civilisation of the Carpathian-Danubian-Balkan area will advance during this period, as far as the right bank region of the Dnieper River, influencing the development of civilisation in the North-Western Pontic steppe and especially forest-steppe areas. More rarely and with lesser intensity one can however notice Eastern elements during this period as well, especially in Eastern Romania, elements whose westward penetration will become stronger between the VIII—VIIth centuries B.C. (or even between the IX—VIIth centuries B.C.), within the "Thraco-Cimmerian" phenomenon.

Out of the vast group of problems sketched above, the present paper chooses to discuss first the presence of some elements of the Belozerka Culture (spreading in the North-Western Pontic steppe area during the post-Noua-Sabatinovka period) within the Corlăteni group belonging to the great cultural complex of grooved pottery (kannelierte Keramik), and within the Tămăoani group belonging to the incised pottery "horizon", preceding the Balkan-Danubian Complex of imprinted pottery of Pšeničevo-Insula Banului-Babadag II-Cozia. Special attention is given to the two Belozerka-type pots, perfectly analoguous, the former being part of the inventory of objects found in the inhumation tomb no. 4 of the Early Iron Age cemetery at Vaslui, and the latter in the pit no. 2 of the Tămăoani settlement. Taking into account the chronological bordering proposed by the author for the Vaslui cemetery and for the Tămăoani settlement, the two findings point to an early contact among the Corlăteni, Tămăoani and Belozerka groups which can be dated in the first half or towards the middle of Hallstatt A phase, phase which, in all probability, does not begin before the middle of the XIIth century B.C.

In the second part of the paper we resume the matter of contacts between the Balkan-Danubian cultural groups of imprinted pottery and the vast forest-steppe area ranging between the Prut and Dnieper Rivers where, in the group Saharna-Solončeny as well as in the Belogrudovka and Černoles cultures, there appear forms of pots and orna-

[64] Cf. A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 68, nota 122, fig. 23—24, nr. 11 (Sarata) ; p. 68, nota 117, fig. 24, nr. 20 (Parcani) ; fig. 24, nr. 47 (Ljubimovka) ; p. 68 (Ust-Kamenka, Kairy).

[65] A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 80—84, fig. 28.

mental motives characteristic for the Cozia, Babadag II, Insula Banului and Pšeničevo groups, sometimes originally combined, in ways not to be found in their respective areas of origin. On grounds of direct connections with the Aegean world, one may estimate that the basic period of existence for the Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II and Cozia groups is between the X—IXth centuries B.C. Hence, it follows that the period of existence for the Saharna-Solončeny group must be "heightened' accordingly up to the X—IXth centuries B.C., tolerating however a certain difference when compared with the above mentioned related groups. At the same time, the dating here proposed implies the acceptance of the contemporaneousness of the Saharna-Solončeny group with the more advanced phase of the Corlăteni-Kišinev culture too, the latter being previously considered as preceding the former. Besides the presence of some pottery fragments with imprinted ornament found in Lukaševka settlement, this contemporaneousness is further supported by territorial relationships between the Kišinev-Lukašsvka and the Saharna-Solončeny groups. The former group does not go beyond the Răut River Valley eastwards and the findings of the latter are concentrated in a restricted area, near to the Middle Dniester River. Therefore, we may infer that the appearance, probably even during the course of the Xth century B.C., of the Saharna-Solončeny group did not practically affect the Kišinev-Lukaševka group area, the two groups living together, neighbours for a while, with the Răut River Valley as borderline.

As regards the successive Belogrudovka and Černoles cultures, their contacts with the Pšeničevo, Insula Banului, Babadag II and especially Cozia groups, probably achieved through the Saharna-Solončeny group, suggest, on the one hand, the prolongation of the former culture until the Xth century B.C., and on the other, render improbable the surviving of the latter further above the limit of the IX—VIIIth centuries B.C. The chronology advanced here is also supported by the fact that within the Černoles culture there are no attested elements of the Basarabi culture which, according to new datings, appears East of the Carpathians in the former Cozia and Saharna-Solončeny area in the VIIIth century B.C. and the first half of the VIIth century B.C. It is also significant that Basarabi (-Šoldanešty) elements appear in the forest-steppe area on the right bank of the Middle Dnieper River starting only with the next phase, Žabotin. Thus, a reconsideration of the Žabotin period chronology is also made possible, which should correspond, broadly speaking, with the existence period of the Basarabi culture.

CONTRIBUŢII LA RELAŢIILE ŢĂRII MOLDOVEI CU POLONIA ÎN VREMEA LUI DESPOT VODĂ

DE

GH. PUNGĂ

Pe lîngă numeroase alte izvoare de o valoare incontestabilă pentru istoria noastră, regretatul cercetător Ilie Corfus a introdus în circuitul ştiinţific şi un tratat moldo-polon nedatat, care după părerea editorului ar fi fost încheiat în ultimul an al domniei lui Despot[1]. La puţin timp, unele studii au relevat importanţa acestui jurămînt, propunînd şi o datare mai strînsă: septembrie 1563[2]. După părerea noastră, însă, valorificarea corectă a acestui izvor istoric se va putea face numai după o analiză atentă nu atît a conţinutului său, cît, mai ales, a contextului intern şi internaţional în care el a putut fi emis şi ratificat.

Trebuie să arătăm, mai întîi, că documentul este doar o copie în limba polonă din anul 1831, aflată într-un manuscris păstrat la Biblioteca Naţională din Varşovia, fondul „Biblioteca Fundaţiei Zamoyski", fiind precedat de jurămintele depuse de Alexandru Lăpuşneanu la Bakota şi Hîrlău. Spre deosebire de acestea, tratatul moldo-polon pus pe seama lui Despot nu numai că nu menţionează locul şi data emiterii, dar nu cuprinde nici martorii, care, de cele mai multe ori, dau forţa probantă unui act. Ca şi în cazul altor izvoare documentare păstrate doar în copii sau traduceri, s-ar putea presupune că şi acest jurămînt a fost amputat de diac pentru a face economie de spaţiu. Ipoteza pare a fi plauzibilă, din moment ce unele informaţii posterioare domniei lui Despot menţionează existenţa tratatului moldo-polon. Astfel, Ioachim Bielski arăta că după ce acest domn „a început să se aşeze din ce în ce mai bine în scaun, a şi trimis solie către regele Poloniei, voind să întărească pactul cu Coroana"[3]. Scriind doar pe baza informaţiilor culese în Polonia, Antonio

---

[1] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. XVI şi 211—220.

[2] Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, p. 122—123; eadem, *Aspects de la politique extérieure de la Moldavie entre 1561—1563*, în „Analele Universităţii Bucureşti", t. XXIX, 1980, p. 53. Cf. şi Veniamin Ciobanu, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică*, (I), în AIIAI, t. XXII, p. a II-a, 1985, p. 419—420, unde tratatul este datat „vara anului 1563".

[3] G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 139.

Maria Graziani afirma că în urma primirii steagului de domnie de la Poartă, Despot „a reînnoit vechiul tratat cu regele polon“ [4]. În sfîrşit, Nicolae Brzeski, aflat în captivitate la Iaşi, făcea o însemnare pe *Instrucţiunile* din 10 octombrie 1566 date de regele polon unui sol trimis în Moldova în care arăta că pentru misiunea sa la Poartă, pe lîngă pactele încheiate cu Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu „[...] este nevoie urgentă de acel jurămînt, care s-a aflat la Despot şi pe care l-a făcut sub pecetea sa cînd a mers în domnie“ [5]. S-ar părea, aşadar, că această ultimă informaţie a înlăturat orice îndoială în legătură cu existenţa tratatului moldo-polon din anul 1563. Şi, totuşi, aşa cum se întîmplă uneori în cercetarea istorică, adevărul pare a fi altul.

După cum se cunoaşte, în anii 1558—1559, Despot s-a aflat în Moldova unde a acţionat în vederea înlăturării lui Alexandru Lăpuşneanu. Complotul său fiind descoperit, pretendentul a fost nevoit să se refugieze la Braşov şi, apoi, în Ungaria Superioară. Cu ajutorul habsburgilor, în toamna anului 1560, Despot a iniţiat o campanie împotriva Moldovei, care a eşuat, în primul rînd, din cauza intervenţiei oştirii poloneze. Deşi în aceşti ani relaţiile moldo-polone se înrăutăţiseră, Sigismund August nu a fost de acord cu înlocuirea lui Alexandru Lăpuşneanu, deoarece acest fapt ar fi deteriorat, pe de o parte, relaţiile sale cu otomanii, iar pe de alta, ar fi dus la creşterea influenţei habsburgilor în teritoriul est-carpatic. Încurajat şi finanţat de protestanţii germani şi de nobilimea poloneză reformată, Despot nu a renunţat la planurile sale, pregătind o nouă oaste. Ca urmare, la 1 aprilie 1561, Sigismund August poruncea tuturor supuşilor săi să nu-l sprijine pe acest pretendent, deoarece acţiunea sa periclita nu numai tratatul cu Moldova, dar şi pe cel încheiat cu Imperiul otoman, implicînd regatul în războaie foarte periculoase [6]. În vara acestui an, suveranul jagellon a intervenit şi pe lîngă împăratul Ferdinand de Habsburg, căruia i-a cerut să nu-l încurajeze pe Despot, fiindcă intervenţia acestuia ar aduce prejudicii ambelor regate, deteriorînd pacea şi liniştea publică [7]. Răspunzîndu-i la 13 septembrie 1561, împăratul îl asigura pe Sigismund August că va respecta „pactele şi tratatele pe care le avem cu serenitatea voastră“, arătînd însă că acest pretendent nu ameninţă cu nimic Polonia, ci doar pe Alexandru Lăpuşneanu, domn care, de altfel, nu merită nici un fel de ajutor [8]. În urma unei campanii fulgerătoare — „cînd nimeni nu se aştepta să se ispitească a doua oară să vină“ —, Despot „a trecut nu cu puterea nici pe drum deschis prin ţara maiestăţii sale regelui“, reuşind să-l înlăture pe principele Moldovei.

Conştient de izolarea politică în care se afla, noul voievod a purtat tratative nu numai în vederea confirmării domniei de către Poarta Otomană, dar şi pentru a-şi reglementa relaţiile sale cu suveranul jagellon. Astfel, la 12 decembrie 1561, Despot îl anunţa pe Sigismund August de ocuparea tronului

[4] Émille Legrand, *Deux vies de Jacques Basilikos*, Paris, 1889, p. 176.
[5] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 276.
[6] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, Supliment I, p. 219—220.
[7] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 198—199.
[8] *Ibidem*. În legătură cu pericolul pe care îl reprezenta Despot, s-au schimbat mai multe scrisori între regele polon şi Alexandru Lăpuşneanu (Idem, *Noi informaţii despre români în noi ediţii polone de documente*, în „Revista de istorie“, nr. 3, 1977, p. 486).
[9] Idem, *Documente privitoare la istoria României...*, p. 223—224.

Moldovei, declarîndu-i că doreşte să aibă relaţii de bună vecinătate atît cu el, cît şi cu sultanul[10].

Cîteva izvoare documentare surprind reacţia Coroanei poloneze faţă de schimbările produse în spaţiul est-carpatic. Fiind primit de sultan la 10 februarie 1562, solul lui Sigismund August arăta că trecerea lui Despot prin Polonia nu s-a făcut cu consimţămîntul suveranului său, cerînd chiar înlocuirea acestuia cu Alexandru Lăpuşneanu[11]. În acelaşi timp, regele a dispus întemniţarea solilor moldoveni[12] şi închiderea hotarelor cu această ţară[13]. Cu toate acestea, în lunile următoare şi alţi dregători ai Ţării Moldovei sînt atestaţi în misiuni diplomatice în Polonia[14]. Relaţiile politice moldo-polone s-au îmbunătăţit parţial abia după confirmarea lui Despot pe tron şi ca urmare a intervenţiei sultanului[15].

Profitînd de noua situaţie, şapte mari boieri în frunte cu grecul Dimitrie, unul dintre favoriţii domnului, în vara anului 1562, au cerut lui Sigismund August să depună jurămîntul de credinţă, după vechiul obicei; suveranul jagellon i-a refuzat şi de data aceasta, spunîndu-le că aşteaptă o solie mai mare[16].

Raporturile politice dintre cele două ţări se aflau în acelaşi stadiu şi în toamna anului 1562: scriind unui prieten din Regimonti, în luna octombrie, Despot arăta că nu a putut să-i răspundă pînă acum deoarece nu era stabilită „pacea şi prietenia" cu Polonia, informîndu-l, totuşi, că sînt speranţe în acest sens[17]. Fără îndoială că atitudinea de expectativă a lui Sigismund August se explică prin faptul că Despot întreţinea strînse relaţii cu lumea habsburgică, care urmărea includerea întregului spaţiu românesc în sfera ei de influenţă. Astfel, încă din martie 1562 agentul imperial Valentin Saurman îi scria împăratului în legătură cu sosirea în Polonia a solilor moldoveni, cu care ocazie Sigismund August a revendicat pentru sine suzeranitatea acestei ţări[18]. De asemenea, regelui polon nu putea să-i fie indiferentă nici situaţia deosebit de critică în care se afla nepotul său, principele Ioan Sigismund Zápolya[19].

---

[10] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despot, prince de Moldavie,* Bucureşti, 1900, p. 45—46; pentru *Instrucţiunile* date solului Liciu, v. p. 47—49.

[11] Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 395 şi 416; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 234 şi 238.

[12] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 437; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 220.

[13] La 19 aprilie 1562 Belsius scria habsburgilor că „ar fi ieşit o poruncă de la regele Poloniei ca să nu fie lăsaţi nici un fel de soldaţi germani sau de orice neam să treacă în Moldova" *(Călători străini despre ţările române,* Bucureşti, 1970, p. 148); pentru înrăutăţirea relaţiilor moldo-polone, v. şi p. 146 şi 154.

[14] În ianuarie 1562 se găseau în Polonia Andrei Liciu şi bătrînul diplomat Avram din Bănila. Ultimul este atestat în Cracovia şi în luna iunie (Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în AIIAI, t. XIII, 1976, p. 307).

[15] Scriind sultanului după reinstalarea lui Lăpuşneanu pe tronul Moldovei, Sigismund August arăta că „lui Despot, din pricina destrăbălării şi a faptelor sale rele împotriva noastră, n-am putut să-i fim la început prieten pînă cînd nu s-a văzut că m.s. împăratul l-a primit în graţia sa şi i-a trimis steag; pe urmă însă i-am iertat toate şi l-am primit şi noi în graţia noastră" (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 245; v. şi p. 250).

[16] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 222.

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 52.

[18] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 209; v. şi raportul din 23 ianuarie 1562 în care acelaşi agent arăta lui Ferdinand stadiul negocierilor dintre Despot şi polonezi *(ibidem,* p. 208).

[19] În acest sens, v. scrisoarea principelui Transilvaniei către Sigismund August din 1 ianuarie 1562 *(ibidem,* p. 205—206).

În loc să-şi amelioreze situaţia, prin politica sa duplicitară, Despot s-a izolat şi mai mult, ajungînd să fie suspectat nu numai de otomani şi polonezi, dar chiar şi de foştii săi susţinători, habsburgii. După ce la cererea turcilor a ocupat Hotinul (ianuarie 1563), acest aventurier şi-a făcut din Albert Laski unul din cei mai înverşunaţi duşmani, dispus să colaboreze împotriva Moldovei cu pretendentul Dimitrie Wisniowiecki şi principele Transilvaniei. Pentru a nu se ivi noi complicaţii la hotarele sale sudice, la cererea lui Despot, Sigismund August a dispus dizolvarea oştirii strînse de nobilul polonez. Autorul anonim al unei biografii consacrate lui Despot, martor ocular al evenimentelor, arată că după această intervenţie a domnului Moldovei au fost trimişi în Polonia în vederea încheierii unor tratate şi alţi boieri [20]. Informaţia este confirmată şi de unele izvoare documentare. Astfel, în aprilie 1563, Sigismund August îi scria lui Despot că a luat măsuri în vederea opririi lui Albert Laski, dar şi el trebuie să-şi respecte promisiunile făcute prin solii trimişi la Vilna [21]. Peste cîteva zile, la 11 aprilie, regele cerea dregătorilor săi să caute actul de închinare a Ţării Moldovei [22], iar la 3 iunie era scos din vistierie („ex thesauro nostro") jurămîntul depus de Petru Rareş la Hotin [23]. Toate aceste măsuri erau în strînsă legătură cu discuţiile purtate în dieta de la Piotrkow, care s-a desfăşurat în primăvara anului 1563. Cunoaştem că aici s-au aflat şi solii moldoveni Ioan Moţoc, Barnovschi şi Avram de la Bănila, care, în numele domnului Moldovei, au cerut să fie întărite vechile tratate cu Polonia. Încercînd să înlăture conflictele apărute între o parte din supuşii săi şi Despot ce puteau să aibă repercusiuni grave şi asupra raporturilor polono-otomane, Sigismund August a acceptat noua propunere, numind chiar în cadrul dietei „solii săi mari Gheorghe Jazlowiecki, castelanul Cameniţei şi staroste de Czerwonogrod şi pe nobilul Matei Gorecki, secretarul său şi pisarul de cîmp, ca să reînnoiască, după obicei, acest tratat" [24]. Din *Instrucţiunile* redactate la 3 iunie 1563 aflăm că primul diplomat trebuia să-şi continuie drumul la Constantinopol, pentru a întări şi vechiul tratat polono-otoman. Printre altele, Gheorghe Jazlowiecki urma să arate sultanului că stăpînul său a fost foarte supărat de faptul că Despot a pus stăpînire pe Moldova „împotriva voinţei şi fără ştirea M.S. împăratului", dar după ce Poarta i-a trimis steag de domnie „atunci noi, din consideraţie pentru prietenia M. S. împăratului şi pentru tratatul ce-l avem cu M. S. împăratul, i-am iertat toate" [25].

După părerea noastră, evenimentele care au avut loc în Moldova în vara anului 1563 au făcut ca aceste planuri să nu poată fi definitivate. Astfel, în urma răzvrătirii marii boierimi, la începutul lunii august, Tomşa s-a proclamat domn, luînd numele de Ştefan, iar Despot cu o parte din mercenarii săi s-a refugiat în cetatea Sucevei. În acelaşi timp, şi Dimitrie Wisniowiecki a pătruns cu oaste în Moldova, fiind însă înfrînt şi luat ostatec de noul domn.

[20] C. Marinescu, *A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide, récemment découverte*, în *Melanges d'Histoire Générale*, Bucureşti, 1938, p. 405. În vederea reglementării relaţiilor cu Sigismund August, în martie 1563 Despot cerea sprijinul împăratului (Andrei Veress, *op. cit.*, p. 239—240). În favoarea lui Despot intervenise pe lîngă regele polon şi sultanul (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 203—204).

[21] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 205.

[22] N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă despre Despot*, în „Revista istorică", nr. 7—9, 1916, p. 131

[23] *Ibidem*.

[24] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 209.

[25] *Ibidem*, p. 205—206. În aceeaşi zi regele îi cerea lui Despot să-i asigure solului său la Poartă libera trecere prin Moldova (*ibidem*, p. 207).

Conștient de faptul că numai suveranul jagellon putea să-l sprijine, în vara anului 1563, Despot a făcut noi demersuri în vederea ratificării tratatului cu Polonia. În această conjunctură istorică, Sigismund August a manifestat însă prudență : la 24 septembrie 1563, el scria lui Despot că solii n-au putut pleca din cauza tulburărilor din Moldova, dar că atunci „cînd mișcările vor înceta ei se vor îngriji fără întîrziere de reînnoirea pactelor și tratatelor comune“ [26].

Adevăratele intenții ale regelui sînt dezvăluite însă de scrisoarea adresată lui Ștefan Tomșa la 18 septembrie 1563, prin care îi cerea acestuia un salv-conduct pentru Gheorghe Jazlowiecki, care „în aceste vremuri grele și tulburi“ trebuia să plece la Constantinopol [27]. De altfel, și în săptămînile următoare, Sigismund August a continuat să se adreseze doar noului domn al Moldovei, arătîndu-i că evenimentele din această țară se datoresc doar boierilor și nu nobilimii poloneze [28]. La 14 octombrie, regele îi poruncea lui Laski „⟨pentru⟩ a treia oară, în virtutea acelei credințe cu care ne ești dator și în virtutea asprimii statutului întocmit împotriva celor ce provoacă războaie, să nu faci nimic asemănător prin care s-ar călca tratatul dintre noi și împăratul turcesc“ [29]. În același timp, el s-a adresat și palatinului Rusiei, Nicolae Sieniawski, cerîndu-i să-l oprească pe nobilul polonez, deoarece exista pericolul „ca în loc de voievod să nu fie pus în Moldova un sangeac, iar în loc de un creștin să nu fie pus un păgîn“ [30].

Beneficiind și de sprijinul „pixidarilor“ ardeleni, Tomșa a intensificat asediul asupra cetății de scaun, fapt ce a dus la prinderea și uciderea lui Despot la începutul lunii noiembrie. Este, așadar, greu de presupus că, tocmai în aceste ultime săptămîni, solii regali ar fi străpuns barajul format de oastea moldoveană, primind jurămîntul de credință din partea unui simplu pretendent aflat deja în dizgrația sultanului. Aserțiunea noastră este confirmată și de o informație documentară. Astfel, nu s-a observat că *Instrucțiunile* date lui Jazlowiescki la 3 iunie 1563 conțin și o însemnare făcută ulterior de altă mînă : „Cu care instrucțiuni pentru că nu s-a putut pleca în același timp din cauza tulburărilor din Moldova, s-au scris pe urmă altele, pentru care vezi ziua de 28 iunie anul Domnului 1564“ [31]. Într-adevăr, în noile *Instrucțiuni* redactate la această dată se arată că deoarece „în Moldova s-au produs certuri și tulburări, care au ținut datorită schimbării domnilor de acolo mult timp, n-am putut ajunge pînă acum aproape niciodată la aceasta, ca să fi fost trimis de mult solul, ținînd seama de aceste turnire care au avut loc în fiecare lună, dacă nu aproape zilnic în această vreme“ [32]. În realitate, nici acum suveranul

---

26 *Ibidem*, p. 211. În aceeași zi trebuie să fi fost redactat și documentul cu un conținut asemănător datat de Ilie Corfus „după 3 iunie 1563“ *(ibidem*, p. 208—210). Din ambele izvoare reiese că Despot se plîngea regelui de iminenta intervenție a lui Wisniowieski în Moldova, precum și de faptul că solii Jazlowiecki și Gorecki primiseră poruncă ca să nu întîrzie mult „ci îndată ce vor auzi de liniștirea acelei tulburări și acelor frămîntări care s-au produs acolo, să încalece fără întîrziere. . . și să-și isprăvească solia“.

27 Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 227.

28 *Ibidem*, p. 228—230 ; Un document cu un conținut asemănător cu data 20 septembrie 1563 a fost editat recent de Ilie Corfus *(op. cit.*, p. 223—224).

29 *Ibidem*, p. 226—227.

30 *Ibidem*, p. 225—226.

31 *Ibidem*, p. 206.

32 *Ibidem*, p. 249.

polonez nu s-a grăbit cu expedierea soliei : abia în toamna anului 1564, Gheorghe Jazlowiecki a ajuns la Constantinopol, unde a întărit vechiul tratat cu Imperiul Otoman [33].

Cum se explică, totuşi, faptul că în toamna anului 1566, Nicolae Brzeski, plecat în solie la Poartă, cerea, din Iaşi, suveranului său nu numai tratatele încheiate cu polonii de Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu, dar şi „acel jurămînt care s-a aflat la Despot şi pe care l-a făcut sub pecetea lui, *cînd a mers în domnie*“ ? (subl. ns.). Trebuie să semnalăm, mai întîi, că spre finalul acestei însemnări solul polon, care fusese ostatec în Moldova aproximativ trei luni, arăta : „acum totul s-a schimbat, este nevoie de o corectare a pactelor“ [34]. Revizuirea tratatului polono-otoman era legată, fără îndoială, de moartea lui Soliman Magnificul (septembrie 1566) şi urcarea pe scaunul padişahilor a lui Selim al II-lea. Or, din unele informaţii reiese că noul sultan a fost un adversar convins al lui Despot, care, se pare, că încercase să colaboreze cu rebelul său frate Baiazid, sprijinind, însă, pe fostul domn Alexandru Lăpuşneanu [35]. Pe de altă parte, trebuie relevat şi faptul că, din cauza expediţiei pe care Albert Laski o pregătea în Ţara Moldovei, în anul 1566, Polonia şi-a deteriorat foarte mult relaţiile cu otomanii şi chiar cu habsburgii. În aprilie 1566, suveranul jagellon scria agentului său Krasinski, aflat la curtea lui Maximilian, că Alexandru Lăpuşneanu i-ar fi declarat sultanului că Polonia s-ar fi înţeles cu împăratul ca să-l înlăture pe acesta din domnie ; ca urmare, prin trei solii, Soliman l-a ameninţat pe Sigismund August cu ruperea tratatului şi cu instalarea unui paşă în Moldova [36]. Se ştie, de asemenea, că la începutul anului 1567, Nicolae Brzeski a declarat la Constantinopol că regele doreşte pacea, în schimb, austriecii continuă să strîngă oaste care urma să-l sprijine pe pretendentul Albert Laski [37]. Pentru a-l disculpa definitiv pe Sigismund August acest sol avea nevoie nu de un tratat încheiat de Despot cu polonii, despre care nici nu avem dovezi că ar fi existat, ci de jurămîntul depus de acesta faţă de habsburgi atunci „cînd a mers în domnie“. Şi această ipoteză are o acoperire documentară. Într-adevăr, printr-un act emis în martie 1560, la Kesmark, acest pretendent se recunoştea vasal al împăratului Ferdinand [38]. După ce prima tentativă de a ocupa tronul Moldovei a eşuat, la 19 ianuarie 1561, suveranul habsburgic cerea prefectului Camerei aulice, Francisc Turzo şi comandantului Francisc Zay să primească de la Despot jurămîntul de credinţă în numele împăratului şi al urmaşilor săi, regi ai Ungariei ! Cu acest prilej, Ferdinand atrăgea atenţia asupra faptului că legămîntul nu trebuie făcut numai verbal, ci şi în scris, el urmînd să fie expediat, apoi, la curtea sa [39]. Deşi ceremonialul s-a desfăşurat în secret, copii ale acestui jurămînt au fost cunoscute chiar şi de adversarii lui Despot. Astfel, după declanşarea conflictului cu Albert Laski, un agent habsburgic scria protectorilor săi că nobilul polonez „a hotărît să-l vatăme pe acest domn în toate chipurile, *pornind nu de la alt-*

---

[33] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 526—527 ; *Ibidem*, I, Supliment II, p. 245—246 şi 251—254.

[34] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 276.

[35] *Călători străini despre ţările române*, II, p. 134, 213 şi 249.

[36] Ilie Corfus, *Noi informaţii. . .*, p. 487.

[37] În acest sens, v. raportul agentului Albert de Wyss trimis împăratului Maximilian la 6 februarie 1567 (Hurmuzaki, *Documente* II/1, p. 569).

[38] *Ibidem*, p. 370—371.

[39] *Ibidem*, II/5, p. 476—477.

ceva decît de la legăturile de supunere ale lui Despot față de Maiestatea Voastră, lucru despre care nu a umplut toată Polonia, și celelalte regiuni vecine cu lucruri spuse din gură, dar a trimis chiar și perfidului transilvan textul jurămîntului prestat de Despot Maiestății Voastre pentru ca să fie înaintat de îndată la Constantinopol" [40] (subl. ns.). Așadar, o variantă a acestui jurămînt cerea Nicolae Brzeski suveranului său.

În concluzia celor relevate pînă aici, rezultă, credem, că actul publicat recent nu este decît un proiect de tratat. Dacă la începutul domniei lui Despot relațiile moldo-polone au fost deosebit de încordate, se poate aprecia însă că, treptat, ele au cunoscut o oarecare îmbunătățire. Pentru a-și crea stabilitate la hotarele sale sudice, într-un moment în care intenționa să reînnoiască tratatul cu Poarta, în primăvara anului 1563, Sigismund August a fost de acord cu primirea jurămîntului de credință din partea domnului Moldovei. După cum ne informează însuși documentul aflat în discuția noastră, decizia a fost luată în dieta de la Piotrkow, la care au participat și solii moldoveni Moțoc, Barnovschi și Avram de la Bănila. Survenind „răscoala" marii boierimi moldovene, solia poloneză a fost nevoită să-și amîne plecarea. În condițiile în care Despot avea nevoie acută de sprijinul polonez, el a trimis, probabil în luna august, o nouă misiune diplomatică care a prezentat regelui un proiect de tratat. Acesta nu a mai putut fi ratificat pentru simplul motiv că solii lui Sigismund August n-au mai avut ocazia să ajungă în cetatea Sucevei, unde fostul domn al Moldovei era asediat de Ștefan Tomșa. La începutul secolului al XVII-lea, în mediul polonez se știe că acest document nu are valoare juridică, el nefiind menționat între pactele moldo-polone: astfel, în tratatul încheiat de Radu Mihnea cu Sigismund al III-lea se prevedea ca voievodul să fie dator „să depună jurămînt și supunere regelui, după cum a fost odinioară Petru, Alexandru, Ieremia și Simion vodă" [41]. În „dulapul plin de vechi privilegii cu omagiul Țării Moldovei", cum ne informează un document polon din anul 1597 [42], trebuie să se fi aflat și acest proiect de tratat, dar neavînd însemnele de validare, el nu a fost luat în considerare de diplomația poloneză.

Deși nu a fost ratificat, acest document are valoare istorică, el conținînd unele informații care trebuie utilizate atunci cînd se analizează relațiile moldo-polone. Astfel, cunoaștem că însuși Despot cerea regelui polon „să binevoiască să ne ierte greșeala noastră pe care ne-am îngăduit-o față de măria sa, cînd am mers cu oastea noastră prin țara măriei sale, în Moldova, fără a-i cere voie de a trece prin ea" [43]. De asemenea, proiectul de tratat confirmă și alte informații, cum ar fi prezența solilor moldoveni în dieta de la Piotrkow, unde Sigismund August „a binevoit, pe de o parte, să ne ierte de dezgustul său pe care l-a avut față de noi", iar pe de alta, să numească pe nobilii Jazlowiecki și Gorecki „pentru înnoirea și stabilirea tratatului obișnuit între Coroana polonă și Țara Moldovei" [44]. În cea mai mare parte însă, acest izvor reproduce jurămîntul depus de Alexandru Lăpușneanu la Hîrlău [45]. Trebuie

---

40 *Călători străini despre țările române*, II, p. 247.

41 P. P. Panaitescu, *Pact polono-moldovenesc (1616)*, în „Revista istorică", nr. 10—12, t. XIII, 1927, p. 389.

42 Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României*, p. 382.

43 *Ibidem*, p. 216.

44 *Ibidem*.

45 O atentă analiză a acestui tratat a realizat Veniamin Ciobanu (*op. cit.*, p. 409—420).

observat însă că paralelismul dintre cele două documente nu există numai în ceea ce privește conținutul lor. Astfel, se cunoaște că pîrcălabul Ioan Hîra și vistiernicul Dan au cerut în cadrul dietei de la Cracovia (februarie 1553) ca suveranul polon să primească jurămîntul de credință din partea lui Alexandru Lăpușneanu [46]. Pentru aceasta, Sigismund August a desemnat pe nobilii Stanislav Tenczynski și Petru Boratynski, în fața cărora, la 22 iunie 1553, la Hîrlău, domnul Moldovei a jurat credință. În timp ce primul sol și-a continuat drumul spre Constantinopol, unde la 3 august 1553 a reînnoit tratatul cu Poarta [47], cel de-al doilea s-a întors, se pare, în Polonia cu legămîntul ratificat de Alexandru Lăpușneanu. La fel ar fi trebuit să se procedeze și în 1563 ; amînarea soliei pentru anul viitor a făcut însă inoperantă plecarea lui Matei Gorecki, solul care urma să revină în Polonia cu jurămîntul ratificat de Despot. Așa se explică, probabil, de ce doar Gheorghe Iazlowiecki este trecut în noile *Instrucțiuni* referitoare la solia poloneză la Constantinopol, precum și în tratatul încheiat cu otomanii în anul 1564.

---

[46] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 172.
[47] *Ibidem*, p. 182—183.

REVOLUŢIA ROMÂNĂ DE LA 1848 ÎN VIZIUNEA PRESEI EUROPENE

DE

GH. PLATON

În dezvoltarea complexă a societăţii omeneşti, istoria ideilor, istoria vieţii intelectuale dezvăluie etapele succesive în cursul cărora, treptat, omul a ajuns la cunoaşterea lumii în care trăieşte şi asupra căreia acţionează. Aflată în permanentă schimbare, viziunea asupra lumii s-a dezvoltat, şi-a modificat dimensiunile de la simplu la complex, de la concret spre abstract. Cunoaşterea „noncumulativă" (aritmetică) s-a transformat, prin acumulare treptată, în cele din urmă, în cunoaştere „cumulativă" (geometrică)[1]. Publicaţiile, în rîndul cărora presa ocupă un loc important — cumulînd, în fapt, adesea, cunoştinţele geografice, cele geopolitice şi literare — mărturii ale inteligenţei şi sensibilităţii unei epoci, sînt cele mai indicate să reliefeze şi să măsoare acest proces de dezvoltare a cunoaşterii, în extensiunea şi în profunzimea sa.

Urmărind maniera în care a evoluat, s-a fixat şi s-a definit imaginea asupra societăţii româneşti în publicistica europeană, surprindem, practic, evoluţia interesantă şi complexă a vieţii intelectuale pe continent, dezvoltată sub impulsul Luminilor, al ideilor revoluţionare, al noii problematici naţionale. Confruntarea dintre vechile rînduieli şi condiţionări politice şi noile interese şi opţiuni, reliefate în procesul general de formare şi afirmare al naţiunilor, crearea unei opinii publice, cu limpede capacitate de a acţiona, rezultat al unei mai largi participări la diversele forme ale culturii, înmulţirea şi diversificarea mijloacelor de informare şi rapiditatea răspîndirii ştirilor, în cuprinsul noilor dimensiuni economice, sociale, politice, strategice şi spirituale ale lumii capitaliste, a interdependenţelor şi implicaţiilor noilor relaţii şi mecanisme, au generat, firesc este, noi mijloace de expresie. Acestea au evoluat, s-au dezvoltat în cadenţa specifică sistemului nou, modern.

Pornind de la trăsăturile schiţate mai sus, care definesc dezvoltarea societăţii moderne, înţelegem mai limpede condiţiile care au conferit revoluţiei româneşti de la 1848 dimensiunile sale europene. Faptele trebuie apreciate în

---

[1] Cf. Crane Brinton, *The shaping of modern thought*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. I. 1963, p. 108—1039. Apud, Doru Rodosav, *Imaginea Africii în cultura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Orizont geografic — Orizont mental*, în vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduţiu, P. Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 249.

dublul sens în care acţionează forţele progresului. În primul loc, trebuie avut în vedere că dezvoltarea generală a capitalismului, cu problematica sa diversă şi complicată, a contribuit la integrarea lumii româneşti în complexul de relaţii şi determinări specifice lumii moderne. Sub impactul noilor realităţi, societatea românească, ea însăşi se dezvoltă ; românii ajung la conştiinţa de sine, îşi croiesc şi-şi definesc personalitatea, se diferenţiază pe tărîm naţional, îşi afirmă sinele etnic, intră în noua lume cu nota lor distinctă şi acţionează asupra ei influenţînd-o. Se desfăşoară, aşadar, un dublu proces (din lăuntru în afară şi din afară în lăuntru) implicat în evoluţia istoriei însăşi. Să-l urmărim în liniile care interesează obiectivul demersului nostru.

Situate într-o arie geografică în care, mereu, s-au interferat drumuri comerciale, civilizaţii şi mari interese economice, politice şi strategice, avînd ieşire la Marea Neagră şi stăpînind o întinsă porţiune a Dunării şi gurile fluviului, destinul istoric al ţărilor române a fost legat, s-a împletit cu ceea ce istoria a înţeles prin *Problema orientală.* Evoluţia particulară a acesteia în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cuprinsul noului raport de forţe creat de reculul Turciei şi de avansul continuu al Austriei şi al Rusiei ţariste, a avut importante repercusiuni asupra istoriei româneşti. Părţi din teritoriul naţional au fost incluse în cuprinsul imperiilor aflate într-un continuu conflict ; principatele — care şi-au păstrat autonomia, fiinţa de stat — au fost mereu teatru de război, suferind ani îndelungaţi de ocupaţii militare. Pentru a-şi apăra interesele, Turcia a instituit aici regimul fanariot. Aşa cum, pe drept, s-a apreciat, situate între cele trei imperii care reprezentau încarnarea însăşi a despotismului monarhic, Ţara Românească şi Moldova „se trouvent plongées comme dans le cul de basse fosse des damnés du Dante“ [2]. Ele au fost mereu, aşa cum remarca un diplomat, „non seulement la proie, mais la monnaie d'échange des vainqueurs“ [3].

Interese strategice, la care s-au adăugat, treptat, cele economice, politice şi culturale au menţinut mereu teritoriile româneşti şi problemele politice ale acestora în atenţia Europei, atît în legătură cu problema orientală, cît şi independent de aceasta. La rîndul lor, românii, prin acţiuni inteligente, de durată — ridicările revoluţionare nu au lipsit — şi-au făcut cunoscută identitatea naţională şi personalitatea, au potenţat şi au creionat mai bine imaginea europeană, în acord cu realităţile secolului Luminilor şi, apoi, cu noile valori, naţionale, ale secolului al XIX-lea.

Lupta politică a românilor din Transilvania, care a culminat cu mişcarea Supplexului (1791), larga acţiune de culturalizare a poporului întreprinsă de Şcoala ardeleană, precum şi răscoala lui Horea, cu larg ecou european, au contribuit la definirea conştiinţei naţionale româneşti, la crearea noilor soli-

---

[2] „La Réforme“, 17 iunie 1848 *(De la Moldo-Valachie)*, apud Olimpiu Boitoş, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin şi radicalii francezi în epoca revoluţiei de la 1848*, Cartea Românească, Bucureşti, 1940, p. 110.

[3] Expresia îi aparţinea lui A. Billecocq, consul general al Franţei la Bucureşti, Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII (24 octombrie 1840). Mai tîrziu, în 1855, în aceeaşi ordine a ideilor, reliefînd nota comună a acestui determinism geografic, J. Poumay, consulul general al Belgiei nota : „Terre fertile et inépuisable, la Valachie et la Moldavie sont, depuis Catherine II, la question générale de toutes les invasions russes contre la Turquie le secret et le but de toutes les agréssions ; grenier d'abondance des troupes Imperiales...“. Cf. Archives du Ministère des Affaires étrangères et du Commerce Exterieur de Belgique, Correspondance politique, Légations, Roumanie, 1er vol. (1852—1856), doc. 172, dépêche du 27 août 1855.

darităţi, moderne, la contopirea celor două planuri — intelectual, de sus şi revoluţionar, de jos — au proiectat naţiunea română în orizontul problematicii naţionale europene. La rîndul ei, îndelungata campanie politică din Principate, orientată pe calea memoriilor şi a proiectelor de reformă — care a avut drept rezultat includerea problemei *capitulaţiilor* în dreptul public european — şi, apoi, revoluţia din 1821 au avut acelaşi rezultat ; au întărit contururile unei probleme româneşti de sine stătătoare în cuprinsul problemei orientale, definind trăsăturile naţiunii române. Acţiunile sociale şi politice naţionale desfăşurate deoparte şi de alta a Carpaţilor — deşi deosebite, erau profilate în acelaşi orizont românesc, urmăreau aceeaşi finalitate naţională, defineau trăsăturile proprii naţiunii în întregul ei.

Anii care au urmat revoluţiei din 1821 — în continuarea căreia au fost instaurate domniile naţionale — în cuprinsul unei Europe dominată de liberalism, au dus la o mai puternică definire a problemei româneşti, la o mai statornică includere a acesteia pe agenda politică şi diplomatică a Europei. Întărirea puterii militare şi politice a Rusiei şi creşterea influenţei sale în Principate, instituirea oficială a protectoratului după tratatul de la Adrianopol, repetatele crize care anunţau prăbuşirea Imperiului Otoman au creat în Moldova şi în Ţara Românească o situaţie gravă, în condiţiile în care împărţirea sferelor de influenţă devenise o realitate. Lipsa de eficienţă a politicii promovate de „puterile liberale", dominarea vieţii politice de pe continent de blocul „puterilor conservatoare", eşecul „Antantei cordiale" în cele două faze ale sale, izolarea politică a Franţei ş.a. au creat o situaţie gravă pentru mişcările naţionale aflate în plină desfăşurare.

În aceste condiţii internaţionale — cînd, în interior, se afirma puternic spiritul şi cultura naţională — românii au fost lipsiţi de sprijinul politic trebuitor din afară. Pentru a rezista presiunilor politice ale Puterii protectoare, li se făcea recomandarea, mereu reînnoită, de a strînge legăturile cu Turcia, singura modalitate de a obţine sprijinul puterilor angajate în politica de apărare a integrităţii Imperiului Otoman. Li se oferea şansa ca, ocolind Scylla crucii, să fie zdrobiţi de Charibda semilunii.

Ca urmare a acestei situaţii, sprijinindu-se pe propriile lor forţe, românii din Principate au iniţiat largi şi îndrăzneţe acţiuni naţionale. În primul rînd, cumulînd moştenirea ideologică a Şcolii Ardelene, şi-au croit o puternică şi limpede conturată cultură naţională, ale cărei trăsături definitorii au fost larg popularizate pe plan european ; au desfăşurat o puternică opoziţie tendinţelor Puterii protectoare de a-şi spori influenţa şi, totodată, au întreprins numeroase acţiuni, de natură să le reliefeze opţiunile politice, să contribuie la modernizarea societăţii româneşti. În rîndul acestor acţiuni, demersul întreprins de patriotul Ion Cîmpineanu pe lîngă puterile europene (1838—1839) este cel mai îndrăzneţ şi a avut cel mai larg răsunet.

În această perioadă de adînci frămîntări politice, naţionale, ca urmare a interacţiunii dintre cei doi factori — intern şi extern — problema românească se înscrie statornic în conştiinţa europeană. Publicistica de pe continent acordă un loc tot mai important problemelor de la Dunărea de Jos cu convingerea afirmată că „în esenţa sa, chestiunea orientală se reduce la unirea celor două Principate". Interesul general pentru realităţile româneşti, accentuat de consecinţele previzibile ale expansiunii Rusiei ţariste, este definit în următorii termeni într-o broşură contemporană : „. . . La Turquie en y réfle-

chissant avec maturité trouvera qu'elle peut bien se passer de modique tribut, que ce pays offrent, pour voir la securité de son empire ; l'Autriche sortira de son apathie pour l'integrité de son territoire, et l'Angleterre et la France, pour l'intérêt de la civilisation et du commerce l'executeront le projet d'un royaume moldo-valaque compatible avec leurs intérêts, leur dignité, leur honneur et avec la paix d'Orient" [4].

Presa europeană, cea franceză, mai ales, acordă un larg spaţiu celor două Principate. Astfel, în cursul anului 1836, „Journal des Débats" publică „13 scrisori", semnate de Saint-Marc Girardin, în care este subliniată dorinţa de unire a românilor şi importanţa europeană a acestui act politic [5]. „Le National", la rîndul său, considerat, prin atitudinea sa, „apărătorul drepturilor şi a năzuinţelor româneşti", pronunţîndu-se în acelaşi sens, apreciază că „cei 8 milioane de români trebuie să fie constituiţi într-un stat puternic şi independent, care să reprezinte un corp ponderator între turci şi ruşi, menţinînd balanţa politică" [6]. Problema Principatelor ocupă atît de frecvent paginile ziarelor europene încît consulul Franţei la Iaşi, Huber, putea să afirme, în 1838, deosebita importanţă politică a acestui fapt [7].

Revoluţia din 1848 a survenit, aşadar, într-un moment în care, practic, ca urmare a interesului politic şi a realităţilor naţionale proprii, prin intermediul publicaţiilor de pe continent, românii intraseră, deja, în conştiinţa opiniei publice. Prin implicaţiile sale multiple, prin perspectiva — aceasta părea iminentă — a dislocării imperiilor multinaţionale, revoluţia europeană a conferit noi dimensiuni problemei orientale, relaţiilor dintre puterile europene. Participarea activă a poporului, a maselor, confruntarea liberalismului cu democraţia [8], programele de modernizare ale societăţilor europene, gravele şi complexele implicaţii ale luptei naţionale ş.a. au redimensionat şi au potenţat întreaga problematică socială şi politică a Europei. Dacă diplomaţia continua să cîntărească perspectivele şi să-şi ţese planurile în culise, *opinia publică*, devenită o forţă, cerea să fie informată asupra realităţilor politice.

Instituirea republicii în Franţa, alungarea lui Metternich şi transformarea Imperiului habsburgic într-o monarhie constituţională, revirimentul din Germania, convocarea Parlamentului de la Frankfurt ş.a. au activizat viaţa politică şi spirituală, au coborît discuţia cu privire la noua organizare a societăţii din sfera cabinetelor în cea a opiniei publice. Presa devine un puternic şi activ mijloc de difuzare a complexei problematici sociale, politice, strategice şi naţionale ridicate de revoluţia europeană. În aceste împrejurări, în noul context internaţional pe care românii îl influenţează, potenţîndu-l, se înscrie

---

[4] *Poids de la Moldo-Valachie dans la Question d'Orient*, Paris, 1838. La Vasile V. Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol. I, Scrisul Romànesc, Craiova, 1929, p. 119—128.

[5] *Ibidem*, p. 91—99.

[6] *Ibidem*, p. 104 (nr. din 23 iulie 1838).

[7] „Les journaux de Paris, de Londres et d'Allemagne s'occupent si activement des deux provinces moldo-valaques, qu'ils contribuent à donner aux peuples de ces deux Principautés une valeur dont ils n'avaient pas autrefois le sentiment et qui donne à leur existence politique un essor tout nouveau". Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 696 (Huber către Molé, 6 aprilie 1838).

[8] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temp. 2. Le XIX siècle. 1815—1914*, Seuil, Paris, 1974.

largul interes cu care presa europeană urmărește desfășurarea și implicațiile revoluției românești [9].

Situîndu-se în prelungirea unor preocupări ce atinseseră cote superioare în deceniile premergătoare revoluției, interesul activ al presei europene față de aspectele complexe ale problemei românești — care și-a găsit expresie într-un uriaș și divers material — a contribuit efectiv la internaționalizarea acesteia. Interesul european este generat, în egală măsură, de factori strategici și politici esențiali dar și de contribuția determinantă a românilor înșiși, care au potențat și au dimensionat problematica internațională, înscriindu-se, prin revoluția lor, în „calendarul lumii“ [10]. Ca act al voinței și al demnității naționale, revoluția a definit și a singularizat personalitatea națiunii române într-o lume aflată în dinamică și complicată mișcare.

Atenția care se acordă problemelor românești este generală, manifestată de organele de presă importante din principalele țări europene : Anglia, Franța, Austria, Prusia și statele germane, Turcia [11]. În rîndul acestora, se numărau „Vossische Zeitung“ ziar berlinez cu cel mai mare tiraj în statele germane, „Augsburger Allgemeine Zeitung“ și „Journal des Débats“ care, împreună cu „Times“ erau cele mai mari ziare din Europa [13] și „Le National“ care continua să rămînă foarte apropiat de problemele românești. Numărul articolelor și al informațiilor este impresionant [14] ; sînt avansate și explicate cele mai diverse idei, soarta viitoare a Principatelor fiind asociată soluțiilor privind *federalizarea* sau *confederalizarea* unor anumite regiuni, care trebuiau să reglementeze noul statut teritorial al Europei, bazat pe principiul naționalită-

---

[9] Deși, așa cum s-a apreciat, pentru radicalii europeni, problemele esențiale rămîneau Polonia și stăpînirea austriacă în nordul Italiei, iar *marii eroi* exilații polonezi și italieni, referirile la români sînt tot mai frecvente, clare și tranșante. Cf. Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 105—106. Vezi și A. J. Taylor, *The struggle for Mastery in Europa 1848—1918*, Oxford, Paperbooks, 1971, p. 3.

[10] C. A. Rosetti, *Note intime, 1844—1859*, II, *1848—1849*, București, 1903, p. 23.

[11] În rîndul acestora menționăm : Morning Chronicle, Morning Herald, Le National, Le Siècle, Le Constitutionnel, Journal des Débats, La Réforme, Courrier française, Le Bien Publique, Le Peuple Constituant, La Démocratie pacifique, La République, Le Peuple, Journal de la vrai République, La Révolution démocratique et sociale, Revue des Deux Mondes, Allgemeine Osterreichische Zeitung, Osterreichische Deutsche Zeitung, Wiener Zeitung, Gazette de Vienne, Constitution, Gazette de Spenner, Vossische Zeitung, Augsburger Allgemeine Zeitung, Deutsche Zeitung (Heidelberg), Gazeta Poștelor din Frankfurt, Mercure de Souabe, Gazette de Breslau, Journal de Constantinople ș.a. Pentru maniera în care sînt înregistrate evenimentele și etapele din desfășurarea revoluției românești, a se vedea Constantin Șerban, *Ecoul revoluției române de la 1848 în presa Europeană a vremii*, în vol. *Revoluția de la 1848 în țările române, Culegere de studii*, Redactori coordonatori N. Adăniloaie și Dan Berindei, Editura Academiei, București, 1974, 185—200.

[12] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 107 și Teodor Pavel, *Revoluția de la 1848 din țările române în corespondența către ziarul berlinez Vossische Zeitung*, în „Revista de istorie“, t. 27, 1974, nr. 3.

[13] Cf. Mihail D. Sturdza, *Bibliographie d'un réquisitoire. La Russie vue par la presse parisienne, Juillet 1848 — Juillet 1859*, în „Cahiers du monde russe et sovietique“, vol. IX, MCMLXVIII, 3e—4e cahier, p. 393.

[14] Numai în cele șase volume de documente consacrate revoluției de la 1848 sînt inserate peste 220 materiale, majoritatea din „Le National“, „Le Siècle“, „Le Constitutionnel“, „Journal des Débats“ și, mai ales, din „Augsburger Allgemeine Zeitung“. Cf. *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. I—VI, București, 1902—1910, passim. Pentru „Augsburger Allgemeine Zeitung“, a se vedea și Carla Braun von Stumm, *Der Widerhall der vereinigung der Donaufürstentümer in der Deutschen publizistik*, Acta Historica, tomus X, Monachii, 1972, p. 7—80.

ţilor. Problema românească este apreciată în acord cu soarta Imperiului otoman, cu noua alcătuire a Imperiului Habsburgic dar şi în legătură directă cu realităţile naţionale, cu existenţa naţiunii, a dreptului imprescriptibil al acesteia de a se constitui în limitele unui stat naţional, soluţie solicitată, în egală măsură şi de *interesele* europene.

Acest dens şi important material publicistic, expresie concretă, vizibilă, a unei largi şi febrile acţiuni diplomatice, a înscris problema românească, cu toate componentele şi multiplele sale implicaţii, în conştiinţa opiniei europene. *Imaginea* naţiunii române şi a României sînt creionate în dimensiunile lor reale. Împrejurările revoluţiei de la 1848 au contribuit esenţial la nuanţarea şi potenţarea imaginii pe care Europa o realizase, deja, în deceniile anterioare de fecundă acumulare.

Evaluînd rosturile strategice şi politice ale problemei româneşti, presa franceză aprecia, cu gravitate, că „nodul războiului european", „salvarea Europei şi a civilizaţiei" se află pe Dunăre. Prutul, se observa în acest sens, reprezintă un veritabil „Rubicon al istoriei contemporane" [15]. „A nos yeux, se pronunţa în continuare ziarul francez („La Réforme") la question roumaine est une de plus importante au point de vue de l'équilibre européen et surtout au point de vue de ce grand duel qui se vide aujourd'hui en Europe entre la démocratie et l'absolutisme". Naţiunea română, se afirmă în acelaşi sens, o „Franţă orientală", reprezintă „avangarda Europei libere şi republicane, chemată „de planter le drapeau de l'indépendance entre le Turc et le Russe, et d'élever une voix libre entre le Kremlin et le Sept Tours" [16].

Românii, ei înşişi, prin corespondenţe numeroase, inteligent alcătuite şi larg răspîndite, întregesc şi completează imaginea cu privire la importanţa rezolvării democratice, în sens naţional, a problemei româneşti. Importantă, dar şi semnificativă pentru nivelul la care se purta discuţia este *Scrisoarea unui român din Paris* inserată în acelaşi „La Réforme", la 24 noiembrie 1848. „Nous savons, se notează printre altele, que nos provinces sont la clé de voûte de l'équilibre européen au point de vue de la politique générale. A la question de l'indépendance de notre pays se rattachent plusieurs questions importantes du droit international de transactions commerciales et de principes, et nous savons par conséquent qu'en défendant notre nationalité opprimée par le protectorat arbitraire de la Russie, nous défendons en même temps l'intégrité de l'Empire ottomane, les intérêts du commerce de l'Allemagne, menacé par les empiètements des czar sur le bord du Danube et surtout le travail démocratique qui s'opère en ce moment au centre d'Europe. Nous savons qu'aux yeux de la Russie nos provinces sont le point strategique le plus importants pour le croisade qu'elle a entreprise déjà contre les libertés populaire" [17].

Este limpede surprinsă aici, pe linia celor comunicate mai sus, valoarea problemei româneşti în cuprinsul echilibrului european. În egală măsură, este subliniată unitatea celor 8 milioane de români, îndreptăţiţi de a-şi constitui un stat naţional: „Les Valaques, les Moldaves, les Transylvains — se notează în acest sens, se disent tous Roumains et le territoire depuis si longtemps te-

---

[15] La Réforme", 16 iulie 1848, în Olimpiu Boitoş, *op. cit.*, p. 117 şi *Anul 1848*, III, p. 180.

[16] O. Boitoş, *op. cit.*, p. 97—98, 192.

[17] *Ibidem*, p. 200.

moin de leurs douleurs, c'est la Roumanie“ [18]. Nimeni, poate, mai bine decît Hippolyte Desprez, publicist de prestigiu și bun cunoscător al problemelor, nu a dat expresie cu mai multă limpezime conștiinței naționale românești, credinței în unitatea națională, convingerii că mișcarea națională a românilor va deveni „una din puterile morale, din forțele politice cele mai mari din Europa orientală“. Românismul, nota publicistul, referindu-se la orizontul larg al conștiinței naționale, „survit pourtant et prospère ; il règne en Moldo-Valachie, il possede la Bucovine, la Hongrie orientale, la Transylvanie en dépit des Magyars, la Bassarabie malgré les Russes, et il a établi entre tous les pays roumains un lien d'idées et d'intérêts non moins fort que celui du sang“ [19]. Ziarele franceze influente își exprimau încrederea că, în cele din urmă, Europa va înțelege „la necessite de s'intéresser efficacement à une nation dont l'existence politique est necessaire pour le maintien de l'équilibre européen“ [20], „... dont les destinées peuvent influer d'une manière si marquée sur le destinés de l'Europe“ [21].

Consemnînd simpatia opiniei publice față de revoluția românească [22], atenția cu care era urmărită desfășurarea evenimentelor [23], reliefînd patriotismul actelor, observatorii străini nu pot să nu constate *„inteligența perfectă“* cu care a fost organizată și s-a desfășurat revoluția din Țara Românească [24], în acord cu condițiile internaționale complicate.

Presa franceză este cu totul de acord cu faptul că lumea germană este vital interesată în reglementarea în sens național a problemei românești, că sprijinul german poate fi direct și eficace. În acest sens, sintetizînd interesele comune ale Franței și ale Germaniei de a contracara obiectivele politice ale Rusiei, „Le Siècle“ își exprima speranța că cele două puteri vor colabora atît în problema Poloniei, cît și în aceea a Principatelor [25]. Intervenția rusă în Moldova și în Țara Românească, se consemnează în aceeași ordine de idei, a ridicat revoluția română la înălțimea unei chestiuni europene [26].

Presa germană, fără să omită nimic din problematica gravă și complexă a chestiunii românești, remarcă, îndeosebi, tangențele cu interesele

---

[18] *Ibidem*, p. 97—98. („La Réforme“, 24 martie 1848). În același sens, în „Le National“, din 17 aprilie 1848, scrisoarea unui român în care se notează : „On ne sait pas assez, en France, quel est le régime sous lequel vivent, depuis longues années, les huit millions d'hommes qui composent la nation Roumaine et qui, arbitrairement classés en Valaques, Moldaves, Bessarabes et Transilvains, ont conservé, sous des maîtres divers, une même conscience de leur droit, une même foi en la résurrection a venir de leur nationalité..., *Anul 1848*, I, 245—246.

[19] „Revue des Deux Mondes“ XVIII (1848), vol. XXI, p. 105—131 *(La Moldo-Valachie et le mouvement roumaine)* Cf. *Anul 1848*, I, p. 88—122. A se vedea și broșura *La Révolution dans l'Europe Orientale*, *Ibidem*, IV, p. 630—658.

[20] „Le Constitutionnel“, 18 august 1848, *Ibidem*, III, p. 258—260.

[21] „Le Siècle“, 27 decembrie 1848, *Ibidem*, V, p. 644 și urm.

[22] „L'opinion publique sympathique à la tentative d'emancipation avait accueilli avec faveur la nouvelle de la révolution moldo-valaque“. Cf. „Le National“ (Corespondență din Constantinopol, 26 septembrie 1848).

[23] „La diplomatie comme le public est toujours tenue en haleine par les affaires des Principautés...“. („Journal des Débats“, Corespondență din Constantinopol din 16 octombrie), *Anul 1848*, IV, p. 364—365.

[24] „La Réforme“, 2 august 1848. *Anul 1848*, III, p. 180—181.

[25] *„Provinces Danubiennes“*. Din „Gazette de Vienne“, după „Le Siècle“, Cf. *Anul 1848*, II, p. 235—237.

[26] „Le Courrier Français“, 22 octombrie 1848, Cf. Olimpiu Boitos, *op. cit.*, p. 170.

germane, în legătură cu relaţiile cu Rusia, cu libertatea navigaţiei pe Dunăre, cu unitatea Germaniei, în raport cu poziţiile deosebite ale Prusiei şi ale Austriei. Temele în discuţie sînt mult mai variate, dezvăluind acuitatea şi importanţa unui şir întreg de implicaţii şi interdependenţe. „Augsburger Allgemeine Zeitung", mai ales, prin mulţimea corespondenţelor din cele două capitale ale Principatelor, veritabile studii asupra realităţilor româneşti, menţin continuu problematica la un înalt nivel, oferind, uneori, detalii asupra stării de spirit, asupra unor episoade din timpul revoluţiei, de mare interes istoric [27]. De reţinut este faptul că marele cotidian reproduce numeroase materiale din periodicul transilvănean „Siebenbürger Bote" [28].

Opinia publică germană este pusă la curent cu dorinţa de unire pe care o manifestă locuitorii celor două principate, cu existenţa unei naţiuni unice [29]. Poporul român, se aprecia în acest sens, „este demn de a fi liber [30]. „Deutsche Zeitung" din Heidelberg, încă din noiembrie 1847, insera o corespondenţă în care se vorbea de dorinţa românilor de a reconstitui „regatul unit al Daciei". Realizarea practică, se nota în legătură cu aceasta, implică sprijinul Germaniei. La 1 iunie 1848, în nr. 153 al ziarului, este publicat un amplu articol cu titlul *Însemnările unui moldovean* [31], care reia problema unităţii, discutînd-o în noua perspectivă. Este detaliat înfăţişată situaţia geopolitică, unitatea celor 8 milioane de români speranţele investite de aceştia în lucrările Parlamentului de la Frankfurt; sînt reliefate, totodată, soluţiile politice posibile, inclusiv aceea a federalizării. Ca şi în cazul polonezilor şi al italienilor, se apreciază în legătură cu aceasta, „ne aflăm în faţa unei lupte dîrze, iar semnalul pentru izbucnirea ei s-a dat. În consecinţă, ne îndreptăm privirile spre acei care au şi început o luptă asemănătoare şi vrem ca exemplul lor să ne întărească şi să ne încurajeze. Fie ca acelaşi fluviu care trece prin ţinuturile noastre şi ale voastre să fie martorul aceleiaşi libertăţi", se notează în finalul articolului.

Imaginea evenimentelor din ţările române apare conturată în aceleaşi linii şi culori în presa germană. Revoluţia română este înfăţişată ca fiind opera naţiunii, urmărind unitatea, libertatea şi organizarea în spirit nou, modern. Problematica şi soluţiile sînt mult complicate însă de rivalitatea care separa Prusia de Austria, de faptul că, în prima parte a revoluţiei,

---

[27] Diplomaţii germani, la rîndul lor, nu întîmplător, fireşte, au jucat un rol atît de important în revoluţia română. Se ştie, de pildă, rolul de mijlocitor pe care l-a avut Richtoffen între revoluţionarii moldoveni şi Poartă. Vezi, mai nou, în acest sens, Camil Mureşanu—Hilde Mureşanu, *O imagine germană asupra revoluţiei române de la 1848 în Ţara Românească*, în Vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească*, p. 339—343. Interesul german sau austriac pentru problema românească şi pentru desfăşurarea evenimentelor din Principate şi-a găsit expresie şi în importanta corespondenţă a consulului austriac din Galaţi C. Huber. 63 piese ale acestei corespondenţe sînt incluse în colecţia *Anul 1848*. Dosarul se află la academicianul Ştefan Pascu, prin bunăvoinţa căruia ne-a fost pus la dispoziţie.

[28] Cf. C. Göllner, *Presa săsească un nou izvor pentru mişcarea revoluţionară din Moldova (1848)*, în „Revista istorică", an XXII, 1936, p. 105—111.

[29] În acest sens, vezi „Vossische Zeitung", Teodor Pavel, *op. cit.*

[30] Cf. „Constitution" (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 781—783).

[31] Cf. D. Ivănescu, Horst Fassel, *Ştiri externe despre revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 355—360.

Austria constituţională dialoghează cu naţionalităţile într-o altă manieră. Ca urmare, în această perioadă, planurile de federalizare şi discuţiile în legătură cu acestea abundă. Firesc, lupta naţională a românilor din Transilvania (cu toate că unitatea integrală este limpede afirmată, subliniindu-i-se implicaţiile şi consecinţele) este apreciată nu atît în legătură cu realităţile generale româneşti, cît, mai ales, în contextul mişcărilor naţionale din Imperiu sau în cuprinsul politicii de contracarare a panslavismului rus[32].

Cu toată diversitatea soluţiilor politice discutate, expresie a intereselor deosebite, divergente, adeseori, ale puterilor, presa europeană a vremii a oferit o imagine completă asupra revoluţiei româneşti, subliniind existenţa unei naţiuni unice, înscrisă cu toate drepturile în harta lumii. Concluzia care se desprinde din suma materialelor, formulată după înfrîngerea revoluţiei şi ocupaţia militară a Principatelor, tot de H. Desprez, constată că „la defaite des Moldo-Valaques ne saurait donc être que momentanée et le mouvement qui conduit l'Europe Orientale à sa régénération ne laissera par de côté la race roumaine". Reproducînd versurile lui Alecsandri din *Deşteptarea României* şi reliefînd forţa cu care respiră ideea unităţii naţionale româneşti, publicistul subliniază că apelul poetului român nu are în vedere numai pe românii din cele două Principate: „Ces paroles, sublinia el, étaient adresées aussi, a ceux de la Hongrie, de la Transilvanie, de la Bucovine, de la Bassarabie. Debout, debout ajoutait le poète: voici l'heure de la fraternité pour tous les enfants de la Roumanie. Frères du même nom, frères du même sang, étendons nos bras par dessus la Molna, le Milkow, le Pruth, les Carpathes, et donons nous tous la main pour ne former désormais qu'une seule nation dans une seule patrie"[33].

Această esenţială opţiune, care a definit istoria românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a devenit, prin intermediul presei şi a publicisticii europene o componentă a conştiinţei generale; faptul a uşurat înscrierea mişcării româneşti în şirul mişcărilor naţionale de pe continent. Adevărul se degajă limpede din succintele notaţii formulate mai sus. Importantă prin ea însăşi, prin complexul de consecinţe şi implicaţii pe care mişcarea naţională a românilor trebuie să-l aibă asupra echilibrului şi a relaţiilor dintre puteri, *problema românească*, definită atît de sigur, în liniile sale esenţiale, în cursul revoluţiei de la 1848, a căpătat o pondere deosebită în desfăşurarea ulterioară a crizei orientale, începută prin declanşarea războiului Crimeii. Dunărea devine din nou „centrul de gravitaţie al lumii"[34], iar unirea Principatelor o veritabilă piatră de încercare a relaţiilor dintre puteri, un element esenţial în stabilirea noului echilibru european.

---

32 Pe această linie se înscrie „La Pologne", publicaţie a Societăţii slave din Paris, ziar al slavilor confederaţi polonezi, boemi, iliri, sîrbo-bulgari şi ruteni, al cărui director era Cyprian Robert. Am consultat colecţia — aflată, cu mari lipsuri, la cota 033212 — la Bibliotek Uniwersitecka Warszawie.

33 *La Révolution dans l'Europe orientale*, cf. *Anul 1848*, IV, 630—658.

34 Cf. *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VIII, p. 251. Expresia este atribuită lui Talleyrand şi este reluată într-un document oficios francez din vara anului 1858.

Problema românească urcase o nouă treaptă pe calea deslegării sale în acord cu opţiunile politice naţionale. Epoca în care soarta Principatelor fusese sacrificată, mereu, exigenţelor şi împrejurărilor politice[35] fusese depăşită. De acum înainte, în soluţionarea sa, dorinţele şi fapta românilor trebuiau să aibă un rol precumpănitor. În atingerea acestui obiectiv, *opinia publică* — care-şi formase imaginea prin intermediul substanţial al presei, al publicisticii în general, a jucat un rol important. Ea s-a dovedit a fi o forţă politică de prim rang în lumea contemporană.

[35] În 1835, comunicînd informaţii în legătură cu starea de spirit din Principate, cu privire la neîncrederea manifestată de reprezentanţii mişcării naţionale faţă de buna credinţă a puterilor europene, Cochelet, consulul Franţei la Bucureşti, comunica superiorului său că aceştia nu-şi ascund îngrijorarea deoarece ştiu că „leur sort serà toujour d'être sacrifiés aux exigences et aux circonstances politiques et que dans celles-ci on ne consultera jamais leurs voeux". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, 47—475 (Cochelet către Broglie, 18 martie 1835).

ETAPE ALE UNITĂȚII ROMÂNEȘTI (1856—1878)

DE

V. CRISTIAN

Făurirea statului național român modern a fost un proces complex, presupunînd, deopotrivă, realizarea unității naționale, cucerirea independenței politice, asigurarea progresului în diferitele domenii ale vieții social-economice și culturale în conformitate cu cerințele generale ale evoluției omenirii din acea epocă. Prin forța lucrurilor deci, acest proces nu s-a putut realiza decît în etape, fiecare din ele constituind o dezvoltare a celor anterioare și o pregătire a celor viitoare. Cazul nu este, firește, singular; el are numeroase similitudini în modul în care au fost create alte state europene moderne, mai ales cu acelea în care făurirea unității naționale a constituit unul din aspectele fundamentale. O comparație cu etapele pe care le-a necesitat unificarea Italiei sau Germaniei este cît se poate de edificatoare în acest sens. Încadrîndu-se, astfel, într-un proces mai general, făurirea statului național român modern aduce în tabloul atît de interesant al Europei „Secolului naționalităților" și importante note particulare, ca și sugestive nuanțe, de natură să permită o mai bună înțelegere a raportului general-particular în dezvoltarea modernă a continentului. Ele sînt legate de importanța pe care a avut-o acțiunea populară, de rosturile culturii (atît prin militantismul conținutului său, cît și prin furnizarea unui important contingent de oameni politici), de particularitățile acțiunii diplomatice într-o anumită perioadă, de modalitățile în care a fost perfecționat instrumentul militar ș.a. În același timp, trebuie avute în vedere și împrejurările internaționale, de o însemnătate deosebită în condițiile statutului juridic pe care îl aveau diferitele țări și regiuni istorice românești, împrejurări uneori favorabile, dar care de cele mai multe ori au frînat realizarea aspirațiilor românești [1].

---

[1] Vezi dintre lucrările mai noi cuprinzînd priviri de ansamblu asupra problemei *România în relațiile internaționale 1699—1939* (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Editura Junimea, Iași, 1979; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român,* 1918, vol. I, Editura Academiei, București, 1983; Gh. Platon, *Istoria modernă a României,* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.

Mai ales această din urmă situaţie explică faptul că făurirea statului naţional român modern a fost un proces mai îndelung decît în alte cazuri. Dificultăţile care au trebuit înfrînte au fost mai importante şi mai complexe. În general, fenomenul emancipării naţionale a popoarelor europene cunoaşte, în veacul trecut, două tipuri. În primul din ele, caracteristică este forţa centripetă — reunirea într-un singur corp naţional a unor state şi stătuleţe independente sau semiindependente care includ părţi ale aceleiaşi comunităţi naţionale (cazul tipic fiind aici cel german). În cel de al doilea, tendinţa este centrifugă, caracteristică fiind mişcarea de desprindere a unor comunităţi naţionale din cadrul unor imperii multinaţionale, pentru a se constitui în state de sine stătătoare (cum sînt, de exemplu, cazurile oferite de imperiile habsburgic sau otoman). Primul dintre aceste două tipuri este, evident, avantajat, şi aici fiind însă necesară înfrîngerea unor importante dificultăţi, interne, ca şi externe. În cel de al doilea, greutăţile sînt şi mai importante dovadă faptul că, în unele cazuri, emanciparea naţională nu a putut fi rezolvată (de altfel, uneori doar temporar sau parţial) decît în condiţiile de la sfîrşitul primului război mondial. Or, exemplul românesc oferă un tip mixt, ceea ce a făcut ca dificultăţile să fie cu atît mai pronunţate. Înainte de 1859, românii continuau să trăiască în cadrul unor graniţe politice stabilite în evul mediu şi devenite, în condiţiile formării naţiunii, artificiale, în state aflate sub dominaţia celor trei imperii vecine, o dominaţie de o intensitate deosebită, ea fiind mai slabă în Moldova şi Ţara Românească, care au reuşit să-şi păstreze autonomia, dar unde continuă să se exercite suzeranitatea otomană, dublată, după 1829, de protectoratul rus, apoi, din 1856, de garanţia colectivă a puterilor europene. În consecinţă, mişcarea de emancipare naţională românească trebuie să aibă, în acelaşi timp, o direcţie centrifugă, de desprindere de sub dominaţia multinaţionalelor imperii vecine şi una centripetă, de reunire în cadrul unui edificiu statal unitar. Este de la sine înţeles că dificultăţile în calea ridicării acestuia erau considerabile, ceea ce a făcut ca proiectele arhitecţilor revoluţionari de la 1848 să nu-şi afle deplina împlinire decît în 1918, dar au şi demonstrat forţa irezistibilă a ideii naţionale, superioară împrejurărilor potrivnice, pe care a reuşit să le învingă treptat, o perioadă importantă fiind aceea care îşi va afla încununarea o dată cu cucerirea independenţei depline de stat.

Etapele care au premers acest moment fundamental sînt numeroase, fiind caracterizate de importante realizări atît pe plan intern, cît şi pe plan extern. În interior, ele sînt marcate de succesive cîştiguri pe plan politic, social-economic, cultural ; în exterior, sînt asociate de treptate şi importante succese diplomatice, propagandistice, în sfîrşit militare. Între aceste aspecte nu există o separaţie, ci o strînsă interdependenţă, atît în ceea ce priveşte raportul intern-extern, cît şi diferitele sale laturi.

Punctul de plecare în înfăptuirea statului naţional unitar român trebuie considerat anul 1848. Ce-i drept, el reprezintă un moment de sinteză a unor mai vechi aspiraţii. Pe de altă parte, revoluţia română de atunci, ca şi alte revoluţii din Europa a fost înfrîntă. Dar . 1848 prezintă, din punctul de vedere care ne interesează aici, o dublă importanţă. Pe de o parte, de la ideea unui stat naţional modern se ajunge la o acţiune directă în acest sens. Pe de altă parte, programul întocmit acum avea să stea la

baza acțiunilor următoare, cei care se vor strădui să-l aplice beneficiind de fructuoasa experiență a revoluției. Împrejurările în care fusese înfrîntă revoluția i-a determinat să acorde o deosebită atenție cîștigării unor puncte de sprijin în exterior, atît în rîndurile opiniei publice, cît și în cele ale diplomației, rezultatele obținute în această direcție ducînd nu numai la impunerea chestiunii românești ca problemă internațională [2], ci constituind și o importantă etapă în pregătirea condițiilor externe pentru făurirea statului național unitar român. Firește, între opinia publică și diplomație există o deosebire, dar prima a avut importantul rol de a contribui la atitudinea pe care o va adopta cea de a doua, mai ales în cazul unor anumite state. Reprezentanți autorizați ai ei, din Franța pînă în Rusia, din Anglia pînă în Italia, se vor pronunța ferm în sprijinul cauzei românilor, așa cum vor proceda una din cele mai mari personalități științifice ale secolului, francezul Jules Michelet, compatriotul său Edgar Quinet, care prin *Les Roumains* (1856) a dat „pagina cea mai sublimă din cîte s-au scris vreodată despre țara și nația noastră", după aprecierea lui Kogălniceanu [3] sau cunoscutul gînditor rus Cernîșevski, care, arătînd, că Rusia „simpatizează cu dorința poporului român de a se uni într-un singur stat", sublinia că „a sosit timpul recunoașterii acestei țări, generos înzestrată de natură, dar care n-a auzit decît tumultul armelor, în loc să aibă parte de brazda fertilă a plugului pașnic" [4].

Timpul acestei recunoașteri sosise și pe plan diplomatic. Firește, nu putea fi vorba de o recunoaștere generală. Unirea Principatelor era un act care contravenea intereselor Imperiului otoman, ca și Imperiului habsburgic. Pentru primul, ea era un pas spre desprinderea definitivă de sub suzeranitatea Porții a Moldovei și Țării Românești, suzeranitate ce-i drept serios afectată de evoluția regimului internațional al acestora, mai ales după 1829, an care constituie, din punctul de vedere care ne interesează aici, și revenirea fostelor raiale Turnu, Giurgiu și Brăila în componența Țării Românești. Pentru Imperiul habsburgic, Unirea reprezenta o amenințare directă, întrucît noul stat trebuia să constituie, fapt care avea să fie validat de istorie, un irezistibil punct de atracție pentru românii aflați în afara granițelor sale, dintre care majoritatea erau înglobați tocmai posesiunilor Curții de la Viena [5]. Împotriva acestor opoziții, problema Unirii Principatelor a devenit o problemă europeană, ea constituind o chestiune fundamentală la sfîrșitul noii crize orientale care se încheia prin Congresul de la Paris din 1856 [6]. Fără îndoială, pentru diplomația europeană, ea constituia și una din modalitățile prin care se avea în vedere asigurarea unui echilibru de forțe pe plan continental, prin crearea unui stat-tampon între cele două vechi rivale, Rusia și Turcia, dar soluțiile avute în vedere porneau de la realități românești : era vorba atît de hotărîrea reunirii cu Moldova a celor

---

[2] Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Editura Junimea, Iași, 1975

[3] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. II. *Scrieri istorice*, ed. Al. Zub, Editura Academiei, București, 1976, p. 580.

[4] N. Ceachir, *100 de ani de la Unirea Principatelor*, București, 1959, p. 134.

[5] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 142.

[6] Leonid Boicu, în *România în relațiile internaționale*, p. 143. Chestiunea română „a stat în prima linie a problematicii Congresului, fiind, îndeosebi prin urmările ei, una dintre pietrele unghiulare ale menținerii sistemului de alianțe".

trei județe din sudul Basarabiei, cît și de punerea problemei Unirii celor două principate dunărene. Ce-i drept, complicatul context politic al epocii nu a permis o decizie în această privință, în spiritul celei preconizate, din interese în parte deosebite, de Franța, Sardinia, Rusia. Faptul însă că problema era ridicată pe ordinea de zi a unui Congres european constituia un moment important în evoluția ei, ce nu poate fi privită decît în cadrul unui indestructibil raport intern-extern. La fel de importantă este și hotărîrea de a se consulta voința populației celor două țări, hotărîre cu un caracter singular în activitatea areopagului european al epocii, obișnuit în virtutea tradiției să procedeze doar la tratativele între marile puteri, ale căror hotărîri trebuiau să aibă valabilitate și pentru popoarele al căror punct de vedere era complet neglijat. Era vorba, aici, de inaugurarea acelei „diplomații populare", cu implicații atît de importante în jurul anului 1860, mai ales pentru modul în care s-au manifestat în „secolul naționalităților" românii și italienii[7]. Și prin impactul intern-extern, se poate spune că activitatea celor două adunări ad-hoc din Moldova și Muntenia constituie o nouă, însemnată și semnificativă etapă pe drumul realizării unității statale românești.

Referindu-se la caracterul Adunării ad-hoc a Moldovei, la puțină vreme după deschiderea acesteia, Mihail Kogălniceanu arăta că deputații care o compun reprezintă țara însăși („Noi, Adunarea ... înfățoșăm țara"[8]), afirmație valabilă, deopotrivă, și pentru divanul similar reunit în același timp în capitala munteană. Cu o formulare lapidară și pregnantă, atît de caracteristică stilului său, Kogălniceanu mergea la esența lucrurilor. Fiindcă, dacă adunările fuseseră convocate ca urmare a unei hotărîri externe, ele trebuiau să vorbească în numele tuturor locuitorilor din cele două principate, în spiritul impus atît de moștenirea și îndemnul istoriei naționale, cît și de „duhul veacului". Deputații nu s-au limitat la un simplu rol consultativ, ci și-au afirmat voința de a se manifesta ca arhitecți și constructori ai edificiului statal român modern. Ei porneau aici de la generosul exemplu al anului 1848, mulți dintre ei fiind atunci participanți direcți la revoluție. Marile idei ale acesteia se vor regăsi, astfel, în dezbaterile și hotărîrile adunărilor, după cum vor preocupa intens și constant opinia publică, într-o discuție cu un caracter foarte larg, despre care sursele edite, oricît de numeroase ar fi ele, nu ne pot da decît informații parțiale. Pornind de la amintita formulare a lui Kogălniceanu, se poate spune că dacă Adunările „înfățoșează țara", la rîndul ei „țara" se implică în lucrările acestora, se transformă într-o „Adunare" de un fel deosebit, care înțelege să-și spună cuvîntul în toate problemele esențiale ale epocii.

Atmosfera de puternică efervescență, amintind-o pe aceea de la 1848, s-a manifestat încă din perioada premergătoare reunirii adunărilor, devenind deosebit de puternică în perioada pregătitoare reunirii alegerilor, fiind marcată de numeroase manifestații populare, acțiuni ale diferitelor societăți și comitete, o energică activitate publicistică. Țelul fundamental, proclamat în modul cel mai limpede, este Unirea Moldovei cu Muntenia. Ea este

[7] Julian Klaczko, *Deux Chanceliers. Le Prince Gorceakof et le Prince de Bismarck*, Paris, 1876, p. 113—114.

[8] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*. I. 1856—1864, Text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu, Editura Academiei, București, 1983, p. 32.

cerută în numele unor aspirații profunde și în acela al unor cerințe neapărate ale epocii. Într-un articol, publicat în gazeta „Zimbrul" (devenită ulterior, în mod simbolic, „Zimbrul și Vulturul"), Gh. Melidon scria că Unirea aproape nu are nevoie de a fi înțeleasă de vreme ce este simțită, fiindcă ea este „o trebuință națională, instinctivă, pe care un român o simte curgînd împreună cu sîngele prin vinele sale, o suge cu laptele la sînul mamei sale, o respiră cu aerul țării sale, o gustă cu rodurile țarinei sale, o vede în curgerea apelor patriei sale, o privește în configurarea terenului său"[9]. Unirea nu era cerută însă numai ca reflex al adîncului sentiment național, ci și ca expresie a unei mature judecăți politice. Faptul este exprimat în numeroase manifestații, deosebit de revelatorii fiind cele din Moldova; în bună parte, ele sînt legate de Iași, oraș cu un atît de important rol în pregătirea Unirii[10], dar la fel de semnificative sînt și cele din diferite județe, ideea care domină, ca o subliniere a necesității înfăptuirii acestui act, fiind aceea că, prin el, se va realiza „un mare princip al fericirii urmașilor noștri".

Într-o asemenea atmosferă, falsificarea alegerilor din Moldova, de către conducerea antiunionistă impusă de Poartă, a determinat o reacție deosebit de energică, cu largi implicații diplomatice, ceea ce a dus în cele din urmă, la anularea lor. Noile alegeri au demonstrat limpede care este voința alegătorilor, din cei 83 de deputați doar doi fiind antiunioniști. De altfel, „și în Moldova separatiștii alcătuiau un grup extrem de subțire", cu un bagaj de idei „mai mult decît sărăcăcios" și care „au rămas un grup îngust, bazat înainte de toate pe sprijin extern", după cum arăta istoricul sovietic V. B. Vinogradov[11], care sublinia, de asemenea că „studiul situației pe teren a convins diplomații ruși că separatiștii nu au în Principate rădăcini adînci"[12].

Alese ca urmare a unei participări la vot de proporții fără precedent, adunările aduceau și importanta noutate a unei largi reprezentări sociale. Firește, numărul deputaților boieri și clerici era relativ ridicat, dar lor li se alătură cei care îi reprezintă pe orășeni și, mai ales, pe țărani, ultimii constituind un „element nou în adunările noastre moderne, dar sortit pe viitor să asigure forța vitală a țării", după cum scria o publicație a epocii. În adunări, ei au avut un rol important, atît prin largul suport social pe care i-l conferă simpla lor prezență, cît și prin o activă participare la dezbateri, fapt deosebit de important pentru modul în care s-a pus principala problemă a momentului. Observatorii contemporani au subliniat că deputații țărănimii erau „mai mult decît toți ceilalți înclinați spre Unire", văzînd în aceasta nu numai o simplă „întrunire a Principatelor", ci și o bază a emancipării și propășirii lor social-economice.

De altfel, lucrările adunărilor s-au desfășurat într-o atmosferă de entuziasm general, în concordanță cu ferma lor adeziune la programul unionist. La Iași, acesta a fost prezentat de Mihail Kogălniceanu, care, într-un memorabil discurs, întemeiat pe drepturile și îndemnurile istoriei, realizînd

---

9 „Zimbrul", 20 iunie 1856.

10 *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600—1859—1918*, (coord. Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu), Editura Junimea, Iași, p. 61 și urm.

11 V. N. Vinogradov, *Rossia i ob'edinenie Rumînskih kniajestv*, Moskva, 1961, p. 204.

12 *Ibidem*, p. 185.

o strînsă relație trecut-prezent-viitor, sublinia că „dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hrănită de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare este Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită, și neapărată“ [13]. În încheiere, el cerea respectarea autonomiei Principatelor, Unirea lor „într-un singur stat sub numele de ROMÂNIA“, prinț străin ereditar, neutralitate și „putere legiuitoare încredințată unei obștești Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele nației“ [14], puncte care au întîmpinat opoziția a doi deputați doar, Adunarea manifestîndu-și adeziunea fermă la ideea Unirii. Aceleași cerințe au fost votate în unanimitate de Adunarea munteană, în aceeași atmosferă de înaltă trăire patriotică, prelungită, ca și la Iași, printr-o înflăcărată manifestare populară.

Reprezentînd interesele naționale, bucurîndu-se de un puternic suport social, Adunările ad-hoc au contribuit atît la pregătirea actului de la 24 ianuarie 1859, cît și la afirmarea românilor pe plan internațional. Lucrările lor au fost urmărite cu interes nu numai de comisia compusă special în acest scop de reprezentanți ai puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris, care s-au putut convinge, la fața locului, de puternica voință de unire a românilor, ci și de opinia publică internațională. Unii diplomați și publiciști conservatori și-au exprimat chiar temerea că efervescența din Principate ar putea fi contaminantă pentru popoarele vecine.

Etapă importantă în pregătirea Unirii Moldovei cu Muntenia, Adunările ad-hoc constituie unul din momentele de puternică afirmare a energiei naționale. Într-un discurs pe care îl rostea atunci, Mihail Kogălniceanu făcea afirmație că „astăzi nu numai că scriem, dar facem istoria“ [15]. 1857 venea să dovedească adevărul pe care cărturarul îl afirmase în cunoscutul său *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, anume că poporul este „izvorul tuturor mișcărilor și isprăvilor“. Fiindcă, de fapt, frumoasa pagină de istorie a acelui an poartă o semnătură colectivă, aceea a unui popor care și-a exprimat prin reprezentanții săi profunda aspirație a unității și propășirii. Tocmai prin aceasta, programul elaborat atunci are un profund caracter național și el va sta la baza acțiunilor viitoare, motiv pentru care am insistat aici asupra sa.

În împrejurările internaționale ale epocii, programul național din 1857 nu a putut fi însă realizat decît treptat. A fost necesar un important efort intern și extern, mai ales că, după 1856, în statutul juridic al Principatelor intervenise importanta noutate a garanției colective a puterilor europene [16]. Ce-i drept, datorită deosebirilor de vederi dintre acestea, uneori contradictorii, ea nu se poate exercita într-o manieră unitară, dar simpla ei existență face ca aproape orice acțiune românească importantă să determine și o reacție a concertului european. A rezultat de aici un interesant joc diplomatic în care românii au devansat în mod constant concesiile pe care era dispusă să le facă în diferite momente Europa, reușind să impună în fața ei Unirea, diferite măsuri pentru consolidarea ei și, în sfîrșit, Independența de Stat.

---

[13] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*. I, p. 27.

[14] *Ibidem*, p. 29.

[15] *Ibidem*, p. 34.

[16] Gh. Cliveti, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române*, AIIAI, XX, 1983, p. 175—189.

Încunoștiințată de aspirațiile limpede formulate de Adunările ad-hoc, diplomația europeană, în contradictoria ei configurație, nu a reușit să ajungă decît la o soluție de compromis prin îndelungile discuții ale Conferinței de la Paris din 1858. Convenția încheiată aici prevedea crearea „Principatelor Unite ale Moldovei și Valahiei", dar acestea, cu excepția denumirii și a unei Comisii Centrale, urmau să constituie, de fapt, două state distincte, fiecare avînd o organizare politico-administrativă proprie. Era, evident, un „regim hibrid" [17] ceea ce făcea pe un cunoscut istoric englez de mai tîrziu să arate că „ne este dificil să concepem că oameni de stat serioși au putut crede că jumătăți de măsură ar putea fi eficace și să poată reține mareea sentimentului național care urca sub ochii lor" [18]. Totuși, simplul fapt că problema Unirii Principatelor era discutată într-o conferință specială a puterilor europene constituia un moment important pe drumul realizării ei. Ce-i drept, prevederile Convenției din august 1858 erau departe de cererile formulate de Adunările ad-hoc, dar, în raport cu statu quo-ul, aplicarea lor ar fi reprezentat un pas înainte în statutul juridic al Principatelor. În același timp, după cum s-a remarcat, „Conferința de la Paris a constituit un imbold în lupta pentru realizarea Unirii în fapt. După cum Italia nu se resemnase să rămînă o „expresie geografică", românii nu înțelegeau ca țara lor să rămînă o „expresie diplomatică" [19].

Prima lună a anului următor avea să constituie, în această privință, demonstrația cea mai elocventă. Momentul hotărîtor este, faptul nu mai are nevoie a fi explicat, ziua de 24 Ianuarie. El nu poate fi desprins însă de cel care l-a precedat — alegerea, la 5 Ianuarie 1859, a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei. Urcarea acestuia pe tron căpăta o valoare de simbol. Era evident că ea dădea glas unei aspirații generale, aceea sintetizată de Mihail Kogălniceanu, care îi cerea, în impresionantul discurs pe care îl ținea la încoronarea din acea zi a noului domn, în numele trecutului și al prezentului, să fie „la legi nouă, om nou" [20]. Astfel încît, dacă urcarea lui Cuza pe tronul Moldovei se încadra pe deplin în prevederile Convenției din august 1859, în fapt ea era și o importantă premisă pentru depășirea acesteia, putînd fi considerată ca o nouă etapă pe drumul spre Unire.

Condițiile în care s-a realizat Unirea Principatelor, acest „mare act al poporului Român" [21], sînt bine cunoscute [22]. Ceea ce atrage în mod deosebit atenția este că, din acest moment, românii încep să practice, în fața diplomației europene, politica faptului împlinit, „Măria Sa Faptul Împlinit", după cum atît de sugestiv spuneau contemporanii. El se manifestă prin acțiunile oamenilor politici, dar își găsește forța în suportul popular, care are, adeseori, și rolul de catalizator. Din punct de vedere strict legislativ, Cuza este

---

[17] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, trad. de Alice Bădescu, f. 1, f.a., p. 230.

[18] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, P.U.F., Paris, 1937, p. 294.

[19] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 143.

[20] Mihail Kogălniceanu, *Opere*. III. *Oratorie*, I, p. 112.

[21] V. N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 4.

[22] În afara a numeroase lucrări românești care i-au fost consacrate (cele mai importante dintre ele sînt menționate în Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 540—541), Unirea a generat o extrem de bogată istoriografie străină (V. Cristian, *L'Union des Principautés Roumaines dans l'historiographie étrangère. Bref aperçu*, AIIAI XVII, 1980, p. 21—55).

ales şi pe tronul Munteniei de Adunarea electivă a acesteia, ai cărei deputaţi utilizează cu inteligenţă o fisură a Convenţiei de la Paris, dar alegerea sa este, deopotrivă sau, poate, mai ales, opera miilor de demonstranţi care s-au reunit timp de trei zile în preajma localului în care problema era dezbătută de deputaţi. Faptul este caracteristic tuturor marilor momente asociate de drumul spre unitate naţională, cu impresionanta încununare de la 1 Decembrie 1918; în fiecare din ele, hotărîrea a fost luată de o adunare legal constituită, dar ea şi-a găsit aprobarea generală de marile adunări constituite spontan, reprezentînd diferitele clase şi categorii sociale şi, fapt deosebit de important, mai ales pe cele de jos. Este interesantă participarea la manifestaţiile din zilele de 22—24 ianuarie 1859 de la Bucureşti a numeroşi ţărani, care aveau intuiţia, ce se va dovedi pe deplin îndreptăţită, că Unirea va avea importante consecinţe pentru îmbunătăţirea soartei lor.

Actul de la 24 Ianuarie constituie o etapă fundamentală în edificarea statului naţional unitar. După importantele pregătiri anterioare, începea construcţia propriu-zisă. Ce-i drept, pentru diplomaţia europeană, luată, cea mai mare parte a ei, prin surprindere, aceasta nu-şi avea drept la existenţă. A fost nevoie de multe discuţii [23] pentru recunoaşterea lui Cuza ca domnitor atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească şi abia după aproape trei ani s-a ajuns la recunoaşterea Unirii, dar numai pentru timpul domniei sale, ceea ce însă constituia un nou succes diplomatic românesc.

Pentru români însă, 24 Ianuarie 1859 constituie o decizie asupra căreia nu se mai putea reveni. Domnitorul însuşi avea convingerea, pe care o va împărtăşi foarte clar consulilor străini, că actul din acea zi aparţine deja Istoriei. De altfel, întreaga activitate pe care o va desfăşura pînă la reunirea celor două Adunări la începutul lui 1862 — convocate, simbolic, tocmai la 24 Ianuarie — este o dovadă în acest sens. Chiar dacă nu toate măsurile preconizate au putut fi şi materializate, ele constituie mărturii semnificative în acest sens. Una din cele mai revelatorii este înfiinţarea Universităţii din Iaşi, în octombrie 1860, concepută ca un aşezămînt naţional şi privită ca atare de întreaga comunitate românească [24].

Constituirea statului unitar a reprezentat o importantă premisă pentru lupta naţională ulterioară, atît pentru obţinerea independenţei politice depline a acestuia, cît şi pentru pregătirea condiţiilor desăvîrşirii unităţii statale a tuturor românilor. Activitatea impresionantă desfăşurată în timpul lui Al. I. Cuza a avut consecinţe deosebit de profunde în acest sens, ea impunînd prin densitatea ei; „puţine guverne s-au putut mîndri să fi realizat, în cinci ani, reforme atît de adînci, atît de importante, atît de decisive", observa, pe bună dreptate, un bun cunoscător al problemei naţionalităţilor în veacul trecut [25]. În esenţă, ele aveau drept menire dezvoltarea modernă a noului stat. Dar chiar prin acest fapt, reformele au contribuit şi la dezvoltarea luptei naţionale, între aceste două aspecte legătura fiind deosebit de strînsă şi în această

---

[23] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 71 şi urm.; D. Vitcu, *Diplomaţii Unirii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1979, passim.

[24] *Istoria Universităţii din Iaşi* (coord. Gh. Platon, V. Cristian), Editura Junimea, Iaşi, 1985, p. 42 şi urm.

[25] Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie*, Paris, 1930, p. 5.

perioadă. S-a putut vorbi, în legătură cu evoluția dintre anii 1859 și 1866, de mai multe etape în drumul spre independență [26]. Marile reforme din timpul lui Cuza constituie însă, printr-o acțiune directă sau indirectă și etape ale drumului spre unitate. De altfel, consolidarea tînărului stat, inclusiv uniformizarea administrației, justiției, armatei, răspundeau ambelor necesități.

Un moment important în această privință îl reprezintă secularizarea averilor mănăstirești. Statutul pe care îl aveau numeroasele așezăminte închinate, făcea ca o importantă parte a teritoriului Principatelor să iasă, fie și parțial, de sub controlul administrației acestora, în afara faptului că substanțiale bogății luau drumul străinătății [27]. Secularizarea avea menirea să înlăture ambele inconveniente (la care se adăugau altele, inclusiv de ordin moral) ; cît de grave erau ele o dovedește nu numai analiza importanței pe care o aveau, din diferite puncte de vedere mănăstirile închinate, ci și acerba dispută diplomatică angajată ca urmare a deciziei lui Cuza.

Momente deosebit de importante sînt și energicele acțiuni din 1864. Lovitura din 2/14 mai este îndreptată, în esența ei, împotriva Convenției de la Paris din 1858 [28], afirmînd dreptul unui popor de a-și reglementa singur soarta. Ce-i drept, acțiunea este realizată de sus, dar semnificația ei rămîne aceeași. Mai ales, ea a asigurat cadrul pentru realizarea uneia din cele mai importante acțiuni din timpul lui Cuza, reforma agrară [29]. Dincolo de imperfecțiunile ei, inerente însă timpului, ea a avut consecințe extrem de importante și nu numai pe plan social-economic. Situația agrară din Moldova și Țara Românească prezentase unele deosebiri, pe care actul din 1864 le va atenua în mod substanțial. Mai ales însă, reforma din 1864, care avea să facă din Cuza „domnitorul țăranilor“, avea să aibă importante consecințe asupra rolului pe care aceștia îl vor avea în evoluția viitoare a societății, inclusiv pe plan național și internațional. O constatare, îndeosebi, se impune. Între 1864 și 1877 există un interval de numai 13 ani ; ostașii care au format armata care a purtat Războiul pentru Neatîrnare sînt, în marea lor majoritate, țăranii care fuseseră împroprietăriți la 1864 sau fiii acestora. Modul exemplar în care au luptat ei și care a avut darul să trezească entuziasmul Europei nu poate fi despărțit de noua situație pe care le-o crease Cuza, o situație care venea în întîmpinarea cerințelor deputaților pontași de la 1857. Era o luptă pregătită și direct de domnitor — care a ținut să rămînă colonel —, prin numeroasele măsuri militare pe care le-a luat, vizînd atît instruirea cît și înarmarea trupelor de care a putut dispune. Este adevărat, acestea nu erau prea numeroase, din motive lesne de înțeles în contextul internațional al vremii ; în momentul în care Carol I va prelua tronul, sultanul ținea să facă precizarea expresă că nu va îngădui ca numărul lor să depășească 30 000. Chiar astfel însă, se poate spune că în timpul lui Cuza s-a constituit nucleul

---

[26] Barbara Jelavich, *The Great Powers and Romanian National Development, 1856—1877*, RESEE, XIV, 1977, p. 681—690.

[27] Constantin C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate în 1863*, „Studii. Revistă de istorie“, XII, 1959, nr. 2, p. 148—157 ; Idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 193 și urm. Sînt foarte revelatoare cuvintele pe care, în legătură cu secularizarea, care a dat naștere la vii și aprige confruntări diplomatice, Cuza i le adresa ministrului de externe turc : „În această chestiune, eu nu sînt principele românilor, sînt România însăși“ (*Ibidem*, p. 200).

[28] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 245 și urm.

[29] Asupra acesteia Nichita Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967.

armatei române moderne, chemată să aibă un rol atît de însemnat în obținerea independenței și în desăvîrșirea statului național unitar, în condițiile în care opoziția față de aceste două obiective majore nu putea fi înfrîntă decît pe calea armelor.

În pregătirea amintitelor obiective, domnia lui Cuza se impune și prin măsurile pentru dezvoltarea culturii [30]. Și în această privință, domnitorul oferă un pregnant exemplu de înțelegere a necesităților epocii, de utilizare a unui instrument deosebit de eficient pentru pregătirea spiritelor în vederea obținerii unor noi țeluri ale luptei naționale. Cuza nu a fost un cărturar ; a înțeles însă rosturile culturii și a apelat la colaborarea celor mai proeminenți reprezentanți ai acesteia. Dintre realizările epocii, cea mai importantă rămîne reforma învățămîntului. Propunîndu-și generalizarea învățămîntului elementar și dezvoltarea celui de alte grade, scop care nu a putut fi realizat decît în parte, legea avea o dublă menire. Pe de o parte, ea trebuia să asigure o largă difuziune a cunoștințelor, care să răspundă atît unor necesități practice, în măsură să contribuie la procesul de modernizare, cît și dezvoltării spiritului național. Roadele vor fi culese mai tîrziu, dar bogăția lor își va avea sursa din semințele aruncate acum. Pe de altă parte, reforma a avut drept menire să ducă la o uniformizare a organizării școlii, dat fiind că între cea din Moldova și cea din Țara Românescă existau unele deosebiri, mai ales la nivelul primar, unde în Muntenia progresele fuseseră mult mai importante. Se adaugă apoi și alte măsuri, cum este crearea Universității din București, concepută, la fel ca cea din Iași, ca un așezămînt național.

Sub multiple raporturi, domnia lui Cuza este marcată, astfel, de importanți pași pe drumul care ducea spre cucerirea independenței și spre realizarea unității depline de stat. Privită în ansamblu, ea constituie materializarea unei importante părți a progresului revoluției de la 1848. Continuitatea în raport cu ridicarea din acest an este un rezultat firesc al istoriei ; în același timp, ea capătă un caracter de simbol și nu numai pe plan național — Domnitorul Unirii este un fost participant la revoluție, ca și principalul său colaborator, Mihail Kogălniceanu. Li se adaugă apoi un șir de alte personalități care își făcuseră ucenicia politică în acel an 1848. Ele nu sînt recrutate numai din statul creat la 1859, ci provin și din alte provincii istorice românești. De altfel, 24 Ianuarie a însemnat o dată memorabilă pentru întreaga comunitate românească. Modul în care a fost privit actul din acea zi ca și cele care i-au urmat o dovedește [31]. Sînt revelatoare în acest sens aprecierile lui Alexandru Papiu Ilarian că „românii din Transilvania numai la Principate privesc“, că, la alegerea lui Cuza, „entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate“, ei fiind „toți gata a muri pentru Domnul Cuza“, căruia îi urau să fie „executorul fericit al planului celui mai mare domnitor român ce a avut vreodată Dacia lui Traian“, adică a lui Mihai Viteazul [32]. Sînt cuvinte care sintetizează, de fapt atitudinea generală a românilor din afara granițelor statului de la 1859. Și nu este întîmplător că activitatea lor națională a cunoscut o intensificare substanțială după 1859.

---

[30] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 405 și urm. ; V. Cristian, *Alexandru Ioan Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 445—464.

[31] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 157 și urm.

[32] *Ibidem*, p. 157.

Exemplul cel mai edificator îl constituie înființarea, la numai doi ani după Unire, a Astrei, cu rezultate atît de importante în lupta de emancipare a românilor din Transilvania. Atitudinea își găsește însă reflectarea și în Principatele Unite. În același an, 1861, la Iași se înființa, cu ajutorul guvernului, gazeta cu titlul atît de simbolic „Dacia", în care se pleda pentru realizarea unei Românii în granițele sale naturale [33]. Lupta pentru idealul comun se întîlnește însă nu numai pe planul ideilor ; ea se manifestă direct prin colaborarea românilor din diferite regiuni. Printre colaboratorii lui Cuza se află români din Transilvania și Banat, învățămîntul din București și Iași, pe linia unei importante tradiții, beneficiază de concursul unor marcante personalități ale vieții culturale de dincolo de munți, după cum mulți din cei care au un rol important în statul român de la 1848 sînt membri ai Astrei. Epoca Unirii este, astfel, o epocă de efervescență națională general-românească, pregătitoare a etapelor viitoare.

Prima dintre aceste etape a constituit-o chiar anul încetării domniei lui Al. I. Cuza, 1866. După lovitura de la 11/23 februarie, statul român a traversat o perioadă dificilă sub raport internațional. Invocînd pretextul că actul constituia o abatere de la firmanul din 1861, care prevedea păstrarea Unirii doar pe timpul vieții lui Al. I. Cuza, statele vecine, Turcia, Austria și Rusia, au încercat să impună o revenire la situația anterioară lui 24 Ianuarie 1859 ; ultima a patronat chiar artificiala mișcare separatistă de la Iași din 3/15 aprilie 1866. Chestiunea română a constituit, din nou, obiectul dezbaterii unui for internațional, Conferința ambasadorilor de la Paris, care, fără a prilejui expunerea unor puncte de vedere identice, punea sub semnul întrebării rezultatele obținute de statul român pînă în acest moment și se opunea măsurilor care vizau emanciparea în continuare a acestuia, îndeosebi aducerii unui prinț străin.

Ca și în momentele anterioare însă, românii au recurs cu energie la politica faptului împlinit. Principala realizare în această privință a fost tocmai aducerea unui principe străin, în persoana lui Carol I de Hohenzollern. O asemenea soluție fusese preconizată mai de mult și ea apărea ca o cerință expresă a Adunărilor ad-hoc, fiind direct legată de ideea Unirii [34]. Ea apărea ca dictată de necesitățile epocii și Cuza însuși nu se considerase decît ca un mandatar temporar al puterii. Elementul esențial pe care trebuia să-l aducă un principe străin era stabilitatea puterii, atît de necesară pentru consolidarea Unirii. Nici unul dintre candidații autohtoni nu puteau beneficia de autoritatea necesară pentru a domni fără a fi contestați, după cum unii din ei puteau deveni — experiența istorică o dovedise — instrumente ale marilor puteri vecine sau ale unor grupări interne, ceea ce putea avea serioase implicații asupra stabilității politice a noului stat. În plus, într-o Europă monarhică, prezența unui membru al unei familii domnitoare din apusul Europei (din motive lesne de înțeles, cele din statele vecine erau excluse) pe tronul României îi putea conferi un plus de prestigiu, fapt important atît în relațiile diplomatice, cît și în lupta pentru obținerea independenței. De altfel, exemplul românesc nu este singular ; grecii și bulgarii au procedat într-un mod asemănător. Opoziția celor mai multe dintre puterile europene impo-

33 *Ibidem*, p. 161.
34 V. Russu în *România în relațiile internaționale*, p. 185 și urm.

triva acestei soluţii a fost, astfel, cît se poate de firească, dar ea a fost şi în acest caz înfrîntă. Au contribuit aici şi împrejurările internaţionale favorabile, îndeosebi conflictul dintre Prusia şi Austria ; hotărîtoare a fost însă, şi de această dată, acţiunea internă, aducerea lui Carol I fiind precedată de un plebiscit. O hotărîre populară venea, astfel, să ratifice încă una din hotărîrile Adunărilor ad-hoc. „Faptul împlinit" învingea din nou voinţa marilor puteri şi sub acest raport s-a putut vorbi de „revoluţia" pe care românii au produs-o în diplomaţia europeană a anului 1866 [35].

Acelaşi an este marcat de o altă realizare de mare însemnătate pe plan naţional, elaborarea şi votarea unei Constituţii, de către noua Adunare care, după proclamarea lui Carol I ca prinţ al României, s-a transformat în Constituantă. După cum s-a remarcat, „actul promulgat la 1/13 iulie 1866 a avut o excepţională însemnătate pentru dezvoltarea ulterioară a statului român. Făcînd cu totul abstracţie de suzeranitatea otomană şi de regimul de garanţie colectivă, Constituţia — prima Constituţie internă românească — promulgată fără aprobarea Puterilor garante reprezintă un energic act de afirmare a independenţei, exprimă voinţa *României* — numele oficial al ţării, — de a deveni subiect în relaţiile internaţionale, în condiţiile în care suzeranitatea Porţii şi regimul de garanţie colectivă, ca şi autonomia, deveniseră incompatibile cu dezvoltarea ţării, cu progresul" [36]. Pas important spre independenţă, Constituţia era, în acelaşi timp, şi consfinţirea legislativă supremă a Unirii.

Consolidarea statului român din 1859 a fost privită, şi în această etapă, în strînsă legătură cu evoluţia generală a societăţii româneşti. Pentru contemporani, apărea limpede că întărirea nucleului statal al acesteia constituie o premisă deosebit de importantă pentru desăvîrşirea edificiului naţional. O dovadă concludentă în acest sens o constituie integrarea în continuare a unui important număr de români din afara graniţelor statului din 1859 în viaţa politică şi culturală a acestuia, unii din ei deţinînd chiar locuri de prim ordin. În acelaşi timp, după Unire şi stimulată de aceasta, a avut loc o sensibilă intensificare a vieţii naţionale. Prin forţa lucrurilor, ea are unele note particulare, în funcţie de condiţiile concrete în care se desfăşoară. Spiritul ei este însă pretutindeni acelaşi, după cum legăturile între diferitele regiuni româneşti se intensifică, în acelaşi timp în care îşi creează un cadru organizatoric mai adecvat. Acesta şi-a găsit o întruchipare deosebit de elocventă în „Societatea literară română" înfiinţată la 1 aprilie 1866 şi devenită în anul următor „Societatea Academică Română". Componenţa acesteia este deosebit de revelatorie ; din cei 21 de membri ai săi, 7 erau din România, ceilalţi din provinciile aflate sub dominaţia străină (Transilvania, Bucovina, Basarabia), precum şi români macedoneni. Faptul îndreptăţea diplomaţia habsburgică să considere că Societatea constituia un adevărat parlament „daco-român" [37]. Afirmaţia este întărită de atmosfera de înaltă emulaţie naţională în care şi-a deschis aceasta lucrările, de numeroasele manifestări populare care au însoţit trecerea membrilor ei prin diferite oraşe şi, mai ales, sosirea lor la Bucureşti. Preşedintele comitetului de organizare de aici rezuma spiritul de care erau

---

[35] W. E. Mosse, *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*, "The Slavonic and East-European Review", XXXIX, nr. 92, December 1960, p. 73.

[36] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 208.

[37] V. Maciu et V. Netea, *L'unité nationale dans les préoccupations de l'Académie Roumaine*, „Revue Roumaine d'Histoire", V, 1966, nr. 6, p. 942.

animate acestea, atunci cînd considera Societatea „piatra fundamentală a edificiului măreț la care aspiră toți“ [38]. De altfel, în același an, 1867, se înființase la București, sub președinția lui Al. Papiu-Ilarian, societatea „Transilvania“, al cărei scop declarat era de a strînge legăturile frățești între tinerimea studioasă din toate regiunile românești și de a ajuta studențimea română din Transilvania. Actul cultural era privit însă în perspectiva sa politică. În fond simbolic, adunarea de constituire a avut loc la 3/15 mai, aniversarea zilei marii adunări populare de la Blaj din 1848, iar drept deviză a societății au fost alese cuvintele lui Dimitrie Tichindeal — „Mintea, mărită nație dacoromânească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea. Cînd te vei lumina cu învățătură, cu luminatele fapte bune și te vei uni, mai aleasă nație pe pămînt înaintea ta nu va mai fi“ [39].

În cadrul etapelor care au marcat drumul românilor spre făurirea statului național unitar, anul 1867 reprezintă însă un moment deosebit de complex. Instituirea dualismului austro-ungar era de natură să constituie o piedică deosebit de importantă în dezvoltarea firească a acestui proces. Afirmația este valabilă mai ales pentru Transilvania care, după secole de păstrare neîntreruptă, sub diferite forme, a autonomiei, era, pentru prima dată, încorporată statului maghiar [40], iar guvernul de la Budapesta, dincolo de unele prevederi ale Legii Naționalităților, se arăta hotărît să procedeze la o politică de maghiarizare forțată a ei. În același timp însă, dialectica evoluției istorice a determinat ca înrăutățirea condițiilor în care se desfășoară lupta națională a românilor transilvăneni să contribuie la întărirea ei. Ea și-a sporit gradul de intensitate, în același timp în care obiectivele au apărut într-o lumină mai clară. Faptul și-a găsit o primă demonstrație pregnantă în chiar anul următor, odată cu *Pronunciamentul* de la Blaj, protest hotărît împotriva unirii forțate a Transilvaniei cu Ungaria. Documentul elaborat de fruntașii românilor își avea suportul în largul sprijin popular, manifestat prin marile mulțimi reunite, la 3/15 mai, în orașul Cîmpiei Libertății, pentru a aniversa două decenii de la adunarea din 1848. În el erau înscrise revendicările fundamentale ale românilor din Transilvania — autonomia acesteia (așa cum i-a fost asigurată Croației), care ar fi asigurat condiții mai bune de dezvoltare economică, politică și culturală națiunii române; recunoașterea hotărîrilor dietei de la Sibiu din 1863—1864, care declarase recunoașterea „națiunii române egal îndreptățită cu celelalte națiuni“, dreptul folosirii limbii române în administrație, justiție, învățămînt, egala îndreptățire a bisericilor ortodoxă și unită [41], ceea ce echivala cu organizarea independentă politico-administrativă a națiunii române; participarea acesteia în proporție firească la viața politică, administrativă și culturală; redeschiderea Dietei de la Sibiu, pe baza unei adevărate reprezentări populare. Sînt cerințe a căror transpunere în fapt ar fi însemnat independența politică a Transilvaniei față de Ungaria și, în același timp, asigurarea dominației românilor în viața politică, ca și o demo-

---

38 V. A. Urechia, *Actele inaugurării „Societății Literare Române“*, București, 1867, p. 41.

39 V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania“ din București*, „Studii. Revistă de istorie“, XIX, 1966, nr. 1, p. 96—97.

40 Ilie Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc*, Editura Militară, București, 1984, p. 68.

41 Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, I, p. 168; S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

cratizare a acesteia [42]. Revendicări asemănătoare sînt formulate tot acum în programul alcătuit de românii bănățeni — egala îndreptățire a tuturor naționalităților din țară, pentru ca fiecăruia să-i fie garantată existența și dezvoltarea națională; susținerea școlilor de către stat; introducerea limbilor naționale în administrație și justiție [43]. Aceste cerințe nu sînt îndreptate direct împotriva existenței monarhiei habsburgice; ele trebuiau să constituie însă un pas spre destrămarea acesteia și spre unirea provinciilor istorice românești de dincolo de Carpați cu România. Tendința este limpede dezvăluită de larga acțiune de protest împotriva dualismului care s-a manifestat în ambele părți ale munților [44]. De altfel, politica guvernului maghiar față de românii transilvăneni după 1867 a avut drept urmare întărirea credinței acestora că singura soluție pentru emanciparea lor, națională în primul rînd, dar și social-economică, politică și culturală, nu putea fi decît aceea a unirii lor cu România, unde această aspirație găsea nu numai sprijinul larg al opiniei publice, ci și pe acela al cercurilor guvernante, chiar dacă acestea trebuiau să o facă, prin forța lucrurilor, într-o formă voalată. La începutul anului 1868, contele Beust scria lui Bismarck că Ioan Brătianu neagă oficial existența „machinațiilor" daco-române și a aspirațiilor unui stat al tuturor românilor, în realitate ideea unei Românii Mari (Einer Grossrumänischen Krone) este încurajată de guvern în secret, prin intermediul acelor comitete care instigă populația din țările vecine, îndeosebi din Transilvania [45].

Instituirea dualismului a putut avea drept consecință o temporară întărire a monarhiei habsburgice, amenințată de lupta naționalităților și zdruncinată de înfrîngerea din partea Prusiei în 1866. În același timp însă, noul regim a determinat și o accentuare fără precedent a contradicțiilor interne. El a impulsionat lupta națională, i-a conferit dimensiuni noi, a contribuit, prin firească reacție, la canalizarea ei spre țelul final, care nu putea fi altul decît constituirea statelor naționale. Ce-i drept, această aspirație nu se va putea materializa decît în condițiile de la sfîrșitul primului război mondial; deznodămîntul era însă anticipat chiar din perioada care a urmat imediat anului 1867. În cazul particular al românilor, o demonstrație în acest sens a reprezentat-o sărbătoarea aniversării a 400 de ani de la întemeierea mănăstirii Putna. Impresionanta manifestare de aici, la care au participat reprezentanți ai românilor atît din statul unificat la 1859, cît și din Transleithania și Cisleithania, a dezvăluit limpede aspirațiile lor. Ștefan cel Mare, domnitorul-simbol, era invocat ca un îndemn spre realizarea dezideratului național. Ca o primă etapă a acestuia era necesară, sublinia în cunoscutul său discurs A. D. Xenopol, unirea „prin gînd și inimă", care, de altfel, era de mult realizată; țelul final al luptei românilor era proclamat ca o consecință a logicii implacabile a evoluției istorice.

---

[42] Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, I, p. 178.

[43] *Ibidem*; C. Bodea et I. Kovacs, *Les Roumains de la monarchie des Habsburg et le compromis de 1867*, „Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 3, p. 366—367.

[44] V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar*, ASUI, Istorie-filologie, XIV, 1968, p. 47—71; Idem, *Din lupta națională a românilor din Transilvania împotriva instituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, ASUI, Istorie, XVI, 1970, fasc. 1, p. 7—35; S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, AIIC, IX, 1966, p. 127—142.

[45] N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866—1880)*, București, 1938, p. XII.

„Cînd unirea minţii şi inimii va fi încheiată, atunci cea politică va urma numaidecît din însuşi mersul lucrurilor"[46]. Sensul real al acestei manifestări era limpede pentru participanţi; unul din principalii ei iniţiatori, Ioan Slavici, arăta mai tîrziu că sărbătoarea de la Putna era un fel de paravan, din dosul căruia se făcea propagandă pentru unirea politică[47]. Semnificaţia momentului a apărut, de altfel, limpede oficialităţilor austriece; rapoartele acestora au caracterizat manifestarea drept „propagandă pentru realizarea ideii Daco-României", prin alipirea provinciilor româneşti din Imperiul Habsburgic la România[48]. Termenul de „propagandă" necesită însă o nuanţare. Propagarea ideii naţionale intra, evident, în intenţiile studenţilor români reuniţi la Putna şi ale celor care li s-au alăturat, dar scopul lor fundamental era afirmarea ei, ţelul final al luptei întregii comunităţi româneşti, de constituire a acesteia într-un stat unitar, fiind deosebit de limpede. În forme şi cu mijloace deosebite, diferite acţiuni îl au în vedere, pornind de la situaţia concretă, în care lupta pentru realizarea sa avea drept nucleu şi centru de sprijin statul unificat din 1959, a cărui dezvoltare a contribuit esenţial în acest sens. Este o situaţie cu interesante analogii şi în alte regiuni ale Europei din acest „secol al naţionalităţilor". Consolidarea nucleului naţional-statal a contribuit, în mod esenţial, la întărirea luptei generale a românilor, aşa cum a dovedit-o, pregnant, momentul 1877—1878.

În desfăşurarea etapelor care au condus la rezultatul final din 1918, constituirea statului naţional unitar, cucerirea independenţei de stat a României apare ca una din cele fundamentale. Privită sub acest raport, ea prezintă o triplă importanţă. Mai întîi, este vorba de însăşi cucerirea independenţei, ceea ce a consolidat nucleul care va sta la baza desăvîrşirii statului naţional unitar. Apoi, şi în legătură cu aceasta, efortul pentru obţinerea neatîrnării a fost susţinut nu numai de vechea Românie, ci de întreaga comunitate naţională, ceea ce a conferit evenimentului un caracter general românesc. În sfîrşit, a fost realizată o extindere a edificiului naţional-statal prin reunirea Dobrogei la România.

În complexul context internaţional al epocii, cucerirea independenţei de stat nu s-a putut realiza însă decît ca urmare a unor importante eforturi diplomatice şi militare. Acestea sînt evidente în anii care au precedat redeschiderea Crizei Orientale şi se vor intensifica după 1875. Guvernul român a desfăşurat o bogată activitate diplomatică, al cărei ţel esenţial era tocmai obţinerea independenţei. Chiar dacă el nu a putut fi atins, datorită atitudinii negative a puterilor garante, cumulate cu rezistenţa Porţii, este evident că „în deceniul premergător proclamării independenţei, România s-a impus ca subiect în relaţiile internaţionale, influenţînd într-o măsură însemnată, evoluţia raporturilor dintre statele existente în Europa acelei vremi"[49]. Analiza acestei etape dezvăluie „existenţa unei linii de continuitate a eforturilor în realizarea unei aspiraţii care reprezenta o dominantă"[50].

---

[46] În legătură cu acest moment, lucrarea de referinţă rămîne cea a lui T. Bălan, *Serbările de la Putna 1871*, Cernăuţi, 1932.

[47] I. Slavici, *Amintiri*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1967, p. 40 şi urm.

[48] Ştefan Pascu, *Formarea statului naţional unitar român*, I, p. 185.

[49] V. Russu, în *România în relaţiile internaţionale*, p. 254.

[50] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 230.

Lupta pentru independenţă a intrat într-o etapă nouă o dată cu declanşarea Crizei Orientale. Încercările României de a obţine statutul de neutralitate s-au lovit de opoziţiile marilor puteri, în acelaşi timp în care demersurile pentru recunoaşterea pe cale diplomatică a independenţei s-au lovit de rezistenţa categorică a Turciei, sprijinită de Franţa şi Anglia, care vedeau în aceasta un nou pas spre destrămarea Imperiului Otoman. Mai mult, constituţia otomană din 11/23 decembrie 1876 considera România drept una din „provinciile privilegiate" ale Imperiului, situaţie care nu era în concordanţă cu statutul internaţional al acesteia, afectînd grav demnitatea naţională. Devenise limpede că obţinerea independenţei nu va putea fi realizată decît printr-o acţiune armată. Consecinţa firească au constituit-o tratativele cu Rusia, care intenţiona declanşarea războiului împotriva Turciei ; or, acesta nu se putea desfăşura cu rezultatele scontate decît în măsura în care teritoriul românesc i-ar fi servit drept bază de plecare. Realizarea unui acord între cele două ţări constituia, astfel, o necesitate, în acelaşi timp însă în care intenţiile diplomaţiei ţariste ridicau în calea sa o importantă dificultate. Înfrîntă în Războiul Crimeii, Rusia a fost nevoită să accepte, în 1856, mai multe clauze, printre care figura înapoierea către Moldova a celor trei judeţe din sudul Basarabiei. În întreaga perioadă care a urmat, diplomaţia ţaristă a urmărit, profitînd de diferite împrejurări internaţionale, să înlăture pravederile Tratatului de la Paris [51]. Declanşarea ostilităţilor împotriva Imperiului Otoman în 1877 reprezenta o continuare a acestei politici. Printre obiectivele ei din acel moment, recăpătarea statutului de riverană a Dunării era unul din cele mai importante, uneori apărînd ca cel mai important chiar. Realizarea sa se dovedeşte însă dificilă, datorită noii situaţii internaţionale a României, cu care era necesară încheierea unui acord pentru trecerea trupelor ruse spre Balcani. Diplomaţia ţaristă a încercat să evite un angajament privind păstrarea integrităţii teritoriale a României, după cum o arată limpede Nelidow, care purtase tratative secrete cu I. C. Brătianu la Bucureşti [52]. Convenţia din 4/16 aprilie 1877 a prevăzut însă, în art. 2, obligaţia pentru guvernul ţarist de „a menţine şi a face să se respecte drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile interioare şi din tratatele existente, precum şi a menţine şi apăra integritatea teritorială a României". Contradicţia între această prevedere şi scopul amintit al diplomaţiei ţariste este evidentă şi ea va exercita o influenţă esenţială asupra raporturilor romăno-ruse în timpul tratativelor din 1878.

Cucerirea independenţei, prin faptul că modifica statutul politic al României, este legată de împrejurările internaţionale din 1877—1878. În acelaşi timp, ea constituie un act de voinţă naţională. Proclamarea ei, la 9 Mai 1877, apare ca un nou „fapt împlinit", răspunzînd unui deziderat cu adînci rădăcini. Cuvîntarea rostită de Mihail Kogălniceanu în Parlament, în acea zi, este cît se poate de limpede. Declarînd în faţa acestuia că „sîntem independenţi, sîntem naţiune de sine stătătoare", ministrul de externe sublinia că astfel „am ajuns la scopul urmărit nu de azi, ci pot zice de secole". În acelaşi timp, el afirma hotărît că „noua noastră condiţiune cu definirea independenţei trebuie să fie acceptată de Europa", aşa

[51] S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 147 şi urm.

[52] Nelidow, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877—1878*, „Revue des Deux Mondes", XXVII, 1915, p. 254.

cum aceasta, putem adăuga, fusese nevoită să accepte și alte „fapte împlinite" ale românilor.

Recunoașterea Independenței a trebuit însă a fi impusă în fața diplomației europene, mai întîi prin contribuția la înfrîngerea Imperiului Otoman. Ce-i drept, într-o primă fază, datorită amintitei modificări teritoriale pe care o urmărea în detrimentul României, Rusia a refuzat concursul militar al acesteia. Ulterior însă, ca urmare a insucceselor de pe frontul din Balcani, ea a trebuit să-și modifice atitudinea. Concursul armatei române a fost, de altfel, deosebit de substanțial, el avînd o importantă pondere în înclinarea balanței victoriei. Efectivele sale s-au ridicat la peste 100 000 de oameni, dintre care aproape 60 000 constituiau armata operativă. Deși nu existase răgazul necesar pentru instruirea și echiparea lor la nivelul pe care îl atinseseră armatele altor state, ostașii români au compensat prin *ridicatul lor moral*, au impresionat opinia publică europeană prin modul în care au luptat[53], jertfele lor — aproximativ 10 000 de morți și răniți — fiind o dovadă cît se poate de concludentă. Rolul lor a fost esențial în luptele care au avut drept deznodămînt căderea Plevnei, ceea ce deschidea armatelor ruse drumul spre Adrianopol și Constantinopol, anunțînd rezultatul final. Efortului militar i s-a adăugat un impresionant efort material, evaluat la 100 milioane de lei, cheltuielilor statului adăugîndu-li-se masiva contribuție benevolă a populației.

Acțiunea militară a României, larg sprijinită de populație, a constituit un moment esențial în lupta pentru obținerea Independenței de Stat. Întrucît modifica statutul internațional al României, acesta a trebuit să-și găsească însă consacrarea prin recunoașterea ei de statele europene, de marile puteri în primul rînd. Pentru aceasta au fost necesare bătălii succesive, dintre care campania la sud de Dunăre n-a constituit decît o primă etapă. I-au urmat aprige dispute diplomatice, cel puțin la fel de dificile, desfășurate într-o situație complexă, în care România se afla pe poziții vădit inegale.

Încheierea unei păci a ridicat întotdeauna probleme complicate. Ele trebuiau să fie cu atît mai delicate atunci cînd rezultau din încheierea unui război avînd drept obiectiv modificarea esențială a statutului unei regiuni în care se interferau numeroase și importante interese. Pentru România, faptul avea să aibă drept consecință și o substanțială limitare a posibilităților sale de acțiune în perioada luptei pentru recunoașterea internațională a independenței. Era aici și o reflectare a manierei tradiționale de practicare a diplomației. Marile puteri concepeau relațiile internaționale doar ca raporturi între ele, pornind de la afirmarea unor interese generale, extinse la scara nu numai a continentului, ci și a întregului glob, chiar și acolo unde era vorba de soarta altor state. Cu ajutorul forței lor, ele izbu-

[53] Apreciind contribuția României la război, diplomatul ungur Lakos Lajos scria, într-o lucrare publicată în 1895, că „în numirea întrebuințată pînă astăzi, de război ruso-turc, noi vedem numai o falsificare a istoriei, în bună sau în rea credință. Această numire nu are loc. Numai singură numirea bazată pe fapte istorice, de „războiul ruso-turc", poate fi justă /.../. N-am fi drepți dacă n-am lua cunoștință de România ca parte beligerantă. Denaturarea aceasta, intenționată sau involuntară, a faptelor nu poate fi indiferentă nici pentru Turcia, nici pentru România, pentru că astfel s-ar arăta puterea și vitejia Turciei în culori greșite, iar România ar avea să înregistreze în istoria sa cu un război mai puțin, pe cînd ea și-a cîștigat pentru eternizarea aceluia atîtea merite cu cîte se laudă și tovarășa sa de arme, Rusia", (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 308).

tiseră să impună această manieră, încercările statelor mai mici de a o modifica fiind adeseori înfrînte, uneori chiar prin coalizarea unor mari puteri adversare în momentele respective.

Modul în care a fost tratată România în 1878 constituie un exemplu deosebit de interesant în această privință. El trebuie raportat însă și la cauze particulare. Marile puteri occidentale erau dispuse să accepte unele transformări aduse de războiul din 1877—1878, dar nu puteau fi de acord ca ele să determine o modificare substanțială a situației internaționale, ca urmare a procesului de dezmembrare a Imperiului Otoman. Va rezulta de aici o atitudine rezervată față de noile state independente sau autonome din sud-estul Europei, recunoașterea lor fiind condiționată de acceptarea unor clauze referitoare nu numai la chestiuni de ordin teritorial, ci și la probleme de organizare internă. În cazul nostru, explicația trebuie căutată și în trecut. După cum am avut prilejul să constatăm, încă de la crearea ei, România dovedise o energie deosebită, opunînd în repetate rînduri, după cum observa R. W. Seton-Watson, „o surprinzătoare forță de rezistență voinței Europei“ [54]. Era deci de presupus că, după cucerirea neatîrnării, acțiunea sa trebuia să fie și mai energică, ceea ce, datorită importantei sale poziții geografice, putea avea consecințe serioase. Faptul apărea însă marilor puteri ca indezirabil, nu numai sub raport strict diplomatic, ci și pentru că, într-o Europă în cea mai mare parte conservatoare, România apărea, în continuare, prin modul în care-și rezolvase o bună parte a problemelor sale esențiale, ca un centru de tulburări revoluționare, a cărui forță de iradiere sporea în condițiile rezolvării incomplete a chestiunii naționale românești.

Tratativele diplomatice din cursul anului 1878 sînt cît se poate de ilustrative în acest sens [55]. Deși România avusese un rol incontestabil în desfășurarea războiului, ea nu a fost acceptată să participe la tratativele ruso-turce de la San Stefano, cu toate că a solicitat-o în mod expres. Guvernul țarist a putut invoca faptul că independența sa, cu care se declarase însă de acord, nu era încă recunoscută pe plan internațional. Substratul era însă altul. România nu putea să fie acceptată la tratative din care avea să rezulte, printre altele, desprinderea din teritoriul său a celor trei județe din sudul Basarabiei. De altfel, diplomația rusă, în pofida angajamentelor asumate din 4/16 aprilie 1877, a căutat să prevină diplomația română, încă de la începutul anului 1878, despre imposibilitatea evitării acestei soluții. La 5/17 ianuarie 1878, Jomini îi scria lui Mihail Kogălniceanu o scrisoare foarte abil construită în care, fără a pomeni teritoriul amintit, justifica necesitatea cedării lui Rusiei, căreia România îi datorează mult și cu care nu este bine să fie adversară. El sugera ministrului român de externe să nu se lase iluzionat de neutralitate ; aceea a Belgiei, care ar putea fi luată de model, nu se sprijină pe tratate, pentru că, spunea Jomini cu o formulă care, utilizată mai tîrziu de un diplomat german, avea să devină celebră, tratatele nu mai sînt, din păcate, decît simple „chiffons de papier“, ci se bazează pe interesul puternic al Angliei. „De même le meilleur gage de votre neutralité c'est l'amitié de la Russie et l'intérêt capital qu'elle a s'assurer votre concours pour sauvegarder l'oeuvre d'émanci-

[54] R.-W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, p. 386.

[55] V. Cristian, *La Roumanie et les traités de San Stefano et de Berlin*, „Revue Roumaine d'Histoire“, XVII, 1978, nr. 1, p. 51—76.

pation qu'elle accomplit en ce moment, si elle vient d'être menacées"[56]. Limbajul a devenit mult mai tranşant în discuţiile ulterioare. Motivarea de la care pornea diplomaţia rusă era că cele trei judeţe fuseseră cedate Moldovei şi nu României, printr-un tratat din care nu mai rămîne nimic, Alexandru al II-lea şi Gorceacov insistînd asupra ideii că pentru Rusia această revendicare este „o chestiune de onoare şi de demnitate naţională"[57]. În pofida protestelor diplomaţiei române, bazate pe faptul că acest teritoriu este „o bucată din trupul nostru, o posesiune a noastră *ab antiquo*"[58], punctul de vedere rus a fost cel care a prevalat. El a fost impus mai întîi Turciei, care nu mai avea nici măcar aparenţa unui temei juridic să se pronunţe în această chestiune, apoi diferitelor puteri europene, prin tratativele bilaterale care au urmat tratatului de la San Stefano. Dacă ideea revizuirii acestuia a fost general îmbrăţişată de marile state care nu participaseră la război, mai ales în legătură cu prevenirea existenţei unei Bulgarii mari, cedarea celor trei judeţe din sudul Basarabiei nu a întîmpinat rezistenţă, deşi prin aceasta Rusia redevenea riverană a Dunării, situaţie pe care aceeaşi diplomaţie europeană căutase să o prevină în 1856. S-a manifestat însă şi acum o anumită solidaritate a marilor puteri în faţa intereselor justificate ale statelor mici. La acţiunile energice ale diplomaţilor români, răspunsurile primite din partea diferitelor guverne europene, voalate sau explicite, s-au redus, de fapt, la un numitor comun — România are dreptate, dar Rusia este totuşi o mare putere şi trebuie menajată. Situaţia s-a reflectat şi în modul de defăşurare a Congresului de la Berlin. Diplomaţii români au fost audiaţi, de altfel cu multă deferenţă, dar tratativele au continuat fără a se face nici o referire la argumentele lor, printre care şi acelea, că nu era vorba de a se dărui României independenţa, ci ca aceasta să fie recunoscută, „după dreptul cel vechi şi potrivit cu jertfele făcute în război" şi că cedarea celor trei judeţe era potrivnică dreptului istoric, dreptului natural şi moralei[59]. Independenţa a fost condiţionată tocmai de această cedare, ceea ce constituie un regres pe drumul ce ducea spre edificiul naţional din 1918, ca şi din impunerea unei modificări constituţionale, ceea ce a făcut ca ea să fie recunoscută de puterile occidentale abia în februarie 1880. De fapt, nu grija pentru soarta evreilor din România a fost cauza esenţială ; ea a apărut ca un pretext foarte potrivit pentru Germania, care avea de rezolvat unele litigii financiare cu România, în legătură cu construirea căilor ferate[60]. Dovada cea mai concludentă o constituie, alături de unele discuţii diplomatice foarte limpezi, faptul că recunoaşterea independenţei României s-a realizat fără ca aceasta să procedeze la modificări constituţionale în spiritul prevederilor Congresului de la Berlin.

---

[56] Vasile M. Kogălniceanu, *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui Mihai Kogălniceanu relative la resboiul independenţei României 1877—1878*, Bucureşti, 1893, p. 10—11.

[57] R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877 — 8 aprilie 1878*, Bucureşti, 1930, p. 128.

[58] *Ibidem*.

[59] *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, Paris, 1878, p. 163 şi urm.

[60] D. Berlescu, *O pagină din istoria contemporană a României: recunoaşterea independenţei*, „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", IV, 1953, fasc. I—IV, p. 513—543.

În februarie 1880, se încheia, astfel, ultima etapă a luptei complexe pentru cucerirea independenței de stat. Ea constituia o experiență dură și revelatoare. De altfel, chiar recunoscînd-o, marile puteri doreau să o limiteze și în continuare, ceea ce va necesita noi strădanii pentru apărarea ei. Era incorporat în ele și un răspuns dat istoriei. În februarie 1880, Mihai Eminescu, poetul cu un atît de acut simț al istoriei, a publicat un remarcabil articol în care ajungea, privind problema în perspectiva devenirii ei, că „independența este suma vieții noastre istorice"[61]. Viața istorică românească includea însă, deopotrivă, și aspirația spre unitate, legătura dintre cele două elemente fiind cît se poate de evidentă. Statul independent oferea luptei naționale un suport mai puternic, fapt care s-a tradus, nu numai sub raportul prestigiului, prin proclamarea regatului în 1881. Se poate afirma deci că, în lupta națională, România independentă și-a sporit, deopotrivă, forța de iradiere și forța de atracție. Motto-ul pe care și-l alege „Tribuna" din Sibiu, la puțină vreme după cucerirea neatîrnării (1882) — „Soarele nostru la București răsare" — era, de fapt, deviza tuturor românilor din teritoriile aflate încă sub dominație străină.

De altfel, Războiul de Independență a fost privit de întreaga comunitate românească drept un moment esențial în opera de edificare a statului național unitar. Faptul și-a găsit expresia în masivul sprijin, material și moral, acordat de românii din provinciile istorice aflate în afara granițelor statului devenit neatîrnat în 1878. Exista aici convingerea, pe care o sintetiza George Barițiu, că, la sud de Dunăre, „ostașii români, frați ai noștri, se bat nu din vreo vanitate sau trufie, ci în sensul cel mai strîns al cuvîntului, pentru existența patriei și a națiunii". În numeroase localități din Transilvania și Bucovina s-au format comitete pentru colectarea ofrandelor, care au provenit, după cum scria o publicație referitoare la cele din Brașov, „cu puține excepții de la acea clasă a societății noastre care este avizată a-și hrăni familia cu două brațe", subliniere elocventă a caracterului larg popular al suportului de care s-a bucurat războiul. Cu toate că guvernul a interzis activitatea acestor comitete, acțiunea a continuat neoficial, sumele și materialele colectate, atingînd cifre impresionante. În același timp, o largă campanie publicistică a subliniat caracterul general-național al acțiunii militare și diplomatice a României. Contribuția românilor din afara granițelor acesteia la lupta pentru neatîrnare a fost directă. Mulți tineri transilvăneni, bucovineni și basarabeni au trecut pe ascuns granița, înrolîndu-se voluntar în armata română și remarcîndu-se în luptele de la sud de Dunăre[62]. Acțiunea lor a fost legată de speranța că, într-o zi, „dorobanții și călărașii români pot porni spre Transilvania" și a venirii acelui moment „în care întregul popor să poată serba și marea sărbătoare a reconstituirii, a unității sale"[63]. Victoria ostașilor români era privită ca „a întregii națiuni, fie aceea risipită în orice parte a lumii"; bucuria pe care a provocat-o a fost, o atestă numeroase surse, imensă, ea izvorînd din credința, căreia îi dădeau glas în cîntecele lor studenții, că, „din România independentă acum, în curînd se va naște România Mare"[46]. Cucerirea Independenței ca etapă în lupta pentru desăvîrșirea

[61] Mihai Eminescu, *Scrieri politice*, ed. D. Murărașu, Craiova, f.a., p. 282.
[62] Ștefan Pascu, *Formarea statului național unitar român*, I, p. 190—191.

unității statale a românilor era, astfel, cît se poate de limpede sesizată de contemporani și ea avea să fie pe deplin validată de istorie.

Sub acest raport, Războiul de Independență a avut și o altă importantă consecință, reunirea Dobrogei la România. Era în acest act repararea unei vechi nedreptăți. Făcînd parte integrantă din aria de formare a poporului român, în condiții similare celor de la nordul Dunării, teritoriul dintre aceasta și mare a cunoscut în evoluția sa unele particularități, datorită unor împrejurări istorice specifice, pentru ca apoi să intre, în mod firesc, în componența statului lui Mircea cel Bătrîn. Cucerirea ulterioară de către turci, instituirea regimului de pașalîc, a determinat importante mutații demografice în favoarea elementelor turco-tătare. Chiar în aceste condiții însă, românii nu au fost eliminați, mai mult, ei s-au întărit prin legăturile cu conaționalii de peste Dunăre, din care mulți, unii din ei chiar din Transilvania, au venit să se stabilească în decursul timpului aici [65], ceea ce a întărit sentimentul apartenenței la aceeași comunitate, cu consecințele politice care trebuiau să decurgă în mod logic. Mihail Kogălniceanu era îndreptățit chiar să regrete la un moment dat că nu a fost ales drept teatru de operațiuni pentru armata română în 1877 Dobrogea [66], unde ar fi beneficiat de sprijinul populației locale, regiune pe care o cunoscută publicație o numea „România transdanubiană“ [67]. Chestiunea reunirii Dobrogei la România frămîntase cercurile diplomatice încă înainte de încheierea operațiilor militare. Ce-i drept, guvernul țarist urmărise să o prezinte ca o compensație pentru revenirea la granița dunăreană și în același timp să sublinieze lipsa intenției Rusiei de a stabili o legătură directă cu Bulgaria, ceea ce trebuia să faciliteze acordul marilor puteri pentru modificarea frontierei stabilite prin tratatul de la Paris din 1856.

Desfășurarea lucrărilor Congresului avea să fie însă cît se poate de explicită în legătură cu drepturile pe care România le avea asupra Dobrogei. Două elemente, mai ales, apar deosebit de semnificative. Mai întîi, extinderea spre sud, din rațiuni demografice, a frontierei inițial stabilite pe linia Rasova—Mangalia. La cererea reprezentantului francez [68], susținut de Andrassy și Corti, plenipotențiarii ruși au răspuns că au latitudinea să trateze o asemenea chestiune, prevăzută deci, dacă, spuneau ei, România „désire obtenir encore quelques localités où l'élément roumain se trouverait, sinon en majorité, du moins assez compacte“. Constatînd că „de Rasova à Silistrie il y a une bande de terrain sur laquelle la population roumaine est assez nombreuse“, contele Suvalov considera că extinderea se poate realiza în triunghiul Rasova—Silistra—Mangalia. După unele discuții, el a dat citire unui text prin care plenipotențiarii ruși, „vue la présence d'éléments roumains“, consimțeau la o extindere a frontierei [69], stabilită pe o

---

63 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 306—307.

64 Ștefan Pascu, *Formarea statului național unitar român*, I, p. 186 și urm.

65 Pentru situația lor din perioada anterioară Războiului de Independență vezi interesanta culegere publicată de Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975. *Pentru integrarea românilor dobrogeni în viața națională la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, o privire sintetică deosebit de sugestivă la Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 104—113.

66 N. Iorga, *Correspondance diplomatique*, p. 280.

67 „Românul“, 19 august 1878.

68 *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, p. 168.

69 *Ibidem*, p. 169—170.

linie ce mergea de la estul Silistrei la sudul Mangaliei. Această extindere, datorită prezenței importante a populației românești și în această regiune, este legată de un al doilea element: noul tratat nu făcea nici o mențiune despre *reunirea* (termen subliniat în textul tratatului) Dobrogei ca o posibilă compensație[70]. După cum observa ziarul „Românul" din 19 august, „deși în Congres nu s-a vorbit nimic despre vechea stăpînire a Țării Românești asupra Dobrogei, totuși contele Suvalov a recunoscut el însuși că această regiune ni se cuvine nouă mai mult decît oricui, din cauza numărului poporațiunii române de acolo". În luna următoare, Camera Deputaților adopta o moțiune care, referindu-se la „grelele sacrificii la care țara este îndatorată prin hotărîrile Tratatului de la Berlin", autoriza în același timp guvernul să accepte hotărîrile Congresului care, „în condițiile istorice date, a adoptat și dreapta hotărîre de reunire cu țara mamă a străvechiului teritoriu românesc dintre Dunăre și Marea Neagră — Dobrogea, împreună cu Delta Dunării și Insula Șerpilor", după cum domnitorul Carol se referea, în noiembrie 1878, într-un apel adresat armatei române, la faptul că prin reunirea cu țara, Dobrogea este un „pămînt care redevine din nou românesc". Subliniind drepturile României, oficialitatea dovedea în același timp, un spirit de înaltă toleranță. „În această nouă Românie veți găsi o populațiune care este în cea mai mare parte românească. Însă veți găsi și locuitori de alt neam și alte credințe. Toți aceștia, care devin membri ai statului român, au aceleași drepturi la protecțiunea și dragostea noastră"[71]. Este o atitudine care se va reflecta în politica ulterioară, după cum puternica dezvoltare pe care a cunoscut-o Dobrogea, după secole de stagnare, avea să dovedească cît de îndreptățită era fireasca ei alăturare comunității românești.

Sub mai multe raporturi, Războiul de Independență reprezintă o importantă etapă pe calea desăvîrșirii statului național unitar. Rezultat al evoluției anterioare, schițate doar aici, el a pregătit și anticipat rezultatele care aveau să încununeze acest proces, marcat, la rîndul său, de alte importante strădanii, în 1918. Asigurînd independența politică a unei părți a comunității românești, războiul din 1877—1878 a pregătit-o pe aceea generală a tuturor românilor, care trebuia să se realizeze concomitent cu reunirea lor în cadrul aceluiași stat. În împrejurările politice ale Europei vremii, era evident că aceasta nu se putea înfăptui decît prin înfrîngerea opozițiilor care veneau din exterior, printr-o luptă care, bazată pe suportul național, trebuia să-și găsească prelungirea pe plan militar; experiența din 1877—1878 era revelatoare în această privință, după cum a avut importante consecințe pe plan moral, prin întărirea încrederii în forțele proprii. Se poate, astfel, afirma că Războiul de Independență a fost preludiul Războiului pentru întregirea neamului, care, în același timp, a constituit o dezvoltare a celui dintîi, prin realizarea concomitentă a unității și independenței tuturor românilor.

---

70 La 22 iunie/4 iulie 1878, Kogălniceanu raporta din Berlin „On nous affirme que le mot d'échange ou de compensation est soigneusement écarté dans le texte" (Ministerul Afacerilor Străine, *Documente oficiale*, București, 1878, p. 176).

71 Vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 310.

PROBLEMA RENANĂ ÎN DISCUȚIA CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS (1919—1920)

DE

EMILIAN BOLD

La 11 noiembrie 1918, ziua în care delegația germană semna armistițiul de la Campiègne, George Clemenceau, „părintele victoriei", prim-ministru la vîrsta de 76 de ani, a făcut o declarație care punea sub semnul îndoielii liniștea viitoare a omenirii : „Am cîștigat războiul ; acum va trebui să cîștigăm pacea și aceasta va fi, probabil, mai greu"[1]. Într-adevăr, Conferința de pace de la Paris a consemnat numeroase controverse între marile puteri învingătoare — Franța, Anglia, Statele Unite ale Americii, Italia — izvorîte din obiective diferite asupra destinelor lumii postbelice, din interese naționale, din tendințe hegemoniste. Războiul durase patru ani și rezultatul distrugerilor era imens. „Viața umană — avea să scrie Ryamond Poincaré, pe atunci președintele Republicii Franceze — a fost secerată cu milioanele, sute de orașe înfloritoare au fost distruse, terenuri fertile lovite de sterilitate, bugetele copleșite sub povara unor datorii formidabile, scara valorilor peste tot răsturnată, spiritele tulburate de neliniști îndelungate și orbite apoi, ieșite din tenebre prin brusca lumină a zilei..."[2]. Din cauza distrugerilor și a suferințelor cauzate de război, omenirea cerea o pace trainică, mai multă echitate și dreptate socială, statornicirea unor relații internaționale democratice în spiritul egalității și respectului fiecărui popor. Un element dinamic, de altfel, avea să se impună în viața internațională : concepția mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, conform căreia relațiile internaționale trebuiau să pornească de la respectul personalității fiecărui popor, de la recunoașterea aspirațiilor pentru independență, suveranitate națională, a egalității juridice a tuturor statelor, indiferent de puterea lor economică, militară sau de întinderea teritorială. Dacă respectul principiului naționalităților a constituit latura luminoasă a

---

[1] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Dalloz, 1952, p. 559 ; vezi și Claude Fohlen, *La France de l'entre-deux guerres, 1917—1939*, Casterman (Belgique), 1966, p. 26 ; Maurice Baumont, *La faillite de la Paxis (1918—1939)*, I, *De Rethonde à Stresa (1918—1935)*, 4-e edition, P.U.F., 1960, p. 45.

[2] Raymond Poincaré, *Histoire politique. Chronique de Quinzaine*, Tome I, Plon, Paris, 1920, p. 193.

Conferinţei de pace de la Paris din 1919—1920[3] şi o nouă ordine politică şi teritorială a putut fi stabilită în Europa ţinîndu-se seama de drepturile istorice şi etnice ale popoarelor, alte aspecte aflate în discuţia celor patru „mari"[4] — Woodrow Wilson (S.U.A.), Georges Clemenceau (Franţa), David Llyod George (Anglia) şi Vittorio Emanuelle Orlando (Italia) au umbrit într-o măsură programul realizat la Paris[5]. Este vorba de securitatea Franţei pe Rin sau *problema renană* cu care se va ocupa articolul de faţă şi de *reparaţiile de război*[6]. Aceste două probleme, legate una de alta, au produs o vie dispută între Clemenceau, pe de o parte, şi D. Lloyd George şi Wilson, pe de alta. Rezultatul previzibil, de altfel, a însemnat creşterea tensiunii anglo-franceze şi pe parcurs concesii substanţiale făcute Germaniei şi foştilor ei sateliţi.

Preşedintele S.U.A., W. Wilson, a fost puternic stăpînit de ideea înfiinţării unei Societăţi a Naţiunilor, ca organism internaţional al raţiunii şi justiţiei[7], care să fie capabilă — după opinia lui — să realizeze pacea universală, să reglementeze, pe cale politică, orice diferend ivit între statele membre. Punctul al 14-lea al planului de pace wilsonian explica raţiunea fundamentală a creării acestui nou organism internaţional: „O asociaţie generală a tuturor naţiunilor trebuie să fie formată prin pacte speciale pentru a oferi garanţii multiple, independenţa politică şi integritatea teritorială, atît statelor mari, cît şi statelor mici"[8]. Wilson a manifestat atîta încredere şi optimism în eficienţa ei încît nu-şi punea problema că propunerea sa ar putea fi respinsă sau ar putea fi privită cu rezerve. Numai că, în momentul în care Wilson a primit vizita „bondoacă, pătrată, solidă" a lui George Clemenceau la locuinţa sa, vizită de curtuazie, de altfel, el şi colaboratorii lui au rămas uimiţi văzînd că premierul francez, în loc să acorde prioritate Societăţii Naţiunilor, cerea şi impunea chiar măsuri eficiente pentru securitatea viitoare a Franţei la graniţa sa cu Germania[9]. Clemenceau refuza atunci să încredinţeze problema securităţii teritoriale a Franţei şi cea a reparaţiilor de război unui organism încă inexistent şi de a cărei eficienţă se îndoia[10]. Clemenceau nu se sfia să declare deschis că

---

[3] „In ciuda multor reticenţe, tratatele din 1919 au fost elaborate după tipul wilsonian, marcînd suprema înfăptuire a principiului naţionalităţilor sub denumirea de dreptul popoarelor de a dispune de ele însile". (Vezi, Jacques Madaule, *Istoria Franţei*, Edit. Politică, Bucureşti, 1979, vol. 3, p. 122; C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1919—1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 266 ş.u.

[4] Emilian Bold, *Pacea de Versailles şi cei patru „mari"*, în „An. şt. Univ." Iaşi, S. III, Istorie, T. XXIV.

[5] Friedrich Wilhelm Foester, *L'Europe et la question allemande*, Plon, Paris, 1937, p. 274; vezi şi Hermann Graml, *Europa zwischen den Griegen*, D.T.V., München, 1976, p. 48.

[6] Vezi pe larg, Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne, 1919—1932. Activitatea diplomaţiei româneşti, în problema reparaţiilor de război. (Contribuţii)*, Edit. Junimea, Iaşi, 1976.

[7] Firmin Roz, *Histoire des États-Unis*, Artheme Fayard, Paris, 1930, p. 421.

[8] Colonel Hause et Charles Seymour, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1919*, Payot, Paris, 1923, p. 310.

[9] Frank Simonds, *Histoire de l'Europe d'apres guerre*, Payot, Paris, 1929, p. 53.

[10] Friedrich Wilhelm Foester, *op. cit.*, p. 273.

proiectele lui Wilson în legătură cu pacea aveau o serioasă doză de nesiguranță, erau utopice [11].

Distrugerea potențialului militar, economic și politic al Germaniei a constituit aproape o permanență a politicii externe franceze după anul 1871 [12]. Ideea realizării securității Franței la granița ei răsăriteană era justificată. Într-o jumătate de secol, Franța fusese invadată de două ori de armatele germane. Ultima invazie, din 1914, i-a cauzat distrugeri substanțiale. O sărăcise și de oameni și de resurse. De aceea, fixarea graniței pe Rin stăpînea atît diplomația franceză cît și cercurile militare. După semnarea armistițiului de la Campiègne, armatele aliate au reușit să elibereze complet teritoriile ocupate de Germania în Franța, Belgia, Luxemburg, Alsacia și Lorena. În cursul lunii noiembrie 1918, mareșalul Ferdinand Foch și-a făcut intrarea triumfală în Metz și Strasbourg [13]. La 1 decembrie, armatele aliate au intrat pe teritoriul german și la 9 decembrie au atins Rinul, ca apoi, între 13 și 17 decembrie să fie ocupate capetele de pod de la Köln, Maentza și Koblentz [14]. Mareșalul Foch considera că victoria asupra Germaniei îl îndreptățea să ceară cu insistență ca noua frontieră a Franței să fie pe Rin, frontieră strategică, mult mai ușor de apărat în cazul unei agresiuni germane neprovocate.

În cadrul Conferinței de pace, Foch, prin trei memorii succesive (28 noiembrie 1918, 10 ianuarie 1919 și 18 februarie 1919) [15] căuta să demonstreze necesitatea fixării graniței franceze pe Rin, a ocupării capetelor de pod din fața orașelor Köln, Maentza și Koblentz și chiar a creării unor state autonome germane sub controlul Societății Națiunilor. Un nou memoriu francez cu conținut asemănător a fost înaintat Conferinței la 25 februarie 1919 [16]. Cîteva zile mai tîrziu (7 martie), Ferdinand Foch, într-un presant apel, repeta Consiliului interaliat și lui Clemenceau rațiunea revendicărilor franceze. El argumenta că refacerea Franței este strîns legată de stăpînirea regiunii renane și că singura barieră pentru oprirea unei eventuale invazii a celor 70 de milioane de germani o constituia Rinul. „Orice alte soluții proiectate — insista Foch — sînt greșite și insuficiente". El considera că pierderea Rinului echivala pentru francezi și belgieni cu pierderea unei mari bătălii și că ajutorul venit din partea Angliei sau Statelor Unite n-ar sosi la timp și deci Franța ar fi înfrîntă. „În 1914 — spunea Foch — ceea ce a salvat pe francezi, ceea ce a permis englezilor să-și pregătească armatele s-a datorat Rusiei care a reținut pe frontul său o parte însemnată a forțelor germane. Acum această contrapondere nu mai există și Franța, abandonînd Rinul, se poate sinucide (...) Rinul — continua argumentația Foch — rămîne bariera indispensabilă de salvare a popoarelor occidentale și a civilizației. Nu există vreun principiu superior care obligă un popor victorios, cînd el a cîștigat războiul defensiv și mijloacele indispensabile ale salvării, să-l restituie adversarului. Nu există un principiu

[11] Emilian Bold, *Pacea de la Versailles...*, p. 84.

[12] Bertrand de Jouvenel, *D'Une guerre à l'autre, I, De Versailles à Locarno*, Calman-Levy, Paris, 1940, p. 69.

[13] Maréchal Foch, *Memoires pour servir à l'histoire de la guerre de 1914—1918*, Plon, Paris, MCMXXXI, p. 325.

[14] *Ibidem*, p. 327.

[15] Raymond Recouly, *Le mémorial de Foch*, L'Imprimerie nouvelle, Paris, 1930, p. 180.

[16] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 562—563.

care să poată obliga un popor liber să trăiască sub continuă amenințare"...[17]. În sfîrșit, pentru a fi mai convingător, el menționează că pentru Franța, *„singura frontieră solidă este* ***Rinul.*** Cine e stăpîn pe Rin, este stăpîn pe întreaga țară. Cine nu este stăpîn pe Rin, a pierdut totul. Rinul este singurul important, restul nu contează" [18].

Presat de insistențele lui Foch, Georges Clemenceau a cerut lui André Tardieu să pregătească un memoriu detaliat și să-l prezinte Consiliului celor patru. Memoriul, foarte complet și foarte precis, a examinat toate aspectele chestiunii — istoric, militar, diplomatic. El stabilea, printre altele, că nici dezarmarea proiectată pentru Germania, nici Liga Națiunilor nu puteau oferi Franței securitatea de care avea absolută nevoie. Concluziile memoriului erau, de fapt, argumentele mareșalului Foch : frontiera occidentală a Germaniei trebuia fixată pe Rin ; capetele de pod ale Rinului (Köln, Maentza, Koblentz) trebuiau ocupate de o forță interaliată, destrămarea pe cît posibil a unității Reichului etc. Toate acestea și pentru a obliga Germania să despăgubească Franța pentru stricăciunile cauzate de ocupație. Memoriului i s-a adăugat două anexe : *prima* schița regimul politic ce urma să fie aplicat unei Renanii independente și *a doua* consemna avantajele economice ce rezultau din această independență [19].

Argumentele prezentate de factorii diplomați și militari ai Franței n-au convins delegațiile americană și engleză. Acestea s-au opus soluției franceze privind fixarea graniței pe Rin cu Germania. Refuzul era motivat, printre altele de faptul că o ocupație permanentă de teritorii prezenta un caracter contrar principiilor democratice enunțate de Wilson în cele 14 puncte ; că voința germană spre unitate statală nu putea fi anihilată și că înființarea unui stat tampon între Germania și Franța pe Rin putea întreține o agitație permanentă și suscita numeroase conflicte [20]. Atunci a trebuit să intervină însuși Clemenceau în Consiliul celor patru. El atrăgea atenția că o atitudine binevoitoare față de Germania va fi în defavoarea nu numai a Franței, ci și a Angliei și S.U.A., Franța rămînînd totuși cea mai amenințată. Și premierul francez a rostit atunci cîteva cuvinte profetice : „Dv. căutați să faceți dreptate germanilor ; să nu credeți că ei ne vor ierta vreodată ; ei nu vor căuta decît ocazia unei revanșe ; nimic nu va distruge furia acelora care au voit să stabilească în lume dominația lor" [21].

Considerîndu-se convingător și înțeles de partenerii săi din Consiliul celor patru, Georges Clemenceau a punctat revendicările indispensabile securității Franței ; **aplicarea mijloacelor tradiționale militare pentru ocuparea** permanentă a malului stîng al Rinului de către forțele interaliate ; separarea definitivă a populației de pe malul stîng de aceea a Reichului, ocuparea Saarului [22] etc. Acestea toate, împreună cu alte măsuri severe de ordin economic

---

[17] Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 200—202.

[18] Paul Léon, *La guerre pour la paix, 1740—1940*, Artheme Fayard, Paris, 1950, p. 596 ; Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 179—180.

[19] Raymond Recouly, *op. cit.*, p. 11 și 191—192 ; André Tardieu, *La Paix*, Payot, Paris, 1921, p. 364.

[20] Maurice Baumnont, *La faillite de la Paix, 1919—1939*, I. *De Rethonde à Stresa, 1919—1935*, 4-e edition, P.U.F., Paris, 1960, p. 60.

[21] Paul Mantoux, *Les déliberations du Conseil des quatre*, vol. I, Paris, 1955, p. 70.

[22] Mareșalul Foch a cerut frontiera militară pe Rin, ceea ce nu însemna anexarea Renaniei la Franța, ci ca Prusia să fie împiedicată pentru totdeauna de a se servi de ea ca de un bulevard pentru a ataca (Raymond Recouly, *La barrière du Rhin*, Hachette, Paris,

și financiar, fuseseră cuprinse în Programul francez de securitate, întocmit de guvernul Clemenceau încă în decembrie 1918 pentru a servi Conferinței de pace [23].

Așa cum s-a mai menționat, propunerile franceze n-au găsit ecou favorabil în cercurile anglo-americane [24]. Ele erau considerate incompatibile cu conținutul celor 14 puncte și cu interesele economice engleze pe continent, mai exact cu interesele economice față de Germania. Mai mult, dacă David Lloyd George păruse la început un temut adversar al germanilor, manifestînd o serioasă exigență în legătură cu despăgubirile și reparațiile de război ce urmau a fi impuse învinșilor, acum devine un redutabil avocat al Germaniei, opunîndu-se hotărît dezmembrării teritoriale a acesteia. Pentru el, ca și pentru capitalul englez, o ruptură categorică de Germania ar fi justificat și asigurat hegemonia Franței pe continentul european, hegemonie fondată mai ales pe bogatele mine de cărbune și de fier existente în zona Rinului. Interesele britanice, se știe, mai vizau obținerea coloniilor germane din Africa și Pacific, controlul asupra Mesopotamiei, un protectorat asupra Egiptului și Persiei, ultima bogată în resurse petroliere. Concurența germană fusese înlăturată prin distrugerea puterii ei navale și comerciale. Anglia reușise să obțină satisfacție în toate deziderätele ei. O jena însă o prea mare consolidare a puterii Franței, țară care atunci și cîțiva ani de la terminarea războiului avea cel mai serios potențial militar. De aceea, sprijinind Germania și reactualizînd lozinca „balanței puterilor", diplomația engleză intenționa, de fapt, o diminuare a importanței Franței în relațiile politice și economice postbelice. Pentru apărarea intereselor britanice, diplomația engleză își permitea, avînd sprijin în antecedentele ei de politică externă, să încalce principiile de drept și să-și schimbe opiniile dacă imperativele economice și politice o cereau. Așa s-a ajuns la schimbarea atitudinii engleze față de Germania. Aluzii asupra necesității împiedicării distrugerii Germaniei, a dezmembrării ei teritoriale au devenit frecvente în presa britanică, ca și în discursurile sau declarațiile lui David Lloyd George. Și președintele Wilson se opunea tendințelor franceze întrucît se temea că implicarea S.U.A. în problemele europene i-ar crea greutăți prea mari, prin încălcarea flagrantă a doctrinei Monroe, fapt ce se semnala deja în Senatul american. Clemenceau, profund nemulțumit de

---

1923, p. 7; Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, Karl Dietrich, *Die Zeit der Weltkriege*, I, 4/1, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1973, p. 199).

[23] Programul francez de securitate cuprindea: controlul militar al Rinului; o alianță permanentă a marilor puteri trebuia să ajute Franța să păstreze Rinul; un grup de aliați mai mici să amenințe Germania dinspre răsărit; reducerea teritorială a Germaniei; mutilarea organizării politice a Germaniei; dezarmarea Germaniei, fără ca această măsură să atingă pe Aliați; o zdrobitoare indemnizație în cadrul reparațiilor; deposedarea Germaniei de resursele ei economice; un număr de acorduri economice care să favorizeze Franța și să prejudicieze Germania etc. (Vezi, Roy Stannerd Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, New York, s.a., vol. II, p. 20).

[24] Cunoscutul ziarist britanic, Wickham Steed, care a jucat rolul și de consilier al delegației engleze, într-o scrisoare către lordul Northcliffe scria că „Este important ca noi să nu susținem nici o idee franceză de anexiune permanentă sau ceva echivalent pe malul stîng al Rinului și nici să oferim francezilor impresia că noi combatem pretențiile lor posibile asupra acestui punct în intenția lor de a extorca concesii relative la Siria. Punctul meu personal de vedere, împărtășit și de alții [. . .] este că, indiferent de forma pe care o va avea ocupația pe malul stîng al Rinului, ea va trebui subordonată, în ceea ce privește durata, plății reparațiilor de către Germania; că Rinul va trebui considerat ca un curs de apă internațional unde să se interzică orice fortificații într-o zonă de 50 de kilometri". (Wickham Steed, *Mes Memoires*, vol. 2, Plon, Paris, 1927, p. 279).

atitudinea americană s-a adresat cu termeni duri lui Wilson şi o ruptură care a ţinut două săptămîni s-a produs între ei. Wilson, izolat în locuinţa sa, din „motive de gripă" dăduse dispoziţii vasului Washington care-l adusese în Europa, să fie gata de plecare.

Tensiunea din cadrul Conferinţei de pace a crescut o dată cu refuzul Germaniei de a accepta tratatul de pace [25]. Contele Brockdorff-Rantzau, ministru de externe în guvernul Scheidemann, sosit la Paris a refuzat, la 7 mai 1919, să-şi pună semnătura pe tratat, considerîndu-l extrem de dăunător pentru ţară [26]. Temîndu-se de complicaţii, în eventualitatea că Germania se încăpăţîna în această hotărîre, David Lloyd George se pronunţa pentru concesii cît mai consistente. Cum se putea însă motiva schimbarea de atitudine a delegaţiei engleze în mod oficial ? Premierul englez a reunit la domiciliul său din Paris pe principalii săi miniştri şi pe reprezentanţii dominioanelor, explicîndu-le raţiunea care determina schimbarea atitudinii sale faţă de tratatul de pace în general şi faţă de Germania în special. După reuniune a făcut o declaraţie surprinzătoare pentru observatorii politici şi ziariştii aflaţi în capitala Franţei. El preciza că întrucît cei convocaţi se pronunţau pentru concesii în favoarea Germaniei, el nu putea să aibă o altă atitudine, justificînd astfel propria-i schimbare politică. La 2 iunie a făcut-o cunoscută, în mod oficial, şi partenerilor săi din Consiliul celor patru în timpul unei şedinţe obişnuite. D. Lloyd George ameninţa că în eventualitatea că unele amendamente nu sînt aduse proiectului de tratat prezentat delegaţiei germane la 7 mai, colegii săi reprezentînd Commonwealth-ul „refuză să reînceapă operaţiile de război sau blocusul în cazul cînd Berlinul nu va semna" [27]. Printre motivaţiile lui D. Lloyd George era şi una care putea avea un serios efect asupra partenerilor de discuţie şi anume că impunerea unor condiţii prea severe Germaniei ar arunca-o „în mîinile bolşevismului" [28] şi, în sfîrşit, că muncitorii englezi nu vor să împovăreze poporul german cu exigenţe excesive [29].

Declaraţia premierului englez, argumentată în felul acesta, ţinea, fără îndoială, seama de mişcarea muncitorească, puternică, imediat după război. Dar cea care era vizată în mod direct de această declaraţie nu era atît mişcarea muncitorească, cît poziţia şi atitudinea Franţei ortodox antigermană. Diplomaţia franceză făcuse cunoscut că, în cazul unui refuz din partea Ger-

---

[25] Philipp Scheidemann, cancelar al Germaniei în acel timp, a declarat în Consiliul de miniştri că preferă să i se usuce mîna decît să semneze tratatul de pace. (Gebhardt, *op. cit.*, p. 209 ; Charles Bonnefon, *Histoire de l'Allemagne*, Artheme Fayard, Paris, 1925, p. 481).

[26] L. Aldrovandi Marescotti, *Guerre diplomatique, 1914—1919*, Gallimard, Paris, 1939, p. 218 ; Walter Tormin, *Weimarer Republik*, Hannover, 1977, p. 87 ; Frank Simonds, *op. cit.*, p. 34). Nu întîmplător, delegaţia germană a fost găzduită de guvernul francez la Hotel des Reservoire, din care Bismarck, la 1871, îşi făcuse cartierul general (W. Steed, *op. cit.*, p. 316). Brockdorff-Rantzau a avut o atitudine arogantă, dispreţuitoare. El a negat vina Germaniei în declanşarea războiului şi a început cu fraza: „În sfîrşit, veţi putea să vă satisfaceţi ura"... D. Lloyd George l-a întrebat pe Georges Clemenceau: „Ce ai să-i răspunzi ?". La care Clemenceau a replicat: „Am să-i pun tratatul sub nas, spunîndu-i: Iată ce ai să iscăleşti". (Georges Clemenceau, *Măreţia şi amărăciunile unei victorii. Memorii*, Cartea Românească, 1930, p. 342 ; Alex. Zevaès, *Histoire de la Troisieme Republique, 1870— 1926*, Les editions Georges-Anquetil, Paris, 1926, p. 580 ; Charles Bonnefon, *op. cit.*, p. 481).

[27] Paul Mantoux, *op. cit.*, p. 70. Declaraţia lui D. Lloyd George a produs derută în rîndurile diplomaţilor francezi şi speranţe în cele ale germanilor. (Emilian Bold, *Pacea de la Versailles...*, p. 88).

[28] André Tardieu, *op. cit.*, p. 337.

[29] Paul Mantoux, *op. cit.*, p. 46.

maniei de a semna tratatul de pace, trupele franceze, drept represalii, urmau să ocupe întreaga Germanie, să o împartă în provinciile istorice, s-o oblige să plătească reparaţiile de război. Refuzul englez însă a venit prompt, discuţiile dintre cei doi premieri — Georges Clemenceau şi D. Lloyd George fiind presărate cu ameninţări de ambele părţi [30].

Încă la 12 martie 1919, într-o reuniune la care au participat secretarul confidenţial al lui Lloyd George — Philippe Kerr, colaboratorul lui Clemenceau — André Tardieu şi Mezis, delegat american la Conferinţa păcii, divergenţele în legătură cu atitudinea faţă de Germania au ieşit cu mai multă pregnanţă în evidenţă. Philippe Kerr a declarat că ţara sa nu este, în nici un caz, de acord cu o ocupare a teritoriului german. „Anglia — spunea el — este ostilă armatei permanente şi întrebuinţării trupelor britanice în afara teritoriului englez. Între altele — adăuga Kerr — ocupaţia riscă să creeze, nu numai pe malul stîng al Rinului, ci în întreaga Germanie o mişcare naţionalistă. Ea poate favoriza în ţările anglo-saxone o propagandă defavorabilă Aliaţilor şi, în particular Franţei. Germania fiind izolată — insinua Kerr — mai este necesară ocupaţia ? Nu sîntem de acord nici cu crearea unui stat independent pe malul stîng al Rinului [31]. Noi vedem în aceasta o sursă de complicaţii şi slăbiciuni". Delegatul britanic conchide că Anglia şi dominioanele nu se vor solidariza cu Franţa şi respingea propunerea lui André Tardieu de a ocupa Germania în cazul unui refuz al semnării tratatului de pace.

Replica lui Tardieu nu s-a lăsat aşteptată. El contraargumenta cu faptul că soluţia franceză, în realitate, excludea anexiunea, că exercitarea controlului Societăţii Naţiunilor oferea în viitor facilitarea evoluţiei pozitive a problemelor, că, în fine, Franţa învingătoare are dreptul să ia măsuri de siguranţă. André Tardeiu s-a referit şi la punctul vulnerabil al expunerii lui Kerr şi anume că Anglia nu doreşte ca trupele sale să fie folosite în afara graniţelor ei. „Anglia — menţiona André Tardieu — a avut mereu trupe în India şi Egipt. Pentru ce ? Pentru că ştia că frontiera sa nu este la Dover. Or, ultimul război a făcut-o să înţeleagă că frontiera sa europeană este pe Rin şi că Rinul este mai important încă pentru Anglia decît Canalul de Suez sau Himalaia" [32].

Cele opt ore cît a durat discuţia celor trei n-au fost suficiente nici măcar pentru realizarea unui compromis. Reluate de Consiliul celor patru (de fapt trei, întrucît Orlando părăsise în acel moment Parisul), discuţiile au fost vio-

---

[30] Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 202.

[31] Franţa, este drept, a mizat pe unele acţiuni separatiste promovate de cîţiva politicieni germani din zona renană ca : fostul primar al Köln-ului, Konrad Adenauer, Hans Adam Dorten în Metz şi Wiesbaden ş.a. (Gebhardt, *op. cit.*, p. 209 ; G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 176). Motivul expus de deputatul Hoffmann era : „Sîntem în faţa următorului fapt : un popor rău condus s-a prăbuşit din culmea civilizaţiei sale într-o barbarie îngrozitoare, în bolşevism şi lupte fratricide". (G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 179). Acţiunile separatiste erau încurajate de generalul francez Mangin, „depăşindu-şi misiunea sa", scria Clemenceau, *op. cit.*, p. 186.

[32] André Tardieu, *op. cit.*, p. 192. Delegatul englez n-a luat în seamă că Rinul putea fi considerat zidul de apărare nu numai al Franţei, ci şi al Angliei. Mult mai tîrziu, premierul Baldwin, a cărui politică ambiguă era cunoscută, a făcut o declaraţie în Camera Comunelor, la 30 martie 1934, cu conţinut ipocrit : „Astăzi, cînd se vorbeşte de apărarea Angliei, nu se iau în considerare falezele cretoase ale Doverului. Gîndul merge pînă la Rin. Acolo se găseşte azi frontiera noastră". (Vezi, *Documents diplomatiques francaises (1932—1939)*, 2-e serie *(1936—1939)*, Tome I *(1 janvier — 31 mars 1936)*, Paris, 1963, p. 275).

lente și o ruptură era pe punctul de a se produce. Este adevărat că cele „14 puncte“ ofereau Franței doar Alsacia și Lorena și prin aceasta — credea W. Wilson — se reparau toate nedreptățile cauzate ei în 1871. Englezii însă priveau mai departe și nu voiau ca hotărîrea franceză de a ocupa zona renană să creeze alte Alsacii și Lorene. Anglia nu dorea o Germanie prea slabă în fața unei Franțe prea puternice. În plus, comerțul englez gravita mai mult spre Germania și mai puțin spre Franța. În zadar căuta Clemenceau să-și convingă partenerii că ocuparea malului stîng al Rinului, a Saarului și a capetelor de pod menționate mai sus erau pentru Franța „o indispensabilă garanție a executării tratatului, o siguranță necesară contra unei efracțiuni de două ori repetată“. Anglo-saxonii n-au putut fi convinși și au respins argumentele lui Clemenceau. Mai mult, ei căutau să convingă opinia publică că intențiile franceze nu se justificau, că erau inutile și chiar periculoase [33]. Georges Clemenceau, cu un ultim efort, a amenințat cu retragerea Franței de la Conferința păcii, cu refuzul său de a contribui la înființarea Societății Națiunilor și că va încerca, peste capul Aliaților, să pună pe picioare Republica Renană. Amenințarea privind boicotarea Societății Națiunilor a atins coarda sensibilă a președintelui W. Wilson. Pentru ca proiectul său să nu sufere un eșec [34], Wilson a acceptat, în aprilie 1919, ca bazinul Saar să fie mandatat de Franța prin intermediul Societății Națiunilor. Clemenceau a fost mulțumit cu această propunere, renunțînd la înființarea unei Renanii independente și la fixarea graniței franco-germane pe Rin. Atitudinea sa a fost determinată de propunerea lui David Lloyd George, făcută încă la 14 martie 1919 [35] privind încheierea unui tratat prin care S.U.A. și Anglia să ajute Franța în cazul unei agresiuni neprovocate din partea Germaniei [36].

Propunerea lui Lloyd George a fost o cursă întinsă cu abilitate lui Georges Clemenceau. Acesta din urmă avea să-și motiveze accepțiunea prin aceea că hotărîrile referitoare la malul stîng al Rinului, inserate în tratatul cu Germania, nu garantau în suficientă măsură securitatea Franței [37] și, în consecință, un pact suplimentar se impunea.

Ca urmare a acestei înțelegeri, proiectul tratatului de la Versailles va cuprinde hotărîrea ocupării de către armatele anglo-franco-belgo-americană a malului stîng al Rinului pe timp de 15 ani [38]. Zona urma să fie evacuată în

---

[33] André Tardieu, *op. cit.*, p. 162.

[34] Wickham Steed relatează că a încercat să netezească terenul pentru o întîlnire între Wilson și Clemenceau. Cu malițiozitate, Clemenceau i-a spus că nu poate vorbi cu Wilson, „care este convins că este primul om care, după 2000 de ani, a înțeles ceva în legătură cu pacea pe pămînt. Wilson se crede un al doilea Mesia. Își imaginează că a fost trimis pentru a aduce pacea lumii și că noțiunile sale preconcepute sînt singurele care valorează“ (Wickham Steed, *op. cit.*, p. 293).

[35] Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 202; Raymond Recouly, *La barrière...*, p. 12.

[36] „Imperiul britanic — declara D. Lloyd George — și guvernul S.U.A. vor trebui să ofere Franței o garanție contra posibilității unei noi agresiuni germane“. (Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 77).

[37] Gebhardt, *op. cit.*, p. 209. La 3 februarie 1919, fără ca francezii să-l solicite, W. Wilson a promis, în Parlamentul francez, sprijinul nelimitat al Statelor Unite. „America — declara el — și-a plătit datoria sa de recunoștință către Franța, trimițîndu-și fiii săi să lupte pe pămîntul francez. A făcut mai mult decît atît. A contribuit la unirea forțelor lumii pentru ca Franța să nu mai simtă niciodată izolarea ei și că nici odată nu va trebui să-și mai pună întrebarea cine-i va veni în ajutor“. (Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 257).

[38] *Documents diplomatiques françaises (1932—1939)*, 2-e serie *(1936—1939)*, T. 1 *(1 janvier — 31 mars 1936)*, Paris, 1963, p. 78—79.

trei etape succesive : 1 ianuarie 1925, zona de nord (Köln) ; 1 ianuarie 1930, zona centrală (Koblentz) şi 1 ianuarie 1935, zona de sud (Maentza). Sarcina ocupării urma să fie suportată de Germania. Conform articolelor 42 şi 43 al Tratatului de la Versailles, o zonă de 50 de km de pe malul stîng al Rinului trebuia demilitarizată. Germania nu avea voie să ridice fortificaţii, să întreţină sau să grupeze în această zonă forţe armate cu titlu permanent sau temporar. Toate manevrele militare erau prohibite. În temeiul articolului 44, o încălcare a dispoziţiilor mai sus menţionate, dădea dreptul marilor puteri să considere Germania că tulbură pacea lumii şi evacuarea se putea suspenda [39]. O comisie specială urma să controleze autorităţile civile ale teritoriilor ocupate şi să ia măsurile necesare de ordine şi de securitate a trupelor aliate. Saarul trecea sub administraţie franceză pe timp de 15 ani. La expirarea termenului se organiza un plebiscit, populaţia pronunţîndu-se în favoarea unirii cu Germania sau cu Franţa [40]. Evenimentele ulterioare au demonstrat şubrezenia unei asemenea hotărîri, izvorîtă dintr-un compromis între Franţa, pe de o parte, şi Anglia şi S.U.A., pe de alta.

Pactul de garanţii oferit de Anglia şi S.U.A. a constituit doar o măsură de moment, o abilă manevră a premierului englez pentru a depăşi criza din cadrul Conferinţei de pace. Atitudinea negativă a Senatului american faţă de politica wilsoniană a dezvăluit, spre surprinderea lui Clemenceau, că preşedintele nu se putea angaja, în momentul respectiv, decît pe sine, ratificarea tratatului fiind de competenţa Congresului [41]. În America se considera că realizarea unui pact de garanţii între Franţa, Anglia şi S.U.A. nu însemna altceva decît o reeditare a Antantei. Ca atare, Societatea Naţiunilor nu-şi mai avea rostul. După opinia secretarului de stat de atunci, Robert Lansing, Statele Unite, prin tradiţie, trebuiau să evite o alianţă care le-ar fi putut implica într-un şir de conflicte pe teritoriul european [42].

Bertrand de Jouvenel, diplomat de carieră, mărturiseşte că atunci cînd David Lloyd George a făcut propunerea pactului de garanţie Franţei, era imposibil să nu se fi ştiut că majoritatea senatorilor respinsese deja politica lui Wilson şi că un asemenea angajament n-ar fi fost niciodată ratificat [43]. Clemenceau fusese, de altfel, avertizat de către ambasadorul său la Washington despre acelaşi lucru şi totuşi el n-a crezut că preşedintele american n-ar

---

[39] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 16 şi 563.

[40] Problema bazinului Saar a fost încredinţată spre soluţionare lui A. Tardieu, Headlam-Morely şi profesorului Haskins care, în calitate de experţi francez, englez şi american, au atribuit Franţei proprietatea minelor din Saar pe 15 ani şi organizarea unui plebiscit la expirarea acestui termen. (W. Steed, *op. cit.*, p. 297).

[41] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 652.

[42] Robert Lansing, *Memoires de...*, Payot, Paris, 1925, p. 131. Relativ la atitudinea congresmenilor americani faţă de politica lui Wilson, se menţionează că, în urma unor discuţii furtunoase, se formaseră în Senat patru grupe distincte : 1. senatorii care ţineau cu preşedintele Wilson şi voiau ratificarea tratatului ; 2. cei care erau dispuşi să accepte uşoare rezerve ; 3. cei care cereau amendamente importante ; 4. „ireconciliabilii" care nu voiau ratificarea tratatului cu Germania sub nici o formă, întrucît acestuia îi era ataşat Proiectul de statut al Societăţii Naţiunilor. În primele două grupe domina, mai ales spiritul democraţilor ; în celelalte două, dominau republicanii. Cele două grupe partizane erau conduse de G. M. Hitchcok, un democrat din Nebraska şi de Henry Cabot Lodge, preşedintele republican al afacerilor externe în Congres. În ce priveşte pe ireconciliabili, ei erau puţin numeroşi şi de o obstinaţie deosebită. Este vorba, în special, de Johnson din California şi de W. M. Borah din Idaho, consideraţi multă vreme campioni ai drepturilor populare. (Firmin Roz, *op. cit.*, p. 425).

[43] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 77.

fi avut puterea şi competenţa de a convinge Congresul american să ratifice pactul. Oricum, propunerea engleză nu desminţea nici de această dată „perfidul Albion".

Vestea semnării pactului de garanţii în dimineaţa zilei de 28 iunie 1919, odată cu Tratatul de la Versailles, privind sprijinul anglo-american în caz de atac german şi prin care Franţa, ca răsplată, accepta proiectul Societăţii Naţiunilor, a produs impresii nefavorabile opiniei publice franceze. Clemenceau judecase că oferta anglo-americană nu putea fi neglijată şi, pentru susţinerea ei, a trebuit să-l înfrunte pe Raymond Poincaré, preşedintele Republicii şi mai ales pe mareşalul F. Foch, foarte supărat că propunerile sale nu fuseseră luate în seamă. Foch scria lui Clemenceau că hotărîrea de a ocupa zona renană numai 15 ani, cu retrageri succesive, însemna insecuritate pentru Franţa şi lipsa unor garanţii privind plata reparaţiilor de război. „Trebuie — consemna mareşalul — să ţinem la linia Rinului care cere mult mai puţine forţe decît în altă parte" [44]. Referindu-se şi la diplomaţia Conferinţei de pace, Foch considera că prin măsurile luate, victoria era sabotată, că metodele erau greşite, că soluţiile la care au ajuns cei patru „mari" nu semănau deloc a soluţii, că Franţa, după toate sacrificiile ei, era lăsată fără două lucruri la care ea avea un drept formal sacru : securitatea pe Rin şi reparaţiile de război [45].

Criticile formulate au determinat o vie dispută între mareşalul Foch şi Georges Clemenceau. Ultimul atrăgea atenţia fostului său colaborator că militarul era obligat să se supună puterii civile, că lozinca Tratatului de la Versailles era *eliberarea popoarelor*, independenţa naţionalităţilor şi nu *anexiunea* unor teritorii prin forţa armată, cum considerau Foch şi Poincaré [46]. Clemenceau a trebuit să facă faţă şi criticilor unor parlamentari francezi cu ocazia discutării Tratatului de la Versailles. El era învinuit că a neglijat unele din interesele vitale ale Franţei, că a preferat un pact neconcludent cu Anglia şi America pentru securitatea frontierei de vest a ţării [47]. Primul ministru însă a reuşit să-şi impună punctul de vedere, demonstrînd că linia Rinului nu este inexpugnabilă, ca şi munţii Pirinei, de altfel, că Franţa obţinuse ceea ce era rezonabil să obţină, adică zona Saar ca o compensaţie pentru pagubele săvîrşite de armata germană în nord şi Pas-de-Calais [48]. Pentru toţi cei ce-şi manifestaseră nemulţumirea, Clemenceau rămînea totuşi redutabilul „Tigru", înconjurat de teamă sau de stimă.

Tratatul de garanţii anglo-americano-francez era ataşat Tratatului de la Versailles. Legătura strînsă dintre cele două documente a constituit şi cauza eşecului lui. Dacă unul din ele nu era ratificat de forurile legislative anglo-americane, celălalt nu avea efect. Or, Senatul american a refuzat, după cum se ştie, ratificarea Tratatului de la Versailles [49], tratatul de garanţii devenind

---

[44] Raymond Recouly, *Le mémorial...*, p. 206.

[45] *Ibidem*, p. 170—171. Poincaré a vrut să-şi prezinte demisia din funcţia de preşedinte al Franţei, iar Franklin-Bouillon critica aspru conţinutul tratatului. (Maurice Baumnont, *op. cit.*, p. 62).

[46] Georges Clemenceau, *op. cit.*, p. 143 şi 221.

[47] Paul Léon, *op. cit.*, p. 602 ş.u.

[48] Maurice Baumnont, *op. cit.*, p. 62.

[49] Sub preşedintele american Harding, la 25 august 1821, S.U.A. au semnat tratate separate cu Germania, Austria şi Ungaria. În aceste tratate nu era vorba nici de Societatea Naţiunilor şi nici de datoriile de război. Rămînea în vigoare doar pretenţia plăţii reparaţiilor pentru pagubele suferite de persoanele civile (Gebhardt, *op. cit.*, p. 210 ; G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 256).

astfel caduc[50]. Guvernul britanic, grație unei simple clauze adăugate tratatului, a declarat la rîndu-i, că nu se mai consideră legat de garanțiile promise, dacă S.U.A. refuză să-l accepte. În consecință, guvernul britanic își lua libertatea de a considera tratatul de garanții nul și neavenit[51].

Rezultatul negocierilor anglo-franco-americane a fost marcat în Anglia de satisfacție și în Franța de tristețe, deziluzie și mînie. Indignarea francezilor, la cunoașterea unor realități din cadrul Conferinței de pace, a atins cote foarte înalte. Presa, spectacolele de music-hall, teatrele, Parlamentul își făcuseră o predilecție din atacurile antibritanice, îndeosebi din atacurile contra lui D. Lloyd George. Adesea se amintea, ceea ce cu mult în urmă redutabilul Talleyrand, fostul ministru de externe al lui Napoleon I, spunea: „Cooperarea dintre Anglia și Franța este tot atît de naturală ca aceea dintre om și cal. Numai că Franța nu putea juca rolul de cal“ [52]. Pe de altă parte, guvernul englez acuza Franța de imperialism, militarism, expansionism[53]. Securitatea Franței și echilibrul european al puterilor, susținut de Anglia, deveniseră două noțiuni incompatibile.

Guvernul francez, prin Georges Clemenceau, a reproșat Congresului american că n-a ratificat Tratatul de la Versailles și nici pactul de garanții. „Republica americană — spunea Clemenceau nemulțumit — a uitat prea repede că ne-a spus că *garanția libertății este Franța.* Lăsînd nu numai Franța, dar toată Europa expusă de drept la o nouă reluare a armelor, istoria va spune că America a întors prea curînd spatele chemărilor destinului. Ea a pierdut 50 000 de oameni — continua Clemenceau — și noi un milion și jumătate și mai mult de 700 000 de mutilați. Ea s-a îmbogățit în chip miraculos și noi îi vom număra, dolar cu dolar, mărcile pe care ni le datorează germanii cu titlu de reparații...“ [54]. Fostul premier francez nu uita să avertizeze și de această dată că desolidarizarea provocată de americani atunci, putea „să ne aducă încă odată pe toți în Europa sau în Extremul Orient, în situații grele“. Și a avut perfectă dreptate.

Discuția în problema securității Franței la granița sa cu Germania relevă un aspect, din atîtea altele, în care Conferința păcii a recurs la compromis dar a destrămat în oarecare măsură Înțelegerea din timpul războiului. Abilitatea diplomației engleze propunînd un pact de garanții Franței, irealizabil în condițiile istorice de atunci și la care s-a asociat și S.U.A., nu numai că a consemnat reluarea atitudinii antifranceze tradiționale, dar a adîncit neînțelegerile dintre cele două țări în anii care au urmat, dezvăluind slăbiciunile unor hotărîri ale tratatelor de pace. În Franța, divergențele dintre puterea civilă și cea militară în legătură cu zona renană, chiar dacă nu au luat proporții, au reliefat nemulțumiri și critici de ambele părți. Franța n-a renunțat la ideea

---

[50] George Sofronie, *Securitatea internațională*, Edit. Curierul judiciar, București, 1933, p. 13.
[51] Raymond Recouly, *La barrière...*, p. 16—17.
[52] Frank Simonds, *op. cit.*, p. 92 și 146.
[53] G. Clemenceau, *op. cit.*, p. 211.
[54] O întîmplare povestită de Georges Clemenceau pare a defini exact raporturile anglo-franceze din timpul și după Conferința de pace. „Într-o zi — spune Clemenceau — m-am întîlnit la Londra cu Lloyd George. Acesta mi-a zis: Ei bine, aveți ceva să-mi reproșați? — Da — a răspuns Clemenceau — la o oră după armistițiu, am avut impresia că ați redevenit inamicul Franței. Atunci el mi-a răspuns: N-a fost aceasta politica permanentă, tradițională a țării mele?“ (Vezi, Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Armand Colin, Paris, 1964, p. 346; Jean Martet, *Le tigre*, A. Michel, Paris, 1930, p. 59).

consolidării graniţei sale de est şi nici la hegemonia sa în Europa, după cum nici Anglia n-a renunţat la realizarea echilibrului european al puterilor, principiu care stătea la baza politicii sale externe încă înainte de primul război mondial. La rîndul ei, Societatea Naţiunilor, deşi plină de bune intenţii în menţinerea păcii, şi-a dovedit slăbiciunile încă în faza de început, la aceasta contribuind şi retragerea S.U.A. din acest organism, ca şi absenţa Uniunii Sovietice. De aceea, aşa cum se exprima un jurist român, în locul unei *păci durabile* a rezultat mai mult o *pace cu aspect juridic* de armistiţiu, soluţionarea problemei zonei renane oferind un exemplu dintre cele mai semnificative pentru aprecierea de mai sus[55]. În 1925, cu prilejul conferinţei de la Locarno şi a compromisului de acolo, s-a recunoscut Germaniei dreptul de a participa, cu drepturi depline în Societatea Naţiunilor, ca o mare putere, ocupînd în relaţiile internaţionale o poziţie dintre cele mai importante.

---

55 George Sofronie, *Orientarea britanică faţă de problema păcii (În trecutul apropiat şi astăzi)*, în „Neamul românesc", nr. 25, 4 februarie 1936.

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE *

DE

ION AGRIGOROAIEI

În cursul anului 1918, s-a desăvîrşit unitatea naţional-statală, rezultat al unui proces istoric necesar şi victoria strălucită a mişcării de eliberare a românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, de la Dunăre la Marea Neagră. Marea Unire s-a realizat — şi faptul este deosebit de important — pe cale democratică, prin adoptarea hotărîrilor respective în cadrul unor largi adunări cu caracter plebiscitar.

Noua şi hotărîtoarea fază a luptei de eliberare naţională din 1916—1918 a determinat o deplasare spre stînga a importante forţe politice româneşti. Mişcarea democratică, favorabilă înnoirilor, lua o amploare tot mai mare ; se constată un proces de înţelegere a necesităţii reformelor, cu deosebiri în ce priveşte măsura lor şi modalităţile concrete de aplicare. În cadrul dezbaterilor de la Iaşi, privitoare la înscrierea în Constituţie a reformelor agrară şi electorală, în preajma rezistenţei eroice de la Mărăşti—Mărăşeşti—Oituz, Barbu Ştefănescu-Delavrancea preciza în şedinţa din 9 iunie 1917 a Adunării Deputaţilor : „Şi este o aşa de strînsă legătură între chestia naţională şi reformele împroprietăririi ţăranilor şi ridicarea celor 5—6 milioane de suflete la viaţa noastră publică, că n-ar fi nevoie de nici o explicaţie [...]. Noi vrem să nu se mai şoptească românilor din ţările supuse : Priviţi la fraţii voştri, ţărani în România liberă. Ei pămînt nu au, libertate nu au, ei drepturi nu au, ei vot nu au [...]. Noi, cu revizuirea Constituţiei, deretică̆m casa noastră în care vom primi pe fraţii noştri după atîta vreme de dureri şi suferinţe". Ideea necesităţii democratizării societăţii de pe întregul teritoriu românesc era reluată de ziarul „Tribuna" (Iaşi), la 4 noiembrie 1918, într-un *Memoriu* adresat regelui : „Dar casa noastră mare, care, lărgindu-şi încăperile, este menită să adăpostească toată suflarea românească, trebuie să fie mai frumoasă şi mai atrăgătoare decît coliba de suferinţă pe care, cei ce revin la matcă după secole de sclavie, o părăsesc".

Rezoluţia de la Alba Iulia a exprimat poziţia democratică a naţiunii române în epocă. Consemnînd unirea ea a precizat şi sensul dezvoltării democratice a societăţii româneşti şi a formulat idei fundamentale ale convieţuirii între poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare [1]. Rezoluţia prevedea „înfăptuirea desăvîrşită a unui regim curat democratic", votul obştesc, reforma agrară radicală, deplina egalitate a locuitorilor, indiferent de naţio-

---

* Comunicare prezentată al al IX-lea Simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară a României (Tulcea, 11—14 iunie 1986).

[1] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 458

nalitate etc. Actele de unire au fost străine de orice șovinism, poporul român făcînd și cu acest prilej, dovada unei remarcabile maturități politice, în concordanță deplină cu spiritul de înțelegere și toleranță care l-a animat întotdeauna.

Unirea a fost însoțită de elaborarea unor măsuri, reforme democratice : votul universal, reforma agrară, egalitatea tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, măsuri în domeniul regimului de muncă etc., incluse, într-o formă sau alta, în Constituția din 1923. Trebuie subliniată strînsa legătură între aceste evenimente, acte și reforme, apropierea nu numai în timp ci, în primul rînd, în ce privește caracterul lor. Răspunzînd unor necesități obiective de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, de pe întregul teritoriu românesc (cu particularități de la o zonă la alta), aceste măsuri au fost, într-o anumită măsură, rezultatul acțiunii exercitate de mișcarea democratică și revoluționară. În același timp, cercurile politice românești au străbătut, într-o perioadă relativ scurtă de timp — sub presiunea factorilor interni și externi, sociali și naționali — un proces de înțelegere a necesității reformei agrare, ca o condiție indispensabilă pentru consolidarea marelui act din 1918 și asigurarea mersului înainte al societății românești [2].

Desăvîrșirea unității de stat și transformările care au însoțit-o au avut consecințe importante de natură burghezo-democratică. S-a ridicat pe o treaptă superioară comunitatea de viață economică și spirituală statornicită de-a lungul veacurilor între toate teritoriile românești, s-a realizat cadrul național și statal pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție [3]. „Reformele din anii 1918—1923, se precizează într-o lucrare apărută recent, au schimbat în chip radical vechile structuri sociale și politice, dînd naștere, din punct de vedere instituțional, unei Românii deosebite de cea veche. Dar România nu a însemnat doar provincii reunificate ; a însemnat și un nou sistem social și un nou sistem politic ; a însemnat trecerea de la liberalismul nedemocratic la democrația liberală și din acest punct de vedere, intern, România a fost opera și contribuția luptei forțelor democratice și patriotice, a personalităților politice care au impus reforme radicale de natură a moderniza din temelii structurile economice, sociale și politice ale noului stat“ [4]. A fost adoptat un ansamblu de măsuri care au statornicit, pe plan legislativ, administrativ, financiar și cultural, unitatea statului român. Reformele au avut aceleași consecințe pozitive—economice și sociale, materiale și culturale—pe întreg teritoriul țării.

[2] Contradicții puternice s-au manifestat în parlament și în afara lui, nu în ce privește necesitatea reformei agrare, ci în legătură cu proporțiile exproprierii, cu prețul pămîntului, cu problema islazurilor și pădurilor etc. Deosebit de semnificativ este faptul că față de proiectul adus de guvern în parlament, în 1921, s-a manifestat numai o opoziție de stînga, care cerea — chiar dacă nu de pe o poziție unitară — o reformă agrară mai largă. Nici unul din cei 78 deputați care au votat contra proiectului, în ședința prelungită și aprinsă a Adunării Deputaților din noaptea de 7—8 iulie (217 au votat pentru), nu era împotriva reformei, ci dorea o întărire a caracterului ei democratic („Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților“, ședința din 7 iulie 1921, în „Monitorul oficial“, nr. 142, 18 februarie 1922, p. 3 594).

[3] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 8 și urm.

[4] *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Editura Politică, București, 1985, p. XXXV. După părerea noastră, Unirea din 1918 și reformele care au însoțit-o au însemnat rezolvarea, în linii generale, a sarcinilor revoluției burghezo-democratice (I. Agrigoroaiei, *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României* și *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași“, t. XV, 1978, și, respectiv, t. XIX, 1982.

Între aceste reforme, un loc deosebit l-a ocupat cea agrară. Legiferată în perioada 1918—1921, ea a fost cea mai profundă din reformele de acest fel înfăptuite în centrul și sud-estul Europei după primul război mondial. Reforma din România a lichidat proprietatea latifundiară și a diminuat considerabil marea proprietate[5]. S-au expropriat peste 6 milioane ha (din care aproximativ 4 milioane ha teren arabil), reprezentînd peste 66% din suprafața deținută de moșierime. Au fost împroprietăriți aproape 1,4 milioane țărani cu 3 860 372 ha. Prin împroprietărire a crescut cu aproape 40% numărul țăranilor cu proprietăți pînă la 5 ha ; dacă înainte de reformă, proprietățile sub 100 ha reprezentau 59,77% din numărul total al proprietăților agrare, după reformă ele reprezentau 89,56%. O suprafață de 991 697 ha a fost destinată comunelor, ca islaz ; comunele au primit ca păduri peste 800 000 ha. Între cei împroprietăriți, s-au găsit și un număr de 200 000 de țărani din cadrul naționalităților conlocuitoare[6].

Țărănimea a fost împroprietărită prin răscumpărare și numai cu pămînt, fără inventar tehnic și vite. Majoritatea gospodăriilor țărănești vor fi nevoite să facă împrumuturi cu dobînzi mari, fapt ce se va răsfrînge negativ asupra situației lor cîțiva ani mai tîrziu, în mod deosebit în perioada crizei economice din 1929—1933. Atît dispozițiile legilor cît, mai ales, manifestarea unor abuzuri în aplicarea lor, au permis menținerea unor proprietăți de sute și chiar mii de hectare. Conform recensămîntului din 1930, existau încă un număr de 2 700 exploatări agricole cu suprafețe de peste 500 ha, însumînd 3 375 000 ha. Media marii proprietăți a fost însă considerabil redusă față de perioada anterioară reformei.

Problema agrară, deosebit de complexă în întreaga epocă modernă și contemporană a României, a continuat să rămînă la ordinea zilei, constituind un teren de puternice confruntări. La chestiunea pămîntului, rămasă la alte proporții nerezolvată (a se vedea și implicațiile suprapopulației rurale, ale modului de moștenire etc.), s-au adăugat altele (a datoriilor, a inventarului etc.), izvorîte nu atît din reforma agrară, cît mai ales din limitele politicii agrare din perioada următoare, care n-a prevăzut sau n-a realizat un ansamblu de măsuri menite să garanteze economic gospodăria realizată sau completată prin reformă.

Cu toate limitele sale, reforma agrară a exercitat o influență pozitivă asupra vieții economice, sociale și politice a României, a accelerat procesul de dezvoltare capitalistă a țării, a contribuit la îmbunătățirea situației materiale a țărănimii. „Totodată, prin reforma agrară s-a realizat unul dintre punctele fundamentale cuprinse în rezoluțiile de Unire, s-a înfăptuit un anumit echilibru în distribuția proprietății agrare pe întreg teritoriul României și, implicit, o sudură a statului național român“[7].

Prin legislația de reformă agrară de după primul război mondial se înțelege seria de măsuri din 1918—1920 și, în mod deosebit legile pentru reforma agrară din 1921, adoptate în mod special pentru : Oltenia, Muntenia, Mol-

---

[5] *Teroarea horthysto-fascistă...*, p. XXXIV ; vezi și I. Agrigoroaiei, *Implicațiile Unirii din 1918 asupra evoluției societății românești*, în „Dezbateri istoriografice“, II, Iași, decembrie, 1983, p. 7.

[6] I. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România. București, 1975, *passim*.

[7] *Teroarea horthysto-fascistă...*, p. XXXIV.

dova și Dobrogea [8]; Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș [9]; Bucovina [10]; Basarabia [11]. Indubitabil, a existat o problemă agrară înainte de război în toate teritoriile românești, numai că ea îmbrăca anumite caracteristici social-naționale în provinciile care s-au aflat sub stăpînirea Imperiului Austro-Ungar. A trebuit, de asemenea, să se țină seama și de particularitățile geografico-naturale, de raportul dintre densitatea populației și suprafața de teren arabil aflată la dispoziție, precum și de alți factori. Principiile fundamentale au fost aceleași pentru toate legile de reformă agrară; dispozițiile lor, în parte deosebite, au urmărit tocmai să aplice aceste principii în raport cu posibilitățile și necesitățile dintr-o provincie sau alta, cu factorii specifici dintr-o zonă sau alta. Reforma n-a fost un act de răzbunare — așa cum au încercat să prezinte lucrurile marii proprietari maghiari, care au devenit, în scurt timp, cetățeni străini — ci, în limtele menționate, un act de dreptate socială, neținînd seama, nici la expropriere, dar nici la împroprietărire, de naționalitatea celor în cauză. Așa cum s-a arătat, consecințele pozitive ale reformei agrare s-au răsfrînt, în egală măsură, asupra țărănimii, indiferent de naționalitate, în raport cu posibilitățile obiective din zona respectivă.

Marele diplomat român, N. Titulescu, a apărat cu competență și strălucire, în diferite foruri internaționale, suveranitatea statului român în fața pretențiilor marilor proprietari din Transilvania care au optat, la sfîrșitul primului război mondial, pentru cetățenia ungară. Aceștia negau legitimitatea reformei în această provincie românească și cereau un regim preferențial în ce privește despăgubirea. Apărînd interesele țăranilor, Titulescu apăra totodată pămîntul scump al Transilvaniei și demasca tendințele revizioniste. Adresîndu-se reprezentantului optanților unguri, contele Apponyi, Titulescu declara în ședința din 5 iulie 1923 a Consiliului Societății Națiunilor: „Cînd am procedat la expropriere, n-am pornit de la interesele proprietarului, am pornit de la interesele țăranului. N-am făcut operă de colonizare națională, am făcut operă de consolidare socială. Am vrut să mărim interesul țăranului român pentru apărarea pămîntului național, înainte de a ne fi ocupat de ceea ce numiți dv. «teritoriile desprinse din Ungaria» și ceea ce numim noi «pămîntul românesc al Transilvaniei»".

Reforma agrară din 1921 n-a fost o operă perfectă; dar, ea a fost — cu toate limitele de clasă specifice epocii — o necesitate în toate teritoriile românești, ca urmare a existenței unei acute și generale probleme a pămîntului. Realizată în perioada imediat următoare Marii Uniri, reforma a contribuit la consolidarea României întregite, avînd multiple consecințe economice, sociale, politice și culturale. Străini de orice idealizare a trecutului, conștienți de faptul că agricultura românească se va confrunta ulterior cu probleme deosebit de dificile, nu putem să nu consemnăm, în acord cu cele mai recente rezultate ale cercetării de specialitate din țara noastră, legătura strînsă, intercondiționarea reciprocă, dintre marele act național din 1918 și opera de reforme ce l-a însoțit și consolidat.

---

[8] Lege promulgată la 14 iulie 1921 și publicată în „Monitorul oficial", nr. 82 din 17 iulie 1921.

[9] Lege promulgată la 23 iulie 1921 și publicată în „Monitorul oficial", nr. 92 din 30 iulie 1921.

[10] Lege adoptată de Adunarea Deputaților la 19 iulie 1921.

[11] Legea din 13 martie 1920 a completat legislația de reformă agrară pentru Basarabia: erau declarate expropriate toate terenurile arabile de peste 100 ha.

DEMOCRATIZAREA APARATULUI JUDECĂTORESC ÎN ANII 1944—1947

DE

GH. TANASĂ

În anii 1944—1947, forțele revoluționare, conduse de Partidul Comunist Român, și-au concentrat eforturile, în primul rînd, asupra rezolvării problemei fundamentale a revoluției: cucerirea puterii. Momente principale ca: actul din august 1944, instaurarea guvernului revoluționar-democratic de la 6 Martie 1945, victoria în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, proclamarea Republicii s-au înșirat pe firul acestui obiectiv strategic, fiecare eveniment în parte avînd, atît prin amploare cît și prin consecințe, un rol hotărîtor pentru viitorul țării. În reliefarea raportului național-universal este absolut necesar să avem în vedere că marile transformări revoluționare se înfăptuiau în condițiile în care România avea statutul de țară „învinsă" și ocupată. Într-o perioadă atît de scurtă, România n-a putut beneficia de răgazul experimentului liniștit. Totul s-a reașezat în mers, într-o dezvoltare dinamică, într-un ritm frenetic. În acești ani de puternic clocot revoluționar, societatea românească a fost brăzdată de adînci confruntări, care au căpătat deseori accente dure și chiar violente, între forțele politice adverse asupra problemelor interne la ordinea zilei. În timp ce forțele democrat-revoluționare au continuat lupta pentru înfăptuirea unor adînci prefaceri politice și sociale, menite să lichideze defintiv vechile stări de lucruri și să deschidă noi perspective de dezvoltare accelerată a patriei, partidele burgheze național țărănesc și național liberal, susținute de clasele exploatatoare, s-au împotrivit cu înverșunare avîntului revoluționar, s-au pronunțat și au acționat pentru evitarea reformelor radicale, cu scopul de a apăra și de a menține regimul burghez. Au fost ani de revoluție neîntreruptă, în cursul cărora au fost comise și greșeli [1], dar în care România s-a transformat ireversibil, pășind, în 1948, în etapa revoluției socialiste.

În întreaga desfășurare a procesului revoluționar din anii 1944—1947, Ministerul Justiției a avut un rol important în viața politică a țării, fiind direct și în mare măsură implicat în larga acțiune de lichidare a bazei regimului antonescian [2], în sancționarea celor vinovați

---

[1] Referindu-se la unele din ele, Lucrețiu Pătrășcanu sublinia, în decembrie 1944, „că timpurile în care trăim astăzi sînt foarte grele. Am venit la guvern în condițiuni obiective dezastruoase, în urma războiului pe care l-a dus Antonescu. Am fost obligați să luăm măsuri care poate pe mulți intelectuali i-au nemulțumit, au născut în ei aversiune. Greutăți obiective — și de ce n-am recunoaște — greșeli de ale noastre născute din lipsa de experiență, din faptul că Partidul nostru a venit la guvern din ilegalitate, ne-au stat în cale. Este într-adevăr o stare de tranziție foarte grea. Greutățile materiale — și poate nu numai greutățile materiale — aruncă o perdea groasă asupra multor ochi" (Lucrețiu Pătrășcanu, ***Poziția P.C.R. față de intelectuali***, Cuvîntare ținută duminică 5 decembrie 1945 în sala „Scala", Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 11).

[2] Încă în noaptea de 23/24 august 1944, au fost adoptate două decrete deosebit de importante: Decretul de lege de amnistie generală politică, militară și agrară a tuturor infracțiunilor săvîrșite la 1 ianuarie 1918 („România liberă" din 24 august 1944) și Decretul de desființare, pe întreg teritoriul țării, a lagărelor de concentrare (*Idem*, din 25 august 1944) și punerea imediată în libertate a celor internați fără nici o altă formalitate. Aceste documente de seamă se înscriau pe linia preocupărilor de a se institui de urgență o nouă

de situaţia în care se afla ţara[3], în grăbirea procesului de democratizare a vieţii publice[4], în adoptarea unei politici social-economice favorabile păturilor sărace ale populaţiei[5]. Faptul că în fruntea dificilului Minister al Justiţiei, s-a aflat, în anii 1944—1948, Lucreţiu Pătrăşcanu, reflectă atît creşterea continuă a influenţei politice a P.C.R., cît şi aprecierea de care se bucura unul dintre activiştii săi de seamă în cele mai diferite cercuri ale societăţii româneşti[6]. Destituirea, în martie 1948, lui Lucreţiu Pătrăşcanu din funcţia de ministru al justiţiei a constituit o gravă eroare.

Reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu la Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968[7], reeditarea principalelor sale lucrări, publicarea unor studii şi articole în care sînt prezentate diferite aspecte ale activităţii pline de strălucire a eminentului gînditor, înflăcărat patriot şi militant comunist desfăşurate în conducerea partidului[8], în guvern, la încheierea Armistiţiului şi la Conferinţa de pace de la Paris[9], în viaţa social-politică şi cultural cotidiană[10], în publicistică şi la catedra universitară[11], ca istoric[12] reprezintă un act de reconsiderare politică şi

---

ordine de drept în locul celei vechi, care să garanteze şi să respecte libertăţile publice şi drepturile cetăţeneşti (*Idem*, din 24 august 1944). Decretul constituţional din 31 august 1944, prin care s-au pus în vigoare Titlurile II (Despre drepturile românilor) şi III (Drepturile statului) ale Constituţiei din 29 martie 1923, a reprezentat actul fundamental al revoluţiei (I. Alexandrescu, M. Fătu, Şt. Lache, P. Nichita, Gh. Ţuţui, Gh. Zaharia, *6 Martie 1945. Masele populare — forţa hotărîtoare în instaurarea puterii revoluţionar-democratice a muncitorilor şi ţăranilor*, Bucureşti, Editura Politică, 1982, p. 32—33). Prin el s-a dat baza juridică tuturor măsurilor adoptate de primul cabinet naţional-democratic prezidat de C. Sănătescu şi a fost, în acelaşi timp, izvor de drept pentru măsurile ulterioare („România liberă" din 5 septembrie 1944). Decretul constituţional, din 31 august 1944, era o expresie juridică a noii ordini de drept instaurată de revoluţie. În acelaşi timp, el a marcat orientarea unitară a tuturor forţelor revoluţionare de a înfăptui transformările ulterioare în cadrele statale existente şi cu menţinerea instituţiilor fundamentale ale statului, care să concure la întărirea României, a independenţei şi suveranităţii ei (Traian Broşteanu, *Actul Constituţional de la 31 august 1944 şi urmările lui*, Bucureşti, 1944 ; D. Ionescu, Gh. Ţuţui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituţională a statului român*, Bucureşti, 1957, p. 351—352 ; N. Prişca, *Drept de stat al P.C.R.*, Bucureşti, 1962, p. 104—109 ; V. Liveanu, E. Cimpoieru, M. Rusenescu, Tr. Udrea, *Din cronica unor zile istorice*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971, p. 135 ; Tudor Drăgan, *Drept constituţional*, Bucureşti, 1972, p. 80—87).

[3] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Legea criminalilor de război*, în vol. *Democratizarea armatei. Îndrumări pentru munca aparatului de cultură, educaţie şi propagandă*, Bucureşti, 1945, p. 101—107.

[4] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Legea epuraţiei*, în vol. *Democratizarea armatei*, Bucureşti, 1945, p. 108—109.

[5] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Reforma agrară*, în vol. *Democratizarea armatei*, p. 73—98.

[6] I. Alexandrescu, M. Fătu, Şt. Lache, P. Nichita, Gh. Ţuţui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 30.

[7] *Un act de înalt umanism*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2—3/1968 ; *Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968*, Bucureşti, Editura Politică, 1968 ; „Scînteia", nr. 7685, din 26 aprilie 1968.

[8] Gh. I. Ioniţă, *Lucreţiu Pătrăşcanu — gînditor social-politic*, în „Cercetări istorice", Iaşi, 1970, p. 275—281 ; Idem, *Un eminent militant şi teoretician al Partidului nostru Comunist*, în „Era socialistă", LV (1975), 21, p. 23—28 ; Ion Biberi, *De vorbă cu Lucreţiu Pătrăşcanu*, în „Magazin istoric", nr. 5/1968, p. 26—34.

[9] Valeriu Florin Dobrinescu, *Unele probleme internaţionale ale României în concepţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tom. XVI, 1979, p. 431—435.

[10] M. Ştefan, *Lucreţiu Pătrăşcanu, deputat în Parlament*, în „Magazin istoric", nr. 4/1968, p. 72—76 ; Lucreţiu Pătrăşcanu, *Lui îi dăm votul şi încrederea noastră*, Bucureşti, 1946 ; Ion Biberi, *Lumea de mîine, Culegere de interviuri*, Editura „Forum", Bucureşti, 1945.

[11] Simion I. Pop, *Lucreţiu Pătrăşcanu — profesor de economie politică*, în revista „Forum", nr. 5/1969, p. 75—80.

[12] Augustin Deac, *Lucreţiu Pătrăşcanu : Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, în „Anale de istorie" XVI (1970), 1, p. 21—35 ; Damian Hurezeanu, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi fenomenul istoric românesc*, în „Revista de istorie" (XXVIII (1975), 10, p. 1479—1504 ;

ştiinţifică, de aşezare a eporei lui Lucreţiu Pătrăşcanu la locul de cinste ce i se cuvine în istoria şi cultura românească. Dacă aceste aspecte au fost puternic luminate în istoriografia noastră, trebuie însă să arătăm că mai puţin s-a insistat asupra contribuţiei lui Lucreţiu Pătrăşcanu la democratizarea aparatului judecătoresc, în general, şi asupra rolului pe care l-a jucat în înfăptuirea reformei justiţiei din 1947, în special. Prezentarea într-o lumină cît mai exactă a acestei probleme este cu atît mai necesară cu cît faptele istorice dovedesc că au fost lipsite de temei, conjuncturiste, afirmaţiile celor care au apreciat că o mare greutate în lupta P.C.R. pentru crearea unei justiţii populare ar fi constituit-o prezenţa în fruntea Ministerului de Justiţie a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, „descoperit ca duşman şi trădător al socialismului" [13].

Îndeplinind, în calitate de reprezentant al P.C.R., funcţia de ministru fără portofoliu în guvernul instaurat la 23 august 1944 şi de ministru al justiţiei [14], Lucreţiu Pătrăşcanu a urmărit şi a reuşit să facă din justiţie un instrument important în lupta forţelor înaintate ale societăţii pentru realizarea profundelor transformări revoluţionare care au culminat cu trecerea la revoluţia socialistă. Intensa activitate desfăşurată pentru a contribui la instituirea unei noi ordini de drept în locul celei vechi, care să garanteze şi să respecte libertăţile publice şi drepturile cetăţeneşti, izvora din convingerea în viitorul fericit, socialist al poporului român: „Cred, sublinia L. Pătrăşcanu, în triumful socialismului indiferent de etapele prin care vom trece, noi şi alte ţări, mergem înspre formele de viaţă de înlocuire a mijloacelor de producţie capitaliste, cu formele de proprietate colectivă" [15].

Lucreţiu Pătrăşcanu a dovedit o înaltă competenţă juridică [16] în transpunerea în practică a concepţiei P.C.R. privind rezolvarea problemei complexe a transformării aparatului judecătoresc, atît pentru a-l face corespunzător sarcinilor revoluţiei de eliberare naţională şi socială, antifascistă şi antiimperialistă, cît şi pentru pregătirea reformei justiţiei din 1947. Schimbarea conţinutului activităţii aparatului judecătoresc, a formei sale organizatorice, a compoziţiei sociale şi a metodelor de muncă a fost rezolvată treptat, pe calea democratizării. Acest proces a început imediat după 23 August 1944 şi a cunoscut o intensitate deosebită după 6 Martie 1945, cele mai semnificative direcţii ale sale fiind:

— abrogarea legislaţiei create în timpul dictaturii antonesciene, îmbinarea menţinerii şi aplicării unor legi vechi, în favoarea forţelor revoluţionare, cu elaborarea a numeroase legi noi, impuse de înfăptuirea revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă;

— cercetarea şi judecarea criminalilor de război şi a vinovaţilor de dezastrul ţării şi crearea în acest scop a unor instituţii şi instanţe speciale de judecată;

— asigurarea exercitării libertăţii cuvîntului, a presei, a întrunirilor şi a dreptului de organizare;

— împiedicarea folosirii aparatului judecătoresc pentru stăvilirea acţiunilor revoluţionare ale maselor populare;

— pedepsirea tuturor celor care au desfăşurat activitate antidemocratică;

— purificarea aparatului judecătoresc;

— lărgirea şi întărirea poziţiilor forţelor revoluţionare în justiţie;

— pregătirea şi înfăptuirea reformei justiţiei din 1947.

Prin abrogarea legislaţiei elaborate în timpul dictaturii antonesciene şi prin repunerea în aplicare, cu anumite restricţii, a *Legii de organizare judecătorească din 1924*, s-a creat, în

---

Z. Ornea, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi geneza României moderne*, în „Lupta de clasă", 1/1970, p. 51—62; Al. Porţeanu, Tr. Udrea, *Lucrări de Lucreţiu Pătrăşcanu consacrate istoriei moderne şi contemporane a României*, în „Studii", revistă de istorie, tom 24, 1971, nr. 3, p. 627—637.

[13] „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 6/1957, p. 69.

[14] Între 23 august 1944 şi 7 septembrie 1944, cînd Departamentul Justiţiei n-a avut titular, la conducerea acestui Departament s-a aflat Lucreţiu Pătrăşcanu. După 4 octombrie 1944, în urma demisiei lui Aurel Căpăţînă (P.N.Ţ.), Lucreţiu Pătrăşcanu a devenit ministru secretar de stat în acest Departament, iar Dimitrie Negel (cercurile palatului) a fost însărcinat cu interimatul justiţiei. În componenţa guvernelor formate la 4 noiembrie 1944, 6 decembrie 1944, 6 martie 1945 şi în urma alegerilor din noiembrie 1946, Lucreţiu Pătrăşcanu a deţinut funcţia de ministru al justiţiei.

[15] „Analele Instituttului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2—3/1968, p. 23.

[16] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947*, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 7.

decembrie 1944, un regim tranzitoriu în organizarea judecătorească [17]. Pornindu-se de la dispozițiile legii referitoare la purificarea administrației publice [18], s-a trecut la măsuri concrete, mai ales că Departamentul Justiției avea un număr însemnat de elemente epurabile. Pe de altă parte, prin poziția lor în societate, prin compoziția socială și politică, mulți magistrați apărau „interesele de clasă a straturilor exploatatoare" [19]. În decembrie 1944, s-a ridicat inamovibilitatea magistraților și s-a adoptat legea pentru purificarea avocaților [20]. Pînă în august 1945, peste 30 la sută din magistrați, care s-au făcut vinovați de fapte grave și nedemne, au fost scoși din justiție. Prin desfășurarea pe scară largă a *acțiunii de curățire a aparatului judecătoresc de elementele reacționare*, compromise politic și profesional, s-a urmărit orientarea activității vechilor organe de justiție pe făgașul transformărilor democrat-antifasciste, pe calea apărării cuceririlor revoluționare ale maselor [21].

Pentru judecarea și sancționarea criminalilor de război și a celor vinovați de dezastrul țării, în domeniul înfăptuirii reformei agrare și în cadrul reorganizării democratice a jurisdicției muncii *s-au constituit organe noi de justiție cu caracter popular*.

În decembrie 1944, Lucrețiu Pătrășcanu a prezentat Consiliului de Miniștri proiectul de lege privind pedepsirea criminalilor de război și a celor vinovați de instaurarea dictaturii antonesciene și de trecerea României în tabăra Germaniei hitleriste [22]. Conducătorii P.N.Ț. și P.N.L., urmărind să obțină un conținut mai moderat legii, au insistat să se facă delimitarea între criminalii de război și cei vinovați de dezastrul țării și, în consecință, să se adopte două legi și nu una [23]. Consiliul de Miniștri a adoptat două acte normative foarte importante în materie penală, și anume: *Decretul lege nr. 140 din 20 ianuarie 1945, pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor și profitorilor de război* [24] și *Decretul-lege nr. 149, din 20 ianuarie 1945, pentru urmărirea celor vinovați de dezastrul țării* [25]. Ambele legi defineau noțiunile de criminal de război, profitor de război și vinovat de dezastrul țării, indicau sancțiunile pentru cele trei categorii, precum și procedura de cercetare și de judecare.

Judecarea și condamnarea celor ce se încadrau în prevederile acestor legi a fost încredințată unei instanțe special formată din magistrați profesioniști și judecători aleși dintre cei

---

[17] D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 358.

[18] Legea nr. 461 privitoare la purificarea administrațiilor publice, în *Colecțiunea de legi și regulamente*, tom XXI, (1—30 septembrie 1944), p. 24—25. Elaborată în septembrie 1944, legea, după cîteva redactări succesive în 1944, prevedea că urmau să fie licențiați din serviciu, fără nici o indemnizație, indiferent de data la care au fost numiți, încadrați sau angajați, funcționarii care: a) s-au pus prin acțiuni proprii, sub orice formă, în slujba hitlerismului și a fascismului, slujind interese străine de acelea ale națiunii române; b) au militat, sub orice formă, în vreo organizație politică sau paramilitară, legionară, fascistă sau hitleristă, sau au pregătit calea instaurării dictaturii antonesciene în România; c) au acționat propagînd idei contra principiilor democratice, ori influențați, în exercițiul funcțiunii lor, au săvîrșit presiuni, acte de teroare, schingiuri și omoruri. Prin completarea adusă, în martie 1945, măsurilor generale referitoare la epurarea administrației publice, s-au adăugat la categoriile enunțate mai sus și acei funcționari care au comis crime și delicte, acte de teroare sau violență fizică și morală, pentru exercitarea misiunii lor, extinzîndu-se dispozițiile de epurare și la funcționarii care după 23 August 1944 au comis asemenea fapte, precum și asupra acelora care prin acțiunile lor politice împiedicau, în orice mod, buna funcționare a serviciilor publice sau tulburau relațiile dintre România și aliații săi (D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 355).

[19] Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei, Direcția presei interne, dosar nr. 268/1948, p. 9.

[20] „Monitorul oficial", partea I, nr. 295 din 19 decembrie 1944; „România nouă", Cluj—Sibiu, nr. 57 și 60, din 12 și 16 noiembrie 1944.

[21] Arhivele statului Suceava, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar nr. 23/1947, f. 6; „România Nouă", nr. 90, din 30 decembrie 1944, p. 3.

[22] „Libertatea" din 4 ianuarie 1945; „România Nouă" din 5 ianuarie 1945.

[23] Reprezentanții P.N.Ț. și P.N.L. au cerut să se renunțe la pedeapsa capitală, să se aducă unele modificări completelor de judecată și au refuzat ca instanțele de judecată să poarte denumirea de tribunale populare. Pentru a grăbi adoptarea legii, F.N.D. a acceptat o parte din obiecțiile aduse de liderii partidelor „istorice" la proiectul său (I. Alexandrescu, M. Fătu, Șt. Lache, P. Nechita, Gh. Țuțui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 204—205).

[24] Colecțiunea de legi și regulamente, tom XXIII, 1—31 ianuarie, p. 89—95; „Monitorul oficial" din 21 ianuarie 1945, p. 415—418.

[25] Colecțiunea de legi și regulamente..., p. 95—98; „Monitorul oficial" din 21 ianuarie 1945, p. 418—419.

desemnați de grupările politice participante la guvern. Aceștia din urmă constituiau majoritatea completului de judecată și, anume, 4 din 7 în cazul criminalilor și profitorilor de război, și 8 din 11 pentru cei vinovați de dezastrul țării [26]. Competența parchetului a fost declinată în probleme de cercetare și anchetă pentru crime de război. S-a organizat sistemul acuzatorilor publici. Prin legea pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor și profitorilor de război au apărut două instituții noi în domeniul justiției : 1) *acuzatorul public*, desemnat dintre magistrați, juriști, membri ai corpurilor constituite sau membri ai organizațiilor profesionale, de către Ministerul de Justiție ; 2) *Curtea specială pentru criminalii de război*, ca instanță de judecată, compusă din judecători desemnați de Ministerul de Justiție, prin tragere la sorți, din magistrații Curții de apel din București, și din judecători aleși de cetățenii români majori, de ambele sexe, membri ai grupărilor politice : P.N.L., P.N.T., F.N.D. (primele două desemnau cîte 10 membri, iar a treia grupare 20). Completul de judecată s-a format, prin tragere la sorți, din 7 membri (3 desemnați de Ministerul de Justiție și 4 de către grupările politice), prezidat de cel mai mare în grad dintre ei. *Legea pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării* a creat, ca instanță de judecată, *Tribunalul special pentru cei vinovați de dezastrul țării*, compus după aceleași criterii, ca și Curtea specială, dar din 11 membri [27]. În *Decretul-lege nr. 1318 din 21 aprilie 1945 cu privire la urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau crime de război* [28], s-au adus o serie de completări și precizări dispozițiilor existente în materie și s-a creat ca instanță de judecată *Tribunalul poporului*. Completul de judecată era compus din 9 membri : doi juriști magistrați și 7 reprezentanți ai organizațiilor de masă care formau guvernul condus de dr. Petru Groza : P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Sindicatele, Uniunea Patrioților, P.N.Ț., P.N.L. Toate aceste organizații trimiteau o listă de membri din care, prin tragere la sorți, se compunea tribunalul [29]. Încă din 1945, Lucrețiu Pătrășcanu preciza că „Tribunalul poporului creat pentru pedepsirea criminalilor de război va fi exemplul după care vom transforma întreaga justiție a țării" [30].

Act de adîncă dreptate socială și de mare importanță națională, *reforma agrară din 1945 a completat-o pe cea din anul 1921* [31]. Fiind legiferat și aplicat în condițiile desfășurării revoluției declanșate în august 1944, Decretul-lege de reformă agrară, promulgat la 23 martie 1945, a imprimat exproprierii două mari caracteristici de esență revoluționară și anume : 1) exproprierea se făcea fără nici o despăgubire, deci se confisca proprietatea, țăranii și muncitorii agricoli urmînd să plătească statului, pentru pămîntul primit, un preț care avea un caracter simbolic ; 2) se încredința însăși țărănimii sărace realizarea pe teren a exproprierii [32]. În anul 1945, organele de judecată obișnuite nu au primit nici un fel de atribuțiuni în aplicarea legii de reformă agrară [33]. „A trebuit, preciza L. Pătrășcanu în 1947, să ținem departe aparatul justiției de a interveni în litigiile ce s-au ivit în aplicarea acestei reforme, căci altfel însăși reforma ar fi fost zădărnicită, pentru că aparatul judecătoresc ar fi luat partea moșierimii" [34]. Exproprierea și împroprietărirea au fost date în competența comitetelor comunale

---

[26] I. Alexandrescu, M. Fătu, Șt. Lache, P. Nechita, Gh. Țuțui, Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 207.

[27] D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 358.

[28] *Colecțiunea de legi și regulamente*, tom XXIII, 1—30 aprilie, p. 715—721.

[29] Între 6—15 mai 1946 a avut loc procesul principalilor criminali de război și vinovați de dezastrul țării. După judecarea și condamnarea lor, tribunalul poporului, îndeplinindu-și scopul pentru care a fost constituit, a fost desființat.

[30] Lucrețiu Pătrășcanu, *Legea criminalilor de război*, în vol. *Democratizarea armatei*, București, 1945, p. 107.

[31] Reforma agrară din 1945 a fost amplu tratată în literatura de specialitate. În cele mai multe lucrări, reforma agrară din 1945 este opusă reformei din 1921. Credem că este necesar a se reliefa mai pregnant aspectul *continuității* în rezolvarea problemei agrare în țara noastră. Realizate în condiții istorice diferite, reforma agrară din 1945 a completat-o pe cea din 1921, una din cele mai cuprinzătoare reforme agrare legiferate după primul război mondial în țările capitaliste.

[32] Decret-lege nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare, în „Monitorul oficial", partea I, din 23 martie 1945, p. 2205—2208 ; Ovidiu Creangă, *Reforma agrară și caracteristicile ei revoluționare*, în „Justiția nouă", an III, nr. 5—6, 1948, p. 156—161.

[33] Lucrețiu Pătrășcanu, *Spre o justiție populară*, Editura Partidului Comunist Român, 1948, p. 39.

[34] *Ibidem*, p. 22.

și comisiilor de plasă, organe create în mod special pentru aplicarea legii de reformă agrară[35]. În acest context, *comitetele comunale și comisiile de plasă de împroprietărire au jucat rolul unor instanțe populare judecătorești.* Organe liber alese de adunarea generală a tuturor țăranilor din comuna respectivă, fără pămînt sau cu proprietăți sub 5 ha, comitetele locale de împroprietărire erau singurele care hotărau, pe baza dreptului de care dispuneau în virtutea legii, cine și în ce măsură să fie împroprietărit[36]. Era modalitatea cea mai democratică prin care țărănimea muncitoare a fost chemată să rezolve înfăptuirea reformei agrare, importantă problemă de interes obștesc. Ca rezultat al reformei agrare, *pătura socială a marilor proprietari de moșii a fost desființată*[37], țărănimea muncitoare a participat cu toate forțele la susținerea efortului de război, la democratizarea țării, la refacerea economiei naționale și la întărirea noii puteri de stat; au luat ființă ferme și stațiuni de mașini agricole și tractoare, sector social-economic nou, care se va lărgi și se va consolida, apropiindu-se, treptat, de viitorul sector socialist al agriculturii. Între 1945—1947, comitetele comunale și comisiile de plasă au desfășurat o intensă activitate, probînd tradițiile revoluționare ale țărănimii române, simțul ei de dreptate. La marea adunare populară de la Blaj, organizată în ziua de 15 mai 1946, dr. Petru Groza arăta că reforma agrară din 1945 era conformă „testamentului celor de pe Cîmpia Libertății din 1848" și că pentru înfăptuirea ei guvernul democratic i-a făcut pe țărani judecători în materie de drept asupra pămîntului, dînd în mîna lor „pîinea și cuțitul"[38]. După ce și-au îndeplinit misiunea pentru care au fost create, comitetele comunale și de plasă pentru înfăptuirea reformei agrare au fost desființate, la începutul anului 1947[39]. Modul de înfăptuire a reformei agrare din 1945 a demonstrat că țărănimea muncitoare a avut toate calitățile și hotărîrea ca, sub conducerea P.C.R., să facă și justiție în materie de drept asupra pămîntului.

O altă măsură principală pe linia democratizării a constat în reorganizarea democratică a jurisdicției muncii pe baza *Decretului-lege nr. 2 704 din 2 septembrie 1946*[40]. Această lege, după ce definește noțiunea de litigiu de muncă, în capitolul al II-lea stabilește ca instanțe de judecată: *comisiile sindicale de cercetare și arbitraj, tribunalele* și *curțile de apel,* fiecare cu competența bine determinată atît ca instanțe de fond, cît și ca instanțe ale căilor de atac. La alcătuirea noilor organe de judecată și la întreaga procedură a soluționării diferendelor de muncă *participau și sindicatele și Ministerul Muncii.* Reforma jurisdicției muncii a creat un aparat nou atît în compunere, cît și ca procedură pentru rezolvarea diferendelor și conflictelor de muncă[41]. Ea a lovit în pozițiile deținute de burghezie în aparatul judecătoresc, a

[35] „Lupta Moldovei" nr. 1, din 22 aprilie 1945; „Scînteia", nr. 420, din 7 ianuarie, 1946, p. 1.

[36] Ștefan Lache, *Activitatea P.C.R. pentru democratizarea aparatului de stat în perioada martie 1945—decembrie 1947.* Rezumatul tezei de doctorat, București, 1971, p. 17; Gh. Tanasă, *Lupta maselor populare, conduse de P.C.R., pentru democratizarea aparatului de stat în județele din estul țării (1944—1947),* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", S. III a, tom XXVII, 1981, p. 103.

[37] Reforma agrară din 1921 a dat o lovitură puternică moșierimii. După cele mai recente precizări este greu de demonstrat existența unei *clase* a moșierimii după reforma din 1921. Moșierimea a devenit o pătură socială; nici din punct de vedere economic și nici din punct de vedere politic, ea nu mai îndeplinea, în societatea românească, rolul unei clase sociale. (I. Agrigoroaiei, *Implicațiile Unirii din 1918 asupra evoluției societății românești.* „Dezbateri istoriografice", II, Iași, decembrie 1983, p. 28). Această subliniere se impune deoarece în numeroase lucrări speciale și generale se afirmă că în urma reformei agrare din 1945 „a fost desființată ca clasă moșierimea".

[38] Dr. Petru Groza, *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese,* București, Editura Politică, 1973, p. 400. Referirea la problema agrară din timpul revoluției de la 1848 are o importanță deosebită: prin ea s-a urmărit a se sublinia vechimea, continuitatea și modul revoluționar de rezolvare a problemei agrare în România în anul 1945.

[39] „Monitorul oficial", partea I, nr. 35, din 26 februarie 1947.

[40] Colecțiunea de legi și regulamente, tom XXIV, p. 1877—1897; D. V. Firoiu, *op. cit.,* p. 370; Șt. Lache, *op. cit.,* p. 24.

[41] Legea nr. 30 din 21 februarie 1948, modificînd legea jurisdicțiunii muncii din septembrie 1946, a despărțit judecata proceselor în două categorii: 1) procesele mici se judecau de comisia sindicală de cercetare și arbitraj, cu recurs la judecătorie; 2) procesele mai mari se judecau de judecătorie, cu recurs la tribunal. Asesorii populari intrau în compunerea judecătoriei cînd se judecau recursuri de muncă (O. Creangă, *Compunerea instanței cu asesori populari în procesele de muncă,* în „Justiția nouă", an III, nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 117—118).

accelerat judecarea litigiilor de muncă, pentru a ajuta salariaţii şi a-i determina pe patroni să-şi achite obligaţiile faţă de oamenii muncii, pentru a-i împiedica de la acţiuni abuzive în raporturile lor cu cei ce munceau.

Măsurile de limitare a atribuţiilor organelor judecătoreşti şi crearea altora noi cu caracter popular au fost necesare, deoarece mulţi magistraţi, procurori, avocaţi exprimau interesele economice şi politice ale claselor exploatatoare [42].

Pe măsura evoluţiei neîntrerupte, mereu ascendente a procesului revoluţionar, în cursul căruia moşierimea a fost desfiinţată ca pătură socială, iar posibilităţile burgheziei de exploatare şi dominaţie au fost îngrădite, se adîncea neconcordanţa dintre activitatea celei mai mari părţi a aparatului judecătoresc şi măsurile întreprinse de guvernul condus de dr. Petru Groza. Analizînd această *discordanţă* „în mod ştiinţific şi luminos", Lucreţiu Pătrăşcanu preciza că, în anii 1944—1947, se schimbase *caracterul social al masei infractorilor,* din care făceau parte moşieri, sabotori, speculanţi, în cea mai mare parte. Blîndeţea unor magistraţi faţă de aceste elemente, lipsa de fermitate în sancţionarea sabotorilor şi speculanţilor izvorau, de cele mai multe ori, din comuniunea socială şi politică existentă între ei [43]. P.C.R. a preconizat rezolvarea acestei contradicţii prin înfăptuirea unei reforme a justiţiei, prevedere înscrisă încă din mai 1946 în Platforma program a Blocului Partidelor Democrate [44]. *Reforma justiţiei* îşi propunea ca scop făurirea în România a unei justiţii populare care să funcţioneze în deplină concordanţă cu necesităţile izvorîte din transformările revoluţionare din anii 1944—1947 pe plan economic, social şi politic [45]. Principiile călăuzitoare ale reformei justiţiei, obiectivele urmărite, modalitatea realizării — elaborate din iniţiativa P.C.R. — au fost aprobate de consiliul politic al B.P.D., la 19 septembrie 1947 [46]. În elaborarea proiectului de lege, Ministerul de Justiţie a valorificat experienţa românească privind tribunalele populare şi celelalte jurisdicţii în care participau, pe lîngă aparatul judecătoresc propriu-zis, şi reprezentanţi ai diverselor categorii interesate. În acelaşi timp, s-au avut în vedere experienţa internaţională privind democratizarea justiţiei, sistemul justiţiei sovietice [47]. Cel de-al doilea Congres internaţional al „Dreptului în serviciul păcii", ţinut la Bruxelles între 16—19 iulie 1947, la care a participat activ şi o delegaţie română condusă de Lucreţiu Pătrăşcanu, a adoptat o rezoluţie în care recomanda introducerea judecătorilor neprofesionali la toate jurisdicţiile de fond, subliniind că prin fuziunea dintre elementele profesionale şi cele neprofesionale se va realiza dezvoltarea justiţiei democrate [48].

Proiectul legii de organizare judecătorească a fost dat publicităţii şi, timp de două luni, a fost supus discuţiei generale în presă, în adunări şi în întruniri publice. Propunerile sugestiile, observaţiile venite din rîndurile justiţiabililor au fost examinate şi, pe baza lor, s-au făcut unele îmbunătăţiri proiectului de lege [49].

La 29 noiembrie 1947, parlamentul a votat *Legea nr. 341 pentru organizarea judecătorească* [50]. *Introducerea asesorului popular,* alături de judecătorul de carieră, şi *suprimarea inamovibilităţii magistraturii* erau cele două principii care au schimbat radical, calitativ modul de organizare a justiţiei [51]. Prin aplicarea reformei justiţiei, s-a trecut la o largă acţiune de

---

[42] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară,* p. 40—41.

[43] *Ibidem,* p. 42 ; A. Schreiber, *Legea de organizare judecătorească,* în „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 4 ; „Lupta Moldovei", nr. 437, din 2 decembrie 1947.

[44] „Scînteia", din 23 mai 1946.

[45] Gh. Gheorghiu-Dej, *Consolidarea regimului de democraţie populară în România,* în „Pentru pace trainică, pentru democraţie populară" din 1 ianuarie 1948.

[46] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.,* p. 5.

[47] *Ibidem,* p. 49—50.

[48] *Ibidem,* p. 7—8, 16 ; Idem, *Scrieri, articole, cuvîntări,* p. 180 ; *Noua structură a justiţiei,* în „Justiţia nouă", nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 113. Delegaţiile cehoslovacă, belgiană şi franceză au prezentat unele argumente (posibilitatea de corupţie, lipsa de experienţă a neprofesioniştilor, lipsa lor de pregătire, introducerea prin juraţi a unui element anarhic etc.) împotriva participării elementelor neprofesionale. Unul din delegaţii cehoslovaci a susţinut că participarea neprofesioniştilor în administrarea justiţiei înseamnă de fapt stabilirea unui antagonism între popor şi judecătorul de carieră, aceasta însemnînd că poporul nu are încredere în judecător. (Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară,* p. 10).

[49] „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 1.

[50] „Monitorul oficial", partea a III-a, *Dezbateri parlamentare,* nr. 103 din 13 decembrie 1947.

[51] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Spre o justiţie populară,* p. 24—25 ; „Scînteia", nr. 991 din 4 decembrie 1947 ; „Justiţia nouă", anul III, nr. 1, ianuarie 1948, p. 5. Desfiinţarea camerelor

primenire a aparatului judecătoresc, deoarece instanțele erau alcătuite din cîte un judecător de carieră asistat de doi asesori, *aleși* din rîndurile oamenilor muncii de la orașe de către sindicate, iar la sate de către adunările obștești [52]. Legea prevedea că nu puteau fi aleși asesori populari acei ce se ocupau cu comerțul, funcționarii de stat și nici cei ce foloseau munca salariată [53]. În primele alegeri de asesori populari au fost aleși pentru această funcție 42.000 muncitori, țărani, intelectuali [54]. Introducerea lor în completele de judecată a schimbat radical caracterul de clasă al justiției [55]. Se realizau, astfel, două principii democratice: 1. împărțitorul justiției trebuia să fie însuși poporul; 2. reprezentanții aleși pentru această misiune trebuia să fie cît mai aproape de popor [56]. Asesorul popular rămînea mai departe salariat al întreprinderii sau instituției de unde provenea, fiind scos din producție pe o perioadă de trei luni, cît dura mandatul încredințat. Pe tot timpul funcționării lor asesorii populari se bucurau de drepturi egale cu cele ale magistraților de carieră. Pentru a se asigura cunoașterea de către asesorii populari a principiilor elementare de drept penal, civil și constituțional, au fost organizate, pe lîngă tribunalele județene, cursuri de pregătire de trei luni [57], iar în paginile revistei „Justiția nouă" s-au dat îndrumări pentru asesorii populari [58].

Chemarea asesorilor populari la împărțirea dreptății a revoluționat însăși natura justiției. Suprimînd inamovibilitatea judecătorilor, reforma justiției a introdus în locul ei principiul *alegerii* judecătorului popular în materie penală. „Nu făcînd pe judecător — preciza L. Pătrășcanu — să depindă de puterea executivă, dar l-am făcut electiv, am făcut pe asesorul popular, pe judecătorul popular să fie reprezentantul ales al maselor populare. El va avea răspundere și în fața legilor desigur, dar și în fața muncitorilor și țăranilor, care l-au ales și l-au trimis să fie judecător" [59].

---

de acuzare care funcționau pe lîngă Curțile de apel și înlocuirea lor cu camera de instrucție de pe lîngă fiecare tribunal, transformarea compunerii înaltei curți de casație, înlăturarea vacanțelor judecătorești, numirea de Ministerul de Justiție a procurorilor populari neprofesionali la judecătorii, obligația magistraților de a redacta personal hotărîrile, înființarea pe lîngă fiecare instanță a unui corp special de agenți însărcinați cu îndeplinirea procedurilor în materie penală, erau alte cîteva din inovațiile legii de organizare judecătorească prin care se ușura opera de justiție.

[52] „Scînteia" din 11 ianuarie 1948. Pînă la această reformă, completul de judecată era alcătuit din doi judecători și un procuror.

[53] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 25; „Lupta Moldovei" nr. 437, din 3 decembrie 1947.

[54] „Scînteia" din 9 februarie 1948. Reforma justiției a fost primită cu deosebit interes și cu încredere de către oamenii muncii de la orașe și sate (Arh. statului Suceava, fond Inspectoratul administrativ Suceava, dosar 27/1947, f. 356; „Lupta Moldovei", nr. 435, 436 din 30 noiembrie și 2 decembrie 1947). O mare importanță s-a acordat campaniei de alegeri a asesorilor populari, care s-a transformat într-o campanie de adeziune deplină la acțiunile P.C.R. și guvernului de făurire a aparatului de tip nou. Datorită pregătirii lor temeinice, alegerile din decembrie 1947 s-au încheiat cu rezultate pozitive, fără nici un fel de incidente, se arăta într-un raport al Comitetului județean Neamț al P.C.R. (Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Bacău,fond nr. 4, dosar 2/1947, f. 312). Primii 126 asesori populari au fost aleși la Iași în ziua de 18 decembrie 1947 („Lupta Moldovei", nr. 453 și 456 din 21 și 25 decembrie 1947). În județele Ispectoratului General Administrativ Suceava, organele locale ale puterii de stat, consiliile județene sindicale au explicat maselor conținutul și scopul reformei justiției (Arh. St. Suceava, fond Inspectoratul Administrativ Suceava, dosar nr. 27/1947, f. 356; fond Pref. jud. Rădăuți, dosar nr. 9/1947, f. 24). În județul Tutova s-au subliniat răspunderile pe care le aveau asesorii populari în fața legilor și față de cei ce i-au ales („Păreri tutovene", nr. 119, din 12 ianuarie 1948). Prestigiul P.C.R. a crescut considerabil, el fiind „privit ca factor principal al tuturor acțiunilor" (Arh. Comitetului jud. P.C.R. Bacău, fond 4, dosar nr. 2/1947, f. 312).

[55] Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947*, p. 228.

[56] M. T. Popovici, *Organele judiciare și Parchetul în Constituția R.P.R.*, în „Justiția nouă", anul III, nr. 3—4, martie—aprilie, 1948, p. 79; „Justiția nouă", nr. 1, 1948, p. 5.

[57] „Scînteia" din 9 februarie 1948.

[58] La rubrica *Îndrumări pentru asesorii populari* din „Justiția nouă" din 1948 au fost publicate articole: *Studierea dosarului* (nr. 5—6, p. 117—118), *Încadrarea juridică* (nr. 7, p. 172—173), *Stabilirea pedepsei* (nr. 8, p. 299—301), *Actele de pregătire și tentativă* (nr. 9—10, p. 452—454) etc. În fiecare miercuri, „Universul", publica o rubrică intitulată *Justiția și slujitorii ei*.

[59] Lucrețiu Pătrășcanu, *Spre o justiție populară*, p. 48.

Printr-o nouă distribuire a instanţelor din punct de vedere teritorial, aparatul judecătoresc a fost apropiat de masele populare. În locul celor 236 judecătorii rurale care au funcţionat pînă la reforma justiţiei, numărul lor a sporit la 943, adică de patru ori mai mult [60]. Competenţa judecătoriilor rurale a fost lărgită, s-a simplificat procedura, asigurîndu-se o mai rapidă dezvoltare a proceselor şi ieftinătatea împărţirii dreptăţii [61].

Prin reorganizarea justiţiei s-a produs o masivă deplasare a personalului de specialitate de la Curtea de casaţie, curţile de apel şi tribunale spre judecătorii şi, în special, spre judecătoriile rurale. Numărul magistraţilor de la instanţele superioare a fost redus cu 15 la sută [62]. Cea dintîi serie de asesori populari a funcţionat pînă la 1 iulie 1948. Documentele menţionează că judecarea proceselor a căpătat o altă înfăţişare. Acolo unde s-a realizat o conlucrare corespunzătoare dintre magistraţii de carieră şi asesorii populari, au fost înlăturate, în mare măsură, rutina, birocratismul, formalismul din justiţie [63].

Prin urmare, reprezentînd un moment calitativ în procesul democratizării justiţiei [64], reforma din noiembrie 1947 a apropiat aparatul judecătoresc de masa justiţiabililor printr-o nouă distribuire a instanţelor din punct de vedere teritorial, cu o competenţă lărgită a instanţelor din mediul rural ; a alcătuit instanţele *mixte*, cu participarea elementelor populare *alese* pe lîngă magistraţii de carieră ; a simplificat aparatul judecătoresc şi procedura utilizată, odată cu ieftinirea împărţirii dreptăţii. Lucreţiu Pătrăşcanu şi-a îndeplinit cu înaltă conştiinţă partinică şi cu dăruire profesională sarcina încredinţată de P.C.R. de a conduce Ministerul Justiţiei, aducîndu-şi o contribuţie hotărîtoare în democratizarea acestui domeniu în anii 1944—1948.

Considerată ca fiind apogeul luptei pentru democratizarea aparatului judecătoresc din anii 1944—1947, reforma justiţiei a marcat începutul unei noi etape, indicînd direcţiile pe care trebuia să le urmeze justiţia în acord cu cerinţele revoluţiei socialiste. A fost, aceasta, o modificare structurală, care s-a realizat nu liniar, fără greutăţi ; a impus societăţii renunţări la bunuri cîştigate, introducerea unor forme noi care nu aveau, întotdeauna, girul experimentului şi aderenţa la specificul naţional românesc. Instituirea judecătorului popular electiv a fost numai un început, deoarece s-a avut în vedere introducerea principiului alegerii pentru întreaga magistratură. În Rezoluţia Congresului al VI-lea al P.C.R. din 21—23 februarie 1948 se indica că „va trebui aplicată în practică reforma justiţiei, care duce la o profundă democratizare a instanţelor judecătoreşti prin introducerea în aceste instanţe a judecătorilor populari" [65]. Constituţia R.P.R. consacra în articolul 88 noua formă a justiţiei cu participarea asesorilor populari [66]. În aprilie 1948, a fost organizată activitatea Parchetului [67], organ de stat alcătuit dintr-un procuror general şi din mai mulţi procurori care funcţionau pe lîngă instanţele judecătoreşti : curţi, tribunale şi judecătorii. În iunie 1952, în locul Parchetului, a fost înfiinţată Procuratura R.P.R. [68], avînd rolul de a supraveghea respectarea legilor de către organele de stat şi cetăţeneşti, aplicarea uniformă şi corectă a legilor de către instanţele judecătoreşti etc.

Revoluţia trebuia, firesc, să-şi creeze propriul său aparat de comandă şi justiţie. Din nefericire, ca în toate revoluţiile care-şi propun drept obiectiv schimbări fundamentale, lucrurile nu pot fi cîntărite de la început mereu, cu un cîntar — chiar şi în domeniul justiţiei — capabil să elimine greşelile, abuzurile sau excesele. Beneficiară a transformărilor revoluţionare, justiţia nu a fost ocolită de dificultăţile începutului. Ca urmare a acestei stări de lucruri, au fost îndepărtaţi din justiţie şi unii magistraţi, procurori şi avocaţi de valoare. O parte din profesorii cu mare experienţă ai facultăţilor de drept au fost pensionaţi sau trecuţi în alte

---

[60] „Justiţia nouă", nr. 1, ianuarie 1948, p. 5.

[61] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 24—25. La întîlnirea cu ţăranii din comuna Bucium, jud. Iaşi, L. Pătrăşcanu preciza că pînă în noiembrie 1947 au funcţionat în România, 270 judecătorii rurale. Prin ramificarea aparatului judecătoresc, urmau a funcţiona aproape 1 000 judecătorii rurale, „aşa încît săteanul să poată avea la îndemînă justiţia" („Lupta Moldovei", nr. 437, din 2 decembrie 1947).

[62] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 25—26, 34, 54.

[63] „Justiţia nouă", nr. 5—6, mai-iunie 1948, p. 113.

[64] Şt. Lache, *op. cit.*, p. 36—38 ; Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 106.

[65] „Scînteia", nr. 1055, din 24 februarie 1948.

[66] „Justiţia nouă", nr. 3—4 şi 5—6, din martie-aprilie, mai-iunie 1948, p. 79, 113.

[67] *Decretul nr. 2 pentru organizarea şi funcţionarea Parchetului*, în „Monitorul oficial", nr. 95, din 22 aprilie 1948.

[68] *Legea nr. 6 pentru înfiinţarea şi organizarea Procuraturii R.P.R.*, în „Buletinul oficial", nr. 31, din 19 iunie 1952.

activităţi[69]. Raţiunile politice au impus o severitate care, astăzi, în perspectiva istorică, nu-şi afla justificarea. Cei care i-au înlocuit, nu toţi s-au putut ridica la nivelul impus, fiind lipsiţi de perspectivă. Faptul este explicabil considerînd misiunea ce revenea justiţiei, facultăţilor de drept în raport cu regimul politic. Mai ales în perioada de început, în activitatea lor, organele de securitate, miliţie, justiţie şi ale procuraturii au comis abuzuri şi încălcări ale legalităţilor[70]. Au fost luate măsuri administrative coercitive împotriva unor cetăţeni, printre care chiar activişti de partid şi de stat[71].

Treptat abuzurile au fost eliminate, excesele curmate. Alături de organele de miliţie şi securitate, justiţia şi procuratura au adus o contribuţie de seamă la apărarea orînduirii sociale si de stat şi a cuceririlor revoluţionare ale oamenilor muncii.

În preocuparea de a reconstitui cît mai exact procesul democratizării aparatului judecătoresc în anii 1944—1947, ne-au interesat, fireşte, realizările, dar nu am făcut abstracţie de dificultăţi. Dealtfel, sublinierea acestora este de natură să pună în lumină, la dimensiunile realităţii istorice, eforturile pe care le-au făcut forţele revoluţionare pentru a realiza o justiţie în acord cu cauza revoluţiei. De aceea, în analiza transformărilor revoluţionare din anii 1944—1947, alături de reforma agrară, reforma electorală[72], reforma monetară, trebuie să tratăm şi reforma justiţiei, din noiembrie 1947, a patra mare reformă care, pe nedrept, nu este tratată în studiile, articolele şi sintezele consacrate acestei perioade.

---

69 Gh. Platon, V. Cristian, redactori responsabili şi colab., *Istoria Universităţii din Iaşi*, Editura Junimea, Iaşi, 1985, p. 144, 159—160.

70 Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Bucureşti, Editura Politică, 1968, p. 184—202.

71 Unul dintre activiştii de seamă ai partidului, asupra căruia s-au comis grave ilegalităţi şi abuzuri, a fost Lucreţiu Pătrăşcanu. S-au găsit şi oameni care să-i aducă grave acuzaţii cu care l-au dus la pieire, în aprilie 1954, cînd se afla în plină activitate creatoare („Scînteia", nr. 7685, din 26 aprilie 1968).

72 Ideile călăuzitoare ale proiectului de lege — desfiinţarea Senatului, lărgirea dreptului de vot pentru femei şi tineri, aplicarea proporţionalităţii — au fost expuse de Lucreţiu Pătrăşcanu în cadrul Conferinţei Naţionale a P.C.R. din octombrie 1945, în diverse declaraţii făcute presei române şi străine („Scînteia" nr. 429 din 18 ianuarie 1946, p. 1). La 8 ianuarie 1946, Consiliul de Miniştri a adoptat un comunicat prin care anunţa organizarea alegerilor generale legislative în cel mai scurt timp posibil ; asigurarea libertăţii acestor alegeri şi efectuarea lor pe baza sufragiului universal, direct şi secret, cu participarea tuturor partidelor democratice, antifasciste. Platforma-program a B.P.D., publicată la 20 mai 1946, preconiza lărgirea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, a drepturilor politice, economice şi sociale pentru toţi cetăţenii ţării fără deosebire de naţionalitate („Scînteia" din 23 mai 1946). La baza proiectului de lege au stat „intense studii şi un bogat material prelucrat timp de cîteva luni la Ministerul Justiţiei" (România liberă", nr. 552, din 31 mai 1946, p 1). În ziua de 30 mai 1946, Lucreţiu Pătrăşcanu a primit pe reprezentanţii presei din Bucureşti, cărora le-a înmînat proiectul legii electorale. „Textul pe care vi-l înmînez — a subliniat Lucreţiu Pătrăşcanu — a fost pus astăzi la dispoziţia tuturor reprezentanţilor autorizaţi ai partidelor şi organizaţiilor politice. Am socotit necesar însă ca anteproiectul legii electorale, dată fiind importanţa deosebită a materialului pe care îl reglementează, să fie pus în discuţia publică pe calea presei. Deci nu numai organizaţiile politice şi reprezentanţii lor, dar şi fiecare cetăţean are putinţa de a-şi spune cuvîntul, de a critica şi de a face sugestii, în vederea redactării definitive acestui proiect. Aceste sugestii, critici şi propuneri vor fi luate în considerare" („România liberă" din 31 mai 1946). După o lună de ample dezbateri publice, proiectele celor două legi privitoare la organizarea Reprezentanţei Naţionale şi la alegerile pentru Adunarea Deputaţilor au fost analizate şi definitivate de Comitetul Electoral al B.P.D. şi de Consiliul de Miniştri. Lichidînd îngrădirile şi discriminările în materie electorală prin aplicarea unor principii şi norme democratice radicale, reforma electorală a fost legiferată la 15 iulie 1946 („Monitorul oficial", partea I, nr. 161 din 15 iulie 1946). Lărgirea drepturilor electorale şi desfiinţarea senatului, întreaga procedură electorală, repartiţia mandatelor, lucrările pregătitoare ale deschiderii campaniei electorale — toate acestea au permis maselor celor mai largi de cetăţeni să-şi exprime în deplină libertate opţiunea politică. Noul sistem electoral din 1946 reprezenta — din punctul de vedere al continuităţii — o etapă superioară, o completare a legislaţiei electorale adoptată după Marea Unire din 1918. În timpul pregătirii şi desfăşurării alegerilor parlamentare din 1946, Ministerul Justiţiei a urmărit ca organele judecătoreşti să respecte cu stricteţe prevederile legii electorale, să pună în aplicare conţinutul ei democratic şi progresist.

PREDAREA ISTORIEI ROMÂNILOR ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR. PREOCUPĂRI ACTUALE *

DE

ION AGRIGOROAIEI

La împlinirea a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene, a aduce în discuție cîteva probleme ale predării istoriei românilor în învățămîntul superior de astăzi ni se pare pe cît de firesc, pe atît de util. Îndemnurile lui Mihail Kogălniceanu din celebrul *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, rostit la 24 noiembrie 1843 în forul de învățămînt românesc din capitala Moldovei, își prelungesc prin vremuri ecourile, păstrîndu-și actualitatea. Istoria națională — remarca istoricul și omul politic — ne arată faptele strămoșilor noștri, „care prin moștenire sînt și ale noastre". Trebuința istoriei patriei ne este neapărată pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva tendințelor expansioniste străine. Interesul pentru istoria neamului sporește și iubirea de patrie și contribuie prin aceasta la păstrarea naționalității ; „căci ce poate mai mult să ne-o păstreze decît această istorie, care ne arată ce am fost, de unde am venit, ce sîntem și, ca regula de trei, ne descopere și numărul necunoscut, ce avem să fim !" [1]. Asupra rolului educativ și activ al istoriei patriei revenea A. D. Xenopol în *Lecția de deschidere* a cursului de istoria românilor la Universitatea din Iași : „Dacă istoria însă în genere te face să iubești omenirea, istoria poporului din care faci parte va deschide inima ta către dînsul. Nu este deci putere care să învieze mai tare patriotismul decît istoria propriului tău popor. Nu este deci mijloc mai puternic de a asigura traiul său îndelungat în omenire și conlucrarea sa la izbînzile civilizației, decît studiul istoriei sale" [2].

Pornind de la realitățile istorice dintr-o etapă sau alta și de la noul climat statornicit în acest domeniu în ultimele decenii, cei care lucrează pe tărîmul istoriei au fost și sînt preocupați să realizeze acea cotitură menită să-i apropie de adevărul istoric, de înțelegerea profundă a acestui adevăr, cu scopul de a-l folosi în opera — plină de răspundere — de instrucție și educație a generații și generații de tineri.

Pentru cercetătorii și profesorii noștri, istoria a încetat, de mult timp, să fie o îngrămădire, mai mult sau mai puțin ordonată, de date și fapte, după cum, combătînd factologia, cercetarea și predarea — pe care le considerăm laturi inseparabile ale aceluiași proces — trebuie să ofere acea osatură de date și fapte specifică științei istorice. Nu ocolirea faptelor istorice (tendință manifestată uneori sub forma încercărilor teoretizante excesive, acoperind lipsa de cunoștințe), ci selectarea și ierarhizarea lor atentă, cu discernămînt și încadrarea lor în marile procese, în ceea ce numim astăzi problemele fundamentale ale istoriei patriei. Arta profesorului constă în a selecta faptele, a le prezenta în înlănțuirea lor logică, urmărind să realizeze, în același timp, spiritul de analiză și capacitatea de sinteză, să realizeze înțelegerea evoluției istorice pe diferite direcții (economică, socială, politică, culturală etc.), dar concomitent să realizeze înțelegerea marelui proces al devenirii noastre istorice ca popor și națiune, a continuității românești, a locului nostru în istoria europeană și a lumii. În fond, scopul istoriei este, spunea A. D. Xenopol, nu reproducerea trecutului, ci înțelegerea acestuia.

---

* *Comunicare prezentată în cadrul manifestării științifice naționale organizate cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la deschiderea cursurilor Academiei Mihăilene (Iași, 14—15 iunie 1985).*

[1] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 389.

[2] Cf. Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 239.

Continuitatea şi dezvoltarea unitară a poporului român sînt idei importante reluate şi subliniate cu tărie în ultima vreme, răspunzînd, în egală măsură, unor comandamente ştiinţifice şi politice. Manualul sau cursul, oricît de bune ar fi, nu pot rezolva pe deplin aceste chestiuni. Profesorul are şi aici un rol deosebit. Tratarea, pentru o mare parte a istoriei noastre, pe cele trei ţări române, se realizează tot mai mult în ultima vreme cu precizarea legăturilor, a evoluţiei etapelor acestor legături, a greutăţilor ce trebuiau depăşite, pentru a se ajunge la înţelegerea sinoptică a evoluţiei stărilor de lucruri din spaţiul carpato-danubiano-pontic.

Depăşindu-se unele aprecieri dogmatice şi simplificatoare, unele „teze" unilaterale şi absolutizante, se stabilesc într-o manieră echilibrată legăturile între fenomenele economice, politice, sociale, culturale, între factorul intern şi extern, fără a se trece cu vederea condiţiile geografico-naturale, demografice etc. Trebuie să depăşim, atît în cercetare cît şi în predare, tratarea istoriei „pe felii", fără a realiza imaginea globală asupra unei perioade sau proces istoric. Evident, nu putem cuprinde totul dintr-o dată, dar trebuie — şi o facem tot mai mult în ultima vreme — să tratăm părţile ca atare şi nu ca unităţi de sine stătătoare, mai mult sau mai puţin izolate unele de altele. „Deosebirea între istoria politică şi istoria populară — scria Nicolae Iorga — dispare astfel cînd sentimentul unităţii subiectului şi conştiinţa datoriei de a trata unitar lucruri care au o singură energie generatoare stăpîneşte pe istoric [...]. Există o singură dezvoltare şi toate modificările de viaţă se prind într-însa, apărînd fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mişcări, de momentul ivirii faptelor şi situaţiilor şi avînd fiecare spaţiul pe care-l are însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte şi situaţii".

Între altele, şi nu în ultimul rînd, cercetarea este chemată să ofere materialul necesar predării, iar predarea trebuie să semnaleze lipsurile existente în dezbaterea unei probleme sau a unui capitol din istoria patriei. Rezultatele de bază ale cercetării şi cerinţele didactice îşi găsesc în manualul, cursul de istorie, expresia superioară şi accesibilă a unităţii lor armonioase. Cu competenţă, profesorul trebuie să pregătească auditoriul pentru a fi receptiv la ce e nou şi la ce va fi nou în istoria patriei, într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat. Nu luăm în discuţie tendinţele de vulgarizare, părerile neautorizate, ci acumulările fireşti, ştiinţifice, care intervin în mod necesar în domeniul nostru, aşa cum intervin — cu particularităţile respective — în fiecare disciplină. Sîntem datori cu toţii să stabilim o continuitate mai puternică — în primul rînd în modul de a gîndi — între pregătirea studentului, activitatea profesorului de istorie şi conţinutul diferitelor forme de reciclare sau perfecţionare. De importanţă fundamentală ni se pare strîngerea legăturii între profesorii de toate gradele, necesitatea schimbului de experienţă permanent între toţi cei care slujim istoria. Dezbaterea unor probleme importante care să servească, în egală măsură, cercetarea şi predarea, pe baza unei bibliografii şi a unei tematici anunţate din timp, ni se pare o formă ce trebuie să-şi găsească un loc tot mai larg în activitatea noastră, în întîlnirile organizate la nivel local şi naţional.

Aşezat, cum spunea cronicarul, în calea răutăţilor, poporul român a fost nevoit, de timpuriu, să-şi apere, prin diferite mijloace, fiinţa de neam şi de stat, independenţa sau autonomia, împotriva tendinţelor de cotropire a unor puternice regate şi imperii vecine. Lupta cu arma în mînă ne-a fost cerută de împrejurările externe, pentru a ne apăra *Ţara*; lupta cu arma în mînă a constituit, în anumite etape, parte integrantă a acţiunii generale de cucerire a independenţei, de realizare a unităţii naţional-statale sau de participare la ridicări comune în vederea zdrobirii unor duşmani ai libertăţii popoarelor. Trebuie să subliniem cu pregnanţă că, prin structura psihică şi ocupaţiile lor, românii au fost şi sînt un popor paşnic, preocupat să-şi apere „sărăcia şi nevoile şi neamul", un popor de agricultori şi crescători de vite, de meseriaşi şi artişti, de muncitori, de constructori şi, nu în ultimul rînd, de gînditori ai unei lumi moderne, civilizate, un popor sensibil la marile prefaceri ale timpului şi dornic să-şi aducă contribuţia la cultura universală. Forţa de rezistenţă a avut permanent la bază simţămîntul demnităţii şi al dreptului imprescriptibil asupra pămîntului pe care l-am locuit neîntrerupt, l-am lucrat şi iubit cu întreaga noastră fiinţă şi cu care, în fond, ne-am contopit. Există — observă D. Gusti — unele popoare care „şi-au cucerit pămîntul după ce deprinderile şi concepţia lor de viaţă erau formate, părăsind locurile de naştere, leagănul lor de formaţie. De aceea nici pămîntul nu le exprimă pe ele, nici ele nu exprimă pămîntul. Alte popoare s-au îndepărtat printr-o dezvoltare ulterioară de mediul lor geografic, înstrăinîndu-şi civilizaţia lor proprie sub influenţa altor civilizaţii de import [...]. Există însă şi popoare care se nasc pe un anumit pămînt, continuînd o viaţă străveche, imemorială, care îşi clădesc fiinţa ca o prelungire a mediului geografic şi care îşi imprimă în schimb ca o pecete deprinderile şi civilizaţia în acel pămînt. Aşa este de pildă neamul românesc [...]. Fără această legătură, de astă dată esenţială şi organică, dintre pămîntul şi poporul nostru, nu putem înţelege nimic din istoria şi civilizaţia actuală a neamului românesc".

In această parte a lumii, ne-am menținut ființa de neam și cadrul statal, constituind — cu toate rămînerile în urmă din unele perioade și în anumite domenii — un factor de progres și stabilitate, reprezentînd un mod de viață specific românesc, integrat organic în civilizația și cultura europeană. Ne-am păstrat simțul muncii creatoare, al utilului și frumosului; cuminţenia, omenia și spiritul de toleranță ne-au ferit de excese și ne-au favorizat colaborarea strînsă cu alte popoare. Am fost deschiși marilor curente de idei de la care am preluat ceea ce ni s-a potrivit nouă și am adus contribuții originale, de seamă, la cultura și civilizația omenirii.

Conștiința misiunii istorice ce o aveam de îndeplinit ne-a ajutat să ne rezolvăm probleme de importanță vitală pentru existența noastră. În condițiile formării națiunii române, s-a exprimat cu tot mai mare claritate încrederea în „viitorul de aur" al țării noastre și necesitatea de a se lucra, așa cum spunea Nicolae Bălcescu, „cu mai multă inimă, la o reformă politică și socială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a națiilor europene", paralel cu realizarea celor „două revoluții: o revoluție pentru unitate națională și mai tîrziu pentru independența națională, ca în felul acesta națiunea să reintre în posesia deplină a drepturilor sale naturale". Ca nație veche, care și-a păstrat neclintit existența politică și care „a scăpat nevătămată de atîția vrăjmași puternici și mai numeroși decît dînsa ce o amenințau să o cotropească — sublinia același patriot revoluționar — românii nu vor pieri [...]. Acea providență care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare, va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tuturor națiilor o misie a împlini pe pămînt. Dar ea ne va protecta *numai cu condiția ca și noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca și noi să împlinim misia noastră*" (s. ns., I. A.). Într-adevăr, depășind greutăți de tot felul, printr-un amplu efort colectiv, națiunea română și-a rezolvat chestiuni fundamentale referitoare la independență și unitate statală, cu consecințe însemnate asupra evoluției proprii și a rolului său în cadrul relațiilor internaționale.

O atenție deosebită se acordă evoluției culturii, parte integrantă a istoriei noastre. Tratarea nu mai este subordonată, exclusiv și mecanic, factorului economic și, totodată, nu se efectuează în afara evoluției generale a societății. În *Istoriologia* sa, N. Iorga preciza: „Elementele cuprinse supt numele de cultură trebuie să intre și ele ca element viu în fiziologia dezvoltării istorice, în care uneori au un rost esențial"[3]. Iar P. P. Panaitescu vorbea despre pericolul în legătură cu examinarea istoriei culturii în afara istoriei generale a societății care a făurit-o: „Cultura este considerată de obicei numai ca rezultat al creației artistice și științifice a societății și ca atare își găsește locul, de cele mai multe ori, în capitole separate, finale, ale tratatelor și manualelor de istorie. În aceste condițiuni, ea rămîne un ornament al istoriei... În realitate, cultura unui popor are un caracter mult mai complex, care nu se poate întotdeauna distinge, prin manifestările sale, de acele ale istoriei sociale și chiar politice... Istoricul poate considera și studia cultura ca un fenomen complex, atingînd toate ramurile vieții sociale"[4]. Sînt observații care ne călăuzesc în predarea culturii, în precizarea locului și rolului său atît în istoria noastră cît și într-un context mai larg, european și universal.

De altfel, integrarea istoriei patriei în istoria universală, înțelegerea ei în cadrul sud-est european, european și mondial, în întreaga ei substanță și desfășurare, reprezintă o cerință majoră a predării și cercetării de specialitate. N. Iorga, care a avut un rol bine cunoscut în această direcție, observa: „Așa cum nu trebuie să devenim sclavi ai deosebirii dintre istoria politică și culturală, tot așa nu trebuie să așezăm o tranșee despărțitoare între istoria universală și istoria națională". Nu este numai o precizare, ci un drum ce trebuie urmat, un îndemn ce își păstrează întreaga actualitate. Umanitatea a existat și există nu în afara popoarelor sau a națiunilor, ci ca o realitate concretă a esenței acestora. „Dincolo de națiune — remarca cu deplin temei D. Gusti, exprimînd o realitate dar și un deziderat — nu se ivește umanitatea ca o lume de sine stătătoare, ci umanitatea ca realitatea națiunilor, ca armonie a ființelor naționale, originale, specifice". Aceste idei de mare profunzime ne ajută să realizăm acel echilibru între național și universal, în modul de a înțelege, a scrie și a preda istoria.

Cele cîteva aspecte luate în discuție reprezintă, evident, numai o parte din problematica generală a predării istoriei patriei în învățămîntul nostru superior. Ele relevă rezultatele importante obținute, precum și preocuparea de a perfecționa continuu învățămîntul istoric. Lecția de istorie a marilor noștri înaintași rămîne mereu vie și angajantă.

---

[3] *Materiale pentru o istoriologie umană*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 15.

[4] *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 11; vezi și Francisc Păcurariu, *Ovidiu Drimba, Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, în „România literară", nr. 8, 21 februarie 1985, p. 8.

PENTRU O ISTORIE A MENTALITĂŢILOR ÎN SPAŢIUL ROMÂNESC

DE

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

În urmă cu mai bine de un deceniu şi jumătate, în cadrul unui colocviu de istorie româno-francez la Bucureşti, Alphonse Dupront observa, referitor la istoria mentalităţilor că, deşi există practic dintotdeauna, ea rămînea totuşi „în întregime de făcut" [1]. Afirmaţia era evident paradoxală dar, tot la prima vedere, şi suficient de surprinzătoare, dacă ne gîndim că, la data amintită, istoria mentalităţilor avea în Franţa o tradiţie destul de lungă, probată de o sumă întreagă de notabile realizări istoriografice. Să amintim, de pildă, numai cartea lui Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France*, tipărită în 1960 şi republicată într-o versiune prescurtată opt ani mai tîrziu, adică aproape în ajunul colocviului de la Bucureşti ; sau, şi mai importantul text al lui Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle*, apărută tot atunci, în 1968, pentru a nu mai cita, căci sînt prea bine ştiute, contribuţiile mai vechi în materie ale lui Norbert Elias [2] şi pe cele ale fondatorilor Şcolii „Analelor", în mare măsură, dacă nu în primul rînd, responsabile pentru deschiderea tematică operată, începînd cu primul deceniu interbelic, între altele şi spre mentalul colectiv.

E drept că, la data cînd A. Dupront făcea remarca menţionată, noua istorie a mentalităţilor — în a cărei apariţie se mai implicaseră, în afară de M. Bloch şi L. Febvre şi alte personalităţi afiliate grupului de la Strasbourg sau independente — nu reuşise să se singularizeze pe deplin ca un domeniu distinct al cercetării. Demult practicată — cu cîteva decenii încă înainte de începutul secolului nostru dar involuntar, uneori intuită, dar niciodată numită, ea se mai confunda încă, prin anii '60, adică după ce trecuse o bună bucată de timp de cînd fusese semnalată, cu istoria economică şi socială pe care reprezentanţii „Analelor" o crezuseră cea mai potrivită pentru a oferi istoriei, tributară pînă atunci concepţiei pozitiviste, noile perspective de care avea atîta nevoie. Delimitarea a început şi s-a accelerat în condiţiile dezvoltării studiilor de demografie şi antropologie culturală, pornite cam tot pe atunci şi tot de pe teritoriul economicului. Ceea ce primele lăsau să se întrevadă referitor la densitatea populaţiei, la stagnările şi creşterile ei a pus o serie de probleme interesante, nelămurite încă, legate de cauzele fenomenelor demografice, de atitudinile în faţa vieţii şi a morţii, faţă de naştere, familie etc. La fel, descoperirea „gîndirii sălbatice" le-a sugerat antropologilor să se intereseze de toate realizările culturale ale oamenilor primitivi, de natură să pună în evidenţă atitudinile şi reprezentările fundamentale, sau modurile cum îşi imaginaseră acestia existenţa [3].

Fructificînd de îndată aceste teme, ancheta istorică în mentalităţile colective a reuşit în scurt timp să schiţeze profilul original al unei alte istorii, interesată să surprindă „ansamblul

---

[1] Alphonse Dupront, *D'une histoire des mentalités*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IX, 3, 1970, p. 381.

[2] *La Civilisation des moeurs*, Paris, Calman-Lévy, 1976 (prima ediţie în 1939) şi *La Société des Cours*, Paris, Calman Lévy, 1977 (prima ediţie tot în 1939).

[3] Alexandru Duţu, *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Editura Univers, Bucureşti, 1982, p. 37—38.

manierelor în care oamenii trăiesc şi gîndesc"[4], «manifestările lor inconştiente şi semi-conştiente în complexele lor determinări ideologice, sociale, politice sau culturale»[5], într-un cuvînt, tot ceea ce putea compune tabloul integral al umanităţii trecute.

Cu toate acestea, A. Dupront avea dreptate. Chiar dacă în momentul acela dezvoltarea luată de studiile de istorie a mentalităţilor demonstra îndeajuns de elocvent că ea nu era chiar „în întregime de făcut", totuşi noua istorie nu avusese încă răgazul să-şi circumscrie limpede propriul teritoriu de investigaţie, să-şi dea — cum spunea tot A. Dupront — „materialul istoric specific"[6], sau să-şi elaboreze un set de metode eficiente de anchetă, deduse din cîteva principii precis conturate. Iniţiate şi desfăşurate pe baze mai mult intuitive decît reflexive, cercetările în mentalul colectiv nu aveau un suport teoretic specific, baza epistemologică necesară, deşi, la drept vorbind, cu cîţiva ani mai înainte, în 1961, existase o tentativă serioasă de a o realiza. Încercase cest lucru G. Duby în calitate de colaborator al unei sinteze *L'Histoire et ses méthodes*[7], care îşi propusese să surprindă stadiul în care se afla atunci evoluţia disciplinei istorice şi să discute valoarea recentelor ei achiziţii în materie de metodologie. Iniţiativa nu s-a dovedit, însă, imediat profitabilă ; istoria mentalităţilor a mai continuat un timp să fie mai întîi „făcută" şi, deabia după aceea, eventual „gîndită" sau teoretizată.

Inversarea raportului avea să se producă treptat, definitivîndu-se cîţiva ani mai tîrziu. Cercetările începute mai devreme au continuat, altele noi, mai numeroase, au venit repede să li se adauge, anexînd progresiv istoriei mentalităţilor un ansamblu de teme noi, pînă atunci ignorate : regimul de muncă, familia, viaţa familială[8], atitudinile faţă de problemele majore ale existenţei : viaţă, moarte, etc.[9], sentimentele dominante[10], educaţia, alimentaţia, sănătatea şi bolile, comportamentele sexuale, delincvenţa, criminalitatea[11] şi multe altele. Însoţite de, şi, în acelaşi timp, alimentînd reflecţii teoretice elaborate asupra naturii cîmpului de investigaţie, premiselor şi instrumentarului noii istorii[12] ele au arătat, aproape imediat, cu claritate, ceea ce, dealtfel, A. Dupront observase încă din 1969, anume că istoria mentalităţilor înseamnă de fapt *istorie totală*, încercare de recuperare integrală a trecutului „aşa cum a fost". Nimeni nu mai poate spune astăzi, martor al tuturor acestor realizări, că ea rămîne „în întregime de făcut". Cel puţin în Franţa.

Nu la fel se prezintă, însă, lucrurile la noi. În privinţa mentalităţilor colective sîntem în istoriografia română, orice s-ar spune, nu prea departe de începuturi, deşi, dacă am fi dispuşi să-l credem pe Lucian Boia[13], paradigma „Analelor"[14] şi, prin ea, istoria mentalităţilor, nu au fost lipsite şi în spaţiul românesc de un ecou destul de mare. Exceptîndu-l pe

---

[4] Roger Chartier, *Outillage mental*, în *La Nouvelle Histoire* (sous la diréction de Jacques le Goff, Roger Chartier et Jacques Revel), Paris, Retz, 1978, p. 449—450.

[5] Lucian Boia, *Istoria mentalităţilor (cu privire specială asupra Şcolii de la „Annales")*, în „Revista de istorie", tom. 33, nr. 5, 1980, p. 94.

[6] A. Dupront, *loc. cit.*, p. 388.

[7] Georges Duby, *Histoire des mentalités* în *L'Histoire et ses méthodes. Recherche, conservation et critique des témoignages*, (sous la direction de Ch. Samaran), „Encyclopédie de la Pléiade", Paris, Gallimard, 1981, p. 937—966.

[8] Putem cita, în acest sens : F. Lebrun, *La Vie conjugale sous L'Ancien Régime*, Paris, A. Colin, 1975, J. L. Flandrin, *Familles*, Paris, Hachette, 1976, E. Shorter, *Naissance de la famille moderne*, Paris, Seuil, 1977.

[9] Philippe Ariès, *Essai sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Seuil, 1975 şi *L'Homme devant la mort*, Paris, Seuil, 1977 etc.

[10] Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe—XVIIIe siècles). Une cité assiégée*, Paris, Fayard, 1980.

[11] F. Furet et J. Ozouf, (sous la direction de), *Lire et ecrire. L'alfabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, Ed. de Minuit, 1977 ; E. Le Roy-Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, vol. I—II, Paris, Mouton, 1966. Mirko D. Gremek, *Préliminaires d'une étude historique des maladies*, în „Annales E.S.C.", 1969, nr. 6 etc.

[12] Ne referim, mai ales, la contribuţiile lui J. le Goff, *Les mentalités ; une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire* (sous la direction de Pierre Nora et J. Le Goff), vol. III, Paris, Gallimard, 1974 şi Philippe Ariès, *L'Histoire des mentalités*, în *La Nouvelle Histoire*.

[13] L. Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales". Quelques interférences*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Istorie", XVIII, 1979, p. 31—40.

[14] Expresia îi aparţine lui Al. Duţu *(Mentalité, durée et le paradigme des „Annales"*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1, 1979, p. 175—180).

N. Iorga — în cazul căruia nu avem nici o dovadă că, poate datorită numeroaselor sale contacte cu Franța ar fi cunoscut opera lui M. Bloch, L. Febvre și a celorlalți, rămîn P. P. Panaitescu și, mai ales, G. Brătianu despre care știm cu certitudine că n-au fost străini de noile direcții inaugurate de istoricii francezi. Ceea ce au reținut ei din cărțile fondatorilor revistei nu au fost însă atît sugestiile referitoare la mentalul colectiv, cît abordarea socio-economică, instituțională, ideologică și culturală a istoriei, în spiritul căreia primul a dat, printre altele, încă remarcabilele *Interpretări românești,* iar al doilea studiile sale de istorie economică comparată, cunoscute și bine primite în Franța [15]. Istoria mentalităților a mai avut nevoie de cîtva timp pentru ca posibilitatea ei de realizare la noi să poată fi luată în considerare cu toată atenția cuvenită. Nu am putea spune cu exactitate cît anume. Totuși, dacă facem abstracție de numeroasele sugestii în materie — desigur involuntare — aflate în opera aceluiași N. Iorga sau bunăoară, în cele existente mai înainte la Pompiliu Eliade, se pare că debutul studiilor în mentalul colectiv se situează cu doi ani înainte de începutul deceniului al 8-lea, cînd se produce prima încercare de a investiga o problemă de istoria culturii din această perspectivă încă inedită. Este vorba de cartea lui Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821),* tipărită în 1968, care intenționa să stabilească în plan teoretic maniera în care circulația cărții era un revelator credibil al noilor opțiuni culturale și al modificărilor mentale dintr-o societate.

Acestui titlu, Al. Duțu avea să-i adauge, în anii următori multe altele [16] care oglindeau noile sale preocupări, dar și fidelitatea față de istoria culturii în care continuă să vadă spațiul cel mai adecvat integrării istoriei mentalului colectiv. Exemplul său nu a rămas singurul. Florin Constantiniu i s-a alăturat printre primii — dar, din păcate, numai pentru puțin timp — dîndu-ne două studii interesante despre mentalul colectiv sătesc în Evul Mediu [17] și mentalitățile dominante în societatea românească a secolului al XVIII-lea [18]. Au urmat, aproape imediat, Edgar Papu cu două volume esențiale despre mentalitatea barocă [19], contribuțiile notabile de mai mică întindere, ale Anei Maria Musicescu, Vasile Drăguț, Răzvan Teodorescu, Andrei Cornea despre mentalități și forme artistice și cele ale lui Virgil Cândea și Eugen Stănescu tot despre mentalități dar, de astă dată, în legătură cu istoria culturii și a ideologiilor. Lista se încheie cu dezbaterea pe aceeași temă găzduită în paginile „Revistei de studii sud-est europene“ (nr. 4, 1980) și cu un articol al lui L. Boia apărut în „Revista de istorie“ (nr. 5, 1980) [20] — dacă nu ne înșelăm, ultimele reflexe pînă acum, ale receptării noii istorii în spațiul nostru. Cu toate acestea, rezultatele nu numai că ni se par departe de ce ar fi trebuit să fie după aproape două decenii de cînd problema mentalului colectiv s-a impus atenției istoricilor noștri, dar și — cu cîteva excepții — ca nedepășind, în general, nivelul unor texte de popularizare a unor informații, în alte părți de multă vreme dobîndite. Nu vrem să spunem, se înțelege, că popularizarea nu ar fi un necesar act de cultură. Ea nu trebuie să se prelungească însă prea mult, depășirea ei fiind cît mai repede de dorit în favoarea unor contribuții științifice originale și valoroase, asemenea celor cîteva mai sus citate. Lucrul acesta se produce deocamdată mai greu. Nu pentru că aici ne-ar lipsi instrumentele de lucru deși, chiar și în această privință ar mai fi foarte mult de făcut. Adevărata cauză, socotim, e de fapt alta. Ea este ceea ce am îndrăzni să numim — dar în sensul bun al cuvîntului — „obsesia națională“ a istoriografiei noastre. Desigur, numind-o, nu am descoperit ceva deosebit. Fiecare istoriografie este subîntinsă de preocuparea față de propria-i istorie națională, care se traduce prin efortul colectiv și de durată al istoricilor de a reconstitui și interpreta cît mai aproape de realitate momentele decisive care și-au pus amprenta asupra originii și evoluției comunității căreia îi aparțin. Ceea ce noi dorim să subliniem e faptul că, fiind moștenitori ai unui trecut controversat și pe nedrept contestat, din rațiuni care nu au, evident, nimic a face cu spiritul științific, aplecarea noastră către tot ceea ce, din acest trecut, poate repede dovedi adevărul și susține convingător drepturile noastre firești este, un imperativ cu mult mai mare decît oriunde altundeva și, prin urmare, de natură să acopere totul, eliminînd tot ce pare neesențial, adică nu se subordonează direct și cu eficacitate ime-

[15] *Recherche sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle* (1929), *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave, byzantine* (1933), *Études byzantines d'histoire économique et sociale* (1938) etc.

[16] Printre cele mai recente sînt: *Modele, imagini, privelişti,* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979 și *Literatura comparată și istoria mentalităților,* deja citată.

[17] *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească,* în *Studii și materiale de istorie medie,* 7, 1974.

[18] *Mentalul colectiv,* „România literară“, 1983, 16, nr. 20, p. 12.

[19] *Barocul ca tip de existență,* vol. I—II, Edit. Minerva, București, 1977.

[20] *Istoria mentalităților (cu privire specială asupra Școlii de la „Annales“).*

diată acestui obiectiv. Or, istoria mentalităţilor pare a avea, la prima vedere, aerul de a fi oarecum tangenţială problemelor care trebuie să preocupe în continuare ancheta noastră istorică. O asemenea impresie, care — e limpede — decurge şi din necunoaşterea a ceea ce s-a făcut şi cu ce folos în acest domeniu în alte spaţii culturale este cu siguranţă păgubitoare, nu numai prin efectele ei limitative (ne gîndim, în primul rînd, la întîrzierea necesarului contact cu alte orizonturi) dar, în egală măsură, şi privative căci, dacă s-ar impune, ea ar răpi istoriei noastre posibilitatea de a aborda, în fond, studiul aceloraşi probleme fundamentale de istorie naţională care ne interesează atît de mult, însă dintr-o perspectivă cu totul nouă şi, desigur, cu rezultate la fel de bune ca cele obţinute cu ajutorul mijloacelor de pînă acum.

Avem nevoie, sîntem convinşi, de propria noastră istorie a mentalităţilor. Ce teme ar putea-o, însă, interesa? Ce metode ar fi capabile să elaboreze şi pe baza căror izvoare? Este ceea ce intenţionăm să arătăm, pe scurt, mai departe.

Există, în privinţa primei chestiuni, practic, o infinitate de posibilităţi care ne stau la dispoziţie. Afirmam mai sus că istoria mentalităţilor este o istorie totală. Nu am vrut să spunem că mentalităţile sînt totul — această preeminenţă nu ar fi cu putinţă — ci că, de fapt, totul conduce la mental. Să luăm, bunăoară, istoria culturii. Ancheta s-ar putea opri aici, cu un real profit la, de pildă, moştenirile spirituale transmise pe filiera duratei lungi, din generaţie în generaţie, la dispariţiile şi rupturile intervenite în variatele limbaje culturale şi, încă, aşa cum ne propune Florentina Căzan în cadrul discuţiei amintite, organizată de revista Institutului de studii sud-est europene, la tradiţia populară, însă într-o perspectivă mai largă, care să integreze şi *gesturile, obiceiurile, vestimentaţia, dansurile, etc.*

Un subiect tot atît de interesant, semnalat mai demult de regretatul Mihail Berza [21] ar fi, din acelaşi unghi, al mentalului colectiv, şi tranziţia relativ îndelungată de la limba slavă la limba română, referitor la care istoricul ar putea explica durata procesului, deosebi forţele de rezistenţă şi conservare sau, şi mai mult, să încerce a desprinde înţelesurile pe care le ascund rezistenţele şi refuzurile faţă de o alternativă sau alta.

Tot aşa, ar fi posibil să se procedeze şi în cazul miturilor şi credinţelor, numai că aici, ancheta lărgindu-se, ar pune în lumină nu numai lenta lor evoluţie cu tot ce presupune ea (deformări progresive, adăugiri pe parcurs etc.) dar şi realitatea pe care ele o acoperă. În acelaşi domeniu, al istoriei culturii, ar mai fi de semnalat şi importanţa conceptului de *utilaj mental* în care Roger Chartier vede „ansamblul mijloacelor care structurează manierele de a gîndi ale unei colectivităţi umane: imaginile, clişeele lexicale sau iconografice, cuvintele, sintaxa, noţiunile fundamentale" [22] etc. Inventarierea acestora poate fi făcută fie cu ajutorul *iconografiei* — prin redactarea unor repertorii de teme iconografice capabile să lumineze sensibilităţi, atitudini şi modele vechi şi noi de propagandă, cum procedează Andrei Cornea în ultima sa carte [23] — fie cu al *limbii vorbite* — prin analiza semantică a vocabularului sau a expresiilor mai frecvente care dezvăluie modul cum se modifică treptat mentalităţile.

Investigarea evoluţiei aceluiaşi fenomen ar mai putea fi întreprinsă pornindu-se şi de la ceea ce F. Braudel numeşte „structurile cotidianului" [24]: habitatul, mai precis maniera de a construi în diferite zone şi la nivelul diferitelor clase şi categorii sociale, alimentaţia, igiena, moda şi veşmintele, tehnicile şi multe altele, sau, urcînd către palierele superioare de organizare a societăţii, de la copilărie şi sistemul educaţional care o încadrează, fără să omită însă nici mijloacele de informare şi deplasare de care dispune într-o anumită perioadă o comunitate. La fel de bine, ancheta în spaţiul mentalului colectiv ar putea încerca, cu condiţia să aibă la îndemînă sursele potrivite (inventare după deces, testamente şi alte categorii) să delimiteze după modelele binecunoscute ale lui Ph. Ariès [25] şi J. Le Goff [26] atitudinile fundamentale faţă de viaţă, moarte, timp, spaţiu.

---

[21] In articolul *Problèmes majeurs et orientations de la recherche dans l'étude de l'ancienne culture roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 3, 1970.

[22] Roger Chartier, *Outillage mental*, în *La Nouvelle Histoire*, p. 448.

[23] *Mentalităţi culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984.

[24] *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, traducere şi postfaţă de Adrian Riza, vol. I—II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984.

[25] Ph. Ariès, *op. cit.*

[26] *Civilizaţia Occidentului medieval*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970 (cap. IX) şi *Temps de l'Eglise et Temps des marchands*, în *Pour un autre Moyen Age*, Paris, Gallimard, 1978.

Să nu uităm nici posibilitatea — discutată nu prea demult de V. Al. Georgescu [27] — a studierii dreptului românesc din punctul de vedere al implicaţiilor sale mentale, ceea ce ar presupune analiza raportului „între conceptele şi constrîngerile dreptului oficial... şi mentalitatea juridică reală a unui ansamblu social" [28], reliefarea imaginii despre lege, legalitate, justiţie, putere, a diferitelor clase şi categorii, în comparaţie cu statutul oficial, efectiv, al acestora sau, de pildă, reconstituirea stărilor afective care însoţesc viaţa juridică cotidiană.

Alături de aceste teme posibile, dosarul istoriei mentalităţilor include şi varii metode de cercetare, unele specifice numai domeniului, altele împrumutate de la discipline înrudite. Investigarea diferenţiată a duratei — clasica schemă braudeliană — este una dintre cele mai importante. Ea este utilă istoriei mentalităţilor întrucît, precum se ştie, componentele şi atitudinile mentale nu au o evoluţie similară. Unele se formează foarte repede, înscriindu-se în durata scurtă ca, de exemplu, tumulturile populare subite, emoţiile colective violente, mişcările de opinii, ecoul unui discurs politic sau religios, succesul unei cărţi, influenţa unei personalităţi etc. Altele, cum ar fi tradiţia, credinţele, reprezentările — în durata medie şi în cea lungă. Mecanismul declanşării şi traiectoriile pe care acţionează ele pot fi studiate cu ajutorul unei alte metode numită de J. Le Goff *arheopsihologică* [29]. Este vorba de cercetarea „arheologică" a reminiscenţelor de psihologie aflate în subconştientul diferitelor acte cotidiene, adică a tot ceea ce — spontan, maşinal — vine de departe şi constituie dovada ecoului prelungit al sistemelor de gîndire. Desigur, o anchetă de acest tip trebuie să fie mereu atentă să nu simplifice abuziv. Un grup social implică un mare număr de medii deosebite: familie, avere, profesiune, chiar poziţie geografică între care diferenţele culturale sînt manifeste, în pofida multiplelor legături dintre ele. De aceea numai un studiu diferenţiat al acestor nivele culturale va fi capabil să restituie o imagine cît mai apropiată de realitate a diverselor maniere de a gîndi şi simţi ale oamenilor, a numeroaselor presiuni şi influenţe suportate, dar nu totdeauna acceptate.

O cantitate aproape nelimitată de surse aşteaptă să fie utilizate pentru toate aceste demersuri: oralităţii şi scrierii (prin *ce* transmite, cît şi *cum* transmite), iconografiei, chiar muzicii, limbii vorbite etc., le putem asocia izvoarele tradiţionale cunoscute, dar într-o altă lectură. Împreună, ele reconstituie complicata textură a cotidianului în reţeaua căruia este inserat, invizibil aproape, mentalul colectiv.

De aceste sugestii documentare, tematice şi metodologice are a ţine seama o istorie românească a mentalităţilor căreia trebuie să-i acordăm grabnic dreptul de cetate care i se cuvine în istoriografia noastră.

---

[27] Valentin Al. Georgescu, *Psychohistoire et histoire des mentalités sud-est européennes au niveau de l'histoire du droit*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", XVIII, 4, 1980.

[28] *Ibidem*, p. 575.

[29] J. Le Goff, *Les mentalités: une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire*, vol. III, p. 80—81.

Prezentul text a fost dat la tipar înainte de apariţiile în domeniul istoriei mentalităţilor de la începutul anului 1987. Din această cauză, ele nu au mai putut fi avute în vedere în rîndurile de mai sus.

ȘTEFAN PASCU, GH. HRISTODOL, L. BÁTHORY, GH. IANCU, ADRIAN RUSU, N. PAUN, STELIAN MÎNDRUȚ, I. NISTOR, *Bibliografia istorică a României*, VI, 1979—1984, bibliografie selectivă, autori, Editura Academiei, București, 1985, 531 p.

Al șaselea volum din seria *Bibliographia Historica Romaniae* — apărut la vreme, pentru a fi prezentat la cel de al XVI-lea Congres de Științe Istorice, care a avut loc la Stuttgart (25 august — 2 septembrie 1985), care însumează, selectiv, producția istoriografică dintre anii 1979—1984, păstrează arhitectura volumelor anterioare. Cele 12.909 de titluri sînt organizate în cuprinsul a trei mari părți : A. Probleme generale, B. Istoria României, C. Istoria Universală, fiecare cu diviziunile corespunzătoare.

Imagine vie a progresului realizat în diversificarea și adîncirea cercetării istorice, a implicării ei în circuitul internațional, *Bibliografia* reprezintă, totodată, un indispensabil instrument de cercetare, în condițiile diseminării atît de largi a producției istorice. Lista abrevierilor, indicele și traducerea în limba franceză înlesnesc utilizarea eficientă a acestui volum, parte importantă din instrumentarul științific al istoriei naționale.

Gh. Platon

VASILE CHIRICA, MARCEL TANASACHI, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I—II, Iași 1984—1985, 553 p. + 14 hărți

La capătul a șase ani de muncă, pe teren, în arhive și biblioteci, a apărut acest instrument de lucru atît de necesar cercetării istorice. Este o nevoie de multă vreme resimțită. In urmă cu trei decenii s-a propus întocmirea unui *Repertoriu arheologic al României*, operă de importanță națională, sinteză a tuturor investigațiilor și îndreptar pentru elaborări fundamentale.

Drumul spre o asemenea lucrare de proporții, avea să se constate apoi, presupunea realizarea prealabilă a repertoriilor arheologice județene. Inceputul l-a făcut, pentru spațiul de la est de Carpați, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani* (București, 1976), întocmit de Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, lucrare distinsă cu premiul „Vasile Pârvan" al Academiei R. S. România (1978).

Experiența dobîndită atunci, sugestiile metodologice venite din partea colegilor l-au făcut pe cercetătorul Vasile Chirica să continue munca și să treacă la întocmirea unei asemenea lucrări și pentru județul Iași. Impreună cu colaboratorii săi, Marcel Tanasachi, Rodica Popovici și Constantin Iconomu, a examinat tot ceea ce putea folosi unei asemenea elaborări : literatura științifică din domeniul istoriei, geografiei, geologiei, biologiei, antropologiei, paleofaunei, numismaticii, lingvisticii, toponimiei, artei ; apoi, manuscrisele lui Al. Odobescu, Gr. Tocilescu și P. Polonic de la Biblioteca Academiei R. S. România, ziarele, revistele și enciclopediile demult editate, documentele medievale și moderne. Au fost efectuate investigații arheologice pe teritoriul comunelor (84) și orașelor (4) județului Iași identificîndu-se, astfel, 1500 de obiective arheologice, dintre care mai mult de jumătate (850) noi, cu circa 3000 de stațiuni din paleolitic și pînă în secolul al XVIII-lea. Cei interesați vor putea afla, răsfoind aceste pagini rezultate din multă muncă, știri despre felul în care au trăit oamenii vremurilor vechi, cum au muncit, cu ce s-au hrănit, cum au locuit și s-au apărat, ce sensibilități artistice au avut. Așezări, necropole, fortificații, unelte, arme, vase, obiecte de podoabă, tezaure, materiale de factură greacă, celtică, bastarnică, romană, sarmatică și bizantină, o lume foarte îndepărtată și mai apropiată, din paleolitic și pînă în secolele Evului Mediu, surprinsă și sintetizată după reguli proprii unor asemenea lucrări.

Textul este însoțit de 88 de hărți ale localităților, 57 de planșe cu desene pe epoci și culturi, 14 hărți ale județului Iași în care sînt înregistrate descoperirile pe culturi și epoci istorice, apoi indice (de localități și descoperiri), tabele, rezumat în limba franceză, legenda ilustrațiilor.

Lucrarea aceasta este, desigur, pasibilă de îmbunătățiri, situație foarte firească la un asemenea volum de muncă și la natura unei asemenea munci. Unele emendări i-au și fost aduse (vezi AIIAI, XXIII, 1, 1986, p. 453—461). Informații noi, arheologice și documentare, vor putea conduce, în viitor, spre un volum *Supliment* ori spre o reeditare a *Repertoriului*. Utilitatea și modelul metodologic rămîn indiscutabile.

Ion Toderașcu

VICTOR SPINEI, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Edit. Junimea, Iași, 1985, 238 p. (50 fig., p. 173—222)

Cunoașterea Evului Mediu timpuriu românesc a pus cercetătorului probleme dintre cele mai dificile. Invaziile, trimise, rînd pe rînd, de nesfîrșita stepă asiatică, au pricinuit societății noastre grave tulburări. Evoluția structurilor socio-economice, instituționale și politice a fost perturbată. Progresul, remarcabil în secolele IX—XI, a fost urmat de o perioadă de temporizare și stagnare. Arheologic s-a constatat, de pe la jumătatea secolului al XI-lea, un recul demografic și un regres al civilizației românești Dridu.

Reconstituirea istoriei acestei perioade reclamă, serios, problema surselor. Izvoarele scrise, bizantine, occidentale și orientale referitoare și la teritoriul românesc sînt, de cele mai multe ori, laconice, neexplicite, cu multe anacronisme greu de deslușit. Ele înregistrează, predominant, fapte politico-militare, neglijînd etniile pașnice. De asemenea, sînt consemnate expresii teritorial-politice (precum Cumania, Tartaria) care maschează realitatea etnică

Depășirea dificultăților documentare a fost posibilă prin apelul la domeniile conexe, printr-o cercetare interdisciplinară. Istoricul s-a îndreptat spre vecinătățile lui: arheologie, geografie, climatologie, lingvistică etc. Este ceea ce a făcut și Victor Spinei, autorul cărții aici în discuție. După ce în urmă cu cinci ani oferise o sinteză remarcabilă despre teritoriul est-carpatic în secolele XI—XIV, Victor Spinei a revenit cu o cercetare privind doar partea meridională a Moldovei în veacurile X—XIII. Este ceea ce se poate numi o investigație totală. Omul și spațiul, resursele naturale, posibilitățile de trai și de apărare, contextul evenimentelor politice, sedentarismul românilor și nomadismul pastoral turanic, contacte și interferențe între români și turanici, toate acestea se reunesc, documentat și critic, pentru refacerea unei perioade de la începuturile vieții noastre de stat. Victor Spinei a făcut investigații pe teren, a cercetat colecțiile muzeelor românești și sovietice și a consultat o impresionantă literatură de specialitate. Pe aceste temeiuri, el a formulat încheieri deosebit de interesante privitoare la conviețuirea românilor cu neamurile de stepă. Cele două comunități etnice, românii și turanicii, radical deosebite din punct de vedere etnic, religios, cultural, mod de viață, sistem economic și organizare social-politică, „au locuit în vecinătate, dar nu s-au amestecat". Nu s-a realizat o „simbioză autentică" între români și turanici. Nomazii au influențat evoluția societății românești mai ales prin „contactul violent" dintre aceste grupuri umane. „Resorturile interne", structurile autohtone au fost înrîurite în mică măsură. Neamurile turcice, datorită stadiului lor neevoluat, „nu au fost capabile să ofere modele de existență susceptibile de a fi preluate de popoarele agricole sedentare".

Sînt de remarcat, totodată, unele reinterpretări ale izvoarelor, corectări cronologice, nuanțarea unor judecăți tranșante (de ex., informația despre o „țară necunoscută, căreia îi zic Balak" dintr-o geografie armeană atribuită lui Moise Chorenaț, referirea la *Țara vlahilor* inserată într-un pasaj din vechea cronică turcă *Oguzname* sau *Legenda despre Oguz han*, problema brodnicilor, pe care autorul îi socotește ca făcînd parte din familia populațiilor de neam turcic). Victor Spinei se pronunță, fățiș, împotriva interpretărilor grăbite, forțate, atunci cînd izvoarele sînt neconcludente ori interesele urmărite depășesc cadrul științei. Așa procedează, bunăoară, față de o nouă ipoteză a istoriografiei maghiare (susținută de György Bodor și László Rásonyi) după care etnonimele *Blac* (Blaq) și *Vlach* ar desemna două popoare distincte, primul de origine turcică, cel de al doilea de origine neolatină.

Cartea lui Victor Spinei, cercetător care s-a impus prin contribuții de prestigiu la studiul Evului Mediu românesc timpuriu, este o veritabilă frescă a drumului anevoios, cu perioade de ascensiune, stagnare și declin, parcurs de societatea românească spre organizarea politică de stat

Ion Toderașcu

ION TODERAŞCU, *Alianța politico-militară dintre țările române în Evul Mediu. Idee și faptă*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, Facultatea de Istorie şi Filozofie, Iaşi, 1984, 188 p. (text, note, indice), volum multigrafiat.

Într-o carte care întruneşte rigoarea şi orizontul cercetătorului dar care dă expresie, totodată şi harului cu care este înzestrat profesorul, Ion Toderaşcu face o frumoasă demonstrație în favoarea a ceea ce trebuie să fie înțeles prin sintagma, atît de obişnuită astăzi, istorie unitară. Nu urmăreşte să ofere argumente în plus spre a convinge cu privire la forța ideii de unitate. Pornind de la datele cunoscute, sprijinindu-se pe ele, dovedeşte, în cursul unei sobre dar pertinente analize, existența în desfăşurarea istoriei celor trei țări româneşti a unui sistem politic, bazat pe interese comune de apărare. Ideea de colaborare politică şi militară a țărilor române constată el, generată de realitatea intercondiționării, este un adevărat laitmotiv al diplomaticii medievale (p. 25).

Evoluția unitară, condițiile strategice-generate şi de situația geo-politică, de geografia pămîntului românesc, au precedat unirea politică realizată de Mihai Viteazul, pe care au legitimat-o. În egală măsură, autorul probează existența raportului strîns de interdependență între factorii politici şi cei militari. Cooperarea pe terenul apărării, remarcă el, a avut drept consecință crearea unui sistem militar al țărilor române (p. 87). Printre factorii care au contribuit la crearea acestui sistem, fără să neglijeze legăturile culturale, autorul notează, pe linia care ne interesează, proiectele de uniune dinastică, de alianțe politice din secolul al XVII-lea, în condițiile accentuării interdependențelor generate de Unirea din 1600, la care s-au adăugat pribegia politică, domniile alternative, mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta ş.a. care, fiecare în maniera sa, a contribuit la stringerea şi permanentizarea legăturilor politice.

Nevoia acțiunii comune, intrată în conştiința timpului, care şi-a găsit expresie în idee şi faptă, este limpede şi convingător ilustrată. Însoțind informațiile cu notațiile şi observațiile specialistului avizat, I. Toderaşcu lărgeşte sensibil perspectiva înțelegerii acestei probleme fundamentale a istoriei noastre, întăreşte convingerea potrivit căreia „practica agregării potențialului militar al țărilor române, sprijinită pe realitățile geopolitice, sociale şi etnice a avut drept consecință continuitatea vieții statale" (p. 100) care, de multe ori este atribuită unor factori care nu aparțin numai istoriei româneşti.

Expunerea profesorului I. Toderaşcu, concentrată în trei capitole (Condiționări externe, Ideea şi fapta, Consecințele) însoțită de bogate şi utile note, reprezintă o contribuție importantă la metodologia abordării, într-o perspectivă cuprinzătoare, nu a unei simple probleme istorice, ci a istoriei noastre însăşi.

Gh. Platon

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, LIDIA DEMENY, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (Secolele XVII—XIX)*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, 264 p.

Cele două distinse cercetătoare a fenomenului cultural românesc şi a rolului țărilor române în peisajul spiritual sud-est european ne oferă, din nou, o carte de aleasă ținută, plină de precizări, nuanțări sau observații noi, care lărgesc sensibil orizontul cunoaşterii. Alcătuită din şapte capitole, cartea este împărțită în două secțiuni principale : primele patru capitole, precedate de o introducere, trec în revistă Sursele de informare şi stadiul cercetării, se ocupă cu Tiparul chirilic la români în secolul al XVIII-lea, reliefează Funcția socială a cărții tipărite, pentru a putea desprinde o imagine generală cu privire la Unitatea limbii, a originii şi unitatea de neam a românilor ; romanitatea şi tradiția istorică. Cea de a doua secție, alcătuită din ultimele trei capitole are în vedere Tiparul în limba greacă în țările române, Tiparul grec din principalele centre ale diasporei şi cultura românească, urmăreşte Circulația cărții (a celei greceşti) în țările române şi în sud-estul Europei.

Este atestată circulația mai intensă a cărții tipărite româneşti în secolul al XVII-lea în toate țările locuite de români. Dispariția mecenatului, a patronajului domnesc în secolul al XVIII-lea, a întrerupt ascensiunea tiparului românesc (p. 110—111). Funcția socială a cărții, se afirmă în acest sens, nu poate fi raportată doar la numărul ştiutorilor de carte. Adresîndu-se individului prin intermediul bisericii, coordonatele funcției sociale ale cărții se schimbă. Unitatea de limbă se afirmă, se promovează şi se cultivă conştient (p. 123). Din a doua jumătate a secolului, cartea românească devine „o componentă importantă a ideii individualității specifice, de neam". Apărarea ortodoxiei a reprezentat un limpede act

de întărire a comunității și a unității de neam. În mentalitatea timpului, conștiința ortodoxă depășește aspectul strict confesional; se afirmă și pe planul definirii mai evoluate a conștiinței de neam românești. Promovarea limbii române prin intermediul tiparului reprezintă un însemn al acestei conștiințe (p. 133).

Este reafirmată ideea potrivit căreia „limba greacă nu a făcut decît să ia loc alături de limba română, ca un complement util, pentru un anumit răstimp, dar care va fi eliminat după ce își va fi îndeplinit misiunea" (p. 147). Limba greacă a fost un vehicul de cultură, factor activ în lărgirea ariei de informație de care puteau dispune cărturarii în Principate. Românii „s-au căutat" prin intermediul spiritului și al limbii grecești înainte de a fi copleșiți de ele prin intermediul fanarioților (p. 148).

Autoarele subliniază contribuția decisivă a românilor în cuprinsul fenomenului cultural care este tiparul grec în țările române (p. 158). Cele mai reprezentative tipărituri de la București sau de la Iași în limba greacă au constituit replici ale ortodoxismului date prozelitismului catolic în Balcani (p. 158). Eforturile se înscriu pe o linie de continuitate, pe o veche tradiție de apărare a ortodoxiei împotriva tendințelor calvine (p. 162). Este relevat, din nou, aspectul aparent paradoxal al epocii fanariote: după ce, în secolul al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea, tiparul românesc fusese pus în slujba întregii creștinătăți ortodoxe și multe cărți apăruseră în limba greacă, în secolul al XVIII-lea tiparul este predominant românesc. Celor 59 cărți în limba greacă le corespunde un număr de 617 cărți românești. În secolul al XIX-lea raportul este de 62 la 864. Asistăm la un real progres al cărții românești; chiar al celei laice (p. 187).

În egală măsură, este reliefat și aspectul important al mecenatului colectiv. Prenumeranții români și greci din Principate sînt într-un număr egal cu cei din principalele centre ale tiparului grec, mai mare chiar decît în unele din acestea. Bucureștiul și Iașul, de pildă, depășeau, împreună, producția tipografică a Vienei (p. 242). O constatare interesantă prin implicațiile sale. Țările române au rămas singurele țări ortodoxe în care s-a putut refugia tiparul grec, în scopul de a întări unitatea de luptă a lumii ortodoxe (p. 259).

Contactul cu literatura luminilor prin intermediul tipăriturilor grecești a fost benefic pentru societatea românească. Actele de cultură în limba greacă au avut o finalitate românească. În această largă mișcare culturală, fundamentală pentru viața politică și spirituală a poporului român-constată autoarele în încheierea studiului lor — rolul fanarioților încetează de a mai fi nefast. Tiparul grec și legăturile sale cu țările române reprezintă un capitol din istoria culturii balcanice, care se cere studiat în toate implicațiile sale. Este o pledoarie convingătoare în acest sens și o invitație, totodată, la adîncirea studiului într-un domeniu deschis încă investigațiilor fertile.

Gh. Platon

DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716—1789, Editura Sport-Turism, București, 1985, 334 p.

In momentul în care și-a încredințat lucrarea tiparului, Dan A. Lăzărescu, referindu-se la programul celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, care s-a desfășurat la Stuttgart (25 august — 2 septembrie 1985), legitimînd importanța și utilitatea propriului său demers, aprecia că imagologia, sub titulatura *image de l'autre*, prin includerea sa în marile teme care urmau să intre în dezbaterea congresului, a ajuns să capete o consacrare oficială, intrînd în posesia „scrisorilor de acreditare" (p. 26).

Cei care au asistat la dezbaterile Congresului au citit rapoartele [1] și au ascultat expunerea — strălucită sub aspectul conținutului și al formei — prezentată de fermecătoarea Doamnă Hélène Ahrweiler, au luat cunoștință de conținutul celor două volume editate special, la Paris, conținînd materiale de gen [2], s-au putut convinge de acest adevăr. Aducerea în actualitate a preocupărilor mai vechi în acest sens și sublinierea diversității și complexității

---

[1] Hélène Ahrweiler, *L'Image de l'autre et les mécanismes des altérité* în vol. editat de Comité International des Sciences Historiques, XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985, *Rapports* I, *Grands themes, methodologie, Sections chronologiques*, Stuttgart, 1985, p. 60—65. A se vedea și rapoartele lui Bronislaw Geremek, J. Ki-Zerbo și Michel Mallot du Jourdin, p. 67—106.

[2] *L'Image de l'autre-Etrangers, Minoritaires, Marginaux*, sous la diréction de Hélène Ahrweiler, Grand thème, nr. 2, 27 août 1985, vol. I, 352 p., II, 353—697, volume xerografiate.

pe care le comportă au dovedit că imagologia este indispensabilă pentru orizontul istoriografiei contemporane, deschis istoriei totale.

Lucrarea cunoscutului cercetător D. A. Lăzărescu se situează, aşadar, pe linia unor preocupări de mare actualitate; nu la modă, doar, ci absolut necesare lărgirii orizontului cercetării istorice. Acesta însă, aşa cum vom constata în continuare, nu prezintă singurul merit al lucrării. Urmărind, ambiţios, să ne înfăţişeze — pe etape cronologice — modul în care s-a format, în mentalitatea europeană, icoana poporului român şi a problematicii sale, autorul ne avertizează că demersul său se situează, strict, în perspectiva imagologică (p. 11, 14—15). Tensiunea imagologică este urmărită din lăuntru în afară, de la realităţile româneşti, aşa cum s-au oglindit ele, sub formă de imagini, în mintea diferiţilor călători. Prin aceasta, noul demers se deosebeşte, esenţial, de istoria prin călători (p. 15).

Primul volum acopere, în întregime, secolul al XVIII-lea. Contribuţiile celor şapte categorii de publicişti sînt prezentate critic, în cuprinsul strict al epocii a cărei problematică complexă autorul o stăpîneşte perfect. Sînt semnalate nu numai incorectitudinile; sînt desprinse şi cauzele care, uneori, au contribuit la falsificarea imaginii. Autorul reproduce numai pasajele de substanţă, caracteristice; textele sînt însoţite de note substanţiale, de largă erudiţie, care-l apropie pe cititor de realităţile epocii fanariote. Domniile fanariote, consemnează, pe drept, autorul, nu pot fi pe deplin înţelese dacă sînt cercetate numai din unghiul de privire românesc; trebuie avută în vedere, în egală măsură, acţiunea constantă a fanarioţilor de a realiza *„Megali ideea"*, restaurarea imperiului bizantin. În planurile fanariote, Principatele au jucat un important rol ca platformă de manevră. Sugestia este preţioasă deschizînd un vast cîmp de interpretare. Interesantă ni se pare şi precizarea cu privire la traducerea greşită a termenului de *pronomii* prin *capitulaţii*. Pe baza datelor comunicate de M. Cantacuzino, generalul Baur este cel dintîi publicist european care a pus în circulaţie teza *pronomiilor* hărăzite de Poartă celor două Principate (p. 160). Termenul de *capitulaţii* este folosit, pentru prima dată, de contele de Ferrières-Sauvebeuf, în paginile consacrate Principatelor, din lucrarea sa apărută în 1790 (p. 276). De asemenea, analiza corespondenţei prinţului de Ligne îi îngăduie autorului să constate că acest „principe al Europei franceze" se numără printre primii gînditori europeni care s-au pronunţat în favoarea neatîrnării ţărilor române (sic, p. 311).

Discutarea textelor, compararea, verificarea şi amendarea informaţiilor, raportarea continuă la realităţile epocii, noua valorificare din unghi imagologic reliefează capacitatea inepuizabilă a izvorului — mînuit de specialistul de marcă — de a deschide noi orizonturi în cercetarea istorică. Această primă carte dintr-o serie care urmează să valorifice un material imens în perspectiva imagologică, probă de indicată metodologie, erudiţie, orizont profesional şi intelectual, este o invitaţie la o călătorie fascinantă de-a lungul istoriei noastre moderne. O invitaţie pe care o acceptăm cu plăcere şi interes, cu certitudinea că, la capătul ei, istoriografia şi cultura noastră în general se vor îmbogăţi sensibil.

Gh. Platon

C. GH. MARINESCU (red., coord.), *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, Institutul de Medicină şi Farmacie Iaşi, Cabinetul pedagogic, 1985, 309 p.

A apărut, recent, cartea intitulată *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, sub redacţia şi coordonarea prof. univ. dr. Constantin Gh. Marinescu. Volumul este o valoroasă culegere de studii şi articole ale unor reputaţi istorici din Iaşi, Bucureşti, Cluj şi Sibiu, care au participat cu lucrări la Sesiunea ştiinţifică din luna decembrie 1983, consacrată aniversării a 65 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România, precum şi la manifestarea ştiinţifică ce a avut loc pe Centrul universitar Iaşi, la 24 ianuarie 1984, cu ocazia împlinirii a 125 de ani de la Unirea Principatelor Române.

Conţinutul studiilor şi articolelor este prezentat şi analizat cu rigoarea ştiinţifică şi cu responsabilitatea profesională solicitate de epoca noastră. În ansamblul ei, lucrarea *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, ai cărei consultanţi ştiinţifici sînt dr. Gh. Buzatu şi conf. dr. I. Agrigoroaiei, constituie o foarte reuşită operă istoriografică.

Evocînd personalităţi şi trepte pe drumul ascendent spre Marea Unire, precizînd semnificaţia Transilvaniei în istoria noastră, *Prefaţa*, semnată de istoricul V. Netea, oferă cititorului o imagine de ansamblu asupra legăturilor dintotdeauna dintre români, asupra luptei naţionale a românilor pînă la desăvîrşirea unităţii statale din 1918. În *Introducere*, redactorul şi coordonatorul cărţii (C. Gh. Marinescu) precizează că deşi „lucrarea se particularizează prin diversitatea sa tematică, unitatea este asigurată de faptul că studiile sînt

consacrate celor două mari evenimente de însemnătate istorică crucială pentru destinele neamului nostru și anume: Unirea din 1859 și Marea Unire din 1918".

Cele 28 de studii și articole ale lucrării sînt echilibrat și inteligent structurate în trei capitole: I. *Unirea Transilvaniei cu Țara în conștiința și lupta poporului român*; II. *Unirea Transilvaniei cu România în conștiința opiniei publice internaționale*; III. *Evocări*.

Capitolul I reunește 20 de studii și articole, majoritatea lor fiind consacrate Unirii Transilvaniei cu România. Din acest capitol se desprinde, cu claritate, concluzia că Unirea Transilvaniei cu Țara a reprezentat nu numai o năzuință, a fost obiectivul suprem al strategiei politice naționale, dictat de nevoia existenței istorice, de natură să îngăduie afirmarea capacităților creatoare ale geniului național. Unirea cea Mare a exprimat o adîncă necesitate istorică și un deziderat secular al românilor de pretutindeni. Istoricul Gh. Platon, cunoscut prin contribuțiile sale asupra istoriei moderne a României, în studiul *Transilvania în istoria poporului român. Repere geografice și social-politice*, aprecia că a urmări „rolul Transilvaniei în istoria poporului nostru echivalează cu o operație care are drept obiectiv să sublinieze rolul *părții* în contextul general al *întregului*, caracterul organic, vital, al interferențelor și interdependențelor; să reliefeze cum, după separarea politică, părțile întregului au năzuit continuu să se apropie, să se reconstituie, să-și valorifice funcțiile vitale. Este un demers fascinant deoarece aduce în lumina conștiinței substanța întregii noastre istorii" (p. 2—3). Analizîndu-se factorii care au întreținut unitatea și au întărit coeziunea poporului, se demonstrează convingător că linia de forță în raport cu care este orientată întreaga noastră istorie modernă este unitatea, nevoia de a realiza unificarea politică, resimțită conștient de națiune, înzestrată cu o conștiință națională în care se află încorporată întreaga moștenire a celor două milenii de viață istorică. Studiul semnat de N. Adăniloaie (*Premise ale Marii Uniri. Rolul reformator al lui Cuza în consolidarea României moderne*) demonstrează că opera reformatoare largă, fără egal pînă atunci, înfăptuită în timpul domniei lui Cuza, a contribuit la accelerarea progresului societății românești, la crearea condițiilor necesare intensificării luptei pentru independență și unire a tuturor românilor într-un singur stat. Unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 a întărit coeziunea națională. Istoricul Ion Agrigoroaiei, în studiul *Apelul la Unirea din 1859 — argument în realizarea Marii Uniri*, evidențiază că istoria românilor, de la 1859 la 1918, a fost istoria luptei pentru pregătirea desăvîrșirii unității. România a reprezentat centrul de conducere a luptei împotriva opresiunii naționale, pentru realizarea libertății și înfăptuirea unității statale, magnetul spre care au gravitat românii, s-au orientat speranțele și năzuințele lor.

Românii și-au concentrat eforturile spre înfăptuirea Unirii celei Mari, sub semnul căreia s-a desfășurat întreaga dezvoltare istorică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea. În cadrul acestei epopei naționale, rolul proeminent al unor personalități marcante este prezentat nuanțat, cu sensibilitate și cu obiectivitate științifică, în cinci studii și articole: *V. A. Urechia și unitatea național-statală a românilor* (C. Gh. Marinescu), *Nicolae Titulescu și Transilvania* (Gh. Buzatu), *N. Filipescu — luptător pentru înfăptuirea idealului național* (Gh. I. Florescu), *Reflexe transilvane în activitatea lui Barbu Delavrancea* (M. Vatavu), *V. Goldiș, luptător pentru Unirea Transilvaniei cu România* (I. Pogona). Autorii menționează că pe platforma intereselor comune, naționale, clasele societății românești, națiunea, au acționat unitar. Partidele și oamenii politici din Transilvania și din Țară și-au armonizat eforturile și chiar, fără să fie întotdeauna de acord asupra manierei de a acționa, au pregătit, material și spiritual, condițiile unității politice.

Studiul *Îndemnurile trecutului național în lupta pentru unitate statală* (V. Cristian) semnalează că, pentru poporul nostru, istoria a reprezentat nu numai o preocupare spirituală majoră, ci a constituit și o componentă a luptei pentru neatîrnare, pentru unitate, pentru progres. Insistîndu-se asupra militantismului istoriografiei noastre, se precizează că apelul la trecut s-a dovedit esențial în toate marile etape ale istoriei moderne, cum au fost Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Independența, făurirea statului național unitar, atît pentru formularea tezelor programatice, cît și pentru stimularea energiilor în vederea transpunerii lor în viață.

Alte studii și articole, grupate tot în primul capitol, tratează aspecte majore privind locul și rolul Transilvaniei în istoria patriei, demonstrează că solidaritatea națională a prevalat asupra adversităților politice sau de clasă, pun în lumină faptul că ideea unității, a constituirii statului național, a devenit o idee-forță care a cuprins toate spiritele, a mobilizat toate energiile: *Colaborarea între românii din Bucovina și Transilvania în timpul revoluției de la 1848* (M. Iacobescu), *Unirea românilor în conștiința mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a P.C.R.* (Gh. I. Ioniță), *Manifestări ale demnității noastre*

naționale în lupta pentru făurirea statului național unitar român (Maria Ignat, Moise Ignat), *Iașii în lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România* (I. Căpreanu), *Lupta românilor pentru Unirea Transilvaniei cu România reflectată în Raportul Traian Vuia din 9 aprilie 1919* (D. Șandru, I. Saizu), *Transilvania în cadrul României întregite* (I. Agrigoroaiei), *Poziții privind conștiința de sine a poporului român. Prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Elena Puha) ș.a.

Capitolul al II-lea, cuprinzînd studiile: *Oamenii de litere solidari cu lupta românilor pentru unirea Transilvaniei cu Țara* (Carmen Dinescu), *Solidaritatea opiniei publice franceze cu mișcarea memorandistă a românilor. 1883—1900* (C. Gh. Marinescu), *Opinia publică internațională în sprijinul luptei românilor pentru Unirea Transilvaniei cu Țara (1914—1920)* (C. Gh. Marinescu), reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea interferențelor istoriei naționale cu istoria universală. Studiile, fundamentate pe un bogat și divers material, reconstituie ecoul internațional al luptei românilor pentru unitate națională, evidențiază, cu competență, amploarea solidarității opiniei publice străine față de sacrificiile tuturor românilor pe tărîmul luptei naționale, urmăresc atitudinea unor personalități de prestigiu față de decizia istorică a românilor de la 1 Decembrie 1918. De asemenea, intensitatea și conștiința eforturilor românești, încrederea fără margini în legitimitatea și triumful cauzei naționale, caracterul plebiscitar al Marii Uniri sînt bine conturate și armonios integrate în contextul istoriei universale, în acord cu realitatea istorică.

Capitolul al III-lea, prin studiile semnate de V. Curticăpeanu *(Unele din ideile și preocupările istoriografice ale lui Onisifor Ghibu)*, Fr. Păcurariu *(Onisifor Ghibu și problema națională)*, V. Ciobanu *(Concepțiile democratice ale lui Onisifor Ghibu)*, evocă aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu consacrate realizării și consolidării Marii Uniri și desprinde semnificația patriotică a unor manifestări organizate în anii celui de-al doilea război mondial (Gabriel Țepelea: *Inaugurarea monumentului lui G. Coșbuc)*.

Rezumatele în limbile engleză și franceză (C. Gh. Marinescu) și indicele de nume (Victor Macarie) sînt deosebit de utile.

Lucrarea pe care o prezentăm constituie o contribuție valoroasă în reconstituirea locului și rolului Transilvaniei în istoria poporului român și în contextul universal. Documentată, bine compartimentată, cu un stil accesibil, vioi, cu o logică în expunere și în structură, cartea *Transilvania în istoria și conștiința românilor* se impune ca o lucrare de ținută, care servește, în egală măsură, specialiștilor, precum și publicului larg, atît de familiarizat astăzi cu problemele fundamentale ale istoriei patriei.

Gh. Tănasă

Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat, Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1985, 307 p.

Deși termenii *diplomatică* și *rapoarte* nu explică exact, poate, nici funcția capuchehaielor și nici genul informațiilor, importanța acestora este, fără îndoială, considerabilă. Este pentru prima dată cînd, depășindu-se generalitățile cuprinse în diversele surse contemporane, ni se oferă imaginea exactă a regimului fanariot. Este o imagine halucinantă.

Incluse în cuprinsul sistemului de guvernare otoman, Principatele sînt supuse practicilor și regulilor proprii administrației Imperiului. Cunoașterea mecanismului de funcționare a sistemului ne apropie, cu adevărat, de înțelegerea regimului din Principate, ne oferă putința de a aprecia proporțiile uriașe ale extorcării fiscale din Moldova și din Țara Românească. În aceasta constă, credem, valoarea deosebită a lucrării.

Reprezentanții celor două provincii românești la Constantinopol trebuiau să cheltuiască, mereu, sume uriașe pentru a-i sluji pe domnitori, a le menține favoarea funcționarilor și a demnitarilor turci. „Mulți, se notează într-un asemenea raport, sînt supărați că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, cînd cei mari nu au nici pic de milă“ (p. 133). În repartizarea și dozarea darurilor, a bacșișurilor, era necesară o adevărată strategie, sprijinită pe aprecierea ponderii ce o putea avea intervenția cutărui sau cutărui demnitar, pe cunoașterea psihologiei otomane. Pentru a face față situației, acești adînci cunoscători ai atmosferei constantinopolitane care erau capuchehaiele, introduși deplin în practicile de guvernămînt și în sistemul politic, făceau, de pildă, următoarele recomandări: „pentru agalele și ciohodarii care se duc și vin să nu se facă vreo economie,

pentru ca să nu se întoarcă nemulțumiți și să vorbească tot ce vor. Domniile de acum nu se mențin cu altceva decît numai cu bani, căci în timpurile noastre s-a vorbit mult de aceste țări și a ajuns la urechile stăpînilor, poate și la cele ale sultanului, că se strîng sume mari" (p. 92).

Anihilarea competitorilor la domnie, totdeauna prezenți, impunea, mereu, cheltuirea unor sume enorme. Împotriva realității și a propriei sale opinii, domnitorul (Constantin Mavrocordat nu a făcut excepție) era constrîns să pună noi biruri. „Noi, afirmau reprezentanții în acest sens, în halul în care ne aflăm, nu mai avem nici măcar unghii pentru a ne scărpina, deoarece ne-a copleșit datoria" (p. 175). „Toată Poarta s-a pornit pe cerut" (p. 195); „ne aflăm într-un ocean de datorii" (p. 196).

Lipsa de bani îl determină pe C. Mavrocordat să renunțe la competiția pentru tronul Țării Românești. Întregul material obligă la reconsiderarea aprecierilor făcute cu privire la sensul general al reformelor domnitorului. Observațiile formulate de Raicevich cu privire la sistem, la domnitorii fanarioți și la situația Principatelor sînt mai apropiate de realitate (a se vedea recenta lucrare semnată de Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I(1716—1789), Editura Sport-Turism, București, 1985, p. 188—207).

În egală măsură, materialul oferă prețioase informații cu privire la rolul domnitorilor fanarioți în transmiterea informațiilor necesare Porții (p. 110), asupra consecințelor interne ale fiscalizării (p. 144) ș.a. Punîndu-ne la dispoziție acest important document, făcut accesibil printr-o traducere corectă, o utilă introducere lămuritoare și, mai cu seamă, prin notele erudite, glosar și indice, Ariadna Camariano a făcut, din nou, un neprețuit serviciu istoriografiei noastre.

Gh. Platon

NICOLAE EDROIU (ed.), *Horea în publicistica românească de acum un veac*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 226 p.

Intrat, cu prestigiu, în istoriografia răscoalei din 1784 prin substanțiala monografie consacrată *Ecoului internațional* și prin colaborarea la publicarea *Izvoarelor*. N. Edroiu ne oferă acum o culegere selectivă din publicațiile periodice românești din deceniile șapte și opt ale secolului trecut și din preajma centenarului (1884). Culegerea reliefează maniera în care a sporit nu numai interesul opiniei publice românești față de eveniment, ci, totodată, cum s-a ajuns la adîncirea cunoașterii științifice, care a atins o înaltă treaptă prin apariția monografiei lui N. Densusianu, în 1884 (*Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria*, 1784—1785). Cele 16 materiale cuprinse în volum, semnate de Al. Papiu-Ilarian, Ioan V. Rusu, G. Barițiu, Al. Odobescu, Iosif Vulcan, George I. Ionescu-Gion, N. Densusianu, I. Slavici, George Secășeanu, înscrise pe linia manifestărilor naționale, exprimă cotele înalte atinse de lupta politică în preajma mișcării memorandiste. Comentariile pertinente ale lui N. Edroiu (p. 202—216) reliefează atît valoarea, cît și semnificațiile articolelor inserate în acest volum, de certă valoare documentară pentru evenimentul în sine, precum și pentru epoca în care au fost publicate.

Gh. Platon

IOANA CONSTANTINESCU, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul organic*, Editura Academiei, București, 1985, 204 p. (text, glosar, rezumate în limbile franceză și rusă).

O carte scrisă de o specialistă recunoscută, cu mare experiență, pe baza unei bogate documentări, în care sînt relevate aspectele principale ale acestui fenomen complex, încadrat și apreciat în acord cu locul și rolul său în cuprinsul unei importante etape din perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Precedată de o introducere, expunerea este organizată în patru capitole (I. Originile arendășiei și evoluția ei pînă la Regulamentul organic, II. Mica arendășie (exercitată de clăcași), III. Marea arendășie (capitol în care se stăruie asupra contractelor, a termenului de arendare și asupra arendașilor), IV. Exploatarea moșiilor prin arendare (în cuprinsul căruia sînt analizate relațiile de producție, modalitățile de cultivare a rezervei, investițiile, legăturile arendașilor cu piața, beneficiile, conflictele cu clăcașii).

Faptele sînt înfățișate cu rigoare, probate cu exemple judicios selectate. Prin observațiile și concluziile formulate, ca și prin sugestiile care pot fi desprinse de cercetătorul

avizat, lucrarea ne apropie de înţelegerea specificului acestei complexe perioade istorice. Unele probleme, credem, ar fi putut fi mai nuanţat tratate. Arendăşia clăcăşească, de pildă, în acord cu dreptul de protimisis, are un caracter particular, reprezentînd o servitute feudală care contravenea tendinţei de eliberare a moşiilor. Adîncirea analizei în acest sens ar fi îngăduit o mai largă valorificare a observaţiilor formulate (p. 126).

Atenta observare a specificului dezvoltării societăţii româneşti ne ajută să distingem mai bine ceea ce este şi ceea ce nu este de esenţă feudală; ne fereşte de exagerările care împing existenţa rămăşiţelor feudale pînă la începutul veacului nostru. Din cuprinsul expunerii înseşi se desprinde faptul că — pentru epoca aceasta, cel puţin — nu toţi reprezentanţii clasei dominante duceau o viaţă parazitară. Exploatarea moşiilor de către boieri, în Moldova, mai ales, reprezenta o practică curentă. Este adevărat, în luptă cu legea, clăcaşul rămîne mereu un învins, afirmă autoarea (p. 184). Se ştie însă că progresul istoric şi societatea modernă s-au sprijinit şi realizat pe seama ţărănimii. Compasiunea izvorîtă din poziţia de clasă nu este suficientă pentru a explica fenomenul. O lucrare de referinţă, de aleasă ţinută.

Gh. Platon

N. ADĂNILOAIE, ANASTASIE IORDACHE, PAUL OPRESCU, AL. PORŢEANU, APOSTOL STAN, *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Institutul de Istorie „N. Iorga", „Biblioteca istorică", LXVI, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, 278 p. (text, rezumat în limba engleză, indice).

Alcătuită de un grup de prestigioşi cercetători ai Institutului de Istorie „N. Iorga", într-o viziune unitară, lucrarea prezintă aspectul unei monografii *sui generis*. Precedată de o *Introducere*, semnată de P. Oprescu, lucrarea este structurată în 5 capitole al căror conţinut acoperă întreaga perioadă din istoria modernă cuprinsă între cele două date liminare oficial acceptate: 1821—1918 (I. *De la unitatea de neam la ideea unităţii naţionale* (A. Stan), II. *Unitatea poporului român în perspectiva înfăptuirii statului său naţional* (A. Iordache), III. *Unitate şi independenţă* (N. Adăniloaie), IV. *Spre unitatea politică a tuturor românilor* (Al. Porţeanu), V. *Înfăptuirea statului naţional unitar român* (P. Oprescu). *Încheierea* este semnată de Al. Porţeanu).

Departe de a fi un inventar de date şi fapte, lucrarea, în ansamblul ei, foloseşte informaţiile cunoscute, le completează cu altele, noi, pentru a redimensiona problematica complexă a unităţii, în acord cu orizontul de astăzi. Cititorul avizat găseşte notaţii şi sugestii importante. Un exemplu revelator în acest sens îl constituie paragraful intitulat *Mişcarea socialistă şi problema naţională* în care autorul, Al. Porţeanu, oferă o interpretare nuanţată asupra atitudinii mişcării socialiste faţă de problema naţională, urmărind, în timp, consecinţele (p. 179—180 şi urm.). Din păcate, în capitolul următor, atitudinea socialiştilor faţă de problema naţională în timpul primului război mondial (p. 231 şi urm.) nu este tratată cu aceeaşi înţelegere şi în acelaşi spirit.

In pofida unor inadvertenţe, generate de natura specifică a fiecărui cercetător angajat în realizarea lucrării — aceasta nu îngăduie o unitate deplină a ansamblului arhitectonic, lucrarea, întocmită cu seriozitate şi competenţă, este un valoros instrument pentru cercetători, putînd fi utilizată cu netăgăduit folos, de publicul larg, receptiv la cartea bună de istorie.

Gh. Platon

ADRIAN T. PASCU, *Ioan Axente Sever (1821—1906). Viaţa şi activitatea militantă*, Cuvînt înainte de acad. prof. dr. doc. Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + indice, ilustraţii

„Mîna dreaptă" a lui Avram Iancu, „energie hotărîtoare pentru soarta neamului la 1848", luptător fervent pentru înfăptuirea Dacoromâniei — „Românii să pună jos alte interese particulare şi să îmbrăţişeze toţi ca unu simţia naţională" — se pronunţa el — Ioan Axente Sever şi-a legat numele de toate marile împliniri naţionale care au pregătit Marea Unire. A rămas credincios idealului pentru care a luptat în 1848, păstrîndu-şi credinţa în realizarea destinului naţional românesc. O viaţă exemplară, fără abdicări sau compromisuri.

Monografia eroului s-a simţit necesară nu atît pentru a-i detaşa personalitatea din galeria strălucitei generaţii căreia i-a aparţinut, ci, mai mult, pentru a completa profilul

colectiv al acesteia. Adrian T. Pascu a realizat-o cu acribie și pasiune, pe baza unui bogat material, integrîndu-l pe I. Axente Sever în vîrtejul epocii, la al cărui clocot a contribuit.

Precedată de un *Cuvînt înainte*, semnat de profesorul Ștefan Pascu și de o *Introducere*, expunerea este structurată în 9 capitole, în care activitatea lui Axente Sever este urmărită cronologic, scoțîndu-se în relief opțiunile politice ale luptătorului, ideologia sa.

Utilă cercetătorilor, precum și publicului larg, lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă spiritul critic ar fi controlat, cenzurat sau temperat unele aprecieri incorecte (p. 45, 72, 75, 77, 102, 183, 226).

Gh. Platon

PAUL PĂLTĂNEA, *Viața lui Costache Negri*, Editura Junimea, Iași, 1985, 270 p. + indice

Mai era necesară, oare, o carte despre viața și activitatea lui C. Negri? Paul Păltănea răspunde pozitiv la această întrebare. Reconstituirea sa, realizată cu pasiune și migală de benedictin, se detașează de lucrările anterioare prin viziunea asupra epocii în care a trăit și a acționat eroul. În egală măsură, informația este completată cu numeroase date și fapte culese din arhivele interne sau obținute din partea unor instituții sau persoane din străinătate, care modifică sau potențează afirmații anterioare. Aceste date, fiecare în parte, par puțin semnificative. Situate în context, își dovedesc valoarea definind mai limpede ansamblul.

Expunerea este sobră și echilibrată, reconstituie în liniile sale definitorii biografia omului, activitatea diplomatului, valoarea operei scriitorului, le situează în memoria posterității și în perspectiva contemporană. O carte exemplară despre o personalitate exemplară, care satisface exigențele cercetătorului și dorința de cunoaștere a publicului larg.

Gh. Platon

NESTOR VORNICESCU, *Unde-i turma acolo-i și păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, 152 p. (text, indice, bibliografie, rezumate în limbile franceză și engleză)

Ancorată puternic în tradiția românească, exprimînd-o în cuprinsul unei indisolubile legături — care a făcut din „legea creștinească“ „lege românească“ — biserica ortodoxă și reprezentanții ei de frunte au apărat și au cultivat interesele și valorile autentice românești, naționale. Împrejurările legate de înfăptuirea Unirii, în 1859, au reliefat, din nou, consecvența acestei atitudini. Biserica și slujitorii ei au fost alături de popor, au luptat pentru înfăptuirea aspirațiilor acestuia. Activitatea Mitropolitului Sofronie Miclescu este exemplară în acest sens.

Într-o expunere vie, autorul — el însuși înalt slujitor al bisericii — urmărește activitatea prelatului în perioada de mare tensiune care a prefațat-o în Moldova, mai cu seamă — înfăptuirea Unirii. Apărînd interesele naționale împotriva egumenilor greci, protestînd deschis împotriva abuzurilor săvîrșite de caimacamii reacționari, abținîndu-se de la alegerile falsificate din vara anului 1857, Mitropolitul S. Miclescu, prin poziția, autoritatea, întărite de curajul său civic, a jucat un important rol în această etapă istorică decisivă a istoriei noastre moderne. În aceste împrejurări sau în fruntea Adunării ad-hoc și a Adunării elective — a căror președenție o deținea — înaltul prelat, cu demnitate și fermitate, a apărat interesele naționale.

Activitatea și rolul său sînt reconstituite și reliefate cu căldură, dar și cu acribie, pe baza unei bogate informații. Fotografiile și condițiile grafice sporesc valoarea unei cărți care mărturisește adeziunea bisericii la marile acte ale istoriei și la tradițiile naționale.

Gh. Platon

VIRGIL APOSTOLESCU și EMA APOSTOLESCU (ed.), *Isprăvnicia ținutului Iași 1828—1860. Inventar arhivistic*, Direcția generală a Arhivelor Statului, Filiala Arhivelor Statului județul Iași, București, 1984, 870 p.

Expresie a acțiunii constante de organizare și valorificare a fondului arhivistic național, *Inventarul Isprăvniciei Iași*, alcătuit cu competență și dăruire de Virgil Apostolescu și Ema Apostolescu, restituie cercetării unul dintre cele mai importante fonduri arhivistice de acest gen (p. 4). Cele 4 826 dosare (unități arhivistice), care acoperă perioada dintre 1828 și 1860, au fost ordonate în acord cu noile principii de organizare și însoțite de

rezumate exacte, capabile să reliefeze problemele importante care interesează cercetarea ştiinţifică. Pertinentul studiu introductiv (p. 3—21), lista de corespondenţă a cotelor schimbate (p. 759—795), glosarul (p. 796—800) şi indicele toponimic şi onomastic (p. 801—870) orientează pe cercetător în privinţa naturii şi a valorii materialului, uşurează utilizarea acestui preţios instrument de cercetare.

Gh. Platon

DUMITRU IVĂNESCU, RODICA EUGENIA ANGHEL, *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Rectoratul 1860—1944, Inventar Arhivistic*, vol. I, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Filiala Arhivelor Statului judeţul Iaşi, Bucureşti, 1985, 456 p.

In nobila lor acţiune de organizare a tezaurului arhivistic naţional, de realizare a unui instrumentar modern, capabil să slujească cu eficienţă cercetării istorice, arhiviştii din Iaşi, ţinînd să fie prezenţi la aniversarea a 125 de ani de la înfiinţarea primei universităţi a ţării, ne-au oferit acest volum, care cuprinde inventarul documentelor din arhiva Rectoratului Universităţii pe o perioadă de 85 de ani. Materialul, de o inestimabilă valoare, reliefează locul *Almei Mater Iassiensis* în peisajul spiritual românesc, rolul slujitorilor ei în viaţa socială, politică şi culturală a ţării.

Cele 2 447 de unităţi arhivistice înseriate în volum sînt însoţite de rezumate substanţiale. Precedat de un *Cuvînt înainte* semnat de Rectorul Universităţii, volumul cuprinde o *Introducere* de orientare generală, semnată de D. Ivănescu, şeful Filialei din Iaşi al Arhivelor Statului, avînd şi un foarte util indice general.

O nouă realizare de valoare care cinsteşte pe slujitorii Arhivelor din Iaşi şi reprezintă un prim pas în întocmirea instrumentarului necesar alcătuirii unei viitoare istorii complete a Universităţii „Al. I. Cuza".

Gh. Platon

V. CRISTIAN, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Universitatea din Iaşi, Facultatea de Istorie şi Filozofie, Iaşi, 1985, 172 p. (text + anexe), volum multigrafiat.

Inscriindu-se în rîndul apariţiilor care au marcat aniversarea a 125 ani de la înfiinţarea Universităţii din Iaşi, cartea profesorului V. Cristian se detaşează limpede de încercările anterioare, parţiale, particularizîndu-se. *Istoria la Universitatea din Iaşi*, respectînd metodologia demersului istoriografic, nu este o simplă înşiruire de personalităţi, încadrate în şcoli sau curente, situate pe anumite direcţii ; calitatea de profesori, de slujitori ai Almei Mater Iassiensis a conferit activităţii acestora un caracter distinct, care se cere analizat în complexitatea implicaţiilor şi a efectelor. Autorul şi-a situat cercetarea în acest orizont larg, urmărind pe slujitorii muzei Clio în tripla lor ipostază : de profesori, oameni de ştiinţă şi de oameni ai cetăţii, în cuprinsul unei activităţi care angaja înalta instituţie de cultură la care lucrau. O asemenea manieră de tratare nu este uşoară. Presupune, în măsură egală, spirit şi metodă.

Printr-o judicioasă dozare a expunerii, prin aprecieri substanţiale, de fineţe, autorul a izbutit să ne ofere o imagine generală densă şi echilibrată, totodată. Primele două capitole *(Tradiţiile istoriografice* şi *Invăţămîntul istoric superior pînă la înfiinţarea Universităţii)*, servesc drept suport, reliefînd continuitatea unor preocupări ce se afirmă ascendent în cuprinsul dezvoltării societăţii româneşti şi pregătesc pe celelalte două, care au în vedere dezvoltarea învăţămîntului istoriei şi al istoriografiei de la înfiinţarea Universităţii şi pînă la cel de al doilea război mondial, capitole alcătuite după toate regulile genului. Activitatea şi opera profesorilor — de la N. Ionescu, A. D. Xenopol la I. Minea, Gh. Brătianu şi A. Oţetea sînt reliefate şi analizate în ceea ce au ele mai important şi definitoriu pentru profilul spiritual local, ieşean şi cel general, românesc. Ultimul capitol, *Invăţămîntul superior şi cercetarea istorică 1944—1985*, firesc, nu mai respectă structura celor anterioare. Sînt consemnate transformările survenite după cel de al doilea război mondial, natura şi esenţa lor, enunţate direcţiile de cercetare, consemnate şi realizările notabile în cuprinsul catedrelor şi al Institutului „A. D. Xenopol", schiţate profilurile şi contribuţiile individuale situate pe linia de continuitate, care conturează organicitatea legăturilor cu tradiţia generoasă a Almei Mater.

Caracterizările, fără să fie definitorii, sînt formulate cu grijă, tact şi responsabilitate, respiră fineţe şi profesionalism ; chiar dacă nu satisfac opţiuni sau optici individuale, oferă o echilibrată imagine asupra ansamblului, contribuie la realizarea sintezei, oferind asupra

prezentului aprecieri și judecăți pertinente, de valoare. Rîndurile consacrate lui D. Berlescu, de pildă, sînt scrise nu numai sub imboldul stimei și al recunoștinței elevului, reliefează, — cu căldură, dar și cu acribie, totodată — contribuția și rolul acestui mare profesor în continuarea și dezvoltarea tradiției istoriografice în centrul universitar al Iașului.

Utilă și valoroasă, îndrăzneață, deoarece și-a extins investigația și judecățile asupra epocii noastre, lucrarea profesorului V. Cristian este, totodată, un îndemn spre realizarea unei necesare *istorii a științei* la Universitatea din Iași, înscrisă în orizontul convenabil realității contemporane.

Gh. Platon

N. ADĂNILOAIE, *Independența națională a României*, Editura Academiei, București, 1986, 368 p. (+ rezumat în limba franceză și indice)

În *Cuvîntul înainte*, răspunzînd la întrebarea dacă, după apariția celor peste 500 lucrări diverse consacrate problemei, cu prilejul sărbătoririi centenarului, se mai simțea nevoia unei cărți închinate independenței, autorul, modest, își justifică contribuția prin utilitatea completării imaginii generale prin adăugarea informațiilor noi documentare sau a elementelor furnizate de mulțimea lucrărilor diseminate în cuprinsul unor diverse publicații. Fără îndoială, sîntem de acord, sistematizarea și valorificarea informațiilor era necesară. Nu acesta însă este singurul merit al cărții elaborată de N. Adăniloaie. Faptul că nu s-a înscris în grupul compact al contribuțiilor apărute cu prilejul centenarului nu-i diminuează meritele ; dimpotrivă. Autorul nu a alcătuit-o pentru a marca sărbătorirea evenimentului ; l-a sărbătorit consacrîndu-i o lucrare de prestigiu, la alcătuirea căreia a lucrat vreme de peste 20 ani. Seriozitatea documentării și abordării problematicii este reliefată de mulțimea și valoarea contribuțiilor parțiale, inserate în publicațiile de specialitate. Lucrările lui N. Adăniloaie sînt demult înscrise în bibliografia independenței.

Sinteza ce ne-o oferă acum — una dintre cele mai serioase din cîte s-au scris — organizată în cinci capitole (Independența — deziderat secular și necesitate istorică, Condițiile interne și externe, Proclamarea independenței și începerea războiului, Cucerirea independenței, Desfășurarea operațiilor militare) nu este o simplă reluare a unor probleme demult cunoscute. Este o carte bine lucrată, alcătuită de un specialist consacrat, în care faptele și fenomenele sînt reevaluate, redimensionate, atît în analiză, cît și prin utilizarea detaliilor.

Regretăm numai că editura nu a fost mai generoasă și nu a acordat spațiul necesar pentru a fi reliefată, așa cum se cuvine, dramatica luptă diplomatică desfășurată în perioada dintre proclamarea independenței și recunoașterea acesteia prin tratatul de la Berlin. Această luptă, considerăm noi, este la fel de importantă ca și înfruntarea armată. S-ar fi cuvenit detaliată într-o monografie de o asemenea amploare și cu ținuta ce caracterizează lucrarea lui N. Adăniloaie. Limitarea spațiului tipografic neîngăduind decît o succintă referire la demersurile diplomatice care au prefațat independența a lăsat neterminată, parcă, una din cele mai valoroase contribuții consacrate istoriei cuceririi independenței.

Gh. Platon

VALERIU BRANIȘTE, *Corespondență 1879—1895*, vol. I, Cuvînt introductiv de academician Ștefan Pascu. Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 307 p. + glosar, indice, fotografii

Cu o consecvență care merită cea mai aleasă apreciere, Editura Dacia restituie contemporaneității prin intermediul colecției *Testimonia* valoroase culegeri de documente care întregesc ansamblul istoriei naționale. Primul volum al *Corespondenței* ilustrului publicist, care se adaugă *Amintirilor*, volumelor cuprinzînd o selecție a articolelor publicistice *(De la Blaj la Alba Iulia, Oameni, fapte, întîmplări)*, completează profilul personalității lui Valeriu Braniște, atît de profund angajate în viața epocii sale. Personalitățile cu care poartă corespondență — printre cele mai reprezentative ale epocii — ca și problematica abordată probează importanța și valoarea inițiativei de publicare a materialului.

Cele 198 scrisori incluse în acest prim volum îl introduc pe cititor în atmosfera intimă a Transilvaniei, îl familiarizează cu mentalitatea epocii, cu aspectele complexe ale luptei naționale, sînt edificatoare cu privire la angajarea deplină pe care o presupune această luptă. Note și explicații bogate și substanțiale întregesc și lămuresc textele, luminează faptele și evenimentele, le situează în contextul general în care pot fi apreciate și valorificate.

Gh. Platon

AL. ZUB, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, 279 p. (+ fotografii, rezumat în limba engleză, indice)

Spirit echilibrat și metodic, investigînd într-o ordine deloc întîmplătoare fenomenul istoriografic românesc (*Mihail Kogălniceanu* (1974), *A scrie și a face istoria* (1981), *Junimea — implicații istoriografice* (1976), Al. Zub s-a simțit dator să dea seama de evoluția ulterioară a istoriografiei, din perioada care stă sub semnul *școlii critice*.

Al. Zub nu este un simplu specialist într-un domeniu dat — în istoriografie, de pildă. Își mărturisește adeziunea — căreia-i dă expresie exemplar — la concepția unei istorii a istoriografiei integrată procesualității globale, de natură să-i confere rolul de capitol de seamă în istoria ideilor și a mentalităților (p. 11). Folosind în investigația sa cîștigurile realizate în ultima vreme de disciplinele umaniste ce se interferează atît de strîns cu istoria, autorul își concentrează atenția asupra epocii de la cumpăna celor două veacuri, în care se manifestă, dramatic și spectaculos, totodată, efortul societății românești de a se adapta la noile cerințe ale dezvoltării. În cuprinsul acestui efort, cercetarea fenomenului istoriografic prezintă un interes deosebit deoarece, alături de studiul filologiei, așa cum s-a apreciat, realizările în domeniul istoriei alcătuiesc opera culturală cea mai de seamă ce s-a elaborat la poporul român pînă la intrarea și participarea sa la viața culturii moderne" (p. 174).

Perioada supusă observației este lungă. *Criticismul istoric* este urmărit în nașterea și evoluția sa (cap. I—V) pînă în momentul *Istoriei critice* preconizată de Hasdeu, care reliefează necesitatea sintezei. De la acest punct liminar, *Școala critică* este analizată în geneza, cu programul și implicațiile sale teoretice și metodologice (cap. VI—VIII) pînă la criticismul interbelic (cap. IX), la școala nouă. *De la geneză la epilog* (p. 9).

Școala critică reprezintă reflexul unei stări de lucruri care privea societatea românească în întregul ei. După o îndelungată și necesară perioadă de construcție, în care a prevalat factorul politic, știința și cultura trebuiau să intre în drepturile lor. Pe această linie, *Școala critică*, înfățișată în totalitatea ei, dă expresie, pe tărîmul atît de important al istoriografiei, acestui amplu proces de renovare, fecundînd activ cultura epocii, conferind strălucire spiritului acesteia. Excursul în universul interior al *școlii* — din cele mai prestigioase, poate, din cîte a dat România modernă, dovedește autorul, relevă nu numai o vîrstă a istoriografiei marcată de permanența spiritului critic, ci și geneza unei atitudini și forme de gîndire (p. 183—184, 278—279). Dă expresie, totodată, efortului spiritului românesc de a se încadra în cadența spiritului universal. Investigația lui Al. Zub ne dezvăluie nu numai existența procesului, ne indică implicarea, sugerează ritmul acesteia. În evoluția istoriografiei române, *Școala critică* reprezintă, constată Al. Zub, momentul maturității depline, al perfectei omologări cu istoriografia apuseană" (p. 9).

In cuprinsul acestei prestigioase școli, N. Iorga a fost promotorul, agitatorul, polemistul, I. Bogdan strategul, organizatorul, iar D. Onciul pedagogul prin excelență, care a imprimat curentului o metodologie pe măsură. Explicînd sensul reacției *școlii critice* din pragul anului 1900 și cel al curentului din 1930, importanța acestuia, autorul constată că succesiunea de reacții critice și de răspunsuri creatoare, acordul și conflictul, armonia și tensiunea sînt modalități complementare și alternative ale dezvoltării scrisului istoric (p. 276). Personalitățile care aparțin celor două epoci (Xenopol și Iorga, de pildă) sînt refractare unei încadrări precise. Nici un curent, nici o direcție nu-i cuprinde integral; orice etichetă pare prea strîmtă (p. 276). Lui Iorga — acestui demiurg, care întrunește în el elanul romantic al lumii vechi dar și sobrietatea și grija ce se impune unei construcții solide, simetrice în arhitectonica ei, care trebuie să exprime nu numai nevoile prezentului, ci să-i prefigureze viitorul, să-i deschidă perspectiva — îi este consacrată o judicioasă analiză, care-l situează pe istoric deasupra curentelor sau a școlilor, așezîndu-l, pe drept, în centrul însuși al culturii și al vieții spirituale românești.

Cartea lui Al. Zub nu poate fi rezumată. Istoriografia este organic încadrată în producția spirituală a epocii cu care se interferează, definind profilul culturii românești în această epocă de maturizare. Este o operă de erudiție, sprijinită, exclusiv, pe analiză și observație. Intr-un spațiu redus, este concentrată o cantitate uriașă de fapte și idei, comunicate în ceea ce au ele mai esențial; nu este o simplă contribuție la istoria culturii, ci una din paginile cele mai semnificative ale luptei pentru afirmarea spiritului național modern. Cititorul este introdus în spiritul epocii, este apropiat de valorile sale fundamentale.

Situată în prelungirea unor preocupări constante, cartea lui Al. Zub, de mare densitate intelectuală, prin conținut și prin îndemnul manifest al autorului, poate servi la limpezirea vîrstei culturii perioadei pe care o străbatem, poate sluji la situarea criticii istorice la locul care i se cuvine, în acord cu statutul ce, pe drept, i se cuvine. În sfîrșit, cartea

poate incita la lărgirea preocupării în direcţia stabilirii unor aprecieri şi criterii valorice cu privire la existenţa ideii de *şcoală istorică* in epoca noastră. O carte de mare valoare, asupra uneia din vîrstele istoriografiei româneşti, care poate contribui la mai buna delimitare a vîrstei de astăzi a istoriografiei noastre. În condiţiile actuale, în care nevoia criticii severe este imperios cerută de stadiul de dezvoltare şi de orientare a culturii româneşti, cînd istoria şi istoriografia reprezintă o dimensiune a vieţii contemporane, cartea lui Al. Zub reprezintă un îndemn la responsabilă meditaţie şi acţiune pozitivă.

Gh. Platon

MIHAI TODOSIA, *Doctrine economice contemporane*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, 172 p.

Apărut sub egida Ministerului Educaţiei şi Învăţămîntului, acest manual „se adresează — aşa cum se precizează în *Prefaţă* — studenţilor de la facultăţile de istorie-filosofie şi drept, elevilor şi studenţilor care activează în cercurile ştiinţifice de ştiinţe sociale, cadrelor didactice de ştiinţe sociale din învăţămîntul liceal şi superior, precum şi tuturor celor care doresc să aprofundeze problemele doctrinelor economice contemporane". Unitar prin obiectul, metoda şi criteriile de apreciere a teoriilor şi doctrinelor economice (aspecte precizate în primul capitol), manualul conţine mai întîi o succintă prezentare a principalelor curente de gîndire economică din perioada modernă. Sînt apoi tratate teorii şi doctrine economice contemporane, avîndu-se în vedere selectarea celor de largă circulaţie internaţională, operele celor mai reprezentativi autori, evidenţierea contribuţiei acestora la dezvoltarea patrimoniului universal al gîndirii economice, delimitarea caracterului ştiinţific de cel apologetic etc.

Într-o anumită perioadă, observă autorul, dogmatismul a sclerozat gîndirea economică marxistă, după care au reînceput discuţiile cu adevărat ştiinţifice. „Critica dogmatismului şi a politicii de dictat a favorizat ca pe fondul marilor prefaceri revoluţionare din lumea contemporană, să apară o diversitate de idei şi teorii economice, care au contribuit în mod efectiv la îmbogăţirea economiei politice marxiste şi la eliminarea unor prejudecăţi şi teze eronate care au dăunat, în egală măsură, practicii şi gîndirii economice. Acceptarea unei varietăţi de opinii şi confruntarea lor liberă duce la o mai mare apropiere de realitate, la progresul ştiinţei, la inaugurarea unor raporturi de egalitate şi respect reciproc" (p. 23). Acesta este spiritul nu numai declarat ci şi respectat în cadrul demersului întreprins de prof. univ. dr. Mihai Todosia.

Vasta problematică este tratată descifrîndu-se cu atenţie poziţiile şi interesele diferitelor clase şi categorii sociale, cercuri politice, pe fondul marilor prefaceri care au avut loc în lumea contemporană, în perioada interbelică şi, mai ales, în cea postbelică. Intensificarea schimburilor şi cooperării economice internaţionale, imperativul lichidării decalajelor şi al instaurării unei noi ordini economice, apariţia fenomenului integrării regionale şi cumulul de crize cu care se confruntă lumea capitalistă — se precizează în manual — au determinat creşterea interesului economiştilor pentru studiul relaţiilor economice internaţionale. Şcoala economică românească a adus o importantă contribuţie la analiza relaţiilor economice internaţionale, la critica unor teorii care apără privilegiile unor state, la găsirea de căi şi soluţii pentru adîncirea colaborării economice şi instaurarea unei noi ordini economice internaţionale.

Economiştii contemporani sînt preocupaţi în mod special de studiul fenomenului de subdezvoltare şi cauzelor care l-au generat, al decalajelor dintre ţările bogate şi cele sărace, al căilor de lichidare a înapoierii economice şi a inegalităţii dintre naţiuni. „Aceste probleme sînt tratate de pe variate poziţii ideologice, se bazează pe diverse realităţi şi, prin modul cum se preconizează soluţionarea lor, se urmăresc anumite interese sociale şi naţionale" (p. 86). Instaurarea unei noi ordini economice internaţionale preocupă nu numai pe economişti şi oameni politici, ci şi instituţiile internaţionale, în primul rînd O.N.U., întreaga opinie publică mondială. Realizarea acesteia înseamnă reaşezarea pe baze noi, mai echitabile, a puterilor instituţionalizate şi, de fapt, a mecanismelor care reglează raporturile dintre state, realizarea dezarmării generale şi, în primul rînd, a celei nucleare.

Problema viitorului societăţii umane poate fi discutată din diverse unghiuri de vedere, de pe poziţii ideologice diferite, iar soluţiile preconizate servesc anumitor practici şi interese politice. Multă vreme viitorul societăţii umane a fost abordat prin prisma alternativei capitalism sau socialism, considerate ca singurele posibile. „O astfel de abordare este simplificatoare, nu ţine seama de diversitatea lumii contemporane" (p. 110). Aşa cum afirmă o seamă de specialişti, făurirea viitorului presupune luarea în considerare, pe lîngă dezvoltarea tehnologiei şi economiei, a valorilor culturale şi a diverselor civilizaţii existente în lume, care trebuie să dialogheze între ele.

Studiul gîndirii economice românești ne permite să înțelegem mai bine istoria generală a poporului nostru, strădaniile sale de a depăși greutățile de tot felul, pentru a-și asigura locul cuvenit în marea familie a popoarelor. În analiza atentă a orientărilor și direcțiilor din gîndirea economică în România interbelică se pornește de la importanța deosebită a Marii Uniri și de la aprecierea că „perioada interbelică constituie o etapă cheie în istoria poporului român. Ea reprezintă un moment de sinteză și un punct de plecare în evoluția sa ulterioară, prin prefacerile economice, sociale și politice ce au avut loc, care și-au pus amprenta adînc asupra întregii vieți culturale și ideologice a țării" (p. 126). Au elaborat lucrări de istorie și gîndire economică Victor Slăvescu, Gh. Zane, Nicolae Iorga, Gh. Brătianu, I. N. Angelescu, Gr. Mladenatz, Gh. M. Dobrovici, Lucrețiu Pătrășcanu, L. Rădăceanu, Eugen Demetrescu, Ștefan Zeletin, Virgil Madgearu, Șerban Voinea, Mihail Manoilescu, Gr. Antipa, C. I. Băicoianu, Ion Veverca ș.a., de reală valoare pentru cultura românească, iar, prin originalitatea analizei fenomenelor cercetate, și pentru cea universală (vezi p. 129 și urm.).

Un capitol special se referă la *Dezvoltarea gîndirii economice românești în anii construcției socialismului. Doctrina economică a președintelui Nicolae Ceaușescu*, avînd drept paragrafe: 1. Gîndirea economică după 23 August 1944, pînă la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist; 2. Doctrina economică a președintelui Nicolae Ceaușescu. Însemnătatea istorică a Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român pentru dezvoltarea științei economice din țara noastră; 3. Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român — moment istoric în dezvoltarea teoriei economice a președintelui Nicolae Ceaușescu despre transformarea revoluționară a României. În acest fel, gîndirea economică românească este prezentată pe baza unei periodizări corespunzătoare, scoțîndu-se în relief eforturile făcute pentru înlăturarea dogmatismului, preocupările multiple din domeniul teoriei economice românești și principalele realizări. Considerăm că autorul a reușit să găsească modalitatea cea mai potrivită de stabilire a locului gîndirii românești în doctrinele economice contemporane.

Manualul prof. univ. dr. Mihai Todosia reprezintă rezultatul unor investigații și meditații îndelungate, concretizate în valoroase lucrări publicate sau prilejuite de predarea acestei discipline, cu pasiune și dăruire, numeroaselor serii de studenți. Interesul stîrnit printre studenți, dezbaterile vii angajate, contribuția deosebită a disciplinei la înțelegerea problematicii complexe a lumii contemporane, la lărgirea orizontului de idei constituie numai cîteva criterii ce ne permit să apreciem manualul ca o realizare de seamă în direcția predării științelor sociale în învățămîntul nostru superior.

Ion Agrigoroaiei

IOAN TOMOLE (ed.), *Lupta românilor din „Țara Silvaniei" pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905—1918)*, culegere de documente, note, comentarii de Ioan Tomole, Editura Dacia (Testimonia), Cluj-Napoca, 1985, 243 p. + fotografii

Circumscrise perioadei istorice care stă sub semnul noului activism, în care românii din Transilvania s-au angajat direct în lupta politică, cele 126 documente ale culegerii sînt încadrate în șapte secțiuni care diferențiază aspectele luptei naționale a românilor din Sălaj, în perioada care a precedat Marii Uniri. Documentele selectate se referă la campaniile electorale parlamentare ale românilor, la adunările de protest, la manifestări culturale din perioada anterioară războiului, la mișcările din timpul războiului, din preajma și din timpul Adunării de la Alba Iulia.

Acordînd credit capacității autorului de a fi selectat piesele cele mai reprezentative, considerăm că documentele cuprinse în volum sînt de un real interes. Se disting cele referitoare la participarea românilor la alegeri, la condițiile în care s-au desfășurat acestea, precum și articolele din presă referitoare la starea de spirit a românilor, la tăria sentimentului de unitate. Apreciind importanța deosebită a acestui gen de culegeri pentru completarea imaginii, sublinierea proporțiilor, a formelor de manifestare și a implicațiilor luptei naționale, regretăm neglijența manifestată în traducerea documentelor maghiare, precum și libertatea pe care, nejustificat, și-a îngăduit-o îngrijitorul ediției de a interveni în corijarea termenilor (p. 19. nota).

Gh. Platon

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *Relații româno-engleze (1914—1933)*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, 1986, 184 p. + Anexe + Indice de nume + Rezumat

Dintre lucrările istoriografiei noastre contemporane care abordează direct sau tangențial relațiile româno-engleze, cea apărută recent ca supliment al „Anuarului de Istorie și Arheologie din Iași" și realizată de V. F. Dobrinescu merită o atenție și o apreciere aparte. Nu numai că în lucrare sînt inserate numeroase aspecte ale politicii externe a României sau ale relațiilor internaționale mai mult sau mai puțin cunoscute; nu numai că autorul se vădește — și faptul este îndeobște cunoscut din alte lucrări publicate — un fin și neobosit cercetător care vrea să meargă în profunzimea cunoașterii, pînă la cele mai mici amănunte; dar ceea ce trebuie remarcat este marele volum de muncă întreprins în arhivele principale din țară (Arhiva Ministerului de Externe, Arhiva Istorică Centrală, Arhiva Ministerului Apărării, Naționale, arhivele existente la Biblioteca Centrală de Stat) și din străinătate (British Library, Public Record Office), cuprinderea unei vaste bibliografii, ceea ce i-a permis să realizeze o lucrare meritorie, serioasă, plină de conținut, sobră.

În cele trei capitole (*Raporturi politico-diplomatice în anii primului război mondial; Marea Britanie și România la Conferința păcii de la Paris (1919—1920); Relații româno-engleze între anii 1921 și 1933; Retrospective și orientări*) în care și-a împărțit lucrarea, autorul se referă la poziția Angliei față de România în primul război mondial și față de necesitatea obiectivă a desăvîrșirii unității naționale românești, unele rezerve manifestate de guvernul englez față de delegația română la Conferința păcii în privința granițelor și a despăgubirilor, relațiile diplomatice româno-engleze în suita de conferințe de după pacea de la Paris în care se încerca soluționarea unor probleme rămase în suspensie sau insuficient realizate. Dintre aspectele la care autorul se referă pe întregul spațiu al lucrării am menționa: problema minorităților, a datoriilor externe ale României, a raporturilor cu Rusia și apoi cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, a raporturilor cu Franța, Italia, Germania sau Ungaria, problema petrolului, a reparațiilor de război și a despăgubirilor, a dezarmării și a activității în Liga Națiunilor, a cooperării militare româno-engleze, a statutului Dunării, a fixării tarifelor vamale ș.a. Autorul consemnează că raporturile contradictorii anglo-franceze au împietat asupra climatului politic și economico-financiar al Europei postbelice și că România, în intervalul pe care îl are în vedere, a căutat să susțină „egalitatea suverană" a țărilor, indiferent de întinderea teritorială sau puterea economică sau militară, adoptînd o politică de pace și încercînd o aplicare judicioasă a principiilor de drept internațional în raporturile internaționale. Față de România, poziția Angliei s-a manifestat inconstant sau rezervat și uneori, ca la Conferința păcii, chiar cu „puțină simpatie". Autorul explică această atitudine prin intenția Angliei de a limita pe cît posibil tendința de hegemonie a Franței în Europa, de a realiza acel „echilibru al puterilor" — politică tradițională engleză — și a căuta, pe cît posibil să exercite o influență economică în zona sud-est europeană, în dauna acelor năzuințe ale Franței.

La *Anexe*, autorul a inclus cîteva documente inedite și reprezentative pentru relațiile româno-engleze din arhivele britanice și românești. Lucrarea se încheie cu un *Indice de nume* și un *Rezumat* în limba engleză.

Considerăm că inițiativa lui V. F. Dobrinescu de a se ocupa de relațiile româno-engleze în perioada interbelică este lăudabilă și aduce o contribuție serioasă la cunoașterea politicii externe a României după înfăptuirea *Marii Uniri*. Lucrarea sa, care se adaugă altora cu o temă similară pe care deja le-a publicat în revistele de specialitate sau le-a comunicat la sesiunile româno-engleze de la Iași sau Londra, aduce în circuitul istoric informații inedite, este interesantă, istoriografia noastră îmbogățindu-se cu o operă științifică asupra unui subiect dificil pe care autorul, Valeriu Florin Dobrinescu l-a tratat cu toată seriozitatea și competența-i cunoscută.

Em. Bold

MARGOT HEGEMANN

S-a stins din viață, la 14 septembrie 1985, la Leipzig, dr. Margot Hegemann, distinsă personalitate a vieții științifice din R. D. Germană. Dispariția ei prematură lasă un gol imens, care nu va putea fi curînd umplut, atît în peisajul istoriografiei est-germane cît și în rîndurile istoricilor străini care au făcut din cercetarea istoriei României obiectul predilect al preocupărilor lor științifice de o viață. Căci Margot Hegemann a fost un sincer și bun prieten al României, a cărei istorie a cercetat-o cu competență și a predat-o la Universitatea „Karl Marx" din Leipzig. S-a numărat printre puținii specialiști în istoria României, în general și în istoria contemporană a țării noastre, în special, pe care i-a avut R. D. Germană. A fost secretara comisiei istorice mixte romāno-est germane. În cadrul acordurilor bilaterale dintre Academia de Științe Social-Politice a R. S. România și Academia de Științe a R. D. Germane a vizitat România în repetate rînduri, întreprinzînd cercetări asidue în bibliotecile și arhivele din București, Iași, Sibiu. De Iași a legat-o o afecțiune particulară, nu o dată mărturisită. A poposit adesea cu plăcere în climatul propice cercetării științifice de la Iasi.

Istoric de prestigiu, a participat cu comunicări privind problematica românească postbelică la Congrese și manifestări științifice internaționale, aducînd astfel bune servicii țării noastre.

Margot Hegemann s-a născut la Sankt Michaelis, un sat din regiunea Erzgebirge (R. D. Germană), la 31 mai 1929, într-o familie de muncitori. A cunoscut din copilărie dura luptă pentru existență a familiilor proletare. A crescut în spirit antifascist, inspirat de tatăl ei, muncitor sticlar, care a preferat să rămînă fără lucru decît să intre în partidul nazist. A urmat cursuri pedagogice, pe care le-a absolvit în anul 1945, activînd ca învățătoare pînă în anul 1947. Este delegată la Facultatea Pedagogică a Universității din Leipzig, pe care o absolvă trei ani mai tîrziu. Între 1951—1955 frecventează și cursurile facultății muncitorești din cadrul Școlii superioare de cultură fizică din Leipzig.

Membru activ chiar de la înființare în organizațiile muncitorești de tineret, Margot Hegemann este primită în anul 1946 membră a Partidului Muncitoresc din R. D. Germană.

Istoria României de la începuturi pînă în zilele noastre a constituit obiectul prelegerilor pe care Margot Hegemann a început să le țină din anul 1955, întîi ca asistentă apoi ca docentă, la Institutul pentru istoria țărilor europene de democrație populară din cadrul Universității „Karl Marx" din Leipzig. Din anul 1969 a lucrat ca cercetător științific și apoi șef de secție la Institutul central de istorie al Academiei de Științe a R. D. Germană, filiala Leipzig.

Bogata ei activitate de cercetare științifică de trei decenii s-a concentrat asupra a două teme mari: istoria României și istoria C.A.E.R.-ului. Lucrarea ei cu caracter monografic: „Kurze Geschichte des R.G.W.", Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1980 („Scurtă istorie a R.G.W."-ului), care a găsit o bună apreciere și a avut un larg ecou în cercurile de specialitate, este consacrată acestui ultim aspect.

Domeniul de bază al preocupărilor ei științifice, în care și-a susținut și doctoratul cu o dizertație privind *Dictatul de la Viena (1940) și transformarea României într-o bază de agresiune a imperialismului german*, Leipzig, 1961, 392 p. *(Das Diktat von Wien (1940) und die Umwandlung Rumäniens in eine Aggressionsbasis des deutschen Imperialismus*, Phil. Diss., Leipzig, 1961, 392 S.) a rămas istoria interbelică a României. Într-un șir de

studii bine documentate, Margot Hegemann a împins cercetarea, după cum era şi firesc, şi după actul de la 23 August 1944, căruia i-a consacrat un interesant articol, aflat sub tipar: „Zur Vorbereitung und Durchführung des Volksaufstandes vom 23.8.1944 in Rumänien" („Despre pregătirea şi realizarea revoluţiei populare de la 23 August 1944 în România) în „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas".

Studiile sale: „Die Streitkräfte als Faktor des Klassenkampf während der volksdemokratischen Revolution in Rumänien 1944—1947", în „Zeitschrift für Militärgeschichte", Jahrgang 22, 1983, Heft 2, S. 144—162; „Zur Aussenwirtschaftspolitik der europäischen Volksdemokratien beim Übergang zum Aufbau des Sozialismus- dargesstellt am Beispiel Rumäniens", în „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas", Bd. 30, Berlin, 1984, S. 299—352, şi „Zum Charakter des rumänischen Staates 1944—1945", sub tipar în revista „Leipziger Hefte zur Revolutionsgeschichte" se constituie în contribuţii de certă valoare ale istoriografiei marxiste din R. D. Germană la explicarea ştiinţifică a proceselor istorice din România anilor de după eliberare.

Principalelor momente din istoria modernă a României: — revoluţia de la 1848 şi cucerirea independenţei — le-a consacrat de asemenea, două studii interesante: „Die europäischen Revolutionen 1848/1849" în: „Revolutionen der Neuzeit" hrsg. von Manfred Kossok, Vaduz/Liechtenstein, 1982, S. 271—324 şi „100 Jahre Unabhängigkeit Rumäniens", în „Urania", 53, 1977, Heft 5, S. 76—77.

Tot lui Margot Hegemann i se datorează capitolul privind România din volumele 1 şi 2 ale colecţiei „Quellen und Materialien zur volksdemokratischen Revolution" şi articolul: *Rumänian* din „Kleine Enzyklopädie Weltgeschichte", Leipzig, 1964, p. 622—629.

Dispariţia dr. Margot Hegemann este, atît pentru istoriografia din R. D. Germană, cît şi pentru istoriografia românească, o grea şi ireparabilă pierdere. S-a pierdut un foarte bun specialist, care a scris sau a făcut cunoscută de la înălţimea catedrei sau în amfiteatrele Congreselor internaţionale istoria mai veche sau mai nouă a României. S-a pierdut, în acelaşi timp, un om, cu mari calităţi sufleteşti, o neasemuită colegă şi prietenă, gata oricînd să sară în ajutorul istoricilor sau al cercetătorilor români aflaţi cu rosturi ştiinţifice în R. D. Germană.

Pentru toate acestea, Margot Hegemann şi-a cîştigat demult şi pentru totdeauna un drept binemeritat la recunoştinţa noastră. Nu mai puţin un loc în inimile noastre. A aduce aici un pios omagiu memoriei ei este pentru istoricii ieşeni o datorie morală care se impune de la sine.

Steluţa Măries